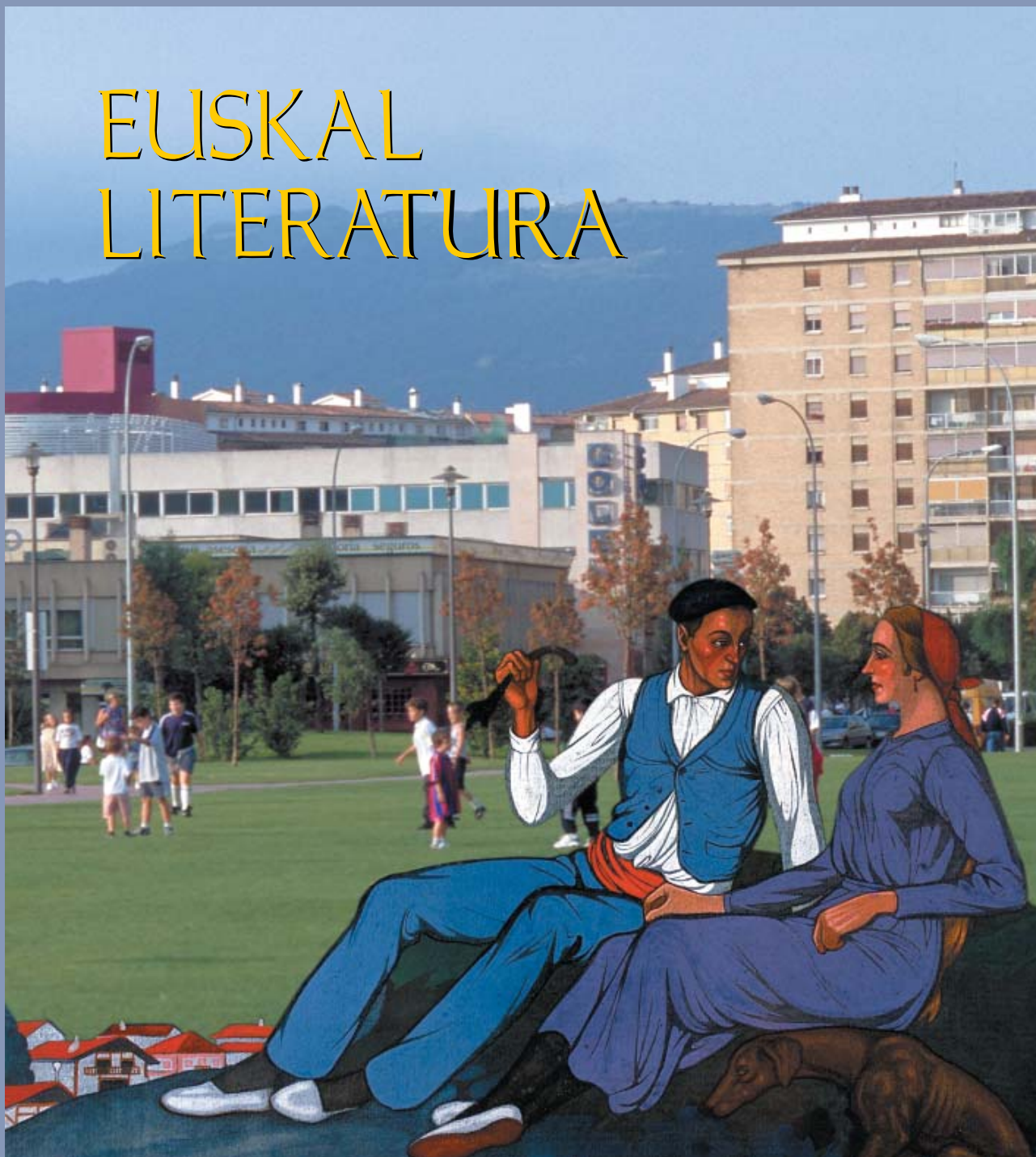

EUSKAL HERRI ENBLEMATIKOA

ETOR - OSTOA

EUSKAL LITERATURA

ZUZENDARITZA
Enrique Ayerbe Echebarria

EGILEAK

Jon Kortazar
Enrique Ayerbe Echebarria
José Fernández de la Sota
José Mª Domench
Luis Mª Azpilikueta
Juan Aguirre Sorondo
Felix Ibargutxi
Xipri Arbelbide

ARGAZKIAK

Iñaki Agirre
Xipri Arbelbide
J.M. Alemán (Karikaturak)
Artxiboa

BESTE HAINBAT ARGAZKI

Euskal Editoreen Elkartek argitaratutako Euskal idazleak lanetik honako argazki hauek hartu dira:

Pako Aristi (Argazkilaria: Ander Guillenea); Jon Arretxe (Arg.: Xabier Elgezabal); Joxe Austin Arrieta; Bernardo Atxaga (Arg.: Joxan Goya); Itxaro Borda (Arg.: Edurne Koch); Bitoriano Gandiaga (Arg.: Anjel M^a "Milikua"); Harkaitz Cano (Arg.: Altair); Aingeru Epalza (Arg.: Elena Roncal); Juan Kruz Igerabide (Arg.: Ander Guillenea); Juan Mª Irigoien (Arg.: Juan Carlos Ruiz); Joxe Mª Iturralde (Arg.: Karlis); Edorta Jimenez (Arg.: Xosé Simal); Anjel Lertxundi (Arg.: Ramon Serras); Karlos Linazaso (Arg.: Karlis); Juan Luis Zabala; Txillardegui; Joseba Sarrionandia; Inazio Mujika Iraola. Juan Mª Torrealdairen Euskal idazleak, gaur, argitalpenetik honako argazki hauek hartu dira: Iratzeder; Joxan Artze,

(Arg.: Ramon eta Anton Eiguren), eta Mikel Zarate.

Juan Mª Torrealdairen Euskal kultura, gaur argitalpenetik, egilearen argazkia hartu da: (Arg.: Aitor Bayo)

ITZULPENA
Jokin Aiestaran
Juan Cruz Igerabide
Luis Mari Larrañaga
Euxebe Portugal

MAKETAZIOA ETA DISEINU GRAFIKOA

José León Huarte Ros
Begoña Goikoetxea Amonarraiz

Irudiak

Ana Jubín Ábalos
Pedro Tapias Anabitarte
Arantxa Merino León

ARGITALETXEA

© OSTOA S.A.

Pza. del Caddie, 1. Lasarte-Oria

FOTOKONPOSAKETA

OSTOA S.A. Lasarte-Oria

INPRIMAKETA ETA KOADERNAKETA

GRAFO S.A. Basauri

ISBN: 84-88960-79-4

Lege gordailua: BI-719-02

EUSKAL HERRI ENBLEMATIKOA

ETOR - OSTOA

EUSKAL LITERATURA

ETOR - OSTOA

AURKIBIDEA

SARRERA

GIZAKIA, ANIMALIA LITERARIOA

Enrique Ayerbe Echebarria

Sarrera	8
“Ni”-aren narratibitatea	11
Gizakia, animalia literarioa	13
“Ni”-aren antzepeña. Narrazioaren performance izaera	15
Gizaki narratzailea	19
Gizaki irakurlea. Irakurketaren fenomenologia	21
Barne kontakizunak	25
Errealitatearen eta pentsamenduaren egitura narratiboak	37
Kontakizun kultural handiak	38
Instituzio kontakizunak	39
Kontakizuna pizten	42
Denbora eta kontakizuna	43
Espazioa eta kontakizuna	47
Ondorioa	51

LITERATURA EUSKARAZ

EUSKAL KANONA. *Jon Kortazar*

Literatur corpusaren lehen azterketak	62
Filologiaren sorrera	63
Bildumak	63
Urquijo, Azkue eta Euskaltzaindia	63
Literatur kritikaren hastapenak	64
Hizkuntzaren normalkuntza	64
Euskal literaturaren bi historia eta beste hainbat jarrera	64
Kanon partikularrak	64

AHOZKO TRADIZIODUN LITERATURA

AHOZKO LITERATURA. *Jon Kortazar*

Aurretiko eztabaida bat	66
Definizio baten bila	66
Tradizioa	66
Ahokotasunaren erretorika	68
Ahokotasunaren psikodinamika	68
Ahozko generoak	69

EUSKAL GENERO TRADIZIONALAK. *Jon Kortazar*

Euskal balada	70
Konzeptua eta izena	70
Testu bilduma	70
Euskal baladari buruzko ikerlan historikoa	72
Baladaren lengoia eta narratibitatea	73
Kanta lirikoa	75
Kopla zaharra	75
XVIII. mendeko lirika	75
Beste genero tradizional batzuk	77
Narratiba tradizionala	77
Esaera zaharrak	78
Igarkizunak	78

GENERO EZ TRADIZIONALAK. *Jon Kortazar*

Pastorala	80
Definizioa. Jatorriak eta historia	80
Pastoralaren antzepeña	82
Estiloa pastoralean	83

Beste herri-antzerki mota batzuk	84
Maskaradak	85
Inauteri-fartsak	85
Xaribariak	85
Bertsolaritza	86
Definizioa	86
Bertsolaritza motak	87
Bertsolaritzaren poetika	87
Bertsolaritzaren historia	88
Zenbait auzi bertsolaritzaren inguruan	88
Bertsolariak historian. Etxahun, Xenpelar, Amuriza	89

XVI-XIX. MENDEKO LITERATURA

BERPIZKUNDEA, BARROKOA ETA KLASIZISMOA. *Jon Kortazar*

Berpizkundera	94
Bernat Etxepare (1545)	94
Joannes Leizarraga	97
Barrokoa	97
Testuinguru orokorra	97
Pedro Axular (1556-1644)	97
Joannes Etxeberri	100
Klasizismoa	100
Arnaut Oihenart (1592-1667)	100

NEOKLASIZISMOA. *Jon Kortazar*

Aita Larramendiren obra (1690-1766)	102
Antzerkia	103
Hitzazurea	103
Pedro Ignacio Barrutia (1682-1759)	103
Xabier María de Munibe (1723-1785)	104
Joan Antonio Mogel (1745-1804)	104

ERROMANTIZISMOA. *Jon Kortazar*

Erromantizismoa Euskal Herrian	106
Eusebio Maria Azkue (1813-1873)	108
Indalezio Bizkarrondo, Bilintx (1831-1876)	110
Jose Maria Iparragirre (1820-1881)	112
Erromantizismoa kontinente aldeko Euskal Herrian ..	112
Larresoroko seminarioa	113
Lore Jokoak	113
Jean Baptiste Elissanburu (1828-1891)	113
Emeterio Arrese Beitia (1841-1906)	113

XX. MENDEKO LITERATURA

ERREPUBLIKA GARAIRA ARTE. *Jon Kortazar*

Ohitura nobela: Agirre	116
Ohitura nobelatik abentura nobelara: Azkue, Etxeita	117
Errealismoaren hastapenak: Jean Etxepare	120
Kontakizun laburra: Urruzuno eta Mujika, Kirikiño	120
Aldizkako agerkariak	121
Lirika: Arrese, Oxobi, Jautarkol	121

ERREPUBLIKA GARAIA. JON KORTAZAR

Lirika postsinbolista	122
Aitzol	122
Literatur eztabaidak	123
Xabier Lizardi	123
Lauaxeta	124
Orixe	125

GERRAOSTEA. Jon Kortazar

Nobela: Antonio Irazusta, J. Eizagirre	128
Lirika: Telesforo Monzon, Salvatore Mitxelena	129
Aldizkariak:	
Euzko Gogoia, Egan taldea	129
Nobela: Jon Etxaide	132
Lirika: Nemesio Etxaniz	132
Saiakera: Koldo Mitxelena	133

PROSA MODERNOA. Jon Kortazar

Nobela existentzialista: Txillardeggi, Mirande	134
Nouveau roman: Saizarbitoria	135
Alegoriatik sinbolora: Zarate, Leroxundi	136
Errealismoa: Arrieta, Irigoien	137
Fantasiako literatura:	
Izagirre, Atxaga, Sarrionandia, Iturralde	137

POESIA GARAIKIDEA. Jon Kortazar

Aitzinsolasa	140
Mirande eta Aresti	140
Iratzeder, Lekuona eta Gandiaga	142
Sinbolismotik konpromisora: Lasa, Lete, Artze	143
Abangoardia poetikoa: Atxaga	144
80ko hamarkadako poesia	145

80KO HAMARKADA. JON KORTAZAR

Poesia 80ko hamarkadan	146
Mapa bat eginez	147
Pott taldea: Atxaga, Sarrionandia	147
Poeten bigarren multzo bat:	
Iturbide, Madariaga, Kerexeta	149
Poeten hirugarren multzo bat:	
Maiatz, Borda, Casenave, Arkotxa	150
Poeten laugarren multzo bat: Ustela, Izagirre, Aranbarri, Otamendi, Ezkiaga, Irastorza, Garzia, Peruena, Berrizbeitia, Anselmi	151
Narratiba 80ko hamarkadan	153
Pott taldeko kideak	153
Joan Mari Irigoien obra	153
Azken joerak	154
Bibliografia	155

90KO HAMARKADA. Jon Kortazar

Sarrera	156
90ko hamarkadaren olerkia	158
Olerkieren pultsua	158
Estetikak	158
Idazlea eta bere lana: Pako Aristi, Aurelia Arkotxa, Ricardo Arregi Díaz de Heredia, Garikoitz Berasaluze, Harkaitz Cano, Mirari García de Cortázar, Karlos Linazasoro, Gerardo Markuleta, Miren Agur Meabe, Juanjo Olsagarre, José Luis Padrón	159
Narratiba 90ko hamarkadan	162
Narratibaren arloan	162
Ibilbide bat jorratu duten idazleak: Pako Aristi, Aingenu Epaltza, Joxe Mari Iturralde, Edorta Jiménez, Xabier Mendiguren	164
Idazle berriak	166
Hamarkada berria, izen berriak: Jon Arretxe, Yolanda Arrieta, Andoni Egaña, Harkaitz Cano, Javi Cillero, Arantza Iturbe, Karlos Linazasoro, Xabier Montoia, Xabier Muguruza, Luis Mari Muxika, Lourdes Oñaederra, Arantza Urretabizkaia, Koldo Izagirre, Felipe Juaristi, Anjel Lertxundi	166

HAMARKADA BERRIA. Jon Kortazar

Literaturaren ekosistemari buruzko datuak	172
Narratiba	173
Olerkia	173
Euskal literaturaren historia orokorrak	176

50 IDAZLE. Felix Ibargutxi**LITERATURA GAZTELANIAZ ETA FRANTSEZEH****50 AUTORE GARRANTZITSU. José Fernández de la Sota**

Hitzaurre gisa	192
Idazle bizkaitarrak	193
Lope Garcia de Salazar Bandokidea	193
Enkartazioetakoa Antonio Trueba	193
Kostunbrista bilbotarrak	193
Tomas Meabe sozialista	194
Unamuno, agitatzaile handia	194
Ramon Bastera eta Hermes aldizkaria	195
Juan Larrea, surrealismoaren aita ezzaguna	195
Blas de Otero, zeharo poeta gizatiarra	195
Poeta bat eta hiru narratzaile	195
Azken promozio literarioak	196

Idazle arabarrak	197
Aiarako Kantzelaria	197
Francisco de Vitoria	197
Egunkarietako idazle batzuk	197
Laurogeita hemezortzikoa Ramiro Maeztu	198
27ko poeta bat	198
Aldecoa eta kontatzeko artea	198
Egungo idazleak	199

Idazle gipuzkoarrak	199
Xabier Munibe Ilustratua	199
Baroja Bidasoaren herrialdean	199
Grandmontagne, Mourlane, Salaberria	201
Gabriel Celaya, poesia eta bizitza	201
Luis Martín-Santos en aventura	202
60ko urteetako beste autore batzuk eta eskultore baten liburu nagusia	202
Gipuzkoa, gaur	203

IDAZLE MULTZO BEREZIA. Juan Aguirre Sorondo

Beste autore batzuk, autore berriak	204
Gerra baten osterako letrak	204
Literatur berrikuntza	205
Euskaldun bat Estatu Batuetan	206
Beste esparru poetiko batzuk	207
... eta beste sei	208
Dramaturgoak eta komediografoak	209
Literatura femeninoaz	209
Cloc kinta	211
Azkenak	212
Letretako jendea	212

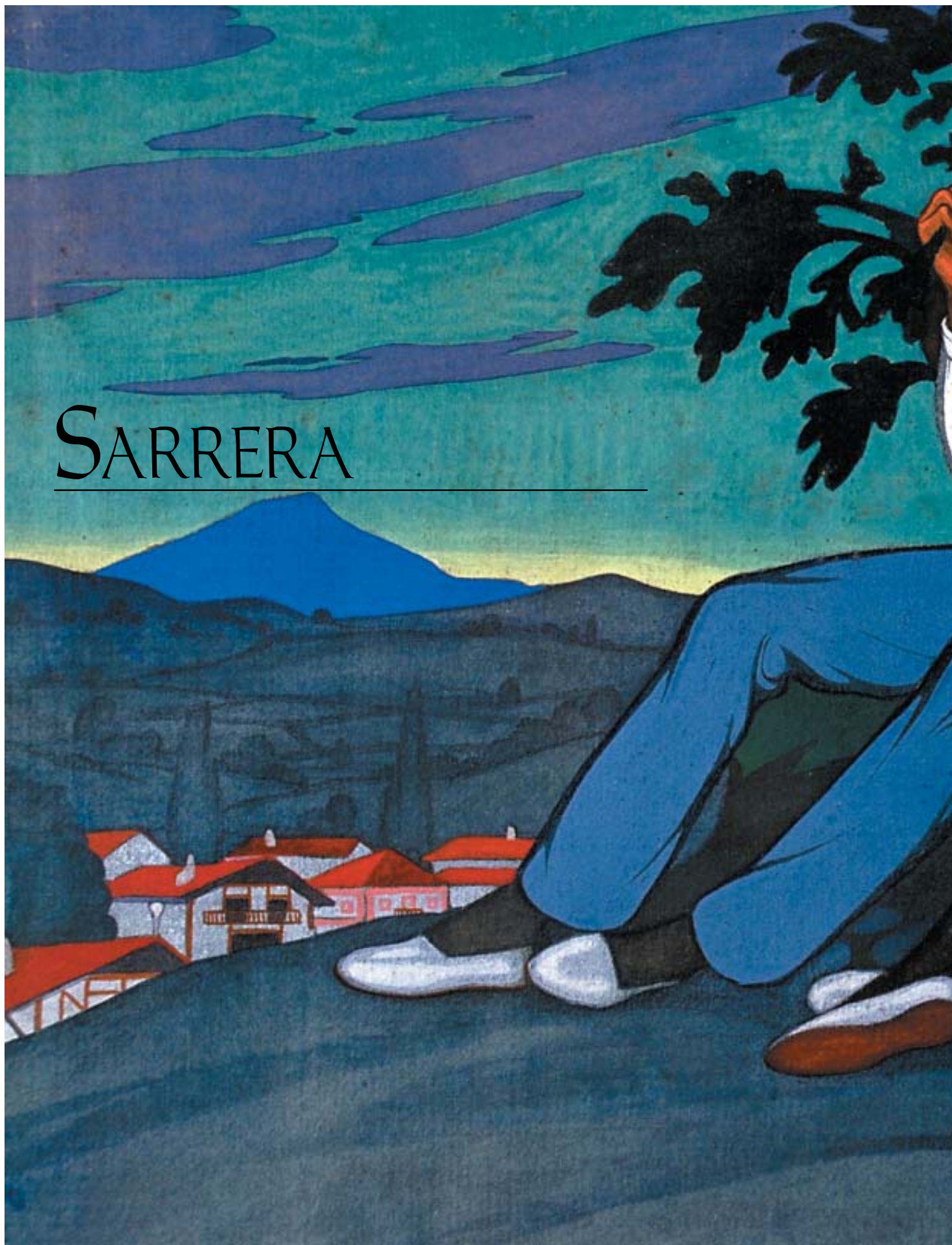
LITERATURA NAFARROAN**Luis Mª Azpilikueta eta Jose Mª Domench**

Sarrera	214
Literaturaren hasiera Nafarroan	214
Inprentaren agerpena. Errenazimentua	215
Idazle barokoak	215
Erromantizismoa eta "Asociación Euskara"	215
Iragan hurbila	216
Azken belaunaldiak	217
Literatur generoak	217
Olerkia	217
Eleberria	218
Antzerkia	219
Kazetaritza-literatura	220
Bidaia eta tokien literatura	220
Literatur argitalpenak	220
Sariak eta editorialak	220

IPARRALDEKO IDAZLEAK. Xipri Arbelbide**HAUR LITERATURA, ITZULPENAK, SARIK**

HAUR LITERATURA	232
ITZULPENAK NORABIDE BIKOITZEAN	
Literatur itzulpenak euskaraz	234
Itzulitako euskal literatura	235
Euskaraz idatzitako lanei zuzendutako lehiaketak	236

SARRERA

ANIMALIA LITERARIOA

Ni-aren narratibitatea eta dramaturgia

Goian: Aranoaren grabatua, T. Monzonen
Urrundik-en, Mexiko, 1945

IRAKURKETARA ETA IDAZKETARA HURBILTZE ANTROPOLOGIKOA.

Sarrera honen xedea da: literatura fenomeno gisa –giza fenomeno gisa– aztertzea, labor bada ere. Literaturaren antropologiara hurbiltze saio bat da, literatura buru-gertaera den aldetik –ni-aren kontra den aldetik– horren fenomenologia bat aztertuz.

KONTAKIZUNA ETA ADIERAZPENA

Irribarre enigmatikoa, kontakizun enigmatikoa.

Enrique Ayerbe Echebarría

■ SARRERA

● LITERATURA FENOMENO GISA

Liburu honen asmoa ez da soilik literaturaren “corpus” dei dezakegun hori ezagutzeko gida bat eskaintzea edo denboran zehar hainbat eratan argitaratutako literatur produkzioa erakustea; izan ere, “corpus” hori literatur fenomenoaren zati bat besterik ez baita.

Sarrera honetan, labor bada ere, literatur fenomeno giza fenomeno den aldetik aztertuko da bereziki. Literaturaren antropologia bat saiatu nahi da, literatura buru-gertaera gisa –ni-aren kontakizun gisa– aztertuko duen fenomenologia batean oinarrituta.

Literatur fenomenoak, komunikazio-fenomenoak izanik, bi alde ditu: bi alde horiek idazlea eta irakurlea dira. Sarrera honetan bi horietaz arituko gara, ez baitugu irakurlea alde batera utziko, maiz gertatu ohi den bezala. Saiakera honen helburua da zenbait galdebide harilkatuen mapa bat eraikitzea, eta interesgarriak iruditzen zaizkigun guneetan gelditzea.

● GIZAKIA, ANIMALIA LITERARIOA

Literatur fenomenoan bada une bat non goian aipaturiko bi aldeak bat egiten diren; egileak eta irakurleak, biek ala biek, animalia litera-

Aurpegian antzeztzen da barne kontakizuna. Argazkian irribarreak duen esanahia ulertezina baldin bada, buru barneko kontakizunaren zentzua ere ezin dezakegu jakin. Monna Lisa, Leonardo da Vinci.

ARTE PLASTIKOAK ETA KONTAKIZUNA

Pinturak, gainerako arte plastikoaren artean, bere baitan kontakizun ugari dauzka. “Leopoldo Guillermo artxidukea bere pintura-galerian”. Teniers Gaztea.

riotzat jotzen dute gizakia; bien artean osatzen dute literatur hitzaren eta harrera literarioaren sustraia eta enborra; biak bat datoz irakurlearen eta idazlearen arteko kontzientziaren izaera hori narratiboa dela aitortzean.

Beraz, aztertuko dugu gizakiaren buru-unibertsuaren egitura literarioa, literaturaren ernaltze-unea, azter tuko dugu sormenaren bilakabidea –hitza esan edo idatzi baino lehenago gertatzen den barne-bidea–, eta aztertuko dugu onbat ni-aren kontra besterik ez den uneko barne-kontra.

Gizakia animalia literariotzat joko dugu, hasteko; hots, gizakia literaturaren paradigmaren bidez ere uler daitekeela adierazi nahi dugu.

NARRATIBITEA

Kontzientziaren eta pentsatze-fenomenoaren izaera narratibotik abiatuko gara.

Gizakiari, etengabeko narratibitatean murgildurik bizi denez, kontakizun batzuk gertatu egiten zaizkio, eta beste batzuk irudimenez asmatzen ditu. Gizakiaren barruan badago narratibitate bat pentsamenduaren ibaian gertatzen dena, baina baditu, bestalde, nahita egiten dituen kontakizunak, komunikazioaren edo jolas hutsaren harian.

LITERATURITASUNA

Eginkizunik arruntenak eta errepikakorrenak ere barnean diskurtso bat darama, ekintzari eta testuinguruari buruzkoa.

Narratibitate horrek ezaugarri literarioak ditu, gure ustez; hots, testu bat literariotzat hartzeko ezartzen diren baldintzak betetzen ditu.

Diskurtso hori literarioa da oinarrian; ezaugarri literarioa batzuetan ohartuki erabiltzen da, beste batzuetan oharkabean. Barne narrazioa bulko poetiko eta dramatikoa loturik dago, eta norberak badaki besteen erreferentzien aurrean kontakizun bat dela; kontakizun hori isilean gorde dezake edo argitara eman, ahoz behinik behin. Barne kontakizunak erreferentziak ditu; kontaera interesatua da, bai norberari dagokionez, bai besteek dagokienez, eta, beraz, azalean nahiz sakonean, zaindua da, elkarren arteko harremani loturik egoteak ematen dizkion ezaugarriekin, funtzio estetikoak barne. Dena zaindurik dago: historia eta kontaeraren sarea, erretorika eta mintzamoldea. Dena dago mistifikaturik, dena poetizaturik.

Eta azpimarratzen dugu ni-aren kontaeran edo barne-kontaeran jaitzen dela literatura, ahoz eta batzuetan idatziz, eta jokatzen dela hori egunerokoa eta unibertuala dela.

Gizakiak sinbolo-egituraz irudikatzen du bere mundua, bere-berea: hitzak asmatzen ditu gauzekiko harremanetan, mamuak irudikatzen ditu hitzen ordezkotzat, eta kontaerak asmatzen mamu horiek egile eta eraginkor bihurtzeko. Alde horretatik, gizakiaren mundua asmakuntza literarioa da, beti ere sormen prozesu saihestezin batean murgildua.

Gizakiak ez die besteek soilik sinetsarazi behar bere kontaera; bere buruari ere sinetsarazi behar dio, eta hori ederki asko daki bere oharrenaren azpilduratik; badaki bere buruari ziria sartu behar diola, baina onartu egiten du hori, eta bere istorio literaturazko horien atzipeaz konturatzen ez delako itxura egiten; bestela, ez luke arnasarik hartuko objektibitate hutsaren giroan, eta hil egingo litzateke.

Giza unibertsoan erabakigarriena ez da ikusten dena, ikusmena baizik, ikustea bera. Subjektuaren ikuste horrek objektua eraldatu egiten du eta errealtatea asmatu.

Gizakia animalia literaturagilea eta literarioa da aldi berean, literaturagileak berak era literarioan eraikitzen baitu bere burua.

INTIMITATEA ETA KOMUNIKAZIOA

Barne kontaera horietako asko eta asko, hala errealtatean nola fikzioan oinarrituak, ez dira hitzetan ipintzen; horietako asko oroimenean gordetzen dira eta beste asko, berriz, ahaztu. Dena den, maila batean edo bestean, horiek guztiak daude ni-aren oinarri identitate-emailearen baitan.

Gizakiaren izaeran literaturatasun horrek sortzen dituen kontakizunak, beraz, buru barruan gordetzen dira, subjektibi-

OROIMENA ETA KONTAKIZUNA

Oroimenean gordetzen ditugu esperientziak eta inndiak, eta gure barne kontakizunak eraikitzeko haietara jotzen dugu. "Maitaleak", Magritte.

"Super ni"-aren kontakizunak ezkutaturik gem daitezke oroimenaren bazter batean. "Eskolan", Nicolás Esparza Pérez.

BARNE HIZKETA

Pinotxok Josetxo Kilkerrarekin hitz egiten du, oinndik kanpoko duen bere kontzientziarekin.

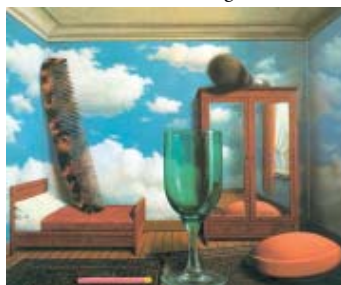
KONTAKIZUNA ETA IMINTZIOA

Barne kontakizunaren bat-bateko antzezpena. Jarrerak, imintzioak, aurpegi adierazpenak, guztiak barne kontakizunaren zantzuak izan daitezke. "Txo", Guiard Adolfo.

KONTAKIZUN LITERARIOA

Barne narrazioak eguneroko mundua literatura bihur dezake. Magritte.

tatearen saredura eta pentsamenduaren nolakotasuna bideratuz.

Gizakiak barne-kontakizun horiek, bere barne literatura hori, argitara eman ditzake, ahoz ala idatziz.

Alabaina, gizakiaren literaturgintza gehiena argitaratu gabek geratzen da, edo eguneroko elkarrizketetan ahoz agertzen, ahotsaren iraupena baino haratago iritsi gabe. Ahozko kontakizun horietatik batzuk entzuleen oroimenean gordetzen dira, eta horrela joaten da osatzen hitzunen gizarte-irudia eta identitatea; beste kontakizun batzuk galdu egiten dira.

Eta pertsona batzuk idazle eta publizista dira, eta beren kontakizunak idatzi egiten dituzte. Horretaz gain, gizadiak memorian jasotzen ditu, bitarteko anitz erabiliz, kontakizun eta kontakizun horien kontamolde asko, literatura idatzia eginez.

● LITERATURA "NI"-AREN FENOMENO GISA

Literatura oro ni-tik datorrela diogu, zeren gizakia bere buruaz baizik ez baitaiteke mintza. Kontakizun, istorio edo fikzio oro, errealtate zein fantasia izan, ni-aren kontakizuna da. Ikuspegi horretatik irakur daiteke Agustinen aipu hau:

"Eta nire bihotzak nora ihes egingo luke, bada, nire bihotzetik? Nora ihes egin neure baitatik? Nora joango naiz, bada, neure burua neurekin emanen gabe?"

Subjektua edo norbera da, izan ere, erro-errotiko arazoa bere buruarentzat. Erro-errotiko arazo horri erantzuna ematera doazen eginkizunak eta azterketak beti norberaren kontakizun dira: *"Ni neu igarkizun handi bat nintzen neuretzat"* (Aitorpenak, IV, 4, 9).

● "NI"-A LITERARIOA DA HALA BEHARREZ

Hemen agerian ipini nahi genuke denok dugun literaturagile hori, gure barrua kontakizunaz betetzen duen hori. Eta izaera literario horrek berak ematen digu eguneroko elkarrizketetan parte hartzeko aukera; elkarrizketa horiek ere literarioak baitira. Horrek ematen digu besteen idatziak irakurtzeko ahalmena, besteen diskurtsoak eta komunikazio idatziak gureganatzeko ahalmena, eta molde horiek guztiak ere literarioak dira. Azken batean, elkarrizketa oro diskurtso-sortze bat da, eta irakurketa oro ere sorkuntza literarioa edo narrazioa da, harreraren estetikaren haritik.

Gizakia animalia literarioa ez balitz, bere buruaren literaturagile ez balitz, ez luke festa bat egiteko gaitasunik izango, ez artea egin eta ulertarazteko gaitasunik; ez luke barrerik egingo txiste bat entzutean, ez luke maitasun-adierazpenik egingo, ez luke poema bat irakurtzerik izango, ezta ipuin bat ere; ez luke solasean aritzerik izango.

NORBERAREN
NARRAZIOAREN BARNEA

IRUDIAK

"Begiak itxirik", Odilon Redon

San Agustinek, Aitorpenetan, norberaren barnera sartzeko gonbitea egiten du, hain baitago "guztia".

San Agustinen ustez, subjektuaren konplexutasun psikologikoa, oroimena duen ni-aren, bere burua ulertzen duen ni-aren eta bere burua maite duen ni-aren, edo beste era batera esanda, oroimena, adimena eta nahimena duen subjektuaren konplexutasun psikologikoa, Hirutasunaren irudi eta errainu da kristau teologian. Subjektuaren narratibitatearen aldetik, ikuspegi hori oinarritzakoa da; Hirutasuna adierazteko zenbait moduk oso argi erakusten du barne kontakizunaren ahots ugarien konplexutasuna.

Gizakiaren irudia, Pascalen "kanbera gogoetatsu" gisa.

"Zingirako lorea", Odilon Redon.

HIZTUNA ETA ENTZULEA: EGILEA
ETA IRAKURLEA

Literatur fenomenoak, literatura gertatzeak, alde batetik testu baten egilea dauka, kontakizun baten sortzailea, istorio baten esataria; beste aldetik, objektu literario horren hartzailea dago, entzulea edo irakurlea, edo, antzezpen bat baldin bada, ikuslea.

Gogora dezagun, beraz, gizaki oro literaturagile dela, bere barne kontakizunen eta eguneroko elkarrizketan egile; gainera, irakurle oro, besteen kontakizunen hartzaile izanik, irakurtzean zein entzutean literatura sortzen ari da hura ere.

Horretaz ohartzean, gure buru berruan gertatzen den pentsatzearen literatur gertaerak dakarren gozamina indartzen da, eta munduari eta bizitzari begiratzeko narrazio bat eraikitzen da, poesia ukitu batez. Baina, aldi berean, besteen diskurtsoak, hitz ezkutuak eta elkarrizketak entzuteko gaitasuna ematen digu, eta horrela bideratzen gaitu irakurketaren fenomeno literarioa ahalik eta sormenik handienarekin egitera.

IRAKURKETA, EKINTZA SORTZAILEA

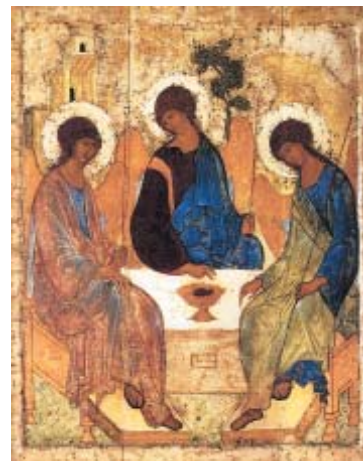
Irakurtzea ekintza literarioa da batez ere, ekintza artistikoa eta sortzailea; irakurlea ez da hartzaile pasibo hutsa. Begiratzeko edo irakurtzeko ari den gizaki bati legokiokeen metafora ez da iturri bat irekitzen ari den egarbera batena —burua gora begira dauka, datorkion ura edatearren—; hori ez da irakurlearen irudia. Aitzitik, honako irudi hau legokioke: irakurlea urari bultzaka ari den bonba duzu, putzutik iturriko irteerata; iturri hori berak asmatu du eta turrustak nahi erara irreten dira, eta bera, irakurlea, bere urasmakuntza horren azpian ipintzen da eta gainera datorkion uez blai egiten; eta aurpegian behera datorkion ura edaten du, eta, aldi berean, gozamina hartzen du distira zurixka duen eta koloreen bilduma zazpikoiaz eguzkiak distira egiten dion errezela lanbrotsuaren atzean, argiaren beste aldean. Horixe da. Eta esker mila esaten uzteagatik. Irakurketa ekintza estetiko guztizkoa baita, sormenezkoa eta sentipenezkoa.

BEGIRATZE LITERARIOA

Gizakien artean, sentitzeko modu ugari ikus daiteke; gainera, bakoitza egoera berezi batean dago. Hala ere, denok gara era guztietako ikuskizunei begira egoteko gai. Ikuslea ere literatur sortzaile da, hartzaile den bezainbatean, eta hartzaile gisa ere literario izateko bidean dagoen diskurtso bat sortzen du.

Eguzkia sartzera eta gaua abailtzera doalarik, arratsalde koloretsu bati begira dagoen gizakiari ez zaio argiak pizteko ordua dela soilik bururatzen; horretaz gain, agian oroituko du, adibidez, bolero bat, "arrats beheako argiak gorritutako

BARNE HIZKETA
IRUDIAK

Hirutasunaren ikono ospetsuak Jainko Bakarraren irudia eskaintzen digu, hiru irudi mahai baten inguruan bilduz eta modu plastikoan elkartuz. Hirurak "bat" dira, bere buruarekin hizketan.

"Hirutasuna". Andrei Roublev.

Bibliako Genesian, Abrahani bisita egitera hiru pertsonaia joaten zaizkio Manbren. Bat bakarra balira bezala jokatzeko duten hirurek. Egile bakar baten ekintza konplexu bat.

Rodin "bere" pentsalariarekin elkarrizketan hasten da. Irudiak konplexutasun narratibo berezia du. Subjektu artistak *Pentsalaria* erabat ordezkatzeko du, eta berarekin hitz egiten du.

Rodin *Pentsalariarekin*.

paloaren azpian” iradokiko diona. Orduan, bere egiten du testu hori. Gizaki hori ez da kezkatzen kurtzikeriak esaten ari ote den, testu horrekin bat egiten baitu, zerbait esaten baitio, barne-kontakizunak pitzen baitizkio, eta ez baitauka inolako literatur kritikaren onespenerik jaso beharrik, alde batera utzirik une horretako jokabide literarioak eta kanonak.

● BIZITZAK LITERATURA IMITATZEN DU

Ni-aren kontakizunak kultur tradizioaren arabera izan ohi dira; tradizio hori nola-hala gordetzen da gizakien memorian, edo zehaztasunez ahozko testuetan eta, areago, idatzietan.

Izadiak artea imitatzen duela esan ohi da; izan ere pintoreek, eskultoreek eta historiako artista plastiko guztiek ematen dizkiguten begiekin ikusten baititugu paisaiak, giza gorputzak eta giza eraikuntzak.

Era berean, bizitzak literatura imitatzen duela esan dezakegu, ezen, bizitza kontatzeko, aurretik ikasitako istorioak hartzen baititugu oinarri, gure gorputz adierazpenak ere denboran zehar behin eta berriz egin diren keinu estereotipatuak erabiltzen dituen bezalaxe.

● HITZAILURRE GISA

Saiakera honen, esan beharra dauka, lehen asmoa libur uaren hitzaurre izatekoa zen, guztiok ekintza literarioak egiten ditugula erakutsi nahirik; ekintza literario horiek oharkabean egin ohi direla, gogoeta egitean, solasean aritzean, irudimena erabiltzean, nostalgiaz oroitzean, ilusioz beteriko asmoak pentsatzean, jakin-minez irakurtzean eta ikusiz eta begiratuz gozatzean.

Saia gaitzen mapa bat zirriborrotzen, literatura ororen iturrira heltzeko, ni-aren atea jotzeko, han egosten baita gizakia pentsakizunen mundua, kultura ororen unibertsoa, unibertso horretatik kanpo ezin da-eta bizi gizakia. Kulturaren bidez egokitzen zaio gizakia izadiari, eta zentzu bat ematen dio.

Irakurlearen besaulkira gerturatu nahi genuke, eta orobat idazlearen mahaira; biak, besaulkia eta mahaia, gela berean daude, eta hantxe bat egiten dira irakurlea eta idazlea. Hori aztertutik, argitaratzeari buruz arituko gara, eta halaber liburuetan dauden gai eta istorioez, egileek eta kritikoez egindako kontakizun meta-literarioak ahaztu gabe.

Eta ez da gure asmoa irakurtzeko eta idazteko aldarri bat egitea hemendik, jende guztia irakurle amorratu edo idazle grinatsu bihurtu nahirik, esanez irakurtzeak jantziago egiten gaituela eta idaztea dela gizatasunaren goi-muga, eta horrelako gauzak.

Saiatuko gara erakusten ezen kontaera ez dela literaturari, antzerkiari edo zi-

nemari soilik dagokion zerbait, arte orori; subjektuaren gogoeta eta bere burua esaten ari den ni-a, arrazionaltasuna eta irrazionaltasuna, erreala eta surreala, zehatza eta generikoa, figurazioa eta abstrakzioa, dena dagokiola kontaerari.

Literaturagile izaera horretaz ohartaraztea dugu helburu, gizakiongan berezkoa baita sormena, artistikoa baita gure izaera; eguneroko bizitzaren alde poetikoa bilatu nahi dugu, eta gure izaeraren kontakizunaren ahots saihestezinak garelako aurkitu, gizakia eta bere bizitze ohar-tuaren gogoeta eta hizketa literarioak dirrela erakutsi; ekintza horiek guztiak sormenez eta jolasez egiten baititugu giza-kiok, kontaktu ahala.

Orain arte esandako guztia eta hemendik aurrera esango duguna gonbidapen bat da batez ere, eta ez irtenbide batzuen eskaintza. “Aurrera, jaunak, aurrera!” esan nahi dugu; bakoitza bere barrura sartu, eta ikus dezala, arreta piztu eta ikusi, eta entzun norberaren ahotsean ezagunak gertatuko zaizkion istorioen sekuentziak; istorio horietako pertsonaia protagonista ere ezaguna gertatuko zaio.

● LITERATUR TAILER BATERAKO

Bene-benetan uste dugu ezen lan honek, literaturaren antropologiara hurbiltzeko bat izanik, zenbait ekarpen teoriko eta praktikoa eskaini ditzakeela irakurketa eta idazketa tailerretarako.

■ “NI”-AREN NARRATIBITATEA

● SUBJEKTUA ASMATZEA

Norbaiti galdeginez gero “Nor zara zu?” kontaera batez erantzungo digu, bere historia kontatuz, berak egin duenaz eta jasan behar izan duenaz mintzatuz; beste era batera esanda, berak parte hartu duen gertakizunak kontatuko ditu, eta, gertakizun horietan, batzuetan egile gisa ikusiko ditu, beste batzuetan jasaile gisa eta besteetan lekuko gisa.

Ni-a, orain ikusten ari garen talaiatik, kontaera fenomeno bat da: kontaera moduan agertzen da eta bizitzaren kontakizunari dagokio. Subjektuak oroimenean berak bizitakotzat gorderik daukan gertakizunen segidak, nahiz jasaile gisa nahiz ikusle gisa, gertatze batasun bat du, eta kontzientziak beretzat hartzen du, erabat identifikatzen da segida horrekin. Bizitzaren kontakizuna subjektuaren edukia da; bere burua ezagutzen du horrela eta “ni” deitzen dio kontakizun horretako protagonistari.

Ni-aren oroimenaren kontakizuna da kontzientziak argitara irteteko duen bidea; nork bere buruari esaten dio gertatu zaiona eta norberak gertatzen duena; nork bere buruari esaten dio egindakoa eta jasadakoa, aurretik prestatu eta egindakoa eta berez gertatu zaiona; eta, horretaz gain,

NARRAZIOA ETIKOAK

“Super ni”-aren ahotsa eta bame azterketa.

“Bide okerretik ibilitako emakumea”,
Díaz de Olano.

Kontakizun hauek dira: norberaren erruari buruzkoak, errua besteek botatzen dietenak, damuarenak, aitzakiarenak, lantuenak, barkamenarenak, kondanarenak, asmo onarenak, aitorzarenak, ñabardurenak, akatsarenak, ontasunarenak, gaiztotasunarenak, ezinarenak, berriro hastearen edo gainditzearen istorioenak.

“Amaren abolkuak”, Díaz de Olano.

“Bostetako tea”, Díaz de Olano.

“Marmarra eta zigorra”, Díaz de Olano.

ITSASOAREN IRADOKIZUN
NARRATIBOA
MEMORIAREN KONTAKIZUNAK

Une bateko liluramendua

Bi argazki hauen artean une bat igaro da, belaontziaren mugimenduak adierazia. Une labur horretan mugarik gabeko pentsamendu bat sar liteke, eta bizitza luze bateko oroitzapenaren kontakizuna.

Oroitzapenen itsasoa

Itsasoari begira egotea denboran atzera beginatzea ere bada. Oroimena berreskuratzen dugu oroitzapenen itsasoaren aurrean. Dario de Regoyos.

Kontzientziaren itsasoa

Itsasoari begira dagoenak bere burua ere ikus lezake. Ortzemuga amaigabeak, gure burua sakabanatu ordez, bildu egiten du bere baitara, itsasoko espazio zabal eta sakonak eta gure kontzientziakoak berdinak izango balira bezala.

gerta litekeen hipotesiak ere kontaktzen ditu.

Eta subjektuaren autobiografia bilakatzten den narrazioa. Horregatik arituko gara kontzientziaren alde narratiboaz, eta ni fenomenikoak duen sorkuntza literarioaren aldeaz, eta ni horrek bere buruari esaten dizkion kontakizunaz, gero eta ortzemuga urrunagoek mugaturik eta gero eta gertaera gehiago bere baitan bildurik.

Mugarik hurbilena eta alde batera utzi ezin dena subjektuari dagokio. Beste muga batzuk familiaren jatorriak ipintzen ditu, eta beste batzuk talde sozialaren sorburuak.

Eta mugarik zabalena mito kosmogenikoen eskaintzen dituzte, edo Bibliako Genesiak zein eskatologiak, munduaren sorreraz edo amaieraz ari baitzaizkigu, denboraren bi muturretan. Mitoaren, erlijioaren eta zientziaren kontakizunak dira, fantasiarenak alde batera utzi gabe.

• HISTORIA ASMATZEA

UNEAREN NARRATIBITATEA

Unearen kontakizunarekin hasiko gara, gertatzen denaren kontzientzia bihurtzen baita hor ni-a. Uneak bihurtzen gaitu lehenaldiaren kontakizun oroimenaren eremutik, oroitzapenen bidez soilik iritsi baitezake hara. Uneaz aritze honek agerian uzten du kontzientziaren izaera narratiboa; nor bere buruari une bat kontaktzen dionean ere etorkizunaren aurreikuspen bat gertatzen da; zer gertatzen ari zaigun kontaktzen dugu, gertatzen ari zaigunaren amaiera, baina oinarrian lehenaldia dago, eta gero etor litekeena ere bai.

Quevedok heriotzaz gogoeta egiten duenean, oraina lehenaldiaren eta etorkizunaren tartean ipintzen du, eta modu kontzeptistan mugatzen du unea. *“Ah, de la vida!... ¿Nadie me responde? sonetoan, lehen hirukoan halaxe dio:*

*Ayer se fue; mañana no ha llegado;
hoy se está yendo sin parar un punto:
soy un fue, y un será, y un es cansado.*

Eta *Fue un sueño ayer; mañana será tierra* sonetoan, han ere lehen hirukoan, hala dio:

*Ya no es ayer; mañana no ha llegado;
hoy pasa, y es, y fue, con movimiento
que a la muerte me lleva despeñado.*

Alde batera uzten dugu uneaz ohar-tzearen kontakizunari buruzko ikuspegi psikologikoa, kontzaeraren fenomenologian murgiltzeko.

Unea ere oroimenean bizitzen dela diogu, eta unearen oharmena modu narratiboan gertatzen dela: unean gertatzen denaren kontakizunaz ari gara. Unean gertatzen denaren segida oroimenetik eta zerbaiten zain egotetik kontaktzen da. Unearen kontzaera oroitzapenen eta etorkizunerako asmoen artean kokatzen dugu, eta bi jomuga horien artean eraikitzen.

Gertatzen ari zaigun istripu baten kontzientzia, esate baterako, gertakizunarekin batera geure buruari egiten diogun kontakizuna da, baina aurreko egoeretatik abiatuak eta gero datorrenaren ikuspegiatik eraikitzen da, datorren hori ere nolabait aurreikus baitezakegu norberaren eskarmentuaren arabera.

Unearen kontzientzia, beraz, narratiboa da. Geure burua kontaktzen dugu, eta gertatzen ari zaiguna, gertatu berri-berri zaigunaren oroitzapenaren laguntzaz.

GERTAKIZUNAREN ASMAKUNTZA

Unearen kontakizun horrek, halaber, koherentzia eta jarraipen bat behar du, hala oroitzapenen historiarekin, nola etorkizuneko asmoa beteko den itxaropenaren kontakizunarekin. Beraz, unearen kontakizun hori bakoitzaren kontzientzia osatzen duen kontakizun zabalaren osotasunaren barruan txertatu behar da; kontzientziaren kontakizun horrek ematen baitigu historiaren protagonistarekin bat egiteko aukera, narratzaileak ni-aren izenean hitz eginez.

Horretaz gain, ordea, bizi den unearen kontzientzia, kontzientzia hori bera kontakizun da, bizitzen ari den prozesuaren kontakizun hain zuzen; gainera, kontakizun hori gero oroimenean gordezeko antolatzen ari den zerbait da, aurrerago oroitzen eta kontatu ahal izateko, nahiz ahoz, nahiz idatziz. Beraz, unearen kontakizunarekin berean badago narrazio bideratu bat, gure autobiografiaren kapitulu bat osatuz. Unean gertatzen dena geure buruari kontaktzen ari garenean, gertakizuna bera asmatzen ari gara, gure historiaren maila bat osatuz.

OROIMENAREN ASMAKUNTZA

Gizaki orok, ohartuki bizitzen delarik, gertatzen zaion ororen eta egiten duen ororen akta bat jasotzen du, bizitzaren akta bat. Horrela, bere eguneroko itsasbi-dearen bitakora-koadernoan bizitzaren itsasontziko *gizaki-kapitainak* bere buruari kontaktzen dio, eta beharbada besteei ere bai, gertatzen zaion guztia, eta oroitzen nahi lituzkeen zenbait gune azpimarratzen ditu, eta letra arinagoz idazten ahal badu ahaztea komeni zaiona. Eta *gizaki-kontableak* halabeharrek eskaini dizkion eguneroko sarrera eta irteera guztiak zenbatzen ditu. Eta gure oroimeneko *gizaki-kazetariaren* bidez zain zain dena grabatzen du, gure eguneroko joan-etorriak, egunaren kontakizun-filmeko sekuentziak, non baikara protagonistak, objektibatuz.

Gizaki-notarioak eguneko akta jasotzen duenean, haren lekukotzak aukera batzuk egiten ditu, eta kontakizuna aldatu egiten du; orduan, *gizaki-kapitainak* bitakora-koadernoan idatzitakoaren objektibitatea hankaz gora joaten da, zeren hark mapan ipinitako ibilbideari buruzko datuak oker ematen baitira; *gizaki-kontablearen* datuak ere ez dira zuzen ager-

tzen, eta filmar en sekuentzien eraiketa egitean ere *gizaki-kazetariak* emandako gertakizun-ordena ez da gertatu bezala agertzen, esanahia aldatuz horrela. Une bakoitzean une hori asmatzen ari gara, eta egunaren amaieran egunaren historia osoa asmatzen dugu atzera.

Lekuko gisa egiten dugun lekukotzan asmatu egiten dugu, literatura eginez, eguneroko gertaeren kontzientzia eta oroitzapenak osatuz, eta era berean gertaera horiek gure bizitzan duten esanahia eta zentzua.

Bitakom-koadernoa bidaia literatura bilakatzen da, gero atseginez oroitzekoa; *kontabilitate-liburua* kontakizun ekonomiko beroa bihurtzen da, paperak edozer gauza onar baitezake; eta *film-erreportajea*, berriz, *publirreportaje* bilakatzen da, gure irudia saltzeko xedez.

Ni-aren asmakuntza konplexuaren unea da; kontaezko asmakuntza, literarioa beraz, ni literaturagileak asmatua. Bere historiaren asmakuntza, azken batean.

■ GIZAKIA, ANIMALIA LITERARIOA

● GIZAKIA: ANIMALIA SINBOLIKOA, ANIMALIA LITERARIOA

Ernest Cassirer-ek, filosofiaz ari delarik, honela laburbiltzen du bere jarduna: *gizakia animalia sinbolikoa* da batez ere, *animalia arrazionala* baino gehiago. Gizakia sinbolikotzat hartze hori da gure saiakera honen erdigunea. Gizakia animalia sinbolikoa den heinean, hurbilketa fenomenologiko bat egin nahi dugu, baina zerbait gehiago erantsiz: *animalia sinbolikoa eta literarioa*.

TARTEAN KULTURA

Sistema sinbolikoak eragin handia du gizakiaren jakintzan, gizakiaren eta gauzen artean sartzen da, objektibitateak galaraziz; sistema sinboliko hori da kultura, eta galbahe hori artean ipini gabe ezin du gizakiak bere buruaz pentsatu; galbahe horren edukia betetzeko, jakintza zientifikoa, sinemesna eta historia batzen dira, hirurak metaforen eta irudien bidez erakituta.

Eta giza pentsamenduari kontaearen ikuspegitik begiratura, pentsatze hori, pentsamendu hori antolatzen duten kontaeak, literarioak dira ezinbestez, literario hitzaren zentzurik zabalenean bada ere. Pentsamendu hori hizkuntzaren mende dagoen heinean, are argiago geratzen da giza pentsamenduaren izaera narratiboa.

HITZAK ETA HITZEN KONTAKIZUNAK GAUZEN ERAIKUNTZA

Cassirer-ek Epikteto filosofo eskla-boaren aipu bat hartzen du:

“Gauzek berez ez dute gizakia larritzen eta aztoratzen, baizik eta gizaki horrek gauzei buruz duen iritziak edo irudipenak”.

Ez gaituzte izutzen gauzek, gauzek mamuek baizik.

Hala da; gauzek eta haiei dagozkien hitzek ez gaituzte hunkitzen, baizik eta hitzen eduki semantikoaren oinarrian dauden kontaeak, hitzek duten kontakizun-zamak, hitzak esatean edo pentsatzean barnean daramatzen oroitzapenak askatzen baitira.

Eta hori horrela gertatzen da, bada, hitzek beren baitan kontakizunak dituztelako, esanahia emanez eta ñabar durak erantsiz; kontakizunak edo kontakizunen zatiak, oihartzunak, ahaztutako kontakizunen iradokizun poetikoak. Istorio horiek objektibotasuna galdu zuten gure kontzientzia horietaz ohartu zelarik; oroimenean jaso, eta berriro oroitzen direnean, kontakizunen bidez antolatzen dira, eta kontakizun horiek norberaren araberrako ideologizazio bat jasaten dute, estilizatu egiten dira, poetizatu, edertu, artistiko eta literario (edo, bestela esanda, mamu) bilakatu.

Oroimenaren kontakizunetan ez dago hitz arrisku-gaberik, errugaberik, inperzonalik. Hizkuntzak gizartearen onarpena du, tradizioa du, batzuek besteei emandako tradizioa. Alabaina, gure barruan egiten duen oihartzuna erabat pertsonala da eta kontakizun batean hartzen du parte; kontakizun hori, oroimenaren bidezidorreran joan-etorrian, beti oroitzapenez beteta, beti asmoz, beldurrez eta nahikunde beteta, azkenean fikziozko kontae bilakatzen da. Hitzak, fenomenologiaren ikuspegitik, narrazio eraikuntzak dira; hitzen bidez pentsatzea literatur sorkuntza da, eta haien bidez mintzatzea, beraz, adierazpen literarioa.

OROIMENA ETA HAREN KONTAEAK: “NI”-AREN ERAIKUNTZA

Esan dugu ezen, galdetuko baligute nor garen, geure bizitza kontatuz emango genukeela erantzuna, bizidun gisa egin dugun curriculumaz azalduz. Kontzientziaren izaera narratiboa, fenomenologiaren talaiatik begiratura, agerian uzten du ni-aren izaera literarioa, zeinak bere burua oroimenaren narrazio gisa eraikitzen baitu; bizi duen unearen kontakizunaren ohartzen da bere buruaz; bizitza bere buruari eta besteei kontatuz eraikitzen du nortasuna, hots, bere historia kontakizun autobiografikoaren bidez adierazten du.

Alabaina, ohartze horiek guztiak era berezian egiten ditu gizakiak: berak oroitzen dituen gertakizunen historia berriro eraikiz, hala esanahiaren aldetik, nola estetika-eretik. Bere bizitzako gertakizunak ari denean, berreraiketa bat gertatzen da, bada, eta ni-aren kontakizuna fikzioaren eremuan egiten; eremu horretan ez da zalantzan jartzen egia edo gezurra den, baizik eta subjektuaren nortasuna eraiki-

IRAGARPEN-KONTAKIZUNAK ITSASUMAGEN AURREAN

Itxaropenaren itsasoa

Gure begiradak aurrerabidean ere ipintzen gaitu. Itsasoaren aurrean, proiektuak agertzen dira; eta badirudi itsasotik etor litezkeela ezinezko nahikunde horiek; itsasmugan ager daiteke ontzi bat, ezkutuan guk itxaro duguna dakarrela. “Emakume arrantzaleak”, I. Ugarte.

Itsaso liluragarria

Une bat bizitzean, denborak ohakabeen ihes egin diezaguke. Itsasoak liluratu egin dezake hari begira dagoena. Fray Virila entzutetsua, Leireko fraidea, txori baten kantuari sorgor geratu zen; “une bateko” liluramenduaren ondoren, hiruehun urte imaganak zirela ohartu zen. “Emakume arrantzalea”, Arteta.

Hondamendien itsasoa

Itsasoa arrisku lekua ere bada, jakina; bere mehatxuak bete egiten ditu. Areago, itsasoa hilerri ere bada, eta zoritzarren kontakizunetaz beterik dago. “Ekaitza”, Alberto Arrue.

AMETSAREN NARRAZIOAK

ETXEKO AMETSA

"Neskaxka lotan", Vermeer

Subjektua esna dagoenean, ametsaz oroitzen da, eta kontakizun hori berreraikitzen du, berea dela onartuz, bere eginez, izenpetuz, eta goizean berriro osatzen du, memorian irakurtzen duenean. Subjektuak, hein batean, bere burua ezagutzen du ametsaren barruan, oraindik argitu ez duen igarkizun baten antzera besterik ez bada.

BIDAI AMETSA

Bidaia eguneroko beti-berdintasuna hautsi egiten du, eguneroko girotik urrundu egiten gaitu. Ametsak mundu errealtatetik aldenarazi egiten gaitu. (Renfeko iragarkia)

AMETS ARTISTIKOA
"Manezaundi", Enrique Zubiri.

tzaren bidetik jotzen da, eta kontakizun horretan ni-a egilea eta kontalaria da, ahotza, pertsonaia nagusia, narrataria, denak aldi berean, ohartzaren unean osatzen den narrazioan.

Hasiera batean, norberaren kontakizun autobiografikoa da, norberari zuzendua, nortasuna ezartzeko, baina gizartearen aurreko nortasun bat osatzeko ere bada, besteen aurrean kontatzeko alegia.

Horrek guztiak subjektuarengana garamatza, bere buruaz fenomeno gisa paradigma literarioaren bidez nola ohartzen den ikustera. Ni-ak, subjektuak, bere nortasuna era literarioan eraikitzen du, era literarioan ezagutzen du bere burua, era literarioan aldarrikatzen du bere nortasuna, eta era literarioan egokitzen da errealitatera, era literarioan eraikiz bere mundua, mundu sinbolikoa, hitzez osatua, irudiz osatua; eta horiekin eraikitzen ditu kontakizunak, bere burua kontatzeko, bere burua besteei era narrazioan eskaintzeko.

Aldi berean, gizarte harremana ere narrazioa da; besteek ere beren burua era narrazioan eskaintzen diote.

Horrela, narraztailea ni-aren ahots gisa agertzen da, subjektuaren fenomeno gisa, geure burua ezagutarazteko eta komunikatzeko modu gisa.

"NI"-AREN EREDU LITERARIOAK

Kontakizunaren egile gara, kontatzen dugunaren protagonista ere bai, narraztaile bezainbat narrataria. Guk geuk asmatzen dugu gure kontakizuna, guk geuk kontatzen diogu geure buruari eta besteei. Gure kontzientziaren edukia ni-aren kontakizuna da, literatur izaera duen asmakuntza bat.

Eta gutako bakoitza da kontakizunaren egile, kontakizunari zentzua ematen diona, eta, azken batean, pentsatzearen eta pentsatutakoa adieraztearen asmakuntza literario horren arduradun bakarra, biltzen dituelarik jasan behar izan duena, egin dituenak, eta egitekotan dituenak.

Eta are gehiago: pentsatze eta adierazte literario horren ondoren datozen izate eta ekintzak antzekizun bilakatzen dira, antzekteak dakarren *performance* literarioarekin, tradizioak eskainitako eredu bidezko imintzioak erabiliz. Aurrerago mintzatuko gara horietaz.

Eta, horrela, historia asmatu egiten da, fikzio itxura harturik. Kontakizuna estilizatu egiten da, poetizatu, eta ezagunak gertatzen zaizkigun ereduera egokitzen; hots, kopiak egiten ditugu, testuartertasuna askatasun osoz erabiliz; testuartertasun hori alde aurreko irakurketetik badator ere, orain ez du gizartearen kontrolaren mugarik. Inork ezin gaitu plagiogiletzat salatu gure ni-aren kontakizun horretan; aitzitik, kulturak eta tradizioak berak eskainitako eredu ar tean hautatzera beharturik gaude; hautaketa

AMETSAREN NARRAZIOAK

AMETS SINBOLIKOA

"Arantzazun Ama Birjinak artzainen artzaina dirudi, eta haien loa zaintzen du". Aranoaren gubatua "Urrundik"-en.

AMETS ARGIGARRIAK

"Ainger u agetzen zaio San Joseri". Georges de la Tour lam.

"Jakob-en ametsa". José de Rivera.

AMETS MITIKOA

Lo gauden bitartean, bizitzak aurrera egiten du bere gertakizunekin. Ariadna, Naxos-en lotan zegoela, abandonaturik utzi zuen Teseok. "Ariadna Naxos-en lotan".

hori sortzaile baldin bada, are gehiago gero egingo dugun ereduaren erabilera.

● KONTAKIZUNEN LITERATURITASUNA

Saiakera labur honetan, esan dugunez, gizakiaren izaera literarioa nabarmendu nahi dugu: guztiok literatura egiten dugu geure buruaz ohartu eta ni-a asmatzen dugunean, gure nortasunaren kontakizuna harilkatzen dugunean, bizitzako oroi-tzapenez gure nortasuna ehuntzen dugunean, gure lehenaldia orainaldiarekin era koherentean lotzen dugunean, eta orobat geroko egina dugun proiektuarekin. Kontaera moduan soilik pentsa dezakegu gure burua.

Narratibitatea izaeran berean du gizakiak. Narratibitatea sentitzearen eta ohar-tzearen laguna da; konturatuz bizitzea eta konturatuz jardutea ditu oinarri, eta oroimena laguntzaile.

LITERATUR METAMORFOSIA

MINTZAIRA LITERARIOA. Buru-narrazio horiek literarioak dira ezinbestez, hizkuntzaren esate erabat neutroa ezinezkoa baita, hizkuntzak ez baitu errealitate guztiak zehaztasunez adierazteko bezainbat hitz; horregatik jotzen dugu metafora iradokitzaileetara eta kultur edukia duten eta objektiboak izan ez daitezkeen hitzetara, tradizioaren mamuez estalita baitaude.

Erabil dezakegun mintzaira erabat literarioa da, eta bai halaber kontzientziaren barne hizketa oro. Eta buru barneko kontakizun guztiak simbolismoz betetako hitzez eraikitzen dira; horretaz gain, kon-tatu beharrekoa estilizatu egiten da eta metaforen bidez ematen, hamaika erata-ra poetizatuz.

ZENTZUAREN ASMAKUNTZA. Lehenaldiko materialekin, gaurtik begiratura, etorki-zunaren fikzioa eraikitzen dugu, eta zen-tzu bat duen kontakizuna sortzen. Ikuspegi fenomenikotik, prozesu horrek kontakizun baten itxura du, guk geuk ehun-dua eta guri geuri kontatua.

HISTORIAREN MISTIFIKAZIOA. Lehenaldiaz dugun ikuspegia eta haren kontakizuna aztertzen badugu, kontakizun hori erabat "interesatua" dela jabetuko gara, gure nortasunaren ardatzak ezarritako zentzu-ari egokituz eraikia dela, ardatz hori beti eraberritzen ari bada ere. Historia oroitu beharrak, zentzuaren beharrak, literatur metamorfosia eragiten du, subjektibitatearen eta objektibitatearen arteko gatazkaren ondorioz; historia fabulazioarekin nahastu eta mistifikatzen da.

ETORKIZUNAREN FIKZIOA. Alabaina, nar-razio hori, kontatzean, kontzientzia bihurtzen da, eta alde horretatik ere izaera literarioa du. Gure historiaren objektibitateari leial izanik ere, erabateko oroimen zehatza bagenu ere, kontakizunak fikzio kutsua izango luke, orainaldiaren epaia tartean egingo bailitzateke, eta orobat etorkizunerako dugun proiektua, hots,

etorriko denaren eta egingo dugunaren itxaropena eta jakin-mina.

Ni-a, subjektuaren kontzientzia, haren identitatea, ez du lehenaldiak soilik eraikitzen; aitzitik, etorkizunak ere egiten du; etorkizuna aurrez irudikatutako kontakizun bat besterik ez da; azken batean, fikzio bat kontatzea.

AHOZ EDO IDATZIZ ARGITARA EMATEA. Literatur izaera horrek barne kontakizun-ean eragina izanik ere, ez du gutxiagorik kontakizun hori besteen aurrean argitaratu ematean. Ni-aren kontakizuna argitaratzeko asmoz pentsatzen denean, edo aukera hori dagoenean behintzat, literatur izaera ematen dio.

Gizakia bere burua kontatuz agertzen da gizartean, eta baita gauzei buruzko bere ikuspegia erakutsiz ere; hots, gertaeretan bere presentziaren lekukotasuna kontatuz. Eta narrazioaren gizarteratze hori egunero gertatzen da, ahoz, elkarrizketetan. Oro har, ni-aren kontakizunak ez dira idatziz argitaratzen; soilik ahoz ematen dira argitaratu. Hala ere, hortxe dago kontakizuna, eta kontatua izan liteke, eta kontatu egiten da sarri. Hortxe dago gertaera literarioa. Idaztea, inprimatzea eta zabaltzea besterik ez zaio falta.

KULTURAREN BITARTEKOTZA. Lehenaldiaren kontakizunak dituen baldintzei kulturak ipintzen duen bahe edo iragazkia gehitu behar zaie, testuarrekotasuna ezinbesteko gertatzen delarik; horren bidez egituratzen eta bideratzen da mintzaira, erretorika eta antzezpena.

■ "NI"-AREN ANTZEZPENA Narrazioaren performance izaera

● SUBJEKTUA PERTSONAIAREN BILA

Kontzientziaren eta oharkabetasunaren mugan bilatzen du ni-a subjektuak; irudi arketipiko bat bilatzen du, eredu bat bereganatzeko, eta eredu horren bidez zentzu bat programatu nahi du, eta nortasuna finkatu eta irudikatu.

Eredu arketipiko hori kulturaren oroimenean bilatuko du, eta ekintzaren *performance*-an eguneratzen saiatuko da, *ad intra et ad extra*, bere barne kontakizuna esateko eta gizarteratuko duena hautatzeko. Paradigma literarioaren haritik, esan dezakegu subjektua bere pertsonaiaren bila dabilela.

"NI"-AREN ASMAKUNTZARAKO BALDINTZAK

BALDINTZA PSIKOSOMATIKOAK. Gizabakok pertsonaia bat hautatzeko ez du unibertso arketipikoaren eta kulturalaren aukera kontaezinen arabera egiten; aldiz, bakoitzari egokitu zaion programazio genetikotik abiatutik egiten da aukera kontaezinen arteko hautaketa hori, beti ere norberari egokitu zaion herentzia eta izan duen zortea tartean direla. Horrek mugatzen eta baldintzatzen du hautaketa.

ESTASIA ETA INTASIA

NARRAZIOA MISTIKOAK

"Santa Teresaren estasia",
Gian Lorenzo Bernini.

NARRAZIO GOGOETATSUA

"Pentsalaria", Rodin.

"Ludovica beata", Gian Lorenzo Bernini.

Izaeren tipologiak eta ezaugarri psikosomatikoek ematen dituzte gerora gerta daitezkeen fiabarduren aukerak; horiekin osatuko dugu gure pertsonaiaren berezitasuna.

GIZARTEAREN MUGA. Gizarteak baldintzak eta mugak ipintzen dizkigu gure aukera egiterakoan; hein batean, pertsonaia bat inposatzen digu. Hori dela eta, gizartearen aurrean dugun irudia lortzeko gure hautaketa baldintzatu egiten du, eta etengabeko borroka eginarazten digu mugatze hori zehazteko. Prozesu hori etengabeko bilaketa eta sorkuntza lan bat da, bidaien antzekoa, literatur tradizio mitopoetikoaren bilaketa eta borroka inizatikoaren antzekoa.

KULTUR LEHIA. Kultuaren aldea oso garrantzitsua da ni-aren ordezkari izango den pertsonaia asmatzerakoan. Kultur jakintzak, kultura barneratzeko gaitasunak, ahozko zein idatzizko kulturaz jabetzeko ahalmenak, adierazitako fenomeno hori indartu egiten du, eta subjektuaren kontzientziaren fenomenoari paradigma literarioa gozteko aukerak aberasten.

“NI”-AREN NARRAZIOEN ERRETORIKA ETA ANTZEZPENA

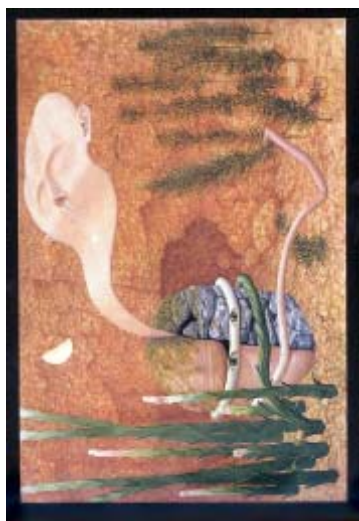
Ni-aren kontakizun horiek, nahiz barnekoek nahiz agerikoek, literatur genero berezietan dagozkien ezaugarriak dituzte: konta litezke kronika gisa edo drama zein tragedia gisa, edo poema gisa ere bai, ez baitago objektibitate, saihestezina baita fikzio ukitua, eta estilazio poetikoak igurtzen baititu narrazio horiek guztiak. Orainaldiko kontzientziaren kontakizunari lekukotza sentipenak gehitzen zaizkio, edo sentipen dramatikoak, edo tragikoak, edo poetikoak.

BIZITZAK LITERATUR IRUDIMENA IMITATZEN DU. Oharkabea, gure kontakizunak, irudiak eta keinuak egiteko, imitatzeko moduko ereduak bila aritzen gara kultur oroimenean. Eta eredu horiek geureganatzen ditugu ezkutuko *performance* baten bidez. Historiako, literaturako, zinemako eta antzerkiko ereduak imitatzen ditugu; bizitzak artea imitatzen du. Mitologiak eta erlijioak sortu ditu, idazleek eta artistek sortu dituzte guretzat eredu ideologikoak, eta horiek lagunduko digute gure kontakizunak asmatzen, era narratiboan antolatzen eta adierazten, egituren eta hizkuntzaren erabilerean erakusgai anitzen bidez, esanahi eta zentzu-ereduen bidez.

● SUBJEKTUAK GERTARERA ERAKUSTEN DU

EREDUA AUKERATZEA. Gizakia bere buruaz ohartzeko bere burua erakutsiz, bere buruaren irudi bat eraikiz. Gizakiak bere burua erakusten du, bere burua irudikatzen, bere burua esaten. Gizakiak literatura eta antzerkia egiten du, testua eta agertokia. hitza eta imintzioa, soinua eta inudia.

AMETSETAKO KONTAKIZUNAK

Ezenbururik gabea. Vicente Ameztoy
Ametz batean amesten dena norberaren narrazio literario bihurtzen da, era ohartuan; oroimena bila aritzen da eta ametsaren esanahiaren hipotesiak egiten ditu, eta zentzuz beteriko kontakizun eran berreraikitzen saiatzen da, edo bestela esanahia igarri ezineko fantasiazko kontakizun gisa uzten du.

Fernando Beorlegi.

Salvador Dalí.
“Granada baten inguruan erle batek eginiko hegaldiak eragindako ametsa, esnatu baino segundo bat lehenago”, 1944.

Kultur tradizioko ereduak hautatzen ditugu kontakizunak esan edo antzezteko, baina ez soilik gertatutako gauzak kontatzeko, baita gerta litezkeenak ere.

Etor litezkeen gertaerei dagokienez, aurreikuspen hori bera gerta litezkeen aukerei buruzko narrazio bat da; gertatzeko modu ausazkoei buruzko kontakizun iragarlea da, azken batean. Kontakizunaren proiektu bat egin ohi dugu, eta portaeraren diseinu bat ere bai, eta, areago, jokabidearen aurreaioak ere egiten ditugu. Aurreikusitako etorkizun hori iristen denean, badugu alde aurretik gertaera horien kontzientzia bat oroimenean, alde aurretiko kontakizun baten bidez eraikia. Eta gure jokabideak alde aurretik pentsatutako asmo narratiboaren bidea jarraitzen du, alde aurretik geure buruari gidoi bat ipini diogularik. Kontakizuna *performance* bihurtzen dugu, oroimenetik berreskuratu ahala.

● ALDEZ AURRETIKO KONTAKIZUNA

LAUAXETAREN BEZPERAK

Esaten ari garenen adibide gisa, gure literaturatik hartu dugu Eusebio Erkia-ga, *Lauaxeta*, poetarena: heriotza zigorpean dago kartzelan, eta bere barneko bizi-ikuspegia aurreratzen du poema batzuetan hilketaren bezperan. Bere barne-ibilbide horren kontakizunean Bibliako oihartzunak aurki daitezke; bere kontakizunaren barne dramatizazioarako, Ebanjelioetako Jesus hartzen du eredu bi pasarte esanguratsuetan: Emauseko dizipuluen pasarte eta Getsemaniko baratzetan jasandako agonien pasarteetan.

Aldez aurreko kontakizun baten eredu ikusgarria dugu hor, ni-aren narrazio bat literatura bihurturik, kontzientziaren ekintza bat etorkizuneko gertaera aurreikusitako baten aurrean. Aldez aurreko kontakizun horretan, gertaera idealizatu egiten da, estilizatu eta dramatizatu; gainera, muturreko egoera horretan, sentipena ere poetizaturik agertzen da.

Adibidea, beraz, muturreko egoera batetik hartzen da: hiltzera zigortu bat, hil aurreko egunean. Zigortuak alde aurretik bizi du hurrengo eguneko egoera eta bere buruari kontaktatzen dio fikziozko narrazio baten bidez, zeina etorkizuneko baita. Gogoeta egiten du egoera psikologiko larri batean; azken gertaera ezin da utzi bere horretan; gertaera-eguna iristean handitasun guztia gal dezake gertatu behar duenak; beraz, era poetikoan bizitzen du, eta alde aurretik bere buruari kontaktatzen dio.

GERTAKIZUNAREN NARRAZIOA AURRERATZEA. Aldez aurretik bizitzen den sentipenaren kontakizuna da. Gertatzen doanaz ohartzeko kontaktatzen da, eta gertatzen denean oroitzeko. Aldez aurreko bizipen horren kontakizunak kontzientzia suspertzen du, zentzuaren nondik norakoa eraikitzen eta dramatizazioa prestatzen.

Lauaxetaren poemak zirrara eragiten du irakurtzean, eta are gehiago Antton Valverdek kantaturik entzutean. Lauaxetak bere azken unea zabaldu eta neurritz egokitzen du, bere buruari alde aurretik kontaktatuz. Jarrerak prestatzen ari da, probak egiten, eta sentipenen matazaren barruan bila ari da, maite dituen balioekin bat datorren kontakizun bat ehuntzeko hautatutakoekin. Bihar jokatu duen pertsonaia zirriborratzen ari da, hurrengo egunean *performance* gisa gertatuko den kontakizuna eraikitzen ari da. Gaur eraikitzen eta idazten du bihar esan ezin duen diskurtsoa.

Irudika dezakegu bakar hizketa poetiko horren jatorrian dagoen oldoztea. Esperientzia eta sentipen horien gure gaurko irakurketa, gure oroimenaren arborrak ematen digun gaitasunaren araberakoa, Lauaxetak hil aurreko egunean bere buruarekin izango zituenetara hurbiltzen da.

BARNE NARRAZIOA IDATZI. Lauaxetak gau horretan agerian uzten du animalia literarioa dela. Baina, aldi berean, Lauaxeta poeta ohartua da, bere lanean ari den idazlea; bere barruko gertaeren kazetari da, kontzientziako gertakizunen lekukotza egingo duen kazetaria, bere ikuspegi subjektiboaren begiralea. Lauaxetak agerian uzten du kontzientziaren izaera narratiboa, ni-aren ezaugarri literarioa, eta gertakizunen bizipenak nork bere buruari kontatzearen jokabidea. Agerian uzten du orobat gizakiak gertakizunei aurre hartzeko duen aukera, gero, gertatzen direnean, oroimenean bizi ahal izateko.

Lauaxeta kulturaren eta literaturaren oroimenean miaka ibili da, eredu baten bila, gau horretan eta hurrengo egunean hartu behar duen jarrerarako eredu bila, eta bai halaber bere azken nahia adierazteko eta hilobi gainean ipini nahi duen hiltartitzean ipintzeko. Lauaxeta, bezperan, bere hilketa antzezten ari da buruz. Gizakia animalia literarioa dela uzten du agerian, eta, gainera, bere bizitza antzezten duen antzezlea dela; gertatzen zaion guztiaren antzezlea da gizakia, gertatzen zaion guztiaren aurrean antzezpena egiten du. Gizakiak unean-unean antzezten du bere burua bere egoeraren agertokian, berak diseinatu duen pertsonaiaren baitan.

NARRAZIO EREDUAK. Emauseko dizipuluak. “Gelditu hemen, iluntzen ari du eta”. Irakur dezagun “Gel zaite” poema.

“Gel zaite” horrek Ebanjelioko kontakizuna berpizten du, Emauseko dizipuluena: Jesus berpiztuarekin topo egiten dute eta elkarrekin jarraitzen dute bidean. Emausera iritsita, Jesusek aurrera jarraitzeko keinua egiten du. Dizipuluek eskatzen diote: “Gelditu hemen, iluntzen ari du eta. Eta barrura sartu zen, haiekin gertatzeko”.

Kontakizunean elkar topatzearen uneko gozoa, bideko elkarrizketen gozamaena eta elkarrekin jarraitzeko irrika biltzen dira. (Lukas, 24, 13-35)

LAUAXETAREN NARRAZIOAREN
OINARRIAN DAGOEN NARRAZIOA

“iGelditu hemen, iluntzen ari du eta!
eta sartu egin zen, haiekin gertatzeko”.
(Lukas, 24, 28-29)

GEL ZAITE !

*Eguna bemantz doa...
Nerekin gel zaite, arrats-begi da-ta,
itzal baten gozoz urdintzen doia-ta.
Ene Josu maite,
gel zaite!*

*Nere egun-argia berantz azkar doa,
itzalak joten dau atadi ondoa.
Arrats onen otza,
biotza!*

*Oi Bidazti deuna, sar zaite neurem,
bertan dozu bada maïtasun arren.
Bekidat bizitza
zeure itza!*

*Idazki doneak azaldu eidazuz
euren muin eztiak emon egistazuz.
Bel zeure mintzoa
gozoaz!*

*Ta barne guztia bertan dodala
argi biur bekitt eriotz itzala;
dana yat atsegin
zeurekin.*

*Orain sakon dakust zeure eriotz ori!
Zergaitik daukazun biotz deuna gori!*

(1937). Lauaxeta. Olerkiak.
Edit. Etor, 1974.

Lauaxetak, barne bizipen batean, egoera horren *performance* bat egiten du. Dizipuluen larruan jartzen da eta egoera berritzen du, behin eta berriz irakurri izan dudana testu horretan. Ebanjelioko pasarte irakurri duen bakoitzean izandako sentipenak berritzen ditu; kontakizunaren sentikortasunak hunkitua zegoen alde aurretik. Oroimenean berreskuratzen du gertaeraren *pathos* guztia, bere baitan baitauka alde aurretik.

Lauaxetarengan “Gel zaite” horrek agerian uzten du heriotza hurbil duenak sentitzen duen bakardadea; arratseko iluntzeak bizitzaren iluntzea adierazten du. Eta “Gel zaite” hori “ez nazazu eskutik utzi”-ren sentipen batez osatzen du.

Laster datorkion heriotzaren aurre-bizipena da poema hori, *performance* bat eginez, hala buruz nola sentipenez. Oroimena berpizten du eta berriro bizitzen egoera, kontakizuna antzezten eta berri-dazten du.

IGAROTZEAREN ZENTZUAREN BILA. Poeman, Jesusi egiten zaion eskaerak, hots, idatziak erakusteko, Emauseko kontakizunarekin badu antzik horrek ere. Dizipuluak lantu egiten dute Jesus Jerusalem hil delako, lur-jota daude, harengandik zerbait gehiago espero baitzuten (“Nos autem esperabamus”, guk hala ere zerbait espero genuen). Jesus berpiztuak Idazkien errepasso bat egin zien, justiziaren esku hildako profetaren heriotza azaltzeko.

Lauaxetak, bada, Idazkietan edo kristau pentsamenduan biltzen du bere heriotzaren azalpena, kristau zentzua, kontsolamendua.

URRUNDU KALIZ HAU NIGANDIK. AURRE-KONTAKIZUNA. Irakur dezagun “Agur ama” poema. Azken lau bertso-lerroek hala diote:

*Ez bedi egin neure gogoa,
Zeure naia bai, osteru.
Gogoa doa zeru argira
gorputza lur illunera.*

Lauaxetak bere azken poemaren azken diskurtsoa ehuntzeko hautatzen duen egoerak agonia iragartzen du, hil egingo dutela iragaritzen du; eta agonia hori Jesusek hil aurreko arratsean bizi izandako “baratzeko agoniaren” antzekoa da. Jesusek ere, Ebanjelioko dioenez, bere aurre-kontakizuna egiten du eta alde aurreko narrazio baten bidez agonia bizitzen, etorkizuna ohartuki aurreratzen, horrelako gertakizunen bezperan izan ohi den argitasun bereziarekin. Jesusek ere bere kontzientzia probatu egin zuen eta heriotzaren bezperan bere burua prestatu.

“Ez bedi nire nahia egin, zurea baizik”, Ebanjelioko aipu bat da, Jesusen ahotan hitzez hitz jarria Olibondoen Baratzean. Bere heriotzako larritasuna alde aurretik bizi du eta, larritasun horretan, eskatzen dio Aitari “Aita, ken nigandik kaliz hau, ahal bada”; egoera hori eta adierazpen hori eguneroko irudi eta hitzetara pasatu zaigu. Esaldiak, ordea, badu bigarren zati

EMAUSEKO DIZIPULUAK

“Idazkiek Berari buruz zioten
guztia azaldu zien”
(Lukas, 24, 13...)

BIOTZ DONEA

I

*Biotz xamur beroa
gar-gorri batekin zauritzen nozu;
zeru gainean, ordea,
maitasun larrosa zabaltzen dozu.*

*Sakon bitan nabil, ez bai goxo,
otzak il naroa zuagndik urrun;
su gordiñak nauka zeure ondoan,
gabaz argi zakusat, egunez barriz, illun.*

*Zeurekin naukazu, neugaz ez zaukat,
eguzkitan edur, otzetan sugar;
jolas bakotx onek galduta nakar,
baiña bien bitartean,
sugar zakit, Jauna, biotz barnean!*

*Goiz eder onetan emil bear nabe
txindor baten txintak gozotan nabela;
el naiten leiora begiok intz gabe,
Gorbei barna jatort kañoi ots itzala,
or egazkin egak odei lapur doaz.
Guda gotzon baltzak odolez dakustaz
euren oin aurrean beredin gudari;
gazte argi orreik, eutsi lur amari!
Bera bezin onik estauka ludiak!*

II

*Baiña, Jaun Altsua, onain nai nozu?
Bildots baten antzera lotuta naukazu
bear nauenian aberriak?
Aren deia dantzut arnas-ots barrian
Mendi goitietan eriotz dator kit,
bertan eder dim azkenengo atsak;
arte adartsua babestoki bekit,
neure gerri meion zauria
txastau dagientzat etsaien erraiñak.*

III

*Zuzentzaren alde bil diran neurekin
ixuri daidala bizitz iturria;
lurna estal bedi odol larrosakin
gozo ta eder gizonen kopetan...
Aberri opazko eriotz mosuak,
zauri orreik zuk or mendietan,
aintzak zabal ditu esku argituak
antxe jausi nedin... eta azken orduan
laztandu naizela arnasa estuan?*

LAUAXETAREN BEZPERAK. HERIOTZA ZIGORRA DUEN BATEN ANTZEZPENA

“Emauseko afaria”, Rembrandt.

ABSENTZIAREN KONTAKIZUNA
“Begiak zabaldu zitzaizkien eta ezagutu
egin zuten, eta haien aurretik desagertu
egin zen. Hala esan zioten batak
besteari: ez al geneuzkan, bada,
bihotzak sutan, bidean Idazkiez
hizketan eta azalpenak ematen ari
zitzaigula?”

“Frontea”, Aurelio Arteta

BARATZEKO OTOITZA

“Beldurra eta larritasuna sentitzen hasi
zen, eta esaten zien: Triste daukat
arima, heriotzaren mugan; zaudete
hemen, esna. Aurreraxeago joan eta
lurrera jausi zen, eta otoitz egiten zuen:
ahal izanez gero, iragan zedila ordu
hura” (Markos, 14, 33-35)

IV

*Ganitz eder billa doazan zaldiak,
eta bego onein leartuan,
tinki igaro beitez gizonen argiak!
Esku zurbil oneik aul luzatu bediz,
euki dagientzat ikurrin donean.
O azkatasun otsak, betiko bil zagiz,
antxe makur zaitte, oi buru nerea!
Geure lur amaren besarte gozoan
eta anai maiteok, eutsi lur arnasari;
itxaropen aixe sort bekit gogoan.*

V

*Jauna! eriotz au arren emostazu:
koldarrentzat itzi larrosen usai,
azkatasun deuna bial egistazu,
atzindu nai dot, ba, arrotzen inaiña.
Gozputz onek bakez atsedean dagian
erri azkatuen egun- aundirarte.
Gudan jaus nadilla zuzentzaren alde,
ez ormari atzez, goiz eder argian.*

VI

*Eta bake donea sortuko danean
neure azur utsak
besteenakin batu!
Eresi gurenaz lagundu bidean
obi bakar arte, baiña arren, bukatu
oroigalluaren maitasun itzala.
Kristo 'ren gurutzaz begaran ditxarot,
Josu 'ren fedea besterik eztaukot.
Erri zintzo onek zaindu dagiala
il gintzanen atsa, il gintzanen aala.*

bat: "Baina ez bedi egin nire nahia, zurea baizik"; erro-errotiko onarpen bat da hori.

Gogoa doa zeru argira gorputza lur illunera. Azken bi bertso horiek iruditeria unibertsaletik har tzen dute indarra: espiritu-gorputza, argia-iluna, goia-behea, zerua-lurra, igo-jaitzi, iraupena-desageretzea, arintasuna-zama, hegaldia-erorketa binomioetan oinarriturik daude; espiritua pisu gabea da eta gorputza pisutsua.

HILARTITZ BAT. SINESTUNA ETA POETA. Azken ahapaldiak hilartitz baten itxura guztia du. Lehen bi bertsoetan erro-errotiko kristautasuna ageri da, bai ideia aldetik, bai sentipen aldetik; eta beste bietan, tradizio luzeko irudi bat.

Azken ahapaldi hori testamentu moduko bat da. Azken puntua. Eta hortik aurrera, isiltasuna.

Azken aurreko hitza, arrazoiaren hitza da, azkeneko hitza, berriz, irudi poetikoarena. Esteban Urkiaga gizakiak beste ordu batzuk gehiago iraun zuen bizirik, baina Lauaxeta isildu egin zen, idazlea hila zen, nahiz eta barne narrazioak amaiera arte jarraitu. Lauaxeta isilik geratzen da, ahoa itxita; ager tokitik iten eta oihal beltza jaisten da. Ez du argitara emango barruan geratuko zaion barne narrazioa; hortik aurrera barne hizketa hutsa geratuko da, hiru ahotsetan: norberaren kontzientziaren bi ahotsak eta Jainkoa hirugarrena.

Poeman Ebanjelioko aipamenaren elipsi bat egin da: "ahal izanez gero, ken nigandik kaliz hau". Kontakizunaren amaierako "ez bedi egin nire nahia, zurea baizik" horrek agerian uzten du Lauaxetaren barnean azken egunetan egosten ari zena. Espetxea Getsemaniko baratzearen irudia da, agonia bizitzeko ager tokia; eta Jesusen ereduarekin *performance* bat eginez biziko du Lauaxetak.

Heriotza eta larritasuna, eta jarrera obedikorra, horiek dira Lauaxetaren etikaren eta sentipenaren giltzak azken kontakizunean, Ebanjelioko istorioarekin estu batuta.

HERIOTZA, IRUDIA ETA ETIKA. Lauaxetak Biblia ko irudi bat baliatzen du, Isaias profetarena, bere egoeraren interpretazioa egiteko; sakrifizioarako lotuta dagoen bildotsa dela iruditzen zaio. Eta aberriak bere beharra duenean gertatzea du damu.

"Baiña, Jaun Altsua, orain nai nazu?"

Bildots baten antzera lotuta naukazu
Bear nauenian aberriak?

Beste ahapaldi batean askatasunaren aldeko borrokan hiltzea aukeratu nahia azaltzen du.

"Jauna! Eriotz au arren emostazu...
Gudan jaus nadilla zuzentzaren alde,
ez ormari atzes, goiz eder argian".

Zain daukan heriotzaren aurrean beste nahi bat agertzen du, borrokalariaren ethos-a; lantua ez da soilik hil behar duelako, baizik eta askatasunaren eta zuzen-

ALDEZ AURRETIKO AGONIA BARATZEAN

AGUR, AMA

*Agur ene Erri, Jaunak naroa
Aberri eder argira!
Neure negarnak jarion naukan
zeure mendiari begina*

*seme bat zeukan baiña etsaiak
kendu eutsoen biotza,
soin ederra ixuri jakon
maitez bateko goiz otsa.*

*Gurtz deunari musu egiñaz
alde egin eutson mundutik;
Kristoren gentza abo gañean
loratu jakon gazterik.*

*Jaunaren maitez, Aberri maitez
ez eban euki bildurrik;
eta zeuretzat zorion utsa
opaldu eutsun gogotik.*

*Ene Erri ona, zagoz betiko
Kristoren fede batean!
Olan, Zoriona billatuko dozu
emem ez-pada, zeruan.*

*Eriotz deuna aurrean daukot
sinistu bada, euzkoa!
Ene erria azke izan artean
zaindu Josuren legea!*

*Eder jatazan euzko bazterrak,
eder itxaso zabala;
baiña omintxe ederrago jat
eriotz onon itzala!*

*Gaztea nozu bizitz onetan
ta ez jatan palta gauzarik.
Ene Jaun, gogor aldi onetan
ez naizu itxi eskutik!
Ez bedi egin neure gogoa,
Zeure naia bai, ostera.
Gogoa doa zeru argira
gorputza lur illunera.*

Lauaxetak bere fedearen testuetan topatu ditu bere istorioa (azken orduen kontakizuna) erakitzen lagunduko dioten ereduak.

Beharbada, oroimenean dauzka alde zaurretik irakurritako liburuetako irudi batzuk, eta haietatik hartzen du gorputz-imintzioa, adierazpena; azken batean, horiek ere kulturaren emaitzak baitira eta tradizio ezaguna baitute.

"Ken nigandik kaliz hau, baina ez bedi egin nire nahia, zurea baizik". (Lukas, 22, 39-46)

tasunaren alde borroka egin gabe hil behar duelako gainera. Beste poema batean, hala dio:

"Dena emon biar jako maite dan azkatasunari".

BIHOTZA SUTAN. Sentipenen intentsitatea bihotzaren irudian biltzen da, zeina sugarrek gori baitaukate. Horrek ere Emauseko dizipuluek Jesus joatean diotenaren oihartzun dirudi:

"Ez al geneukan bihotza sutan hura mintzo zelarik?"

Une horretako sentipenek badute oihartzunik, bada, Lauaxetak zalantzarik gabe ezagutzen zuen iruditeria erlijiosoan; iruditeria horrek tradizio plastiko luzea zuen gainera.

Lauaxetak, bere azken orduetan, fe-deak eskainitako testuetan topatzen ditu bere istorioa osatzeko irudiak, bere azken orduetako kontakizuna egiteko irudiak.

Beharbada hor izango ditu oroimenean ezagunak dituen liburuetako irudiak, eta haietatik hartzen ditu gorputz-imintzioak eta adierazpena; izan ere irudi horiek oso tradizio ezaguna baitute.

■ GIZAKI NARRATZAILEA Argitaratzearen fenomenologia

● EGUNEROKO NARRAZIOEN LITERATURTASUNAREN ALDE

Denok irakurri dugu artistei eta idazleei eginiko elkarrizketetan nola zioten pintatzea edo idaztea behar bat dutela eta hori egin gabe ezin izango luketela bizi. *Animus artistiko* batek harturik baleude bezala hitz egiten dute. Eta, zalantzarik gabe, izango da berezko dohainik horretan, baina heziketak ere izan du eraginik, eta zer esanik ez nahimenak eta horretara jartzeak, artista edo idazle izateko egoera egokiak izandako eragina ahaztu gabe.

Haatik, gizaki oro da literaturagile, eta egunero aritzen da horretan bere baitan, bere kontakizunak egosten, nahiz eta beharbada inoiz ez buru barrutik kanpora irten. Narrazio horiek adieraztera irits daiteke, elkarrizketen bidez ahoz esanik, eta, noiz edo noiz, gerta liteke idatzirik geratzea ere.

BARNE KONTAKIZUNA ARGITARATZEAREN JOMUGA. Besterik da adierazitako hori gaur egun dauzkagun komunikabideetako batean agertzea. Baina guztiok egiten dugu literaturarik egunero, etengabe eta ezinbestez; horretan ez dago zalantzarik.

Argitaratzea elkarrizketa soil baten bidez gerta liteke, banan-banan zerbait adieraziz, edo jende gehiagoren aurrean eginez.

Hasiera batean, kontakizun oro egitean, entzuleria bat izaten da buruan; antolatzerakoan, gutxi batzuen arteko kontu gisa har liteke, edo, bestela, edonoren aurrerako; baina bietan, balizko entzuleria bat hartzen da oinarri kontakizuna

KONTENPLAZIO-KONTAERA

"Bidaiaria hodei-itsaso gainean", Friedrich.

NARRAZIORAKO EGOERA EGOKIAK

Buru narrazioa errazten dute bai jarrera kontenplatiboak bai izaera galdetzailak; eta egoera hori sortzea gure esku dago.

Badira leku batzuk, denbora batzuk, egoerak, pertsonak, soinuak, gauzak, bereziki pizten dutenak ni-aren jarrera narratiboak; pizgarri horiek guk geuk nahita bila ditzakegu, edo gerta liteke berez geure burua hor murgiltzea.

Gure memoriarako atea zabaltzen dituzten pizgarriak betarik dago espazioa. Gure eguneroko geografía iradokizumez betarik dago.

Iradokizuna eragiten dute gailurrek, urrun eta bakar eta zerutik gertu sentiarazten dutelako; iradokizuna eragiten du itsasoak, bere zabaltasun eta mugagabetasun sentsazioagatik; bideak, berriz, bitzitzako bidearen metafora iradokitzen digu.

"Drumoi ta tximista ta aize deadarrez." Aranoaren grabatua "Urrundik"-en.

eraikitzerakoan. Gure ni-a beti besteekiko harremanaren ikuspegitik eraikitzen da.

KONTAKIZUNAREN ERREGISTRO BIKOITZA: GRAMATIKALITATEA ETA LITERATURA

Gertakizun bat kontatzeak era askotako narrazioak eman ditzake. Kronika aseptiko batetik hasi eta kontalariak bere sentipenak eta estetika jokoan jartzen dituen forma literarioetaraino.

GERTAKIZUN BATEN KRONIKA. Ipini dazagun adibide bat. Gizon batek bere emazteari dio ezen arropa denda batean jantzi batzuk ikusi dituela eta dendari gazte batek erakutsi dizkiola. Hori txosten bat da, baina ez gertakizun baten narrazioa.

GERTAKIZUNAREN ALDAERA LITERARIOA. Dendako gertaera hori bera narrazio umoretsu baten eran kontatu liteke, ondorio mamitsuak atarez; dena modu literarioan. Izan ere, barne narrazioa hitzetan ipintzen jakinez gero, gertaera kontatzearekin batera, protagonistak esan lezake dendari gazte politik atseginez hitz egin diola, eta horrek gizaseme gisa gozamen handia eragin diola bere buruaren estimaziorako. Eta ilusio hori, hondoan erotikoa izanik, barne lotsa bihurtu zaiola, lotsagarri sentitu dela, dendariak esan diotenean jantzi hori gizon zahar samarrei geratzen zaiela ondoen, bere aitaren antza dutenei, zeinak antzeko arropa jantzen baitu. Bere aitarren aipu horrek aita-alaba harremana ezartzen du bezero zahar samarrekiko.

Gertakizun berbera kontatzeko bi modu dauzkagu hor; bigarrena, argi eta garbi literarioa; esatari on baten ahotsean, kontakizun umoretsua bihurtu daiteke.

Gertaera baten kontakizuna laburra izan ohi da, ahozkoa gehienetan; baina batzuetan memorian geratu ohi da, behin eta berriz oroitu eta kontatu ahal izateko.

● EGUNEROKOTASUNAREN LEKUKO LITERARIO IZENGABEAK

Zenbait pertsonak dohain berezia izan ohi dute eguneko bizitza era literarioan adierazteko. Gogora ditzagun adibideak, non ahoz esaten baitira kontakizun horiek, literario bihurtuz.

Nire adiskide Lorenzori bizitzako edozein gertakizunek, txikiena izanik ere, kontakizun bat osatzeko gaia ematen dio, eta hain ondo bihurtzen du literatura, non atsegina baita hari entzuten egotea.

Lorenzori gertatzen zaion guztia narrazio bihurtzen da eta besteengan entzun-mina pizten du: historiaren erdiguneari parekotasun harrigarrien bidez ipintzen dio testuingurua, begirada umoretsu baten bidez, esanahi etikoen bidez, gainjantzi poetikoen bidez, paradoxazko ezustekoen bidez...

Hegoamerikarrek ere beren barne sentipenak agertzeko trebetasun berezia izan

ohi dute. Familiako adiskide dugun Aida karibetarra lekuko.

Oroitzen dut aspaldiko ikaskide bat, Jacob, bere pentsamendu harrigarriak narrazio labor-labor eta zorrotzen bidez adierazten zituen; pentsamendu haiek adieraztezinak iruditzen zitzaizkigun, baxterez lotsarik gabe erakusten baitzituen bere sentipenak, eta agerian uzten baitzizkigun guk geure barruan lotsaz gordetzen genuena (beldurragatik, nor ez ginelako, lotsagatik, etab.). Azken batean, gure barne narrazioen izaera barregarria jartzen zigun agerian.

AMONAREN KONTAKIZUNAK. "Amona" Mariari entzun nion bilobei kontatzen nola bere ezkontza egunean, maiatz egun batean, alfonbra zuri bat ipini zioten bere baserritik elizaraino. Entzuten zuden haurren harriduraren aurrean, amonak bere metaforaren esanahia argitu zuen: alfonbra zuria udaberriko elurtea izan zen, eta ez udaberriko loratze handi bat, hasieran entzuleek uste izan zuten bezala. Beste batzuek uste izan zuten ezen amonaren kontakizunaren beste irudi poetiko bat zegoela oinarrian.

Amonak istorioa "feed back"-ari begira kontatu zuen, entzuleek interpretazioa egin zezaten, berak argitu baino lehen, hala haien literatur izaera piztu nahirik. Aspaldi, berrogeita hamar urte lehenago, asmatutako istorioa eta bere buruari hamaika aldiz kontatua berrargitaratzen zuen, eta jende aurrean esaten, aldez aurretik bere baitan askotan probatuta inork entzungo zionerako. Narrazio hori asmatu, prestatu eta moldaturik zeukan etorkizunerako; eta egun horretan, azkenik, berritu egin zuen jende aurrean; memoriaren sekretuan gordetako barne kontakizuna ahoz argitara emateko unea iritsia zen, bilobak entzule zituela.

Arratsalde horretan bertan, Lourdeseko santutegira eginiko bisita batean, salerosketa giro hartan, kontakizun batzuk, literaturaz sakon gozatuak, entzuteko parada izan genion, guri zuzendutako bakar hizketa umoretsu batean. Santutegi haren inguruko denda ugaritasunak honako hitz hauek esanari zizkion: "Ez dakit Ama Birjinak beste miraririk egingo duen, baina aski mirari da horrenbeste dendariri jantzen ematea".

Hori esanik, ogi eta arrainak ugaritu zireneko miraria ekarri zuen gogora: "Lehen semeak egin zuena, onain amak".

Bidaia horretan bertan atentzioa eman zion denda guztiak elkarren segidan egote hark, eta bere mitologia-kutxara joz, denda-zelai haren irakurketa apokaliptiko bat egin zuen zipoka: *Bai, bai, Badator munduaren azkena; kale guztiak dendaz betetzen direnean iritsiko da*". Nik entzuna nuen beste esaldi herrikoi bat: munduaren azkena dena errepidez betetzear iritsiko zela. Amonaren bakar hizketa hura pieza literario fina iruditu zitzaidan, leku hartako giroak eragina.

JOB-EN KEXUA. Eta era berean literarioa da nire solaskide eta lagun den Roke-ren esaldi ozpin eta umore beltzekoa; behin, zer moduz zegoen galdetu niolarik, hala erantzun zidan. Job moderno batek bezala, alde aurretik pentsatutako hau:

–Zer moduz galdetzen didak? Bada, oso gaizki. Ez diat esango bizitzak bizkar eman didanik, ez, baizik eta sudurraren aurrian bere ipurdiko zulo zikina jartzen ari zaidala besterik ez.

AHUZ ARGITARATZEA

Eguneroko narrazioen egile batzuek izenak eman ditut; pieza literario horiek ahozko oinarri iraungikorren gainean ipinita daude, baina batzuetan oroimenean txertatzen zaizkigu, nahiz eta gehienetan ahanzturaren putzura joan; baina, hori gertatzean ere, ez dira desagertzen inolako arrastorik utzi gabe, nahiz eta oroimenean ateratzeko gauza ez izan; horixe geratzen dira lanbro artean gure imaginarioan, eta gure ohartzeko eta sentitzeko modua baldintzatzen dute, eta gure testuen altxorra aberasten.

Aldi bateko literatura horiek, elkarrizketen bidez eta izengabe gertatzen direnak, gehienak desagertuko direnak, biltzen gaituzten egunen iraungitze etengabea. Material horiek, berreskuraturik eta homogeen bihurturik, gure barne imaginarioaren erroetan geratzen dira, eta gure sortzeko gaitasuna indartzen dute, eta era berean besteek esandakoa ulertzeko gaitasuna.

● LANBIDEZ IDAZLE EZ DIREN IDAZLEAK

Denok gara gure bizitzaren kontakizunaren literaturagile; gertatzen zaiguna, egiten duguna, nahi duguna, beldur duguna, oroitzen duguna, kontatzen dugu.

Eta hori guztia kontakizunetan egituratzen dugu; kontakizun horiek, gutxienean ere, geure buruari esaten dizkiogu. Literatura oro, bistan da, ez da paperera edo ordenagailura igarotzen, ez eta ahoz kontatua izatera iristen. Ikerketa etnografikoak ikusi du batik bat literatura mota horren balioa, ahozkotatzearen eta idazmenaren muga mugitzen den literatura horrena.

OROITZAPEN AUTOBIOGRAFIKOAK DATU ETNOGRAFIKO GISA

Aspaldi aurkitu zuen etnografiak zenbait pertsona ikasgabeen lekukotzak duen balioa; pertsona horiek heziketa akademikoaren kutsadura gutxi jasan dute, eta bere giza taldean erabat murgildurik bizi dira; erabat egokiturik daude bere bizimodura eta, adinak ematen duen ikuspegi umotutik, ahoz nahiz idatziz gorde dute memoria guztia eman dezakete, tartean egon litezkeen kultur eraginek eta egoera psikologikoen lekukotzari balioa kendu gabe.

Hasieran, datu etnografikoak biltzeko, galdeketak eginez jasotzen ziren lekukotzak, eta galdegilearen jarrerak bitartekotza bat ipintzen zuen beti; erantzuten ari zena erantzutak batera garrantzirik ez zuten gauzetan (eguneroko gauzak zirelako) arreta ipintzeak erantzuna artifiziala bihurtzen zuen.

Haatik, etnografiak argi dauka kontakizuna era objektiboan jaso nahi duela fenomeno narratibo gisa, kontaktze hori beti subjektiboa izanik. Lekuko horren berezitasun subjektiboa da datuaren objektibotasuna. Haren kontakizuna, haren subjektibitatea, da datu etnografikoa, eta ez gertatutakoaren balio historikoa; subjektuak kontatutakoaren zehaztasunak ematen du haren lekukotzaren egia, istorioaren egia subjektiboa.

“AUSPOA”REN CORPUS LITERARIOA

Orain, Antonio Zavalak egindako bilketa lanean ipini nahi genuke arreta, ikerketa lan horrek kultur memoriarako (batik bat euskarazkoarentzako) duen balio handian, kontuan harturik batez ere iker-tzaile horrek bultzaturiko genero literarioa, zein ahozkoa, zein idatzia.

Antonio Zavala da *Auspoa* sailaren egilea, eta berak argitaratu du urte askotan zehar. Denbora labur batez Etor argitaletxeak ere argitaratu zuen sail hori, eta gaur egun Sendoa argitaletxeak dauka ardurua, Joakin Berasategi argitaratzaile eta bultzatzaile dela.

BEREN GIZA TALDEAREN LEKUKO. Zavalak kultura herrikoiaaren lekukoak ekarri ditu beren memoria husterak; oroitzapen autobiografikoen itxurarekin, beren giza taldearen ordezkari jator izan dira. Ahoz jaso, eta Zavalak idatzira pasatu ditu; batzuetan esatariek berek ere idazten dituzte testuak, ikertzaileak prestatuak eta inprentarako bidea eginaraziz.

Gizaki horien autobiografiaren literatura giza talde baten memoriaren ordezkari bilakatzen da.

Argi dago argitaratzeko lana izateak oroitzapenen kontaketa eraginik baduela, adierazmoldean behinik behin. Autobiografia egiten duena bere barne bizitzaren jabe da eta nola azaldu berak erabaki behar du; guri irakurle bezala interesatzen zaigun kontakizuna, hark guretzat izango dela pentsatuz idatzitako horixe bera da; izan ere, bere burua agertzeko era hori neurtua baita, eta barne bizitza are gehiago sakonduko da zenbat eta hobeto eza-gutu kontakizuneko pertsonak eta kulturak.

■ GIZAKI IRAKURLEA Irakurketaren fenomenologia

● IRAKURKETA EKINTZA LITERARIO GISA

Irakurtzea ekintza literarioa da; testu baten harrerak buruz berriro sortzea es-

BARNE NARRAZIOAREN IDAZKETA

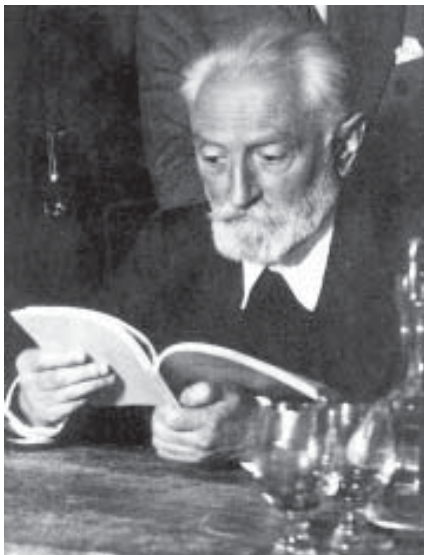
Gustave Geffroy Cezanne-ren erretratua.

Kontakizuna oraindik ni-aren barruan dagoela iritsi; egilea, kontalaria, narrazioa eta hartzailea bat bera direnean, ahots anitzetan biderkatuta; poesiak ukituta gaudenean, kontatu beharrak jota, burua irudiz beterik eta ahoa hitzez.

“Naiz ezin azaldu bere maitasun-min”, Aranoaren ghabatua “Urrundik”-en.

Miguel de Unamuno

IRAKURKETAREN SORKUNTZA LITERARIOA

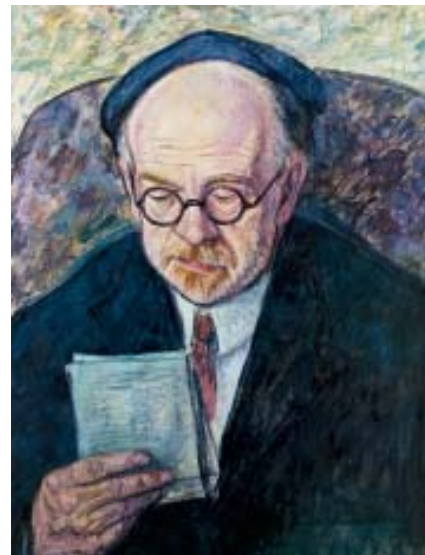
IRAKURLEA

“Liburu bat gauzen arteko beste gauza bat da, unibertsoa betetzen duten liburuki askoren artean galdutako liburukia, irakurlearekin topo egiten duen arte, bere sinboloak jasoko dituen aurkitzen duen arte. Orduan gertatzen da edertasunaren dardara berezi hori, psikologiak eta erretorikak argitu ezin duten misterio eder hori

Arrosa zergatirik gabea da, *esan zuen Angelius Silesius-ek; handik mende batzuetara, Whistler-ek hala esango zuen: Artea gertatu egiten da.*

“Nahiago nuke liburu honek espero duen irakurlea izango bazina”.

(Norberaren liburutegia bildumaren aurkezpena da; Jorge Luis Borges)

Pio Baroja.

IRAKURKETA: EGILEA, IRAKURLEA

Borgesek irakurketari buruz dioenaz aipu batzuk bat egingo ditugu:

“Irakurketa orok elkarlan bat behar du, eta kidesun bat ere bai”.

“Egilea eta irakurlea bat egiten dira eta ekintza libre berean uztartzen, sormen ekin-tzan”.

“Hitzak sinboloak dira, eta elkarren arteko memoria bat dute oinarri”.

“Shakespeareren lerro bat errepikatzen duten gizaki guztiak Shakespeare dira.”

“Idazlan guztiak egile baten lanak dira; ez du denbonarik ez izenik, eta hortxe dago gizakiek igar dezaten”.

Dario de Regoyos.

“Idazteari sakratutasuna kendu behar zaio. Galdera ez da zergatik idazten dugun idazleok, baizik eta zergatik ez duten idazten irakurleek”.

R. Saizarbitoriak
Babelian (539,
2002,3,23)

IRAKURKETA IRAKURLEA, LIBURUA ETA TESTUINGURUAREN IRADOKIZUNA

“Nikolai Miliukov-en etxeko bulegoa”,
Grigori Soroka.

katzen baitu, norberaren literatur sorkuntza eginez. Kontakizuna bereganatu egiten du irakurleak, eta bereganatze horren hondoan begirada hermeneutiko bat dago, irakurleak memoria daukan hiper-testu osoa eta imaginarioaren bilduma mugitzen baitu horretarako, eta horrekin batera kulturaren ondarea eta aurretik egindako irakurketa guztiek eragindako testuarterkotasuna.

BERE BAITAN BILTZEN ZAITUEN LUNIBERTSO LITERARIOA

Eguneroko elkarrizketan, ahoz, mezu literario anitz bidaltzen da, eta hartzerakoan ere ekintza sortzaile eta literarioa egiten dugu; etengabe ari gara komunikazio eten kontaezinak jasotzen, zintzilik geratu diren ipuinak, amaierarik gabeko istorioak, hasi eta utzi egin diren kontakizunak, narrazio laburrak, txinparten antzeko mikronarrazioak, fikzio txikiak, edo, nolabait esateko, *nanokontakizunak*.

Kontuan izan behar da errealitate guztiak duela esanahirik, bai errealitate naturalak, bai gizakionak: gauza guztiek, irudi guztiek eta hitz guztiek; ez dago ezer esanahirik gabekorik, errealitate orok beste zerbaitera bidaltzen gaitu eta narrazio bat sorraraz dezake.

HARTZAILEARI GONBIDAPENA ETA ERRONKA: ENTZULEA, IRAKURLEA, IKUSLEA

Beste baten kontakizuna hartzeak, nahiz entzunez, nahiz irakurritz, gure jarrera bat eskatzen digu eta fikziozko kontakizun bat sorrarazten, egoera baten aurreko gure jarrera eskatuz.

Irakurleari galde egiten zaio eta buruzko *performance* bat egitera gonbidatzen dute, kontakizun bat berritzera, irakurlea protagonista bihurtuta. Irakurketa ez da bere horretan geratzen: autognosi bat eskatzen digu: nola jokatu nuke nik, zer sentituko, horrelako egoera batean?

Esate baterako, heriotza orok gure heriotzaren aurtean ipintzen gaitu. Edozein gertakizunek gauza bera egiten digu. Irakurketa barne kontakizuna pizten digu eta etika arazo bat sortzen.

● IRAKURLEAREN GAITASUNA

TESTUARTEKOTASUNAREKIKO ZORRA. Ni-aren literatura norberari zuzendua eta inolako konpromisorik gabea da, eta, ziurrenik, ez da idatziz argitaratuko, gehienez ere ahoz zabalduko da jende gutxiren artean; kulturaren testuarterkotasunetik ezin da ihes egin, kulturak pilatuz jokatzen baitu eta tradizioa beti baitago presente gure ekintzetan; zenbat eta enudizio handiagoa izan, orduan eta gehiago.

Beste alde batetik, ni-ak bere buruarantz egiten duen literaturan, tradizio-ko materialak tartekatuta, ziur kontakizun originala sortzen dela; ezinbestez, autobiografikoa baita. Originalitate hori,

alde batetik, norberaren izaera biologiko bereziak dakar, eta bestetik gertakizun historikoen gorabeherak; narrazioan subjektuak, interpretaziorako eta zentzua emateko, batik bat eredu historikoak erabiltzen baditu ere.

GAITASUNA ZUZPERTUZ: ESPERIENTZIA

Jesu dulcis memoria egile ezezaguna duen XII. mendeko poemaren Orixek eginiko itzulpena harribitxi bat da, liturgia eresi gisa erabilia.

Jesusen imaginario bat eta harekin izandako harreman espirituala azaldu eta gero, “gertatu zaionak daki” itzultzen du “expertus potest credere” hori.

*Nec lingua valet dicere,
Nec litera exprimere:
Expertus potest credere,
Quid sit Jesum diligere”*

*Ezin esan inork agoz,
Idatziz ere ezin eman;
Gertatu zaionak daki*

Jesus maitatzea zer dan.

Bestalde, Juan Mari Lekuonak ere *Minduna gaur* liburuko “Porlandi” izeneko poeman (1966) dioenez, sinesten duguna adierazten dugunaren mimesi bat da. Irakur dezagun poemaren zati hautatu hori.

Erdi Aroko poemako zatiaren eta Lekuonaren artean parekotasunak ikusten ditugu. “*Jesu dulcis memoria*” eresia esperientzia mistiko gozoari zegokiona, Lekuonaren poeman esperientzia arruntagoari dagokio, bizimodu baten testuinguruaren suntsidurak eraginiko trantze mingarriari; suntsitu da etxe giroa, paisaia, Euskal Herriko nekazari giroko kultura-sareak.

Bi testuak berriro ditzakegu “gaitasunez” eginiko irakurketa batean; bietan, egileak ohar tuki ari dira errealitateak konstatzen, ez fikzioak, eta irakurlearen gaitasuna kitzikatzen dute, gerta dadin harreman estetikak esaten duena: harrera hori sorkuntza literario bihurtzen dela, irakurleak testua bereganatzen duela hein batean, gaurkotu eta osatu egiten duela.

Bereganatze maila eta testuarekin lortzen den batasuna ezin dira neurtu, eta irakurlearen gaitasunaren arabera dira, hots, hark duen jakintza ondarearen arabera. Baina horrelakoetan hala esaten zaio irakurleari: esperientziak emandako ondareak ezartzen duela gaitasun maila hori.

Esaera horrek literatur tradizio luzea du eta eguneroko hizkuntzara igaro da: “bizi izan ez duenak ez daki”. Irakurleari edo entzulari aurrez aurre ipintzen zaiona erretorikaren baliabide izateak askoz haratago doa; irakurleak testuarekin izan dezakeen bizi harremana baldintzatzen du adierazitako egoera hori norberak bizitua izateak; gertatu zaionak badaki, bizi izan

IRAKURKETAK

“Los géneros literarios dependen, quizá, menos de los textos que del modo el modo en que estos son leídos. El hecho estético requiere la conjunción del lector y del texto y sólo entonces existe”. J.L. Borges.

BI IRAKURKETA GAITASUN.
Testu grafiko berean bi barne narrazio

Esparza.

MUNDU FANTASTIKOA.
Imaginarioaren sorrera

IRAKURKETA LILURATUA.

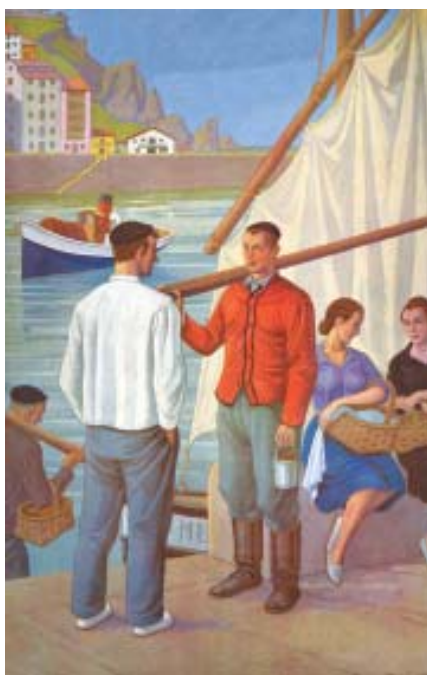
Irakurketaren eragina
“La lectrice soumise”, Magritte.

ELKARRIZKETA ETA NARRATIBITATEA
Eguneroko literatura eta ahozko argitarapena

Gustavo de Maeztu.

“Lisatzaileak”, I. Ugarte

Eguneroko elkarrizketan, ahoz, mezu literario anitz bidaltzen da, eta hartzerakoan ere ekintza sortzaile eta literarioa egiten dugu; etengabe ari gara komunikazio eten kontaezinak jasotzen, zintzilik geratu diren ipuinak, amaierarik gabeko istorioak, hasi eta utzi egin diren kontakizunak, narrazio laburrak, txinparten antzeko mikronarrazioak, fikzio txikiak, edo, nolabait esateko, nanokontakizunak.

*“Vida vasca”
aldizkariaren azala.
José Arrue.*

duenak ezagutzen du, eskarmentua duenak soilik jakin lezake.

Eskarmentuak, beraz, ipintzen ditu irakurlearen gaitasunaren mugak.

PUBLIZITATEAREN KONTAKIZUNAK

IRAKURKETA KASU BEREZIA. Irakurketa publizitarioak harreman berezia du hartzailearekin; edozein kontakizunek hartzailea suspertu nahi baldin badu, publizitateak era zuzenean erakarri nahi du; eta, orduan, kontakizun horrek baldintza guztiak betetzen ditu literariotzat hartua izan dadin.

Spot-ak autonarrazioa bultzatzen gaitu, sekuentzia batean parte harraraziz.

Publizitatearen kontakizunek autonarratorioarako gonbitea egiten digute, erosketarako gonbiteari baietz esateko egoera batean ipiniz, erabilera bat, parte hartze bat bultzatuz. Egunero eskaintza handi baten zama ikaragarria jasaten dugu, oso mezu landu eta literarioen bidez, eta gure harrera eskatzen digute, gure ulermena eta gure erantzuna, hura ere narratiboa eta literarioa.

Egia da errealtate orok egiten dizkigula galderak etengabe, eta kontakizun bati adi egotera eta haren mezua ulertzea bultzatzen gaituela, baina publizitateko irudiak eta testuak, askotan behintzat, eraso egiten digu eta gure erabakiaren santutegia bortxatzen saiatzen dira. Eta hori era literarioan gertatzen da, eta era literarioan erantzuten dugu, mezua hartuz eta erantzuna kontatuz, nahiz eta erantzun hori ezezko labur bat besterik izan ez, ezezko gogorra nahiz ezezko zalantzia; edo bestela baiezkoa, gogo onez zein zalantzaz.

Publizitate testua eskaera bat da eta galdera bat ipintzen du, eta inplikazio bat. Publizitate testuak beste sekuentzia bat sorrarazi nahi du, honako hau adibidez: ni hartzailea, produktu baten eroslegia edo zerbitzu baten erabiltzailea beharbada, edo mugimendu nahiz jarrera baten kidea agian, baiezko nahiz ezezkoaren sekuentziaren protagonista bihurtzen naiz, eta sekuentzia hori neure buruari kontatu behar diot.

Baiezkoa erantzuten badut, spot-aren hurrengo kapituluaren protagonista gisa ikusi beharko dut neure burua. Ezezkoa erantzuten badut, ezezkoa diot nire inplikazioari, eta hori ere hurrengo sekuentzia batean irudikatu beharko dut; hots, neure bizitzan bertan spot-aren performance-a egitera behartzen naute, neure jarrenen, keinuen eta hitzen bidez. Eguneroko elkarrizketan, ahoz, mezu literario anitz bidaltzen da, eta hartzerakoan ere ekin-tza sortzaile eta literarioa egiten dugu; etengabe ari gara komunikazio eten kontaezinak jasotzen, zintzilik geratu diren ipuinak, amaierarik gabeko istorioak, hasi eta utzi egin diren kontakizunak, narra-

GOZAMENAREN PAREKO

“JESU, DULCIS MEMORIA”

*Jesus, poz omigarria,
biotzen asegaria
ezti ta beste gaineko
Zure aurpegia bai poz!*

*Ez, Jesus izena baño
biguñagorik kantatzen,
entzuten legunagorik,
gozoagorik pentsatzen.*

*Damutzean itxaropen,
Onbera, guk eskatzean,
billa zaitugunean on,
baña zein on arkitzean!*

*Ezin esan inork agoz,
idatziz ere ezin eman;
gertatu zaionak daki
Jesus maitatzea zer dan.*

*Zakigu poz, gure Jesus,
gure sari zeruetan,
zakigu Zu argitasun
mende guzien mendetan.*

XII. mendekoa, izengabea. Orixeren itzulpena. “Urte guziko meza bezperak”-etik hartua.

MINAREN PAREKO

*Min dut egiaz utzi beharm
baserria...*

Artaldeari labana sartu.

Atzen pagoak orpotik moztu.

Etxeko tresnak erre edo saldu.

Arbaso zaharren sua itzaldu.

*Ategaineko sarmila nagia
berdoiltzen utzi...*

Iturria jan osinak,

huntzak horma zahar berdinak.

Gurdibideak urak ebaki...

Mindura hau zer den

pasa zaionak bakarrak daki!ay

J.Mª Lekuona.

“Porlandi”-tik, Mindura gaur, 1966.

“Pasa zaionak bakarrak daki”,
Aranoaren grabatua.

zio laburrak, txinparten antzeko mikro-narrazioak, fikzio txikiak, edo, nolabait esateko, *nanokontakizunak*.

■ BARNE KONTAKIZUNAK

- HIPONAKO AGUSTIN:
NI-AREN NARRAZIOAREN
FENOMENOLOGIA BAT

Ni-a asmatzea edozein eratako asmakuntza literarioaren jatorrian dago, literatura idatzia eta argitaratua barne. Literatura oro, buru-kontakizun oro, ezkutukoa edo ahoz zein idatziz kanporatua, jatorrian ni-aren literatura da. Ikuspegi batetik edo bestetik egile-idazlea bere burua bere buruari kontatzen ari da; berak irudikatzen ditu pertsonaiak, bera jartzen da besteen lekuan, bizitzak eta gogoetak irudikatuz, bera mintzo da pertsonaien ahotik, bera da iritzi emaile, bera susmo egile, bera fabulaztaile. Gizakiak bere esperientziaren iragazkiaren bidez soilik ezagutzen du bere burua. Beste buruaz beste ezertaz ez daki, bere buruaz soilik mintza daiteke.

Hiponako Agustinen *Aitorpenetan* ni-aren literaturaren paradigma bat aurkituko dugu. Hantxe ikusten da nola ni-a erreferentzia bakarra eta saihestezina bihurtzen den, kontatzaera eta kontatzaeren subjektu izatera beharturik baitago; bere buruari eta besteei bere buruaz mintzatuko zaie.

“Eta nora ihes egin, bada, nire bihotzak nire bihotzarengandik? Nora ihes egin neurengandik? Nora ez lioke nire buruak jarraituko nire buruari?”. San Agustín, *Aitorpenak*, IV, 7, 12.

Zeren, diot nik, nora joango da subjektua ni-a atzetik ez duela?

Ni-ak bere oinarri duen subjektuari buruz soilik daki hitz egiten. Dena bere buruaren baitan egiten du, berezko baitu egozentrismo psikologiko hori. Beharturik dago erremedioirik gabe egotismo narratibo horretara.

Irudimen testuinguru horretan bertan, Agustinek jarrera makur-ezin baten eta etengabe sentimendu baten azalpena egin du; ni horrek bere burutik kanpo bilatzen du sosegua. Itxirik gaude, eta kanpora irten nahi dugu kosta ahala kosta; bat gara, eta beste izan nahi dugu; ni gara, eta zu izan nahi dugu.

“zuretzat egin gaituzu, eta gure bihotza larri dabil zugan atsedean hartu arte”. (op. cit., I,1)

Aitorpenak subjektu baten estres espiritualaren kontakizun dira, beste zerbaitek bereganatu nahi baitu atsedeenaren bila. Kontakizun judu-kristau handi baten dramatizazioa da; Jainko sortzaileak sortu duen izakiaren oroimenean bere presentziaren nostalgia uzten du, eta etorkizunean beteko da nostalgia hori, denboratik at.

KONTAKIZUN MITOLOGIKOAK.

KOSMOGONIAK, GIZA FENOMENOEN ETIOLOGIA ETA HEROI ZIBILIZATZAILEAK

Indar probak eta kontakizun heroikoak
Herkules Kretako zezena bezatzen

Buru-azkartasun probak eta jakinduriatzko kontakizunak
Edipo eta Efsingea

Ziklo mitikoak amaierarik gabeko
kontakizunak dira.
Sisifo infernuan.

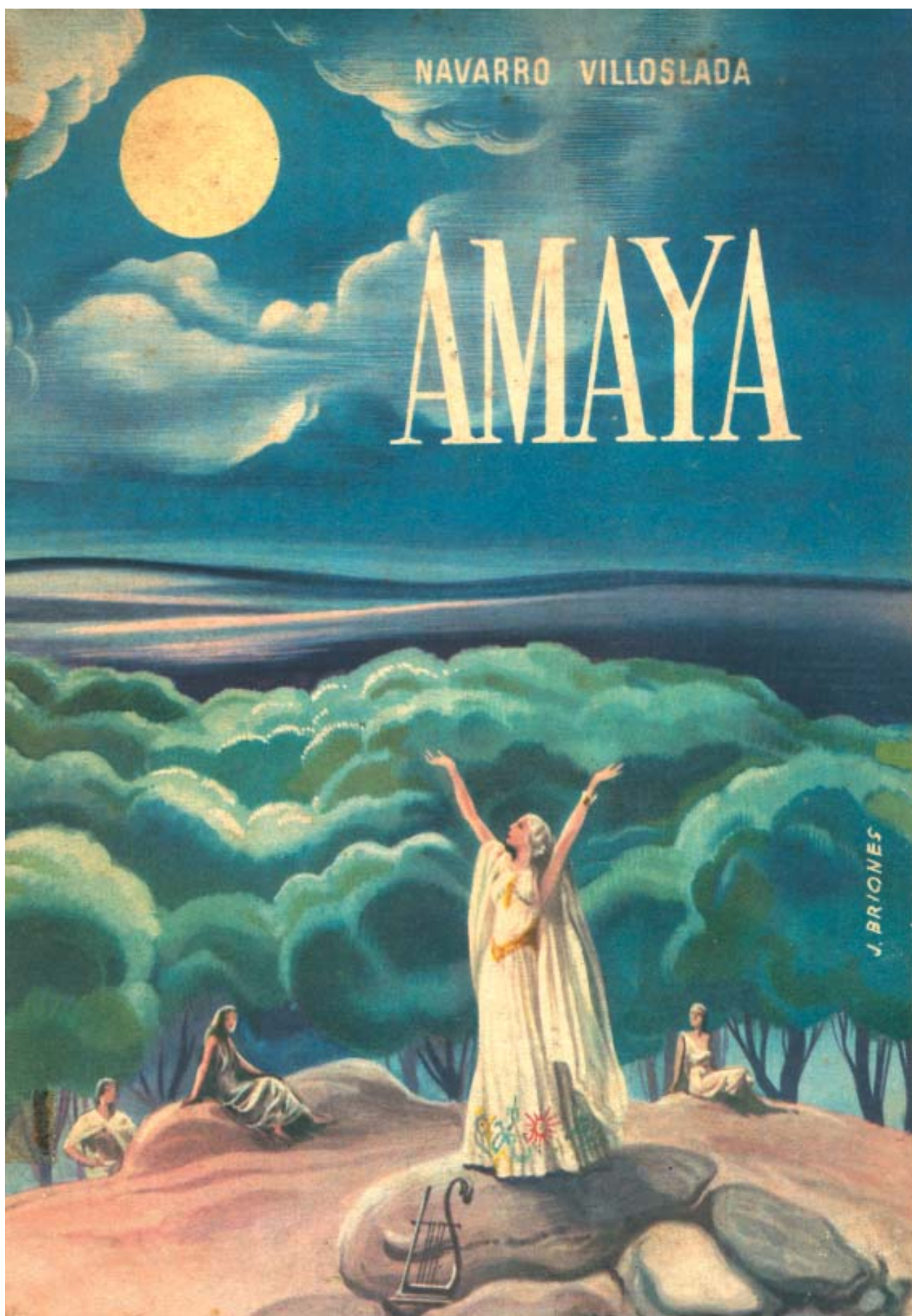

Ziklo mitiko oso bat.
"Orfeo". Musikaren jatorria paradisuari.

Zigor mitikoak eta amaiera garaitzaileak.
Prometeo kateaturik

"AMAYA". Euskaldunak VIII. mendean.
XIX. mendeko nobela historikoa; euskaldunei buruzko elezahar asko biltzen ditu;
jatorriaren kontakizunen literaturetara hurbil gaitzake.

BIBLIKO KONTAKIZUNAK.
 KONTAKIZUN HANDIA ETA KONTAKIZUN TXIKIAK. GURE IMAGINARIOAREN ITURRIETAKO BAT.

PARADISU GALDUA
 Oinazera kondenaturik
 Edenetik ekialdera

ANAIAREN HILKETA
 Gorrotoa munduan sartu zenekoa

UHOLDEA ETA ONTZI SALBATZAILEA
 Zoritxarrak eta itxaropena

"EZ GEHIAGO" AGINDUA
 Ortzadarra eta bakearen usoa

BABEL. ELKAR ULERTU GABE MINTZATzea
 Buruaskitasun harroari zigorra

JOSE ANAIEK SALDUA
 Bekaitz istorio bat

JOSEK BERE ANAIAK HARTZEN DITU
 Barkamen gertaera bat

MOISES, ETORKIZLINEKO ASKATZAILEA,
 URETATIK SALBATUA.
 Gertaerek badute zentzu bat

BASAMORTUIKO IBIALDIA
 Herri bat osatzen duen bidaia inizatiko

BIBLIKO KONTAKIZUNAK.
KONTAKIZUN HANDIA ETA KONTAKIZUN TXIKIAK. GURE IMAGINARIOAREN ITURRIETAKO BAT.

MOISES: LEGE SALBATZAILEA.
Jainkoaizunen gurtzaileak

AGINDUTAKO LURRALDEA
Denengan dirauen itxaropena

DABIDEK GOLIAT MENDEAN HARTZEN DU
Esanahi anitz

JOB ZUZENAREN OINAZEA.
Matxino baten hitzaldiak.

SANSON: PASARTE HEROIKOAK.
Bere herriaren babeslea.

JAINKOA GIZON EGIN ZEN
Gizatasunaren eta jainkotasunaren
ikuspegi bat.

OROIMEN NAHI BAT.
Performance eta eskakizun etikoak.

JAINKOAK HERIOTZA EZAGUTZEN DU
Istoriorik ausartena.

JESUS BERPIZTURIK
Hilezkortasunaren irrika.

BIBLIKO KONTAKIZUNAK

Kulturaren ikuspegi hutsetik, Liburuko erlijioek izan duten eragin morala eta espirituala alde batera utzirik, Bibliako kontakizunak erabakigarriak izan dira mendebaldeko kulturaren oinarriak eraikitzeko orduan, eta beste kulturen arloetara ere hedatu dira, egokitasun handiagoz edo txikiagoz.

Bibliako tradizio kristauak Testamentu Zaharra eta Berria bereizten ditu, eta horietako kontakizunak arte plastikoaren tradizio guztian daude, bai pinturan, bai

elizak kontaeraz bete dituzten irudietan. Gaur egun ere oraindik munduko museoetako gordailuetan kontakizun horiek leku zabala dute, eta edozein begiralaren buruan sartzen dira. Hori dela eta, esan nahi dugu kontakizun horiek historian zehar milioika jenderen baitan egon direla, eta gaur egun oraindik ere halaxe daudela.

Kontakizun horien eraginez, kulturak berdinu egin dira nolabait, narrazioari dagokionez; hizkuntz ere duak eta keinu

ereduak eskaini dituzte, sentimenduak adierazteko ere duak, eta arketipo zein portaera eredu zein eredu psikologikoen ondare izugarria osatzen dute, nor bere burua horien bidez ezagutu ahal izateko.

Lehen, Bibliako eduki narraitibo eta imaginarioerako sarrerarik ohikoena Historia Sakratuko liburuen bidez egiten zen; hango marrazkiak belaunaldi osoen buruetan txertaturik geratu ziren, herriaren imaginarioko irudien altxorra osatuz.

48 Universo: inflación, caos y eternidad

La teoría de la inflación tiende un puente entre lo infinitamente pequeño y lo infinitamente grande.

70 El universo desvela finalmente su edad

La velocidad máxima de rotación medida en el disco de la galaxia permite estimar su masa.

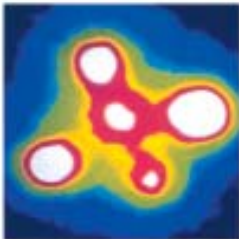
75 Últimos telescopios en tierra

Los telescopios en tierra tienen por misión cartografiar la distribución espacial de diferentes clases de objetos.

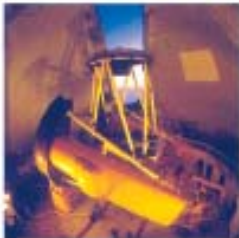
82 Los cúmulos actúan como lupas

Los astrónomos disponen de un nuevo medio para sondear la masa oculta del Universo.

90 Nubes bajo el fuego de los cuasares

Los mecanismos que originaron las galaxias.

ZIENTZIA KONTAKIZUNAK

ZIENTZIAREN KOSMOSA ETA
IPIUINAREN UNIBERTSO
FANTASIAZKOAK

Asimov oroit dezakegu, zientzia zabalduerako eta fikzio-zientziako liburukak idatzi dituenak, kosmologia modernoaren irudi askoren sortzailea; irudi horiek jendearengana iritsi dira eta herriaren iruditerian sartu; orain ni-aren irudiaren barrukoak dira, mundu fisikokan era narratiboan txertatzen den ni-arenak.

Zientzia narrazioa egin duen beste bat Hauptsikaria da; kosmogonia modernoaren ideiak zabaldu ditu, eta irudimen fantastikoa behar da horiek ulertu eta irudikatzen, edo, alderantziz, aurrena irudikatu eta, ondorioz, ulertzeko. Gure ohiko iruditeriaren ispiluaz haratago sartu behar da, eta fantasiaren sintonian jarri.

“Unibertsoa intxaur baten barruan” liburuko azalean irudi kolorista bat agertzen da, non unibertso bat ikusten den intxaur erdi irekiaren barruan. Irudiak Magritten koadro surrealista bat dirudi. Kosmosaren errealitate eskalarraren irudi bat da. Gure unibertsoa bi mundu desberdinen arteko eskalan dago, infinituraino txikia den eta infinituraino handia den eskalaren artean.

Ikusmenari dagokion kontakizun horiek ezinbestez garrantzitsuak dira *Alice ispiluan bama* liburuko mundu fantasiakora, non fikzio kontakizuna bi mundu desberdinen arteko eskalan baita eraikitzen Alice ispiluaren beste aldera igarotzen denean.

ENIGMA BATEN KONTAKIZUNA

San Agustinek, bere barruaz oharatu zenean, hala zioen: Nor naiz ni? Neuretzat enigma bat naiz. Zientziak, aldiz, unibertsoaren enigmaren aurrean ipintzen gaitu. Zer da kosmosa?

Zientziaren narrazio horiek ni-aren kontakizunetan duten eraginak gizakia- ren barne arakaezinen misterioaren aurrean ipintzen gaitu, eta orobat kosmosaren handitasun irudikaezinenarean.

Portada
El Universo que nosotros podemos observar ¿es único o convive con multitud de otros universos?

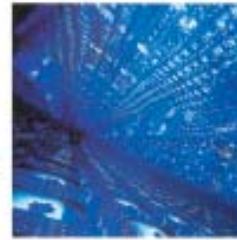
15 El origen de la teoría del Big Bang
¿Coinciden los límites del Universo con los de la Vía Láctea?

22 Nucleosíntesis primordial
El tiempo característico de las interacciones débiles es mayor que el ritmo de expansión del Universo.

38 ¿Cuál es la forma del Universo?
Representar los cuatro dimensiones del espacio-tiempo.

43 Cosmología y telescopios espaciales
Los futuros telescopios espaciales podrán medir con precisión los parámetros que definen el Universo.

ZIENTZIAREN KONTAKIZUN KOSMOLOGIKOAK.
FANTASIAZKO IRUDIMENERA JOTZEA

STEPHEN HAWKING

EL
UNIVERSO
EN UNA
CÁSCARA DE NUEZ

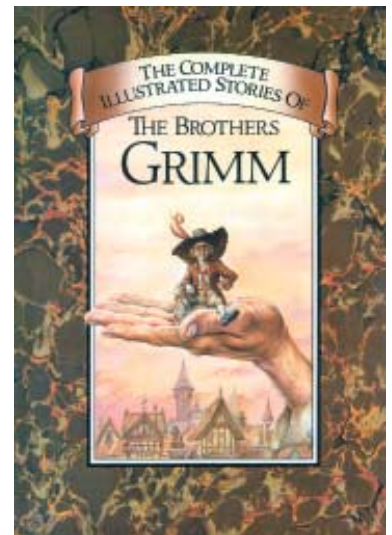
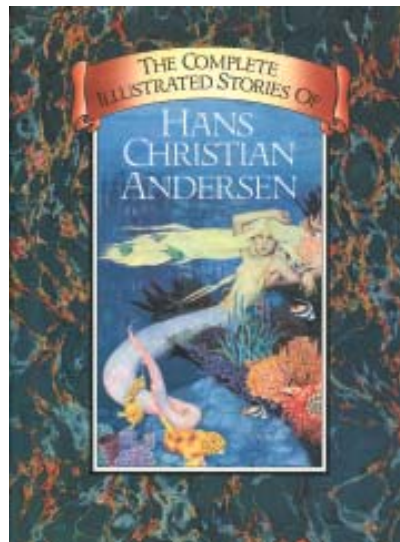
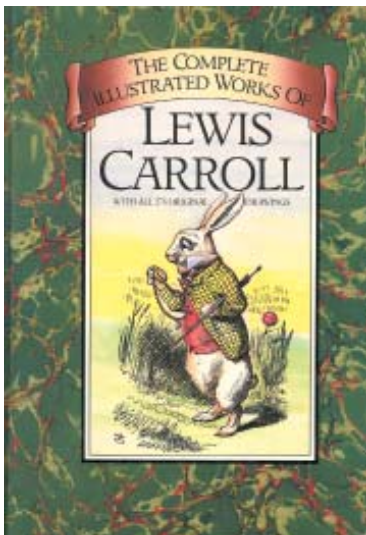

Crítica Planeta

ISPILLIAREN BESTE ALDEKO MUNDU FANTASIAZKOAK.
IPUINAREN UNIBERTSOAK ETA IRUDIMEN SURREALISTA

“Entzuten”, Magritte.

Agustinek ni-a bitan banatzen dela aurkitzen du, bere buruari esaka, bere buruarekin bere buruaz mintzoka, baina haren diskurtsoak kanpoan du jomuga. Izan ere, ez du bere buruarekin soilik hitz egiten, baizik eta hirugarren bat ere sartzen du tartean. Bere buruarekin beste batez mintzo da, eta hari deitzen dio, eta harekin hitz egiten du bere buruaz.

Kristau teologiako Jainko hirukoitzen misterioa ulertzeko ahaleginean, Agustinek ni-aren fenomenologiarekin topo egiten du; ni oroitzaila, bere burua ulertzen duen ni-a, eta bere burua maite eta irrikatzen duen ni-a da. Guk, paradigma literarioaren ikuspegitik, esango genuke Agustinek ni-aren fenomenologia aurkitzen duela; ni horrek bere burua kontaktzen du, barne konplexutasunaz harriturik.

Agustinek barne esperientziaren metafisika bat egiten du, filosofiaren ikuspegitik, eta bere ni-aren bilaketan eta haren funtzionamenduaren azterketan sentimenak baino haratago dauden errealitateen ezagutza bat ezarri nahi du; ezagutza hori memoriaren barnean ezkutaturik dago eta ni-aren hedatze narratiboaren bidez argitara daiteke.

Hala dio San Agustinek: *“Neure buruaren enigma bihurtu naiz”*.

Eta galdetzen dio bere buruari: *“Nor ote naiz?”*

Eta guk galdetzen dugu: ba ote dago ezer literarioagorik ni-aren ikuspegi hori baino, bere burua enigma gisa aurkezten baitu eta enigma hori argitu nahi baitu barne narrazioa lehen mailan erabiliz?

Gai horrek bilaketa inizatikoaren dinamika narratibo bat ezartzen du; hots, norberaren barneko bidaia metaforiko bat. Kontakizun hori *performance* espiritual bateko bilaketa ekintza bihurtzen da.

Agustin, *Aitorpenak* izeneko testu sentikorrean, bere barne narrazioen literatura egiten ari da. Bere sentipenen adierazpena antzetzten du eta bere kontakizunaren abiapuntua *performance* bihurtzen du: bere enigma eta bere lan guztia bere barrurako bidaia bat besterik ez da, memoriaren palaziora eginiko bidaia bat besterik ez, non baitago haren ustez enigmaren giltza.

● KONTZIENTZIA AZTERKETAREN NARRAZIO EKINTZA

Loiolako Inazio *Gogo jardunetan* “kontzientziaren azterketa” proposatzen du, kristau bizitzan aurrera egiteko metodo gisa; zabalkunde handia lortu zuen. Norberaren azterketa hori bakoitzaren portaeraren ebaluazio moral bat egiteko sarri erabiltzea proposatzen du. Kontzientziaren azterketa horrek ni-aren kontaki-

kin batean jokatzeko gauza ote garen aztertuz. Azterketak behartzen gaitu, bada, narrazio bat edo anitz alde aurretik asmatzera; guztiak fikziozkoak izango dira, amaiera aukera bat baino gehiagorekin.

KONTAKIZUNEN EDUKIA. Horrela, norberaren eruduntasun kontakizunak agertzen dira, edo besteei errua botatzen dietenak, edo damutzekoak, edo barkamena eskatzekoak, edo lantu egitekoak, edo barkamena ematekoak, edo gaitzestekoak, edo asmo onak erakustekoak, edo aitopenezkoak, edo ñabardura zenbait erakusten dutenak, edo oker batenak, edo ontasunarenak, edo gaiztotasunarenak, edo ezinarenak, edo berriro aurrera eginez ekitenarenak.

KONTAKIZUN PROFANOAK. Agerrian utzi nahi dugu, alde batetik, metodo horren asmatzailea Loiolako Inazio izan zela, euskaldunik unibertsalena; bestetik, metodo hori ariketa psikologiko bat dela, gaur egun modu automatikoak erlijio xedez egiten dela, edo bestela xede pragmatikoago batekin, bizitzako edozein ekintzetan eraginkorrago izatearren.

Hortik ni-aren kontakizun egunerokoak sortzeko bidea azpimarratu nahi dugu, hala lehenaldia dagozkionak, nola etorkizunekoak.

Era horretako azterketek tradizio luzea dute kristau tradizio erlijiosoan, beste erlijioetako alde batera utzi gabe, jakina; eta ekintza profanoetan ere erabiltzen dira xede moralik gabe, bai zientzian, bai teknikan, bai giza harremanetan, arlo bakoitzaren ezaugarrietara egokiturik.

● BARNE NARRAZIO ETENGABEA

Buruan, narrazioa etengabe gertatzen da, eta bai halaber haren barne-ikuste imajinaziozkoa; etengabe zine proiektio baten antza du, film berriekin eta behin eta berri ematen direnekin osatua. Istoria eta diskurtso horiei eskaintzen diegun arreta oso aldakorra izaten da; batzuetan, lehenaldia agertzen zaigu memoriaren zirrikituetan barna; beste batzuetan, etorkizunak irrikaren eta ilusioaren bidez bultzatzen gaitu. Aldian-aldian gu geu abiatzen gara kontakizun bileren bila, bai lehenaldia, bai etorkizunera, eta horretarako egoera egokia sortzen saiatzen gara.

Lehenaldia en nostalgia etorkizuneko bizikizun bat ere bada. Oroitzapenak etorkizuneko eskaerak dira, etorkizunerako prestakuntza. Orainaldia lehenaldia eta etorkizunaren arteko tenkaren narrazio etengabea da. Pentsamendua ezin da geldiarazi, denbora aurrera baitoa, eta harekin batera bizitza.

FANTASIAREN POETIKA

“Ibilaldia”, Marc Chagall

zunak sorrarazten ditu, gure ikuspegitik. Ekintzen narrazioak dira, kontuan harturik zein egoeratan sortzen diren subjektuaren kontzientziaren eta askatasunaren aldetik, arau moralen argitan.

Epaiketa bat egiten du subjektuak, eta bere buruaz erabaki bat hartzen du.

ETORKIZUNEN KONTAKIZUN BAT. Kontzientzia azterketa, lehenaldia narrazio bat izateaz gain, etorkizuneko ere bada, proiektio bat alegia, izan ere, erabakiaz aparte, aldekoa edo kontrakoa berdin dio, etorkizuneko proiektu moral baten asmoa hartzen baita. Erabakiak damua du berekin, zuzentzeko asmoa, aldaketa egiteko erabakia, edo jokabide zenbait sendotzea eta aurrera egiteko asmoa.

Etorkizuneko kontakizunak fikzio istorio bat asmarazten digu, jokabide aukera eta aldaera zenbait agertuz, eta era ja-

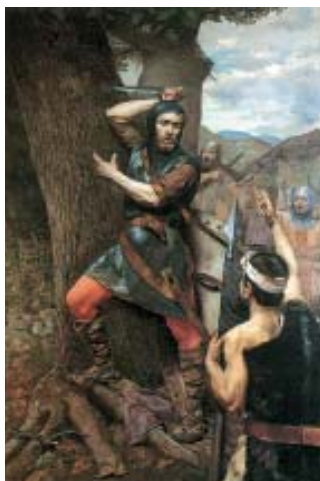
FUNDAZIO HISTORIA BATEN
NARRAZIOA

Historia kontakizun biltzaile gisa eraikitzen da, giza taldeak zilegizatzeko, instituzioen memoria gisa.

“Zubaitz Malatoa”, Mamerto Segui

FUZENBIDEAREN SORRERA
Ohituraren kontakizunak

ALEGORIA POLITIKOAK
Hiritar balioen kontakizun sakralizatzaileak

“Errepublikak”, Ignacio Díaz de Olan

● SUBJEKTUAREN
NARRATOLOGIAREN ALDE BAT

NARRATZAILEA SUBJEKTUAREN
ALDE MENDERA EZINA

Gaur egun ni-ari egiten zaion era-soaren artean, berezko askatasunari oztopoak ipiniz, ni narratzaileak garrantzi berezia du, ezen subjektuaren alde menderaezina baita, ni librearen ahotsa. Azken batean, halako determinismo batek ezabatuko balu ere, orduan ere izaera narratiboa izango luke askatasun berme. Askatasun eremu horretatik mintzo da ni-a narratzaile gisa, bere historia kontatuz, nahiz jakin baldintzaturik dagoela hala gorputzez nola gizartearen eraginez, herentzia biologioaren eta kulturalaren menderaezina.

NI-AREN NARRATZAILEA BERE BURUAREN ASMATZAILE LIBRE GISA. Geure burua ipini dugun ikuspegi literario horretatik, determinazioaren itsasoan askatasuna hondoratuz, gizakia ez da asmatzaile baldintzarik gabea, kontakizunaren jabea, baidarik eta gainera datozkion gertakizunen narratzailea.

Narrazio izaera horrek behintzat aukera ematen dio subjektuari bere bizitzaren kontakizuna eraikitzeko eta zentzu bat emateko.

Narratzailearen gune hori izango litzateke ni-aren azken eremu libre; bere bizitzaren narrazioa egingo luke, bere identitatea finkatu, non subjektua bere buruaren jabe baita askatasun osoz. Gertatzen ari zaidan bizitzaren narrazioa naiz ni, inolako baldintzarik gabe.

● NI-AREN NARRAZIO OHARKABEAK

BARNEKOITASUNARI TRAZIOA:
HUTS EGITEAK KONTATZEN

Psikologian huts egitea deritzo, esate baterako, idaztean edo mintzatzeko oker bat egiteari, hitz baten ordeze beste bat ipintzen dugularik, edo izen baten ordeze beste bat, eta huts horrek pentsamendu edo nahiak gordeak edo inkontzientek agerian uzten dituelarik; psikoanalisiak sintomatizat jotzen ditu.

Huts egite horiek, bada, inkontzientetik kontrolik gabe datozen narrazio zatitza har ditzakegu; barnekoitasun ezkutuari eta han dauden sekretuei traizio egiten die horrela inkontzientek, eta barne kontakizun bat agerian ipintzen dute.

Huts egitea hitz soil bat izan liteke, edo keinu bat, baina, beregan dauka subjektuaren narrazio baten ernamuina, eta narrazio horren egile gara oharkabea.

AMETSAK, NI-AREN LITERATURA

Inkontzientek ametsetan hedatzen ditu bere kontaerak; ametsaren funtzio psikologikoak aztertu gabe, haien izaera literarioaz ariko gara soilik.

Subjektua esna dagoelarik, ohartzen delarik, egindako ametsa oroitzen du eta kontakizuna berritzen, eta berea dela sentitzen, bere egiten, izenpetzen, memoriaren bidez irakurri ahal izateko. Nolerebait, subjektuak bere burua ikusten du ametsean, igarri beharreko enigma gisa bada ere, ni-aren kontinente ezezagun bat aurkituko balu bezala itsaso zabal, sakon eta ezezagun baten ertzean.

Ameslaria liluratuta geratzen da, hein batean, berak nahi gabe eta oharkabean sortu duen amets arraro eta surrealistarekin.

Baina bada beste ikuspegi bat ere: hurrengo goizean oroitzen diren ametsak gaueko gertakizunen narrazio gertatzen dira, eta beharbada denbora bete baten sentsazioa eman diezagukete. Literatur kazeta txiki baten alea dirudi, non gure lotako bizimoduaren erreportaje bat agertzen baita, ni-a lo zegoela gure buruan gertatu dena azalduz.

Ametsak kontakizun pertsonalak dira erabat, eta originalak, ezen nortasunaren zeinu eta seinale baitira zalantzarik gabe. Argi dago, bestalde, ametsen tipologia bat egin baldin badaiteke, badagoela erudirik haien oinarrian, badagoela arketiporik haien egiturari, badagoela gizaki ororen edo gizaki mota ororen egiturarik guztientzako denik.

Dena dela, ni inkontzientek asmatzen ditu kontakizun horiek, beti ere oharkabetasunaren eremuan. Zati bat soilik agertzen da kontzientziara, oroitzen den unean, eta une horretan xehetuta kontakizun inkontziente hori literatura bihurtzen da, ni-aren narrazio; oroitzen dugularik eta kontuan hartzen, eta halaber berritzen eta jakin-minez “irakurtzen”, balorazio bat egiteko bidean jartzen gara, azken batean azterketa literario bat egiten dugularik. Amets bat oroitzen dugunean eta zerbait ezkutua erakutsiz ezusteko bat ematen dugunean, azalpen bat eta argitasun bat eskatuz ni-aren seinale gisa, orduan egiten dugu gure.

Ametsetan amestutakoa literatur narrazio ohartu bat bihurtzen da, norberarena, eta, jakin-minez oroitzean, haren esanahiaren hipotesiak egiten dira; zentzu bat duen kontakizun bat eraiki nahi da, edo, bestela, esanahi argitu ezinekoa duen kontakizun fantastiko gisa hartzen da.

“SUPER-NI”-AREN KONTAKIZUNAK

Psikologian *super ni* hitza erabiltzen da nortasunaren nondik norakoa bideratzen duten arrazoi moralak adierazteko. Narrazioaren ikuspegitik *super ni* horretan arau eta balioak eskaintzen dituzten kontakizunak biltzen dira, eta era berean betebeharrak, debekuak eskaintzen dituztenak, guztiak familiarik edo gizartetik jasotako; ezkutuko narrazioak dira, batzuk kontzientek, inkontzientek besteak, eta norberaren ni ideala osatzen dute. Narrazio oihan bat dira. Ni barnekoiena osa-

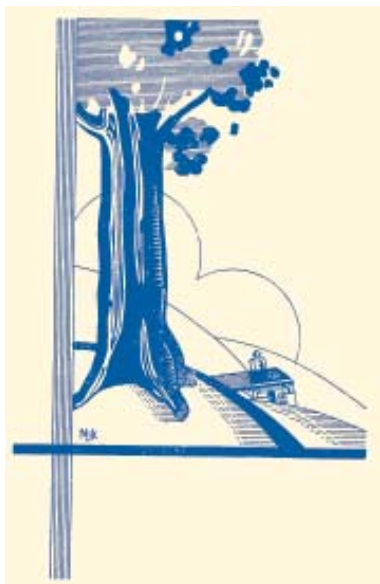
JATORRIAREN KONTAKIZUNAK ETA
BALIO POLITIKOAK

Jatorrizko kontakizunak eraiki eta oroitzen dituzte talde etnikoek, kulturelek, gizarte-koek, nahiz politikoei, beren ospakizunetan, jaietan, erlijio ekintzetan, etab., gizarteak biltzeko eta identifikazio bat eskaintzeko.

Subjektuak bere identitatea finkatzen du, bere bizitza gizartearen testuinguruan ikusiz, gizarteak onartutako kontakizunaren testuinguruan.

Jatorrizko etxea eta familia.
Oinarrizko "Topos"-a.
"Familia gaztea", Jacinto Olave.

*Lur, Etxe, Sendi ta Abizen,
lau adarrezko zugaitz bat. Aranoa.*

Jatorrizko etxearen bilaketa, z ein lurretatik gatozen jakin nahi izatea, etxe galduaren bilaketa besterik ez da. Deituraren toponimoan bilatzen da "topos" mitikoa, ni-ak protagonizatzen duen kontakizun pertsonala hasteko aukera ematen duen jatorrizko lekua. Ideologia politikoei zilegitasuna eskaintzen dien kontakizunak asmatzen ditu nor bakoitzak, une historiko bakoitzean nagusi diren kontakizunen arabera. Kontakizun horiek, sarri, izaera historikoa baino gehiago poetikoa izaten dute.

Hermes aldizkaria, 2002ko otsaila.

*Elkarrizketa:
"Niretzat,
abertzaletasuna
poetika bat da".*

*Xabier
Lete*

*"Narraciones vascas" liburuaren
ilustrazioak, Tomas Oregi, Bilbo, 1934.*

NORBERAREN NARRAZIOAK ETA MAHAIA

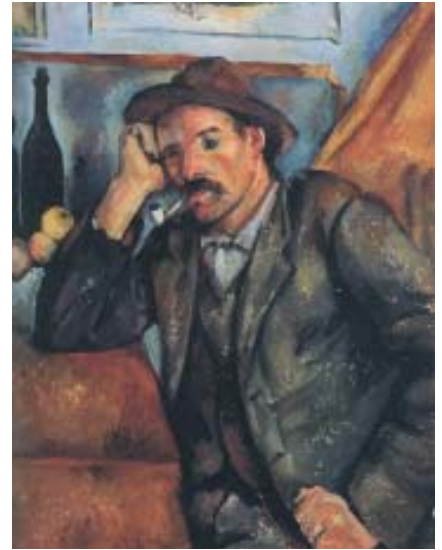
Mahaia: subjektuaren ispilu, solaskide, eta epaile.
Norberaren narrazioa bideratzen duen mahaia: historia, proiektua eta gogoeta.

"Gachet doktorearen erretratua", Van Gogh.

"San Pedroren ukoa", Georges de la Tour.

"Fumeur", Cezanne.

"Dadotan jolasten", Georges de la Tour.

Jose Manterola.

"Filosofo bat". Solomon Koninck.

"Bataboen matxinada", Rembrandt.

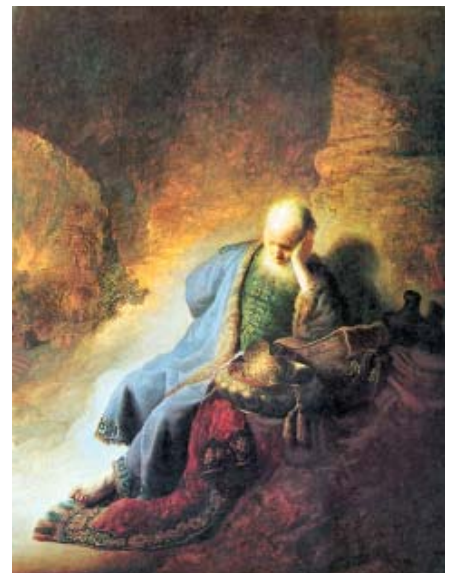
"Don Gaspar Melchor de Jovellanos", Goya.

"Jeremias Jerusalemene hondamendia ingartzten".

ARGITASUN BELDURGARRIA
Gauzak mahai gainean ipintzea ezer ez ezkutatzea da; kartak mahai gainean ipintzea, asmo ezkutuak agerian ipintzea da. Pintura batzuetan, alabaina, argitsua da mahaia. Argitasun beldurgarria du, gaiztakeriaren distira balitz bezalakoa, eta aurpegi traidore eta gaiztoak argitzen ditu.

MAHAIA ISPILU
Mahaiak espazio mugak ipintzen ditu, eta ni-aren narrazioarako espazio berezi bat eskaintzen; kontakizun autobiografikoen agertokia da. Mahaiak barneko gauzak esanarazteko funtzioa du; mahai baten aurrean dagoen gizakia bere buruari bere buruarena kontatzeko zorian dago, mahaia baitu ispilu, non ikusten duen bere burua, mahaia baitu horma, ahotsa oihartzun gisa itzuliz bere buruari entzuteko aukera ematen diona.

tzen duten kontakizunen mataza dira. Mataza hori askatzea nor bere burua hobeto ezagutzea da.

● FIKZIOA BIZI

ERREALITATEAREN BIRTUALITATEA FIKZIOZKO KONTAKIZUNEAN

Fantasiaren kontakizunek errealitatearen birtualitatea dute. Fantasian, memoriari gorderik dauzkagun aspaldiko esperientziak bilduz, kontakizunak benetakoa balira bezala bizitzen dira. Gaurko ordenadoreen infografiaren bidez hiru dimentsiotako errealitatea imitatzen duen errealitate birtualak baino indar handiagoa dute. Fantasiak sorturiko kontakizunetan pertsona osoa inplikatzeko da, bai oroitzeko duen lehenaldia, bai proiektatzeko duen etorkizuna.

Bere esku dauka oroimenaren ondare guztia: zentzumen guztien oroitzapenak, sentipen guztien oroitzapenak, pentsamendu guztien oroitzapenak. Nahikundetik asmatutako fikzioa da, kontzientziaren sekretu zigorrezinetik, ni osoari dagozkion eragin emotiboak tartean direla, benetako gertakizun bat balitz bezalaxe.

Adibide gisa, Juana de Asbaje, Sor Juana Inés de la Cruz Hegoamerikar poetak eginiko soneto harrigarri batean agertzen den fikzioaren bizitze benetakoa dakargu. Bide batez esanda, Sor Juana Inésen aita Bergarakoa zen, Pedro de Asbaje.

Soneto horretan adierazten da fikziozko kontakizun batek izan dezakeen fantasiako eta errealitatezko aldearen eta errealitate subjektibozko aldearen arteko harreman paradoxazkoa. Nahikundeak eraikitzen duen kontakizuna, horixe da benetako; ni-aren kontzientzian gertatzen den errealitatea kontakizun hori da; narrazioa da errealitate, subjektuaren une bateko errealitatea. Ez dio axolarik objektibitatezko egitasunik baduen ala ez jakiteak, baizik eta subjektibitatearen baruan gertatzen ari denak. Sonetoa kontakizun subjektiboaren errealitatearen baitan oinarritzen da.

FANTASIAREN ERREALITATE BIRTUALA

FANTASIAREN KONTAKIZUNAK. Fikziozko kontakizunetan errealitate birtualak erabiltzen dira, une gozagarriak eskaintzen dizkigutelako, errealitatea mistifikatzen edo ahazten laguntzen digutelako, eta agian etor litezkeen errealitate hipotetiko batzuen aurrean geure burua probatzen laguntzen digutelako.

Fantasiaren narrazioak dira ni-aren barne literaturen eta buru kontakizunen zatirik garrantzitsuenetakoak, gure eguneroko bizitzako une askotan fikziozko munduetan bizitzen baikara.

KONTAKIZUN URRATZAILEAK. Nahikundeak adierazten dituzte, eta nahikunde horiek bete egiten direla imajinatzen dute. Nahikundeak adieraztea bera ekintza narrazioa da. Nahikundearen kontakizunari fantasiak errealitate birtual bat eskaintzen dio. Moralak barne kontakizun horiei benetakotasunaren birtualitate hori onartzen die, zeren esaten baitu gogoz ere hauts daitekeela lege moralak.

Beharbada haren proiektzio izaera du kontuan moralak, bihotzean jaiotzen baita ekintza, eta hor ernal baitaiteke gaitza.

“Gizakiaren bihotzean jaiotzen dira ezkontza-hausteak, hilketak eta lapurretak”.

Era berean beste pasarte honetan ere:

FANTASIAREN ERREALITATE BIRTUALA

*Detente, sombra de mi bien esquivo,
imagen del hechizo que más quiero,
bella ilusión por quien alegre muero,
dulce ficción por quien penosa vivo.*

*Si al ímán de tus gracias, atractivo,
sirve mi pecho de obediente acero,
¿para qué me enamoras lisonjero
si has de burlarme luego fugitivo?*

*Mas blasonar no puedes, satisfecho,
de que triunfa de mí tu tiranía:
que aunque dejas burlado el lazo estrecho*

*que tu forma fantástica ceñía,
poco importa burlar brazos y pecho
si te labra prisión mi fantasía.*

Sor Juana Inés de la Cruz.

“Emakume bati begi gaiztoz begiratzen dionak, orbandu du bere bihotza”.

Buru kontakizun horiek dituzte oinarri hamar agindu biblikoetako zortzigarrenak, bederatzigarrenak eta hamargarrenak. Narrazio horien bidez gaizkiletza bizi baitaiteke, gaiztakeria modu birtualean bizi. Hein batean, horien bidez nahikundeak bete egiten da, gertatuko balitz bezala egiten.

Era gaiztoan gozatzeko kontakizunak biltzen ditu “bekatu nagusiak” deitu izan zaion gaiztakeria bilduma horrek. Kontakizun horien bidez barruan gordetako nahikunde gaizto ezkutuak atera daitezke, eta fikzioaren errealitatean bizi.

Gezurra, gezurrezko salaketa, handinahia, bekaitza, botere eta diru grina, buru kontakizun bihurtzen dira, geroko asmo gisa edo fantasia huts gisa, eta errealitatearen birtualitatea dute beregan; horregatik epaigarriak dira moralaren aldetik.

Barnean gorderik edukitzen diren kontakizun aitortezinak dira horiek, barne gazteluan ezkutatuturik eta babesturik.

■ ERREALITATEAREN ETA PENSAMENDUAREN EGITURA NARRATIBOAK

● KAOSETIK LOGOSERA

Errealitatea errealitate ulergarri gisa antolatzeko kontakizunak erabiltzen dira; kaosa egituratzen dute, logos baten bidez. Horrela osa daitezke zentzua duten kontakizunak, unibertso ulergarriak eraikitzen.

Logos edo arrazoi horiek ulermen paradigma ugari egituratzen dituzte. Horrela, arrazoi matematikoaz zein arrazoi poetikoaz mintzatzen gara, edo arrazoi estetikoaz zein teknikoaz, edo arrazoi zientifikoaz zein erlijiosoaz, arrazoi mugakoaz, arrazoi kritikoaz, irrazionalitatearen aurrean arrazionaltasunak duen arrazoiak.

Gure buru unibertsoa eraikuntza narrazio konplexu bat da, izaera literarioduna, kontakizun sareez osatua, eta uste baino maizago jotzen dugu eraikuntza horretara, kontakizun zatiak hartzeraz, egoera bakoitzaren arabera. Buru unibertso horren alde bat da gure munduaren ager tokia egitura imaginarioa. Eguneroko topa ditzakegun esanahi eremu askotarikoak interpretatzeko giltzak dauzka.

Hor daude memoriaren artxibategiko kontakizun ugariak, zeinen bidez unibertsoa irudikatzen baitugu, osagai guztiak, paradigma eta arrazoi askoren haritik koherentzia bat emanez. Osagai bakoitza txertaturik agertzen da dagozkion kontakizunetan, non hitzak eta irudiak diren imaginarioaren osagai, izadiaren mundu objektiboak eta kulturaren mundu subjektiboak –talde aldaera guztiak eta norbanako ugaritasun guztia erekin– erakusteko aukera emanez.

Kontakizun horietan nahasten dira espazioari eta denborari dagozkien kontakizunak, izadiari eta historiari dagozkienak, unibertsoaren sorrerari eta bilakaerari eta amaierari dagozkienak, osaketei eta funtzionamenduari dagozkienak, arrazoi integratzailei dagozkienak, kausalitatei eta helburuei dagozkienak, eta, azkenik, izatearen nahiz existentziaren zentzuari dagozkienak.

● ARRAZOI NARRATIBOAK

Gauko filosofoaren haritik, errealitate absolutuei dagozkion arrazoi hutsaren aurrean, arrazoi historiko eta arazotsu batez mintzatu beharko genuke; arrazoi filologiko eta erretoriko batez, arrazoi asmatzaile eta hitzen zein errealitate metaforikoaren sortzaile batez; beste era batera esanda, arrazoi narrazio batez, zeina paradigma baita, eta formulazio arazotsuak eraikitzen bizi arrazoi historikoari kontakizun erantzen baitio aurre.

MAHIA ETA ISPILUA
ISPILUA, KONTZIENTZIA

Argiak eta ispiluak agerian
uzten dute mahaiak duen
kontzientzia egingizuna.

Kontakizun transzendenteak
"Magdalena", Georges de la Tour.

■ KONTAKIZUN KULTURAL
HANDIAK

● NORTASUNAREN SOSTENGU DIREN
KONTAKIZUNAK

Orain ikusiko ditugun kontakizunak erlijioak eta kulturak, zientziak eta tradizioak (familiakoak zein gizartekoak) osaturiko kontakizun handiak dira. Denbora eta espazioa egituratzen laguntzen digute, gizartean txertatu eta nor gisa geure burua ezagutzeko.

Munduaren jatorriaren eta amaieraren kontakizunak dira, gauzenak, gizabakoenak eta taldeenak. Gizartean eskaintzen diren kontakizunak dira, eta norberak hartzen ditu, berriro eta barneratu.

Gizarteko imaginario hori bereganatzea modu berezian gertatzen da bakoitzarengan; birsortze bat egiten da eta norberaren berezitasun bihurtzen.

Jatorrizko kontakizunetan eta kontakizun sortzaileetan ni-a nola berriro asmatzen den ikusiko dugu.

● KONTAKIZUN SORTZAILEAK ETA
JATORRIZKOAK

Mitoaren, erlijioaren, historiaren, alegiaren, fantasiaren eta zientziaren kontakizunez arituko gara, literatur testu gisa hartuta, haien egitasunaren arazoa alde batera utzita.

Gizarteko kontakizunetan elkarren artean nahasirik maiz agertzen badira ere, garbi samar bereiz ditzakegu kontakizun sortzaileak eta jatorrizko kontakizunak. Biak batera bil litezke kontakizun kosmologikoen eta mitologikoen barruan.

Kontakizun instituzionalak dira, gizarteko taldeek ezarriak, beren burua zilegiztatu nahi baitute eta jatorriaren edo sorreraren inguruan gizartea bildu; jatorri edo sorrera hori hasierako denbora batean ipintzen da, mitoaren denboran, denbora sakratu edo legendarioan.

KOSMOS

Mito tradizioak ezarritako kontakizunak izan litezke, edo, bestela, erlijioak ala zientziak. Unibertsoaren sorreraz mintzo dira, gizadiaren sorreraz, herrien kulturaren sorreraz, eta existentziaren eremu osoa hartu ohi dute, hasiera eta amaiera bilduta.

MITOA. Munduaren jatorri mitikoak azaltzen dituzten kosmogoniek, gizakia jatorria eta kausalitatea gidatzen duten indar animistena.

Gaur gizaki batek ikas ditzakeen kontakizun mitikoak herri mitologiaren bilketa etnografikoaren zati txiki bat besterik ez dira izango. Esate baterako, Joxe Migel Barandiaranek Euskal Herriko mitologiak eginiko bilketa erraldoiaren zati txiki bat besterik ez du jaso bakoitzak ahoz, eta zati txiki horretatik gaur egun geratzen zaiguna erabat poetikoa da, eta

haietan sinestea berriz jarrera eta keinu urri batzuetan soilik ikus daiteke.

ERLIJIOA. Bibliatiko erlijioetan, *ex nihilo* sorrera dago jatorrian, baina unibertsoa amaierarantz doa, zeru berri batera eta lur berri batera; kontakizun horrek, bada, munduaren hasiera bat eta amaiera bat ditu bere baitan; gizakiek ere hasiera bat izan dute, eta haien amaiera Azken Epaiketa batean gertatuko da.

ZIENTZIA. Zientziak zehaztasun handiz adierazten du unibertso honen sorreraren alde fisikoak, eta denbora ere neurtzen du; orobat ipintzen dio iraupen muga bat ere. Big Bang deritzona izan zen hasieran eta gero zabalkunde bat gertatu zen, baina iritsiko da biltzen hasteko garaia eta amaiera. Kontatzen du, halaber, garapen ebolutiboan agertu den gizakiaren historia, eta haren desagertapena.

GIZARTEA

Talde etnikoek jatorriari buruzko kontakizunak eraikitzen eta oroitzen dituzte; era berean gizarte taldeek, kulturakoek eta politikakoek; horretarako, ospakizunak asmatzen dituzte, jai nahiz erlijio girokoak, gizarte lokarriak sortzeko eta elkarrekin identifikatzeko.

Jatorriari buruzko kontakizunek hasierako denboretara daramate gizakia; horretarako, istorioak hasteko, "hasieran", "behin batean", "bazen behin" eta horrelako esapideak erabiltzen dituzte.

Subjektuak, bere identitatea gizartean finkatzeko, gizarte horretan onartutako kontakizun batera jotzen du, eta hasierako denbora zehatzezineta jotzen.

Mitologiak eta elezaharrek gizakiari bere burua denboran, espazio batean eta gizarte batean kokatzen laguntzen diote, era poetiko eta sentikorrean; kontakizun horien harrera, edozein kontakizunena bezalaxe, birsortze literarioa gertatzen da, azken batean ni-aren identitate narrazio bat baitira horiek ere.

Kulturaren bidez jasotako kontakizunen birsortze literarioarekin subjektuak gizartean bere lekua eta sustraia aurkitzen ditu.

● FILOSOFIAREN METAISTORIOAK

Filosofia gertaeren muturretan gertatzen den narrazioa da, gauzen mugetara eginiko bidaia, gauzen esanahia eta zentzua bilatzeko ahalegina, mugako bideetan ibiltzea, beste aldera, alde ezkutura, iristen saiatze bat, ziurtasunik ezaren arriskuarekin eta zalantzen larritasunarekin.

Filosofiaren kontakizunak esperientziako gauzei buruz esan litekeena zalantzan ipintzen dute, esperientziak haratagoko gauzei mintzatzen zaigu, eta esan ezin denaren aurrera garamatza.

Narrazioaren ikuspegitik, filosofia jolas baten modukoa da: gauzak egiten den galdera arakatzen du, eta galderari buruz-

ko galdera egiten, eta, areago, galdetzeari buruz galdetzeraren ere iristen da.

Filosofari ez zaio aski *arrazoi narrati- bo* bat badela esatearekin, narratibitatearen fenomenologia aztertzearekin, narratologia garatzearekin; horretaz gain, subjektu narratiboaren ontologia aztertzen du, eta orobat bere burua kontaktzen ari den kontzientziaren metafisika, bere buruarekin mintzo den kontzientziarena; horrekin misterioari eta erlijioari ateak zabaltzen dizkio.

Herri giroan, kontakizun horiek abstraktuegiak iruditzen dira, baina hala ere erakarmen handia dute, batik bat zenbait adin eta egoeratan. Filosofia egitearen gozamenaren unibertsa da, *plus ultra* hori sentitzea arrazoitzearen eta galdetzearen bidez. Bizitza geure buruari kontaktzen diogunean, guztiok iristen gara noizbait azken arazoan azken galderak egitera: zailentzarik gabe gertatuko den heriotza, bizitzaren zentzuari buruzko galdera, eta horiei eman ohi zaizkien erantzunak eta horien aurrean hartzen diren jarrerak.

■ INSTITUZIO KONTAKIZUNAK

● ERLIJOAREN KONTAKIZUNAK

Gure artean, erlijio kontakizunik gertukoena, bizi izan dugun kulturaren eraginez, Liburuari dagozkio, izan ere, kristau, judu zein mahomatar Liburutik jaiotako erlijioak baitira. Eta non aurkitu liburu bera baino irudi hoberik narrazioa adierazteko. Horrela, bada, irudimena baliatuz, erlijioak modu narratiboan erakusten du bere burua, giza talde handien homogeneizazio kultural bat bultzatuko duen kontakizuna erabiliz.

Biblia-hots, Liburuak, Liburuak-gure kulturaren jasotzen dugun eraginaren kontakizun bildumarik handiena da. Gure imaginarioa hein handi batean judu-kristaia da.

Genesian daude munduaren sorrerari buruzko kontakizunak, gizasemearen eta emakumearen sorrerari buruzkoak, paradisuari eta eskatologiari buruzkoak, ongariaren eta gaizkiaren kontzientziari buruzkoak, lotsari, gorrotoari, maitasunari, minari, lanari, nekeari eta abarri buruzkoak.

Exodo liburuan, berriz geroko historiaren ulermen narratibo eta metaforikoa bideratuko diguten ereduak daude: gertaerak, pertsonaia, jarrerak, ideiak, lege moralak eta hark eskatzen duena, zapalkuntza, askatasuna, buruzagitza...

Ebanjelioetako kontakizunetan ere gure imaginarioko eta hizkuntzako oinarrian daude, oroimenak eraikitako kontakizunen paradigma gisa, elkarren artean ospatzeko eta jokabide moralak bultzatzeko.

LITURGIA KONTAKIZUNAK. Multzo horren barruan leku berezia du Azken Afariko diskurtsoak, beste kulturekin erkatuz oso

berezia baita; protagonistak, Jesusek, oroitzeko liturgia bat erakusten du: "Egizue hau nire oroigarri", dio. Ogi eta ardo hutsezko bazkari bat proposatzen du, elkarrekin egiteko, aspaldiko kontakizunaren *performance* bat egiteko errito gisa.

Gaur egun komunitateak ger taera hura oroitu eta gonbite hura onartzean, erantzun narratiboa egiten du:

"Jesus... zen egunean... hartu zuen... eman zien ... egizue hau ene oroigarri".

Bestalde, argi dago *performance* bat gertatzen dela hor, ez adierazpen soil bat, eta sinesmenerako indar handia duela.

"Nire gorputza jan eta nire odola edan dezanak betiko bizitza izango du eta azken egunean piztu egingo dut".

Bai halaber:

"Hau egiten duzuen bakoitzean nire heriotza iragartzen duzue, nire itzulera gerta dadin arte".

● GIZARTEKO TALDE SOZIAL ETA POLITIKOEN KONTAKIZUNAK

Gizarteko taldeen sorrari buruzko kontakizunak, labur esango dugu, gizabanakoek barneratzen dituzte eta bakoitzaren kontakizun bihurtzen dira, norberaren literatur eta irudimen joeraren arabera.

Ideologia politikoak zilegiztatzen dituzten kontakizunak gizaki bakoitzak berritzen ditu, une historiko batean nagusi diren balio politikoaren arabera.

Era horretako kontakizunen adibide bat, zenbait kontakizun biltzen dituen fikzio nobela osatzen duena, Saizarbitoriaren *Gorde nazazu lurpean* dugu.

Kontakizun horiek askotan ez dira historikoak izaten, baizik eta erabat poetikoak; horrek ez du esan nahi gutxiago direnik. Horrela, adibidez, Xabier Letek adierazi du berarentzat abertzaletasuna poetika bat dela.

HISTORIAREN KONTAKIZUNAK. Lehenaldira jotzeko joerak eta gozamenak badirudi gaur egunerako egoera-ereduak bilatzera garamatzala, gaur egungo errealitateak kontatzeko ger taera-ereduak bilatzera, alegia. Pertsonaia historikoak, gertakizunak, gerrak, traizioak, handinahiak, ausarke-riak... denboraz haratago dauden arketipoen galeria bat osatzen dute, ekintza historikoen bidez ideal batzuk irudikatuz; horrela, badirudi giza tipologiaren aukurak haragiztatuturik ikusten digula.

Historia kontatzea giza portaeren et- senplu aniztasuna erakustea da. Fikziozko nobelak ere egiten du hori, baina gertatutakoaren oroitzapenen indarra du historiari, gertaera horiekin bai baitugu nolabaiteko harremanen bat.

HISTORIA ASMATZEA. Gehienetan, historia ere giza taldeen lotzaile eta zilegiz- tatzaille gisa kontatu ohi da; historia ins- tituzio oroimena da.

ISPILUAREKIN ELKARRIZKETAK ISPILUA AHOLKULARI

NI EROTIKOAREN KONTAKIZUNAK

"Ispiluko Venus", Velázquez.
NORK BERE BURUAREN NARRAZIOA
ARAZOTSUA

"Harreman arrisksuak", Magritte.

KONSTATAZIO ELKARRIZKETAK
Objektibitatea eskatzea
Dario de Regoyos

ELKARRIZKETA NARTZISISTA Nork bere buruaren narrazio plastikoa eta autoestima ariketa. "Nartziso", Caravaggio.

LEIHOAREN ETA ARGIAREN NARRATIBITEA. BARNE KONTAKIZUNAK

ARGI MEZULARIA
JOAN-ETORRIKO BIDEA

"Dama urdinez jantzia", Vermeer.

"Neskameak gutun bat ematen dio ugazaba-andreari", Vermeer.

"Gutuna", Vermeer.

"Neska gaztea leiho ondoan gutun bat irakurtzen", Vermeer.

ZIENTZIALARIAK LEIHO AURREAN.
LOTIRA UNIBERTSALAREN ARGIA

"Geografoa", Vermeer.

"Astronomoa", Vermeer.

INSPIRAZIO ARGIA

"Emakumea lautea jotzen", Vermeer.

ARGI BARNERATUA
BARRURA SARTZEN DEN ARGIA

"Emakumea pitxerr arekin", Vermeer.

"Neskatxa perlazko idunekoarekin", Vermeer.

"Esne saltzailea", Vermeer.

"Emakumea perlak pasatzen", Vermeer.

● **ETXeko KONTAKIZUNAK:**
ETXEA ETA FAMILIA

OROIMENAREN LEIHOA ETA ARGIA

ETXeko KONTAKIZUNAREN
ASMAKUNTZA

Etxeko taldeak ahozko artxi-
boan gorde ohi du hainbat gertae-
ra, esaera eta kantu. Badu egutegi
bat ospakizunetarako edo lantu
egiteko, oroimena narrazioen erre-
pikaren bidez indartzeko, narrazio
estereotipatu horiei aldaketak gehi-
tzeko, eta zenbait ahanzturari es-
talirik eusteko.

ETXE GALDUAREN KONTAKIZUNA.
Euskal inguruan, familiaren jato-
rrizko kontakizuna deituraren in-
guruan eraikitzen da; deiturak
ematen dio aukera norbanakoari
jatorrizko etxearen, orubearen bilaketa ikertu ala irudikatzen; etxe galduaren bila abiatzen da, jatorrizko etxe hori denbora eta leku zehaztugabeetan baitaude. Horrela, deitura eta arbasoak nondik datozen bilatzeak kontakizun mitiko baten ezaugarriak hartzen ditu.

Deituraren esanahiarekiko ar-
dura, jatorrizko etxea eta herria bilatzea, sustrai bila aritzea da. Jato-
rriaren bilaketa inizatiko baten traza du, eta uste baino esanahi sakonagoa du inkontzientearen arloan, baliabide sinbolikoak erabiltzen baititu. Kultura, narrazio eta poesiaren alorreko bilaketa bat da.

Deituraren toponimoan *topos* mitikoa bilatzen da, ni-a protagonista den norberaren narrazioa hasteko jatorrizko lekua.

JAIOTZAREN KONTAKIZUNA. Jatorriari buruzko etxeko kontakizunaren artean, haurren galderei erantzunez egiten direnak daude, jakin nahi izaten baitute zein egunetan jaio ziren, nola gertatu zen, etab. Norberaren kontakizun hori, jakina, ez daukagu memorian, eta lekukotza kontatzea eskatzen digu.

Jaiotzaren kontakizuna norberaren biografiarekin lotzeko, haurtzaroko lehen oroitzapena ere berreskuratu nahi izaten dugu hasierako oroitzapen erdi ezabatuen artetik.

AITON-AMONEN KONTAKIZUNAK. Familiako aspaldiko kontakizunak aiton-amonen ala berraitona-amonen ahotan ipini ohi dira, "zioen" "omen esanez. Behin eta berriz errepikatzen dira kontakizun horiek familiako bilera eta ospakizunetan. Errepikatze horrek elkarrizketa umoretsuak pizten ditu.

IZEN KONTALARIAK. Pertsona izenek familiako historia gorde ohi dute, gutxienez nola eta zergatik hautatu ziren izen horiek argitzerakoan. Sarritan, haurrei

"Ikastuna inakurtzen", Rembrandt

GIZAKIA BERE BAKARTASUN
ERA BATEKOAN, OROIMENAREN ETA
ITXAROPENAREN TARTEAN.

GORA DOAN ESKAILERA HELIKOIDALA
DENBORAREN IRUDI BAT DA.

"Ikastuna gogoetatsu", Rembrandt.

ipini ohi zaizkien izenek berekin daramate kontakizunaren bat, familiako pertsonaiaren bat gogorarazten duena, eredu gisa ipiniz. Izenaren oroitzapen indarra kontakizunetan hedatzen da, eta berekin dakarten herentzia agerian uzten dute.

Gaur egun haurrei ipintzen zaizkien izenek ere gurasoen eta garai bateko gizarte inguruaren kontakizun anitz izaten dute berekin, oso esanguratsuak gehienetan. Gaurko izen askok berekin daramate kontakizunaren bat, askotan ideologiari lotua, lehen haurrei ipintzen zitzaizkien santuen izenek edo erlijio izenek zuten antzera. Gaurko euskal izendegian era askotako izenak ikus ditzakegu: santutegiko Tomasetik hasi, izadiko fenomenoak tartean direla, Ekaitz bezalakoak, sabindar garbikeriaren adierazgarri izan daitezkeen Koldo-bikaraino, Naiko bezalako konzeptu-izenak ahaztu gabe. Pertsona horiek beren izenetan zentzuz beteriko kontakizuna daramatzate; hor aurki daitezke zergatiak, eta izen horiek aukeratzeko narrazioak sorrarazi zituzten egoerak.

ANTZEKOTASUNAREN KONTAKIZUNAK. Familia barneko antzekotasunak, fisikoak nahiz psikologikoak (ahotsak, keinuak, trebetasunak...) norberaren inidiari edertasun eta itxura osagaiak ematen dizkio. Hori narrazioz beteriko egoeretan gertatzen da, eta narrazio horiek esanahiz beterik daude eta zerbait adierazten dute.

GERTAEAREN KUTXA. Familiako gertaearen kutxa kontakizunak behin eta berriz errepikatzen dira; kanpoko batentzat aspergarri ere gerta liteke haien entzutea. Batzuetan txiste baten umorea dute, beste batzuetan familia barnekoei soilik egiten diete grazia, haiek soilik ezagutzen baitute kontakizun horien esanahiaren testuingurua. Askotan, egoera baten testuinguruaz gain, kontakizun horiek balio batzuk izaten dituzte beren baitan, familiako tradizioaren jarrera etikoaren eredu gisa.

Kontakizun horietako protagonistak izan ohi dira: aiton-amonak, birraitona-amonak, osaba-izebak, adiskideak, auzoak, apaizak eta herriko pertsonaia ezagunak.

● **GIZARTEKO KONTAKIZUNEI BURUZKO ONDORIOAK**

Jatorrizko kontakizun zilegiztazaile horiek literatur narrazioen itxura izan ohi dute, subjektu bakoitzaren arabera. Horixe utzi nahi dugu, batez ere,

argi: kontakizun horien izaera narratiboa eta erretorikoa, subjektuak giza talde baten parte izateaz eta haiei buruzko oroimenaz duen kontzientziaren izaera sormenezkoa eta poetikoa.

Nortasuna egituratzen eta gizabanakoa unibertsoan kokarazten duten buru diskurtsoak oso garrantzitsuak dira, eta bere buruaren historiaren kontalari eta literaturagile bilakatzen dute; historia hori jatorrizko antzinate batetik abiatzen da, oroimenez irudikaturik, eta etorkizuneko amaiera bateraino hedatzen, horiek ere modu narratiboan irudikaturik. Beraz, guztia modu literarioan asmatzen du.

■ KONTAKIZUNA PIZTEN. OROIMENERA JO

Guztia esanahiz beterik dagoela esan dugu lehen; errealitateari nahiz irrealitateari dagozkion gauza guztiak eta gogeta guztiak izan litezke barne narrazio bat pizteko gai.

EZUSTEKO NARRAZIOA. Edo zein ezustekok sorraraz dezake oroimenaren narrazio bat: zentzumenak (ikusmena, entzumenak, dastamena, usaimena, eta ukimena) memoriari bidea zabaltzeko oroitzapenei deitzen dieten atekak dira. Lekuek, egutegiko datek, pertsonak, gauzen eta gertakizunen irudiek, hitzek, irakurketek, etab.

Milaka kontakizun zain daude oroimenean zerk piztuko haien oroitzapena, nahita edo nahi gabe.

● SINBOLO ETA METAFORA NAGUSIAK

Arraina uretan bezala, gu ere narrazio indarrez beteriko hizkuntzaren itsasoan murgildurik bizi gara.

Hitzak gainera erortzen zaizkigu euri-jasa handi bat ari dueneko euri-tantak bezala, eta busti egiten gaituzte; uholdea leporaino igo eta ito egingo gaituela ematen du.

Kontakizunetz beteriko hitzen artean gabiltza, minaz beteriko zelai batean bezala; ukitu txiki batek eztanda eragin dezake, zeren horietako bakoitza narrazioz beterik baitago.

Hitzen multzoa erradiazioa duen masa kritiko batekin ere pareka dezakegu; atomo bakar baten fisioak erreakzio kate bat eragiten du, eta uste gabeko energia izugarria askatzen. Hitzen baitan ere erreakzio kateatuak gertatzen dira, eta amaigabeko kontakizunak sortzen dituzte; arre-

LEIHOA ETA IRADOKIZUNAK

LEIHOAN IKUSI DUTE

Gerard Dou, bere buruaren erretratua.

LEIHOTIK BEGIRA

"Neska gazte bat leihoan", Dali.

ta galtzeak edo loak soilik eteten ditu kate horiek.

Elkarrizketetan entzun ohi den galdera topiko bat hauxe izan ohi da: Zein liburu eramango zenuke uharte mortu batera? Esan izan dut noizbait ezen horrelako galdera bati erantzungo niokeela: hiztegi bat eramango nuke, hitz bakoitza kontakizunetz beterik baitago, hitz bakoitzaren eduki semantikoa kontakizunetz osatua baitago; kontakizun horiek argitara eman ahala, beste kontakizun batzuk agertuko lirakeke, askotariko egoteren harian: antzekotasunagatik, gaiengatik, hurbiltasunagatik, etab.

OROIMENAREN LIBURUAK

GIZADIAREN OROIMEN MORALA. Biblian, San Juanen Apokalipsian, Epaiketa unibertsalaren liburuak agertzen dira; ideia horren barruan oso sinbolo narratiboak ezkatzen dira; gizaki guztien eta bakoitzaren historia morala barnean daukaten liburuak dira. Giza eginkizun oren oroitzapenaren irudi dira, pentsa litekeen kontakizun multzorik handienaren irudi.

Erdi Aroko kristau tradizioan epaiketa unibertsal horrek ezaugarri ikaragarriak ditu, gaur eguneko sentsibilitate kristautik urrun samar daudenak. Kontakizun apokaliptikoan turutek hildako guztiak hots egiten diete, hilobietatik eta itsasoetatik irten daitezen, eta epaiketara deitzen dituzte. Zabalduko dira epaiketako liburuak, non baitago idatzirik guztia, eta bakoitza bere egitean arabera izango da epaitua.

Tradizio hori "*Dies illa, dies irae*" eresi ezagunean irudikaturik dago.

"Liber scriptus proferetur in que totum continetur unde mundus iudicetur".

"Zabalduko da liburuak non dena baitago bildua eta haren arabera epaituko da".

MUNDUA LIBURU GISA

MUNDUAREN IRAKURGARRITASUNA. Munduaren irakurgarritasuna liburuan, Blumembergek "mundu osoarentzako metafora bat" bilatzen du; munduarena arazo hermeneutikoa da, eta mundu hori esperimintatzeko metafora irakurgarritasunaren paradigmatik eskaintzen du. Errealitatea eta mundua liburu baldin badira, haien ulertzea eta ezagutzera irakurketa bat dira. Gauza orok du esanahirik, eta esanahi oro eskura daiteke: mundua irakurgarria da.

Metafora horrek kontenplazioa ere irakurtzea dela dio, hots, ekintza sortzaila. Ezagutze oro adierazteko metafora hori erabiltzeak berak imaginarioan literaturatasun erabatekoa ezartzen du.

● NARRAZIORAKO PREST EGOTEA

KONTENPLAZIOA. Kontenplazio jarrerak narrazio ekintza asko bultzatzen du; kasu horretan deskriptiboa izango da batez ere. Paisaia bati begira egotean, haren deskripzio azkar eta arina egiten diogu geure buruari, nahiz gaingiroki nahiz zehaztasunez eta ñabardurak aztertuz.

Gauza bera gertatzen da artea begiratzear ere. Ezin gara eskultura baten edo koadro baten aurrean hari begira egon, hari buruzko zerbait geure buruari esan gabe.

Izan liteke deskripzio hutsa, edo izan liteke haren historia, ezagutzen badugu, edo asmatu ere egin dezakegu balizko narrazio bat, han ikusten ari garen irudi zein ekintzari interpretazio bat emateko. Irudi abstraktu baten aurrean kontakizun abstraktu bat egingo dugu, edo gerta liteke hitzik gabeko loturaren bat egitea.

Erretratuek, hala pinturaren nola argazkiaren bidez eginikoen, ikusleari begira egonez gero, zerbait kontatzen diote begirleari, baina, horretaz gain, galdetu eta eskatu ere egiten diote ikusleari, eta kontakizun bat eskatzen diote, mintza dadila irudiaren ordez, esan dezala haiek esan ezin dutena: *“Kontak nazak, esan ezak nire ordez”*.

BALDINTZA EGOKIAK. Begiratzeko jarrera bat behar da hasteko, eta galdetzeko joera bat; baldintza horiek, bakoitzaren arabera, buru narrazio bat sorrarazten dute. Horretaz gain, gertakizunak modu automatikoan begiratzek ere sorraraz dezake pentsamenduaren narrazio-ibaia.

Badira, bestalde, leku, denbora, egoera, pertsona, soinu eta gauzak ni-aren ekintza narratiboa pizten dutenak, eta nahita joan gaitezke horien bila, edo us tekabeen horien mende erori.

■ DENBORA ETA KONTAKIZUNA

● LEHENALDIAREN KONTAKIZUNAK

Oroimenaren artxibon gorderik dauzkagun kontakizunak berriro ditzaiegegu oroitzapenen bidez. Oroitzapen horiek subjektibaturik eta literatura bihurturik gordeta dauzkagu. Baina, zenbait egoeratan oroimen objektibatuarekin ere egin dezakegu topo. Hori ikusteko, Samuel Beckett-en “Krapp-en azken zerrenda” antzerkia ekar dezakegu gogora.

OROIMEN OBJEKTIBATUA

OROIMENAREN OBJEKTIBAZIOAK. Magnetofonoen, bideoen eta argazkien memoria mekanikoak objektibitatez beterik agertzen dira barne kontakizun subjektiboen aurrean. Besteen lekukotza entzuten dugunean ere, baliteke gure oroitzapenak ez bat etortzea haiekin, izan ere, gure oroimenak hautaketa bat egiten baitu, literatur aldakuntzak eraginez.

Batzuetan, ez da beharrezkoa inork gure lehenaldiaz hitz egitea; haiek ikuste hutsak ahazturik geneuzkan kontakizunak berritzen dizkigu, eta gaur egungo nortasun narratibo berreraikira ekartzen ditugu.

LITERATURA BIHURTURIKO OROIMENAREN BALIOA. Aldaketa literarioa ez da oroimenaren manipulazio ergel bat; batzuetan, literatura bihurtzeak alde aurretik norberaren irakurketa kritiko bat egin dela esan nahi baitu, bizi izandakoaren ardura hartu dela, erruaren ardura, eta ordaindu egin dela, edo eskuzabaltasunez barkatu.

KRAPP-EN AZKEN ZERRENDA SAMUEL BECKETT

EZIN MEMORIA MANIPULATU. Antzerki horrek lehenaldiarekin topo egite bat irudikatzen du, oroimenaren narrazioak objektibaturik geratu direneko garaiarekin hain zuzen. Antzerki horretako protagonista bakarra, Krapp, bi ahotsen jabe da, oraingo eta aspaldiko ahotsena; azken hori magnetofoi batean gorderik dauka. Gaur lehenaldian finkaturik eta aldaezin geratutako kontakizun hari aurre egiten dio. Oroimen mekanikoak garai bateko narrazioa orduko modu berean gordetzen du. Magnetofoiak ez du ekintza bera, orduan gertatutakoa, objektibatzen, baizik eta ekintza hura orduan kontatu zen modua.

OROIMEN OBJEKTIBATUAREN LEKUKOTZA DESEROSOA. Garai bateko narrazioa gaur deserosoa gertatzen da, ez baitu aukerarik ematen egokitu eta berritzeko gaur egun ni-aren oinarrian dagoen nortasunak behar duen kontakizun behin eta berriz eraldatura.

Gaurko ni-ak lehenaldiko ni-arekin hitz egiten du, eta gaur minik gabe onar dezakeen kontakizun bat osatzen saiatzen da. Alabaina, magnetofoioko zerrenda egoskorra da, eta ez dio uzten protagonistari garai hartako kontakizuna gaurkoaren barruan txertatzen.

OROIMEN LILURATUA

MEMORIA LILURATZEKO BALDINTZAK. Lilurari hemen eman nahi diogun zentzuan, sorgor egotea ulertu behar dugu, arreta erabat harturik eta fokalizaturik sentipenak hunkitzen dizkiguten oroimen-kontakizunetan.

LEIHOTIK BEGIRATzea

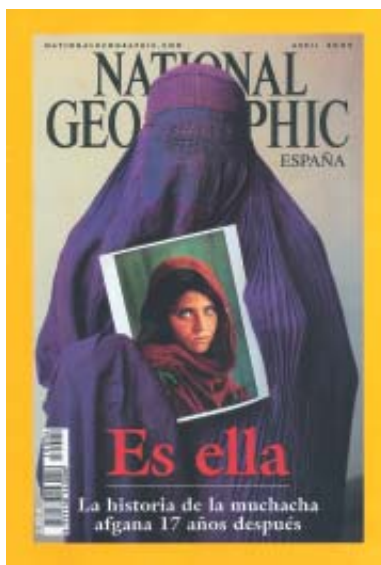
KANPOKO LILURA

KRISTALEZKO IRAGAZKIA

MAGNETOFOIA ETA ARGAZKIA: OROIMEN OBJEKTIBATUA
OROIMENA OBJEKTIBATZEN DU ARGAZKIAK

National Geographic, 10. liburukia,
4 zenbakia, 2002ko apirila.

BIZITZA BATEN KONTAKIZUNA BI ARGAZKIREN ARTEAN

*“Bizitza baten nondik norakoa”.
Hamazazpi urte iragan dira Steve
McCurry-k neskatila afganiarrari
Pakistango ibeslari-zelai batean argazkia
egin zionetik. Bila eta bila arituta,
argazkilariak eta National Geographic
Explorer-eko talde batek aurkitu dute;
borrela, aldizkariko irudirik
ospetsuenetako baten protagonista nor
den jakin ahal izan dugu”. CATHY
NEWMANEK IDATZIA; argazkia, Steve
McCurry-rena. Laburpena eta 2-4
orrialdea.*

OROIMENA OBJEKTIBATZEN DU
MAGNETOFOIAK

Anjel Lertxundi Krapp-en azken zerienda
antzeztan, 1965.

Batzuetan, egoera berezia gertatzen da, non narrazioak gailentzen baitira eta kontakizunek autonomia hartzen baitute, gure kontzientziak jabetu eta liluraren mende utziz. Lehenaldia sartzen da gure baitara, oroitzapenen zaldien arrapaladan, eta oroimenak gaurko oharrena geldiarazi bezala egiten du, errealtatea kontakizun geruzen bidez estaliz. Oroimenak, batzuetan, errealtate birtual bat sorrarazten du, eta errealtate birtual hori gailentzen zaigu; begirada galdurik geratzen gara, estasiak jota bezala, eta une honetako kontzientzia galdu egiten dugu.

NEURE ESPERIENTZIA BAT

Nire urtebetetze egun bat zen, eta goizetik, egutegiak eragindako jarrera baten ondorioz ziurrenik, garai bateko oroitzapenak zetozkidan burura. Bisita batean, lagun baten etxean apalategi baten margo oihala ikusi nuen, eta bertan nire liburuak ageri ziren; hots, nirekin loturiko liburuak ziren, eta lehenaldi bat ekarri zidaten gogora, non oinarritzen baitzen gaurko nire jakintza. Juan Antonio idazluma batez oharrak idazten ari zen; berehala ezagutu nuen idazluma: Parker 21 bat zen, nik neukana bezalakoa, osaba Benjaminen grabatu bat eta guzti, osaba hori hil zenean oparitu baitzidaten, inondik ere haren antza handia omen nuelako, hala psikologiaz nola zaletasunez eta keinuez. Zirimola baten oroimenaren jauregieta ninderaman, oroitzapen horiek bultzatuta.

Egun hartan izeba Nievesi ere egin nion bisita; haurrak ginela zaindu gintuen izebari. Gero hileta batera joan nintzen eta hark ere oroitzapenetan murgilarazi ninduen. Etxera itzuleran nentorrela, aspalduko bideetan zehar ibili nintzen, autobideak alboratutako bideetan; haietan ere oroitzapenen zantzu ugari topatu nuen.

Nire haurtzaroko Eibar, gero nire heldutasuneko aberri izango zena, zeharkatu eta gero, Debara iritsi nintzen, non pasatuak bainituen haurtzaroko eta gaztaroko udak. Eta han, kaian, tren geltokiaren ondoan, ibaira inguratu nintzen; haurtzaroko garaietan bezala, estoldetako usaina zegoen, eta ur arre haietan korrokiak zebiltzan. Estoldako atea irekitzeko gurguilaren gainean eseri nintzen; orduan ere, berrogeita hamar urte atzerago, zaharra eta baliogabea zen. Nire atzean, uda pasatzen genuen etxea zegoen; hantxe zeuden ni agertzen nintzen leihoak; aurrean, trenaren geltokia, ordu hartan orain baino bide gehiago bazeuzkan ere; hantxe egoten nintzen begira, makinak atzera eta aurrera zebiltzan bitartean. Aurrean, han goian, mendian, Bustinaga baserria zegoen; hara joan ohi ginen gazetetan ibilaldiak egitera. Beherago, Urasandi baserriak erre zenean utzitako orubea. Baserri hartako behi baten esneaz hazi ninduten hiru, lau eta bost hilabete nituela, Urasandi baserria desagertu eta historiko hartako seme baten ugatz-anaia bihurturik.

Hainbeste denbora pasatu eta gero, hantxe zeuden paisaia naturala eta herrikoa, aldaketa txiki eta hutsune batzuekin. Hala ere, nire paisaia hartan hildakoak ikusten nituen han-hemenka; hura erakusten zuen kontakizuna absenti-az beterik zegoen, galderaz, ahazturiko eta berriro oroituriko pertsonaz, berreskuraturiko gauzez, berpizturiko nostalgiaz. Eta oroimena sumendi bat bezala lehertu zitzaidan, laba beroa bezala jaurtika.

Iluntzen ari zuen, lehenxeagoko euriak bustitako egun gris hartan; itsasaldetik, urrun samar artean, hodeiertza nigana zetorren hodei morexka batean bildurik, eta euri errezela bat zekarren zintzilik; bustitasunez eta lehenaldiz beteriko ekaitz-hodei bat zen, ura eta oroitzapenak jaurtika. Orduan, herritik nigana mutil gaztetxo bat ikusi nuen zetorrela, eta ezaguna gertatu zitzaidan; hurbildu ahala, elkarri begiratu genion. Zeraman bidetik irten eta nigana hurbildu zen; hodeia seinatu eta hala esan zidan:

—Botako ote du euririk?

—Ez zakiat. Baina hodei hori honantz datorrela zirudik —erantzun nion.

Nik hura esaten amaitu baino lehen, mutil hura aldentzen ikusi nuen, ez baitzen gelditu. Ez zuen burua itzuli ere egin. Nire hitzen amaiera ez dut us ten entzun zuenik, eta itsaso aldera joan zen, ni zurturik utzita. Neure onera etorri nintze-nean, ez nuen ikusten.

Orduantxe esan nion neure buruari: “Ni neu nintzen eta!”.

Nire baitarako esan nituen hitz horiek:

—Hori neu nintzen!

Inork ez zidan entzun, ez baitzegoen beste inor han.

ABSENTZIAREN ESANAHIA

Horrelakorik lehen ere gertatua zitzaidan. Zerbait gertatu eta amaitu eta gero, haren zentzu bat aurkitzen nuen.

Horrek burura dakarkit guraso batek esan zidana, alaba, artean umea, hil zitzaiolarik; une hartan ulertu zuen bizitzako gertakizun hura: opari bat, dohain bat, presentzia mistiko bat eman ziotela sentitu zuen.

Antzeko zerbait gertatzen da lehen aipatu dugun kontakizun batean ere, Emauseko dizipuluen pasatean; Jesus begien aurretik joaten zaienean kontatzen diote bere buruari bizi izan dutena, eta zentzu bat aurkitzen diote topaketari:

“Desagertu zenean, orduan jabetu ziren. Hala esaten zioten elkarri: ez al geneukan, bada, bihotza sutan hura min-tzo zitzaiugarik?”

AURREIKUSPEN KONTAKIZUNAK

Iragarpenezko kontakizunak itxaropenaren edo zalantzaren narrazioak dira. “Iragarpena egiten”, Caravaggio.

Presentziaren ondoren gertatzen den absentiak aurkiarazten du zentzua; edo zentzua ematera, asmatzera, behartzen gaitu. Gertakizun bati buruz gogoeta eginez interpretatu egiten dugu, edo zentzu hori sortu egiten dugu, interpretazioa asmatuz.

Gertatu zitzaidan horretan, mutila benetan igaro zen handik, baina begiradaren bidez haren jabe egin zen nire lilura, bere baitara bildu zen, eta zerbait esan behar izan nuen. Nire oroimeneko ni-a gazte hura bihurtu balitz bezala gertatu zen.

Mutila benetakoa zen, egoera ere bai, lilura zer esanik ez, eta seguruenik mutilaren neureganatzea ere benetakoa izan zen, une hartan nire begiradak lilurazko esperientzia psikologiko bat sorrarazi baitzidan, eta begirada galdetzaila horrek mutil hari zerbait esanarazi zion. Gainerakoa, asmakuntza narraitibo bat izan zen; egun berezi hartan, lehenaldia berritzeko egun apropos hartan, liluraren goi-muga hura jo nuen.

● ETORKIZUNEKO KONTAKIZUNAK

PROIEKTU, NAHIMEN ETA ITXAROPENEN KONTAKIZUNAK

Etorkizuneko kontakizunek oso fiabardura ugari eta aberatsak izan ohi dituzte. Proiektu arrazoitsu eta errealistekin batera, nahikundeek bultzatutako kontakizunekin nahasten dira; azken horiek maila askotakoak dira: agian gerta litezkeenak, ezinezkoak, irudimenezkoak, fantastikoak...; guzti-guztiak itxaropen eta itxarote baten seinale dira.

Kontakizun horiek adierazteko, *egingo dut, egin nezake, egingo nuke, egin nahi nuke*, eta antzeko esapideak erabiltzen dira. Nahikunde adierazten duten perpausak erabiltzen dira, ahalezko aditz erreal nahiz irrealekin; etorkizun bat proiektatzen da, balizko etorkizun ez osatua.

Proiektuak. Batzuetan bizitzako proiektuak irudikatzen dira, etorkizuneko jokabideak; fikzioak ematen duen askatasunarekin eta gauzatze urrunarekin are ausartagoak eta irudikorragoak bihurtzen dira.

Sentipenak. Pertsonaren izaerak, pertsona horrek berak bizi duen uneak kontakizunaren nondik norakoa baldintzatzen dute, kolore askotako mataza bat eraikiz; hor itxaropenak, beldurrak, kemenak, gainbeherak, betetasunak, hustasunak...

Jarrerak. Patuaren, zoriaren edo goi-nahiaren aurrean amorrutuz edo burumakur jokatzeko da. Obedikor edo matxino gisa erantzuten dugu gure esku ez dauden errealitateen aurrean; *in extremis*, eskean hasten gara edo mirari baten zain geratzen.

Ziurgabetasuna. Ziurtasunik ezaren aurrean, gertaerak beste ikuspegi batetik ere irakur daitezke, kasualitateak, ezustekoak kontuan hartuz eta gertaerak iragarpen gisa interpretatuz. Horrela, etorkizuneko kontakizunak itxarotearan (zerbait gertatuko dela ueste) eta itxaropenaren (zerbait gerta dadin zain geratu) artean mugitzen dira.

Zoria. Ziurtasunik ezaren laguna da, agian gerta litekeena; hortik dator beste itxaropen mota baten literatura, jokoarena, loteriarena, zozketena; nahikundearen artean hautaketa bat eginez jokatzeko da, eta zoria alde jarriz gero zer egingo lukeen irudikatzen.

Egarriz beteriko kontakizunak dira, itxarote lasaian edo urdurian, alde aurretik zerbait iragarri nahirik: *Horrela gena baledi, hau egingo nuke; baiezkoa bada, bai; ezezkoa bada, ez; beharrik!*

Kontakizun horietan fikzioa barra-barra sartzen da.

ITXAROPENAREN ENGAINIAK

ESPERANTZAREN LILURA. Nahikundearen kontakizunek sortzen duten lilura da itxaropena; esna amets egiten dutenen kontakizun korapilotsuak dira (esna daudenen amets txirikordatuak). Itxaropenaren kontakizunak nahikundeak sortuak dira. Irakurri, bestela, “Verde embeleso de la vida humana”.

Sor Juana Inesek berak beste soneto batean fikzioaren subjektibotasuna erakutsi digu narrazioaren baitan, baina orain nahikundearen eta itxaropenaren kontakizunen aurrean argi ibiltzeko adierazten digu. Aurrekoan fantasiari errealtatearen indarra bera aitortzen zion.

“Poco importa burlar brazos y pecho si te labra prisión mi fantasía”.

Oraingo honetan, ordea, fisikotasun enpiriko batez, ukigarria soilik jotzen du benetakotzat buru zentzudun batentzat.

“Tengo en entrambas manos ambos ojos y solamente lo que toco veo”.

ETORKIZUN ZORIONTSU BATEN ENGAINUA. Nahikundearen kontakizunetik eta subjektuak irudikatzen dituen etorkizuneko kontakizunetik sortutako itxaropenaren sonetoaren ondoan, badago beste soneto bat Sor Juana Inés berarena, non itxaropena pertsonifikaturik dagoen eta gertakizunak sorrarazten dituen. Oraingo honetan ez dira nahikundearen kontakizunak itxaropenaren edo zori hobearen kontakizunen sortzaile; iragarpenaren engainuak, etorkizuna irudikatzeak sorrarazten ditu itxaropenaren kontakizunak.

KONTAKIZUN ESKATOLOGIKOAK

Pertsona orok egiten dio noiz-bait bere buuari galdera transzendeterik, eguneroko arazoan gainetik jauzi egin eta heriotzaren eta handik harakoaren mugari helduz. Amaierako muga horren aurrean, gizakiak desagertu edo izaten jarrai dezake; bi ikuspegi horien inguruko kontakizun eskatologiko edo transzendenteak eraikitzen dira: ez dira filosofia, ez teologia; mugan daude, poesiaren, zientziaren eta erlijioaren mugan; zorionaren eta zoritxararren, minaren eta gozamenaren, zentzurik ezaren eta zentzuzaren arteko gaiak dira; edo badago guztiaz arduratzen den jainko bat edo bakar-dade nihilista besterik ez dago.

Pentsatze prozesu oro bezala, kontakizun horiek ere narrazioak dira, hizkuntzaren eta inudien sekuentzia baten bidez, eta ezaugarri literarioak dituzte zalantzarik gabe. Agerian ez dagoenaren *pathos*-aren inguruan eraikitako kontakizunak dira.

ITXAROPENAREN LILURA

*Verde embeleso de la vida humana
Loca Esperanza, frenesí dorado,
Sueño de los despiertos intrincado,
Como de sueños, de tesoros vana;
Alma del mundo, senectud lozana,
Decrépito verdor imaginado;
el hoy de los dichosos esperado
y de los desdichados el mañana:*

*Sigan tu sombra en busca de tu día
Los que, con verdes vidrios por anteojos,
Todo lo ven pintado a su deseo;*

*Que yo, más cuerda en la fortuna mía,
Tengo en entrambas manos ambos ojos
Y solamente lo que toco veo.*

Sor Juan Inés de la Cruz

ITXAROPENAREN ENGAINUA

*Diuturna enfermedad de la Esperanza,
que así entretienes mis cansados años
y en el fiel de los bienes y los daños
tienes en equilibrio la balanza;*

*que siempre suspendida, en la tar danza
de inclinarse, no dejan tus engaños
que lleguen a excederse en los tamaños
la desesperación o confianza:*

*¿quién te ha quitado el nombre de homicida?
Pues lo eres más severa, si se advierte
que suspendes el alma entretenida;
y entre la infausta o la felice suerte,
no lo haces tú por conservar la vida
sino por dar más dilatada muerte.*

Sor Juana Inés de la Cruz

Sólo ya el no querer es lo que quiero;

*.....
A las promesas miro como a espías;
Morir al paso de la edad espero:
Pues me trujeron, llévenme los días.*

Quevedo

Norberaren heriotza irudikatzen da istorio horietan: heriotza beldur-garria, heriotza maitagarria; eszena ere irudikatzen da: hitz handiak, barkamenak, emandakoak nahiz jasotakoak, eskerrak, ahanzturak.

QUEVEDOREN AIPU BAT. Errealitate oro esanahiz beterik dagoela adierazi digu. Horrek gure paradigma literarioan esan nahi du errealtate oro narrazioa dela.

Izan ere, gauza eta errealtate guztiak, begiak haietan ipintzen ditugunean, heriotzaz mintzo zaizkigu; gauzen izate hutsa, egote hutsa, kontingentziagatik barkamen eske ari zaigu, ez baitaki hori gordetzen, agerian uzten baitu, nahi gabe esaten baitu. Oharturik edo oharkabean, gizakiaren eta gauzen alienazio metafisiko hori da guztiok behin eta berriz errepikatzen dugun bizi-narrazioa.

Quevedoren hitz poetikoa mintzo zaigu “Miré los muros de la patria mía” sonetoan. Azken bi bertsoak esan dugunaren irudi dira:

“Y no hallé cosa en que poner los ojos
Que no fuese recuerdo de la muerte”.

Los sueños liburuan ere halaxe dio Quevedok gai berari buruz:

“A qué volvéis los ojos que no os acordáis de la muerte? Vuestro vestido que se gasta, la casa que se cae, el muro que se envejece”.

● KONTAKIZUN ZIKLIKOAK

IZADIAREN EGUTEGIA

URTEAREN ZIKLOA. Urtaroak, giro eta itxura aldaketekin, bizitzaren zikloaren metafora handi bat dira, eta urte osoa hartzen duen kontakizun bat proposatzen digute.

URTAROEEN KONTAKIZUNA. Urtaroeak kontakizun mota baldintzatzen dute. Neguko kontakizunek lehenaldira begira ipiniko gaituzte, giroak etorkizunaren bideak itxiko balizkigu bezala, nahiz eta beti hor egon udaberriaren irrika.

Udaberriko kontakizunak etorkizunari gehiago begiratzen diote. Kultur tradizioak bizitasunez eta baikortasunez bete ditu solstizioko jaiak. Udazkena heldutasunaren garaia da; fruituek eta pertsonen garapen bete lortzen dute, eta gainbehera hasten dira.

Eguratsak ere girotzen ditu kontakizunak, eta haien tonua eta aukeraketa baldintzatzen. Lurrarekin bat egiten da kontalaria, eta lehenaldia- ren edo etorkizunaren nostalgjak hartzen dio barrua.

EGUTEGI ZIBILA ETA ERLIJIOSOA

Egutegia oroitzapenez beterik dago. Egutegian denbora itzuli egiten da, haren ziklikotasunak oroimenaren denboran sartzen gaitu, lehenaldia berrikusarazten digu, bizi izandakoa berriro kontarazten digu. Iraganeko ger takizunak ez dira zeharo desagertzen; badago zer-bait geratzen dena. Oroimenak bere baitan eusten dio denbora kontatuari; haren aporia bat da hori.

Denbora kontakizun-hari narraitibo gisa geureganatzen dugu, in-dimenaren isiltasunari edo hustasunari tarterik utzi gabe, ezen, bestela, denbora bera geldituko bailitzateke. Denbora eta narrazioa elkarrekin batera doaz.

EGUTEGI ZIBILA. Jai profanoen egutegia kontakizun programa bat da, narrazio anitzen bidez osatua; gizartean ontzen dira kontakizun horiek eta gizarte horren denbora antolatzen dute:

- istorio eta ipuinen bidez; jatorriari buruzko kontakizunen bidez.
- biografia heroikoen bidez, nondik ateratzen baitira ereduak eta gizartearen irakaspenak.
- Jai tradizio eta errito profanoak, non taldean egiten baitira ospakizunen *performance*-ak.

ERLIJIO EGUTEGIA. Liturgiaren zikloak urte osorako ezartzen ditu erlijio kontakizunak, Jesusen bizitzako gertakizunak eta beste zenbait jai oinarri harturik.

Erljio jaiak narraziozko zentzu bat eraikitzen dute, hasieratik bertikotasuneraino.

Gainera, santutegia biografia eredugarrien narrazioa da.

- ORDUEN NARRAZIOAK

EGUNAREN ZIKLOA. Egunak ere bere narrazio berezia du, eta geure barnean bizi ohi dugu, ohartuki edo ez.

EGUNAREN NARRAZIOAK

Egungentia. Egun jaioberriari ongi etorria egiten zaio, agurra. Eguzkiaren omenez egiten diren narrazioak ditugu hor, ekialdeko agintzaz beterikoak. Egunaren hatz gorritzen lehen argiekin, iragarpen kontakizunak hasten dira, proiektuz eta ilusioz beterikoak: "Goiztiarrak, Jainkoa lagun". Eskuineko hankaren edo ezkerrekoaren kontakizunak hasten dira.

Egunaren argiarekin desagertu egiten dira gaueko mamuak. Zoriari edo goinahiari erregu egiten zaio, Jainkoari edo Deabruari; erregu bakoitza, nahikunde bakoitza, etorkizun gaiztoari botatako arao bakoitza, narrazio anitzen ekarle da, non baitaude etorkizuneko aukera ugari.

*Miré los muros de la patria mía,
Si un tiempo fuertes, ya desmoronados,
De la carrera de la edad cansados,
Por quien caduca ya su valentía.*

*Salíme al campo; vi que el sol bebía
Los arroyos del hielo desatados,
Y del monte quejoso los ganados,
Que con sombras hurtó su luz al día.*

*Entré en mi casa; vi que, amancillada,
De anciana habitación era despojos;
Mi báculo, más corvo y menos fuerte.*

*Vencida de la edad sentí mi espada,
Y no hallé cosa en que poner los ojos
Que no fuese recuerdo de la muerte.*

Quevedo

Quevedok berak, beste soneto batean, dio:
También las tumbas perecen.

Ilunabarra. Azken argiekin, egunaren heriotza kontaktzen dugu. Kontakizunen amaieran gaude, ondorioz beterik. Goizeko fikzio mugiarazleak amaieraren aurrean gelditu egiten dira. Itxaropena ere egunarekin batera hiltzen da, ilusioak ere hor doaz argiarekin batera. Mamuak berriro agertzen dira, eta alegiak hartzen du historiaren lekua. Goizeko oskorriaren kontakizun ameslariaren orde, Arrats giroko kontakizun lotia agertzen da.

Goiztiarraren ausardia eta bizitasunaren orde, arrats giroko pertsonaiaren beldurra eta geldotasuna agertzen dira. Ebaluzioa, eguna nola joan den ikustea, ondorioak, garaipenak, porrotak, zertan asmatu den eta zertan ez, hori guztia agertzen da ekonomiazko eta etikazko kontakizun horietan.

Agur egiten zaio mendebaleko hilibian etzaten ari den eguzkiari. Maiz lite-

ratura arranditsua sortzen du hor gure ni-ak; ilunabar oro egin dezakegu bizitzaren amaieraren fikzio-proba.

Haurraren gau-negarra. Zein narrazio daude haurraren buruan, egunaren amaierako errito egunerokoa betetzen duenean?

Negar egiten du haurrak ilunabarrean, lotara joan baino lehen, eguneko nekegatik edo esaten ez dakien nostalgia batengatik, edo ezagutzen ez duen pena batengatik, edo ziklo baten amaiera sorrarazten dion sentipenarengatik, bizi duen eguzki-unibertsoarekin bat eginik.

Ez dakigu zein den ilunabarrean negarrari ematen dion haurraren barne kontakizuna; hala ere, zalan-zarik gabe, guri kontakizun nostalgikoak pizten dizkigu: negar egiteari inbidia diogu, ilunabarreko negar bero, triste eta ezta egiteko aukera duen hautzaroaren nostalgia pizten digu.

GALIA ETA GALIAREN NARRAZIOAK

Ilargiaren basamortu errautsez beteak argi hotza ematen digu, eta fikzio kontakizunak eta surrealistikak pizten dizkigu.

Zeru izartsuak gizakion bizitza erlatibizatu egiten du, eta txiki uzten, hala tamainaz, nola denboraz.

Kontakizunak eta mimodramak agertoki bakartuan; hildako isilak dira ikusle, eginkizunik gabeko lekuko.

Gaueko kontakizunek kontraesanak agerian ipintzen dituzte erarik xumeenean: gaua laburra da, logura denak atsedén hartzeko; eta amaiezina lo hartu ezin duenarentzat; gozamina labur, eta mina luze; hasperenak eta lantuak, elkarren arteko barrak, eta negar bakartiak.

*Pour quoi, Seigneur pour quoi
Por qué Señor, por qué
Por qué Señor que hiciste el mundo,
por qué hiciste la noche tan larga, tan larga,
tan larga para mí.*

Aita Duval-en kanta.

Gauak buruan sormen literario handia bideratzen du, berebiziko hitzaldiak, baina hurrengo goizean ezin dira oroitu.

- ESPAZIOA ETA KONTAKIZUNA

Oroimenerako bideak zabaltzen dizkigun zantzuz beterik dago espazioa.

Gutako bakoitzaren eguneroko presentziaren lekuak iradokizunez beterik daude.

Gailurrek iradoki egiten dute, urrun eta bakar daudelako, eta zerutik gertu. Itsasoak ere iradoki egiten du, zerumuga

iritsezinarekin, bere handitasunean amai-gabea iruditzen baitzaigu. Edozein bidek bizitzako bidaiaren metafora iradokitzen du.

● BIDAIA

Edozein bidaia, txikiena ere, eguneroko joan-etorriak barne, bizitzaren bidaiaren sinbolo da. Eta hor ere badago kontakizun bat bidaiari zentzu bat ematen.

Joan-etorrian, deskripzio-kontakizunak daude. Gauzei eta besteen bizitzari begira egon eta joaten ikusi, ikusten dugunari buruz ezer gutxi esanez, mikronarrazioak eginez, lastertasunak labur jokaztera behartzen baikaitu.

Agurtzen gaituenari agurra itzuli, begi-harreman labur bat izan bestearekin, keinu arin bat, beste ezer gutxi egin dezakegu bidaian goazela.

Narrazio lasaiagoa egiteko aukera ematen du erromesaldi batek, Santio bidea egiteak adibidez. Erromesaldi horrek agian ez du kristau edukirik, barne narrazio soil bat izan liteke, bidaia sinboliko gisa bizia; mendebaldeko azken muturreraino iritsi, bizitzaren mendebaldera iritsi, heriotzara.

● ATZERA ITZULTZEA

Gertakizunak bizi izan diren lekuetara itzultzeak oroimenaren eta presentziaren bidez *performance* bat egiteko aukera ematen digu, eta narrazio aberatsa bideratzen. Oroit ditzakegu itzulera indartzen duten kanta batzuk.

Espazioak lehenaldiarekin topo egiteko aukera ematen digu. Espazioa lekuko da, bertan itsatsirik dago han gertatu zenaren oroitzapena. Hara itzultzeak oroimena pizten du, lehenaldia era birtualean berritzen du, eta etorkizunerako ikuspegi berriak ematen ditu, aurrerabideko narrazio baten bidez.

Lekuetara itzultze horretan badago pentsamolde magikoaren aztarrenik: itzulerak, han agertzeak, lehen galdutakoa berreskuratzeko aukera ematen du, nahiz eta denbora berreskuratzerik ez izan. Espazioaren indar magiko hori errito erako egoera zenbaitu loturik dago: han bertan egon behar da, itzuli egin behar da, begiratu egin behar da, mugimendu eta ekintzak berritu behar dira, oroitzapenaren *performance* bat egin behar da.

ITSASOARI BEGIRA. Itsasoaren aurrean egoteak, subjektua begiradaren asmoan agertzeak, oroitzapena pizten du, eta joandako garai zoriontsu baten barne narrazioa (nik erabili dudana aldaerak "abentura" dio). Begirada itsasoaren mugagabetasunean iltzaturik, ameskizuna pizten da, eta han agertzen da maitearen inudi fan-

MIRANDO AL MAR

*Bajo el palio de la luz crepuscular,
cuando el cielo va perdiendo su color,
quedo a solas con las olas espumosas
que me mandan su nîmor.
Ni un lejano barquichuelo que mirar,
ni una blanca gaviota sobre el mar,
yo tan sólo recordando la aventura que se fue.*

*La aventura que en tus brazos amorosos disfruté
bajo el palio sonrosado de la luz crepuscular.
Mirando al mar soñé
que estabas junto a mí.
Mirando al mar yo no sé qué sentí,
que acordándome de ti, lloré;
la dicha que perdí yo sé que ha de tornar,
y sé que ha de volver a mí
cuando yo esté mirando al mar. (bis)*

C. de Haro y Marino

tasiatzkoa; ametsetan era birtualean agertze horrek negarra sorrarazteraino hunkitzen du.

*"Mirando al mar soñé
que estabas junto a mí.
Mirando al mar yo no sé que sentí,
Que acordándome de ti, lloré"*

Lekuaren magiaren eragina da. Itsasoaren azala, bere olatu apartsuekin, ez da ezer gehiago behar; ez onzi bat, ez kaio bat; itsasoak berak pizten du urertzera hurbildu den bakartiaren oroitzapena; ez da leku jakin bat, itsasoa da, itsaso uniberttsala, denentzat bat eta bera, urezko leku mugagabea, zeru mugagabearen palioak babestua.

*"la dicha que perdí
yo sé que ha de tornar,
y sé que ha de volver a mí
cuando yo esté mirando al mar".*

Espazioaren magia, presentziak piztua, zorion galdua berreskuratzeko. Hori gertatuko dela ziur gaude, ametsak iragarri baitigu eta bizikizun hori benetakoa dela ikusi baitugu malkoetan.

BIDEA BERRIZ EGIN. Lekueta itzultzeak, haietan bizi izandako denbora hura narrazio bidez berreskuratzea dakar.

Bidea lehenaldira itzultzeko espazioa da. Lekueta itzultzean lehenaldira itzultzen gara, eta berreskuratzen ditugun espazio-denboretan garai hartako kontakizunak berritzen ditugu.

*"Hoy he vuelto a pasar
por aquel camino verde"*

*"hoy he vuelto a rezar
a la puerta de la ermita"*

*"hoy he vuelto a grabar
nuestros nombres en la encina"*

"Gaur itzuli naiz". Orduko bidea itzuli, garai batera, lehenaldiaren *performance*-a egin. Itzulerak, atzera bidea egitea esan nahi du, eta baita ere ekintza berritza: itzuli egin naiz, atzera, lekura; itzuli, berriro egin ditut orduan egin nituen ekintzak.

Gaur, bidean gatzela, kontaktzen den egoera ez da garai batekoa: maitale bat bakarti eta triste dator haranean galtzen den bidean zehar; bidearekin batera galtzen da garai bateko zorionaren oroimena; oroimenak berak hiltzen du gera zitekeen zorion pixka; minaren zantzuak daude paisaian, lore ihartu eta negartiak, iturri idotuak.

Ibilera erritotzkoa da hori "baselizara doan bide berdean zehar"; han, Ama Birjinari eginiko otoitzean, maitea berriro aurkitzeko itxaropena pizten da. Erritotzko igoera bat egiten da muinoan gora, han negar egin eta lehenaldiari arao egiteko.

Itzulera horrek lehenaldiaren *performance*-a egin nahi du, eta maitasun galdua berreskuratu. Lehenaldia antzetzten da eta orduko ekintzak berriro egiten dira, errito gisa; bidea egin, otoitz egin, orduan eskatu zen gauza bera eskatu, izenak grabatu. Kontakizuna handitu egiten da, oinazea muinoan eginiko negarraren bidez antzetzuz. Gogoan izan dezagun maite galduari buruzko kontakizun bat dela: "aurki zaitzadala berriro".

● NAUFRAGOAREN METAFORA

Uharte mortu batean dagoen naufragoaren irudia, bere barruan itxita, bakar-tua, dagoen gizakiarena ere izan liteke, hein batean. Blumbergek bere azken liburuetako batean metafora hori alde askotatik aztertzen du.

Uharte mortuak gizakiaren gogoeta egiteko egoera ideala irudika lezake. "Sar zaitetz zeure barrura; hortxe dago guztia",

dio Agustinek. Bere barrura sartzeko beharra duen gizakia da, bere buruarekin barne hizketa egiten duena.

• LEIHOA, MAHAIA, ARGIA

Hiru osagai ikusiko ditugu, ni-aren kontakizunean zeresan handia dute eta. Leihoa, mahaia eta argia. Banaka harturik, edo elkarrekin konbinazioak eginez, hiru horiek barne kontakizunari egoera anitz eskaintzen diote. Fenomenologiaren ikuspegitik ikusiko ditugu, pinturaren tradizioan bete izan dute eginkizuna aztertuz.

MAHAIA

Mahaia da, ziurrenik, etxeko altzariarik esanguratsuenak, antropologiaren aldetik begiratuta.

MAHAIA ISPILU. Mahaia ni-aren hустuketa narratiboari espazio egokia eskaintzen dio. Kontakizun autobiografikoen lekua da. Mahaia ezkutuko gauzak entzuteko lekua da. Mahaian dagoen gizakia bere buruari ezkutuko gauzak kontatzen ari da, mahaia ispilu baitu bere burua ikusteko, horma baitu bere ahotsaren oihartzuna entzun eta bere buruari entzuteko.

Mahaia ispilutasun eta ezkutuko kontuen leku izate hori areagotu egiten da mahai gainean ispilu bat ipinita, non pertsonak bere buruari begiratzen dion.

EPAIKETA MAHAIA. Mahaia kontzientziaren epai-mahai ere bihurtzen da; mahaia-ri aitortzen zaizkio aitortu beharrekoak, eta mahaia epaitu egiten du. Mahaia da ni-aren bi-a; norberak mahaia-aren aurrean aurkitzen du bere burua; haren gainean zabaltzen du barnea.

Mahaira esertzen dena, pinturak utzitako estereotipo ikonikoen gisa, bere buruaren aurrean esertzen da eta bere buruari esaka ari da.

Ukondoa edo besoa mahaian jarrita buruari eusten dion gizakiak mahai gainean aurkitzen du bere buruari eusteko oinarria.

Gauzak mahai gainean ipintzea ezer ez ezkutatzeko da; kartak mahai gainean ipintzea, asmo ezkutuko agerian ipintzea da. Pintura batzuetan, alabaina, argitsua da mahaia. Argitasun beldurgarria du, gaiztakeriaren distira balitz bezalakoa, eta aurpegi traidore eta gaiztoak argitzen ditu.

SOTOKO MAHAIA. Mahai aurrean ertratua egiten duena, ikusleari begira, bes-teen aurrean ageri da, bere historia onarturik; mahaia soto sinbolikoa da, eta han erakusten da bizitza, objektuen bidez edo haiek gaberik.

LEIHOA

BEGIRATZEN DUENAREN ETA BEGIRATZEN DIOTENAREN KONTAERA. Etxea pertsonaren metafora konplexua da. Fenomenologiaren ikuspegitik subjektuaren ordezkia da etxea.

CAMINO VERDE

*Hoy he vuelto a pasar
por aquel camino verde
que por el valle se piente
con mi triste soledad,
hoy he vuelto a rezar
a la puerta de la ermita,
y pedí a tu Virgencita
que yo te vuelva a encontrar.*

*En el camino verde,
camino verde
que va a la ermita,
desde que tú te fuiste
lloran de pena las margaritas,
la fuente se ha secado,
las azucenas están marchitas
en el camino verde,
camino verde
que va a la ermita.*

*Hoy he vuelto a pasar
por aquel camino verde
y en el recuerdo se piente
toda mi felicidad,
hoy he vuelto a grabar
nuestros nombres en la encina,
he subido a la colina
y allí me he puesto a llorar.
En el camino verde (etc.)*

Carmelo Larrea

Leihoak begiak dira, eta horien bidez irteten da subjektua mundura, izadira eta besteen aurrera.

Barruaren eta kanpoaren muga da. Haren jolasa da ixtea eta zabaltzea. Atea ere kanpoaren eta barruaren arteko muga da, baina sartzeko eta irteteko muga gisa. Leihoa, zabaltzean eta ixtean, barnetik irten gabe komunikatzeko aukera da. Irekitzen da, begiratzeko eta begiratu izateko, ikusteko eta ikus dezaten. Unibertso irudimenezko, sinboliko eta metaforiko handi bat hedatzen da leihoaren inguruan.

ARGIA

Leihoren ondoan jarri eta handik sartzeko den argiak jo gaitzan uzten dugunean, argi hori ere narratiboa da.

MEZU NARRATIBOA. Leihotik sartzeko den argia errealitate mezulari bat da, berekin narrazioak dakartzana. Leihorekin ondoan liburu bat irakurtzea, handik sartzeko den argitan, egilearekin bat egitea da, eta halaber liburuaren kontakizunarekin eta deskribatzen diren errealitateekin. Leihorekin ondoan gutun bat irakurtzeki igorlearenganaino garamatza, argiaren bidetik.

OROIMENAREN ARGIA. Leihotik sartzeko den argiak etxe barrua argitzen du, bazterrik ezkutuenak; argi horrek oroimenaren bazterrik ezkutuenak ere argitzen ditu, eta oroitzapenen kontakizunak berritzen.

Neguko eguzkia, paisaiaren itzalak luzatu eta izadiaren melankolia areagotzeaz gain, etxe barruraino sartzeko da, eta solstizioak erritua egin dezakegu, atea eta armairuak zabalduz eguzkiari. Eguzki horrek ahanzturaren azala urratzen du, eta penak eta gozamenak askatzen leku itxirik eta nostalgiatik.

MEDITAZIO NARRATIBOA. Argi hori fisikaren aldetik errealitate uhinezkoa dela jakinik, irratia-aren uhin elektromagnetikoaren irudi ere bada, ahots narratiboaren oinarri bihurturik. Argia, gaurko imaginarioan, errealitate fisikotik ere, narratibitate bitartekotasunaren irudikapen bat da.

ILUNTASUNA

Argia itzaltzea. Argia itzaltzeki barne kontakizunerako egoera egokia sortzen du, eta era askotara egin daiteke: erreze-lak itxiz, leihoak itxiz, argia itzaliz. Baina, edozein eratar, asmo narratibo hori errito keinu batzuen bidez indartzen dugu.

“Voy a apagar la luz para pensar en ti”, dio Armando Manzaneroren kanta batek.

Iluna egiten da, norberaren abstrakzioa egin eta zu bat kontatzeko. Errito irudikatu baten esaldia da, baina keinua eginez *performance* bihurtu dezakegu.

“Contigo aprendí a ver la luz del otro lado de la luna”.

Inoiz esan edo irudikatu ez dena adierazi nahi da, ikusi ezin dena, alde ezkutuan baitago. Baina maiteak ezinezkoa ikusten erakusten du. Maitasuna kontatzen da, mundu fisikoak eta gizakien munduak erakusten dugunaz oso bestelako errealitate bat.

OHEA

Ohearen narrazioetan gaueko txori lizunaren hegaldiaren jira-birak eta ziztu bizian igarotzeki irudika ditzakegu. Lizunkeria eragiten duten narrazioak sorrazten ditu oheak.

Haatik, ohea, sexuaren gune izateaz gain, oinazez dagoen gizakiaren, gaixoaren, elbarriaren, hil-hurrenaren eta hildakoaren gune ere bada. Egoera horien kontakizunak ere ohearen narrazio dira.

Gaueko oheak kontakizun ongi egituratuak sorrarazten ditu; bestalde, hitzaldi biribilak irudikarazten dizkigu, eta berebizikoak izango direla iruditzen zaigu une horretan, baina goizean jaikitzean ez gara gai esateko.

Ohean irakurtzean, haltzari horri gune literario berezi baten izaera aitortzen diogu, narrazioak sorrarazteko gune berezi bihurtuz. Bustiaren gainera euri egiten duenean, edo sua erregaiatz itzali nahi izatean bezalaxe gertatzen da ohean. Lo hartzeko irakurtzea, esate baterako, borrokan hiltzea bezalaxe da.

Argia pizturik, ohean erdi oharturik hasten dira kontakizunak, ametsaren aurreko ameskizunak.

AMETSAREN NARRAZIOAK. Argia itzaltzea errito bat da, antzezpen bat; narrazioa lizunari ahotsa uzten diogu, ahotsa soilik, ezen ez egiletza, gure ni inkontzientek egingo baita orain jabe.

Ametsaren kontakizun arduragabeek agerian uzten dute pentsaezina eta pentsatzen ez dena, ezkutuan dagoena, argitaratzen, lur azpikoa azaleratzen, eta gure ni ezkutuari literatura gordea kontatzen digute.

● **ZIENTZIAREN MINTZAIRA METAFORIKOA**

Zientzia ere modu sinbolikoan eraikitako jakintza da, eta ezin ditu alde batera utzi metaforak, konparazioak eta sentipenezko irudiak. Ezin ditu hitz guztiz garbiak aukitu, berak *ex novo* asmatzen ez baditu behintzat, hitzek historiak eta literaturaz beteriko irudiak baititutze barruan.

Geologiarentzat, mendiak zaharrak ala gazteak izan daitezke, ibaiak jaio eta hil egiten dira, horrela giza bizitzaren metaforarekin geologiaren zerua argizatuz. Biologia ezkontza erritoez mintzo da, animalien jokabidea gizakienaren arabera aztertuz. Fisika, berriz, kaosaz mintzo da, sorketaren kontakizun mitikoak oroi-taraziz.

● **ABSENTZIAREN KONTAKIZUN BAT**

HILARTITZA NI-AREN LITERATURA GISA

LITERATURA ELEGIAKOA. Hilobi baten aurrean, hilarriko izenaren aurrean, erre-

tratu baten aurrean gertatzen zaigunaren antzeko zerbait jazotzen zaigu. Ezagutzen dugun gizaki horren nortasuna, izena irakurtzearekin soilik, agerian ipintzen zaigu; hildakoak harrian hartzen du irudikapen minimalista bat eta oroitzapenen baten kontakizuna eskatzen digu, eta hilarritz bat asmatzera gonbidatzen gaitu. Hilobiak oroitzapenen kontakizunak pizten ditu, eta aintzako narrazioak egiteko parada eskaintzen.

Bere narrazioa galdu duen hilotzak oroitzapen kontakizunak eskatzen dizkie maite zutenei: literatura elegiakoa, hilarritz baten kontra laburra.

HILARTITZAREN ELIPSIA. Hilobietan ipintzen diren hilarritzak erabat objektiboak izan ohi dira: “*Horrenbeste urterekin hiltzen*”, edo “*Urlia, 1930-1990*”.

Elipsi handi bat dago hori, historiarena eta fikzioarena; elipsi horrek begira dagoenari hildakoaren oroimenez istorio bat asmatzeko aukera eskaintzen edo eskaera egiten dio.

FIKZIOZKO HILARTITZA. Ez da ohikoa, gure artean behintzat, hildakoak bizirik zegoela asmatutako hilarritz ipintzea hilobiko hilarrian. Hala ere, horrelakorik egiteko asmorik ez badugu ere, agian bururatu zaigu geure kolkorako horrelako literaturarik, jende ospetsuaren hilarritzak ezagutu ditugularik; gure hilobian ipiniko genukeen hilarritza zein izan ote litekeen bururatu izan zaigu.

Fikzio hutsezko ariketa bat da hori, baina sor-kuntza literario den aldetik oroimenaren ahalegin handia eskatzen du; kontakizunak aukeratu eta laburbildurik adierazi behar dira, esaldi labur eta mamitsuetan. Oso kontakizun bildua lortu behar da, autobiografia baten adierazle, norberaren inidiaren adierazle.

BESTERENTZAKO HILARTITZA. Gaur egun, egunkarietan sarri agertzen dira familiartekoen eta adiskideen hilarritzak, hildakoen berri ematen duten eskeletan.

Eskaintza literarioak dira, inguruko kontakizunak. Ez dira ni-aren literatura, baina leku bat eskaini nahi diegu hemen zu-aren literatura gisa. Hildakoaren irudia kontakizun labur baten bidez edo ezaugarri berezien bidez adierazten da.

Egunkarietan egunero agertzen dira horrelako hilarritz sentipenez beteak, eskelen bitartez, egunkari osoko txokorik sentipenezkoena, benetakoena eta literarioena bilakaturik atal hori.

GUZTIZKO KONTAKIZUNA

Gizadiaren memoria etikoa gordetzen duten liburuan; hantxe dago bakoitzak egindakoaren lekukotza.

“*Azken epaiketa*”, *geziar ikonoa, XVIII. mendea.*

HERIOTZA ETA NARRATIBITATEA

HILARTITZA, BIOGRAFIA POETIKO LABURBILDUA

Iruñeko bilerrria.

■ ONDORIOA

Sarrera honen asmoa hauxe izan da, bada: *incipit* edo hasiera bat osatzea subjektu narratiboaren gaiari, kontzientziaren elkarrizketen gaiari, barne hizketen nahiz jende aurreko hizketen gaiari, hots, ni-aren kontakizunei. Abiapuntua da: bakoitzak asmatzen du bere burua.

Eguneroko bizitzaren antzezpena egin-go den agertokira nola iristen den bilatu nahi izan dugu; hor ikusten dugu gure *rol*-aren adierazpena; imintzioen katalogoa, mozorroen biltegia, jantzien gordelekua eta gure nortasuna probatzeko ispilua dauden lekura iritsi nahi izan dugu.

Historia eta fikzioa, ideia eta imaginarioa dauden gunera iritsi nahi izan dugu, han sortzen baita narrazioa, han hartzen baitu egitura. Kontakizun guztia ni-aren barruan geratzen den anean iritsi nahi izan dugu; une horretan, oraindik, egilea, narratzailea, narrataria eta hartzailea bat bera dira, ahots askotan banaturiko bat bera. Gune horretan ez dago bereizketarik literaturagilearen, gramatikariaren, jakintzarik gabearen edo irakurtzen ez dakienaren artean. Gune horretan, guztiok poesiak jota gaude, konartzeko beharrak jota, buruan irudiak ditugula, eta ahoan hitzak.

Hori da unibertso literarioko atea; hitzaren bidez sartzen da hor barrura, asmo poetikoaren bidez, arrazoi fantastikoaren bidez, eta sormenaren bidez. Sukalde horretan egosten da oroimena, eta errealitatea fikzio bihurtzen; hor gertaera bati beste aukera bat ematen zaio, denbora berri-tzen da.

Une hori da iturri hutsaren gunea, hasierako materiaren zuloa. Oraindik diseinua lapitzaren muturrean dago, hitza tintaren kolorean, pentsamendua asmoaren mende, formen irudia marrazko mataza batean bildurik. Norberaren munduaren hasieran, gure nortasuna asmatu behar dugunean, letra zopa bat besterik ez daukagunean, irudia oraindik agertu gabe dagoenean, keinuak itxurarik ez duenean, denborak bizitza osatzen hasi gabe daukanean. Alfa baino lehenago, omega baino geroago. Barne amildegian.

EGUNKARIETAKO HILARTITZAK

*Kale, etxe eta lagun-elkarteko
gatz eta piperra
udaberriaren hastapenetan
eguzkia keinuka basi denean,
eman duzu azken hatsa.*

*Goiko artzaia zain duzu
bere belargitara joan zaitez
bidainko makil-babeslea eskainiz.*

DV 2002-3-24. 30 orr.

*Hi, beti, guri indarna ematen
Hi, beti, animoak ezkaizten
Eta, artean, beharrik haundiena herorrek izan!
Maitasuna izan duk gidari*

*Bizi-poza ezpainetan bidaiari
Lagatako hutsunea betetzen ez duk ernaz!
Bihotsak kuzkurturik
Eman nahi dizkik ezkernel*

DV 2002-1-30. 20 orr

*Zu ikusi ez arren
zaitugu gogoan
zu ikutu ez arren
zaitugu alboan,
zure itzala izango dugu
beti gure artean.*

DV 2002-1-30. 20 orr.

“Eguerdia”, Edward Hopper.

IZADITIK BIDALITAKO GIZAKIA,
ARKITEKTURAREN
BARRUAN ITXIA

ARGIAREN LOTURA KOSMIKOA

KONTALARI BAKARTIAREN
BAKARDADEA

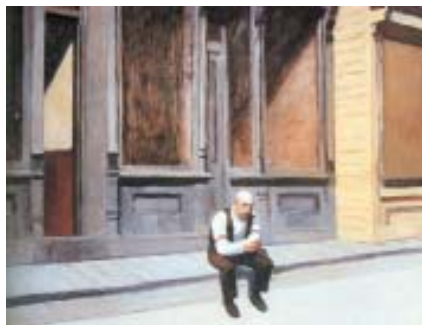
NÓSTALGIA ZEHAZTEZIN BATEN
BARNE KONTAKIZUNA

IRAGANKORTASUNAREN
NARRAZIOAK

IRAKURKETA BABESGUNE,
BAKARDADEAREN ETA
BAKARTZEAREN TRIKIMAILUA

“Janari beroa”, Edward Hopper (zattia).

“Igandea”, Edward Hopper.

“Tartea”, Edward Hopper.

“Kafetegi batean eguzkiaren argia”, Edward Hopper.

“Gizakiak eguzkitan”, Edward Hopper.

IZADITIK ERBESTERATUAK

Arkitektura eta gizarte paisaian, ia landaririk eta animaliarik gabe, gizakia izaditik erbesteturik bizi da; izadi hori eguzkitik datorkion argiaren bidez soilik ager tzen da, baina eguzkia bera ere ez da ikusten. Gizakia arkitekturaren barruan itxita bizi da.

Talde bat eguzkia hartzen.

Eguzkia hartzen ari den taldeak argiaren gozamen hutsean dagoela dirudi, narrasti sentipen hutsean. Lacerta sapiens talde bat da, giza muskerak, narrazio loti asmaezin batean bilduta. Hopper-en ikuspegirik, talde antolatua eta bildu horrek gizakieta baino animalien itxura handiagoa du. Taldeko bat irakurtzen ari da, eta horrek ipintzen du giza ezaugarri bat, berezia, eszena horretan.

HOPPER-EN LANETAKO NARRATIBITATEA

IRAKURKETA FENOMENOLOGIKOA

"Goizeko eguzkia", Edward Hopper.

"Enakumea eguzkitan", Edward Hopper (zatia).

"Goiza Cape-n", Edward Hopper.

"Goizeko hamaikak", Edward Hopper.

"Trenbidearen ondoko ostatua", Edward Hopper.

"Leiboak gauetz", Edward Hopper.

GELAK

Hopper-en gelak espazio zatiketa hutsak dira, bolumenak, haltzari behar-beharr ezkoekin, eta oroimenaren zantzurik gabek: oroitzapenik gabeko altzariak, horma mutuak, narraziorik gabeko lekuak. O inarrizko babesa dago, estalpean egotea, izaditik aldentzea, itxileku kosmikoa, gizaki urbanoaren gordelekua. Gizagune horietan pertsonak liluraturik daude beren bakar tasun erabatekoan, kanpotik datorkien argiaren eldarniopean daude, barne narrazio ezagutezin batean bilduta.

Barneratze horrek ingur utik bakarturik dauzka, inguruarekin ez dute lotura narratiborik edo elkarrizketarik; beren baitan itxita daude, edo kanpoko argiari soilik zabalik.

Pinturaren tradizioan gelak agertzen zirenean, pertsonaiaekin sinpatia bat ikusten da; inguruak bertan dagoen pertsonaiaen barrua islatzen zuen; gela pertsonaren adierazpen bat zen, haren egoeraren adierazpena, hots, haren narratibitatearen irudia ikuslearen aurrean. Hopper-en pinturan ikusten den pertsonaia eta inguruaren arteko loturaren hausturak narraziorik eta denborarik eza erakusten du, eta inguruaren esanahiaren galera esanahikor bihurtzen.

"Ostatu bateko gela", Edward Hopper.

"C konpartimentua, 293 bagoia", Edward Hopper.

"Bizarginaren negozioia", Edward Hopper.

*"Lehen ilarako orkestra",
Edward Hopper.*

Ingunuar ekiko haustura "historiko" horrek pertsonaiak leku bati erabat atxiki gabe uzten ditu: hor daude, ez jakin noiztik eta noiz arte. Gizonezkoak eta emakumeak, izaki iragankorak, denbora labur baterako gertatutakoak; pertsona munduaren ostatuan dago, gela hotz batean, besteengandik eta ingurutik bakartua. Bizitzaren iragankortasunaren irudi dira. Alde horiek sinbolismo argi batez agertzen dira: ostatu eta *motel*-etako gelak; ostatuko gela hotz baten mututasun narratiboaren beste alde bat bidaien istorio amaigabeen kontakizuna da: mailetak, ostatuko leihotik ikusten den autoa.

LEIHOAK

Hopper-en lanetan leihoa ia obsesio bihurturik dago, eta horrek irakurketa fenomenologiko bat egiteko aukera ematen digu. Hopper-en lanetan barne-espazioak ez dira etxekoak, arkitektura hutsa baizik; leihoak dira espazio-lotura egiteko osagai ia bakarrak.

Hopper subjektuaren alboan ipintzen da, gelan, eta bakartasun itxi horretan begiratzen dio, kanpoaren nostalgiaz, espazio mugagabe baten irrikaz, eguzkiarekiko loturak adierazten duenez. Baina Hopper kanpotik begira ere ari da, *voyeur* gisa.

ARGIA

Hopper-en argia ez da Vermeer baten edo Rembrandt baten edo lehenago ikusi ditugun beste batzuen pinturakoa bezalakoa; ez da argi narratiboa, komunikatzailea, ez oroitzen ahanziak argitzen dituena, leihotik etxean sartu eta gizatiarrago bihurtuko duen argi bat ez da. Hopper-en argia fisika hutsa da, eguzki astronomikoaren argia, antroposferak iragazi gabea, errealitate uhinkor gordina, argi erabat fotonikoa. Argi hori ikusita, badirudi gizakien ukendu babesle bat ipini behar dutela azalean. Eguzkiak argitutako emakume biluziak, leiho aurrean, emakumeak eguzkiarekin lotura handiagoa duela adierazten du.

"Korridorean, bi", Edward Hopper.

*"Ostatu bateko atondo",
Edward Hopper (zatia).*

ETXE NARRATIBO BAT

Bada koadro ospetsu bat etxe batena, narrazioak pizten dituena. Haatik, enigmaz beteriko narrazioak dira. Kontakizunik gabeko etxe bat da, non edozein narrazio sartzen den. Pertsonaren irudi da etxe hori, gizakiaren metafora. Beste garai bateko etxea da, joandako garai batekoa, desagertutako kultura batekoa; hondakin bat da, hondar arkeologiko bat; etxe bakar eta bakarti bat da, testuingururik gabea, ingururik gabea, etxe gaixoa. Enigmaz beteriko narratibitate horrek eman zion aukera Hitchkok-i Psikosi filmeko pertsonaiaren agertokia asmatzeka.

PERTSONAK

Hopper-en pertsonaiek ez dute argia hartzen; aurre egiten diote, begiratu egiten diote; argia da lotura kosmikoaren adierazle. Eguzkia kanpoa da; gizakiak eguzkiari galdetzen dio bere buruaz eta eguzkiak; gizakiak eguzkiaren argitan bere buruari galdetzen dio. Giza animalia izadiarekin eguzkiaren bidez elkartzen da, eguzkitik hartzen du energia, bere etorkizun arkitektonikoan itxita.

Hopper-en pertsonaiek gizaki erabat bakartuak dira, izaditik erbestera, nostalgiaz beteak. Gizabanakoa enigma hutsa da bere buruarantz, eta enigmaz beteriko barne narrazio bat egiten du. Hopper-en pertsonaiek argiaren aurrean egiten duten barne narrazio ezagutezina eta eguzkitan dagoen txakur baten pentsamendua antzekoak dira. Zer pentsatzen ote dute eguzkiak Hopper-en pertsonaiek? Haien barne-hitza enigma hutsa da.

IRAKURLEAK

Hopper-en beste gaietako bat irakurleak dira; irakurketan bilduta agertzen dira, uzkururik, txikiagoturik. Egoera erabat koiunturazkoetan agertzen dira (ostatu bateko ohean eserita irakurtzen, maletak desegin gabe, antzerkien egitarauak irakurtzen, etab.). Irakurketak bakar tzea dakarrela dirudi, gizartetik desagertzea, norbanakoaren trikimailu bat, bakardadearen baliabide bat.

BATETIK BESTERAKO MUGIMENDUA, IGAROTZEA

Hopper-en gizakien iragankortasuna maleten bidez, ostatuetakoen gelen bidez edo nortasunik gabeko apartamentuen bidez agertzen da, eta, areagotzeko, trenbideak eta errepedeak agertzen dira koadroan zehar, eta baita tunelak eta gasolindegia ere. Ez dira bidaiaren irudiak, iragankortasunarenak baizik, batetik bestera etengabe ibiltzearenak. Koadro batzuetan, bideen perspektibak agertzen dira or tzemugarantz, baina ortzemuga ez da argitsua. Bide zuzen horiek, bidaiaren bat adierazten badute, inora ez doan bidai bat izango da, edo edonora, edo auskalo nora.

"Soledad". Edward Hopper.

"Puente en Paris". Edward Hopper.

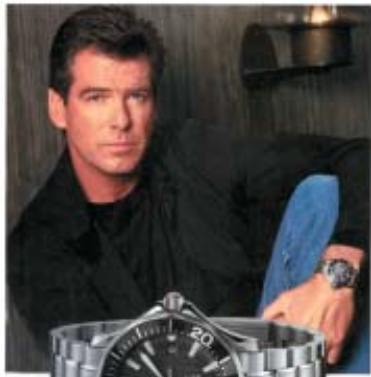

"Gasolina". Edward Hopper.

"New York, New Haven y Hartford". Edward Hopper.

LA ELECCIÓN DE PIERCE BROSNAN

"1948tik Omega Seamaster gizakiaren abenturarik zailenetan sarturik ibili da eta ospe handia irabazi du bere zehaztasunari, irauteko ahalmenari eta diseinuaren berezitasunari esker. Bizitzako gauzarik aukeratuenean trebe den Pierce Brosnanek konfiantza osoa du bere Seamasterean, jakina, eta abentura guztietan lagun du."

LAUSENGUA, ER RONKOA ETA DRAMATURGIA

Alboko iragarpen horrek *abentura* hitzaren narratibitatea hartzen du abiapuntu; azpiko honek, berriz, jarrera eta keinu batzuk iradokitzen dizkio irakurleari, *performance* gisa. Testua laburra da, gauzak zehatz-mehatz esaten dituena, indar handikoa, asmoz behintzat; ingelesez dago, itzultzeko gai denarentzat edo ulertzen duenarentzat lausengari samar, erroka eginez eta zirikatuz ez dakienarentzat. Testuak garapen narratibo bat eskatzen dio irakurleari, *slogan*-aren kontzeptu pilaketa heda dezan: *dotoretasuna jarreran dago*. Iragarki honek ere oroimenera bidaia bat egitera bultzatzen du, narrazio korapilotsu samar bat egitera, irakurlea harrapatu eta iragarpenari lotuta uzteko. Humphrey Bogart-en doble bat agertzen da argazkian, eta horrek ere gogoeta narrazioak eragiten ditu; antzekotasunaren eta imitazioaren gaia agertzen da, pertsonaiarena eta haren doblearena, pertsonaiaren eta *slogan*-aren arteko egokitasunarena, eta gure oroitzapen zinematografikoak pizten dizkigu, haren filmak, ikusle gisa izan dugun historia. Publizitate orok bezala, bereganatu egin nahi gaitu, testuarekin izan dezakegun adostasuna edo desadostasuna zuzpertzuz: egia ote? Gure burua aztertzeraz gonbidatzen gaitu: jarrera dotorea lantzen ote dugu? Keinuaren dotorezia? Eta horrelako erloju batek Bogart-en jarrera horren antzekoa ipintzen lagunduko ote liguke? Bogart-en *performance* bat egiteko gonbitea da mezua. Izan zaitetz Bogard zure jarreraren! Gure erlojua jantzita.

IRAGARKIEN NARRATIBITEA

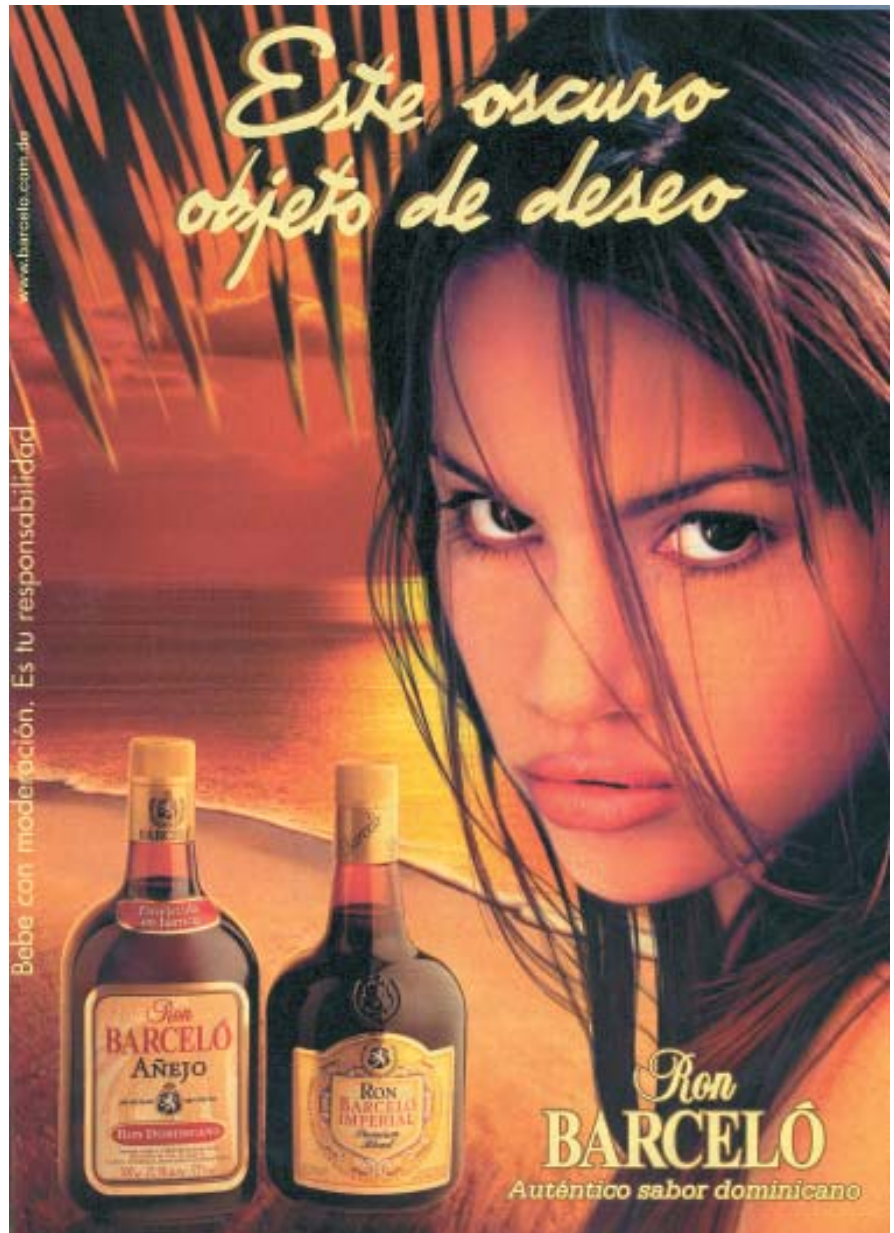
Eiragarkiak irudimenaren osagai bat hartzen du, eragin handikoa eta aldaera narratibo askokoa, abentura hitza hain zuzen. Haatik, hitz horrek anbiguitate bat dauka, nahita bilatua. Badago abenturazalearen abentura bat, egoera zailetan ausart sartzeko denarena, buruz eta gorputzez aurre egiteko gai denarena. Eta badago limurtzailearen abentura, maitale baila dabilen pertsona dotore eta ederrarena. Iragarkiak bi balio horiekin jokatzeko du, bi jokabide desberdin dituzten irakurleengana iristeko: abenturazaleak bidaiariaren eta ezustekoaren bila dabilenaren ikuspegitik irakurriko du; limurtzaileak, aldiz, Casanovarena egiteko hartuko du. Iragarki horretako irudian zineko artista ezagun baten irudia agertzen da, gaztetasun heldu bat erakusten duen gizonezko batena. Irudika genezake leku exotiko batean arriskuak jasaten, baina hiriko arropa sport bat darama, amodio abentura baterako egokiagoa. Bada, gainera, hirugarren irakurle bat, bikoiztasun horretaz jabetzen dena, bi iragarkiaren egiten dituena, metairagurketa bat egin eta iragarkiaren egitura aztertzen duena, bere buruari iragarkiaren osakuntza kontatzen diona, hori asmatu zuenaren asmoaz jabetzen dena. Eta badago beste zerbait ere. Ipin dezagun arreta esaldi honetan: "Omega Seamaster gizakiaren abenturarik zailenetan sarturik ibili da". Irakurle zaharragoek erloju horren aurreko iragarki batzuen oroitzapena izan dezaten ipini da hori. Orduan, astronauta baten irudia erabili zen, espazioan, eskumuturrean erlojua zuela. Ilargian egondako erloju bat zen; erlojuek espazioko abenturan zeresan handia izan zuten. Iragarki batek piztu dezakeen narratibitatea oso agerikoa da. Gogoeta hauek idazten ari den honengan oroitzapen pila handia berpiztu dira eta beste milaka aukera agertu zaizkio oroimenerari. Edozein irakurleri ere gauza bera geta dakiok.

LONGINES
L'ESCALON DU TOUR DE SUISSE

FANTASIARI DEIKA

Iragarpenak, testuan, narrazio grinatsu bat erakusten du, irudiak lizunkeria adierazten du; hitz erregistroak aldagarriak dira, hartzaileen eta egoeren arabera. Baina *desioaren objektu iluna* iradokitzen du, literaturatasun handiz; irudiaren bidez, ilunabar exotiko batera joan gaitzke, eta *gaueko txori lizuna* protagonista duten narrazioak eragin. Kontakizun horiek transgresioa izango dute ardatz: lotsarik gabea, lizuna, grinatsua; eta gure memorian dauden arinkeriak agerian utziko dituzte. Gure barne narrazioaren ondoren, ikusiko dugu erogaia edo likorea erosten dugun edo ez, baina agian modu subliminanean barruan dugu ordurako.

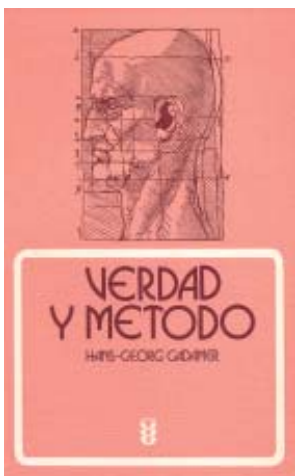
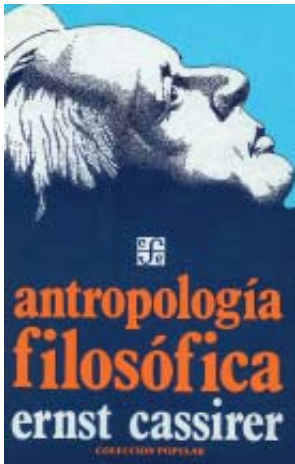
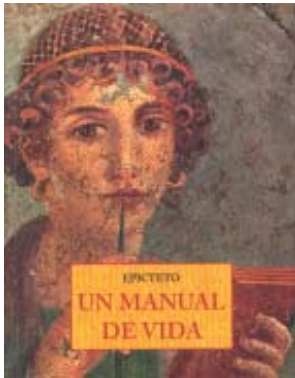
ARAZO ETIKOA

Iragarpen hau hirugarren munduaren aldeko laguntza bilatzeko kanpaina batekoa da; irudi gogor bat erakusten du, eta testu laburrez diskurtso etiko bat eskaintzen, eta zuk zer? galdetuz.

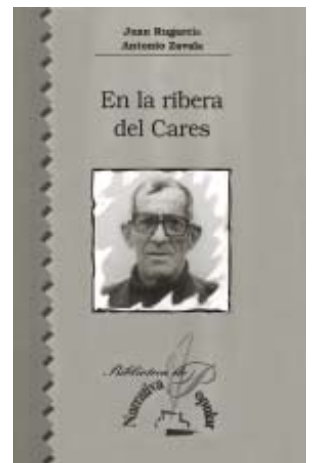
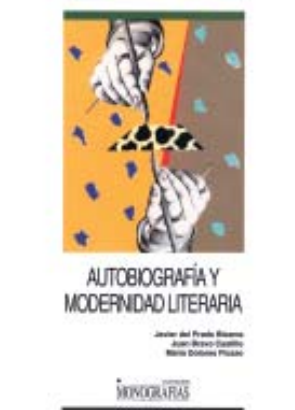
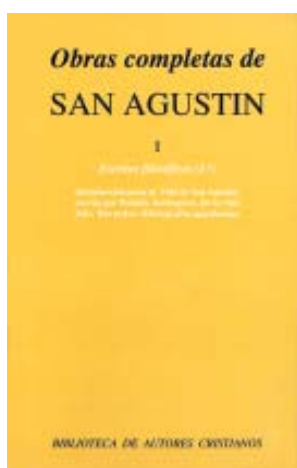
Itesi joan ez den irakurleari narrazio bat iradokitzen dio: munduan goseak eragindako tragediarena.

Informazio ugari eta sarri eskainiak kontakizun bateratu bat eraiki du gizartearen. Iragarpenak mezuaren hartzailearen inplikazioa bilatzen du; oroimenean gordeta daukan informazioa aterarazi nahi dio, eguneratu, bere historiaren barneko kontakizun bihurtu, arduraz joka dezan.

BIBLIOGRAFIA GRAFIKOA

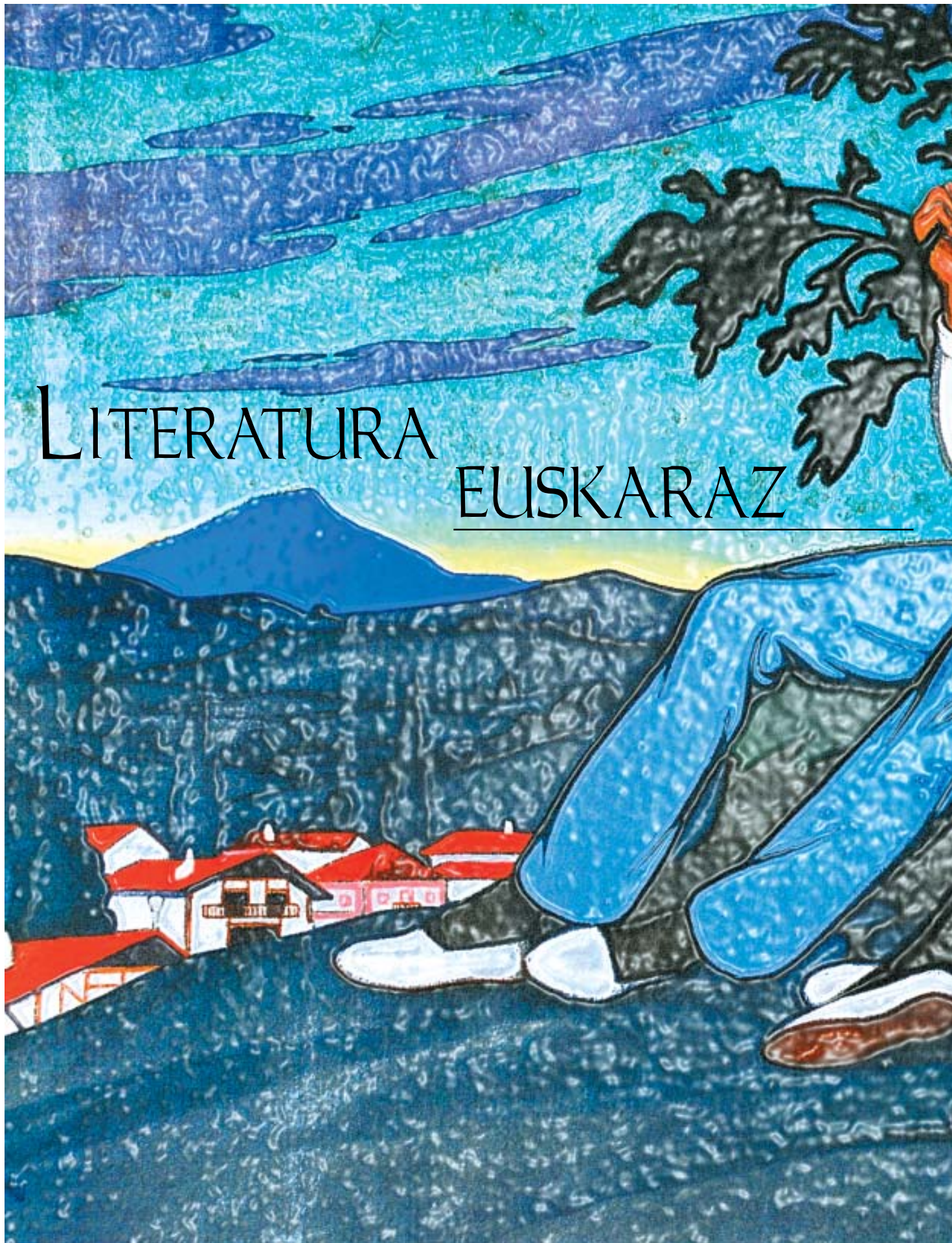
TIEMPO Y NARRACION
 Tomo I
 CONFIGURACION DEL TIEMPO
 EN EL RELATO HISTORICO
 Tomo II
 CONFIGURACION DEL TIEMPO
 EN EL RELATO DE FICCIÓN
 Tomo III
 EXPERIENCIA DEL TIEMPO
 EN LA NARRACION

Ni-aren narratibitatea eta dramaturgia

IRAKURKETARA ETA IDAZKETARA HURBILTZE ENTROPOLOGIKOA

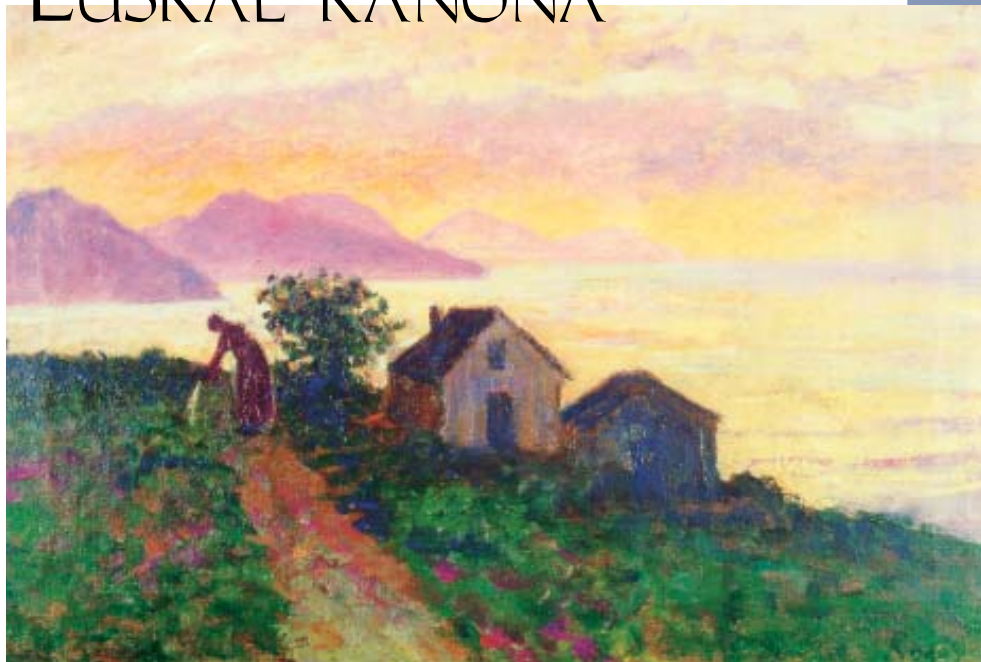
SARRERA	8	Fikzioa bizi	37
Literatura fenomeno gisa	8	Errealitatearen bir tualitatea fikziozko kontakizunean	37
Gizakia, animalia literarioa	8	Fantasiaren errealitate birtuala	37
Narratibitatea	8	ERREALITATEAREN ETA PENTSAMENDUAREN EGITURA NARRATIBOAK	37
Literaturtasuna	8	Kaosetik logosera	37
Intimitatea eta komunikazioa	9	Arrazoi narratiboa	37
Literatura “ni”-aren fenomeno gisa	9	KONTAKIZUN KULTURAL HANDIAK	38
“Ni”-a literarioa da hala beharrez	9	Nor tasunaren sostengu diren kontakizunak	38
Hitzuna eta entzulea: Egilea eta irakurlea	10	Kontakizun sortzaileak eta jatorrizkoak	38
Irakurketa, ekintza sortzailea	10	Filosofiaren metaistorioak	38
Beguiratze literarioa	10	INSTITUZIO KONTAKIZUNAK	39
Bizitzak literatura imitatzen du	11	Erljioaren kontakizunak	39
Hitzurre gisa	11	Gizarteko talde sozial eta politikoaren kontakizunak	39
Literatur tailer baterako	11	Etxeo kontakizunak: Etxea eta familia	41
“Ni”-AREN NARRATIBITATEA	11	Gizarteko kontakizunei buruzko ondorioak	41
Subjektua asmatzea	11	KONTAKIZUNA PIZTEN. OROIMENERA JO	42
Historia asmatzea	12	Sinbolo eta metafora nagusiak	42
Unearen narratibitatea	12	Oroimenaren liburuak	42
Gertakizunaren asmatzea	12	Mundua liburu gisa	42
Oroimenaren asmatzea	12	Narrazioerako prest egotea	43
GIZAKIA, ANIMALIA LITERARIOA	13	DENBORA ETA KONTAKIZUNA	43
Gizakia: Animalia sinbolikoa, animalia literarioa	13	Lehenaldiaren kontakizunak	43
Hitzak eta hitzen kontakizunak gauzen eraikuntza	13	Oroimen objektibatua	43
Oroimena eta haren kontraerak: “ni”-aren eraikuntza	13	Krapp-en azken zerrenda Samuel Beckett	43
Iragarpen-kontakizunak ltsasumagen aurrean	13	Oroimen liluratua	43
Kontakizunaren literaturtasuna	15	Neure esperientzia bat	44
Literatur metamorfosia	15	Absentziaren esanahia	45
“Ni”-AREN ANTZEZPENA	15	Aurreikuspen kontakizunak	45
Subjektua pertsonaiaren bila	15	Etorkizuneko kontakizunak	45
“Ni”-aren asmatuntzarako baldintzak	15	Proiektu, nahimen eta itxaropenen kontakizunak	45
“Ni”-aren narrazioen erretorika eta antzezpene	16	Itxaropenaren engainuak	46
Subjektuak gertatera erakusten du	16	Kontakizun eskatologikoak	46
Aldez aurretiko kontakizuna	16	Kontakizun ziklikoak	46
Lauaxetaren bezperak	16	Izadiaen egutegia	46
GIZAKI NARRATZAILEA	19	Egutegi zibila eta erlijiosoa	47
Eguneroko narrazioen literaturtasunaren alde	19	Orduen narrazioak	47
Kontakizunaren erregistro bikoitza:		Egunaren narrazioak	47
gramatikalitatea eta literatura	20	Gaua eta gauaren narrazioak	47
Eguner okotasunaren lekuko literario izengabeak	20	ESPAZIOA ETA KONTAKIZUNA	47
Ahoz argitaratzea	21	Bidaia	48
Lanbidez idazle ez diren idazleak	21	Atzera itzultzea	48
Oroitzapen autobiografikoak datu etnografiko gisa	21	Mirando al mar	48
“Auspoa” ren corpus literarioa	21	Camino verde	48
GIZAKI IRAKURLEA	21	Naufragoaren metafora	48
Irakurketa ekintza literario gisa	21	Leihoa, mahaia, argia	49
Bere baitan biltzen zaituen unibertso literarioa	23	Zientziaren mintzaira metaforikoa	50
Hartzaileari gonbidapena eta erronka: entzulea, irakurlea, ikuslea	23	Absentziaren kontakizun bat	50
Irakurlearen gaitasuna	23	Hilar titza ni-aren literatura gisa	50
BARNE KONTAKIZUNAK	25	ONDORIOA	51
Hiponako Agustin:			
Ni-aren narrazioaren fenomenologia bat	25		
Kontzientzia azterketaren narrazio ekintza	33		
Barne narrazio etengabea	33		
Subjektuaren narratologiaren alde bat	34		
Narratzailea subjektuaren alde menderaezina	34		
Ni-aren narrazio oharkabeak	34		
Barnekoitasunari traizioa: Huts egiteak kontaktzen	34		
Ametsak, Ni-aren literatura	34		
“Super-ni”-aren kontakizunak	34		

LITERATURA
EUSKARAZ

EUSKAL KANONA

Kanona euskal literaturan

Ez da erraza euskal literaturan kanonaz hitz egitea, hastapenetan argitaratutako literatura gutxi baitzegoen. Aita Larramendik, bere *Diccionario trilingüe* (1745) lanaren hitzurrean, aurretik argitaratu ziren eta ezagunak zituen euskal liburuen berri eman zuen. Azkuek bere *Diccionario* eta *Morfología* lanetarako iturriak biltzen dituenen, egileen kanon bat zerrendatzen ari da. 60ko hamarkadatik aurrera, Villasantek eta Mitxelena Euskal Literaturaren Historia bana idatziko dute, idazle eredu garrien kanona behin betiko osatuz.

Jon Kortazar

Ez da erraza euskal literaturan kanonaz hitz egitea, hastapenetan argitaratutako literatura gutxi baitzegoen. Literatura idatzia, Bepizkundek herri hizkuntzei eragindako bultzadaren babesean sortua, *Linguae Vasconum Primitiae* lanarekin hasi zen, *Bernat Etxeparek* 1545ean argitaratutako poesia bilduma. Data, susmatzen den bezala, bigarren argitaraldi bati, edo bigarren inprimaketa bati, ote dagokion ez dugu eztabaidatuko. Nolanahi ere, kritikak ez du, gure iritziz, gai hori behar bezala argitu.

Testu horri **Jesus Christ Gure Iaunen Testamentu Berria** jarraitu zitzaion, *Jonnes Leizarraga* abade kalbinistak 1571ean Arroxelan argitaratua.

XVII. mendean, hainbat lan aszetiko, erlijioso eta poetikok euskal literaturaren garapena erakusten dute. Garai hartan argitaratu zen *Pedro Agirre*, *Axularren Gero* (1643), Fr. Luis Granadakoaren *La Guía de pecadores* abiapuntu harturik, gero eta nabariagoa denez.

XVII. mendeak, halaber, *Arnaut Oihenart* Zuberoako abokatu eta sindikoaren obra poetikoa, beti behar adina aintzat hartu gabea, ekarri zuen. Egile berak **Bi Euskal Herrien berria, bai Iberiako eta bai Akitaniakoarena** argitaratu zuen, latinez.

Lau izen horiek bi mendeotako idazleen muina osatzen bide dute, baina ez dira, noski, bakarrak. Ibon Sarasolak adierazi bezala, XX. mendera bitartean oso literatur liburu gutxi argitaratu zen. Dena den, irizpide hori literaturaren ikusmol-

Luis Luciano Bonaparte

de purista baten ondorio da; izan ere, liburu aszetikoak, didaktika eta literatura hain berezita ez zeuden garai batean, estetika eta literaturatik hurbilago zeudekeen orduan. Edonola ere, hautatzeko askorik ere ez dago.

■ LITERATUR CORPUSAREN LEHEN AZTERKETAK

LARRAMENDI. Literatur material eskasa dugun arren, literatur ekoizpenari buruzko ikerketak eta tradizioaren balioespina goiz hasiko ziren. Arnaut Oihenartek bere **Art poétique** lanean, abokatuak Lapurdiko apaiz bati 1665ean bidalia eta 1967 arte argitaratu ez zena, bere **Poésies basques** (1657) baino lehenago egindako poesia aztertu zuen.

Zehazki, Oihenartek, zeinaren sustrai humanistak eta klasizistak oraindik ikertu gabe baitaude, Erroman erabiltzen zeneren antzeko sistema poetiko bat aldeztatu zuen, eta Etxepareren testuak gutxiesten zituen, primitiboak eta landugabeak zirelakoan. Berak proposatzen zuen poesia kultoan azentuaren eta errimaren garrantziari buruz teorizatu zuen Oihenartek, poetika latindar, frantses, gaztelau eta italiarrean azentua eta errima ikertu ondoren.

OIHENART. XVIII. mendean, Aita Larramendik, bere *Diccionario trilingüe* (1745) lanaren hitzurrean, aurretik argitaratu ziren eta ezagunak zituen euskal liburuen berri eman zuen.

Ondotxo dakit lehen bi hurbilketa horiek ezin daitezkeela kanonaren azterketa gisa hartu, baina horietan, eta batez ere Larramendiren zerrendan, testuaren

lehen balioespen bat ageri da dagoeneko. **Axular** eta haren **Gero** lexikografia iturri eta euskal erretorika eta prosaren eredu bezala aipatzen hasiko da. Irakurleen artean ere liburuak harrera ona izan zuen, bigarren argitaraldi bat ere ezagutu zuelarik, lehenengoaren ondotik.

■ FILOLOGIAREN SORRERA

XVIII. mendearen amaiera eta XIX. mendearen hasiera bitartean Wilhelm Von Humboldtdek Euskal Herrira hainbat bidaia egin zuen, eta, ondorioz, Europako zenbait filologok euskarari eta hizkuntza honen ekoizpen idatziari buruzko interesa agertu zuen.

Kanonari dagokionez, Filologiaren bultzada XIX. mendearen amaieran nabarmendu zen, urte horietan garatu zirelarik Louis Lucien Bonaparteren euskalkien gaineko ikerketak eta Van Eysen lanak.

Alabaina, kanona egiaz **Bibliographie de la langue basque** (1891) lanaren argitalpenaz zertu zen. Ordura arte euskaraz argitaratutako dena biltzeko lehenengo saialdia zen horrakoa, eta, ikuspegi positibista batetik, historian zehar argitaratutako lanek izandako harrera agertzen zuen. Horri dagokionean Pedro Agirre, Axular nabarmentzen zen; izan ere, haren inguruan idazle talde bat bildu zen, bere lanaren sustatzailea, «Sarako eskola» izenez.

■ BILDUMAK

Oro biltzeko grina hori literatur ekoizpenaren beste alderdi batean ere islatu zen. Espainian argitaratzen ziren bildumen antzera, zeintzuetan egile baten lan guztiak, edo garai jakin batek emandako literatura guztia, argitaratzen baitziren, Aita Jose Antonio Uriartek nahiz Jose de Manteola liberalak garaiko poesia bildu nahi izan zuten.

JOSE ANTONIO URIARTEren **Poesía Bascongada. Dialecto Vizcaíno** (1840 eta 1869 hil zen urtearen bitartean egindakoa, baina 1986an argitaratua) lanean bere garaikideen olerkiak –horietako asko argitaragabeak– bildu nahi izan zituen, osotasun asmoa ageri zuen album moduko batean.

Testuan fraideak ezagutzen zuen oro biltzen da. Hasierako asmoari jarraituz, bizkaieraz bakarrik idatzitako olerkiak hartu eta kopia egiten zituen, modu horretara 600 orrialdeko liburukia osatuz. Eragin murrizteko bilduma horretan bi egile aipatzen ziren kontuan izan beharreko eredu gisa: *Jose Antonio Mogel* eta *Eusebio Azkue* XX. mende hasierako Resurrección María Azkue poligrafoaren aita.

JOSE MANTEROLA. Jose Manterolaren **Cancionero Vasco** (1877-1880) lanak antzeko helburua zuen, alegia, euskalki, garai eta genero orotako euskal olerkien bil-

José Manteola

Resurrección Mª de Azkue

Koldo Mitxelena

Aita Villasante.

duma bat argitaratzea. Miszelaneak idazle garaikide baten literatur ospea areagotu zuen, bildumagile eta argitaratzailea *Indalencio Bizcarrondo*, **Bilintxen** balioaz ohar tu zelarik. Idazle honek, orri solte eta hegalarietan argitaratzen zuen poesia apalaz, euskal hizkuntzara erromantizismo sentimental baten eragina ekarri zuen.

Miszelanea horiei esker egile garaikideak kanonean sartu ziren, eta literatur balioa hartu zuten.

■ URQUIJO, AZKUE ETA EUSKALTZAINDIA

URQUIJO. XX. mendearen hasieran, euskal literatur kanonak artean hizkuntz eredu gisa jokatzeko, eta euskal kulturaren bi pertsonaia itzaltsuren eskutik finkatu egingo zen: Julio de Urquijo eta Resurrección María de Azkue jaunak.

Urquijo jaunari zor zaio **Revista Internacional de Estudios Vascos** (1907-1936) (egun ere argitaratzen da, Eusko Ikaskuntzaren eskutik) aldizkari bikainaren argitalpena, non literatur testu klasikoak argitaratu baitzituen: Axularren **Gero**, **Linguae Vasconum Primitiae**, Oihernarten poemak eta atsotitzak, 1596ko **Refranes y sentencias**...

Hitz batez, aldizkarian, liburu klasikoaren argitalpen fidagarriak bildu ez ezik, euskal hizkuntzaren klasikoaren zerrenda taxutuz zihoa corpus bat osatzen ari zen.

AZKUE. Bestalde, Resurrección María Azkue jauna poligrafia lan garrantzitsua burutzen ari zen, **Euskal Izkindea** (1891) euskal gramatika, **Diccionario Vasco-Español-Francés** (1905-1906), **Morfología vasca** (1923), eta **Cancionero vasco** eta **Euskalerriaren Yakintza** (1935-47) ahozko literaturaren bildumak argitaratuz.

Azkuek bere **Diccionario** eta **Morfología** lanetarako iturriak biltzen dituzte, egileen kanon bat zerrendatzen ari da, hitzak sartu edo adibideak eskaintzeko baliagarri zaizkiona. Egile horien artean nagusienak jada aipatu ditugu eta hemen ez da aldaketa handirik egingo. Idazleok oinarri harturik, pixkanaka irudi bat osatuz joango da, hizkuntzaren aita eredugarri moduan aurkezten dituen, haien esamoldeak eta sintaxia antzeratu behar direlarik, literatur estilo koherente bat lortzeko.

EUSKALTZAINDIA. Euskaltzaindiaren sorreraz, 1918an, hizkuntzaren maisutzat hartutako egilei buruzko ikerketak segurtatu eta bermatuko dira. Maisu horien artean *Axular* aipatu beharrekoa da, eta honi laster gaineratuko zaio *Leizarraga*, Testamentu Berriaren itzultzaileak hizkera arkaikoa badarabil ere, XVI. mendean aditz sisteman zenbait aldaketa jasan zituen hizkera, eta horregatik lehen irakurraldi batean ulertez ez dena, horrenbestez bere eredu izaera zalantzan jartzeko moduko delarik.

■ LITERATUR KRITIKAREN HASTAPENAK

Oñatiko *Eusko Ikaskuntzaren Biltzarr* (1918) eta gero, euskarazko literatur sorkuntzari batasuna eta sistematizazioa eskainiko dioten oinarri kulturalak indartuko dira.

EUSKALTZALEAK «Euskaltzaleak» elkar-terean sorrerak literatur proiektuei bultzatza berria eman zien. Literatur talde berriaren sorreran *Jose Aristimuño*, **Aitzolen** (1896-1936) ekarpena funtsezkoa gertatu zen. Aitzolek literaturaren berrikuntzan oinarritutako euskal gizartearen berpizkundea aldeztu zuen. Berrikuntza horren funtsa poesia epikoa, ezagutarazten erraza, litzateke.

Garai hartan sortu ziren poetak (Jose Maria Agirre, Lizardi, Esteban Urkiaga, Lauaxeta) ereduari hitzez hitz lotu ez bazitzaieen ere, Aitzolek idazleei beren lanak ezagutarazteko argitaratze moduak –argitalpenak eta aldizkariak– eta gizartera hedatzeko aukerak, batik batik literatur lehiaketan eta berak zuzendutako literatur kritikaren bidez, eskaini zituzten.

LIZARDI, LAUAXETA ETA ORIXE. Lizardi, *Jose Ma^a Agirre* eta *Lauaxeta*, *Esteban Erkiaga* poetek poesia lirikoa, eredu sinbolista eta modernisten hurbilekoa eta Unamunoren kutsu existentzialistek ukitua, proposatzen zuten bitartean, epika nazional baten proiektua gerra aurreko poeten triunbiratua osatuko zuen *Nicolás Ormaetxea*, **Orixeren Euskaldunak** lanean hezurramitu zen.

Testuinguru horretan, poetek kanon pertsonal bat sortzen dute, tradizioa testu berriak sortzeko euskarri gisa irakurtzen da. Euskal poeta sinbolistek, egile espainiar, frantses eta ingelesez gain, euskal poesia irakurtzen zuten tradizioa eta modernitatea uztartzeko. Horrela, beren testuen kontzeptismo eta laburtasunean Oihenarten eragina nabari daiteke.

Poetek, gainera, literatur berrikuntzari maitasun handirik ageri ez dion gizarte batean gutxiengo batek gozaten duen lirikak lekuri ba ote duen eztabaida garrantzian murgildurik zeuden aldi batean, kanon landua agertu zuten. Lizardik bere aitzineko **Emeterio Arrese** eta **Koldo Jauregi**, **Jautarkol** proposatu zituen lirika kultoa sortzeko eredu gisa.

Une horretan poetek tradizio idatzia eta ahozko lirika uztartu zituzten. Ahozko lirikak XIX. mende osoko euskal poesian izan zuen eragina agerikoa da, eta nola edo hala euskal poesiaren historia osoa kutsatzen du.

Sorkuntzako nobela, euskaraz oso berantiarra, lehenengo egile **Domingo de Agirre** presbiteroaren eredu kostunbristan hormaturik egongo da. Izan ere, haren lan kostunbristak eta estilo erretorika zaleak 50eko hamarkadan ondo sartu arte eredu gisa jokatu zuten.

■ HIZKUNTZAREN NORMALKUNTZA

Euskaltzaindiaren Sorreraren Berrogeita Hamargarren Urteurrena zela eta, euskararen proiektu batu bat aurkezteko asmo zaharrak bultzada nabarmena jaso zuten.

1968an **Koldo Mitxelenak** txosten luze bat aurkeztu zuen, non batasunaren oinarriak zehazten baitzituen. Proposamenak hautatzeko garaian, Mitxelenak, zeinaren gaitasunari buruz zalantzarik ez baitago, literatur tradizio klasikoan oinarritutako arau-proiektu bat hobetsi zuen. Arauaren oinarri gisa gipuzkera-lapurtera proposatzean, Mitxelenak Axular eta haren **Gero** lana batasunaren funtsezko osagai bihurtu zituen. Horretan egilearen lanean espezialista zen *Aita Luis Villasanterekin* bat zetorren.

Lapurdikoa ez zen, ordea, proiektua osatzen zuen literatur tradizio bakarra. Mitxelenak literatur aldaeren deskribapenean lan egin zuen, eta, modu horretara, klasikoan kanona osatzerakoan XVIII. mendeko Bizkaiko (**Juan Jose Mogel**) eta Gipuzkoako (**Larramendi, Mendiburu**) literatur tradizioen sortzaileek lehentasuneko tokia zuten.

■ EUSKAL LITERATURAREN BI HISTORIA ETA BESTE HAINBAT JARRERA

Bestalde, 60ko hamarkadatik aurrera, Villasantek eta Mitxelenak **Euskal Literaturaren Historia (Historia de la literatura vasca)** bana idatziko dute, euskaraz idatzitako material guztia bilduz, eta lan-tegi horretan XVI, XVII, XVIII eta XIX. mendeen artea berezia eskainiz. Horrela, idazle eredu-garrien kanona behin betiko osaturik geratuko da.

Egia da idazle batzuek, zehazki **Gabriel Aresti** poetak, arauan aldaketa nabarmenak egin zitezten proposatu zutela, eta aipatu egilearen poesiaren zenbait alditan **Leizarragak** Testamentu Berria itzultzean bezala idatz zedin hobetsi zuela. Jarrera hori lapurtera klasikoa lehenesteko proiektuarekin bat zetorren, hizkera jasoa zelakoan. Saialdi horretan ez zen bakarrik egon. **Federico Krutwig** euskaltzaina izan zuen lagun.

Derrigorrezko hezkuntzan euskara ikasketak ezartzea eta Euskal Filologiako karrera sortu eta horretarako programak lantzeko, proposamenari bultzada berri bat eman diote, eta hura jatorrian bezala mantendu da, aldatzeko.

Euskal Filologiako ikasketen programei begiratuta, hemen behin eta berriro aipatu diren idazleen zerrenda ageri da: *Etxepare, Leizarraga, Axular, Oihenart, Larramendi, Mendiburu, Mogel*, eta, horiez gain, hain ezagunak ez diren eta egungo arauaren sorreran eragin txikiagoa izan duten beste hainbat gramatikari, poeta eta idazle, filologiaren ikuspegiatik aztertzen direnak.

■ KANON PARTIKULARRAK

Beste arazo bat idazleei dagokiena da. Euskal idazleek kanon partikularrik ba al daukate? Bai. Batzuetan egoerari, orainari gehiegi lotutako kanona da.

Jose Luis Alvarez Enparanzaren narratibak 60ko hamarkadako irakurleak irabazi zituen bere nobelagintza existentzialaz, 70ko hamarkadan **Ramón Saizarbitoniak** esperimentalismoaz eta *nouveau roman* mugimenduarekiko hurbilketaz erakarri zituen moduan, eta **Atxagak** 80ko hamarkadan bere prosaren kalitateaz eta bere narratibak lortutako oihartzunaz, 90ko irakurleen egile nagusitzat **Sarrionandia** ageri delarik.

Poesian, **Jon Mirande** eta **Gabriel Aresti** ohoratu egiten dira, irakurri baino.

Eta oraindik ez da gerra aurreko poeten distira itzali. **Lizardi** eta **Lauaxetaren** oroitzapena urteuren eta omenaldiez –aurtengo José Aristimuñoren eta Lizardiren jaiotzaren mendeurrena da– berritzen da.

Idazle talde batek, **Anjel Lertxundi** ren inguruan bilduta, idazle klasikoan literaturan murgiltzea proposatzen du, horretarako zenbait narrazio pasarte bilduz. Ekimen horrek idazle klasikoenganako interesa piztu nahi du, filologiaz haratago, hizkera klasikoarekiko begikotasuna agertuz, literatur estiloaren sortzaile den neurrian. Horrakoa testu erlijioso ilunen azpian literatur osagaiak gorde dituzten hainbat idazle kanonari eransteke azken saialdia da.

AHOZKO TRADIZIODUN LITERATURA

AHOZKO LITERATURA

Ahozko literatura eta ahozkotasuna

Ahozko literatura herri xeheak sortu eta ahoz, ez letra idatziz, komunikatutakoa da. Herri xumeak sortutako literatura dela onartzen da, eta ez kultur eliteek, balio estetikorik ahozko produkzioak ekoizten dituen herri kulturaren baitan. Beraz, jakituria herritarraren, folkloreak ahozko produkzioa litzateke.

Jon Kortazar

■ AURRETIKO EZTABAIDA BAT

Ahozko produkzioaren izendapena. Jorratuko dugun gai honen azterketa ahozko produkzioa deitzeko erabili behar den izendapenari buruz dagoen eztabaidarekin hasten da beti.

Gai honen izen orokorra «Ahozko tradizioidun literatura» da, eta izen horrek letrarik gabeko objektu batera letraren kontzeptua dakar. Horregatik, eta egun burutzen ari diren ikerketei jarraiki, «ahozkotasuna» izena nahiago dut.

Alabaina, eta gaia xedatzen hasi aurretik, merezi du bi izendapen horiek eta bien arteko aldeak azaltzea.

Izan ere, «ahozko tradizioidun literatura» terminoa zehaztugabea da eta, doi-doi harturik ere, herri literaturaren genero ez tradizionalak ez ditu barne sartzen. Hortaz, «ahozko tradizioidun literatura» hizpide dugunean zertaz ari garen argitzen saiatuko gara.

Ahazkoa eta literarioa. Kontzeptu horietako bi –literatura eta ahazkoa– kontrajarririk bezala ageritu izan dira tradizio kritiko jasoan. Horrek, ordea, ez luke hirugarrenaren eraginkortasuna ezkutatu behar: «tradizioa», ezen kontzeptu hori ahozkotasunari buruzko ikerketa berrien ekarpenaren oinarrian baitago.

Ahozko literatura herri xeheak sortu eta ahoz, ez letra idatziz, komunikatutakoa da. Herri xumeak sortutako literatura dela onartzen da, eta ez kultur eliteek, balio estetikorik ahozko produkzioak ekoizten dituen herri kulturaren bai-

tan. Beraz, jakituria herritarraren, folkloreak ahozko produkzioa litzateke.

«Literatura» hitzak bere baitan «litera», «letra» kontzeptua duen arren, adiera zabalago bat onartzen da, ahozko produkzio estetikoarena, herri produkzioak ahozkoak baitira, ez letradunak. Horri dagokionez, Paul Zumthor-ek (1991, 25) honela definitzen du «literario» eta «ahozko» denaren arteko ezberdintasuna: «Hemen «literario» dena duela bi mendetik hona hartu dituen konnotazioez ulertzen dut: instituzio bat, balio espezializatu, etnozentriko eta kulturalki inperialisten sistema bat».

Hain urrutira heldu gabe, esan daiteke Erromantizismo garaian «literaturaren» –«kultura jasoaren» produkzio idatzi gisa eta «ahozko literaturaren» –herri xehearen produkzio gisa– arteko mugak lausotzen hasiko dira. «Gizarte batzuetan bi kultur tradizio bizi ziren: eskolatutako gutxi batzuen «tradizio handia», eta gainerakoaren «tradizio txikia» (Burke, 1991, 62). Izan ere, nahikoa litzateke literaturak bi adiera dituela pentsatzea: bata heresia, letrari lotua, eta bestea zabal, hizkuntzaz (idatzia zein idatzi gabea) egingako produkzio estetikoari lotua.

Haatik, idatzia eta ahazkoa agerraldi hain ezberdinak direla kontuan izanda, gaur egun, eta batez ere Ipar Amerika aldean, «ahozkotasuna» hobesten da, ahozko literaturaren gainetik.

Horri dagokionez, Walter J. Ong-ek (1987, 20) adieraziko du: «Erudituegan testuen nagusitasuna hain da erabatekoa, ezen oraino ez baitira ahozko artea bere horretan, idazketa (kontzienteki nahiz inkontzienteki) aipatu gabe, modu eraginkorrean, eta are gutxiago doto-

reziaz, ulertzen lagunduko duten kontzeptuak sortzeko gai izan. Eta hori, idazketa sortu aurretik milaka urtez ahozko molde artistikoak garatu ziren arren, logikoa denez idazketarekin inolako loturarik ez zutenak».

■ DEFINIZIO BATEN BILA

«Ahozko literatura» kontzepturako hainbat definizio eman da. M. Eliade-k, adibidez, «inoiz inoren ahotik irten eta herriak gorde duen» produkzio estetiko bezala definitu zuen.

Oro har, **ahozkotasuna** litzateke *ahozko produkzioa, balio estetikoaren ematen dion gaitasuna, ahoz transmititu dena eta herrian dirauena eta errepikapen bakoitzean birsortzen dena*.

Edonola ere, proposatutako ezein definizio arazoak ditu bere baitan, neurtzen erraza ez den kontzeptu bat, balio estetikoaren, duelarik oinarrian. Baina, bestalde, ahozkotasunak hainbat kontzeptu bereiztezin daramatza atxikirik, ahozko tradizioidun literaturaren esanahia ulertzeko deskribatu behar direnak.

■ TRADIZIOA

TRADIZIOA ETA TRANSMISIOA

Francis Lee Utleyk (DUNDES: *The Study Of Folklore*, 1965) literatura folklorikoa kontzeptu hauen bidez definitzen du: *ahozkoa, transmisioa, tradizioa, bizitza, komunaketa, komunala*.

Utleyrentzat *transmisio* eta *tradizio* kontzeptuek esanahi bera duten arren, *transmisioa* kontzeptu orokorragoa dela

pentasa liteke, eta *tradizioak*, berriz, *transmisio diakronikoa* esan nahi duela.

Bizir aupen terminoak testu fosilduen kontserbazioa esan nahi du Utleyrentzat. Ahozkotasanaren kontzeptu modernoan, testuak aldakorak dira, transmisio ekin-tza bakoitzean aldaerak eman litezke. *Komunal* hitzaz, Utleyk testuen sorkuntza komuna adierazi nahi zuen. Hipotesi horren aurrean, egun Menéndez Pidalena hobesten da, zeinak proposatzen baitu egile kolektibo tradizional, diakroniko bat dagoela, jatorrian tradizionala ez den testu bat, egile jaso edo erdi jaso batena baizik, komunikatzen duena.

Ahozko literaturari buruzko ikerketa modernoetan, arreta eta konturik handiena erakarri duen kontzeptua tradizioarena da. Izan ere, ahoz-kotasunaren fenomenoaren ulertzeko funtsezko kontzeptua da.

Tradizioak ahozko literatura bizi-rik mantentzen du, *transmisio jarraikien kate* bat osatuz.

Liburu ezagun batean, Jan Vansinak (1967, 33) tradizioa honela definitzen du: «Ahozko tradizioak iragana mintzagai duten kontatutako testigantza guztiak dira. Definizio honen arabera, ahozko tradizioak bakarrik, hau da, mintzatu eta kantatutakoak, kontuan har daitezke». Paragrafo horretan, Jan Vansina kontraesankor ageri da, ezen, tradizioa deskribatuko duela agindu ondoren, egiaz «ahozko tradizioez» aritzen baita.

Zehaztasun handiagoz, Zumthor-ek (1991, 33) idatziko du:

«*Performancea* [liburuaren itzul-tzaileak termino hori *irudikapen* hitzarekin parekatzen du, akaso ahozko produkzio gisa uler litekeen arren] mezu poetikoa aldi berean hemen eta orain transmititzen eta hautematen deneko ekin-tza konplexua da... *Performancea* logikoki (baina, egiaz, ez beti) ezberdinak diren eragiketa zenbaiten une erabakigarria da. Nik bost zenbatzen ditut, nolabait esatearren poemaren existentziaren faseak direnak. 1. produkzioa, 2. transmisioa, 3. harrera, 4. iraupena, 5. (oro har) errepikapena [...] Problema datuen sinplifikazio –erlatibo– horrek bere ondorioetako bat du justifikazio metodologikoa; izan ere, poesiaren ahozko *transmisioa* (2 eta 3 eragiketak) eta ahozko *tradizioa* (1,4 eta 5 eragiketak) bereiztea ahalbidetzen du, gertakarien historiak egiten duen moduan».

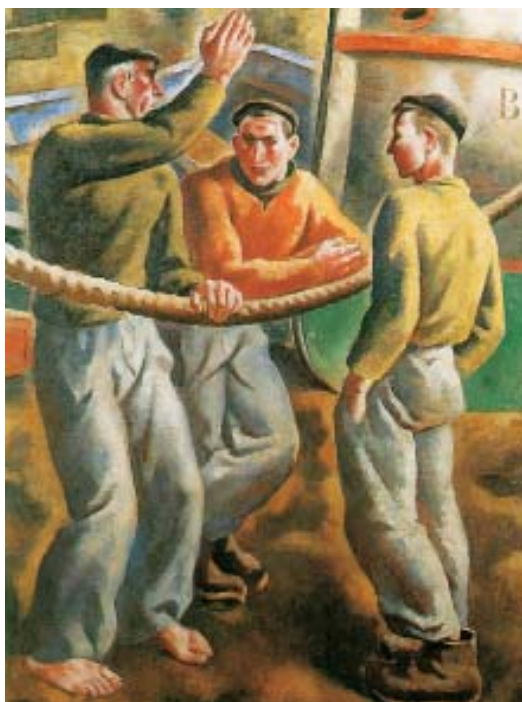
Tradizioa komunitatean gorde den produkzio mintzatuaren formalizazioa da. Transmisioa ez da errepika ez litekeen igorle eta hartzailearen artean mezu estetiko bat komunikatzea soilik.

Horrek ahozko literaturari buruzko ikerketentzat garrantzi handiko ondorio bat dakar: ahozko literaturan bi forma ezberdin daude: tradizionala, gero

transmititzen dena, komunitateak bere egiten duen ura, eta ez tradizionala: behin bakarrik egiten den komunikazio estetiko edo poetikoa, jatorrian errepikatzen ez dena, denboraren joanaz tradizio bihurtu litekeen arren.

Herri literatura eta ahozko literatura. Ildo horretatik, herri literatura eta ahozko literaturaren arteko funtsezko aldea ondoriozta daiteke.

Jon Juaristik, argitaratu gabeko lan batean, *herri literaturaren* kontzeptua, honakoan termino orokorra (zenbait egilek, Joaquín Marco barne, literatura inprimatu edo kordelekoa aipatzeko erabiltzen duen arren) eta ahozko litera-

Euskal arrantzaleak. Arteta

turaren kontzeptua, euskarri inprimaturik baliatu gabe transmititzen dena eta *literatura folkloriko* gisa ere izendatzen duena, bereizten ditu. Eta literatura folklorikoaren baitan tradizioiko literatura eta ez tradizionala bereizten ditu.

Literatura tradizionala ahozko transmisioaren bidez komunitatean diakronikoki gordetzen da.

Literatura ez tradizionala, bestalde, komunikatzeko ekin-tza bakar moduan transmititzen da. Errepikapenik, tradizio-rik ez du. Bertsolaritzaren fruitu ugari genero horretan sartzen dira: behin baka-rrik kantatuak izateko sortzen dira. Genero horren barruan euskal pastoralak sar daitezke, ez dira eta tradizio bihurtzen (ez dira osorik memorizatzen, ikasten eta errepikatzen).

Transmisioa. Bereizketa horrek beste arazo bat dakar: herri literaturaren transmisioa ahozkoa izan daiteke, edo beste-lako komunikabideen bidez eman daiteke: inprenta orri hegalaria (euskararen

kasuan *bertso paperak*), edo «colportage» literatura, edo, gaur egun, irratia edo diskoak herri literatura transmititzeko euskarri bilaka daitezke.

Ildo horri lotuz, Walter J. Ong-ek (1987, 20) idatziko du: «Lehen mailako ahozkotasa» deitzen diot idazketa edo inprimaketa ezagutzen ez dituen kultura baten ahozkotasanari. «Lehen mailakoa» da goi-teknologiaren kultura honetako «bigarren mailako ahozkotasanaren» aldean, non ahozkotasan berri bat garatzen baita, bizirik eta martxan egon daitezen idazketa eta inprimaketaren mende dauden tresna elektronikoen bidez, hala nola telefonoa, irratia eta telebista».

Paul Zumthor-ek ere bereizketa hori bera egin du (1991, 37): «balizko egoeren aniztasun erabatekoa irudizko lau moldera murriztea proposatzen dut:

- «lehen mailako» ahozkotasan bat-bateko bat, edo «purua», «idazketarekin» harremanik gabea: azken hitz horretan xeheki kodetuta dagoen eta hizkuntza batean adierazi ahal den sinbolizaziozko sistema bisual oro barne hartzen dut;

- idazketarekin batera bizi den ahozkotasan bat, bizikidetzaren motaren arabera bi erataria joka dezakeena: ahozkotasan *misto* bezala, idatzitakoaren eragina kanpoan geratzen denean, partzialki eta atzean, edo *bigarren mailako* ahozkotasan bezala, idazketatik abiatuta (bir)sortzen dena, erabileran eta irudimenean idazketa ahotsaren balioei nagusitzen zaieneko testuinguru batean; [...]

- eta, azkenik, mekanikoki *baldintzatutako* ahozkotasan bat eta, beraz, denboran edota espazioan geroratuia ».

Dena den, badirudi «ahozkotasa», edo «literatura folklorikoa», edo «herri literatura», Europa Modernoan herri xehearren ahozko produkzio estetiko izendatzeko kontzeptua dela, eta kontzeptu horren baitan bi molde bereiz daitezke: *ahozko tradizioidun literatura* (baladak, poema lirikoak, narrazioak) – «tradizionalak izango dira «betidanik» herriaren oroimenean, idatzizko laguntzarik gabe, gordetzen diren eta denboran zehar bizi diran[ak]» (Biguri, 1990, 64)– eta *bat-batean transmititutako literatura* (bertsolaritza eta pastoralak), tradizio-rik gabea –horrek ez du esan nahi genero herrikoiak ez direnik–, zeinaren transmisioak idatzitakoarekiko mende-koagoa baitirudi, batik bat pastoralan eta, neurri txikiagoan, bertsolaritzan nabari daitekeenez.

Tradizio asmatua. Tradizioaren kontzeptuari «tradizio asmatuarena» erantsi zaio (Eric J. Hobsbawm 1988, 13-25). Kontzeptu hori, ordea, gizarte modernoak aztertze baliagarria gerta badaiteke ere, ez dirudi gizarte «tradizionalen» alorrean hain eraginkorra denik: «En aquest sen-

tit la «tradicíó» de distinguir clarament del «costum» que domina las anomenades societats «tradicionals» (Hobsbawm, 1988, 14).

Gure ikerketa alorretik bereizten duen beste ezberdintasun bat ere bada: tradizio asmatuek ezin dute ahozko objektuak izan, baizik eta ideologikoak eta sozialak.

Nolanahi ere, «tradizio asmatuaren» kontzeptua baliagarria gertatzen da ahoz-kotasunean aditu denari alor horretan tradizio ezberdinak daudela gogorazteko (adibidez, badirudi gaur egun euskal ahozkotasanaren alorrean bertsojaritza dela nagusi), eta baita genero tradizional beraren baitan ere (adibidez, euskal baladen bilakaeran aldi ezberdinak bereiz daitezke).

■ AHOZKOTASUNAREN ERRETORIKA

Ahozkotasanak berariazko arau erretorikoak garatu ditu. Horietako gehienak batik bat oroimenaren gidari eta laguntzaile dira, ezen, Ongek adierazten duen moduan, oroimenean gordetzen ez den hura ezinbestean galdu egiten da. «Ahozko kultura batean, ezagutza, behin eskuratuta, etengabe errepikatu behar zen, bestela galdu egiten zen eta: jakintzarako funtsezkoak ziren pentsamenduaren eredu arautu eta finkoak» (1987,32).

Ezaugarriak.

1. Ahozkotasanaren erretorikaren ezaugarri nagusia bere izaera arautua da, formulen, izaera semantikoa duten esaldien, erabilera, kontakizuna irudikatu ahal izateko ezinbestekoak. Baladez aritzean ikusiko dugunez, ahozko literaturan formulak «hitzen» parekoak dira. Formula horiek testua gogoratzeko lagungarriak dira. Baladetan formulak badira, eta hobeto ikertutako beste hainbat, hala nola ipuin herrikoiak hasi eta amaitzeko formulak.

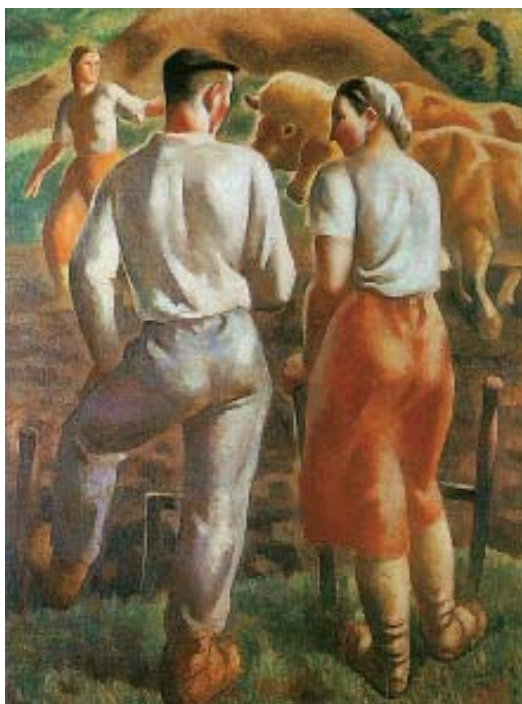
Milman Parryren tesiak, zeina «hexametroa eratzean erabilitako hitzen eta hitz-moldeen hautaketarekiko mende-kotasuna» (Ong, 1987, 28 y ss, Adam Parry, 1971, XIX) definitzen lehena izan baitzen, frogatu zuen ahozkotasanak berezko arauak dituela. Horrela, Homereengan metroak hitzen erabilera baldintzatzen zuen. Adituen arabera, epiteto homerikoa ahozkotasuna moldatzeko lehenengo formula izan zen, eta ikerketarako ildo berriak zabaltzen zituen. Parryren aurkikuntzak ondorio garrantzitsuak ditu: Homerok, gaur egungo hainbat poeta herrikoik bezala, material aurrefabrikatuak baliatzen zituen, komunikazio ekintza bakoitzean eguneratzen zituenak, «Homerok zati aurrefabrikatuak batu zituen» (Ong,

1987, 30). Formula horiek gai halaber errepikakorren gainekoak ziren.

2. Ahozkotasanaren baliabide estilistiko nagusietako bat *hirukoizte formula* dei litekeena da: gertakariak, pertsonaiak, esaldiak, objektuak hir u aldiz ageri dira.

3. Parry abiapuntu harturik, ahoz-kotasunari buruzko ikerketak atera duen ondorio garrantzitsuetako bat «*egitura irekiaren*» kontzeptuaren ingurukoa da.

«Sorkuntza tradizionala testuaren transmisioan emandako eraldatze jarraiki- en emaitza da» (Juaristi, d/g, 14). Horren arabera, kanta bat erreztatzen edo abesten den bakoitzean, errezzatzaileak

Landako maitasun samurra edo laiariak. Arteta.

egitura mental bat, testuaren argumen- tu-eskema, «oroimenaren sintesi» bezala deskriba litekeena, hitzez eguneratzen eta birsortzen du» (Alan Bold).

Aldaerak. Adierazpen horri ñabardura bat gehitu beharko litzaioke. Errezzatzaile herrikoiek ez du testuaren «eskema» bat ikasten, linguistikoki antolatutako testu bat baino. Horrek ez du esan nahi, ordea, testu zaharren birsorkuntzarik ematen ez denik. *Errezzatzaile batek berbenak ere ez du testu bat birritan hitzez hitz errepikatzen.* Aldaketak, aldaerak ematen dira, testua bi faktoreren eraginpean dagoelarik: errezzatzailearen asmamena eta hartzailerearen presioa. Bertsoariak batzuetan formula bat bera erabiltzen dute, eta aldaera bakarra jardunean ari diren herriaren izenari dagokio.

Ahozko literatura tradizionalan, errezzatzaileak, edo narratzaileak, ahoz antolatutako testu bat ikasten du, eta tes- tu horri aldaketak egiten dizkio. Eskema

irekien **memorizazioa** literatura folkloriko ez tradizionalan ematen da batik bat. Adibidez, «pastoralier» deitutakoak argumentu-eskema lauso bat ikasi ohi zuen, eta ondoren eskema hori dramatikoki moldatzen zuen. Edonola ere, literatura tradizionalan aldaerak ez dira «mikroegitura estilistikoa» delakoan bakarrik gertatzen; baladen bertso urrunak ezagutzen dira, egitura narratiboa, eta baita esanahia ere, sakonki aldatua dutenak, eta hala ere balada beraren aldaera direnak.

■ AHOZKOTASUNAREN PSIKODINAMIKA

Ahozkotasanaren erretorika bat bada, ahozkotasanaren psikodinamika bat badelako da. Hitz batez, ahozkotasanak birsortzeko beste aukerarik ez duelako. Orrialde haue- tan gertutik jarraitzen ari gataizkion Ongek (1987, 38 eta hurrengoak) gogorazten duen moduan, ahozkotasa- na teknologia bat da: errealitatea interpretatzeko modu bat, munduari aurre egiteko tresna bat.

Idazketa ezagutzen ez duten ahoz- ko kulturetan kultura idatzi batean hezitakoek nekez uler ditzaketen ahozko hainbat baliabide ageri dira.

Ezaugarriak. Ahozkotasanaren psikodinamika bat definitzeko ahale- ginean, Walter J. Ongek honako eza- garri hauek aipatzen ditu:

- 1. Ahoskatutako hitza botere gisa.** Lapurren kobazuloko atea irekitzen duen Aladinoren esaldi magikoa ahozko mundu batean hitzaren balioespenaren metafora zehatzena da. Hizkuntza auzokoen jokabidea eta naturaren joana aldatzen duen ekintza modua da. Horregatik atxikitzen zaizkie hitzei ezaugarri magikoak: hitzek osatu, sendatu, alaitu... egiten dute; hitz batean, izenek gauzei boterea ematen diete.
- 2. Oroimenaren garrantzia.** Ahoz- kotasanaren munduan, jakiteko modu bakarra oroitzea da, oroimena bizirau- teko tresna bakarra da. «Batek oroit dezakeena daki», dio Ongek. Testurik gabeko kultura batek oroitzu bizitzea beste erremediorik ez du, ahaztutakoa ordezkaezina baita. Kanta bat gal lite- keen era berean, janaria maneatzeko modu bat, edo sua piztekoa, gal lite- ke. Horregatik da oroimena hain garrantzitsua, literatur sorkuntzarako ez ezik biziraupenerako ezinbestekoa baita. Formulak, oroimenaren prozesuari la- gunduko dion ezein osagai, oroitzeko beharrezkoak dira. Horrexegatik dira ahozko literaturak hain errepikakor eta formulez beteak.
- 3. Adierazpide bat.** Bi irizpide horiek abiapuntu harturik, ahozkotasanak

berariazko adierazpide bat sortzen du, segidan laburki deskribatuko duguna.

4. **Sintaxia.** Ahozkotasunak perpaus pilatu eta koordinatuak hobesten ditu, mendekoen aldean.
5. **Metaketa hobesten da, analisiaren aldean.** Oroimenari laguntzen dion formula bat da, formulak ez baitira, sarritan, hitzak, hitz multzoak baizik: paralelismoak, antitesiak edo epitetoak.
6. **Adierazpide opar oia.** Ahozkotasunaren adierazpidea erredundantea da, idatziarena lineala izan daitekeen bitartean. Ahozko komunikazioak itzulinguruak nahiago ditu, diskurtsoaz eta adimenaz kanpo ezer ez baitago, eta, esana behin ahoskatu ondoren desagertu egiten delarik, bere pentsakizuna astiroago adierazi behar da.
7. **Kontserbadoreak eta tradizionalistak** Ezagutza galzorian dagoenean, ahozko kulturak kontzeptuen errepikapenari denbora asko eskaini behar dio. Horrela ikasi ohi zen, hain zuzen, Erdi Aroko eskolatan. Ezagutza gordetzen espezializaturako zaharrenganako begirunea hor datza. Idazketak, berriz, berrietasunaren eta arestiko aurkikuntzaren alde egiten du.
8. **Esperientziatik hurbil.** Idazketak faboratzen duen kategoria analitikorik ezean, jakintza eta honen komunikazioa bizipenetatik gertu daude. Ahozko kulturek zerrendarik ez daukate: genealogiak harreman pertsonalen kontakizunak dira. Horrexegatik, ahozko kulturetan ofizioak ikasteko trataturik ez dago, ofizioa egunetik egunera ikasten baita, beste pertsonetik hurbiltasunean. Esperientzia hain garrantzitsua delarik, ahozko literaturak metonimia sarritan erabiltzen du: zehatza dena abstraktu denaren bidez izendatzea, edo sentimenduaren bidez; azken finean, objektuari izena ematen zaio barne-mundura heltzeko.
9. **Agoniazko nabardurak.** Ahozko literatura agonia-zalea da, borrokak maite ditu. Izan ere, ahozko agerpen ugari desafioak dira. Igarkizunak ez dira jolas soilak, entzuleari desafio egiteko erak ere badira. Euskal Herrian bertsolarien arteko desafioen tradizio luzea dago. Bestalde, ahozko produkzio asko bi aurkarien arteko borrokaldi baten inguruan egituratzen dira, horren adibiderik garbiena pastorala delarik.
10. **Enpatikoak.** Kantariaren eta entzuleen artean identifikazio nabarmena dago. Euskal Herrian, bertsolarien adibidea hurbilekoa dugu.
11. **Homeostatikoak.** Inguruko gizartea aldatu ahala, ahozko testuak ere aldatu egiten dira. Gaurkotasunik gabeko oroitzenak galdu egiten dira. Orainaldi

jarraiki horretan arkaismoak agudo desagertzen dira. Horrek ez du, ordea, hitzengan bakarrik eragiten: deskribatutako egoerak orainaldiko errealitatearen arabera aldatuz doaz. Horri dagokionez, Ongek Nigeriako tiv herriaren kasua aipatzen du. Herri horrek bere genealogiak aldatu ditu, komunitatean ematen diren auziak ebazteko baliagarri gertatzen diren arren. Duela berrogei urte, genealogia horien erregistroak aski ezberdinak ziren. Tiv herrikoek esan zuten erregistro idatziak erraturik zeudela.

12. Egoeraren arabera, abstraktua baino. Pentsamendu kontzeptual oro

Arrantzaleak. Arteta.

berez abstraktua bada ere, ahozko kulturetan kontzeptuak egoeraren arabera testuinguruetan erabili ohi dira. Horrela, Luria errusiar ikertzaileak, 1931-1932 urteetan Uzbekistango pertsona analfabetoen artean burututako inkesta batean, ahozko kultura batean pentsamendua gurea bezalakoa dela, baina kategoria ezberdinetan jokatzeko duela, frogatu zuen. Luriaren arabera,

ahozko kultura bateko pertsonak honako ezaugarri hauek ageri zituzten:

- 12.1. *Forma geometrikoak* horiei objektuen izenak emanez identifikatzen dira: platerak borobil dena izendatzen du, adibidez.
- 12.2. *Objektuak egoeraren arabera sailkatzen dira*, eta ez kategorien arabera. Adibidez, pertsona analfabetoek («ahozko» pertsonak, argitzen du Ongek) lau gauza aurkeztuta: «mailua, zerra, aizkora, enborra», pertsona horiek ez zuten erreminta/ez erreminta oposaketa ikusten, eta egoeraren arabera pentsamenduari eusten zioten.
- 12.3. Ahozko kultura batean bizi diren gizabanakoek *pentsamendu silogistiko eta ilatiboaz* jokatzeko eragozpenak ageri dituzte.
- 12.4. *Objektua definitzeko zailtasunak*. Adibidez, Luriai zuhaitz bat definitzea eskatzen zuenean, erantzun ohikoena honakoa zen: «Horixe duzu bat, begira».
- 12.5. Nork bere burua azter zezala eskatzean, elkarrizketatuak estutu egiten ziren. Batek, nor zen galdetu ziotenean, erantzun paregabea eskaini zuen: «Neure bihotzaz zer esan dezaket nik? Beste batzuei galdetu. Haiek nitaz hitz egin diezazukete».

■ AHOZKO GENEROAK

Ahozko literaturaren ezein bildumak haren baitan zenbait literatur genero bereizten ditu. Eskuarki, behin literaturaren kontzeptua ahozkotasunera aldatuta gero, hiru literatur genero nagusiak aipatzen dira: narratiboa, lirikoak eta dramatikoak.

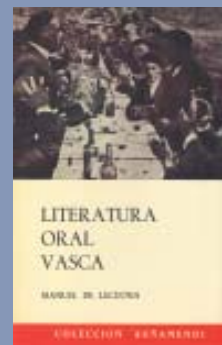
Genero narratiboan narrazio tradizionala (ipuinak, kondairak) eta baladak zein erromantzeak, azken horiek poema narratiboak barne har tu ohi dira.

Genero lirikoan kanta liriko herrikoiak eta paremiologia biltzen dira.

Genero dramatikoan inauterietako antzezpenak eta Gabonetako autoak sartzen dira.

Genero ez tradizionalen artean euskal tradizioaren baitako bi aipatu behar dira: bertsolaritza, zeina narratiboa, dialektikoa nahiz lirikoak izan baitaiteke, eta pastoralararen antzezpenak.

EUSKAL GENERO TRADIZIONALAK

*Baladak,
kopla zaharra,
XVIII. mendeko lirika,
esaera zaharrak eta
igarkizunak*

EUSKAL BALADA izendapenak Euskal Herrian eta euskaraz jasotako poema narratibo tradizionalak biltzen ditu; Balada beste poesia generoetatik bereizten duen ezaugarria tonu narratiboa da, hau da, istorioren bat kontatzen duten poemak dira. «KOPLA ZAHARRA», literatur genero bat baino areago, ahapaldiak moldatzeko era bat da, lirika herrikoian sobera estilizatua, eta irrazionalismo poetikoaren agerpen bezala ere definitu izan da. XVIII. MENDEKO LIRIKAREN funtsezko gaiak lirikoak dira. ESAERA ZAHARRAK literatur testu laburrak dira, non lengoaiaren funtzio poetikoa eta erreferentziala uztarturik ageri baitira, sintesi paregabe. IGARKIZUNAK proposamen anbiguo eta enigma-zaleak dira, mintzatzaileak besteari joko edo erronka gisa jarriak.

Jon Kortazar

■ EUSKAL BALADA

● KONTZEPTUA ETA IZENA

Euskal balada izendapenak Euskal Herrian eta euskaraz jasotako poema narratibo tradizionalak biltzen ditu.

Balada beste poesia generoetatik bereizten duen **ezaugarria tonu narratiboa** da. Bestela esanda, istorioren bat kontatzen duten poemak dira. Tradizionalki istorioa jatorrian epikoa zela uste bazen ere, XVI eta XVII. mendeetan, baladak garatu ahala, bestelako gai narratiboak ere jorratu dira.

Balada eta erromantzea. Lan honetan nahiago dugu «balada» hitza erabiltzea, garai batean, eta baita gaur egun ere, erabili izan ohi den «erromantzeak» baino. Hautua ez da erromantze hitzaz bereizteko irizpideen ondorio, irizpide zientifiko hutsena baizik.

Erromantzea baladaren azpimultzo bat da, mundu hispanikoan –Espainia, Portugal, Hego Amerika– eta espainiera zein portugesa mintzatzen direneko beste alderdi batzuetan zehar hedatua, migrazio eta konkisten ondorioz, eta berezitasun partikularrak dituen, neurkera kasu.

Balada Europa mailako poema narratiboa izendatzeko erabiltzen den termino ez markatua da, eta, erromantzeaz bestela, neurkera finkorik ez du.

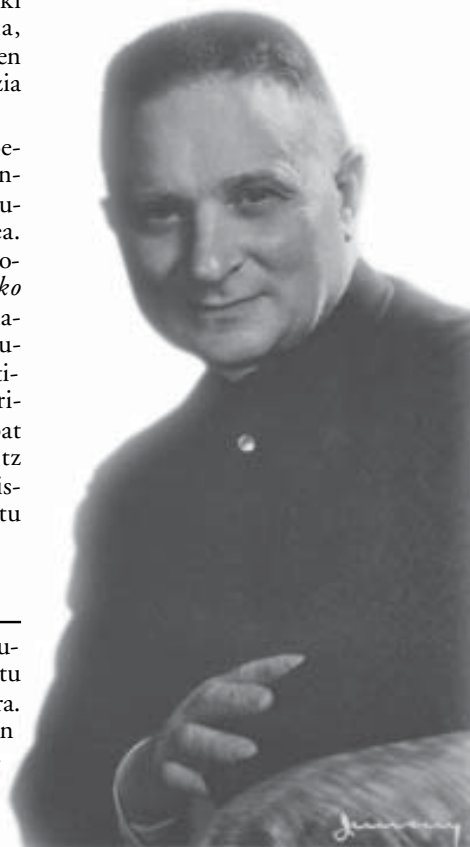
Hizkuntza, geografia eta neurkeraz gain, multzo orokorra eta espezifikoak bereizten duten beste osagai batzuk badira: baladak fantasiako gaiak onartzen ditu, erromantzean gai horiek estatistikoki urriago jorratzen direlarik, hau da, erromantzean gai historikoak gailentzen dira, eta baladetan gai horien garrantzia txikiagoa da.

Euskal balada, neurkera eta gaiari begira, balada europarretik gutxiago urrunduta dela kontuan izanik, egokiago dirudi euskal genero horri balada deitzea. Izan ere, euskaraz –guk dakigula– erromantze bakar bat gorde da: *Beotibarko kanta* (Jon Juaristi, 1986, 845-856), Juaristiren arabera beste zenbait adibide zeudekeen arren. Edonola ere, 8/8 hemistikiodun 16 silabako bertso asonante erribakarreko poema narratibo bakar bat heldu zaigu. Badirudi, gainera, hitz orokorrean *balada* dela, eta eremu hispanikoan balada mota jakin bat garatu dela: erromantzea.

● TESTU BILDUMA

Euskal baladak ez dira gai eta argumentu aldetik oso oparoak. Argumentu gehienak balada europarren aldaerak dira. Alabaina, baladen aberastasuna zalantzan jar daitekeen arren, ez dago alor horretan ikertzeari uzteko arrazoirik. Hain zuzen, ahozko tradizioen ikerketen barruan alor aski emankorra gertatu da.

Don Manuel Lekuona.

Gaur egun burutzen ari diren ikerketak bilduma historikoetan eta ahozko bertsi modernoen oinarrituta daude, generoak euskaraz eremu urria hartzen baitu.

BILKETAREN LAU ALDIAK. Joseba Lakarrak et alii (1983, 107-150) euskal baladen bilketan lau aldi bereizi dituzte.

1. Lehen testigantzak. XVI-XVII mendeak. Baladetan gertakari historikoen arrastoak gordetzen zirelarik, Garibai, Zaldibia eta Isastik beren obra historikoetan jaso zituzten.

Modu horretara iritsi zaizkigu, besteak beste, Beotibariko Kanta, Arrasateko Erreketaren Kanta, Juan de Lazkaoren Kanta eta Urrexolako Borrokaren Kanta. Alfonso Otazuk berriki Britainiako Kanta esalgabetu du, eta Oihenartek Andre Emilia gorde zuen.

Kanten tonu epikoa bildumari historikoen asmoekin bat dator.

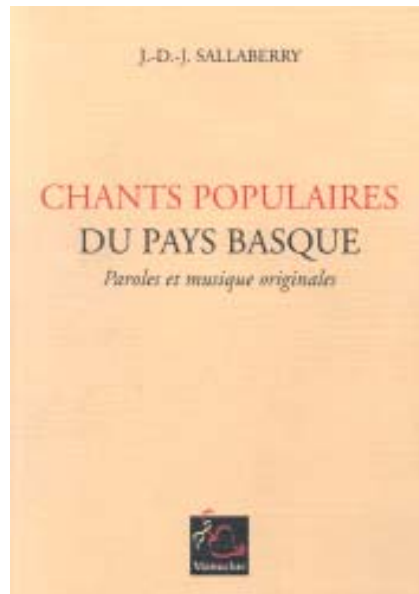
Bigarren aldia: XIX. mendearen bigarren erdia. Ikerlari erromantikoen asmoa bestelakoa zen. Haien xedea herri literaturan jasotako testigantza herrikoiak biltzea zen, herriaren arimaren oihartzun zirelakoan. Kontinente aldeko Euskal Herrian, Euskal tradizioaren mistifikazioa Agustin Chahok hasi zuen, eta horretarako baladaren adibideak baliatu zituen. Penintsula aldeko Euskal Herrian, berriz, Iztuetak bere *Gipuzcoaco dantza gogoangarrien condaina edo historia* gogoangarrian folkloreaken bilketa egin zuen; lan horretan, ordea, ez zuen balada bakar bat jaso.

Haatik, mendearen amaieran, Francisque Michel, Sallaberry eta Mme. Villélioren lanari esker, kontinente aldeko Euskal Herrian literatura folklorikoaren ezagutzak, bilketak eta ikerketak susperraldi nabarmena biziko du.

Michelek ehun euskal kanta inguru argitaratu zituen bere *Le Pays Basque...* (1857) esker, eta horien artean dozena bat balada nabarmenduko ditugu: horietako batzuk historialariek argitaratutako kanta epikoen bilketa dira, baina beste batzuk, ordea, beste inon bildu gabekoak dira, *Ahetzeko anderia* kasu.

Mme. Villéliok euskal kanten bilduma txiki bat argitaratu zuen 1869an, eta kanta horietako bat *Egun bereko alarguntsa* zen. Urtebete beranduago, Sallaberryk *Chants populaires du Pays Basque* argitarara eman zuen, kanta lirikoen bilduma garrantzitsu bat, non balada gutxi batzuk ageri baitira: *Egun bereko alarguntsa*, *Musde Sarri*, *Bereterretxe*, *Atarnatzeko jauregian*.

1898an *La tradition dans le Pays Basque* argitaratu zen, Donibane Lohitzunen burututako folkloristen biltzar batean egin ekarpenak jasotzen dituen liburukia. Txostenen artean Charles Bordesen mu-

sikologikoa eta Jean de Jaurgainen historikoa nabarmentzen dira.

Hirugarren aldia. 1900 eta 1936 bitartean bildumen zaletasuna penintsula aldeko Euskal Herrira helduko da. Garai hartako bildumen artean de Resurrección M. Azkueren *Cancionero Popular Vasco* (1922) eta Aita Donostiarenak nabarmentzen dira. Azken horren bildumagile eta hedatzaile lana berrogei urtez baino gehiagoz luzatu zen, baina bere lanik garrantzitsuenak *Euskal Eres Sarta* (1921) bide da.

Bi bildumagile handi horien lanari aldizkari eta egunkarietako ahozko testuen argitalpenak jarraitu zitzaizkion, hala nola *Gure Herria* edo *Eusko Folklore* argitaratutakoak aldizkarietan edo Lauaxeta poetak *Euzkadin* egindakoa.

1935ean monografia bat argitaratu da, gai honi buruzko lehenengoetakoa: aita Manuel Lekuonaren *Literatura Oral vasca*, garai hartan ahozko literaturaz ezagutzen zena sistematikoki jaso zuen saioa. Manuel Lekuonak ahozkotasunean aditu zen Jousse paristarraren ikasbideak jarraitu zituen eta, ikasbide horiek oinarri hartuta, ahozko literaturaren testuaz kanpoko hainbat alderdiren garrantzia azpimarratu zuen, eta ahozko literatura bera bertsoaritzaren argitan interpretatu zuen.

Laugarren aldia. 1936ko gerra zibilaren ondoren, literaturan ahozkotasunari buruzko interesari eutsiko zaio (Salbatore Mitxelena), baina bildumak egiteko grina ahuldu egingo da, kasik oraintsu arte. Izan ere, berriki bi instituziok, María Goyri Mintegiak Euskal Herriko Unibertsitatearen Filologiako Fakultatean, eta Mikel Zarate Ikerketa Mintegiak Bilboko Labayru Institutuan, baladen bilketa ostera suspertu egin dute.

Bilketa ahalegin horretan, Lakarra, Biguri eta Urgellek argitaratutako 28 balada eta 235 aldaeren corpus bat osatu dute.

P. Donostia.

• EUSKAL BALADARI BURUZKO IKERLAN HISTORIKOA

METODO HISTORIKOA

XIX. mendearen amaieran, Jean de Jaurgainek, «*Quelques légendes poétiques du Pays de Soule*» artikuluan, intuizio bat hartu zuen abiapuntu gisa: baladetako datu historikoak eta pertsonaiak identifikatu ahal dira. Baladak eta dokumentu historikoak alderatu zituen, eta baladetan kontatutako zenbait gertakari benetan jazo zirela egiaztatu zuen.

Horrela jakin zen Bereretxeren baladan 1434 eta 1449 bitartean bizitako egoera historiko bat kontatzen dela, *Atarratzeko anderia* baladako gertaerak 1584an jazo zirela, eta 1633an Musde Irigarairen eta hildako baten amorantearen arteko ezteiak ospatu zirela. Jaurgainek ondorioztatu zuen data horiek balada jakin batzuen jaiotzarenak zirela.

Diego Catalánek adierazi bezala, metodo historiko horrek ez zuen kontuan hartzen baladak ez direla gertakari jakin baterako sortutako poemak, gertakari jakin bati egokitzen zaizkion aldaerak baizik. *Hildako baten maitemindua*, adibidez, Katalunian eta Gaztelan erromantzeak eta Zuberoan balada bat eman dituen balada egiturako poema bat da. Zuberoako balada, beraz, ez zen 1633an, Musde Irigarairen ezkontzarekin, sortu. Gaia lehendik zetorren, gai horren egitura narratiboa bezala, eta Zuberoan –seguruenik gertaera historiko bati lotua eta haren kariaz– aldaera jakin bat hezurmamitu zen.

Hitz batez, metodo historikoak egituraketa narratibo eta literarioa nahiz baladen jokabide testuala bazter uzten ditu.

METODO ESTILISTIKOA

On Manuel Lekuonaren lanak, eta zehazki *Literatura Oral vasca*, oinarri harturik, korrante kritiko berri bat garatu zen, batik bat literatura folklorikoaren balio estetiko eta poetikoei erreparatzen ziena. Korrante horrek ez zuen, egia esan, kanta herrikoaren barruan baladaren generoa bereizten.

1982an Joan Mari Lekuonaren *Ahozko euskal literatura* argitaratzen denean, baladari –beste izen batez bada ere– berezko generoaren izaera onartuko zaio.

Joan Mari Lekuona eta Luis Mari Muxikaren lanek zein argitaratu ditugunek euskal baladaren balio poetikoak zehaztea zuten xede. Saialdi horien euskarri gisa jokatu zuen korrante teorikoa estilistika izan zen. Saialdi horiei alderdi lirikoaz narratiboaz baino gehiago arduraztea lepora dakieke (Biguri, 1990, 90).

Gainera, testuak aldagaitzak, genero idatziaren baitako, balira bezala aztertuko dira, inkontzienteki bada ere.

METODOLOGIA SEMIOTIKOA

Jesús Antonio Cid Euskal Herriko Unibertsitatara heltzarekin eta Jon Juaristiren ekarpenekin, euskal baladaren ikerketan aldi berri bat irekiko da. Diego Catalánek jarraitzaile, honek erromantze hispanikoak jorrazteko baliatzen zituen eskema metodologiko zorrotzak euskal baladari ezarri zizkioten (Catalán, 1984).

Laburbilduz, Diego Catalánek eta honen lankideek ahozkoasuna lantzeko azterketa metodo aski baliagarria molda-

tu dute, arin agertzen, batetik bestera ibiltzen eta desagertzen diren ahozko testuen kontzeptua jorratuz.

Metodoaren oinarria (Catalán, 1978) erromantze eta, hedaduraz, balada egitura ireki gisa hartzen datza, non aldagaitz irauten duen makroegitura bat eta mikroegitura estilistiko aldakor bat uzartzen baitira.

Hortik abiatuta, testua analisi semiotiko batez azaltzen da, honako maila hauek bereizten dituen:

- Diskurtsoa-Intriga
- Intriga-Alegia
- Alegia-Eredu narratiboa
- Eredu narratiboa-Mittoa
- Mittoa-Historia

Metodo honen alde argudia liteke xehea izateaz gain baladak aldatuz doazen testu moduan hartzen dituela eta, horrenbestez, hizkuntza bereko edo beste hizkuntza etako beste aldaera batzuekin erkatzean, baladaren ulermena errazten duela. Bestela esanda, balada, azkenean, idatzizko testu itxiztat baino, ahozko diskurtso ireki baten zatiztat hartzen du.

Cid eta Juaristiren ikasle Joseba Lakarra, Koldo Biguri eta Blanca Urgell izan ziren 1983an *Euskal baladak* argitaratu zutenak. Liburu horrek euskal esparruan baladari buruz ezaguna zen ia guztia jaso zuen. Testuak balada beste ahozko euskal testu batzuen baitan kokatzen zuen, balada tradizional eta arrunten arteko bereizketa egiten zuen eta baladen lengoia eta narratibitate ikertzen zuen eta, bestalde, baladaren historia, geografia eta bilakaera historikoa aztertzen zuen. Ahozko euskal generoa ikertu nahi duenak nahitaez ezagutu beharreko testua da, beraz. Liburu euskal balada ezagun guztien

testuzko aldaeren antologia batek osatzen zuen.

Orduz geroztik, Erromantze bildumen gaineko nazioarteko mahai-inguruetan gero eta euskal ikertzaile gehiagok parte hartuko dute, aipatu ikertzaileen eta Menéndez Pidal Mintegiaren arteko lankidetzaren gero eta estuagoari esker. Horren emaitza dira euskal baladei buruzko lan monografikoak.

Corpusaren urriak lan monografikoa errazten du. Lan horien artean aberasgarrienetako bat Jesús Antonio Cidek 1985ean argitaratutako «*Estudios sobre la balada tradicional vasca, 1: *Peni gurea* (EKZ, 115), *der Schwank von alten Hildebrand*, y sus paralelos románicos*

(Aa.-Th., 136OC)» dateke, lan zinez eredu-garria, non *Penu gurea* Europako testuinguruaren baitan ikertzen baita. Lan horretan, Cidek XIX. mendearen hasieran Iparraldean «juglaretza berri» bat jaio zela proposatzen du, eta «juglaretza» horrek frantsesezko zenbait erromantze euskarara egokitu zituela. Modu horretara moldatutako erromantzeek aldaera gutxi dituzte, eta jatorrizko frantsesarenaren antzekoak dira oso (Zfr. Juaristi, «La balada vasca de la muchacha ciervo», 1987, 919).

Jon Juaristik Beotibarko Kantaren erromantzea (1986, 845-856) eta orein-neskatoren balada (1987, 917-926) arretaz eta zehatz-mehatz aztertu ditu. *Hirur kapitainak*-i buruzko lan bat ere iragarri da. Igone Etxebarriak *Ana Juanixe*-ri buruzko monografia bat (1988, 129-177) argitaratu du. Nik neuk, bestalde, duela asko *Prantzie kortekoa*-ri buruzko monografia bat (1980, 97-128) argitaratu nuen. Jesús Antonio Cidek ere bere lanekin jarraituko omen du.

Aita Antonio Zavalak euskal baladaren corpus orokor bat argitaratu du, *Erromantzeak* izenburupean.

• BALADAREN LENGOAIA ETA NARRATIBITEA

Baladak, erromantzeak bezala, «egituratutako *diskurtso* baten zatiak dira, bizitza antzeratzen dutenak, modu zatikatu eta soilean erreferentearen sistema sozial, ekonomiko eta ideologikoak irudikatu eta, horrenbestez, zeharka kritikoki aztertzeke [...], narrazio tradizionalak dira, gizarte egitura ororen eta artearen adierazpide kolektibo ororen transmisioa eta bilakaera gobernatzen dituzten bi indar osagarrien jokoari lotuak: oinordetza eta berrikuntza» (Catalán, 1984, 19).

Baladetan bi moldaketa maila nabari daitezke: batetik, lengoia, baliatutako estilo poetikoa, eta bestetik, narratibitatea, morfosintaxi narratiboa. Maila bakoitzak berezko adierazpideak ditu, banan-banan azalduko direnak.

Balada batean eguneratutako diskurtso batek berez mugagabea balirudike ere, praktikan ez da horrela, baladen errezitazaila hizkuntzak aurretik zehaztutako eremu batean sartzen baita. Baladetako lengoia «diskurtso tradizional bat, «lexiko» batean eta «gramatika» batean oinarritua» erabiliz gauzatzen da (Cata-

lán, 1984, 24), diskurtso tradizional hori figuren bidez osatzen delako, hau da, formulen «hiztegi» itxi bat moldatzen duten esaldi-sinboloek. *Catálogo General del Romancero*-ren egileek adierazten duten moduan: «Erromantzeak lerroz lerro eta diskurtsoaren formula oro bilduz memorizatzen eta gogoratzen dira (sarritan musika lagun). Kantariek (edo errezita-

baladak adierazten duen argumentuari lotzen baitzaio, baina, aldi berean, metonimia joko bat agertzen du, irakurlea, horrenbestez, berori interpretatzera behartuta dagoelarik.

Nolanahi ere, formulek balada berean aldakuntzak ager ditzakete, edo baladaz balada doazen formula bidaiari bilaka daitezke.

Adibidez, «Marinel batek bahitutako neskatoa» baladan, honek bere buruaz beste egiteko erabiltzen duen figura «objektu zorrotz» bezala deskriba liteke. Aldera bakoitzean, lexema hori egokitu egiten da, eta «ez-pata», «aizto» edo «guraize» moduan ageri da. Formula egoki daiteke, baina esanahia, oinarri duen metonimia, ez da aldatzen, «formula hitzezko artikulazioari ez dagokiolako, figuratiboari baizik» (Catalán, 1984, 180).

Formularen egokitzapena. Formulak testuinguru historikora ere egokitzen dira, homeostasi legeari jarraiki (Ong, 1987, 52 eta hur.) egoera historikoa aldatzen denean eta testuinguru berriaren formula «ulertzen» ez denean, egokitze aldera egiten baitu. Gorago aipatu adibidea ahozko poetikoren faktu hori azaltzeko baliagarri gerta liteke.

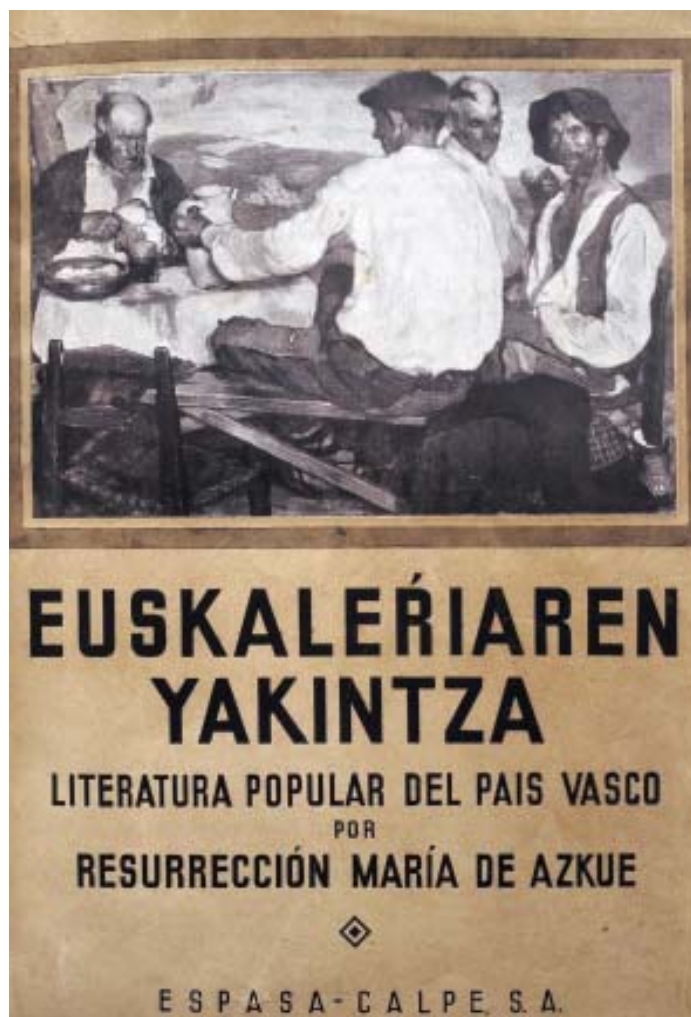
Formula gehienek unitate metriko bat osatzen dute, aldaketa errazagoa da, honek ez baitu neurkeraren erregulartasuna apurtzen.

Zenbait formula. Formulek baladen lengoia ikeritzeko oinarria eskaintzen dute. Ikerlana, ordea, ez da hor amaitzen. Formula batzuk beste batzuk baino ugariago ageri dira. Lakarra, Bi-

guri eta Urgellek, adibidez, honakoak nabarmendu dituzte:

- Errepikapena.
- Paralelismoak.
- Kontraposizioak.
- X/X/Y formula: «Itxasoko aldetik/itxasoko aldetik eta untzian kantaturik».
- Zenbakiekin egindako jolas sinbolikoak.

Egiaz, baliabide horiek ez dira baladetan bakarrik ematen. Batzuk mnemoteknia formulak dira, ahozko adierazpide orotan ageri direnak. Beste adierazpide batzuk beste zenbait genero lirikotan nahiz bertsolaritzan ikus daitezke, zenbakien esanahi sinbolikoekin moldatutako formulak barne.

tzailak) ez dute intriga eta hitzezko osagai esanguratsuenak bakarrik ikasten (egitura laxoagoko beste kontakizun tradizional batzuetan gertatzen den moduan), intriga garatzen duen diskurtsoa ere ikasten dute» (Catalán, 1984, 160).

Baladaren diskurtsoa, bada, formulistikoa da. Formula bat esaera zehatz bat da, adierazten duena baino «zerbait gehiago» esatean tropo bihurtzen dena. Eskuariki metonimiak izan ohi dira, ezen, ikusi dugunez, ahozkotasanaren lengoiaik nahiago baitu zehatza abstraktua baino, egoeraren araberakoa edo, hobeto esanda, «esperientziala», abstraktua baino (Ong, 1987, 54). Baladek lexiko-formulak baliatzen dituzte. Formularen hitzez hitzeko esanahia ezin bazter liteke,

ESAMOLDEAREN MAILA POETIKOA. Esamoldearen maila poetikoan, baladek hizkera landua agertzen dute, «adierazpenaren soiltasuna» eta «naturaltasuna» mantendu arren (Catalán, 1984, 170), erromantzeetan eta ahozko sorkuntzetan derrigorrezkoak, elitearen literaturaz bestelakoak direlako eta horien estetika arte nagusiaren berezko ezaugarriak jarraitzen ez dituelako.

Lehenago esan bezala, sorkuntza mota honetan metonimia (zehatza abstraktuaren ordez) da troporik erabiliena. Baladen beste ezaugarri bat ekintzen irudikapena da –formulen ezin eskertuzko laguntza medio–. Ekintzak dramatizatu behar direlarik eta entzulearen «begien aurrean» geratu behar dutelarik, elkarrizketaren erabilera ezinbestekoa da. Poema narratiboak izaki, ahoz-kotasunaren eragina agerikoa da, baliabide narratibo modernoak barne: kronologiaren etena ezik, baladetan eten narratiboen bilduma oparoa ikus daiteke, horien artean leunenak espazio eta denbora arteko jauziak direlarik. Testuan, halaber, hainbat narratzaileen erabilera eta *in medias res* tankerako hasierak topa daitezke.

Egia da baladen lengoia poetikoan oroimena akuilatuzko baliabideak ugari ageri direla. Bada, ordea, aipatu beharreko bestelako baliabide estilistikorik: adibidez, lehenengo ahapaldiko kontrastea, irakurlearen jakin-mina pizteko baliabide gisa. Adjektibo gutxi erabiltzen da, baina epiteto homerikoa, baladetan amultsua izan ohi dena, formula bereizgarri moduan baliatzen da beti.

Baladetan ohiko baliabideak dira ekintzak irudikatu eta dramatizatzeko genero aldaketak, estilizazioa, anbiguitasunaren eta zehaztasunaren arteko kontrastea, epiteto homerikoa, motiboak espazioetan eta zenbakietan (zenbaki magikoak), gorespenaren topikoa, estilo zuzena, entzuleei igorritako inplikazio eta madarikazioak, errepikapenak eta paralelismoak eta kontrasteak (Kortazar, «Euskal lirika...» 1980).

MOTIBOA ETA SEKUENTZIA. Motiboa baladen narratibitatean funtsezko baliabidea da. Motibo bat tradizioetik datorren eta hainbat testuinguru ezberdinetan txertatu daitezkeen baladen oinarriko narrazio unitate da.

Azterketa semiotikoan motiboa eta sekuentzia antzeko kontzeptuak direnez, komeni da bien arteko ezberdintasunak azaltzea.

Sekuentzia. Edozein testu narratibo sekuentzien bidez osatzen da. Diego Catalánen hitzetan, sekuentzia kontakizun bateko gutxieneko unitate bat da non subjektu bateko objektu baten gainean ekintza bat gauzatzen baitu, ekintza horrek narrazioaren ildoak aldatzen duelarik (Catalán, 1979). Motiboak, bestalde, eduki semantikodun narrazio zatiak dira eta, horrexegatik, bertsio batetik bestera aldagarriak dira. Sekuentziak bertsio baten barruan ikertzen dira, motiboak ikerketa konparatuan aztergarriak dira.

Motiboa. *Catálogo General del Romancero* delakoaren egileek motiboa ho-

aldatzen diren ikustea. Motibo adierazgarriek entzuleari informazio sinbolikoa eskaintzen diote.

Figura sinboliko horiek izenak nahiz ekintzak medio sor litezke. Jakina da, adibidez, jateko edo musika-tresnak jotzeko erreferentziek esanahi sexualak gordetzen dituztela.

Motiboakildo bikoitz bati jarraituz agertzen dira diskurtsoan: narratibo-literala, eta sinbolikoa. Balada bat interpretatzea motiboen balio sinbolikoa interpretatzea da.

Narratibitatearen zenbait bereizgarri. Motiboak aldakorak eta ibiltariak direlarik, baladaren narratibitatean aztertu

beharreko beste zenbait bereizgarri ageri dira. Elezhar batean lehen ageri ez zen motibo bat agertzeak ekarritako aldaketen ondoriozko bereizgarriak dira.

Ezaugarri ugariena **ku-tsadura** da: balada batek beste balada bateko motibo bat jasotzen du. Batzuetan, jasotako mailegua baladaren alegiantzat aproposa da. Beste batzuetan, ordea, motibo berriak mailegua jaso duen baladan interpretazio berri bat eskaintzen du eta ezohiko irakurketak eta berrikuntzak dakartza, baladak ustekabeko intriga zatiak garatzen dituelarik.

Baladaren moldaketan eta narratibitatean eragiten duten beste bereizgarri batzuk **aitzinsolasak** dira, eta horiek paranarratiboak nahiz prenarratiboak izan daitezke. Paranarratiboetan baladaren alegia narratiboaren eta aitzinsolasaren artean nolabait

loturaren bat dago, eta paranarratiboetan, berriz, loturarik ez dago (*Berretterrexe*-ren *incipit* atalean ageri dena kasu).

Baladen **moldaeraren** arabera, tradizionalak eta arruntak bereiz daitezke. Balada tradizionalak –tradizioa modernoa izanda ere– moldaera narratibo bakarra dute, eta arruntek, berriz, hir u zatitan egituratutako egitura bat dute:

- Lehenengo zatian egileak bere izena, gertakariaren nondik norakoak, narrazioaren motiboa edo poemaren data ematen ditu;
- bigarren atalean narrazioa bera garatzen da,
- eta azkeneko zatian egileak ikasbide bat eskaintzen du edo topikoaren bidez bere egoera azaltzen du. Balada arruntan egiturak maiz erabiliko dira XIX. mendeko «bertso berri» dir elakoetan, egilea anonimoa izan edo ez.

rrela definitzen dute: «Ahozko tradizioetik hartutako alegiak neurri handi batean intriga zati batzuk alegiaren planoan esanahi bertsua duten beste batzuek ordezkatuta berritzen dira. Ordezko zati horiek gehienetan kantari eta errezitazaleek, erromantzearen lengoia narratiboaren jakitun, eskura dituzten narrazio unitateen ondarea osatzen dute, motibo tradizionalak dira» (Catalán, 1984, 128).

Motiboak, tradizionalak izaki, erraz deskriba daitezke. Hain zuzen ere, motiboen aurkibide bat bada, non, hiztegi batean bezala, ahoz-kotasunean ageri diren terminoak jasotzen baitira. Mundu osoko folkloreaken motiboak biltzen dituen A. Thompsonen *Motifs Index* lanaz ari gara.

Motiboak bereizteko irizpide bat litzateke funtzio adierazgarria dutenentz aztertzea, baladaren intrigaren mailan dirauten edo, aitzitik, maila semantikora

■ KANTA LIRIKOA

● KOPLA ZAHARRA

Ahokotasunaren alorrean, poesia lirikoia –ez narratiboa– aztertzean sarritan arazo bat sortzen da: kanta lirikoia adiera aski zabaleko terminoa da, eta forma anitzetan ageri da.

Euskal lirika tradizionalan, ordea, ongi bereizitako bi genero liriko daukagu: «kopla zaharra» eta XVIII. mendeko lirika tradizionala deitutakoa. Bi genero horiek izango ditugu aztergai nagusi, horietan ere lirika herrikoia ezauzgarri behinenak topa daitezkeelako.

«Koplazaharra», literatur genero bat baino areago, ahapaldiak moldatzeko era bat da, lirika herrikoian sobera estilizatua.

«Kopla zaharra», genero gisa aspaldi identifikatua, irrazionalismo poetikoaren agerpen bezala ere definitu izan da.

On Manuel Lekuonak (1932) bere liburuan aipatzen zuen. «Kopla zaharra» lau lerroko ahapaldi bat (kopla) da, gaiaren arabera bi zatitan banatua: bata sinbolikoa eta bestea erreferentziala, non poemaren bi zatia prozedura ilogiko edo irrazional batez, fonikoa zein intuitiboa izan daitekeena, uztartzen baitira.

Imajinaziozko irudikapenak, bada, logikoki bereizita dauden bi zati uztartzen ditu.

Hasiera batean, On Manuel Lekuonak kopla osatzen zuten bi zatien elkarrekiko inkoherentzia nabarmendu zuen, eta hitza bertsoa –esana dugu On Manuel Lekuonaren libururak bertsolaritza duela abiapuntu– eta ahozko ahapaldi hau bereizteko erabiltzen zuen. Laster konturatu zen, ordea, eskuartearen aukera estetiko itzelak eskaintzen zituen prozedura bat zeukala. Aitzolek, adibidez, Errepublikara garaian idatzitako lirika kulta jendarteratzeko kopla baliatzea gomendatzen zuen. Poeta sinbolistek, gizakiaren alderdi irudimentsu eta irrazionalenak adierazteko joera zutelarik, aipatu prozedura sarritan erabili zuten beren poemetan.

Joan Mari Lekuonak (1982, 47-54) osagai teknikoaren definizioan sakondu du: «Koplak izadiaren sinbolismora jotzen du, eta estilizazioaz baliatzen da epifonemaren prestaketarako [...] Egitura bikoitza duela esan behar koplak, dinamika bikoitza bere bilakaeran; eta bi irudirekin jokatzeko du: bata irudi ordezkaria litzateke, eta bestea irudi fokala.

»Irudi ordezkariak sinboloa dakar, giroa sortuz, logikaren heldulekua gertutuz, estilizazioz betetzen duela bere egitekoa. Eta irudi fokala bertsoaren esanahia darama [...]

«Kopla zaharraren ezaugarriak bereziak honetan legoke funtsean: koerentziarik ez dela ikusten kantaburuan agertzen den irudiaren eta koplaren mezua den edo azken esaldiaren artean» (1982, 50-1).

Akaso azken iritzi hori argitu egin beharko litzateke, ezen, lotura logikoki ematen ez bada ere, ahapaldiaren bi zatien artean nolabaiteko lotura bat bai bai-

tago. Lotura hori ez da agian logikoa, baina barne koherentziarik badago, irizpide poetiko, foniko edo intuitibo jarraiki. Horrela ez balitz, loturarik, edo zentzurik, ez balego, ahapaldiak ez luke iraungo.

Lirika herrikoia molde hori forma poetiko askotan ageri da. Erronda kantetan, mandatu egiteko kantetan, dantzarako kantetan ikus daiteke, eta baita kanta lirikoetan ere.

● XVIII. MENDEKO LIRIKA

Generoaren definizioa. XVIII. mendeko lirika deitzen zaio Iparraldean XVIII. mendean inguruan, aurrekoa edo gerokoa izan badaiteke ere, garatutako genero lirikoari, bertsolaritza sasoi agertu aurretikoa.

Nolanahi ere, eta muga lausoak ageri dituen arren, generoak ezaugarri zehatz batzuk ditu: genero liriko bat da eta, beraz, oinarritzko gaia ni lirikoia da –maitasuna, nahigabeak, sentsibilitatea, hitz ba-

tez–, bakarrizketa zein elkarriketa moldeak onartzen dituen, berezko metaforizazio sistema bat eta adierazpenaren erretorika berezi bat garatu dituelarik.

Generoa izendatzerakoan XVIII. mendea aipatzea arazo iturri gertatu da. Gai honetan aditu nagusi direnek (Lafitte (1978), Peillen (1962)) generoa XVIII. mendean kokatzeko –denborari dagokionez zehatzegiak ez diren arren– oinarritzko bi arrazoi izan zituzten:

1. Materiala baladak bildu zituzten folklorista berberak –Michel, Sallaberry eta beste hainbat– jaso zuten, XIX. mendean, eta material horren modernotasuna ez zen oharkabean joan.

2. Bestalde, Lafitterengan bereziki, eta geroago Lekuonarengan, mendeetan zehar epikatik lirikarako bilakaera eman zela defendatzen duen Pidalen teoriak eragindako aurreiritzi bat bada, inkontzienteki badarik ere. Teoria horrek gesta-kantetatik erromantzeetarako bilakaera azaltzerakoan zentzurik baduke, baina ez du euskal lirikaren jatorriaren arazoa ebazten, Pidalen adibidea ezarri nahi izanda ere, honako arrazoi xumeagatik: euskaraz ez zen –guk dakigula– gesta-kantarik. Izan ere, lirika espainiarrean gaitan jarraitasunik nabari daitekeen bitartean, euskaraz gai epikoak eta lirikoak ezin aldera daitezke, kronologiaren kariaz: lirika espainiarrean XI eta XIII. mende bitarteko testuak dira aztergai, eta euskaraz, berriz, eskema hori bera XV eta XVIII. mendeen bitartean

erabili nahi da.

Hori guztia kontuan izanik, Lafittek eta geroago Lekuonak proposatutako eskema filogenetikoa hiru aldiekikoa: epikoa XV-XVI mendean, epiko-lirikoia XVIII. mendean eta lirikoia XVIII. mendean– erakargarria da akaso eta espainieraz eta frantsesez egindako lirikarako proposatutako eskema bete lezake, baina ez da baliagarria, lirika horrek jatorria Arrasateko erreketaren kantetan duenik neke frogatzen.

Badirudi aztertutakoak aldi bertsu gailenduko diren tradizio ezberdinak baino ez direla, baina horrek ez du esan nahi generoen artean harreman genetikorik dagoenik.

Edonola ere, aipatu egileek lirika mota hau XVIII. mendean garatu zutela uste dute. Gainera, generoa –behar bezala aztertutako generoa, bestalde– izendatzeko modu eroso bihurtu da. Hitz batez, funtsezkoa ahozko lirika dela da, eta ez XVIII. mendekoa dela.

Ikerketa klasikoan (Lafitte, Peillen, Haritschelhar) iritziz, generoaren oinarriko ezaugarria emakumezko irudiaren inguruan sortutako sistema sinboliko dotorea da. Jakinaenez, lirika honetan emakumea izendatzeko funtsezko hiru metafora baliatzen dira:

- **Izarra**, emakume hotz eta urruna, maitemindua arbuiatzen duena, irudikatzen.
- **Lorea**, maitemindutako emakumea sinbolizatzen.
- Eta **txoria**, engainatutako emakumea izendatzen.

Bistakoa da, ordea, hori ez dela nahikoa.

Atzera utzitako artikulu batean (Kortazar, 1982), irizpide estilistiko eta erretorikoetan oinarritutako generoaren definizio bat proposatu nuen. Baladekin erkatuz gero, arreta erakartzen duen lehenengo gauza gaien arteko aldea da. Lirika herrikoiak ni lirikoari eta honen sentibilitateari estuki lotutako gaiak jorratzen ditu. Maitasuna behin eta berriro ageri den gaia da, baina nabardura ezberdinekin: agur-kantak, maitasuna agertzeko kantak nahiz maiteak errefusatzen duen maitemindua frustrazioa. Testuen funtzio moralistak abantzurik ageri du: leialtasuna maitaleen arteko harreman modu gisa proposatzen den balio bat da.

Adierazpide poetikoaren mailan, XVIII. mendeko lirika ongi landu eta jositako erretorika bezala ageri da.

Metaforen oparotasunari metonimiarik eza kontrajartzen zaio. Irudi poetikoa, haiku japoniarretan bezala, oso landua da, eta estetiko aski eraginkorra. Maitearen sinbolizatzea jorratu dugu bada, baina azpimarratzeko moduko da, halaber, prozesu poetikoan adierazpide jasoak ageri direla, hala nola adjektiboen ugaritasuna, prozesu sinbolikoa koloretan eta silogismoen erabilera. Horrek sintaxiaren aldaketa dakar, mendeko, baldintzazko eta ahalezko perpausak baliatuko direlarik, baladen sintaxiaren soiltasunari kontrajarriz.

Hiperbole, aposizio eta konparaketen ugaritasunari begira, entzuleak aurrean ahozkotasanari begira garatutako lirika bat duela nabari du.

Errepikapenak edo paralelismoak horren froga dira, baina horiek lirika idatzi eta landua gogorazten duen eredu batean

txertaturik daude. Ez litzateke harriztekoa lirika mota hori klase sasi-letradun batek garatu izana. Hemen lehenengo aldiz proposatzen den hipotesi hori genero honen erakusten dituen baliabide estilistiko aski landuen ikerketan oinarritzen da.

Testuen ikerlan bat. 1984an Joseba Gabilondok (1984, 7-68) generoa osatzen duten testuen ikerketa sistematiko bat

ko leialtasuna bermatzeko probarik ba ote dagoen, edo maiteñoak, lehenengo amorantea utzita, bigarren bat hartzen ote duen.

Ondorioen artean honakoak azpimarra daitezke: gaiaren moldaketan maitearen tratamendu erretorikoa funtsezkoa da, espero zitekeen bezala, eta estatistikari begira sarrien ageri dena da. Maitea, gainera, izaditik hartutako metaforez izendatzen da. Egilearen xede nagusia, gaia deskribatzeaz gain, maitea deskribatzeko metafora poemaren *gune jakin batean* (hasieran edo amaieran) kokatzea da. Gabilondok dio metafora hasieran edo amaieran agertzeko joera hori (adibidez, izarraren sinboloa poemaren hasieran ageri da, amorantearen urruntasuna nabarmentzeko) semantikoki logikoa dela.

Arrazoibide horren aurka argudiorik eman liteke, ordea. Gabilondok ez du kontuan izan ahozko aldaerak dituela ikergai, kasu batzuetan poema ezberdinen uztarduraren ondorio direnak eta, horrenbestez, ahapaldi batek —eta, horren barruan, sinbolo-hitza— poemaren duen kokapena ausazkoa, ustekabekoa izan liteke, egilearen asmoez bestelakoa. Gabilondoren metodoa poesia idatzi eta finkoa ikeretzeko baliagarria da, baina ahozkotasuna ikertzen ari da, eta ahozkotasunak batzuetan ez ditu literatura idatzia aztertze erabiltzen diren metodoak onartzen.

Gure iritziz, testu horiek moldatzeko arauak sinboloek poemaren barruan duten kokapena ezartzeraino helitzen direla esatea, egileak iradokitzen duen moduan, urrunegi joatea da akaso. Beste zenbait alorretan, hala nola metaforak eta sinboloak balioesterakoan, bere ekarpena garrantzitsua da, lehenago inork ez baitzuen genero honetako prozesu sinbolikoen aniztasun eta aberastasuna egile honen adina hauteman.

Ereduen aniztasuna. Joan Mari Lekuonak («La lírica popular...», 1989, 495-525) gai hori atzera jorratuko du, bere *Ahozko euskal literatura* (1982) nahitaezkoak ez baitzuen behar bezala landu, bi arrazoiengatik: bi genero ezberdin, balada eta lirika, batera aztertu zituelako, eta bi generoen erretorika eta prozesu poetikoak behar adina ikertu ez zituelako.

Euskal Mundu-Biltzarrean aurkeztutako txostenean, Joan Mari Lekuonak

egin zuen. Genero horren baitako ahozko testuak moldatzerakoan arau zehatzak jarraitu behar zirela frogatu nahi zuen. Arau horiek testuaren osagai sinbolikoak sortzerakoan ezartzen dira bereziki.

Gabilondok, sinboloen hipotesi oro-hartzaile baten bidetz (egile honen ez ditu genero honen maitalea izendatzeko baliatzen dituen hiru sinboloak, lehenago aipatuak, bakarrik aintzat hartzen), ondorioztatzen du generoan erabilitako sinbologia aberatsagoa dela, eta berori lege kasik aldaezinen arabera egituratuta dagoela. Sinbologiak gain, egile honen testu horien moldaketa baldintza dezaketan oinarriko beste hiru «sekuentzia» azpimarratzen ditu: bortxaketarik ba ote dagoen, gizonak maiteari gorde beharre-

generoa hiru irizpideren arabera definituko du: gaia, tratamendua, poetika.

Lehenagoko ikerketa batean, Joan Mari Lekuonak lirika baladatik bereizten duten ezaugarriak aipatzen ditu. Ezaugarriak honakoak dira: narrazioari emandako tratamendu berria, dialektika prozesuei eskainitako garrantzia, ahapaldiak garatzeko joera, barne-munduari lehentasuna ematea eta helburu ideologiko jakin baten mende egotea.

Ikerketaren berrikuntza eredu lirikoen aniztasunaren onarpenean datza. Izan ere, Joan Mari Lekuonak badaki generoa modu aski zolian aldakorra dela eta, horrenbestez, serenatak, goiztiriko kantak, nahiaren eta etsipenaren bitarteko bakardade kantak, maitearen abiatzea, agurrak eta erronda kantak barne har ditzakeela. Gaiaren tratamenduan ere aniztasuna da nagusi. Poemak modu askotara eraiki daitezke: elkarrizketa dialektikoez, bakarrizketez, bi genero, elkarrizketa eta narrazioa, edo bakarrizketa eta elkarrizketa, uztartuz, edota aipatu hiru aukerak —narrazioa, elkarrizketa eta bakarrizketa— bat eginez.

Sinbologia eta erreferentzia poetikoak aztertzerakoan, Joan Mari Lekuonak Gabilondoren ondorioak gogorazten ditu, eta horien aurka argudiatzen du «ikuspegi estruktural baten mende sistema itxiegia bat erabiltzeko arriskua dagoela» (1989, 517), sinboloak —izarra, lorea, hegaztiak eta animaliak— xeheki iker tzean.

■ BESTE GENERO TRADIZIONAL BATZUK

● NARRATIBA TRADIZIONALA

«Ipuina, Lévi-Straussen arabera, narrazio mitiko baten sinplifikazio edo laburpen batetik dator eta, narrazioaren ezaugarri sakratu asko galdu dituen arren (oro har, mitoaren transmisioa testuinguru aski erritualizatueta gauzatzen da, ipuinaren transmisioarekin ger tatzten denaz bestela) naturaz gaindiko pertsonaiak eta egoera mantentzen ditu» (Jon Juaristi, *La literatura folklórica* zlg).

Definizioa osatzeko, Northrop Frye-k seinalatutako mitoaren eta narrazioaren arteko aldea erantsi beharko litzateke Peretzpioaren erretorika batean, dagokion gizarateak mitoa sinesmen gisa onartzen

du, eta narrazioari, bestalde, fikziozko eta, beraz, sinesgaitz, irizten zaio.

Ipuinak, hala ere, funtzio pedagogikoa mantentzen du, funtzio mitikoaren aztarna moduan.

IKERKETA METODOAK

Ipuin tradizionalen biltzaileek burutu zuten lehen zeregina ipuinak *edukia-*

Ikerketa formaleko metodorik hedatuena narrazio tradizionaleri Propp-en funtzioen eskema aplikatzean datza. Izan ere, Vladimir Propp-en *Ipuinaren morfologia* lanak ahozkotasunaren «eraikuntza» mekanikoa —Parry mintzagai genuenean aztertu genuen kontzeptua— agertzen du, ipuinak funtzio edo sekuentzia jakin batzuen inguruan unibertalki formulatzen direla defendatzen duen hipotesi nagusia oinarri harturik.

Propp-en tesiak hamar euskal ipuin tradizionalak aplikatu zizkien *Martin Etxeberriak* (1973). Egile honen ondorioak, ordea, murrizak dira: bere tesia teoria orokorra egiaztatzea mugatzen da, eta euskal kasuan ere Propp-en teoria eraginkorra dela frogatzea. Izan ere, teoria orokorra hain egoki ehunduta dagoenean, ezer gutxi erants daiteke: teoria aplikatzea bere balioa beste behin egiaztatzeo saialdi bat da.

Simone Vierneren iniziazioaren teoria euskal ipuin tradizionaleri egokitzeko neurri lanei buruz ere (*Kortazar*, 1984) gauza bera esan daiteke. Metodologia mota hori aplikatu ondoren ateratzen den ondorioak nabarmena honakoa da: ipuin tradizional asko iniazioak direla, eta, horrela izaki, Simone Viernek proposatutako narrazio ereduaren aurredefinitutako sekuentziak betetzen.

Alabaina, S. Vierneren lanak eta bere teoria orokorrak bi zati dituzte: narratologia eredu bat, lanaren alderdi formalena osatuz, eta sinbologia eredu bat. Narratologiari lotzen zaion ikertzaileak teoria egiaztatzea besterik lortuko ez duen bitartean, metodologia sinboliko eta arketipikoaren ildoak irakurketa eta azterlan semiotikoak eman ditzake, eta ikertzailearen aldetik inplikazio eta interpretazio lan handiago eskatzen du.

IKERLANAK EUSKAL HERRIAN

Ikuspegi ezberdinak. Euskal Herriko ahozko tradizioari buruzko ikerketen alorrean, narratiba tradizionala ez da behar adina aztertu. Hala ere, gai honen gaineko zenbait lan badira.

Martin Etxeberriak (1973) Propp-en metodologia nola erabili zuen esana dugu jada. Geroko lanetan ikuspegi ezberdina izan da. Simone Vierneren metodologia iniaziozko-arketipikoa, edo mitikoa kasik, proposatu zen (*Kortazar*, 1984), alderdi narratiboak aztertzeaz gain

ren arabera sailkatzea izan zen. Esker txarreko lantegia da, sailkapen horiek kritikatzan errazak baitira, eta irizpide unibertsal bati itzuri egiten baitiote: horietan biltzailearen irizpide pertsonalak garbiago nabari dira.

Resurrección María de Azkue, bere *Euskalerraren Yakintza* lanean, ezein banaketak dakarren arazoaz ohartu zen, eta irizpide objektibo bat aplikatzea deliberatu zuen, bilduma ipuin labur eta luzetan banatuz.

Denboraren joanarekin, argumentuaren eta gaiaren arabera sailkapenari egingako kritikak aldatu egin ziren, eta ikuspegi formalista bat gailendu zen, ipuinaren alderdi narratiboaren lehenesten zuena, semantikoaren gainetik.

arreta nagusiki alor semantikoari eskainiko ziokeen metodo gisa, horrenbestez Propp-ek (1980) gai honi buruz argitaratutako saio-etara hurbilduz.

Luis Mari Larringanek (1989) ipuin tradizionala ikuspegi semiotiko batez aztertu du, eta Xabier Kalzakortak (1989), berriz, narratiba tradizionalako alderdi formulistikoak jorratu zituen.

Koldo Izagirrek (z/g) narrazio tradizionalen poetikari buruz idatzi zuen. Bere sorkuntzaren ardatz izango zen artikulu labur batean, Izagirrek estiloaren mailan ahozko narrazioaren alderdi adierazkorrak garatu zituen. Narratzailearen ezaugarri bereziak, espazio eta denborazko jauziak, testuen dramatizazio berezia, errepikapenak eta polisindetonen erabilera etengabeak ikertu zituelarik, ezaugarri horiek bere narrazio lanetara aldatu zituen.

● ESAERA ZAHARRAK

«Esaera zaharrak literatur testu laburrak dira, non lengoaiaren funtzio poetikoa eta erreferentziala uztarturik ageri baitira, sintesi paregabean» (Jon Juaristi, z/g).

Bi saio. Esaera zaharrei gaineko bi saio labur badira. Testu labur batean, *Igone Etxebarriak* (z/g) esaera zaharretan erabilitako formulak bildu zituen, eta esaera zaharra osatzen duten bi zatien arteko lotura motak deskribatzeko teoria bat proposatu zuen. Etxebarriaren iritziz, korrelazioak, paralelismoak, kontraposizioak eta errepikapen erredundanteak esaera zahar bateko bi osagaien itxurazko loturarik eza gainditzeko baliatzen diren prozedurak dira. Ikasbide bat agertzen duten esaera zaharrak eta umorean edo hizkuntza jokoetan oinarritutakoak bereizi zituen. Egilearen arabera, esaera zaharrak moldatzeko funtsezko formula poetikoak errima eta aliterazioa dira.

Jean Haristchelhar oraindik orain gai honi buruz arduratu da. Egile honen iritziz, esaeren oinarritzko ezaugarriak laburtasuna eta adierazpide atsegina dira. Laburtasuna islatzeko, bi eta hiru lexemako esaera zaharren berri ematen du. Adierazpide atseginen adibide gisa errima, paranomasia, hitz-joko, errepikapen eta paralelismoen erabilera aipatzen du. Oihernarten lana aztertzerakoan, Haristchelharrek oposaketa eransten dio aipatu baliabide poetikoen zerrendari.

● IGARKIZUNAK

Azken atal honetan joko poetikoa eta erreferentzia sinbiosi paregabean ageri direneko beste ahozko genero bat ekarriko dugu. Igarkizunak proposamen anbiguo eta enigma-zaleak dira, mintzatzaileak besteari joko edo erronka gisa jarriak.

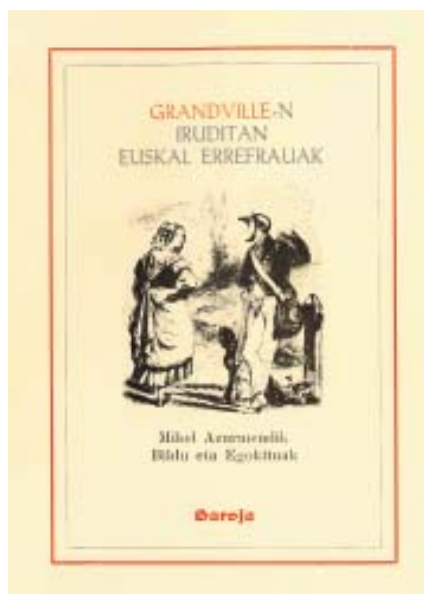
Igarkizunen ezaugarri nagusia zehaztugabetasuna da eta, horregatik, pragmatikarentzat bereziki interesgarriak dira.

(Reedición del de 1596). *Refranes y sentencias comunes en Bascuence y declaradas en romance.*

Esteban de Garibay.

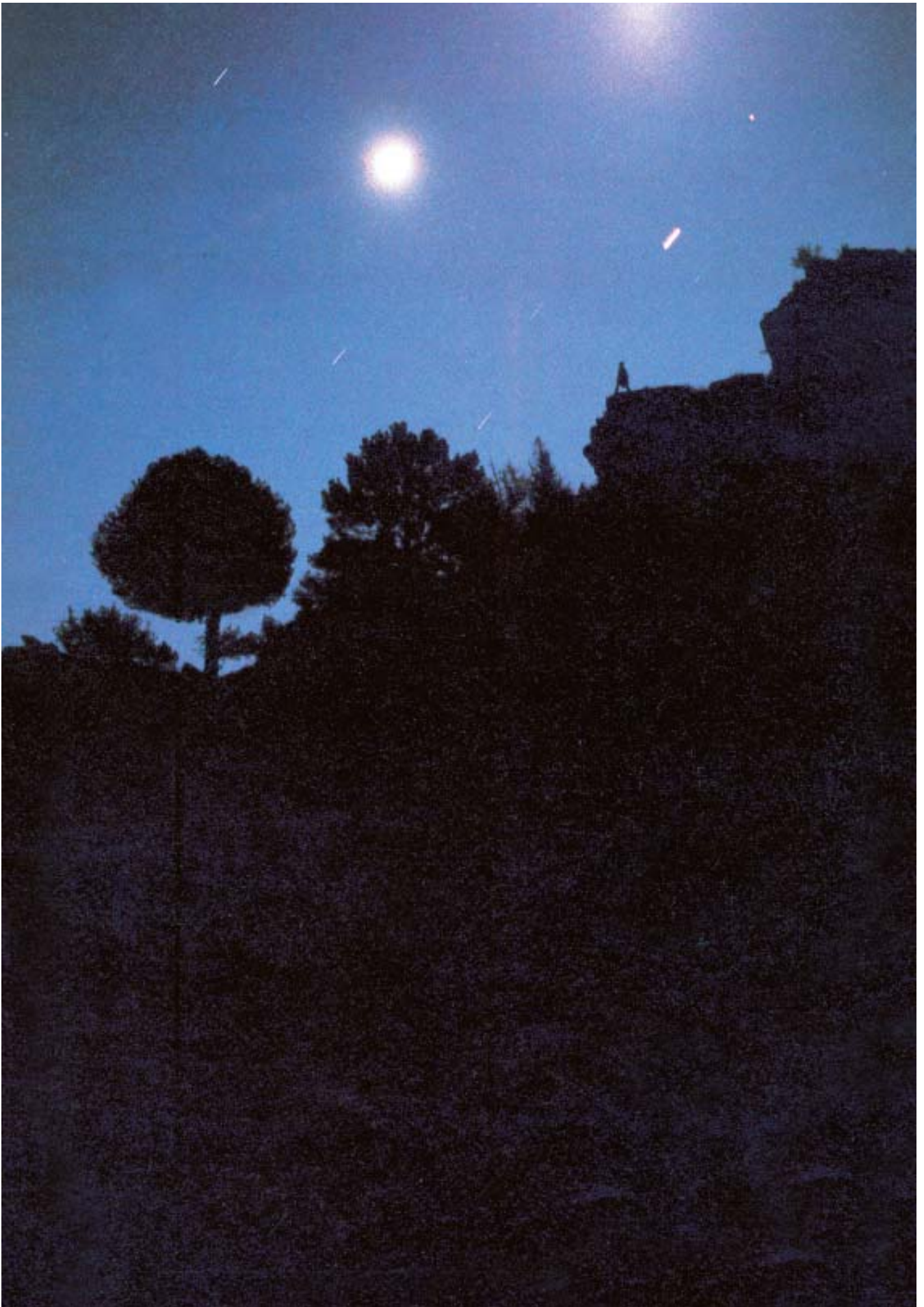

Igarkizunen funtsezko bi baliabideak arresuposizioa eta inplikazioa dira.

Igarkizun mota ezberdinak daude: igarkizun lagungarriak (erreferentzearen arau eta deskribapenak errespetatzen dira), eta horiek literalak (igarkizuna asmatzeko beharrezko den informazio guztia eskaintzen dute) eta inplikatzailerak (informazio garrantzitsuena eskaintzen dute) izan daitezke; igarkizun ez lagungarriak (engainatzeko asmorik ez dago), eta horiek metaforikoak, pertsonifikatzaileak eta mistoak izan daitezke; eta igarkizun nahasgarriak (eskainitako datuek ez dituzte arauak errespetatzen), engainagarriak, polisemikoak edo paradoxikoak izan daitezkeenak.

Komenigarria litzateke M. Margartida Bassols i Puig-ek (1990) katalanaren alorrean egindako lana euskararen esparrura aldatzea.

Hain zuzen ere, EHUn Txorierrri eta Durangaldeko euskarazko igarkizunak bildu eta aztertzeke lanak burutzen ari dira. Nolanahi ere, igarkizunen gaineko ezin lanek Azkue bezalako folkloristek edo Anjel Lertxundi, Xabier Etxaniz edo Iñaki Mendiguren bezalako pedagogoen egindako bildumak kontuan izan behar dituzte.

GENERO EZ TRADIZIONALAK

*Pastorala,
beste antzerki
mota batzuk
eta bertsolaritza*

Tillac-en grabatua.

PASTORALA. Zuberoako herrialdean antzetzten den antzerki mota bat da, zeinaren argumentua serioa baita: santuen bizitzak, Frantziaren historia, gai klasikoak. MASKARADAK, FARTSAK ETA XARIBARIAK beste antzerki mota batzuk dira. BERTSOLARITZA herri-literaturaren genero bat da, poema kantatuen bat-bateko jarduna, eta bi modutara hedatzen da: ahozko bat-bateko jarduna jendaurrean eta «bertso paperak» deitutako orrialde solteetan hedatzen den idatzizko bat-bateko saioa.

Jon Kortazar

■ PASTORALA

● DEFINIZIOA. JATORRIAK ETA HISTORIA

Pastorala Zuberoako herrialdean antzetzten den antzerki mota bat da, zeinaren argumentua serioa baita: santuen bizitzak, Frantziaren historia,

gai klasikoak... «XVIII. mendeko Zuberoako zenbait dokumentutan pastorela 'antzezlari serio' gisa definitzen da, garaiko klasizismoaren eraginez eskuizkribuetan «trajeria» hitzaz ordezkatua izango delarik. Ordezkapen horrekin ez zen, ordea, aurreko terminoa, «pastorala» alegia, desagertu, baina antzezpena, ikuskizuna izendatzeko bakarrik erabili zen, obrak tragikoak ala komikoak izan» (Garamendi, 1990, 552).

Pastorala eta *mistère* lanak. Georges Hérulle (1923, 1926) pastorelaren alorreko aditu klasikoena antzerki mota honen eta *mistère* lanen arteko antzekotasunaz ohartu zen. Egile honen arabera, pastorelaren misterio frantziarren landakotze prozesu baten ondorioz sortu ziren. Arrazoiek ekonomikoek antzezpeneraren egitu-

ra sinpleagoa izan zedin eragin zuten: etxe handi eta dotoreak eszenatoki bakar batera murriztu ziren, eta antzeztutako ekin-tza nabarmen laburtu zen, hainbat egunetik egun bakar batera eta areago murriztuz, gaur egun pastorelaren lau ordu baino gehiago nekez irauten duelarik. Erdi Aroko antzerkiarekin bestelako antzekotasunak ere baditu, hala nola antzeztutako amateurrak izatea, eta denak sexu berekoak, gizonak emakumearena egingo dutelarik eta emakumeek, berriz, gizonarena.

Jatorria. Denbora luzez, pastorela Erdi Aroan jaio zela pentsatu izan zen. Hérullek ere hipotesi hori defendatu zuen, pastorela eta misterioen antzerkia lotzen zituen lerro zuzen bat zegoela ez ezik, Buchon izeneko Agiritegien Ikuskari baten testigantza argudiatuz. Izan ere, ikuskari

Pastoral baten antzezpena.

horrek 1500. urteko *Clovis* pastoralaren eskuizkribua ikusia zuela adierazi zuen. Hérellek segidan aipatuko dugun datua ezagutzen ez bazuen ere, Arnaut Oihernatek XVI. mendeko Donibane Garaziko egile eta lan baten berri emango du, eta horrek Zuberoako landako antzerkia Erdi Aroan sortu zeneko teoria indartu zuen.

Gaur egun, eskuizkribu zaharrenak XVII. mendekoak direla egiaztatuta eta Buchonen testigantzari kritika egin ondoren (Oihartzabalek, 1985, 55-68, eskuizkribuen daten irakurketa okarren zenbait adibide ematen ditu), pastoralak, misterioen soiltasun hiri ageri duten arren, «beste zerbaite» direla uste da, landako antzerkia. Oihartzabalen arabera, Oihenarten testigantza izen bereko antzerki jaso bati buruzkoa bide da, adibidea Zuberoatik kanpo hartua baita, eta egile, sorzaile bat aipatzen delako, «pastoralierra» nagusiki moldatzaile bat denean.

Jatorria eta eraldaketa. *Arene Garamendiren* (1990, 609) iritziz, Zuberoako landako antzerkiak misterioetan izan zuen jatorria, baiki, baina eraldatu egin zen. Ferriako antzerkia, antzerki jasoaren eta herrikoaren bitarteko, gogoan izanda (bere iritziz antzerki mota horrek sinplifikatu zituen, eta ez pastoralak, misterioen antzerkiaren formak), Garamendik proposatzen du hasiera batean errepertorio jasoaeren baitako ziren gaiak azkar bilakatu zirela herriko. Horrez gain, landako antzerki horren sorrera azaltzen duten beste bi eragile aipatzen ditu: kontrarreforma, fedeaeren egia baserri giroan zabaltzeko premia, eta landako ingurunean gazteen antolaketako molde berriak, hiritik ekarritakoak, agertzea.

Bere iritziz, bada, XVI. mendearen lehenengo erdialdetik eta XVII. mendean barrena landako antzerki europar bat garatu zen, zeinaren oinarritzko ezaugarriak agertoki neutroa eta aldi bereko dekoratuak baitira. Akaso gogorra ekarri beharko litzateke pastoral hitzaz landako antzerki mota ezberdinak izendatzen direla.

XVIII. mendean, Zuberoako landako antzerkiak beste suspengarri bat ezagutu zuen: *colportage* literatura, kordel-literatura. Troyesko *Bibliothèque bleu* deituak pastoralierrak gaiez hornitu zituen, eta hauek liburutegiko liburuetako

argumentuak moldatzen zituzten, eta «itzultzen». Hortaz, testuak frantsesetik zubererara itzultzeaz gain, narratibatik dramara itzultzen zituzten. Horrenbestez, pastoralierrak –sarritan gurasoetarik seme-alabetara aldatzen zen ofizioa– testuen egiazko moldatzailetzat har daitezke.

Arene Garamendik pastorala modu honetara definituko du: «Barrokoko eszenografia europarrek mendebaldeko Pirinioen ekotipoa *colportage* frantsesaren errepertorioan oinarritutako literatura dramatikorekin uztartzearen emaitza» (1990, 611).

Ildo horretatik, bi ondorio garrantzitsu atera dira. Batetik, «ikuspegi erromantikoak, nazionalismo erlatiboki berri ba-

politizazioa, horrek dakarren errepertorioaren pobretzeaz. Ikuskizun bitxien eska-riak turisten aldetik eta ikusle nazionalisten atxikimenduak zenbait urtez antzerki mota horren biziraupena berma lezake-te. Biziraupen artifiziala litzateke, baina. Landako antzerki zaharra hil egin da, ez duelako komunitate organiko baten baitan inolako funtziorik betetzen. Bere formak egungo ikuslearen sentsibilitatetik urrun daude, eta edukien berrikuntzak genero ‘tragikoaren’ egiturazko oreka desitxuratzea baizik ez du lortu» (Juaristi, *Literatura usca* 1987, 30).

Hori da, finean, Juaristik ateratako ondorio nagusia, ondorio mingarria inondik ere.

Beste ondorio batzuk. Hipotesi hori onartzen bada, pastorala XVIII eta XIX. mendeetan hedatuko dela pentsa daiteke. Oihartzabal ere iritzi berekoa da, arrazoi filologikoak medio: data horien aurretiko eskuizkriburik ez dago.

Aipatutako guztiak pastorala pixkanaka bilakatu joan zela adierazten du.

Oihartzabalen (1985, 79-82) iritziz, XVIII. mendearen amaieran jada pastoraletan antzezten ziren gaietan aldaketa bat eman zen, eta baita baliatutako tekniketan ere: hasiera batean drama testuari

jarraitzen bazitzaion, geroago dramaren garrantziak testua baldintzatu zuen.

XIX. mendean zehar, pastorala soildu egin zen, aurretik aipatu bezala: iraupen laburragoa zuen, eszenatokia soildu zen.

Azken urratsa gaien euskalduntzea izango da, Europan zeharreko errepertorioa bazter utzita.

Hérellek gaien errepertorioa honako ziklo hauetan sailkatu zuen: Testamentu Zaharra, Testamentu Berria, Hagiografia, Antzinate profanoa, Gesta Kantak, Abentura Nobelak, Legendazko Historia.

Oihartzabalek egitura hori soiltzen du, gaiak hiru multzo handitan bilduz: testu sakratuetan oinarritutakoak, hagiografikoak, legendazko edo historikoak.

Arene Garamendik, bestalde, segidan doan eskema eskaintzen du:

- Pastoral erlijiosoak.
- Pastoral profanoak: Greziari buruzkoak. Erromari buruzkoak.
- Erromantiko zalduneriazkoak.
- Historiko-berriemaileak.

Pastoral baten antzezpena.

tek elikatuta, Zuberoako antzerki mota folkloriko edo erdifolklorikoak guztiz bertakoak eta antzina-antzinakoak direla dioen teoria» baztertzea.

Bestetik, pastoralaren eta *colportage* frantsesaren arteko lotura hain da estua ezen, behin lotura hori etenda, mende honetan pastoral berria deitutakoarekin gertatu bezala, generoa hil egin dela pentsatu behar baita, eta aurrekoarekiko zerikusi bakarra alderdi formalean duen berri bat jaio dela, Garamendiren iritziz, zeinak horri dagokionez Jon Juaristiri jarraitzen baitzaio.

Ez da hipotesi burugabea. Izan ere, Arene Garamendik argudiatzen du aldaketa ez dela bakarrik gaien inguruan eman, eta pastoralak gizartean zuen funtzioa galdu dela. Pastoralaren eta *colportage*aren arteko lotura eten zenean, Zuberoako antzerki zaharrak gizartean zentzu organikoa izateari utzi zion, eta funtzio berri bat bereganatu zuen: ikuskizun izatearena.

Desitxuratzeak. «Zuberoako antzerkiaren arazorik larriena ez da, ordea, bere

● PASTORALAREN ANTZEZPENEA

Deskribapenak. Pastoralaren antzezenaren askotariko deskribapenak daude. Klasikoenak Georges Hérellek idatziak dira, bere ikerlanetan ikusiak zituen antzezenak xeheki bildu zituelarik.

Pastorala sobera kodifikatutako antzerki genero bat da, lau zatitan antzezten dena: *munstra*, antzezenaren aurretiko desfilea, *lehen pheredika* edo aitzinsolasa, beti hiru zatitan banatua: ongi etorria, pastoralaren laburpena, jendeari atsegin emateko gogoia, la *mjeria* edo historiaren antzezpina, eta *azken pheredika* edo epilogoia, hiru gune dituen: egindako okerrengeatik baikmena eskatzea, pastoralaren mezua, agurra.

Gaur egungo hiru deskribapen. Egungo kritikan pastorala hiru modutara deskribatu da.

Jean Haritschelharrek (1987, 11-54) pastoralaren antzezenen deskribapen osoa bildu du, kontaketa Hérellek urra- tsei jarraituz. *Errijenta*, antzezleak, antzokia, pastoralaren munduak, eszenar- tzea, musika eta kantua, guztiak ditu az- tergai. *Oihartzabalek* (1985, 69-88) pas- toralaren antzezen baten ikuspegi sin- tetiko eta doia eskaintzen du. Azkenik, *Arene Garamendiren* (1990) ikuspegi se- miotikoak pastoralaren interpretazio bakar baten baitan datu oro xeheki des- kribatu eta jasotzeko asmoa ageri du eta, horrenbestez, orain arte eskaini- tako deskribapenen artean abera- tsena dela esan liteke.

PERTSONAIAK, ANTZEZLEAK, ESZENATOKIA

Errijenta. Pastoralaren antze- zpenean oro antolatzen duen per- sonaia da. Pastoralen ondarea gordetzearen arduraduna da. Sarritan eskuizkribuen bilduma bat du, eta batzuetan antzeztuko den obraren egilea da. Saioak zuzentzen ditu, eta antzezpina antolatzen du: antzezleen mugimenduak, musika sar- reren eritmoa... Antze- zenaren prestateta eta antzokiaren eraikuntza ikuska- tzen ditu, antzezenaren egunean hitz-emailearena egiten du –ikusleen be- ginen bistan–.

Pertsonaiak pastoralaren mezua semiotikoki irudikatu duten lau mundutan banatzen dira: mundu zerutiarra (aingeruak), kristau mundua (kristauak), jentilen mundua (türkak –«turkoak»–), eta infer- nuko mundua (satanak).

Ardatz esanguratsua. Arene Garamen- diren (1990, 560-590) iritziz, antolamen- du manikeo hori pastoralak ematen duen

mezu nagusiarekin bat dator: zintzoen eta gaiztoen arteko borroka, paganismoaren aurkako fedearen borroka. Ardatz seman- tiko horrek, *axis mundi* moduko horrek, bestalde, pastoralaren antzezen osoa egituratzen du: koloreak, mugimenduak, espazioa..., eszenatokia bi mundu ezber- dinetan banatzen baita, antzezleen eskui- nera kristauak eta ezkertera turkoak.

Antzezleak amateurak dira. Denak herri berekoak dira, eta garai batean sexu berekoak izan behar zuten, pastoreko antzezleen artean sexu nahasketa ez zelako ametitzen, Erdi Aroko antzerkian gerta- tzen zen bezala.

KOLOREAK ETA JANZKERA

Zeruan kolore nagusia zuria da. Az- pimarragarria da Jainkoa ez dela inoiz es- zenatokian agertzen, batzuetan bere aho- tsa entzun daitekeen arren.

Koloreen esanahia. Kristauen janz- keran kolore urdina gailentzen da. Tur- koen mundua, satanena bezala, kolore gorriak definitzen du. «Gorria, era berean, «turkoen» bandera eta janzkeraren kolo- rea da, «satanen» janzkerarena, ezkerreko atearena, eta berori koroatzen duen ido- loarena» (Garamendi, 1990, 560).

Beste kolore batzuk ere ager litezke, batik bat pastoralaren antzezpenean bi- garren mailako funtzioa duten an-

Zuberoako inauteriak.

tzezleengan, hala nola borrokoak, zainda- riak –entzuleak isilarazteaz arduradun– edo atea irekitzeaz zein antzezpenean gerta liteken ezain ustekabez arduratzen diren neskameak.

Koloreen aurkaritza. Kolore urdin eta gorriaren arteko funtsezko aurkaritzari janzkerarena (eliz janzkia/janzki zibila/ janzki militarra/janzki militarra), kapelue- na (girlanda/txapela/koroa/kapela hu- rrenkera aingeru/satan/kristau/turko per- sonaientzat) eta osagarriena (gurutzea/ kakoa/ezpata/sablea) jarraitzen zaizkio.

TIPOLOGIA ETA MUGIMENDUAK

Desfilea. *Axis mundi* hark antzezen beraren aurreko *munstra* edo desfilea ere antolatzen du. *Munstraren* oinarritzko esangura ardatz horren arabera egituratuta dago: aurrena zintzoen banderaduna da- tor, atzetik kristauak, eta horien ondoren mundu zerutiarra. Atzetik gaiztoen ban- deraduna dator, gero *türkak* eta, azkenik, *satanak*.

Mugimenduak. Pertsonaiak mug- imenduengatik ere bereizten dira. *Mun- stran* zintzoek nolabaiteko ordena gorde- tzen dute eta isilik ibiltzen dira, eta *tür- kek*, berriz, oker antzean eta zarata eginez desfilatzen dute.

Pastoralaren lau munduak ezberdin mugitzen dira. Aingeruek –haurrek an- tzeztu ohi dituztenak– irrist egiten dute. Zintzoak nolabaiteko ordena militarraz mugitzen dira. Gaiztoek desfile milita- rren mugimendu horren parodia egi-

Zuberoako inauteriak.

ten dute. Eta satanek –beren lurraz haraindiko jatorria islatuz– jauzi, korrika eta dantza egiten dute. Zintzoen jarrera lasaiari eta mugimenduen geldotasunari turkoen aztoramen eta presa kontrajartzen zaizkie.

MUSIKA ETA KANTUA

Kantua. Pastoraleko pertsonaiak kantuaren erabileraz ere kodifikaturik daude. Jakina denez, pastoral batean testuaren lerroak ez dira errezitatzen, tonu jakin bat baliatuz salmodiatu egiten dira. Aingeruek parte hartzen dutenean salmodia hori aldatu egiten da. Lerroak errezitatzen dituzten bakarrak satanak dira. *Sataneriek* funtzio bikoitza dute: batetik, etorkizuna aurreikusten dute, eta, bestetik, umorezko pausaldi gisa jokatzen dute. Pausaldi horietan iruzkin lizunak egiten dira, eta zenbait garaitan iruzkin horien kariaz debekatu ziren, hain zuzen, *sataneriak*.

XX. mendeko pastoraletan kantuaren presentzia handiagoa da, soloek, duoek eta maizko koruek salmodiazko errezitazioaren eritimo motela hausten dutelarik.

Orkestra. Oholtzaren gainean musikari herrikoiek osatutako orkestra txiki bat jartzen da beti, eta honek antzezpenean zehar zenbait doinu jotzen ditu. Interpre-

tazio horiek ere kodifikaturik daude antzezpenean.

Musikak pertsonaien sarrera eta irteera, pertsonaien mugimendu isilak, martxa militarrek, batailak, *troupe* osoaren sarrerak eszenatokira eta abar laguntzen ditu. Musikak nekez egiten du bat kantuarekin, argumentuaren ekintza garrantzitsuak nabarmentzen ditu eta, finean, pastoralaren ezenak mugatzeko baliatzen da.

ESPAZIOA

Pastoralaren **jokalekua** hutsik dago, dekoraturik gabe, eta, horrenbestez, antzezpena edonon egin daiteke. Lekua antzezleak beste pertsonaiei eta ikusleei zuzendutako diskurtso batean zehatu ohi da.

Eszenatokia atari zabalean jasotako oholtza garai bat da. Atzealdean errezel bat jartzen da, erdian eta goian pastoralaren izena daramana. Errezelaren ondoan musikariak jartzen dira.

Ateak. Atzealde horretan hiru ate irekitzen dira: urdina eskuinera, ikusleen ezkerrera alegia, gorria ezkerrera, ikusleen eskuinera, eta zuria erdian. Ateak Bibliak Azken Judizioan zintzoei –aitaren eskuinera– eta galduiei –ezkerrera– emandako lekuaren arabera kokatuta daude.

Bandera eta idola. Zintzoak sartuko direneko atearen gainean entseina bat, edo Zuberoako bandera bat, edo ikurrin bat jartzen da, eta gorriaren gainean, berriz, *idola*, gaiztoak irabazten ari direnean bihurrikatu egiten den zurezko panpina bat.

PASTORALAREN EKINTZAK

Hérellek jada pastoralaren funtsezko mezua deskribatu zuen. Garamendik gatazka modu honetara definitzen du: «Finean, Jainkoa eta Satan pastoral ororen Protagonista eta Antagonista dira. Izan ere, *mujeriek* Historia bi arerio horien arteko gudu-zelai gisa agertzen digute. Antzerki-lan bakoitza Ongiaren eta Gaizkiaren indarrek betidanik jokatzen duten guduaren pasarte bat besterik ez da. Ezinbestean, bataila horietan Jainkoa da beti garaiak, nahiz eta, Hérellek adierazi bezala, Satanek ez duen inoiz amore ematen. Pastoralarena, ordea, ez da plantamendu manikeoa, aurrez aurre borrokatzen diren izakiak ez baitira parekagarriak. Are gehiago, Gaizkiak indar positiborik ere ez du, Ongiaren aurkako bere borroka alde aurretik galduta dago. Drama didaktiko bat den heinean, pastoralak apologetikaren eta katekesiaren funtzio pedagogikoak bere egiten ditu» (1990, 579-80).

Kodifikazioa. Ikusi dugunez, oinarrizko oposaketa hori komedia ideologiko moduan adierazten da, funtsezko bi printzipiori jarraiki: formen muturreko kodifikazioa eta ekintzen kodifikazioa.

Azken kodifikazio horrek gatazkaren eta dramaren deuseztapena dakar. Pastoral bat alde aurretik ezarritako halabeharrezko plan baten antzezpena da. Horrenbestez, pastoral baten interes-guneak ez daude kontatzen den istorioan, erri-tualki antzeztutako ekintza zenbaitetan baizik.

Arene Garamendik, klasik Proppena irudien metodo bat baliatuz, pastoral batean *halabeharrezko* diren ekintza horietako batzuk azpimarratzen ditu (1990, 585 eta hur.), ekintza errepikatua eta ikusleek jada ezagutzen dituztenak, ezagutza horrek berak ikusleei gozamina ekartzen dielarik. Ekintza «integratuak» dira, eta ez «apokaliptikoak», Ecoren hitzak erabilita.

Baliabideak. Alabaina, pastoralaren erritualizazioak irakurlearen nekea eragin dezake, eta, erritmo errituala hausteko, pastoralierrek zenbait baliabide konbinatzen dituzte:

1. «*Batailen*» antzezpena, gerra egileen arteko aukaritzea ekintzak, eszenatokian modu estilizatuan, dantza gisa ia, agertzen direnak.

2. *Pausaldi kantatuak.*

3. Baliabide garrantzitsuenetakoa bat *sataneriak, umorezko pausaldiak*, dira, pastoralaren ildo erritualari eutsita: «Antzezpen luzean zehar ikuslea ekintza erabat kodifikatuaren errepikapenarekin gogaitzeko arriskua oso handia da, eta arrisku hori umorezko pausaldiak sartuz arintzen da» (Garamendi, 1990, 587).

Pastoralaren ekintza kodifikatuak, bestalde, honako eszena-ereduetan sailka daitezke: antzezle multzoen helduerak, eszenaratzeak, batailak, atzemateak, ihesaldiak, borrokaldiak, heriotzak, loriatzeak, kondenaioak, garaipenak, porrotak.

Kodifikazio arinak. Horien ondoan, Garamendi pastoralaren gutxiago kodifikatutako eszenak badirela ohartuko da, hala nola santuen martirioak, mirariak, hobiratzeak eta piztuerak.

● ESTILOA PASTORALEAN

Lengoaia. Pastoralen erabiltzen den lengoaia zein estiloa sarritan aztertuak izan dira. Txomin Peillenek (1981) kopia-tzaileek burututako hitzen eguneratzearen gai polemikoa jorratu du. Patri Urkizu (1984) ere gai berberaz arduratu izan da, eta pastoralen eskuizkribuetan arkaismoak fidelotasun handiz gorde direla azalduko du.

Fartsak eta xaribariak.

Gai horren haritik, adituek pastoralaren jatorriaz eztabaidatu zuten. Antzinako antzerki batek hizkuntzaren antzinako aztarnak gorde ez izana paradokiko gertatzen zitzaion zenbaiti, batez ere pastoralaren antzinasuna defendatzen zutenei. Denbora askoz kopia-tzaileek pastoralaren hizkera berri zutela pentsatu izan zen.

Estiloa. Estiloari dagokionez, Beñat Oihartzabalen (1985, 86-87) iritzi neurridunak pastoralaren estiloaren alderdi nabarmenenak laburbildu ditu:

«Zenbait ezaugarri eman daitezke: ar-tifiziala, idorra, hantua, monotonoa (funtsean, ongi begiraturik, teatroari berari ongi doazkion adjetiboak).

«Ezin uka bizkitartean estilo horrek grazia berezia duela gaur guretzat. Exotismo hori ez du hainbat euskalkiaren berezitasunak sortzen, baina gehiago erabili mintzairan agertzen diren nahasketak: herrikoitasuna eta handi nahikeria, inozentzia eta harrokeria, ezaxolkeria eta pretentzioea».

Pastoralaren estiloa erregistro ezberdin eta urrunak nahastearen ondoriozko inozentziak —akaso pastora-la defini lezakeen funtsezko ezaugarria— markatzen du.

Generoaren ezaugarriak. Argitaragabeko lan batean (*Kortazar, Zuhaitza eta fruitua, z/g*) generoaren ezaugarri poetikoak ezartzen saiatu gara, argitaragabeko lau pastoral (hiru klasiko eta moderno bat) aztertu ondoren. Lanaren ondorio garrantzitsuenak honakoak dira:

1. Pastoral klasikoek literatur egitura soilagoak jarraitzen dituzte. Modernoak, aldiz, egitura dramatiko konplexuagoak baliatzen ditu, antzerki arrunt jasoaren eraginez. Azken mota horrek ekintzak «dramatizatze» eta gaia garatzeko asmoa ageri du.

2. Pastoral klasikoak luzeagoak dira, argumentua bi ardatzen inguruan egituratzen baita: pertsonaiaren bizitza pribatua eta publikoa, modernoan ekintza lotuagoa den bitartean.

3. Neurkera, kasu honetan la *kopla*, poesiaren osaera eta moldaketan funtsezkoa da.

4. Pastoralak idazketa eta ahozkotatzen bitarteko generoak dira.

■ BESTE HERRI-ANTZERKI MOTA BATZUK

Arene Garamendik (1990, 895-979) Iparraldeko beste antzerki mota batzuk ikertu ditu.

Generoen bereizketa. Bi genero bereizi ditu: inauteri-antzerkia eta xaribariak.

Inauteri-antzerkian *Zuberoako maskaradak* eta *Hérellek inauteri-tragikomediak* deitutakoak bereiz daitezke. Hori-ek, aldi berean, **gai serioko lanetatik** —*pastoralak, trajeriak* deituak— eta **umorezkoetatik** —*xaribariak*— bereizten dira.

Hitzaurrearen ondoren, non antropologo asoziazionisten eta antropologo estrukturalista eta funtzionalisten arteko polemika azaltzen baita, Garamendik

Inauteriak aztertzean jarrera historizista bat defendatzen du. Ikuspegi hori harturik, inauteriak eta garaitu horretan eta gai bertsuak erabiliz egiten den antzerkia lotzen ditu. Inauteri-antzerkia antzerki erritualizatua dela, baina ez horregatik aldagaitza, ondorioztatzen du: «Errittoa, beraz, gizartearen metafora bat da, eta gizartearekin duen harremana erabat hautazkoa da»(1990, 908).

● MASKARADAK

Zuberoako maskaradak ikuspegi horrekin aztertuko ditu. Arene Garamendiren metodoa inauteriko antzezpen horiek testuinguruan jarri eta Frantziako beste inauteri-ospakizunekin lotu eta alderatzean datza. *Arene Garamendiren* (1990, 909) iritziz, Zuberoako maskarada landatarra, zeinaren pertsonaiek aurpegia ez baitute estaltzen, baina bai beren burua mozorrotzen, «inauterietako maskarada hiritar batetik eratorria da: Eroen Jaietatik».

Definizioak. *Juan Mari Lekuonak* «ihauterietako ikuskizunak» bezala definitzen ditu (1982, 226). *Patri Urkizu* (1984, 15), definizio bat eskaini gabe, berorietan hautemandako esanahiez jardungo da: *Badérentzat* gudu-antzezpenak dira, *Michelentzat* Erdi Aroko gizarte klaseen metaforak, *Chahorentzat* gizartearen indarra ageri duten formak. *Hérellen* iritziz, maskarada gorrian parte hartzen dutenek Zuberoako lanbide eta pertsonak islatzen dituzte, eta, beltzekoek, berriz, kanpotarrak.

Interpretazio horiei *V. Alford-ena* eta *Julio Caro Barojarena* gaineratu behar zaizkie. Alfordek, Frazer jarraituz, emankortasun erritokoak ikusten ditu antzezpen horietan, eta Caro Barojak, berriz, erritokoak gizartearen ongizatea bermatzen duela.

Pertsonaia multzoak. Maskaradak bi pertsonaia multzok osatzen dituzte: gorriak eta beltzak. Bi multzoak lanbideak ordezkatzeko dituzten pertsonaiek osaturik daude.

Gorrien artean honakoak bereizten dira: *Txertero* (zaldizko mezularia), *Axuriak* eta *artzaina*, *Artza*, *Gathia* (Katua, eskuetan pantografo bat daraman pertsonaia), *Buhamesa*, *Kantiniresa*, *Zamal-zain*, *Kherestuak*, lore saltzaileak, *Kukulleroak*, *Maritxalak*, *Sapurrrak*, *Enseña-*

ri, *Jauna*, *Anderea*, *Laboraria*, *Etxakanderea*.

Horien atzetik musikariak doaz, eta atzerago beltzak. Beltzen pertsonaia nagusiak gorrienen antzekoak dira, baina lanbideak ezberdinak dira. Horien artean *kauterak*, *los txorrotxak*, *kedar-garbitzaileak*, *barberua*, *medikua* eta *botikaria*, *notarioa* eta *apezpikua* daude.

Inauteri-fartsa. Phanzart.

Ekintza. Ikuskizun hau bi multzo horiek moldatzen dute. Bi multzoak antzezpena egingo den herrira hurbiltzen dira, eta bidea barrikadez etena topatuko dute. Antzezpenaren lehenengo ekintza barrikada horiek gainditzea da. Erasoaldi orokorrak, oldarrak, hiria hartzea, herriko handikiei bisitaldiak, *brailia...* antzeztzen dira. Herriko plazan dantza konplexu bat egiten da. Pausaldietan mimo funtzioak eta ozenak eskaintzen dira.

Esanahia. Arene Garamendiren iritziz, maskaradak natura versus kultura, ohorea versus desohorea kategoria semantikoak irudikatzen ditu. Gizataldea erabat ordezkatu behar da, eta horregatik an-

tzinako pertsonaia, kasik sailkaezinak barne hartzen dira. Natura ospakizunean parte hartzen duten animaliek ordezkatzeko dute, versus ordezkatzeko lanbideak medio gizartearen zati diren pertsonak. Ohorea lurrari lotutako lanbideez irudikatzen da, eta desohorea lurrarekin zerikusirik ez duten ofizioekin metaforizatzen da. Beltzek, horrenbestez, gorrien alderantzizko mundua irudikatzen dute.

● INAUTERI-FARTSAK

Inauteri-fartsek hiru gai baizik ez dituzte jorratzen: *Bacchus*, *Phanzart* eta *Le jugement* eta *la condamnation de Carnaval*. Inauterien kariaz antzeztuak izateko idatzitako antzerki lanak dira. Berandu antzeztu ziren, XVIII. mendean amaieran. Phanzart-ek hiru agerraldi ezberdin ditu:

- Phanzart eta Bacchus-en arteko liskarra;
- Bacchus-en pozoitzea, bere emazteak burutua;
- Epaiketa Phanzart-i.

Agerraldi bakoitzaren aurreko atarikoan Inauteriak baztertu eta Garizumari lotzeko premia nabarmentzen da. Haatik, pertsonaia astoz mozorrotuta daudelarik, mezu horiek indarra galtzen dute, beren zentzua alderantzizkatzean.

Bacchus, ordea, Garizumaren garrantzia xedatzen duen moralitate da. *Le jugement* zatitan gorde da, baina, hala ere, Gaskoniako zenbait ikuskizunekin antzekotasunak nabari daitezke.

● XARIBARIAK

Xaribariak, *astolasternak*, komunitatean gertaera gaitzesgarri bat, eskuarki ezkontza desegokiak, edo alargunen zein alargunen arteko ezkontzak, jazo denean burutzen diren antzezpenak dira.

Definizioa eta bereizketak. *Juan Mari Lekuonak* (1982, 231) honela definitzen ditu xaribariak: «zenbait erru edo hutssegite moralen aurka bertako gazteriak antolatzen dituen teatrozko errepin satirikoak». Egile honek xaribari mota ezberdinak bereizten ditu: *xaribari serenata*, gaitzespena merezi dutenen leihopean emandako serenata zaratzatsua, *xaribari panda*, karroza baten gainean eskainitako mimo ikuskizuna, eta *xaribari farsak*, euskaraz *asto lasternak* ere deituak, azken horiek antzerki ikuskizun konplexuagoak direlarik. «Xaribari farsak ohiturazko

komediatxoak dira, Erdi Aroko drama satirikoen antzekoak. Argumentutzat herriko gertakari eskandalagarriak hartzen dituzte, eta aire zabalean antzesten dira» (Lekuona, 1982, 233).

Patri Urkizuk (1990) badu liburu bat non *astolasterrak* bakarrik ikertzen baitira, liburu horretan xaribari hitza, bere jatorria, egileak, gaiak eta hizkera aztertzen dituelarik.

Arene Garamendik (1991, 958-977) xaribari paradak, euskaraz *asto lasterrak* ere deituak, xeheki ikertuko ditu. Paradak akusatuen aurkako epaiketa parodiko gisa aurkeztutako komediak dira. Xaribari fartsak pastoralaren antzekoak dira egiturari: oinarria eskuizkribua da, aitzinsolasak eta epilogoak daude, antzezpenean sataneriek pisu handiagoa dute... Xaribarietan, ordea, kodifikazioa askoz apalagoa da. Lizunak zirela eta, agintariek debekatu egin zituzten.

Funtzioa. Xaribarien funtzioari buruz bi teoria aurkez litezke:

Batetik, **Lévi Strauss-en** (1978) iritziz, gizarte agrafoek irregularitasun kosmologikoren bat, eguzki-eklipse bat kasu, gertatzen denean bakarrik egiten dute zarata. Zarata gizarteko jokabide bat gaitzesteko baliatzea bere erabilera laiotzea da. Lévi Strauss-ek dio xaribariaren zarak anormalak diren batasunen arteko bitarteko gisa jokatzeko duela; adibidez, agure baten eta neskatoren artekoa, antzua delakoan. Egoera horiek, finean, eklipse bat ematean gertatzen denaren antzekoak dira: Eguzkia eta Lurra elkarrekiko hurbilegi edo urrunegi daude.

Bestalde, E.P. Thompson-ek (1972) xaribaria historiaren ikuspegitik aztertuko du, eta honako ondorio hauek eskaintzen ditu:

1. Xaribariak Elizaren prozesioen parodiak dira, eta horregatik kaleko antzerki bilakatzen dira.
2. Xaribariak molde ezberdin ugari ditu. Denak, ordea, biolentzia bideratzeko baliatzen dira.
3. Xaribariaren funtzioa eskandaluzko gertaera bat jakinaraztea da.
4. Xaribariaren bidez komunitateak gizarteko jokabidean onartzen diren mugak ezartzen dira.

■ BERTSOLARITZA

● DEFINIZIOA

Bertsolaritza herri-literaturaren genero bat da, poema kantatuen bat-bateko jarduna, eta bi modutara hedatzen da: ahozko bat-bateko jarduna jendaurrean eta «bertso paperak» deitutako orrialde solteetan hedatzen den idatzizko bat-bateko saioa.

Ahozko genero horretan ematen da *Milton Parryk* poema homerikoetarako pentsatu zuen egokitazapena. Bertsolaritza ez da ezerezetik sortutako bat-bateko jarduna, une jakin batwan adierazten diren alde aurretik prestatutako gai, motibo, esaera edo erriak unean asmatze, eguneratze bat baizik.

Esan beharko litzateke, *Ruth Finneganekin* batera, bertsolaritzan «Memorization rather than improvisation is in fact involved» (1976, 143). Oroimenak bat-batekotasunak baino gehiago jokatzen du. Bertsolariek berek adierazten duten bezala, bertsolaritzan bat-batean aritzeko unean «biltegitik» beharrezko dena ateratzea da kontua. Formulak aplikatzen direneko arte bat da.

Artisautza mota horretan sorkuntza lanik bada, noski, formulek, berez, ez dutelako poema eder bat ematen. Bertsolariak gaiaren koherentzia, egokitasuna eta garapena nahiz adierazpide poetikoarekin eta ustekabearekin lotutako hainbat alderdi landu behar ditu.

Definizio negatiboa. *Gorka Aulestiak*, gai honi buruzko Doktore-Tesian (1990, 34 eta hur.), bertsolaritza kontzeptua definitzeari atal oso bat eskaintzen dio. Definizioa erabilgarriak ez diren parameetroez eta irizpidez aski bitxiz moldatu dela pentsa liteke, baina gai honen gainean egin den hurbilketarik zuhurrena da. Definizio negatibo batekin hasten da, eta honelakoak adierazten ditu: «bertsolaria ez da trobadore bat», «bertsolaria ez da juglare bat», «bertsolaria ez da poeta jaso bat», «bertsolaria ez da kantari huts bat», «bertsolaria ez da antzezle bat». Ezaugarri negatibo horiek bertsolaritza berarekin zerikusirik ez duten forma poetikoen alderatzen dute eta, horrenbestez, ezarritako erlazioa ez da ikerketarako baliagarria. Agerikoa da bertsolaria ez dela trobadore bat, forma portikoak ezberdinak direlako.

Definizio positiboa. *Xabier Amurizak* eskaintako definizioak egokiagoa dirudi: «Bertsolaritza hitzak erritmoz eta errimaz kantatzen datzan kirol mota bat da», *Gorka Aulestiak* honela osatzen duelarik: «Bertsolaritza ahozko euskal poesia da, eskuarki bat-batekoa dena eta poeta herrikoiek jendaurrean kantatzen dutena» (1990, 38).

Adierazi genuen bezala, definizio horretan fenomenoaren transmisio idatzi edo inprimatua falta da. Gainera, «kirol» hitza ez da ongi ulertzen, nire iritzian hitzezko jokotik hurbilago baitago, dibertimendutik baino, Aulestiak iradoki bezala.

Alderdi ez tradizionalak. *Jon Juaristik*, bestalde, argitaragabeko lan batean generoaren alderdi ez tradizionalak azpimarratuko ditu. «Inprobisatzaileak pro-

fesionalak edo erdi-profesionalak dira, espezializazio prozesu luze bati lotu osatean. Bertsogintza teknikak, formulak eta topikoak adituen aldamenean ikasita eskuratzen dira. Teknika horiek familia edo gremioaren bidez transmititzen dira, baina beti ere testuinguru itxietan». Deskribapen horrekin ados gauden arren, erantsi beharko litzateke, bertsolaritza profesional horrez gain badela, zaletu mailan, generoaren hedapen lauso eta zabal bat.

● BERTSOLARITZA MOTAK

Gorka Aulestiaren definizioaz aritzean esan berri dugun moduan, bertsolaritza mota asko dago. Bat-bateko jarduna funtsean bakarra da, baina testuinguru ezberdinetan ageri da.

Akaso genero honen gainean aditu nagusia den Joan Mari Lekuonak honako mota hauek bereizten ditu.

JENDAURREAN BAT-BATEAN EGINDAKO BERTSOLARITZA

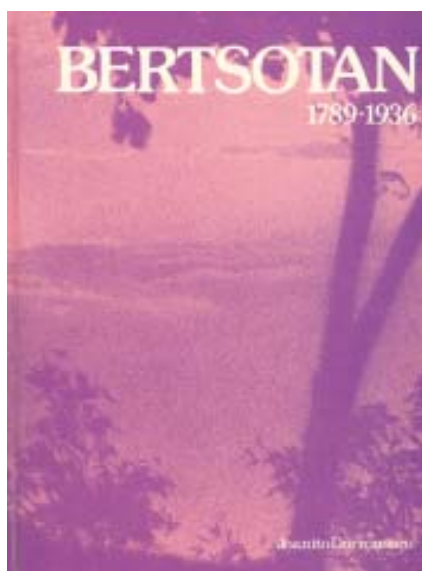
Bertso poetikoak bat-batean botatzen dira, adi-adi dagoen entzuleriaren aurrean, bertsolariak ezin duelarik akats bat zuzendu. Teknika, zeinari buruz gero luzeago jar dungo baikara, epifonema deitutakoaren teknikan oinarritzen da, hau da, azkena esaten dena aurrea pentsatzen dena da, eta bertsoa amaiera horren arabera eraikitzen da, «atzekoz aurrera».

Bertsolari bati honako ezaugarri hauek eman ohi zaizkio: oroimena, erreflexu azkarrak, umorea eta ironia, eta «plaza gizon izaera»: hau da, jendaurrean aritzeko, egoteko gaitasuna, jendearen enpatia jaso eta gidatzeko gaitasuna; oholtza eroso egotea, hitz batean (Aulestia 56-7, baina lehenago Lekuona, 1982, 126-7).

Jendaurreko saioak era askotara antola daitezke: XIX. mendean bi bertsolariren –edo gehiagoren– arteko desafio ugari izaten zen. Molde arruntena, ordea, herriko jaietan jendaurreko bat-bateko jarduna da. Lore-Jokoek, 1853az geroztik antolatutakoak, bertsolari lehiaketak barne hartu zituzten. Bertsolaritzaren instituzionalizazioa, 1936ko gerraren aurreko urteetan hasia, Bertsolari Txapelketekin gailurrera heldu da. Gaur egun hain jendetsuak diren txapelketa horietan bertsolariak hainbat proba gainditu behar dituzte: bakarreko bat-bateko jarduna, desafioak, ofizio-lana, errima jakin bati lotu beharra, eta abar (Lekuona, 1982, 131 eta hur.).

BERTSIO IDATZIAK.

Bertsolariak bakardadean bertso eta poemak idatzi ohi izan dituzte, bertso koaderno batean akaso.

BERTSIO ARGITARATUAK.

Azkenean koaderno horiek argitaratzea gerta liteke. Sarriagotan, ordea, orri hegarietan argitaratzeko poemak idazten dira, itsu-kanten modura. Batzuetan bertsolariak enkarguak hartzen ditu, eta komunitatearen ekintza hau edo bestea gaitzetsi edo goresteko bertsoak idazten ditu.

Antonio Zavala (1980, 119) «bertso paperen» bildumagile garrantzitsuenak –bertsolaritzaren argitaratzaile nagusia, AUSPOA bere bilduma 200 alek baino gehiagok osatzen dute– uste du poema horiek komunitatearen orimeanean gorde daitezela idazten eta argitara ematen direla. Bat-bateko jardunaren transmisioa atzeratu izanak ez du esan nahi bertsolariak bere teknika aldatu duenik: bat-batekotasuna antzekoa da jendaurrean aritzen denean edo testua idatzia izan dadin bat-batean jarduten denean. Egia da, hala ere, azken kasu horretan bat-bateko jardunaren gainean kontrol handiagoa duela, eta testua zehatzago biribil dezakeela.

● BERTSOLARITZAREN POETIKA

Bertsolaritzaren konposizio unitatea bertsoa da. Adierazpen hori harrigarria suerta liteke, bertsoan, azken finean, unitate are txikiagoak aurki baitaitezke, baina unitate esanguratsua bertsoa da.

Bertsoa atzekoz aurrera teknika ezaguna medio eraikitzen da. Bertsolariak azken oina –bi errima edo punturen arteko zatia– moldatzen du. Errima edo puntua –ezen kontzeptu horiek ez baitute esanahi bera– osatu ondoren, aurrea botako dituen errimak eta oinak moldatzen ditu. Bertsoa moldatzerakoan, piramide tankerako egitura hori, orokorretik zehatzera, funtsezkoa da.

Joan Mari Lekuonak (1982, 139-169) bertsolaritza diren bertso arruntak zerrendatu eta ikertu ditu. Oro har, ohikoena *zortziko txikia* eta *zortziko nagusia* direla esan daiteke. Lehenak zortzi puntu eta puntu bikoitietan lau rrima ditu; puntu bakoitietan 10 silaba ditu, eta errima daramaten bikoitietan 8. *Txikiak* egitura bera du, baina puntuetako silaba kopurua aldatuz, 7/6A. *Zortziko* klasikoa 8/7A puntuekin egiten da. «Oin» edo bi hemistikioen multzo horretan –edo bi lerro, edo bi puntu, leku bakoitzean, eta batzuetan aditu bakoitzaren arabera, izen bat hartzen du– unitate semantiko bat ematen da, batzuetan puntu bikoiti eta bakoitien zalmalkadurarik ezak indartua.

Hamarreko nagusia eta txikia ere ohikoak dira. Bertso horiek aurrekoen neurri berberak dituzte, baina lau errima behar bost, 10 lerro edo puntuko bertsoa osatuz.

Bederatzi puntuko bertsoa ere, 9 erri-
ma eta 14 puntukoa, maiz entzuten da.
Errimak 2, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12 eta 14.
lerroetan jartzen dira, gainerakoak libre
utzita. «Lerro bakoitiak 7 silabakoak dira,
eta bikoitiak 6koak. 4 eta 14. lerroek,
berriz, 5 silaba baino ez dituzte» (Aulestia,
1990, 42).

Errima puntuaren amaieran ematen
den homofonia da. Euskaraz *puntu* dei-
tutakoa eta errima ezberdinak dira, pun-
tuaren homofonia ez baita azentua dara-
man silaban hasten, eta, gainera, kon-
sonante batetik, eta ez bokaletik, hasita
egin daiteke. Errim-
mak errazak (siste-
man maizago ageri
direnak) eta zailak
(hizkuntzan gutxi-
ago ageri dira) izan
daitezke.

Erritmoak. *Ber-
tsoak* kantatuz inpro-
bisatzen dira. Mu-
sikak erritmoa ezar-
tzen du. Azken osa-
gai honi buruz ez da
teoria sendorik aur-
keztu, Manuel Le-
kuonak poesia latin-
darraren erritmo-
ekin lotzen duten te-
oriak aurkeztu izan-
nagatik.

● BERTSOLARITZAREN
HISTORIA

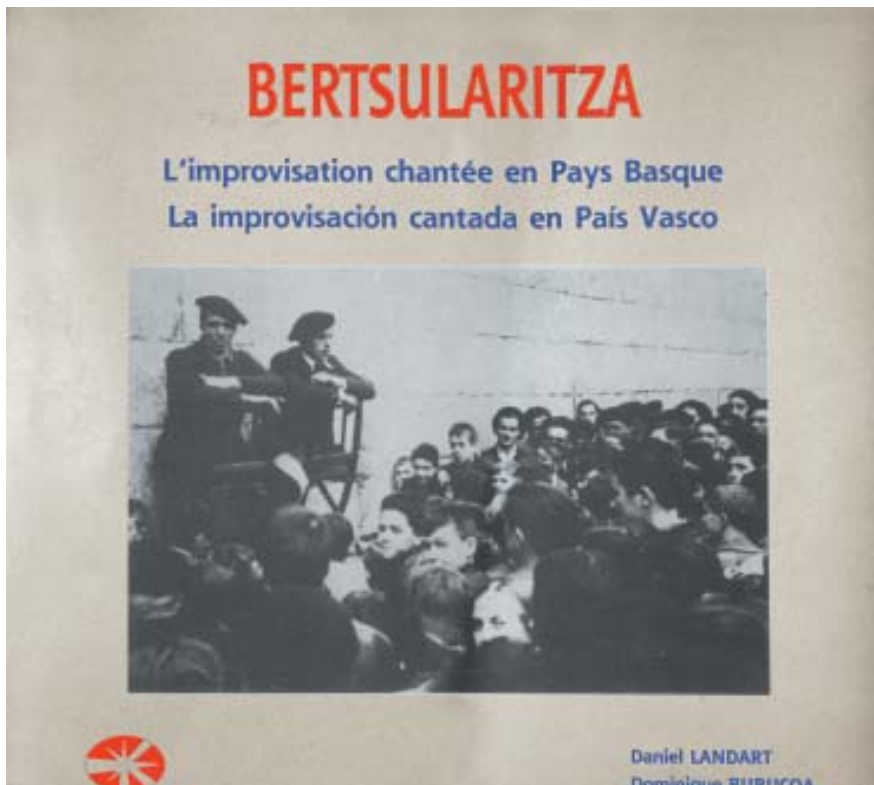
Aita Zavalaren *El
bosquejo de la histo-
ria del bersolarismo*
(1964) lanaren on-
dotik, bertsolari-
tzaren historia azal-
tzeko egitura mo-
duko bat moldatu da. Joan Mari Lekuo-
nak (1982) birritan egin du, eta honek
egina Gorka Aulestiak (1990) berretsi du.

Aipatu egiturak bertsolari-
tzaren bost al-
ditan banatzen du:

- 1. Erromantizismoaurrea (1800-1839).**
Euskal inprobisatzaileei buruzko lehen
berriak jasoko dira. Hasierako bertsolari
ia legendazkoen garaia da. Aldi horre-
tan ahozko bat-batekotasuna eta ber-
tsolarien arteko desafioak ziren nagusi.
- 2. Erromantizismoa (1839-1876).** Ho-
nako bertsolari handien garaia da:
Xenpelar, Iparragirre, Etxahun, eta abar.
«Bertso paperak» hedatzen hasiko dira.
Erabilitako hizkera estilizatu egingo da:
errimak aberatsagoak dira, musika
hobea, gaiak anitzak.
- 3. BERPIZKUNDEA (1876-1935).** Aldi
hau gizarte aldaketek markatuko dute:
bertsolariak ez dira landako gizarte ba-
ten emaitza, eta hirietan finkatuko dira.

Bertsolarien arteko desafioak desager-
tzen dira, eta inprobisatzaileek gizarte-
duten eragina areagotu egingo da. «Ber-
tso paperak» aldizkari eta liburuetan
argitaratzen dira. Alderdi politikoek
bertsolari-
tzaren propaganda modu bat be-
zala erabiltzen dute.

- 4. BERPIZKUNDEA (1935-1968).** Bertsolari-
tzaren instituzionalizatzen da. *Bertsolari-
egunak* sortzen dira. Bertsolari-
tzaren narra-
tiboa estilizatu egingo da, poema li-
rikoak emanez. Komunikabideek ber-
tsolaritza lau haizetara hedatuko dute.
Gaien tratamendua logikoagoa da.

- 5. Aldi soziala (1968-1977).** Bertsolari
eskolak sortzen dira. Bertsoa politiza-
tu egingo da. Teknikak aniztu eta he-
datu egiten dira. Bertsolari-
tzaren ikus-
kizunak eta txapelketak hartuko ditu
adierazpi de gisa.

Eskema hori eztabaidagarria dateke.
Lehenik eta behin, barne bilakaerari ez
diola erreparatzen argudia liteke, aldiak
gertakari historikoen arabera ezarri dire-
la: lehen eta bigarren karlistada, gerra zi-
bila, Francoren heriotza. Bigarrenik, lite-
ratura jaso interpretatzeko baliatzen di-
ren etiketa berberak erabiltzen dira, eta
horrek nahasketa eragin lezake. Arrisku
hori agerikoagoa da berpizkunde garaian,
kontuan izanik literatura idatzian aldi hori
Sabino Aranaren obraz geroztik hasten
dela, eta bertsolari-
tzaren berriz, askoz be-
randuago. Hortaz, ez dirudi egokia bi
objektu ezberdinentzat, alegia bertsolari-
tzaren eta literatura idatzia-
ren bilakaera, ter-
mino berbera erabiltzea.

● ZENBAIT AUZI
BERTSOLARITZAREN INGURUAN

**Poesia jaso eta bertsolari-
tzaren** Eus-
kal literaturaren inguruan dagoen ezta-
baida batek bertsolari-
tzaren gertutik uki-
tzen du. XIX. mendean poesia jaso eta
bertsolari-
tzaren hain dira hurbileko, ezen
euskaraz kritikak egileak talde batean do
bestean sailkatzeko arazoak baititu.
Adibidez, ez da erraza Etxahun non ja-
rri behar den jakitea, batzuentzat ber-
tsolaria baita, eta beste batzuentzat poeta
erromantikoa. Bilintxen kasuan are zai-
lagoa da, poeta eta bertsolari gisa ezagu-
na baita, txanda-
ka. Hain zuzen
ere, Mikel Zarate
Institutuak *Poetas-
bersolaris en el si-
glo XIX* izeneko
liburu bat argita-
ratuko du, aipatu
dugun zalantza-
ren adibide.

Eremu bien ar-
teko hurbiltasuna
hainbat arrazoiren
ondorio da. Bate-
tik, XVIII. men-
dearen amaieraz ge-
rozitik euskaraz ar-
gitaratzeko ergoz-
pen handiak dau-
de, eta Euskal He-
rriko egoera poli-
tiko gatazkatsuak
euskarazko tradizio
poetikoa ahulduko
du, XIX. mende-
ko poetek erreferen-
tzia moduan ahoz-
ko literatura hartu-
ko dutelarik. Beste-
tik, jakina da lite-
ratur tradizio bat ahula denean jaso eta
herrikoia denaren arteko mugak lausotu
egiten direla; horrenbestez, ahozko-
tasunaren emaitzei ahozko literatura dei-
tzen zaie. Hirugarren arrazoi garrantzitsu
bat da Erromantizismoak eta bere dok-
trina estetikoak nahasketa faboratu zute-
la. Erromantizismoak inspirazioa eta poe-
sia narraitibo aldarrikatzen zituelarik, eus-
kal idazleek termino horietan bertsolari-
tzaren aldarrikapena ikusi zuten. Ber-
tsolaritza Erromantizismoaren funtsezko
ezaugarri jarraituz eko genero eta estetika
aproposa zela iruditu zitzaion. Erroman-
tizeak gaztelaz idazteko molde erraza es-
kaini zuen bezala, euskaraz zortzikoa eta
haren aldaerak baliatu ziren, eta, horrez
gain, inspirazioa eta bertsolari-
tzaren ezaug-
garri nagusienetako den bat-bate-
kotasuna nahastu ziren. Azkenik, Erro-
mantizismoak ahozko literaturaren
garrantzia azpimarratu zuelarik, eta XIX.
mendean literatur mota horren tradizio-

rik oparoena bertsoaritzan zegoelarik, zehaztugabetasuna areagotu egin zen.

Inoiz baliagarria suertatu den eskolatu eta eskolagabeen arteko bereizketak XIX. mendean ez du balio, besteak beste XIX. mendean amaieran bertso paperen bidez muga horretan dabilzan Bilintx edo Iparragirre bezalako poeten lana hedatuko baitira.

Ez da erraza, bada, bertsolariak eta poetak sailkatu eta elkarrengandik bereizteko irizpide bat aurkitzea. Bi eremu horiek bereizteko irizpide gisa lanak hedatzeko modua erabil liteke, Eusebio Azkueen kasuan adibidez, zeinak, zortziko ugari idatzi arren, ez baitzuen inprobisatzen, edo, Bilintxen kasuan zuzentasanaren irizpidea. Nolanahi ere, Iparragirre inprobisatzaile ospetsu eta hedapen handiko idazlearen lanarekin, adibidez, zalantza hori kasik uxatu ezina da.

● BERTSOLARIAK HISTORIAN

Joan Mari Lekuona 1982an *Ahozko euskal literatura* argitaratu zuenetik, bertsoaritzaren inguruko ikerketa bertsolari jakin batzuen obrarekin osatuko da. Lekuonak, adibidez, Bilintx, Iparragirre eta Txirritaren lanak aztertu zituen. Gorka Aulestiak Etxahun, Otaño, Xalbador eta Amuriza ikertu ditu.

Bilakaeraren ordezkariak. Gure azalpen hauetan nahiago izan dugu Etxahun, Xenpelar eta Amurizaz arduratzea, bertsolari horietako bakoitzak bertsoaritzaren bilakaeran aldi bat markatzen baitu: Erromantizismoa, XIX. mendeko garapena eta XX. mendeko berrikuntza. Onartu beharra daukagu zerrenda horretan Txirrita falta dela. Joan Mari Lekuonak esan ohi duen bezala: «Xenpelar eta Txirritarik gabeko bertsoaritzaren historia bat osagabea da. Biak garai jakin batzuetan bertsoaritzaren bultzatzaile garrantzitsuak izan ziren. Biek hizkera berritu zuten». Gure zerrendan Txirrita falta bada ere, gabezia hori Lekuonaren lanak ematen du.

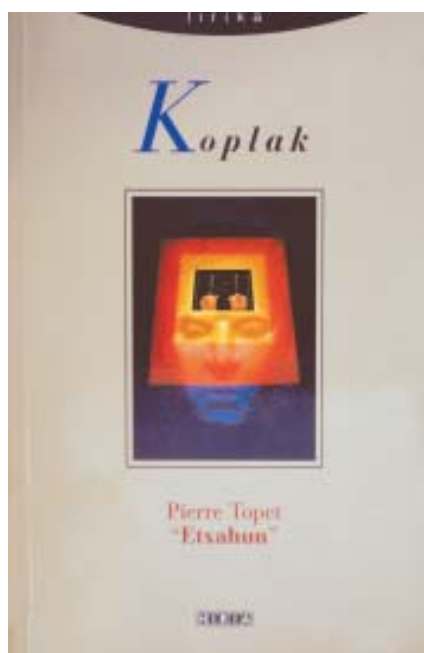
METODOA

Azken oina eta errimak. Gure ikasgai hauetan proposatzen dugun metodoa bertsolariak beren teknika poetikoaren gainean egindako adierazpenetan oinarritzen dira. Horiek sarritan esaten dute bertsoa osatzerakoan «azken oina» eta errimak dituztela bereziki goioan.

Hori erabat horrela ez bada ere, Roman Jakobsonen esatera gogora ekartzen badugu, zeinetan adierazten baitzuen esanahi bereziak bertsoaren gune berezietan ageri direla, onartu beharra daukagu bi gune horietan, alegia azken oinean eta erimetan, bertsoaren funtsezko esanahietako batzuk ageri direla.

Etxahun bertsolari osoa da, bere teknika ez delako hitz egiteko moduan, tonuan edo adierazpidean ezkututzen, narrazioa eta suspensea maisuki erabiltzen dituelarik. Eszenen zalutasuna, xehetasunei emandako garrantzia (pertsonaiez aritzean, adibidez) aparteko poeta bat balioetsi eta, garrantzitsuagoa dena, gozatzeko kontuan hartu beharreko alderdiak dira.

Koherentziaren legea. Edonola ere, bertsoaritzan bada beste lege bat: koherentziarena. Bertsoaren garapena errima gordetzearen alderdi formalak bezain garrantzitsuak da, edo garrantzitsuagoa. Pentsamenduaren egitura eta garapena bertso-sorkuntzaren funtsezko alderdiak dira.

Bertsoaren autonomia. Horrek bertsoaritzan garrantzitsuak den auzi bat mahaigaineratzen du: bertsoaren balizko autonomia, bere batasun handiagoko poemaren aldean. Bertsolarien arabera, bertso gintza hari aski fin batek lotutako bertso sorta batek osatzen du, bertsoaren batasuna konposizio osoarena baino garrantzitsuagoa delarik. Teorikoki egia dirudien hori ez da horrela, ordea, antzinako bertsoaritzan, non, hain zuzen ere, bertso kopuru handiagok baliatzen baitziren. Etxahunen testuak arretaz aztertzen badira, adibidez, konposizioaren koherentzia eta batasuna bertsoarena bezain garrantzitsuak dela konstatatuko gara. Azkenik, testuen baitako osagai poetiko, umorezko zein narratiboak aztertu behar dira.

Laburbilduz, bertsolariak eta euren testuak ikertzeko proposatzen dugun metodoak honako puntu hauek ditu aztergai: 1) Puntua: errima, 2) azken oina, 3) errima, 4) bertsoaren konposizioa, 5) testuaren batasuna, 6) konposizioaren maila poetikoa.

PIERRE TOPET, ETXAHUN (1786-1862)

Bizitza. Euskal literaturaren historian topikoa bilakatu da Pierre Topet, bere jaiotetxearen izena hartuta –gure herrian sarritan gertatzen den moduan– Etxahun deitutakoaren bizitza gorabeheratsua gaingiroki kontatzea, espainiar literaturan Loperen bizitza bezala. Aldi berean biktima eta eragile, Pierre Topet, zeinaren biografia Jean Haristchelharren (1969) doktore-tesi bikainean jaso baitzuten, familiaren jaraunspena eskuratzeko grina asegaitz batek galdu zuen, hainbat gertakariaren kariaz finean lortu ez zuena. Etxahunek poema autobiografiko ez beti egiantzekoetan bere haurtzaro zorigabea kontatu zuen. Gurasoek ezkontzera behartuta, bere maitea, zinarekin seme bat baitzuen, egotzi zuen. 1821ean, gertakari nahasi batek presondegira eraman zuen. Agidanez, diru faltua egin izanaren salaketa batek borroka eragin zuen, eta liskarrean Etxahunek auzotar bati aizkorakada bat eman zion. Familiako jabetzen salmenta eragoztearren ihes egin zuen, eta, ostera atzitu, 1821etik 1827ra preso iraun zuen. 1827an gizahilketa bat gertatuko da Barkoxen. Legendaren arabera, Etxahunek bere emaztearen maitale Jean Huguiphall hil nahi izan zuen, baina, nahasturik, kasuarekin zerikusirik ez

zuen oinezko bat, D. Etchegoyen, tirokatu zuen. Etxahunek errugabetzat aitortu zuen bere burua, baina susmagari bihurtu zen, berehala ihesari lotu baitzitzaion. 1828an epaitu zuten, heriotza zigorraren arriskupean. Epaileak absolutitu egin zuen, Etxahunek eroarena egin zuelako. Geroago, Etxahun Erromara joango da erromes (Santiagora ere joan omen zen, horri buruzko berriak lausoagoak diren arren), bere herrian zokoratu egin zuten eta. Urrunaldi urteen ondoren, familiaren ondasunak berriz osatuko ditu. Familian lasaitasun eta egonkortasun sasoiak dira, bertsolari gisa ere estimatua da. 1841an, ordea, anaiari familiaren jaraunspena kentzeko egindako iruzurrezko aizunketa baten kariatz osterari ihesari emango zaio. 1843an, artean iheslari, hamar urteko galeretara zigortu zuten. 1845ean epaituko dute, 60 urte dituela. Berriro ere eroarena egingo du, eta zigorra hiru urteko presoaldira murriztea lortuko du. Kartzelatik irtetean, Etxahun alderrai ibiliko da, maisu bihurtuko da eta jaio zen base-rrira itzuliko da, hiltzera.

Adelbert Chamisso (1781-1838) poeta erromantikoak bere bizitza poema batean islatu zuen.

Gaiak. Jean Haristchelharrek honako atal hauetan sailkatzen ditu Etxahunen poemak: niaren poemak (oinazearenak, gorrotoarenak, nahigabearenak), satirak (fartsak, ofizioen kritikak, emakumeen satirak, diatribak), Zuberoko handikien ohoretan egindako poemak.

Etxahunen poemen **egiturak** antolaketa sistema hauen baitakoak dira:

- Progresioak*, formalak, zenbakietan oinarritutako antolamenduak kasu, edo esanahiararen arabera, Haristchelharrek progresio afektibo deitzen dituenak.
- Kontrastea* Etxahunen formula estilistiko, antolamenduzko nahiz semantiko nagusietakoa da, Bittor Uragak nabarmendu bezala.
- Ahapaldi egituren *errepikapena*.
- Osagai ezberdinen arteko *simetria*.

Teknikak. Jean Haristchelharrek Etxahunen obran segidako teknikak azpimarratu ditu:

- Entzuleei hurbileko gerta dakizkiekeen gaiekiko herri-sena, haiekiko enpatia mantenduz.
- Literatura tradizionalaren hainbat genero uztartu eta baliatzea.

Beste zenbait alderdi. Bere obrari tentsio berezia ematen dioten beste alderdi batzuk ere badira. Lehenik eta behin, Etxahun niaren kontzientzia duen poeta da, eta bere garaikideek erromantikotzat hartu zuten, euskal literaturan ohikoa den eztabaida bati hasiera emanez: Etxahun

erromantikoa den edo ez. Chamissok, noski, *pathos* erromantikoa hauteman zion. Niaren kontzientzia hori bertsolaritzaren topikoez adierazten da: egia esatearen topikoa, gai lehenengo ahapaldian laburtzearen topikoa, entzule-kantari harremana, eta abar. Alabaina, itxura topiko horren azpian Etxahunek mundu larri bat islatzen du, semantikoki erabateko oposaketa, ni//besteak, ageri duelako, estilistikoki tentsioari kontrasteen bidez eusten dielako, baliatutako metonimiek oinarriko bi ezaugarri dituztelako: argitasuna eta zakarkeria. (Uraga, 1988).

Xepelar. Valverdearen koadroa.

Etxahun mintzaera bortitzeko bertsolaria da, afektibitatearen eta halabeherren, antitesiarren eta lirikaren arteko kontrasteak eragina.

Bere estiloaren **beste alderdi bat** pertsonaien tratamenduan baliatutako tonua nahiz aberastasuna da, eta ironiaren erabilerak. Pertsonaien deskribapena Etxahunen obraren alderdi nagusietako bat da.

Etxahun bertsolari osoa da, bere teknika ez delako hitz egiteko moduan, tonuan edo adierazpidean ezkututzen, narrazioa eta suspensea maisuki erabiltzen dituelarik. Eszenen zalutasuna, xehetasunei emandako garrantzia (pertsonaiez aritzean, adibidez) aparteko poeta bat balioetsi eta, garrantzitsuagoa dena, gozatzeko kontuan hartu beharreko alderdiak dira.

● XENPELAR (1835-1869)

Xepelari buruz egindako azterlanak izan zen, seguruenik, Manuel Lekuona euskal ahozko literaturaren ezaugarriak xedatzera eraman zuena. Bestela esanda, Xepelar bertsolaritza definitzeko baliatzen zuten eta ahozko tradizionaren euskal literatura osoari genero horren ezaugarriak aplikatu bide zizkion. Bere definizio klasikoaren arabera, espazio-denbora jauzia, ideien anabasa, narrazioaren presentzia, egitura –sarrera, narrazioa, amaiera moralizatzailea–, Xepelarek beste hainbat bertsolariarekin bereizgarri dituen ezaugarriak dira.

Xepelarek bertsolaritza narratiboaren egitura ezarri zuen. Bere obran, hala ere, arao biblikoak erabiltzeko joera nabari daiteke.

Gaiak. Xepelarek bi gai mota erabili zituela onartu ohi da: erlijiosoak eta «bertso berriak». Egiaz, bere lanak segidako oinarri semantikoen ingurukoak dira: gerraren aurkako bertsoak, bertso moralizatzaileak, bertso satirikoak.

Osaera luzea eta laburra. Xepelaren lanean osaera luze zein laburreko poemak aurki daitezke. Erritmoan, Xepelarek bertso luzeen *–hitz taldeak*, Patxi Altunaren hitzetan– eta oso laburren arteko kontrastea darabil, erritmo bizia eta arintasuna lortuz.

Bertsogintza teknikak. Bertsolari honen teknika maiteenetako bat pertsonaien karikatuzatze eta objektualizatzea da. Egileak narrazioaren erritmoa, inpresionismoaren erabilerak bizkorra, eta irudikapenaren indarra ditu oinarri. Bere estiloan funtsezko dira, halaber, elipsia, deskribapen luzerik eza, estilazazioa eta ekin-tzei emandako garrantzia. Estilo horren beste oinarri garrantzitsu bat adjektiborik eza da.

Ahapaldiak. Xepelarek *bederatzi puntukoak* eta *zortzikoak* ugari darabiltza. Zortzikoetan egituren garrantzia ageriagoa da. 6/2 forma trufazko poemetan erabiltzen du, 4/4 forma gai narrazioetan eta 2/4/2 forma, berriz, ironikoetan.

Estilo mailan, ezaugarri garrantzitsuenak metaforarik eza, narrazioaren eta xehetasunaren pisu itzela, polisindetona eta asindetona arteko jokoak eta anakrusarako joera dira.

Azken oinetan, Xepelar entzuleari zuzentzen zaio, eta bertsoan esandakoaren gaineko baieztapen/ezetapen kontrastea, kontraposizio teknikak, metaforizazio bakarren bat eta zerrendatzen bat baliatzen ditu.

AMURIZA (1941-...)

Amurizari bertsoariaren berrikuntza, instituzionalizazioa, hedapena eta, are garrantzitsuagoa dena, bertsoariaren literatura jasoari dagozkion mundu konzeptualetan sartu izana zor zaizkio.

Amurizaren bertsoariaren berritzailea da generoaren ezaugarri tradizional bat bazter uzten duelako: anplifikazioa. Gainerako bertsoariaren ideien errepikapenaren ordez, Amurizak tentsioa eskaintzen du, aurrera egiten ez duen esaldiaren ordez, kontrastea, eta joera erretorikoaren ordez, kantatzeko modu lineal batek eragindako sinesgarritasun airea.

Ahapaldiak eta bertsoa. Azterketarako corpus gisa Bertsoariaren Lehenengo Txapelketa hautatu dugu. Txapelketa horretan Amurizak hamarreko nagusia lehenesten du, kontzeptuak adierazteko egokitasuna delakoan. Lerro bakoitietako hemistikioak neurkera nahiz sintaxia taxutzeko proposak dira. Batasun metrikoak izen-sintagma/aditz-sintagma bereizketa indartzen du.

Azken oina. Azken oinean, Amurizak konposizioa bizkortzen duen teknika bat darabil. «Azkeneko bi oin» baliatzen ditu, edo, zehatzago esatearren, bertso bakoitzean interes semantikoa duten bi puntu jartzen ditu: bata bertsoaren amaieran eta bestea erdian. Horrela entzuleek interesa gal ez dezaten lortzen du, gehiegizko luzapena ekidinez eta gaia jorraztean garapen logiko eta koherente bat lortuaz.

Azken oinak segidako puntu semantikoak nabarmentzeko erabiltzen dira:

afektibitatea eta lirismoa; maitasunaren eta heriotzaren aipamenak. Gai horiek indartsu ageri dira, sarritan bertsoariaren oin horretan kontraste teknikak erabiltzen dituelako.

Bertsolari honek gehientsuen erabiltzen duen beste baliabide bat erreferentzaren presentzia da, entzuleen enpatia lortzeko modu gisa. Aldameneko bertsoariari buruz aritzean ironia eta umorea baliatzen ditu. Entzuleei zuzentzerakoan, galdera erretorikoak komunikazioa errazten du. Batzuetan jendea Bibliako esaldi profetikoan antzeko biraez erakarri nahi izan ditu, adierazpide horrek indar handia duelako eta metonimia erabiltzea ahalbidetzen diolako.

Errima. Amurizak txapelketa horretan laudoriorik jaso bazuen, errimen kalitateagatik izan zen. Bere bertsoetan «hitz osoez» sortutako errima ugari agertu zituen, eta, gainera, hizkuntzan nekez ikus daitezkeen errima aski zailak erabili zituen.

Bertsoaren osaera. Amurizak, hainbat erregistro erabiliz, bertsoak egiteko modua aberastu du. Bertso arrunt bat erregistro bakar batean mantendu ohi da: narratiboa, adibidez. Amurizak sarritan galdera erretorikoa baliatzen du abiapuntu gisa, eta dramatizazioak, horrenbestez, tankera honetako sekuentzia bat eman dezake: galdera, baieztapen/ezeztapena, azalpena.

Bertsoak egiteko ohiko moldeak egoera orokor eta zehatzen arteko kontras-

tea, zehatzetik abstrakturako garapena edo zerrendatzea dira, adibidez. Beraz, bertsoariaren ohikoa da logikaren oinarriko legeak jarraitzea. Amurizaren adierazpidea bereizten duena, berriz, bertso bati beren osaeran paraleloak izatea da. Egitura jakin bat kantatu edo bat-batean bota aurretik bertsoariaren buruan garatu den testua lantzeko prozesua, horrenbestez, argiro ikus daiteke. Amurizaren bertsoariaren alde aurretik presatutako biltegi bat baliatzen dela, eta generoak oroimenarekin zerikusi handiagoa duela, bat-batekotasunarekin baino, egiaztatzen da.

Baliabide adierazkorak. Amurizak bertsoariaren baliabide tradizionalak ahalik eta gehien erabiltzeko arduraz ageri du. Adibidez, bere bertso bati hasiera emateko beste bertsolari baten esaera bat erabil lezake. Badinudi irizpide nagusitzat ahalik eta topiko tradizional gehien erabiltzea duela. Topiko horiek entzuleekiko enpatia, identifikazioan sinesten duen bertsolari batengan hain garrantzizkoa, bermatzeko lagungarriak dira.

Amurizak, ordea, bertsoariaren hiztegia berritu du, eta ez euskara batua erabiltzen duelako bakarrik. Oinak sortzeko kontrastea eta paralelismoa, sinbolismoa –bakarren bat politikoa–, bertsolari lehiatsurenganako hurbiltasuna, konparazioak edota sinestasiak dira –honakoa oinarriko zerrenda bat baino ez delarik– bertsolari honek berea duen genero bat berritzeko erabili dituen baliabideak.

Xabier Amuriza.

ITSASO HORI

*Itsaso hori dago zatarra
nire oihua eta negarra
untzi bat horra nun azaltzen den
nik behar nuen izarra.*

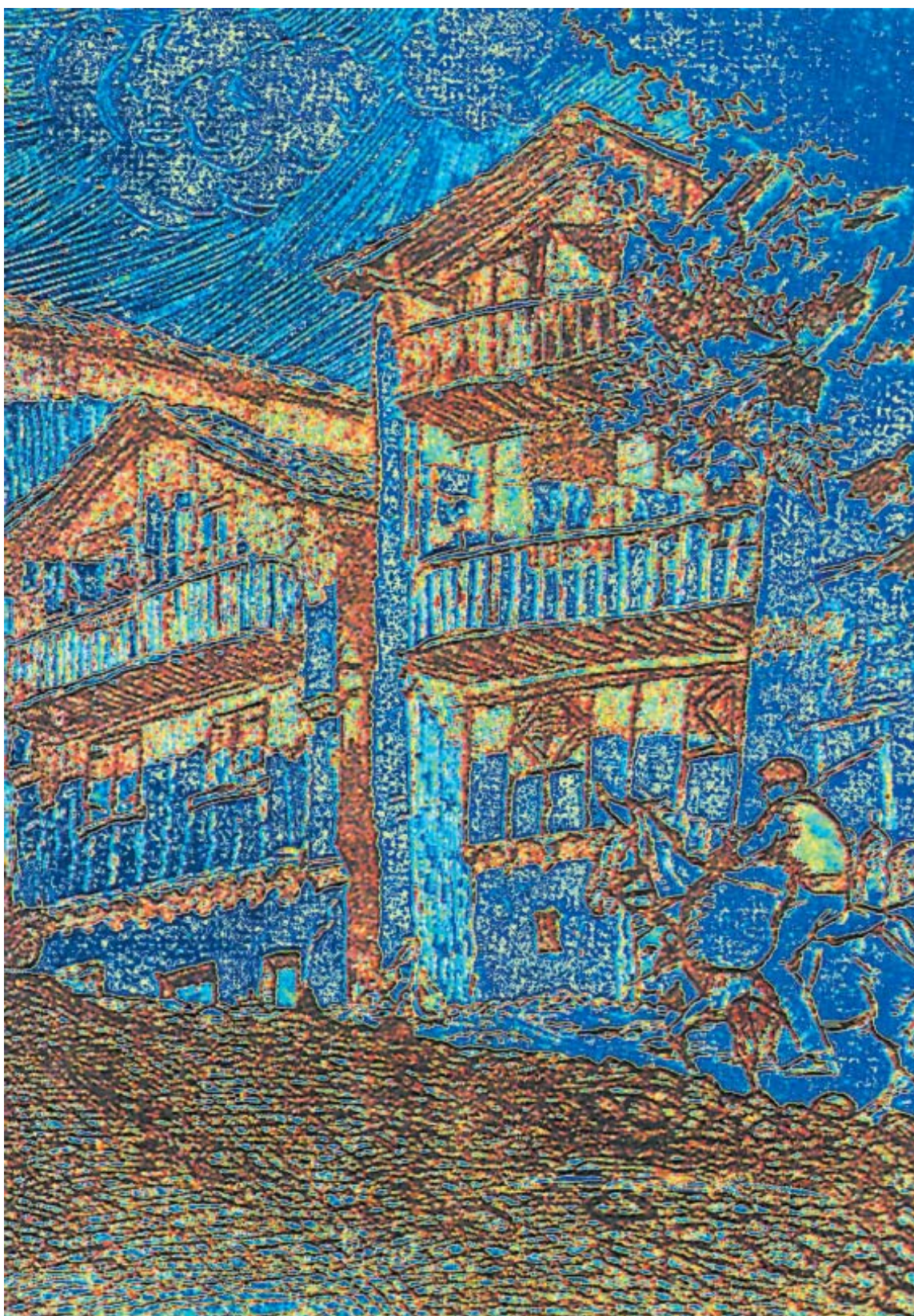
*Oraintxe sartu zait arra
berriz piztutzeko garra
baina hau da zori txarra
ikusi naute aurrean eta
ai! au destino baldarra,
laguna ondotik pasatu eta
nik hemen ito beharra.*

*Une honetan ez dago errez
hemen jartzea oso haserrez
itsasoaren erdian nago
laguntza horren beharrez.
Untzi bat hor daukat aurrez,
lenengo hasi naiz negarrez
ta azkenean didarrez,
nora zoazte hemen utzita
nora zuen gizalegez?
Bihotz apurrik hor baldin bada
salbatu, otoi mesedez!*

*Urak bote dit ia sabela,
ita zorian nago honela,
untzi haundi bat pasatzen eta
niri ukatu batela.
Hau da hilaren eskela,
edo zer esan bestela?
Hori da bihotz ustela
biziagatik oso gustora
galduko nuke txapela;
baina munduak hor jakingo du
kriminalak zeratela.*

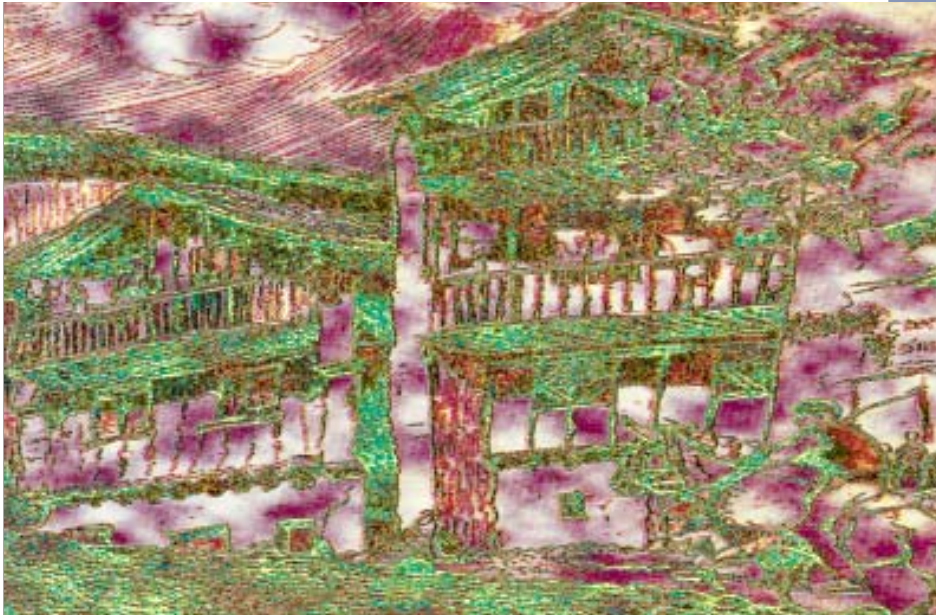

*Koadroa. Zinoparia
Gaztelugatxeko San
Joan ermitan.
Bizkaia.*

XVI-XIX. MENDEKO LITERATURA

BERPIZKUNDEA, BARROKOA ETA KLASIZISMOA

XVI eta XVII. mendeak

Euskarazko lehenengo liburua MOSEN BERNAT ETXEPAREREN *Linguae Vasconum Primitiae* poesia-bilduma laburra da. JOANNES LEIZARRAGAK, Testamentu Berria euskaratu zuen lehenen, idazkera jasoa ageri du. AXULARREN 'Guero' aszetika tratatu bat da; bere oparotasunak, edo, hobeto, barrokismoak, prosari erritmo zinez bizkorra eragiten dio. JOANNES ETXEBERRI bere garaian jakintsua izategatik zen famatua; tamalgarria da prosan idatzi ez izana. ARNAUT OIHENARTEK molde herrikoiak berariaz saihesten ditu eta neurkera, «kontzeptu» zein erreferentzietan poesia jakintsua egiteko gogoak gidatzen du.

Jon Kortazar

■ BERPIZKUNDEA

● BERNAT ETXEPARE (1545)

«Euskarazko lehenengo liburua mosen Bernat Etxepare Eihalarreko erretorearen *Linguae Vasconum Primitiae* poesia-bilduma laburra da, 1545ean argitaratua, Bordelen» (Mitzelena, 1960, 45).

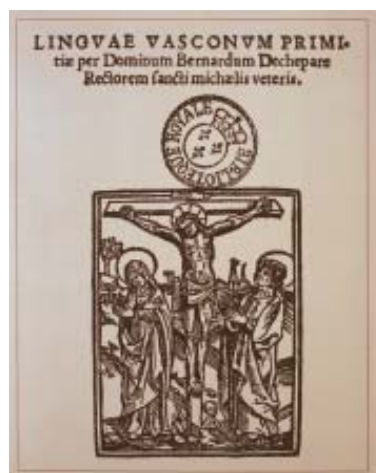
Mitzelena irakasleak modu horretara aurkezten du lehenengo euskal idazlea. Aurkezpen hori argitaratu zenetik gaurdaino, Etxepareren bizitza eta obrari buruzko ezagutza nabarmen aberastu da.

BIZITZA ETA GERTAKARI HISTORIKOAK

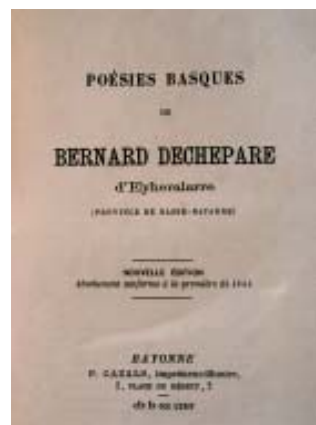
Bizitza. Etxepareren biografiari buruzko ikerlanak bere bizitzako pasarte batzuk, batik batik bere kartzelaratzearen ingurukoak, ezagutzera mugatu dira.

Bere jaioteguna ezezaguna zaigu. Bere liburuko hitzaurrean adierazten duelako dakigu hura argitaratu zenean Eihalarreko erretore zela. Aitzol Etxepare Eihalarren jaio zelakoan dago. 1480 edo 1490 inguruan jaio zela uste da. Hari buruzko lehenengo berria 1518koa da, ordurako Eihalarreko erretore zelarik. Segur uago dakigu, ordea, Donibane Garazin artzapeza izan zela, egoera politikoa gogorra zen garai batean (Alzola, 1962, 311).

Historia. Bere bizitza baldintzatu zuen gertakaria Gaztela eta Aragoiko erregeek

Euskaraz argitanatutako lehenengo liburuaren azala, Bernat Etxepare idazlearena. Parisko Liburutegi Nazionala.

Bernat Etxepareren poesia liburuaren azala.

Nafarroa inbaditu zutenean haien alde agertu izana izan zen. Badakigu Erregeen aldekoek Etxeparek Donibane Garaziko artzapez jarrai zezan nahi zutela. Nafarroako Juan II.a erregek hiria hartu zuenean, Etxeparerenak egin zuen. Preso egon zen, *Mosen Bernat Etxepareren cantuya* poema autobiografikoan agertzen duen bezala. Bere sinadura 1533ko Sinodo-estatutu bartzuetan ageri da, eta 1559an Orreagako kapituluak irekitako kalte eta irainei buruzko dokumentu batean bere izena irakur daiteke, izen horren identitatearen gaineko zalantzak dauden arren.

Obra. Bere obra testu poetiko bat da, «guztira hamasei poema eta 1159 lerro; hiru poema, 595 lerro, erlijiosoak dira, hamar, 403 lerro, erotikoak, kartzelaratzearen lan autobiografikoak 102 lerro ditu, eta euskara gorensten duten bi lan laburrek, berriz, 40 eta 19 lerro» (Alzola, 1962, 315).

Etxepareren testuaren argitalpenen gainean eztabaida bat bada edo, egokia-go esanda, baten. Altunak (Versificación..., 1979) poetari eskainitako bere Tesian igarri zuen, zuzen igarri ere, 1545ko argitalpena, zeinarenaren ale bakar bat heldu baitzaigu, ez zela bakarra, eta aurretik beste bat bazela.

Altunak honako frogak hauek aurkezten ditu:

1) Bertso batzuen neurrian irregulartasunak ageri dira, neurkerari begira aski kodifikaturik dagoen liburu batean. Altunaren iritziz, bertso faltsu horiek ez dira Etxeparek idatziak.

2) Inprimatzeko baimenean, inprimatzaileak Erregeri erregutzen dio berea ez den beste argitalpen baten salmenta debeka dezala. Nolanahi ere, adierazpena lausoa da, inprimatzailea azkenean egin ez zen beste argitalpen bati buruz ari baitzatekeen, eta ez egiaz egindako bati buuz.

Altunak, batez ere aurreko frogaren sinesgarritasuna oinarri hariturik, beste argitalpen bat egin zela ondorioztatuko du.

Oihenartek Rouenen, 1565 baino lehenago, beste argitalpen bat egin zela esango du.

EGILE BAT BI KORRONTEREN ARTEAN

Euskal kritikan topiko hedatuenetako bat da Bernat Etxepare eta Juan Ruiz Hitako Artzapezaren artean antzekotasun nabarmenak dela.

Antzekotasunak honakoak lirateke:

- Neurkera: Etxeparek erabilitako sistema errimabakarra cuaderna viaren antzekoa da,
- biografian ere antzekotasunik bada, bi egileok preso egon baitziren,
- bi egileon testuetako maitasunaren ikuskera berbera dela esan ohi da; egokiagoa litzateke, ordea, *antzekoa* dela esatea,
- Mariaren gaia, bekatariaren eta Salbatzailearen arteko mintzaide gisa, antzera agertzen dute bi egileok.

Konparaketa sistema hori, ordea, ahula da. a) argudioak errima hartzen du kontuan, baina ez neurria; b) argudioak obran eraginik ez duen kointzidentzia bat jaso besterik ez du egin; c) argudioa ez da sinesgarria, bi egileon maitasunaren ikuskera nahikoa ezberdina baita, antzekotasunik topa daitekeen arren; d) argudioa da, beharbada, bi egileon mundu ikuskeran antzekotasun nabarmena agertzen duen bakarra.

ERDI AROKO GIZONA. Jon Juaristiren (Literatura..., 1987, 31 eta hur.) iritziz, Etxepare Erdi Aroko idazlea da, trantsizioa dela ere aitortzen duen arren, baina bere ikuspegia defendatzeko bestelako argudioak erabiltzen ditu:

a) Etxeparek bere obra kantatua izan dadin idazten du, ez irakurria. Juaristik ondorioztatzen duenez, «ez dirudi Etxepare ahozko eta kirografia lanen arteko erro-tiko ezberdintasunaz jabetzen denik».

b) «Aldi berean maitasun sakratu eta profanoaz gozatzeko gonbiteak berehala Hitako Artzapeza dakar gogora. Izan ere, Etxeparek horretan, eta beste hainbat planteamendutan, Juan Ruizen ikuspegi berbera dauka», beste planteamendu horiek aipatzen ez direlarik.

BERPIZKUNDEKO GIZONA. Literaturaren ikuspegitik, Etxepare Erdi Aroko idazle gisa sailkatzen duen iritzi horrez gain beste

5) Etxepareren **erlijiotasuna**, Erdi Aroko pentsaera batetik ote dator, edo pentsaera-korronte ortodoxo batetik?

6) Eztabaida horren ardatz nagusietako bat **idazketarekiko erlazioa** da. Euskal literaturaren historian, auzia alderantziz aurkeztu ohi da. Hau da, Etxepare eta ahozkoitasunaren arteko erlazioz hitz egiten da. Jakina da bere lanak kantatuak izateko egin zirela. Jakina da, orobat, bere bertso batzuk tradizio bihurtu zirela, kanta-biltzailea zatekeela ere esan izan du inork, Altunak «herri poeta» deitzen zion, eta bertsoariekin alderatu du.

Hori guztia oso ongi dago, baina txanponaren ifrentzua ikustea falta zaigu.

Nolanahi ere, zalantzarik gabe Etxeparek bere bertso idatziak inprima daitezten ematen ditu. Badakigu modernitatea (Ariès-Duby, 1991) idazketarekiko erlazioagatik definitzen dela, eta horrek, era berean, Estatuarekiko erlazio ezberdina dakarrela, eta baita erlijiotasunarekiko ere, zeina pribatua bihurtzen baita.

Etxepareren biografiak honek **Estatuarekin** zuen harremana —tirabiratsua— argitzen digu. Agiriek gizon «bertutetsu eta letratu» bezala deskribatzen dute» (Urquijo, 1907).

Erljiotasunari dagokionez, bere «Dotrina Kristaua» irakurtzen hastea nahikoa litzateke konturatzeko Etxepare ez zaiola jendeari orokorrean zuzentzen, entzule bakoi-tzari banan-banan baizik.

Idazketari begira, ezaguna da idazketa teknikak harreman auto-biografiko eta analitikoak faboratzen dituela.

Berpizkundea ez da berez aldi bat bezala hartu behar, modernitatearen garapenean tirabira kontrajarriekiko garaia bat bezala baino. Nire iritziz, Etxeparek bere liburuan ez du Erdi Aroaren eta Berpizkundearen arteko tirabira pertsonal edo kontserbadore bat jasotzen, baizik eta modernitatearen garapenean gizartearen beraren baitan zegoen tirabira.

7) Tonua Erdi Aroko zatitua jo daitekeen arren, uste dut testuen egituraketak, zeinari buruz aurrerago jardungo baikara, eskuartean duen materiala kanon bati jarraituko balio bezala arrazionalizatu eta antolatzen duen gizon bat agertzen duela.

batzuk ere kontuan hartu behar dira, ezen, bitxia bada ere, begiratutako erreferentzietan bere garaiko gizon errenazentista bezala erakusten duten datuak itzalpean ageri baitira, edo aipatu ere ez dira egin. Eta daturik bada, hala nola:

- Inprentari garrantzi handia ematen dio, eta hori nekez izan liteke Erdi Aroko ezaugarri bat.
- Etxeparek bere hizkuntza gozesten du, haren garrantzia latinarenekin alderatuz. Jakina denez, Berpizkundearen oinarrietako bat herri-hizkuntzak osteratu kultur baliabide gisa onartzea da.
- Morroiari soldata zor zaioneko planteamendua gizarte errenazentistaren ezaugarri bat da.
- Etxeparek, Amabirjina Unibertsuaren erdigunean kokatzeaz batera, testu batzuetan gizona jartzen du ororen erdigunean.

Ohar horiek guztiak xede bakarra dute: Etxepare gutxienez berpizkundeko korrante kontrajarrietan txertatutako trantsizioko idazle moduan aurkeztea.

ETXEPAREREN OBRA POETIKOA

NEURKERA. Badirudi Etxepare eta eztabaida beti elkarrekin doazela. Bere balioaz eztabaidatu da, Erdi Aroko edo berpizkundeko izaera ote duen, eta azken eztabaida bere obra poetikoan ziurtzat jotzen zenari buruzkoa da: neurkera. Patxi Altunaren tesiak (1979) Etxepareren ebakera neurkera abiapuntu harturik aztertzen zuen. Bigarren mailako poemak alde batera utzita, Etxepareren corpusa barneko hiru etenen bidez 4/4/4/3 antolaera silabikoa ageri duten 4 lerro eta 15 silabako ahapaldi errimabakarreko poemek osatua dago.

Hori egiaztatu ondoren, Altunak Etxepareren hizkeraren ezaugarriak ikertu zituen, aurrez Lafonek (1951) egindako lana osatuz.

Jon Juaristik iritzi hori zalantzan jartzen duen: «*Linguae Vasconum Primitiae* lanean forma metriko nagusia hamasei silabako tetrafo erimabakarra da (hau da, *Libro de Miseria de Omne* lanaren idazle anonimoak eta, segunuenik, Berant Erdi Aroko klerizia-poesiazko beste lan batzuetan erabilitako berbera). Etxeparek erima oxitonoak nahiago ditu. Etxepareren berezitasun hori dela eta, ezen fonologikoki euskal azentuari ez baitagokio, zenbait ikerlek gure lehenengo idazleak hamabost silabako (8//7) bertso bat, literatura erromanikoetan aski bitxia, erabiltzen zuela ondorioztatu zuten –oker ondorioztatu ere, nire iritzian. Finean, Etxepareren bertso gehienak hamasei silabako eredu oxitonoari (8//7+1) jarraitzen zaizkio» (Literatura..., 1987,35).

Altunaren erantzunak («¿Son hexadecasílabos...», 1991) hain luze jo zuen, ezen iritsi aurretik arropostua jaso baitzuen (Juaristi, «De metrica...», 1990).

Bere artikuluan, Altunak Juaristik bere hipotesian eskainitako arrazoi eta datuak aztertzen ditu, Etxepareren bertsoetan 15 silaba ikusten zituen Oihernaten testigantza bereziki nabarmenduz.

Juaristi, bestalde, hamasei silabako ereduaren defentsari lotuko zaio, arreta Etxeparek ger-tuko zuen tradizio erromanikora erakarrit.

POESIA PROVENTZALA. Neurkeraren gaineko eztabaida horiek egiteke dauden beste azterlan batzuk zokoratu dituzte. Horietako bat Etxepareren obran poesia proventzalaren osagai ba ote diren argitzea da. Lafonek jada Etxeparek trobado-reetatik edan bide zuela adierazi zuen arren, ikerketa ildo horri ez zaio inor lotu, bere obran gorteko maitasunaren topikoak ageri badira ere.

Baldintzazko eta ahalezko esaldien erabilerak (adibidez *Amoros sekretuki dena* poeman) irrealtasunezko, eraikuntza mental eta sorkuntzazko baten sentipena indartzen du batetik, eta, bestetik, testua silogismora hurbiltzen dute, zeina, jakina denez, idazketaren garrantziaren egiaztapen bat baita.

EGITURA. Liburuan lau gai nagusiak ordenaturik aurkezten dira: poema erlijiosoak, maitasun poemak, presondegiko poema, hizkuntzaren aldeko poema.

Alabaina, Etxepareren maitasun poemen azterketa estruktural bat eginez gero, ezaugarri komun bat aurkitzen dugu:

III (*Amorosen gastiguya*) eta IV (*Emazteen fabore*) poemek testuan funtzio bikoitza dute. Batetik, Etxeparek maitasunari buruz duen «teoria» orokorra erakusten dute, eta, bestetik, maitasun mundutarra eta jainkotiarra bereizten dituzte. V (*Ezkonduyen koplak*) eta VI (*Amoros sekretuki dena*) poemek maitari maitasuna aitortzen ez dion maitale bat erakusten dute, eta IX (*Potaren galdatzia*) eta X (*Amorez errekeritzia*) poemetan, berriz, maitaleak maitari bere asmoak agertzen dizkio.

Ispilu gisa jokatu, VII (*Amorosen partitzia*) eta VIII (*Amorosen jerosia*) poemek aitortu gabeko maitasun baten ekar litzakeen ondorioak agertzen dituzte: maitaerengandik urruntzea eta horregatik pairatzen den jelsokortasuna. XI (*Amorosen disputa*) eta XII poemek bi-

garren balizkoaren ondorioak erakusten dituzte.

Ispilu egitura horrek ageri duenez, Etxeparek maitasunari buruzko iritzi negatiboa dauka. Egileak testua funtsezko bi irizpideri jarraiki antolatzen du: maitatzeko erak eta maitatzeko eren ondorioak.

ESTILOA. Sarritan Etxepareren poesia primitiboa dela esan izan da. Adjektibo horrek batzuetan adiera negatiboa izan ohi du, eta beste batzuetan, berriz, esanahi positiboez hornitzen da (Sarasola, 1976, 39).

Primitibismoa. Primitibismoa ezaugarri estilistiko jakin batzuetan hauteman daiteke: neurkera monotonoa, aliteraziorik eza, erimito errepikakorra, zamalkaduririk eza eta konparazioarekiko joera metaforaren gainetik.

Lizarzagaren Bibliaren faksimilea Nafarroako Juana Albrek Erreginak baimendua.

Estilo bikoitza. Etxepareren obran estilo bikoitza nabari daiteke, nire iritziz balizko errealismo batetik eta baita ahozko poesiatik ere urruntzen duena.

Ispiluaren metaforaz ari naiz, eta ahalezkoen erabileraz. Etxeparek bere poemetako pertsonaiak maitasun kontzeptu bat gauzatzeko aukera gisa ikusten ditu, kontzeptu hori, nire iritziz, ordenaturik ageri delarik. Ispiluaren metaforak, lan honetan egoera dramatizatu bati dagokiona, erakuts dezake poetak «egoera» ezberdinak eskaini nahi dituela. Testu honetan, ispilua batzuetan maitasun topiko, literario bat adierazteko modu bat da.

Deskribatzailea. Haatik, Etxepareri hainbat dohain aitortu zaio, hala nola «maiteminduen arteko harremanen deskribapen soil eta zehatza, bere laburrean hain aberats eta anitza» egiten duen poeta izatea (Mitxelena, 1960, 47).

● JOANNES LEIZARRAGA

Joannes Leizarraga, Testamentu Berria euskaratu zuen lehena, bi arrazoigatik aipatuko dugu hemen:

1. **Protestantismoaren garai-kidea.** Honakoa literaturekin zerikusirik ez duen arrazoia da: egilearen eta bere obraren bitartez protestantismoaren hedapena aztertu ahal eta behar da. Gai horri abiapuntu harturik Europan kontzientzia librea eta pribatutasunaren garapena iker liteke.

2. **Idazkera jaso.** Literaturaren ikuspegitik, Leizarraga euskaraz idazteko erre- gistro jaso sortzen ahale- gindu zen lehenengo egile gisa aztertu behar da. Ho- rretarako euskalki ezberdi- netako hiztegiaren hautake- ta egin zuen, arkaismoak gorde zituen, hitz aldagaitza aldatzeko gatazkan murgil- duta dagoen itzulpen bati dagokion bezala, eta aditz- -sistemaren bidez erre- gistro jaso bat sortzen saiatu zen.

3. **Hizkuntza mailako ezaugarriak.** Egileari buruzko ikerketa filologikoak gara- tuago daude. Adibidez, Pa- txi Altunak («Leizarragaren morfosintaxiaz...», 1980) idazlearen hizkuntza maila- ko ezaugarriak laburtu ditu. Ezaugarri horien ar- tean segidakoak nabarmen litezke: kul- tismoen garrantzia, iraganaldi burutu- rako egungo subjuntiboa baliatzea, helburuzko perpausetan aditz lagun- tzaileei «-tzat» izen-atzizkia eransten zaie, testuan gaur egun ohikoa den bigarren pertsonaren forma pronominala sarri ageri da, hiperbatona beste ezaugarri kultista moduan, konpletiboak «-la» atzizkiarekin egiten dira, eta ez «-na» atzizkiarekin...

■ BARROKOA

● TESTUINGLURU OROKORRA

XVII. mendeko euskal literatura bi gertakari historikok, fenomeno semiotiko deituak, baldintzatuko dute, euskal literaturari eite berezia emango diotenak.

Lehenengo fenomeno semiotikoa. Tren- toko Kontzilioak euskal literaturan izan zituen ondorioetan datza. Mitxelena (1960, 59) idatzi zuen bezala «historia modernoan gertakari batek Euskal Herri- an eragin sakona izan badu, hori Tren- toko Kontzilioa da. Kontzilioaren ondo- ren eta ondorioz, gero ohiko bilakatuko den euskaldunaren eta Katolizismoaren arteko identifikazioa egingo da».

1571ean argitaratutako euskarazko lehenengo Biblia agindu zuen Juana Albrecht Nafarroako erreginaren erretratua.

Egia da Trentoko Kontzilioak herri- an eragin handia duela, eta geroago hango ikasbideak XVII. mendeko testu erlijio- soetan jasoko direla. Bi galdera egin daitezke, ordea: Identifikazioa Trentoko Kontzilioak ekarri al zuen, edo pen- tsamendu-korronte ortodoxo batek? Eta bigarrena, literatura erlijiosoak ez ote du erreformaren aurka garbi agertuko den literatura barrokoaren eragina islatuko, Trentoko Kontzilioarena adina?

Bigarren fenomeno, literarioagoa, idazle talde baten eraketa izango da, Sa- rako eskola izena hartuko duena. Eskola hizkera ulerkor burgestuaz eta literatur kontzientziaz idazten duen apaiz multzo batek osatuko du.

Sarako eskolaren eraketa euskal lite- raturaren garapenerako funtsezkoa izan- go da. «Sarako taldearen obraren garan- tzia ulertu ahal izateko kontuan izan be- har da taldeko erlijiosoak ez zirela apaiz ezikiak» (Sarasola, 1976, 44). Eskola horiek segidako idazleek osatzen dute, lu- zeago aztertuko ditugun Axular eta Etxe- berriz gain:

- Materre, *Doctrina christiana* (1617) ba- ten egile frantziskotarra.

- Gasteluzar, jesuita, *Eguia Catholicac* (1686) lanaren egilea, neurtitzetan paratu- tako asmo ortodoxo gar- bikoa.

- Joan Haranburu: *Debozino escuerra*, (1635).

- Arginaratz, lan asetikoko ba- ten egile, *Avisu edo exhorta- cione probetchosac bekha- torearentzat* (1641), kris- tau-ikasbideko neurtitzak ere idatzi zituelarik.

Prouveau, *Philotea* (1664) lanaren itzultzaile, eta eus- kara-frantsesa hiztegi baten egile (Villasante, 1961, 69 eta hur.).

Aipamen labur hau mu- gimenduaren indarrak eta garrantzi kuantitatibo zein kualitatiboaz jabetzeko bali- a- garrria gerta liteke. Mugimen- duak gainera, irakurle talde bat zuen inguruan.

● PEDRO AXULAR (1556-1644)

BIZITZA

Axular Urdazubin (Nafa- rroa Garaia) jaio zen. Sala- mancan batxiler, 1596an Tarben apaiz ordenatuko da.

Sarako erretore kargua eskuratuko du, non bere jakinduria eta bokantzagatik fama- tua izango baita.

Bere lan bakarra, *Guero*, 1643an argi- taratu zuen. Aszetika tratatu bat da, be- katariaren konbertsioa helburu duena, damua gerorako ez dela utzi behar argu- diatuz.

BARROKISMOA ETA BARROKOA AXULARRENGAN

Axularren barrokismoaz jardun zuen lehena Sarasola izan zen: «Axularren «opa- rotasunaz» asko hitz egiten da, baina opa- rotasun horren funtzioaz ez da ezer esan. Oparotasun, edo, hobeto, barrokismo hori ulerterraz eta adigarri izateko mo- duan baliatzen du, eta, aldi berean, bere prosari eritmo zinez bizkorra eragiten dio» (1976, 46).

Estilo kontua da, Sarasolak hizpide duen barrokismo hori. Izan ere, Axularren estiloa Berpizkunderetik datozen prosa barrokoaren funtsezko bi ezaugarri emandako garrantzian oinarritzen da: bi atalen eta, batez ere, hiru atalen erabilia. Sarasolak aipatutako erritmoa mezua esaldi progresibo eta ez progresiboen antolaren emaitza da. Jakina denez, esaldi progresiboetan trinkotutako mezua sarritan mintzakeraren apaingarri gisa baliatzen den testuinguru ez progresiboak indartzen du. Ikuspegi horretatik, Axular erretorikan oinarrituta xeheki aztertuz gero, bere teknikak sobera desestaltiko lirike (Letamendia, 1977).

Teknika klasiko horiek ez dira esaldiaren moldaera mugatzen, ahapaldien egituraketa ere baldintzatzen dutelarik. Edonola ere, segidako egitura ez da inola ere arraroa: lege orokorra, narrazio erdugarria, ondorio praktikoa.

Alabaina, barrokismoa jarrera intelektual eta moral baten isla besterik ez da: barrokkoa, fedeari, egiazkoari alegia, erreformari kontrajarria, emandako garrantzia.

Axularren testuak aitortzaren bidez bekatariaren bihurtzea du xede. Tesi hori kontzientzia librearen aurkakoa da (Maravall, 1990). Jon Juaristik «urre eta intsentu» mendeen isla da (Literatura..., 1987, 43).

«Axular» baserria, Urdazubin, Nafarroa.

Plaka Pedro Axularren ohoretan, Sarako elizan (Lapurdi).

GUERO ETA HAREN ARGITALPENAK

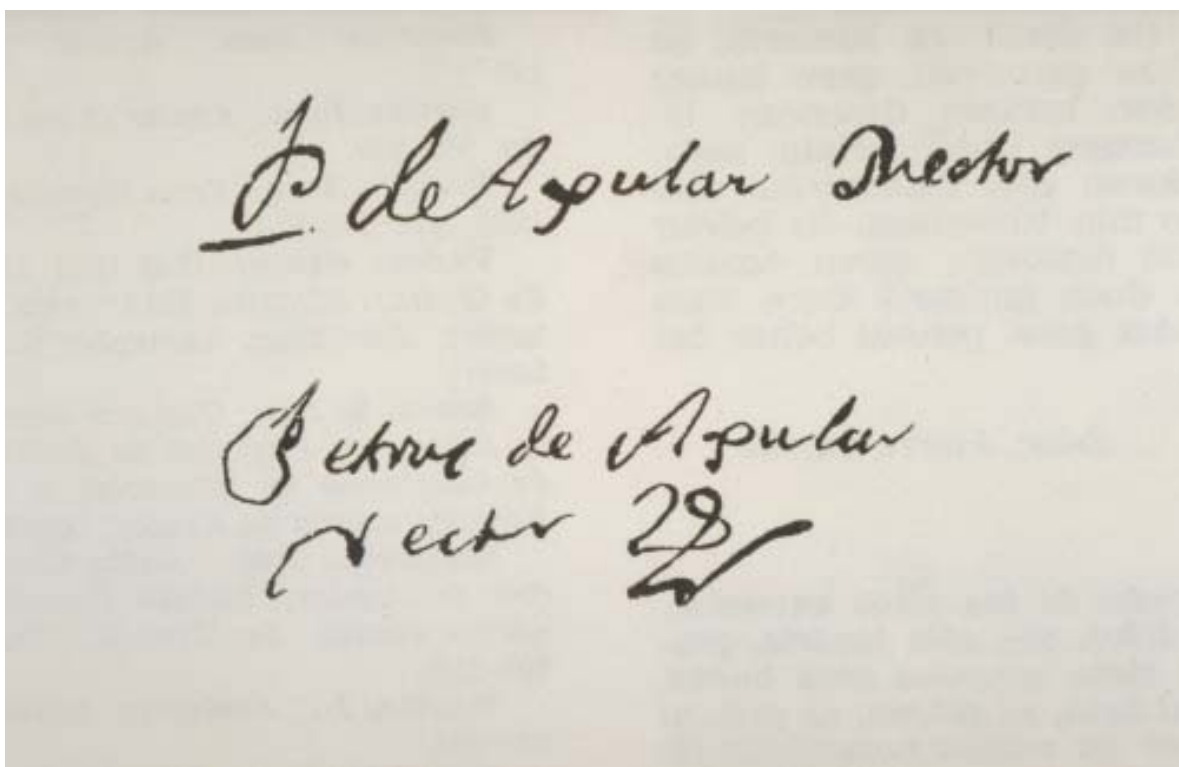
Garai historikoan egindako sei argitalpenek Axularren obrari emandako garrantzia egiaztatzen dute. Argitalpen bakoitzak, ordea, Axularrek berak aipatu arazo bati aurre egin behar izan dio. Hasiera batean, badirudi bere planteamenduak bi zati zituela. Lehenengoan utzikeriak bekatariengan eragiten zituen kalteak agertu nahi zituen, eta bigarrenengoan salbamenerako bideak erakutsiko ziren.

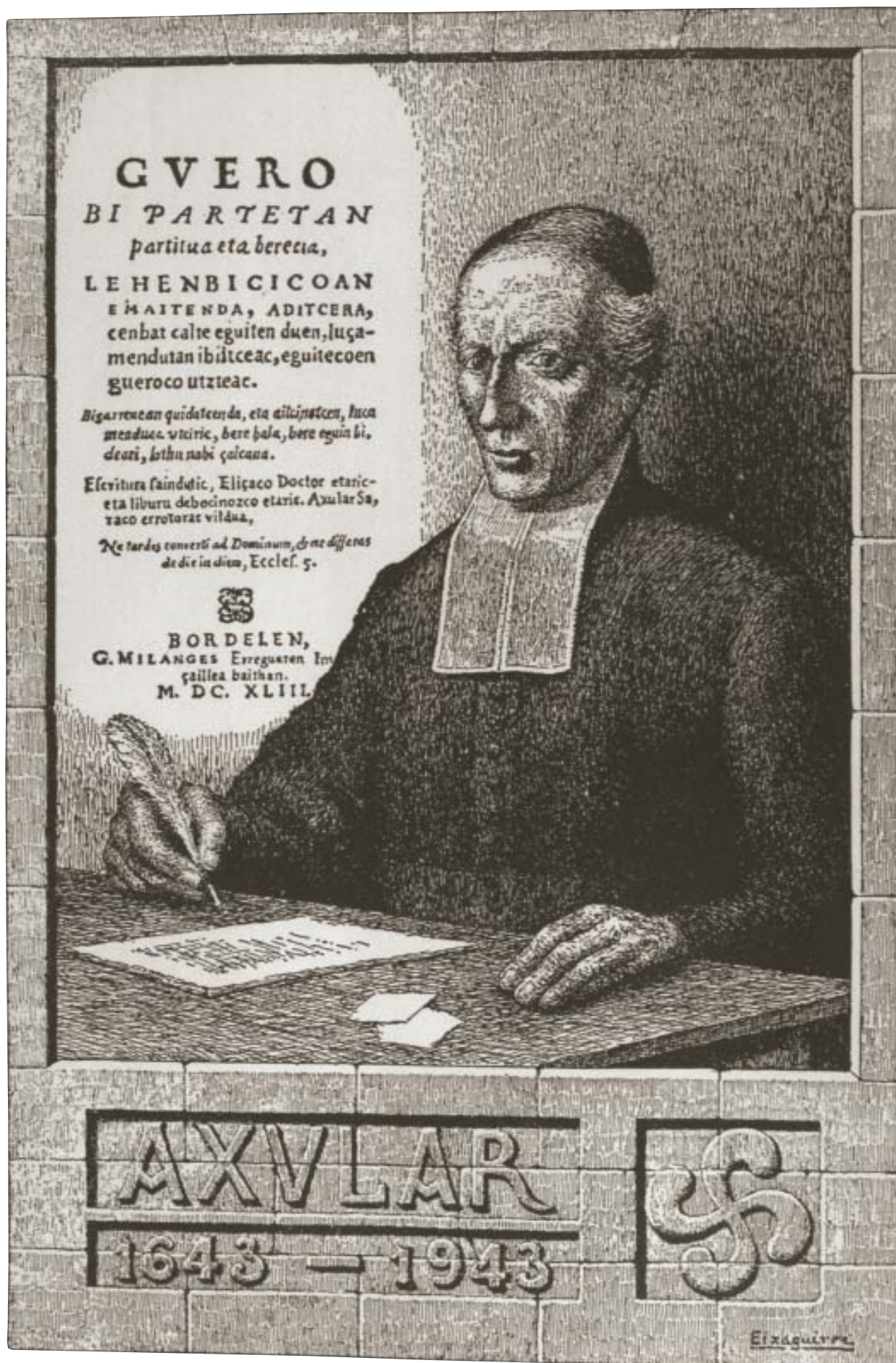
Bigarren zatia baino ez dugu ezagutu. Argitaratzaile batzuen iritziz, hala ere, obra osoa argitaratutako horren barruan zegoen, ordenarik gabe baina. Horrela autoren lana zuzentzea justifikatzen zuten.

Aurreneko edizioa 1643an argitaratu zen. **Bigarrenengoak**, datarik gabe argitaratua, lanaren izenburua aldatu zuen, hari *Gueroco guem* deituz, itxura batean lehenengo argitalpenetik bereizteko. **Hirugarrena** 1841ean eman zen argitara, eta Aita Inchauspe arduradunak egoki iritzi zion ordenaz argitaratu zuen, Axularrek bere liburuari ezarri nahi izango ziokeen «jatorrizko» plana lortzeko (!).

RIEV aldizkari itzaltsua lehenengo edizioari lotu zitzaion, lana 1911an argitaratu zuenean. Manuel Lekuonak 1954an paratutako argitalpena medio, Axular euskararen batasunerako eredu gisa hartua izan zen. Azkenik, 1964 eta

Axularren sinadura autografoa. (Baionako Museoa).

Pedro Axular (1643) «Guero». Horma-irudia.

1976ko azken argitalpenez Aita Villasante arduratu da (Villasante, 1972). Axularren aditu honen iritziz, *Guero*-k jatorrizko planaren lehenengo zatia jasotzen du, lan horretan bigarren zatirako aipatu gaiak ez baitira jorratzen.

• JOANNES ETXEBERRI

Joannes Etxeberri Ziburukoa entzute-sua zen bere garaian, ageri zuen jakinduriagatik. Deboziozko hiru liburu idatzi zituen neurtitzetan, *Manual devocionezcoa* (1627), *Noelac* (1630?) eta *Eliçara erabiltceco liburua* (1636). Horietan kristau baktek jakin beharreko egiak erakusten ditu, eta Gabon-kantak idatziko ditu. Egile honek prosan idatzi ez izana tamalgarria da, Oihenart eta Mitxelena adierazi moduan.

■ KLASIZISMOA

• ARNAUT OIHENART (1592-1667)

BIZITZA

1592an Maulen, Zuberoa, jaioa, Oihenart garai klasikoko euskal poeta interesgarrietako bat da. Bordelen Zuzenbidea ikasi zuen, eta Nafarroako Parlamentuan abokatu izan zen.

Bere literatur lan bakarra *O[hienarte]ren gaztaroa neurtizetan* liburua da. Lan horretan zenbait emakumeren deskribapenean oinarritutako maitasun poemak, elegia bat eta kanta erlijioso batzuk biltzen ditu. Edonola ere, egile honek lan gehiago badu argitaratua. Esaera zaharren bilduma bat egin zuen, aita Lafitte aurkitu eta argitaratutako arte poetiko bat, *L'Art poétique basque*, idatzi zuen, eta, azkenik, historiako lan bikain bat egile da: *Noticiae utriusque Vasconum*....

OIHENARTEN OBRA POETIKOA

Bere poemai dagokienez, bi ikergai nagusi jorratu dira:

- a) **Neurkera** (Altuna, «Mas sobre la versificación...», eta «Oihenarten...», 1979, b eta c).
- b) **Bere obraren balioespen orokorra**. Mitxelena (1960, 76), adibidez, adierazi zuen «ez zela poeta, bertsozile izugarri trebea baizik». Sarasolaren (1976, 124) esanetan, «egun bere poemaren balioa gutxiesten joera badago ere, onartu be-

harra dago bere konbentzionalismo eta artifizialtasunaren azpian lorpen poetiko agerikoak gordetzen direla».

Euskal poeta sinbolistek Oihenarten obra poetikoa eredutzat hartu zuten. Jon Juaristik eskaintzen dizkion segidako lerroetan estimazio hori nabari daiteke: «izatez eta ofizios literato izanaren kontzientzia garbia duen bere garaiko idazle bakarra» (1987, 52).

Altunak («Son hexadecasílabos...», 1991, 105) auzi honi buruz esandakoen laburpen bat egiten du, non Juaristiren berotasunari iritzi epelagoekin tartekatzen baitzaizkio.

c) **Barrokoa eta klasizismoa Oihenartengan**.

Bere bertsoen estimazio orokorra edozein dela ere –finean interpretazio pertsonalen baitakoa–, Oihenarten obra barrokotzat jotzean adostasuna dagoela dirudi. Uste hori bere estilo kontzeptistan oinarritzen da, hainbesteraio ezen figura erretorikoan erabileran Quevedorekiko antzekotasunak ere aurkitu izan baitzaizkio. Mitxelena horrela definitu zuen bere obra: «molde herrikoiak berariaz saihesten ditu eta neurkera, «kontzeptu» zein erreferentzietan poesia jakintsua egiteko gogoak gidatzen du» (1960, 75).

«Kontzeptu» hitza erabiltzean, Mitxelena Oihernarten poesiari buuz pentsatzen zuena agerian utziko du. Jon Juaristik, bestalde, bere iritzia ozen adierazten du: «Barrokoko gizona, eraikuntza eta molde bitxiak gustuko zituen, eta neologismo ugari sortu zuen» (1987, 51).

Puntu horretan, niri iritziz, hainbat auzi aztertu behar dira, barrokoarekiko bere atxikipena zalantzan jartzeraio. Lehenik eta behin, Oihenart klasizismoa erruz darion arte poetiko arau-emaile baten egilea da. Bigarrenik, bere lan historikoan aipatutako idazleen artean, bere eredu bide zirenak, ez da idazle barroko espainiarrik ageri, eta bai,

ordea, *idazle klasiko, errenazentista eta klasizista frantsesak*. Hirugarrenik, Oihenarten kultur harremanak frantsesak direla pentsatu behar da, eta segidan Frantziako XVII. mendea barrokoa edo klasizista ote den ikertu beharko litzateke. Laugarrenik, kon-tuan izan behar da «molde bitxiak» eta «kontzeptuak» ez direla barrokoaren ondarea soilik, edo, bestela esanda, eragin klasikoaren ondorioz daude barrokoan.

Oihenarten poemak irakurtzerakoan, bere poetikaren funtsa adierazpidea dela nabari da (bere kontzientzia artistikoaren kezka nagusiak esatea eta esandako hori nola esan dira). Egia da mintzaera hori silogistikoa dela eta, zenbaitetan, kontzeptista. Izaera kon-

Bibliotheca Colbertina.
26th 19th.

LES PROVERBES
BASQUES
RECUEILLIS PAR LE S
D'OIHENART.

PLUS LES POESIES
Basques du mesme Auteur.

tzeptual hori, ordea, ez zaio ezinbestean barmokoari lotzen, batik bat kontuan izanik Oihenarten testuek egituran orekarako joera dutela, gehiegikeriak bazter utzita.

Nire iritziz, bada, baliagarria litzateke Oihenarten izaera klasizista aztertzeko ikerketa ildo bati atxikitzea.

d) **Euskal poetikaren iraultzaile.** Kritika bat dator, halaber, Oihenart euskal poetikaren iraultzailetzat hartzerakoan. Lehenagoko lanen kritikari gupidagabea, Oihenartek euskarazko poesigintzaren gainean teoria berritzaile bat proposatu zuen. Errima oxitonoak ez zituen gogoko, eta forma jaso («jakintsuak» Mitxelenaen hitzetan) erromanikoetara hurbiltzea proposatu zuen. «Bertsogintza tradizionalaren lehenengo etsaia Oihenart da, «bertso maskulinoen» arerio, eredu bitxien gertuko jarraitzaile» (Mitxelena, 1960, 67).

OIHENARTEN POESIAREN
IKERLAN BATI BEGIRA

Oihenarten obra poetikoaren ezaugarrii buruzko lanik ez da oraino egin. Segidan doazen oharrek testuaren irakurketa formal batean oinarriturik daude.

Neurkera da Oihenarten poetikan gehien ikertu den alderdia (Altuna, «Oihenarten...», 1979).

Estiloaren ikuspegitik, errima aberastetarako, eta kategorioletarako, joera nabarmen daiteke, zeinak egilearen izate klasizista bermatzen baitu. Bestalde, Oihenartek biko errimatuak oparotatu izana, akaso esaera zaharren gogorpen, ez da orainokoa aztertu.

Ikuspegi formaleatik, bere diskurtsoaren ezaugarri nagusiak aliterazioak, anafora eta paralelismoei diskurtsoaren egituratzaile moduan emandako garrantzia, galdera erretorikoa eta zamalkadurak dira.

Egituraketa. Poemak logikari jarraituz egituratzen dira, hiru alderdiri errepikatuz:

- denborazko diskurtsoa,
- irizpide logikoa (adibidez, «Joanaren be-theginzarra» maitearen deskribapenean goitik beherako kanonari eusten dio),
- eta lehenago/gero oposaketa, poemetan nabarmentzen den oinarritzko oposaketa semantikoa—emakume maitatuak arbuiatutako desira— indartzen duen kontraposizioa.

Osagaiak. Egilearen tonu jaso biltzen duen estiloa hainbat osagaik moldatzen dute, hala nola alegoria, kontzeptu eta hitz jokoak (Oihenartek poemak maitearen izena oinarri hartzen duen hitz joko batez hasteko joera ageri du), metaforak eta pertsonifikazioak.

Diskurtso hori guztia bere poemetan behin eta berriro errepikatzen diren bi ideia hezurramitzeko baliatzen du: emakumearen irudiaren idealizazio neoplatonikoa eta nahiak ase ezinak egileari eragiten dion etsipena.

KONTRAPAS

Heuskera, ialgi adi kanpora!

*Garaziko errria
benedika dadila;
Heuskarari eman dio
Behar duyen thornuya.*

*Heuskara,
Ialgi adi plazara!*

*Bertze jendek uste zuten
Ezin skriba zateyen;
Orai dute phorogatu
Enganatu zirela.*

*Heuskara,
Ialgi adi mundura!*

*Lengoajetan ohi intzan
Estimatze gutitan;
Orai aldiz hik behar duk
Ohoria orotan.*

*Heuskara,
Habil mundu guzira!*

*Bertzeak oro izan dira
Bere gohien gradora;
Orai hura iganen da
Bertze ororen gainera.*

Heuskara!

NEOKLASIZISMOA

XVIII. mendea

Arruti. Osasunaren iturria.

NEOKLASIZISMOA. Aita Larramendiren ondarea deitu ohi dena euskal literaturaren bilakaera ulertzeko funtsezkoa da. XVIII. mendeak euskarazko bi antzerki lan, elkarrengandik aski ezberdinak, eskainiko dizkigu: BARRUTIAREN Gabonetako ikuskizuna (Acto para la Nochebuena) eta PEÑAFLORIDAKO KONDEAREN El borracho burlado. Joan Antonio MOGELI esker euskal literaturak literatura neoklasikoa landu du. Mogel bera garaiko jendearekiko bere harremani eta bere belaunaldiko literaturarekiko harremani erreparatuz aztertu behar da.

Jon Kortazar

■ AITA LARRAMENDIREN OBRA (1690-1766)

Aita Larramendiren ondarea deitu ohi dena euskal literaturaren bilakaera ulertzeko funtsezkoa da. Aita Larramendi jesulaguna euskara arautzeari ekin zion lehena izan zen. Bere *El Imposible Vencido*. *Arte de la lengua bascongada* (1729) eta *Diccionario trilingüe* (1745) lanak oinarri harturik, segidako euskal idazleek jarraituko duten arau multzo bat ezartzeko baldintzak ezarri zituen. «XVIII. mendearen bigarren erdian eta XIX. mendearen lehenengoan Gipuzkoan eta Bizkaian sortzen diren dozena pasa idazleek Aita Larramendiren eragin nabarmena ageri dute» (Villasante, 1961, 144).

Joseba Lakarrak (1985, 9-49) adierazi bezala, Aita Larramendik funtsezko bi ekarpen egingo ditu:

- 1) Euskara hizkuntz gisa onartua izan zedin lortu zuen, haren estatua igoz, eta
- 2) hiztegian erregistro jaso bat ezartzeko baldintzak bermatu zituen (Sarasolak, 1986, 203-215, garbiro ageri duenez).

Aurreneko puntuari dagokionez, Euskal Herrian tradizio kritikoa bitxi bat ezagutu da, ezen euskararen prestigioa apologisten eskutik goratu izan ohi baita. Arrazoiak kalitate nolabaitekoa da, baina, Lakarrak adierazten duenez, giroak eragindakoak ziren. Apologia sarritan zentzuga-bei bide emanez, Larramendi euskara patois bat ez dela frogatzen saiatuko da.

Apologiak, bestalde, burutu zituen jarduerak justifikatu ahal zituen: gramatika

Aita Manuel Larramendi Hombndos
Oñatiariaren koadro batean.
(Andoain, 1690-1766).

eta hiztegi bat argitaratzea. Apologia, bada, hizkuntzaren gaineko lan praktikoa moldatzeko jarrera baliagarria zitzaien.

«Ezin dugu ahaztu 'herri' hizkuntzen apologiak XVI. mendeaz geroztik gure inguruan bete zuten funtzioa, latinak mendebaldeko kulturaren duen gailentasun ia erabatekoaren aurrean hizkuntza bat (eta, ondorioz, herri bat) duintzeko ahaleginean aurrez eman beharreko ezinbesteko urratsa direlarik. Beraz, Larramendik urrats hori eman beharra zuen, horretarako euskararen antzinatasuna, nobleziaren seinale, egiaztatzeko frogak aurkeztuz, euskara perfektioaren adierazgarri ziren arau gramatikalen multzo batera murrizt zitekeela, eta hizkuntzak ezein gai jorratzeko hiztegia –aberastasunaren seinale– biltzen zuela erakutsi nahi bazuen» (Gómez, 1991,29).

Bigarren gaia korapilatsuagoa da inondik ere. Jakina den moduan, Larramendik bere obran neologismo ugari sartu zuen.

Kritika klasikoaren (Mocoroa, Ibar, 1935) iritiz, jarrera horrek hizkuntza purismo ulertezin batera eraman zuen, eta Sabino Aranaren joera garbizaleak faboratu zituen. Kritiko horien esanetan, bere obran ageri diren neologismo eta etimologiak euskararen aurka idazten zuten polemistak akuilatzen zituzten.

Lakarra eta Sarasolaren lanei jarraiki, badirudi neologismoek kultur hizkuntza bat, XVIII. mendearen eguntzen hasia zen kultura moderno eta zientifikoa transmititzeko egokia, eratzea zutela xede.

Jesulagun honen ekarpenik handiena ondoko idazleei utzi zien hizkuntz arau-

tu eta, alderdi askotan, normaldu batekiko kontzientzia da. Egileek idazterakoan nori begiratu bazuten, Sarasolak dioen bezala, irakurle multzo bat zuten, kultur elite bat osatu zuena.

Bere lanak idazkera erlijiosoaren sorruntzan eragin handia izan zuen, batik bat bere ordenaren baitan, zeinaren kide baitziaren Mendiburu eta Kardaberaz. Eragin hori, gainera, Mogelen obrara hedatu zen, batez ere azken idazle horrek termino abstraktuak behar zituenean. Larramendiren eraginak XIX. mendean joko du goia, idazleek berak sortutako erregistro jasoaren premia antzematen dutenean, behin gai erlijiosoak utzi eta literaturan aszetismoarekin zerikusirik ez duten gaiak jorratzean.

Larramendik Euskal Herriaren erregimen berezia defendatu zuen, eta horrek garaiko foruzaleen estimazioa erakarri zion. Korronte foruzalea Sabino Aranaren nazionalismoaz ordezkaturia izan zenean, ordea, Larramendiren obrari buruzko estimazio iraungitzen hasi zen.

■ ANTZERKIA

● HITZAURREA

XVIII. mendeak euskarazko bi antzerki lan, elkarrengandik aski ezberdinak, eskainiko dizkigu.

Lehenik, Pedro Ignacio Barrutiaren *Gabonetako ikuskizuna* (*Acto para la Nochebuena*) aipatu behar da, ahozkotasunaren baitakoa.

Bigarrenik, Peñafloredako Kondearen *El borracho burlado* lana dugu, zeinak, eszena herrikoiak agertu arren, antzerki frantsesa ihakindatzen baitu.

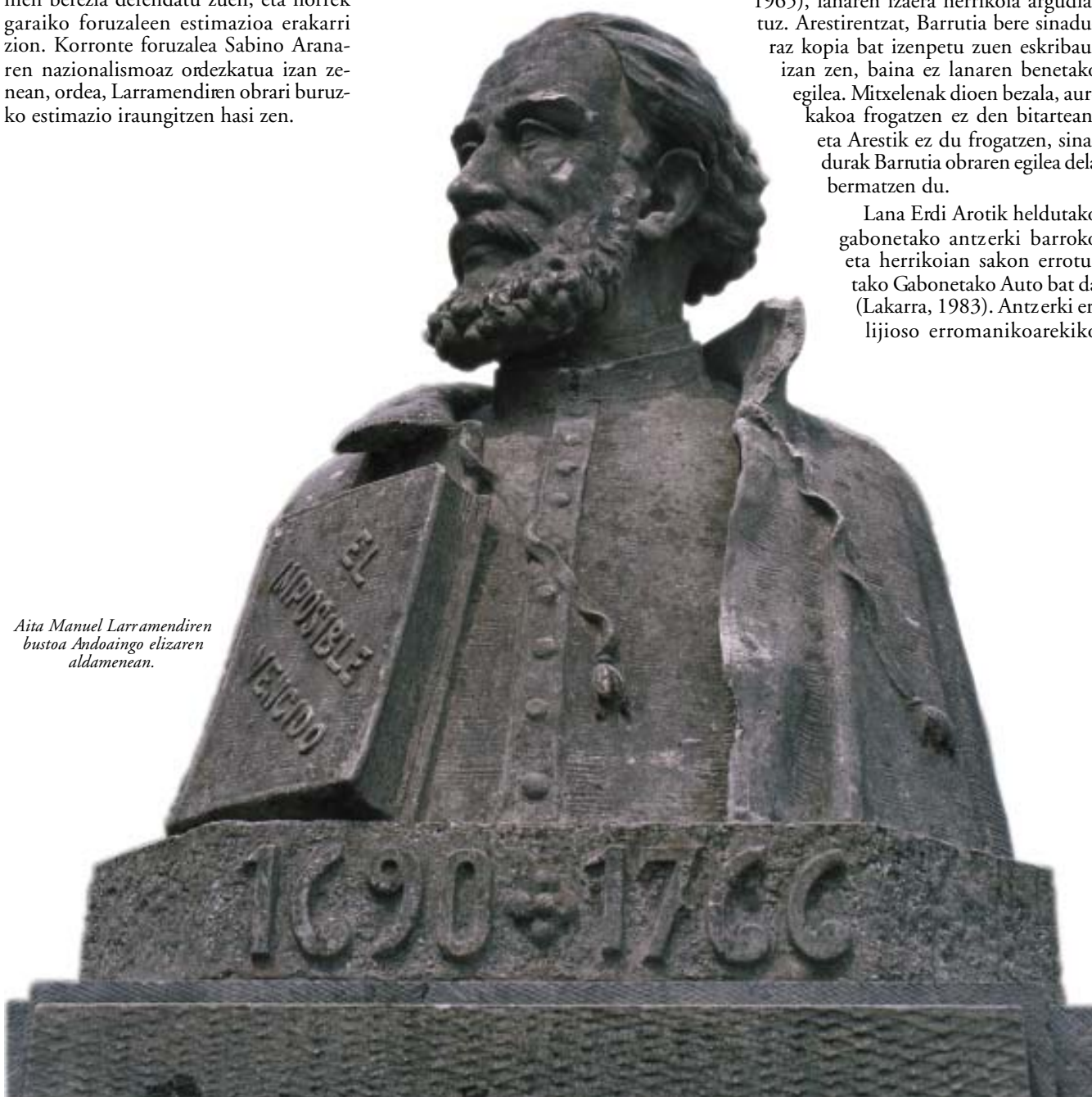
● PEDRO IGNACIO BARRUTIA (1682-1759)

Pedro Ignacio Barrutiaren *Gabonetako ikuskizuna* (*Acto para la Nochebuena*) XVIII. mendeko euskal literaturari buruzko bibliografian gehientsuen ikeritutako lana da. 1750. urtearen inguruan idatzia, 1897an argitaratu zuen, ortografia egokituta.

Obrak aldeko balioespenak jaso zituen, batez ere Gabriel Arestik hari buruz egindako azterlana eta gero, fikzioa eta errealitatea, argumentuzko espazioak eta egiazkoak nahasten zituen obratzat hartua izan zelako, nolabait antzerki moderno iragarritz (Aresti, 1959).

Lanaren balioari buruzko eztabaidaz gain, Arestik hainbat alderdi zalantzan jarri zuen, hala nola autoretza (Aresti, 1965), lanaren izaera herrikoia argudiatuz. Arestirentzat, Barrutia bere sinaduraz kopia bat izenpetu zuen eskribaua izan zen, baina ez lanaren benetako egilea. Mitxelenak dioen bezala, aurkakoa frogatzen ez den bitartean, eta Arestik ez du frogatzen, sinadurak Barnutia obraren egilea dela bermatzen du.

Lana Erdi Arotik heldutako gabonetako antzerki barroko eta herrikoian sakon errotutako Gabonetako Auto bat da (Lakarra, 1983). Antzerki erlijioso erromanikoarekiko

Aita Manuel Larramendiren bustoa Andoaingo elizaren aldamenean.

bere lotura (Hess, 1976) hain da agerikoa ezen modernotasunaren gaineko ezin inuzkinek zentzu handirik ez baitu.

Garbi dago Barrutiak ez dituela Espazio, Denbora eta Tonuaren unitateak gordetzen, ez eta pertsonaiarena ere, zenbaitetan testu batzuk drama antzetzten duen antzetzeari zuzentzen baitzaizkio, eta ez pertsonaiari. Mitxelenak idatzi zuen bezala (1960, 106) «ekintza, hein batean, bikoitza da, eta baita pertsonaiak ere. Iragana eta oraina, sakratua eta profanoa, Belen eta Arrasate gurutzatzen eta nahasten dira, artifizio trebe bezain xume batez». Balia-bide hori herri-antzerkitik zetorren, zeinak, «eguneratze» eta umorezko baliabideen bidez mezu didaktiko bat zabaltzen baitzuen. Barrutiaren obrak ez du, beraz, Pirandelloarekin zerkusi handirik, inoiz biak alderatu izan badira ere.

Nolanahi ere, Barrutiak bere obra barroko espainiarreko pertsonaia eta rolei zabaldu zien, Erdi Aroko tradizioetik urrunduz.

Obrak, bere aldeko argudio nagusia, *avant la lettre* modernotasuna alegia, galdu badu ere, Graziosoaren konbertsioa kontatzeorakoan ageri duen xalotasun, errealismo eta freskotasuna ditu bere fabore.

- XABIER MARÍA DE MUNIBE, PEÑAFLORIDAKO KONDEA (1723-1785)

Real Sociedad de Amigos del País Elkartearen fundatzaileak bi lantxo utzi zituen euskaraz.

Lehenengoa, *Gabon Sariac*, ezizenez argitaratu zen, eta XVIII. mendean geroztik Euskal Herri osoan barrena hedatuko den Gabon kanten korrontearen barruan koka liteke.

Euskarazko antzerkiari egingo zion bigarren ekarpena *El borracho buntado* opera elebiduna izan zen. Lan hori antzerki neoklasikoaren adibide argizat jo zen, bi arrazoi medio: hiru unitateen —denbora, espazioa eta ekintza— araua gordetzen du eta nobleziak herritar soilen hezkuntzaz

arduratu behar zuela defendatzen du.

Bi froga horiek agerikoak izanik ere, Jon Juaristik trantsizio lan bat dela uste du, argumentuan ageri dituen eszena aski herrikoiegatik, hala nola emazteak jipitutako senarrarena, eta Tirso de Molinarekiko erlazioegatik (Zfr. Juaristi, 1987, 63 eta, batez ere, «El borracho barbu-

do...», 1986): «Argumentuak zein izenburuak Tirsoren *Los tres maridos burlados* gogoratzen digute» (1987, 63).

- JOAN ANTONIO MOGEL (1745-1804)

● INGURUNE HISTORIKOA

Mogeli esker euskal literaturak literatura neoklasikoa landu duela esan daiteke. Mogel bera bi ikuspegi ezberdinetatik aztertu behar da: garaiko jendearekiko bere harremanak eta bere belaunaldiko literaturarekiko harremanak ikertuz.

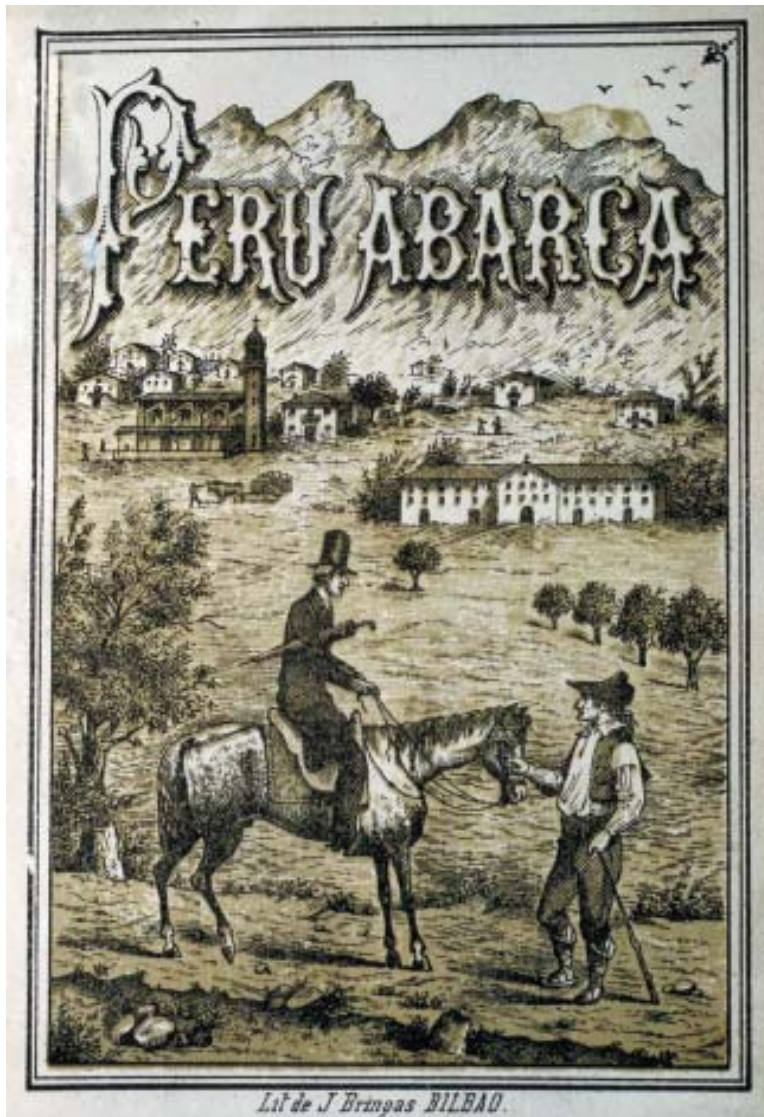
Bere harremanak hiru mailakoak dira: Larramendirekikoak, zeinaren jarraitzaile baita, Humboldtarekikoak, zeinaren lankide izango baita, eta Real Sociedad de Amigos del País elkarteko zalduntxoekikoa, elkarteko kide aktiboa izango delarik. Harreman horiek Mogel bere garaiko gizartearen erdigunean kokatuko dute, eta egileak gizarte horren kontzientzia garbia agertuko du.

Bere garaiko literaturarekiko harremanak, ordea, ezberdinak dira. Literaturaz duen kontzeptua neoklasikoa da, literaturaren autonomia ez duelako xede, irakurleen heziketa baizik. Bigarrenik, bitxia da ikustea prosan idatzitako bere lanik garrantzitsuenan, *Peru Abarca*-n alegia, hiru unitate-arau neoklasikoak gordetzen dituela, elkarrizketen arteko elipsietan salbu. Bere obraren bereizgarri nabarmenak dira, azkenik, berpizkundearen eragina eta garaiko neoklasizismorik kontzienteanean kokatzen duten kontzeptio didaktikoa.

Bere garaiko literaturarekiko harremanak, ordea, ezberdinak dira. Literaturaz duen kontzeptua neoklasikoa da, literaturaren autonomia ez duelako xede, irakurleen heziketa baizik. Bigarrenik, bitxia da ikustea prosan idatzitako bere lanik garrantzitsuenan, *Peru Abarca*-n alegia, hiru unitate-arau neoklasikoak gordetzen dituela, elkarrizketen arteko elipsietan salbu. Bere obraren bereizgarri nabarmenak dira, azkenik, berpizkundearen eragina eta garaiko neoklasizismorik kontzienteanean kokatzen duten kontzeptio didaktikoa.

- PERU ABARCA

Mogelek 1802an idatzi zuen euskal literaturan ospea emango zion lana. *Peru Abarca*-z ari gara, noski. Baserritar zakar baten eta bizargin irtirin baten arteko elkarrizketa jaso du lanak, zeinetan euskararen bikaintasuna eta edozein gai jorrazteko hairen egokitasuna frogatzen baita. Horri dagokionez, obrak Larramendik

Bere garaiko literaturarekiko harremanak, ordea, ezberdinak dira. Literaturaz duen kontzeptua neoklasikoa da, literaturaren autonomia ez duelako xede, irakurleen heziketa baizik. Bigarrenik, bitxia da ikustea prosan idatzitako bere lanik garrantzitsuenan, *Peru Abarca*-n alegia, hiru unitate-arau neoklasikoak gordetzen dituela, elkarrizketen arteko elipsietan salbu. Bere obraren bereizgarri nabarmenak dira, azkenik, berpizkundearen eragina eta garaiko neoklasizismorik kontzienteanean kokatzen duten kontzeptio didaktikoa.

frogatu nahi izan zuena, hau da, euskara edozein egoera eta eremu, zientifiko nahiz erlijioso, adierazteko gai zela, literaturara aldatu zuen.

Eskuarki esan ohi da Mogelek, Erregimen Zaharraren zale, bere obran gizarte tradizional bat, gizarte eraldaketek zokoratua, defendatzen duela. Akaso Mogelek beste ondorio ezkorrago bat azaleratu nahi duela onartuko beharko litzateke: Euskal Herriko agintarien euskara maila. Horretarako, eta haientzat, hizkuntzaren maisu bat aurkezten du: bere hizkuntzaz kultura bat agertzeko gai den baserritarra. Beste kritikari batzuentzat, berriz, lanak gizaki primitibo on bat aurkezten zuen, Frantziako ilustrazioko primitiboaren antzera.

Mitxelena 1960an liburuarekiko miresmena adierazi zuen: «Euskal literaturako libururik entretenigarriena izateaz gain, zientifikoki interes handienekoa ere bada, garaiko, hizkuntz, usadio eta teknikari buruz berri ugari ematen duelako» (108).

Liburu nobela bat ote zen ere eztabaidatu zen. Mitxelena nobela tankerako saialdi batez mintzo da, baina gaur egun obra ez dela nobela bat onartzen da. Mogel berak «solasaldi» bezala definitu zuen gaztelarazko hitzaurrean. Bere eredueta bat Luis Vives izan zen. Gaur egun lana ez da nobelatzat jotzen. Edonola ere, Mogel intriga egitura bat paratzeaz arduratu zen, solasaldiak entretenigarriak izan zitezten eta irakurlearentzat interes narratiboa izan zezaten. Solasaldiek, bestalde, iradoki baizik egiten ez diren hilketa saialdi bat eta poliziaren itaunketa bat ezkutetzen dituzte.

Diez Ezquerraren tesiek (1982) obra fikzio-lana ez dela ezarri dute. Egile horren iritziz, testuaren funtzio nagusia metalinguistikoa da, Jakobsonen eskemari jarraiki, eta, horrenbestez, nobela bat dela esateak ez duela zentzurik.

• ALEGIAK

Joan Antonio Mogel izan zen euskaraz alegiak idatzi zituen lehena. Seguruena zalduntxo ilustratuen adibideari lotuz –Samaniego kasu– Mogelek eskolaumeen heziketarako zenbait alegia moldatu zituen. Egile horrek euskal alegila-

*Peñafloridako Kondea.
Muniberen obra.*

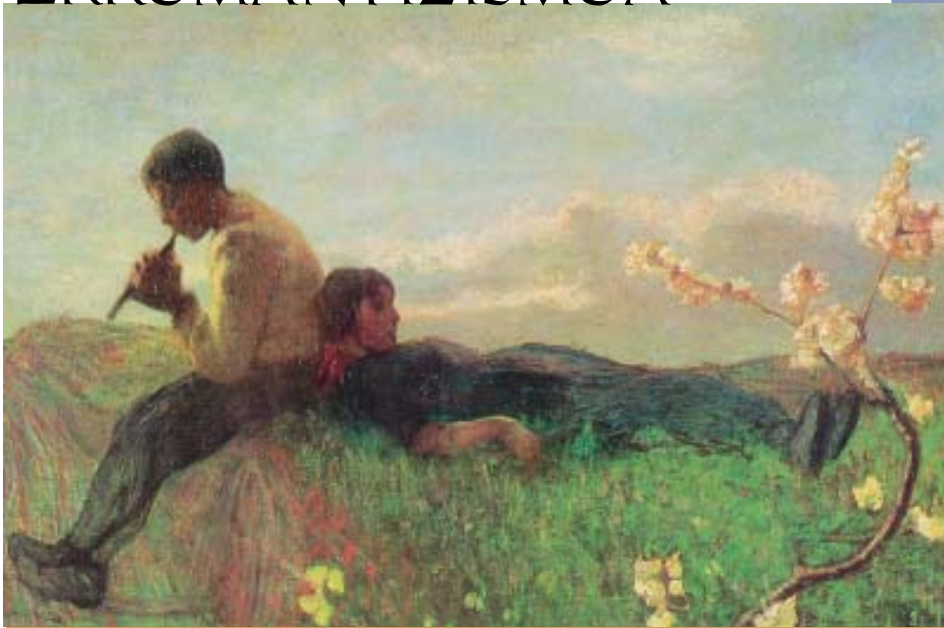
rien multzo bati (Zenbait egile, 1991), zeintzuen artean Bizenta Mogel bere iloba, Aita Zabala eta Iturriaga aipa baitaitezke, bide eman zion.

Alegia horiek Mogelen neoklasizismoarekiko atxikipena erakusten dute, literaturaren ikuspegitik ez ezik, generoaren praktikari dagokionez.

Mogelen poemetan, besteak beste, adierazpenaren argitasuna, poema ulertua izateko moduan moldatzea, sentsibiltate fina apaingarri gisa edo poemaren kontzeptio antibarrokoa nabari daitezke.

Poemak klasizismoaren neurri erretorikoei jarraiki idazten dira. XVIII. mendeko euskarazko poesiararen adibide apurretakoa, Mogelen poesiaaren ezaugarri estilistikoak dira erretorikarako joera, antolaraeren garrantziaz alegien egituraren, mintzakeraren eta «egoki esanaren» kontzeptua, anplifikazioa, hiperbatonaren ugaritasuna, galdera erretorikoaren presentzia eta metaforarik eza... (Kortazar, «Mogelen...», 1987, 13-23).

ERROMANTIZISMOA

XIX. mendea

Amodio eztea. Segantini.

ERROMANTIZISMOA herri honetan eragin handiena izan duen eta oraino duen kultur mugimendua da. EUSEBIO MARIA AZKUERI, trantsizioko poeta izanik ere, Euskal Herrian eredu erromantiko bat eratzeke egin zuen ekarpena aitortu behar zaio. BILINTX «euskal literaturaren ahots egiaz erromantikoena» da. JOSE MARIA IPARRAGIRRE adiera hertsian ez da ez kantari herrikoï ez poeta. JEAN BAPTISTE ELISSANBURU, zenbaitetan bukoliko, zenbaitetan nostalgiko. EMETERIO ARRESE BEITIA ele ederra da, lirikoa baino areago.

Jon Kortazar

■ ERROMANTIZISMOA EUSKAL HERRIAN

Badirudi Euskal Herriko Erromantizismoaz aritzea problematikoa dela. Alabaina, erromantizismoa herri honetan eragin handiena izan duen eta oraino duen kultur mugimendua da. Izan ere, euskal nazionalismoaren muinean dagoen oinarri ideologikoa beste errealitate bat sortzeko nahia da.

Literatur arloari dagokionez, erromantizismoaren presentzia agerikoa da. Zenbait argipen egiteko premia ere badago, ordea.

Jakina denez, euskarazko liburuak argitaratzeko debekua XIX. mendea aurrera zihoala hedatu zen. Ezegonkortasun politikoak –Konbentzio Gerra, lehen karlistada (1833-1839)– euskal literatura bat eratzea eragotzi zuen, Euskal Herriaren alde honetan bederen.

Hala ere, 1830etik aurrera Eusebio Maria Azkue poemak egiten hasiko da, non mugimendu erromantikoaren arrastoak nabari baitaitezke. Mugimendu hori Donostiako eskola deitutakoaren bidez garatuko da. Letragizonen multzo hori Lore Jokoen bidez harreman sare bat ehuntzen saiatuko da batetik, eta, bestetik, *Euskal Kantutegi* batean XIX. mendeko egileen poesia lanik gehiena jasoko du.

Bigarren karlistadaren eta Foruen galararen ondorioz, iritzi korronte bat sortuko da, zeinaren sorreran Erromantizismoak zerkusi handia baitu.

Esan gabe doa Euskal Herriko Erromantizismoa tradizionala dela. Eusebio Azkuerengan jada, eta geroago korronte nazionalistan, erromantizismo ahula da, korronte idealistekin lotura handirik gabea, neoplatonismoaren arrasto apurrak ageri dituen arren.

Euskal Herrian, Erromantizismoa beste era batera landuko da. Pierre Charrittonen (1990, 9-85) arabera, Larresoroko Seminarioak idazleei koherentzia eman-go die, ia denak seminario hartan heziak baitziren.

Hasierako erromantikoentzat, idealistentzat, poesia mundu erreala eta mundu idealala lotzeko zubi zatekeen, eta, Novalisen esaera ezagunaren arabera, poesian «egiako errealitate» bide zegoen, baina ikuskera hori ez zen Euskal Herrira berehalakoan heldu.

Nolanahi ere, euskal poesian poesia idealistaren zenbait osagai kontzeptual agertuko dira. Subjektibotasunaren pisua, niaren garrantzia, naturaren ikuskera... poesia berriaren funtsean dagoen izpiritu berrian osagai garrantzitsuak dira.

Historia garbi azaltze aldera, ideia erromantikoak Euskal Herriko kulturaren eta poesian nola agertu ziren eta ideia horiek izan zuten eragina zatika ikertu beharko lirateke.

Erromantizismoak, mugimendu kultural eta izpiritual gisa, Euskal Herria deitzen dugun multzo sozialaren definizioan pisu handia

izan zuen. Berezitasun indibidualak nahiz kolektiboak azpimarratzea (hemendik aurrera H.G. Schenk-en, 1983 ideiei lotuko gatzazkio), Euskal Herriaren izaera berezia nabarmentzea, korronte politiko

*Indalezio Bizkarrondo. «Bilintx».
Valverdearen koadroa.*

KONTZEEZIRENTZAT

1. *Kantatutzera indar aundiko
desio botek narama.
Kontzezi zuri nai dizute eman
merezia dezun fama.
Gure probintzi Gipuzkoakuan
igualik gabeko fama.
Bedeinkatua izan dedilla
zu egin zinduen ama!*
2. *Zedorrek uste etzenuela
egon nitzazun begina,
lenbizikuan oñetara ta
urrena berriz gerrira.
Oinak dituzu txiki politik
gustagarriak txit dira;
gerrian berriz eman litzazke
kana bat zintak bi jira.*
3. *Andik urrena ipiñi nizun
erreparua petxura,
orduante bai eman nizula
aingeru baten itxura.
Jaungoikuak berak deitu izan balit
iyo nendilla zerura,
zure ondolik ara Juan biarnak
emango ziran tristura.*
4. *Ondoren jarri nintzan denboran
begiratuaz lepora,
biotzak salto agiten ziran
irten mayian kanpora.
Irtten ta zuzen, badakit zierto,
juango zan zure kolkora,
nik jakitera nai zenuela
utziko nion gustora.*
5. *Atentziyua begietara
paratu nizun segiran,
ez dakit zierto begiyak edo
eguzki berri bi ziran;
ondo ikusi ez nizekizun ta
nola esango det zer diran,
begiratutzen nizun guztiyan
bista kentzen zenidan.*
6. *Ille beltz, eder, dizdizariya
oparo duzu buruan,
konparatzeko baliyo nuen
sedarik ez da munduan.
Trentzak eginik zeneukan dana
erregin baten moduan;
diamantezko koroï eder bat
falta zitzaizun orduan.*
7. *Ointxo politik gerria mia,
graziya milla petxuan,
lepo biribil dirudiena
egin berria tornuan;
pare gabeko begi argiyak
ille ederna buruan,
zu baliño aingeru politagorik
ez da izando zeruan.*
8. *Beti ariko naiz Jaunari eskaka
ondo izan zaitezela,
etzazula uste nere biziyen
zutaz aztuko naizela;
eskumunak maiz bial mazkizu
orain artian bezela,
ainbeste egin bear didazu
penas ilko naiz bestela.*

Indalezio Bizkarrondo,
«Bilintx», 1831-76

berri baten sorburu bilaka daiteke. Ideia erromantiko hori gabe nazionalismoa ezin uler tuko litzateke. Jarrera poetiko nahiz pertsonalen aniztasunaz ohartzea berezitasun horren emaitza liteke, euskal poeta batzuegan, hala nola Azkue eta Arrese Beitia, ikus daitekeenez.

Euskal Herrian, teoria erromantikoen industriaren aurkako jarrera xenofobia zerion baserriaren exegesi bihurtu zen. Literaturaren joera landatarra eta iraganarekiko nostalgikak, XIX. mendeko lehengo poeta Eusebio Azkuerengan jada nabari zena, mendearen amaierarako legendazko literatura bati bide emango dio. Luze gabe, Ossianen mitoak euskal elite intelektualetan erroak bota zituen, eta apokrifikoak laster azaldu ziren.

Frantzia aldean eman zen katolizismoaren itzulera indarrean zegoen kristautasunaren ideia antiliberal eta tradizionala bermatzeko baliatu zen Euskal Herrian. Mugimendu erlijioso horren eragina euskal egileek idatzi zituzten lan erlijioso

ugarietan ikus daiteke, eta idazlearen ideologian pisu handia izango du.

Subjektibotasuna eta niarekiko arduraz idazlan askotan agertuko dira. Ezaugarri horrek, hain zuzen, euskal literaturan eztabaida bat piztuko du. Bere nia abiapuntu harturik idatziko duen aurreneko poeta Pierre Topet, Etxahun, da, ahoz-kotasunari buruzko atalean aztergai izan genuena. Etxahun non kokatu behar den, Erromantizismoan edo tradizio jasoan, euskal kritikan den eztabaidarik sutsetako bat da. Etxahun bertsoaririk Bilintxera, euskal lirikan niaren presentzia nabarmena da. Politika eta kultura mailan, presentzia horri beste topiko erromantiko bat gaineratzen zaio, poeta-profetarena, edo, bestela esanda, agitatzaile-poetarena.

XX. mendera arte eta aurrerago hedatu zen Euskal erromantizismoaren oinarrietako bat naturaren garrantzia da, historiaren iheskortasunaren aurrean iraunkortasunaren sinbolo gisa.

Indalezio Bizkarraondo, «Bilintx», eta bere familia.

Euskal literaturan osagai horiek guztiak biltzen dira. Alabaina, gaztelerazko legendazko literaturan, XIX. mendearen amaierako literaturan, XIX. mendearen amaierako literaturan, XIX. mendearen amaierako literaturan eta politikan oparo eta trinkoago ageri dira. XIX. mendean euskal literaturaren genero nagusia lirika da, baina genero horretan gaiak eta kontzeptu handiak lausoago agertzen dira, tankera horretako lan gutxiago ekoizten delako eta lan horiek banatu eta argitaratzea zailagoa delako.

Arazo horiek gorabehera, XIX. mendearen euskarazko lirikan Ricardo Navas Ruizek (1982, 50-64) Erromantizismoa definitzeko baliatzen dituen funtsezko ezaugarriak antzematen dira.

Euskal Herriaren historiari emandako garrantzia Eusebio Azkuerengan, maiteminean oinarritutako lirika Bilintxengan

edo sentimendu aberkoia Elissanburu edo Arrese Beitiarengan, bestelakoan biak elkarrengandik hain ezberdinak, gatazka sozialen pisua Iparragirrenen poesiarengan, adierazpide berezia eta tokiko esamoldeak bilatzea, naturaren nonahiko presentzia eta adierazkortasuna, horiek guztiak ageri dira XIX. mendeko euskal lirikan, finean poesia erromantikoa dena.

■ EUSEBIO MARIA AZKUE (1813-1873)

SAILKAPEN POETIKOA. Esa liteke Eusebio Maria Azkue trantsizioko poeta dela. Tradizio neoklasikoan hezia eta Urrezko Mendeko idazle espainiarren jarraitzaile, Azkuek, jarrera tradizionalista batetik abiatuta, patu latzaren eta poetaren ikuspegiaren topiko erromantikoak bere egin-

go ditu, eta inspirazio bila ahozko literaturara hurbilduko da.

Eusebio Azkue inspirazioak gainezkaturako poeta irudikatzen du, eta sarritan errazkeriara jotzen du. Bitxikerien poeta da, erregistroen etengabeko aldaketena, neurririk gabeko poetizatzearena. Horiek guztiak, jakina, ez dio bere obrari mesederik egiten. Dena den, Azkueri Euskal Herrian eredu erromantiko bat eratzeko egin zuen ekarpena aitortu behar zaio.

Bere inspirazio iturriak aztertzerakoan, klasizismo espainiarra, literatura herrikoa (Astigarraga, 1990, 137, Etxebarria, 1990, 165) eta literatura garaikidea aipatu behar dira ezinbestean. Literatur molde horiek guztiak direla eta, egile hau sailkaterakoan zalantzak sortzen dira (Astigarraga, 1990, 142). Esan liteke, akaso,

korronte neoklasikoetatik erromantikoe-tarako trantsizio horretan legokeela, beti ere bere irakurketa zenbaitetan izarigabeen mende.

ZENBAIT ARGIBIDE. Egile honi buruz aritzean argitu beharreko gaietako bat bere testuen argitalpenaren da. Bizirik zegoela, Eusebio Azkuek ez zuen lanik argitaratu. Bere poema batzuk Manterolaren *Euskal Kantutegia*-n (*Cancionero Vasco*) argitaratu ziren. Bere lana seme Resurrección Mariak bildu zuen, *Parnasorako bidea* (1896) izenburuko liburuki batean. Aita Uriartek bere poemen beste bertsio batzuk bildu zituen eta 1987ra arte argitaragabe egon zen azken horren *Poesia Bascongada* lanean editatu ziren. Beti pentsatu izan da Azkuek bere poemen hainbat bertsio utzi zituela (Akesolo, 1988).

1990ean, azkenik, Azkueren eskuizkribua, *Euskerazko versoak*, argitaratu zen, Asier Astigarraga eta Koldo Bijueskak paratutako edizio txukun batean, egilearen jatorrizko grafiaz, jakina denez aski bitxia zena.

GAIAK. Munduaren ikuskera. Eusebio Azkueren obraren ezaugarri iraunkor bat aniztasuna da. Segidako gaiak bere kezka zenbaiten berri ematen dute: poema erlijiosoak, alegiak, epigramak, poema kostunbristak, maitasun poemak, mitologikoak, eta naturari buruzko poemak.

Sailkapen hori bere seme Resurrecciónek egindakoarekin aldera daiteke. Azken horrek, aitaren obra argitaratzean, corpusa segidako ataletan banatu zuen: deboziorako poemak, alegiak, ironikoak, historikoak, epigramak, gabon-kantak, eta serioak.

Badakigu gaien araberako ezein sailkapen eztabaidagarria gerta daitekeela. Kasu honetan, ordea, interesatzen zaiguna ez da sailkapena bera, gaien interpretazio bat egitea baizik.

Nahikoa litzateke Azkueri poesia mailan interesatzen zaizkion irakurtzea bere obra trantsiziokoa dela ondorioztatzeko. Genero klasikoak –mitologikoak, alegiak– gai erromantikoeekin nahasten dira. Patua eta poetaren ikuspegia, bada, narrazio kostunbristekin (non herri literaturaren eragina nabarmena baita), gai historikoeekin (Vatikanoaren okupazioaren aurkako poemak, trenbideak irudikatutako aurrerabidearen aurkakoak), naturari buruzko poemekin nahasten dira. Azkue, bestalde, exotismo erromantikoa agertzen duen lehenengo poeta da, egunerokotasunetik ihes egiteko modu bat bezala.

Azkueren unibertso ideologikoa –ez dezagun ahaztu karlistadan gudukatu zuela– munduaren bilakaerari buruzko ikuspegi tradizionalista eta antiliberal batean funtsatzen da. Fedea oinarri soziologiko moduan agertzen da. Testuak idazterakoan Azkuek ikasbide errazak egiteari

uko egiten dion arren, azpian bere ideologia argi nabari da. «Bardintasuna» poeman, Azkuek kontzeptu horri satira gogorra egiten dio, bere iritziz berdintasun politikoa ez baita existitzen, besteren lanari onura ateratzen dioten alferrak baizik, hitza moralaren alorrera eramanez.

TONUAK. Azkue obra anitz baten egile da, bere asmamen oparo bezain izarigabeak agintzen diona neurtitzetan jartzeko grinaren emaitza. Estilo ezberdinak erabiliz, eta aspertu gabe errepikatuko dugu aniztasun hori, hain zuzen, egilearen ezaugarri erromantiko bat dela, Azkuek bere poemak moldatzeko oinarriko hiru tonu baliatzen ditu:

- Umorezko tonua.
- Tonu bizia.
- Tonu objektiboa.

Azkue egile burutsua da, beti xehetasuna deskribatzeko edo esaldi zirtolaria zein konparaketa iraingarria jasotzeko gertu. Bere umorea, horrenbestez, zakarra da, karikatura tankerakoa.

Bere obran hain ugaria den deskribapen kostunbrista edo pintoreskorako, berriz, tonu objektiboa erabiltzen du.

ZENBAIT IRUZKIN POEMEN EGITURARI BURUZ. Tonuen aniztasuna poemak moldatzerakoan hautatutako egituren aniztasunean islatzen da. Etxebarriak (1990, 159) egitura deskriptibo eta narratiboak aztertuz azaldu ditu Azkueren egiturak, eta poema narratiboak, mistoak (narrazioa, deskribapena eta elkarrizketa) eta deskriptiboak ageri direla egiaztatzen du.

Irizpide logikoei jarraituta, Azkuerengan segidako egiturak zerrenda ditzake-

gu: balada arrunten egiturak, bi pertsonaien arteko eztabaida, egitura lineal kronologikoa, ideien garapenean oinarritutako egitura lineala, paralelismoen araberrako egitura, kontraste poemak eta hurrenez hurreneko egiturak.

ESTILOA. Eusebio Azkueren estiloak erretorikotasuna eta hanpatasuna tatekatzen ditu. Erretorikotasunak honako ezaugarriak ekarri dizkio bere idazkerari: *verba dicendi*-en erabilera okerra, deiktikoak neurrigabe baliatzea, egitura logiko ugari, aurrez esan bezala. Hitz batean, poeman bertan esaten denarekiko interesa garbi islatzen da.

Hanpatasuna erredundantzia eta metaketarako joera gisa defini daiteke. Azkue poeta errepikakorra da, inspirazioari inolako mugarik jartzen ez diona. Aliterazioa erabiltzen du, baina nahiago du konparaketa metafora baino. Nolanahi ere, egilearen jarioetasun gehiegizkoa testuen kalterako da.

NEURKERA. Bere lanaren izenburuan Azkuek adierazten zuen bere poema askotariko neurriez eginak zirela. Aniztasunik bada, baina ez hainbestekoa. Azkue bi errimako neurtitzetan, *kopletan* alegia, oinarritzen da, *zortziko txikiak* edo *handiak* osatzeko. Baliatu zituen neurtitzak ezagutzeko, ikus Etxebarria (1990, 152-4).

POETA EDU BERTSOLARIAK? Azkuek oraindik orain argitu ez den auzi bat plazaratzen du. XIX. mendean, Euskal Herriko poesia bertsolaritzari hurbiltzen zaio, eta, horrenbestez, emaitza poesia edo bertsolaritza ote den zalantzan jartzen da. Hain zuzen, gai honi buruzko monografia berrietako baten izenburua *XIX. mendeko olerki-bertsogintza* da.

Poesia eta bertsolaritza bi arrazoi nagusi medio hurbildu ziren: euskal poesien maila erdi jaso zelako, eta joera erromantikoen eraginagatik.

XIX. mendean zehar, Erromantizismoak poesia jaso eta herrikoia arteko hurbilketa faboratu zuen. Lehenik eta behin, inspirazioa, poesien baitan kokatu ohi dena, bertsolaritzaren inprobisazio teknikoarekin nahastu zen Euskal Herrian. Bigarrenik, erromantizismoak poesia narratibo bat sustatzen zuen, eta ezaugarri hori bertsolaritzaren baitakoa zen. Azkenik, herrikoia zenarekiko hurbilketa, inon lirikaren inguruan burutu zena, euskal literaturan, penintsula aldekoan batik bat, bertsolaritzaren inguruan gauzatu zen, akaso erromantzearen hurbileko genero gisa identifikatua izan zelako.

Arrazoi horiek guztiek poeta eta bertsolarien hurbilketa ekarri zuten. Alabaina, oraindik ere bien arteko bereizketa garbia da, nire irudiko. Batetik, bistakoa da bertsolari batzuek ez dutela Iparragire euren artekotzat, besteak beste tanke-

GERNIKA'KO ARBOLA

*Gernika'ko arbola da bedeinkatua,
euskaldunen artean guztiz maitatua
eman ta zabal zazu munduan frutua
adonutzen zaitugu, arbola santua.
Milla urte inguru da esaten dutela,
Jainkoak jarri zuela Gernika'ko arbola.
Zaude, bada, zutikan onain ta denbona,
eroritzen ba'zera eras galdu gera.
Ez zera eroriko arbola maitea,
baldin pontatzen ba'da Bizkaï'ko
Juntea.
Lauok artuko degu zurekin partea,
pakean bizi dedin euskaldun jentea.
Betiko bizi dedin Jaunari eskatzeko
jarri gaitezen danok laster belauniko;
eta biotzetikan eskatu ezkeru,
Arbola biziko da onain eta gero.*

ra horretako egileek konposaketa molde ezberdinak erabiltzen zituztelako eta jendaurrean bat batean aritzen ez zirelako.

Bestetik, bertsolariak beren lanak egitura jakin bati, «balada arruntaren egitura» deitua, jarraiki moldatzen dituzte, egile jaso edo erdi jasoez ez bezala.

Irizpide horien arabera, argi dago Azkue poeta jaso edo erdi jaso bat dela, Iparagirre ere jaso izan litekeela, eta baita –iparraldeko Euskal Herriaz aritzean zalantzak uxatu egiten dira– Elissanburu ere. Baina, eta Bilintx? Bilintxek auzia oster lausotzen du, beste testuak orrialde solteak bezalako ildo herrikoiei jarraiki moldatuak izan baitziren eta, gainera, jendaurrean bat batean aritzen zelako. Bilintxen kasuan, bereizketa poesia narraitiboa eta lirikoak alderatzean egin liteke. Bitxia bada ere, bertsolaritza narrazioa lerratzen ari zen une batean, Bilintxek

AGUR EUSKAL-ERRIA

*Gazte-gaztetandikan erritik kanpona,
estranjeri aldean pasa det denbona.
Erri-alde guzietan toki onak ba-dera,
bañan biotzak dio: «zoaz
Euskal-errina!».
Lur maitea emen uztea da negargarria,
emen gelditze deni ama ta erria.
Urez noa ikustera, bai mundu berria;
oraintxe, bai naizela urrikalgarria.
Agur nere biotzeko amatxo maitea!
Laster etorriko naiz, kontsola zaitea.
Jaungoikoak, ba, nai du ni urez joatea
ama, zertarako da negar egitea?*

testu lirikoak idazten zituen, bere irakurketen eraginez.

Nire iritziz, poeta jaso edo erdi jasok eta poeta herrikoiak aipatu irizpideak kontuan hartuta bereiz daitezke.

■ INDALEZIO BIZKARRONDO,
BILINTX (1831-1876)

Bilintx euskal Erromantizismoan egile liberal bakarra da. «Euskal literaturaren ahots egiaz erromantikoena» Mitxelenak (1960, 132) esan bezala, «ez zen oso gizon ikasia». Hala ere, zalantzarik gabe erromantiko espainiarrak ezagutzen zituen.

Behin eta berriro zuzentzen eta berregiten zituen bere testuak orrialde soltean bitartez hedatu ziren, baina luze gabe, Manterolaren obrari esker, sektore jasoenetan ere zabaldu ziren.

Baliatzen zuen mintzairagatik eta gai bezala maitasuna erabiltzeagatik bere lanak hedatzeko arazoak izan zituen arren, euskal poesian Bilintxek, behin eta berriro, haratago dagoen mundu bat islatzen du. Bere poesiaren oinarri sendoenetako bat idealizazioa da, eta, horrenbestez, poeta idealista dela esan liteke.

Bere lanik baliotsuenak maitasunari buruzkoak dira, eta horietan emakumea poetarentzat aingeru helezin moduan irudikatzen da.

BULKADA POETIKOA

Bilintxen bulkada poetiko nagusia maitearen arbuioak eragindako tentsio psikologikoak bizi du, tentsio literario bihurtuko dena, kontraposizio aski eza-gun bat medio: ni/hura oposaketa, edo, hobeto, gogoen oposaketa bat.

Bere nia maitearen irudiaren oso azpitik jartzean, Bilintxek kontraposizio hori hiperbolera darama haren izate fisikoa nire izate sentimentalarekin alderatzen duenean.

Bilintxek maitea deskribatzeko baliatzen dituen topikoak «ezinaren» topikoak dira: nolakoa den esan ezina, hari hurbildu ezina, harekin hitz egin ezina.

Topiko hori molde anitzetan ageri da: hizkuntzak ez du hura deskribatzeko hitzik, ez dago hari aldera dakiokkeenik, hiperbolea naturaz, konparaketa gehiegizko eta handitua, niaren ekintzen hiperbolizatzea («bizitza emango dut hura adoratuz»...).

Bilintxen maitasunezko poesiaren oposaketa nagusia, bada, hiperbolearen eta neurrigabekeriaren erabilera oinarritzen da.

Bilintxen poesian bigarren deskribapen teknika emakumearen erretratua da. Bilintxek agertzen duen emakumea estilizatua da beti (deskribapenak ez dira

UME EDER BAT

*Ume eder bat ikusi nuen
Donostia'ko kalean.
Itz-erditxo bat ari esan gabe,
nola pasatu parean?
Gorputza zuen liraña eta
oñak zebiltzan aidean.
Politagorik ez det ikusi
nere begien aurrean.
Aingeru zuri, pare gabea,
Euskal-erriko alaba,
usterik gabe zugana beti
nere biotzak narrama:
ikusi naian beti or nabil,
nere maitea, au lana...
Zoraturikan emen naukazu
beti pentsatzen zugana.*

zehatzak), eta haren idealizazioa erraztuko duten gorputzeko atalak ageri ditu: aurpegia, begiak, ilea. Batzuetan Bilintxek deskribapen dinamikoak egiten ditu: ibilerak edo begiratzeo moduak maitearen izaera adierazten dute.

Hain zuzen ere, aipatu berri ditugun bi baliabide horietatik aurkezten da maitea aingeru gisa, eta, gainera, maitea argiarekin identifikatzen da. Baliabide semantiko horrek Bilintxen deskribapenei batasuna ematen diete.

Oinarritzko metafora horrekin –emakumea: argia– argi dago Bilintx poeta idealisten barruan sailka daitekeela. Izan ere, poeta horiengan emakumea izpiritualizatze eta estilizazio prozesu baten emaitza da.

Bilintxek eskaintzen duen emakumearen irudia goratzeko baliatzen dira, halaber, deskribapenezko ezaugarrien metake-

NERE GITARRA

*Gitara zartxo bat det nik nere laguna,
orrela ibiltzen da artista euskalduna.
Egun batian pobre, bestietan jauna,
kantatzen pasatzen det nik beti eguna.
Naiz dela Italia, orobat Frantzia,
bietan billatu det milla malizia;
korritzen ba'det ere nik mundu guztia,
maitatuko det beti Euskaldun erria.
Jaunak ematen ba'dit neri osasuna,
oraïndik izango det andregai bat ona;
nai ba'det frantzesa interesaduna,
bañan nik naiago det utsik euskalduna.
Adios, Euskal-erria, ez bañan betiko;
bost-sei urte onetan ez det ikusiko!
Jaunari eskatzen diot grazia emateko
lur maite ontan bizia uzteko.*

ta, ekintzen deskribapena eta adjektiboen erabilera neurritsua.

NI SUBJEKTIBOA

Maitearen izate izpiritualaren aurrean, Bilintzek bere ni poetikoari ezaugarri sentimental eta amultsuak ematen dizkio. Maitea errealitateaz haraindi badago, poeta gertuko dugu. Ni poetikoaren deskribapen fisikorik ez dago, bai ordea erreferentzia sentimental eta moralak.

Poetaren ikuspegia funtsean barne-mundutik dator. Bere esperientziaz alorra erreferentzia negatibo eta neurri-gabeak dira. Sufritzen duen, penatzen, hiltzen den ni bat da.

Maitearen aipamena, beraz, efektu jakin bat lortzeko baliabide bihurtzen da.

Alabaina, bere ni poetikoari dagokionez, Bilintzek bere poesian bi oinarri garrantzitsu erabiltzen ditu: elisioa zeharkako aipamenaren funts gisa, eta ironia. Bilintxen umorea, nostalgiaz betea, tesuarengandik urruntzeko baliabide bezala jokatzeko du.

AGERRALDIA

Zalantzarik gabe, Bilintzek bere lanak artistikoki sobera landu zituen. Euskal kritikan korronte batek Bilintxen lana eta haren biografia uztartu dituen arren («Zorrigaitzak etengabe jazarritako gizon bat izan zen» Mitxelena, 1960, 132), bere bizitzari buruzko azken datuen arabera gaztaroan, burdina-langile ofizio apalean, ezbeharrak jasandako gizon bat izan zen, bai, baina ezkonduko gizon moduan zoriontsu izan zen, halaber. Beraz, Bilintz sentimendu artistiko bat islatzen ari dela pentsa liteke, eta ez biografikoa.

Agerraldi orotan ikusleak premiazkoak dira. Eta Bilintxen sorkuntza lantegian poemak aski landuta daude. Batzuk kutxa txinatarren modukoak dira, non ikuslea, zeinari ni poetikoak bere esperientzien berri ematen baitio, niaren eta maitearen arteko enkontruaren lekukoa den.

ESTILOA

Oraino adierazitako tentsio dramatikorekin batasuna Bilintxen idazkeraren batasun semantikoa islatzen da. Emakumea: argia metaforak obra osoari ekartzen dion batasun semantikoaz aritu gara jada. Orain estilo mailako batasunaren adierazpen formalak izango dugu hizpide.

Bilintzek berak deskribatzen duen mundua poetikoki lantzen du eta, aldi berean, hizkuntza bera ere lantzen du, bere poesia zortziko herrikoien mugen gaineko esplorazio bat delarik.

Bilintxen adierazpidea kontzeptista dela esan daiteke, maitasunezko sentimenduari estuki lotua. Adierazkotasuna Bilintxen ahapaldiak egiteko moduan age-

Jose Maria Iparragirre (1820-1881).

Felipe Arrese Beitia.

ri da: aliterazio eta sintaxi jokoez muku, bertso herrikoien sinpletasunaren aldean.

BILINTXEN MAITASUNEZKO POESIAREN BILAKAERA

Bilintxen maitasunezko poesian hiru aldi bereiz daitezke:

- 1) Maitearen funtsatua, zeinaren ezaugarriak baitira maitearen deskribapen fisikoa, ezinaren topikoa erabiltzea, objektibotasun eta xehetasun gehiago deskribapenean («Maite det dama gazte bat»).
- 2) Ni poetikoaren funtsatua: sentimenduen tentsio dramatiko handiagoa, barne-munduen garrantzia, maitearen irudi estilizatua.

- 3) Maitasunezko sentimenduen dramatizazioa, objektibotasuna, beste pertsonaia batzuen presentzia eta elkarrizketaren erabilera medio. («Ana Bixenta»).

■ JOSE MARIA IPARRAGIRRE (1820-1881)

Mitxelena (1960, 131) Jose Maria Iparragirre «adiera hertsian ez kantari herrikoia ez poeta ez den hibrido bat» bezala definitu zuen.

Iparragirrearen obra garaikideek ezarri zioten «bardo» (osianikoa) izenaren inguruan uler daiteke. Xenpelarrek esana zuen Iparragirre ez zela inprobisatzaile bat, bere kantak herri mailan agudo hedatu ziren arren. Manterolak bere obraren antologia bat egin zuen, hura *Euskal Kantutegia (Cancionero Vasco)* lanean sartzeko.

Joan Mari Lekuonak (1982, 189-209) Iparragirrearen obran segidako alderdiak aztertu ditu:

- 1) Gaiak, ikerlariak modu honetara sailkatzen dituenak: Euskal Herriari buruzkoak, emakumearen gaineko ikuskeraren erromantikoa, fartsak eta inori eskainitako lanak.
- 2) Lekuonak lan poetikoen eta egilearen biografiaren arteko lotura nabarmentzen du.
- 3) Amerikan egindako egonaldia egilearen sorkuntza poetikoa eten bat eragin zuen.
- 4) Iparragirre herri honen historian literatur sinbolo funtsezkoenetako baten sortzaile da: zuhaitza.
- 5) Bertsolariengan etengabeko eragina izan du, bere musika eta esaerak bertsolaritza tradizio bihurtu direlarik.

Iparragirrearen obran testuinguru historikoak eragindako egilearen interpretazio osianikoa, hark eraiki zuen identifikazio politikoa eta Euskal Herriko alderdi askotan nagusi zen foruzalatasuna jaso zuela azpimarratu behar dira. Literatura mailan eragin nagusizat ahozko tradizioa zuen poeta, bere obran sentimendu orokorra eta niaren adierazpen zuzena uztartzen dira. Bere bertso gogoangarrietako batzuetan nabari den Euskal Herriarengandik nostalgian herriaren onespena lortu nahia eta hala-moduzko biografia biltzen dira.

■ ERROMANTIZISMOA KONTINENTE ALDEKO EUSKAL HERRIAN

Penintsula aldeko Euskal Herrian ikusi dugun zatiketaren aldean, iparraldean literatura, eta zehazkiago poesia, modu zuzurragoan garatu zen, egileek elkar eza gutzen zutelarik.

XIX. mendean egileen arteko bi komunikazio ildo nagusi sortu ziren: Larresoroko seminarioa eta Lore Jokoak.

● LARRESOROKO SEMINARIOA

Pierre Charrittonen (1990, 49-80) arabera, XIX. mendean Larresoroko Seminarioan euskal poesia egileen artean jarraitutasun ildo bat lortu zen.

Larresoroko eskola, berak deitzen dion bezala, elegien eta poema bukolikoan egile **Camousarry** kalonjeak (1815-1842), zeinaren lanak berriki argitaratu baitira (Artola, 1988), ezarri zuen. Idazle horrek hainbat egilerengan eragin zuen, Adema edo Elissanburu berarengan kasu, zeintzuek haren lanak irakurri eta kopiatu baitzituzten.

Martin Goyhetche (1791-1859), alegien egile, eta euskaldunei buruzko lehen obra epikoa idatzi zuen Martin Hiribarren (1810-1866) bide horri jarraitu zitzaion. **Martin Hiribarrenek** *Escualdunac* poema ederra argitaratu zuen, euskaldunen eta haien ekintzen bilduma kostunbrista eta historikoa.

Erakunde berean hezitako beste idazle batzuek ere alegiak eta poema bukoliko-kostunbristak sortzeko joera hori agertu zuten: **Gratien Adema** (1828-1907), eta bigarren mailako **Jean Gorostarsu** (1829-1868) eta **Jean Becas** (1847-1911) poetak.

Horien artean Elissanburu nabarmentzen da, zeinari atal oso bat eskainiko baitiogen.

● LORE JOKOAK

Literaturari batasuna eman zion bigarren osagaia **Antoine de Abadiak** eraturako **Lore Jokoak** dira, «aurrena Urruñan eta, 1864az geroztik, Saran» (Mitxelena, 1960, 133).

Poesia zale gaelikoen inguruan antolatutako poesia lehiaketa horiek poesia mailan XIX. mendeko sorkuntza eta komunikaziorako instituzio garrantzitsuena bati bide egin zioten.

1879tik aurrera Donostian burutu ziren, eta horren ondorioz Donostiako eskola bezala ezagutzen den korronte bat sortu zen. Lehiaketa horietan Larramendiren lexikoaren garrantzia funtsezkoa da.

● JEAN BAPTISTE ELISSANBURU (1828-1891)

Mitxelenak egile hori Lamartinerekin alderatu zuen, gaiak tratatzeko ageri zuen fintasanagatik. Zenbaitetan bukolikoa, zenbaitetan nostalgikoa, Elissanbururen gaiak hiru sail handiren ingurukoak dira: urruneko herriaren eta bere etxearen ikuskera epikuearra, maitasuneko poemak eta poesia satirikoa.

Mitxelenaren segidako alabantzak sensibilitate handiko egile bat agertzen du: «oro gain hizkuntzaren maisu bat da eta aparteko abilezia duen bertsogilea, sensibilitate aski finekoa» (Mitxelena, 1960, 134).

Jean Baptiste Elissanburu.

Elissanburu erromantizismora mugimendu horren inguruan jorratzen diren gai orokorrek erakarria hurbilduko da: herri literaturarekiko eta exotismoarekiko interesa, patuari emandako garrantzia, maitasun erabatekoaren bilaketa.

Gaien tratamenduagatik, eguneroako mito tankera hartuko du, konparaketa tradizionalak, ideala eta arruntaren uztardura, lirikari garrantzia ematea eta deskribapenezko osagaien estilazio fina medio.

Bere poesia askori sentimentalismo melodramatikoa dario. Kontraposizio metafisikoak (gaztaroa / heriotza) naturaren ikuskera bukolikoaz osatzen dira.

■ EMETERIO ARRESE BEITIA (1841-1906)

Bidasoaren bi aldeetako poesia lehiaketan babesean, eta foruen galeren ondoren ikuspegi abertzale garbiaz, Emeterio Arrese Beitia irudigile herrikoiki poeta erromantiko bezala nolabaiteko ospea lortuko du. Mitxelenaren (1960, 138) iritziz, «ele ederra da, lirikoa baino areago», bere poesia mintzaira hanpatuan eta bertso luzean oinarritzen delarik.

Bere mintzaira poetikoa erromantizismo deklamatzaila eta topikoenaren ezaugarriak ageri dituen arren, Arrese Beitia-aren poesiak garaikide ugarik bere egin zuten sistema mitiko, sinboliko bat moldatu zuen.

Horri dagokionez, Anjel Zelaietak (1981) Arrese Beitia-aren metaforen korpusa segidako sare esanguratsuen baitan aztertu du.

Funtsezko lehenengo puntu moduan, hizkuntza euskaldun guztien ama dela adierazten du. Hizkuntza bidezko identifikazio gune hori, erromantizismoak hain berezkoa duena, bi zentzu ezberdinetan garatzen da.

Lehenik, Arrese Beitia-ak euskal esentzia arrotzengandik urruntzeko zenbait kontraposizio erabiltzen ditu: antzinatasuna/gaurkotasuna, oraina/etorkizuna, goian/behean, euskara/erdara, askatasun forala/askatasun liberala. Oposaketa horietan guztietan, Arrese Beitia-ak Euskal Herriaren egoera politikoari buruzko ikuspegi bat eskainiko du, egoera iraganearekin alderatuz eta etorkizunerako jardura moldeak proposatuz.

Bigarrenik, Arrese Beitia-ak euskal herriarentzako, galdutako herri batentzako irudi bat osatzen du. Kasu honetan irudiek ikuspegi positibo bat ematen dute. Funtsezko irudia Euskal Herria Israel berri batekin identifikatzen duena da, deserriari dagoen baina paradisu itzuliko den herriaren irudia. Ikuspegi positibo hori eratzeko baliatzen dituen sinboloen artean honakoak aipa daitezke: Gerrikako arbola, euskal usoa, lauburua eta paradisu.

Arantza Petralandak adierazi du, poeta honen estiloa aztertzen duen artikulu batean (1985), egilearen poesia honako ezaugarrietan oinarritzen dela: poesiaren estiloa narratiboa da, oposaketetan oinarrituta dago, bereizgarri nagusietako bi erretorikoa eta hanpatasuna dira, eta erlijioetasunaren zein poesia tradizionalaren eragin nabarmena du.

IYA GURIAK EGINDU

1. Iya guriak egindu,
badegu zeñek agindu;
ez oraindik umildu,
alkarregana bildu;
gerra nai duben guziya,
berari kendu biziya!
2. Okasiyua prestatzen,
lotan daudenak esnatzen;
etzait neri gustatzen
malizian jostatzen
iñorekin ibiltzia;
ark merezi du illtzia!
3. Gerraren billa gau t'egun
etsaiak arturik lagun;
arrazoi ote degun
edo zer datorkigun
asitzerako pentsatu
fusillak nola dantzatu!
4. Ez naiz ni gerraren zale,
baizik pakearen alde;
zeñek nai duen galde,
berari tira dale,
bala bat sartu buruan,
aspertuko da orduan!
5. Umildadean alkarri
errespetua ekarri;
lege eder bat jarri
bizi geitezen garbi;
ori deseoa nuke nik,
ixuri gabe odolik!
6. Gaitzak gerade umiltzen
eta pakean unitzen;
ez da errez ibiltzen
anaiak alkar illtzen,
zer dan entenditu gabe;
ortan galduko gerade!
7. Gu gera iru probintzi
lengo legerik ez utzi;
oieri firme eutsi,
naiz anka bana autsi;
jaioko dira berriyak,
gu gera euskal erriyak!
8. Alabes eta bizkaino,
gu gera gipuzkoano;
aitak ill ziran baño
semeak oraindaño
legea degu guardutu;
letra zarririk ez ukatu!

Francisco Petriarena,
«Xenpelar», 1835-1869

Karlismen grabatua,
Donostiako irudia.

XX. MENDEKO LITERATURA

ERREPUBLIKA GARAIRA ARTE

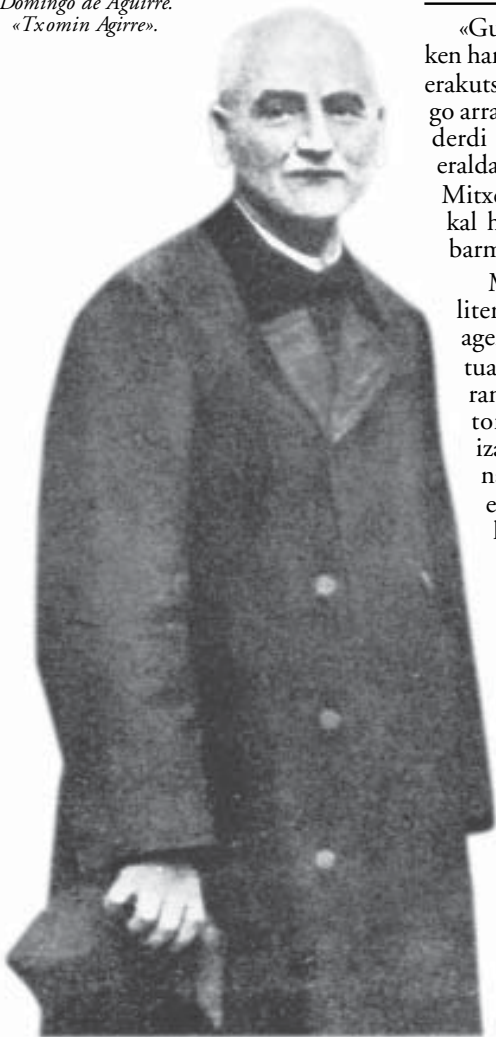

1930era arte

Bienabe Artiaren paisaia.

MENDE AMAIERAKO MUGIMENDUAK literaturaren berrikuntza, nobelaren agerpena eta gaien laikotze mailakatua ekarri zituen, eta, bestalde, aztoramen ideologiko handiko garai historikoa izan zen, mendeko amaierako literatur prosaren ildo ideologiko eta estilistikoak markatuko dituen errealtatearen eta euskal gizartearen ikuskera idiliko bati bide emango diona.

*Domingo de Aguirre.
«Txomin Agirre».*

Jon Kortazat

«Gure artean, joan den mendean azken hamarkadan aitzindari zenbaitek jada erakutsitako izpiritu berri baten lehenengo arrasto nabarmenak agertuko dira, alderdi askotan literaturaren ezaugarriak eraldatuko zituen» idatzi zuen Koldo Mitxelenak mendean aldaketak euskal historian izan zuen garrantzia nabarmentzeko (Mitxelena, 1960, 141).

Mende amaierako mugimenduak literaturaren berrikuntza, nobelaren agerpena eta gaien laikotze mailakatua ekarri zituen, eta, bestalde, aztoramen ideologiko handiko garai historikoa izan zen. Horien ondorio izango dira euskal ideologia nazionalistaren sorrera, Sabino Aranaren eskutik, eta mendeko amaierako errealtatearen eta euskal gizartearen ikuskera idiliko, erreferentzia idealizatu gisa gizarte landatarren balizko Arkadia moldeko eredu bat duena, zeinak mendeko amaierako literatur prosaren ildo ideologiko eta estilistikoak markatuko baititu.

Euskal gizartea garai historiko bereziki larri batean bizi da. Hirietan industrializazio prozesu bizkorra buutzen ari delarik, ideologia liberala, sozialista eta nazionalista elkarrengandik aparte garatuko dira. Euskarazko literatura gehien landuko dutenak karlismo berantiar eta foruzalearen aldekoak izango dira, horientzat hizkuntza eta euska-

razko literaturgintza nazio ideien euskarri gisa baliagarri direlako. Horrek literaturari kutsu atzerakoi eta klerikala emango dio, Sarasolak (1976, 80) adierazi bezala. Literaturak modernotasuna nekez ulertzen du. Ideologia kontserbadore horren fruitu izango da euskarazko lehenengo nobela, Jon Juaristik (Literatura..., 1987, 94) segidako laburpenean honela deskribatuko duena: «Mendean hasierako laurdenean euskarazko narratibaren ezaugarriak honakoak dira: eredu kostunbrista eta historizistekiko mendekotasuna... gai eta giro nagusiki landatarrak, amodio ezdirako joera edo, nahiago bada, moral tradizional bati jarraiki errealtatearen alderdi gatazkatsu eta lohiak... baztertzeko dituen errealismo "selektiboa"».

■ OHITURA NOBELA

AGIRRE

Euskal narratiba kostunbrista testuinguru horretan jaioko da, **Txomin Agirre** (Ondarroa, 1864-Zumaia, 1920) apaizaren eskutik. Ideologiaz karlista, Agirrearen ibilbidea **Auñemendiko lorea** nobela historikoaz hasiko da, eta gero bere nobela ospetsuenen kostunbrismoari lotuko zaio: **Kresala**, 1906 eta **Garoa**, 1912.

Literatur testuingurua. Ana Toledoren ikerlanei (1989) esker Agirrearen nobelagintza ernatu zeneko testuingurua hobeto ezagutzen dugu orain. Txomin Agirrearen nobelagintza Donostiako Lore Jokoe-tara aurkeztutako ohiturazko narratibaren, literatura aszetikoaren eta hagiografien inguruan garatuko da.

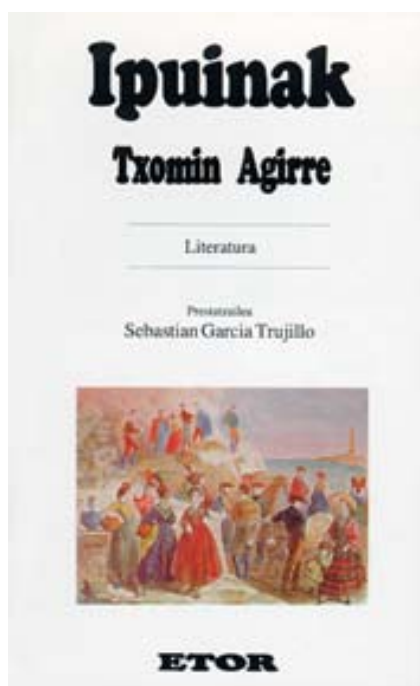
Egileak badaki, ordea, irakurleria berri bati zuzendu behar zaiola, ideologiaz konterbadorea baina gune hiritarretan bizi dena. Ana Toledoren lanean (1991, 24-29) irakurleria hori ere aztergai izan da.

Kostunbrismoa. Agirrereren ohitura nobelak amodio eztiaren nobela-aurreko generoan sartzen dira. Nobeletan ematen dien maitasunezko bilbe ahulak euskal arrantzale eta artzainen bizimodu patriarkal eta idilikoa erakusteko aitzakiak baino ez dira. Euskal kritikak egile honen eta Peredaren arteko alderaketa topikoa egiten duelarik, Juan Olezak nobela idilikoa definitzeko baliatutako ezauzgarriak Txomin Agirrereri ere aplikatu dakizkioke: «Bizimodu patriarkal eta bukolikoaren apologia, katolikotasun ortodoxoan eta autoritarismo paternalistan, gizarteari klan tribal gisa begiratzen dion ikuspegi oinarritua, zibilizazioarengatik izadi hezigaitz batek babestuko landako oasi zoragarrietan kokatua» (Oleza, 1984, 42).

Teknika narratiboak. Munduaren ikuskera horrek Agirrereren nobela goitik behera zeharkatzen duelarik, teknika narratiboak sinpleak dira. Errealismo ahul bat baliatzen da ekintza garatzen deneko guneetako hizkera –itxura batean hitzez hitz– jasotzeko. Nobelagile honek erabiltzen dituen beste teknika batzuk dira argumentuaren konbentzio melodramatikoa, kronologiaren eta denboraren tratamendu nahasia, zenbaitetan esaera estereotipatuak eta beste zenbaitetan akats kronologiko larriez ebatzia, pertsonaien azterketa psikologikorik eza, horrenbestez ia beti narratzailearen txotxongilo dirrelarik, eta narratzaile horren etengabeko presentzia testuan, nobelaren funtzio doktrinala gogoraziz.

Antzinako erregimenarekiko nostalgia. Manikeismoa da, mundua eta gizarte euskaldun zintzo eta atzeritar gaiztoetan (gaztelaniatutako euskaldunak barne, egilearen arabera) banatzeko tresna betiereko hori, nobela hauen ahuldaderik handiena, eta egileak bere pertsonaien bitartez jada desagertutako mundu bateganako –iraultza liberalek suntsitutako Antzinako Erregimena– begirada nostalgikoa, gero eta itxiago, berrikuntzekiko beldurtiago den mundu horren idealizazioa argi agertzen du (Oleza, 1984, 22). Bere nobeletan funtsezkoa euskal gizarte zatitu duten bi aldeetako bat defendatzea da: gizarte tradizional, eterno, «ahistoriko», euskaradun eta erabat kristau bat, baliorik gabeko gizarte burges modernoaren aldean. Bi mundu horiek zorrozkeriaz ikusten dira, egileak elkar topa egin dezaten eragozten duelarik.

Prosa. Txomin Agirre, bere obraren tradizionalismo hori gorabehera, euskal idazle garrantzitsu bat bezala hartua bada, bere prosaren estiloagatik da, eta aitzindari izateagatik. Txomin Agirrereren nobeletako mintzairan bere heziketa erretrikoa nabarmentzen da, eta esaera han-

patu, edertzale eta progresio eskasekoa. Nolanahi ere, bere idazketak tonu arin eta bizia ageri du, zenbaitetan, Kresalaren Ekaitza kapituluaren kasu, dramatismo handiz jantzia.

Diskurtso narratiboa. Sebastián García Trujilloren azterlanean, Agirrek narratzailea oratoriatik datorren diskurtso bat daramala adierazten da, eta, bestalde, ezaugarri nagusi gisa didaktismoa, kontalari orojakilea, oratoriaren eragina eta prosaren erritmoa nabarmentzen dira. Agirrereren nobeletan erritmoa deskribapen laburrez, aurrez definitutako mundu bati dagokion moduan, eta musika efektuen metaketaz lortzen da, hala nola onomatopeiak, esaldi paraleloak, barne erritmoak, alborakuntzak, aliterazioak. Horren guztiaren emaitza prosa akaso aski landuegi bat da, eta narratiboa, baina aurreko eredu eskasak gainditzen zituen estilo bat sortzeko eraginkorra.

■ OHITURA NOBELATIK ABENTURA NOBELARA

AZKUE

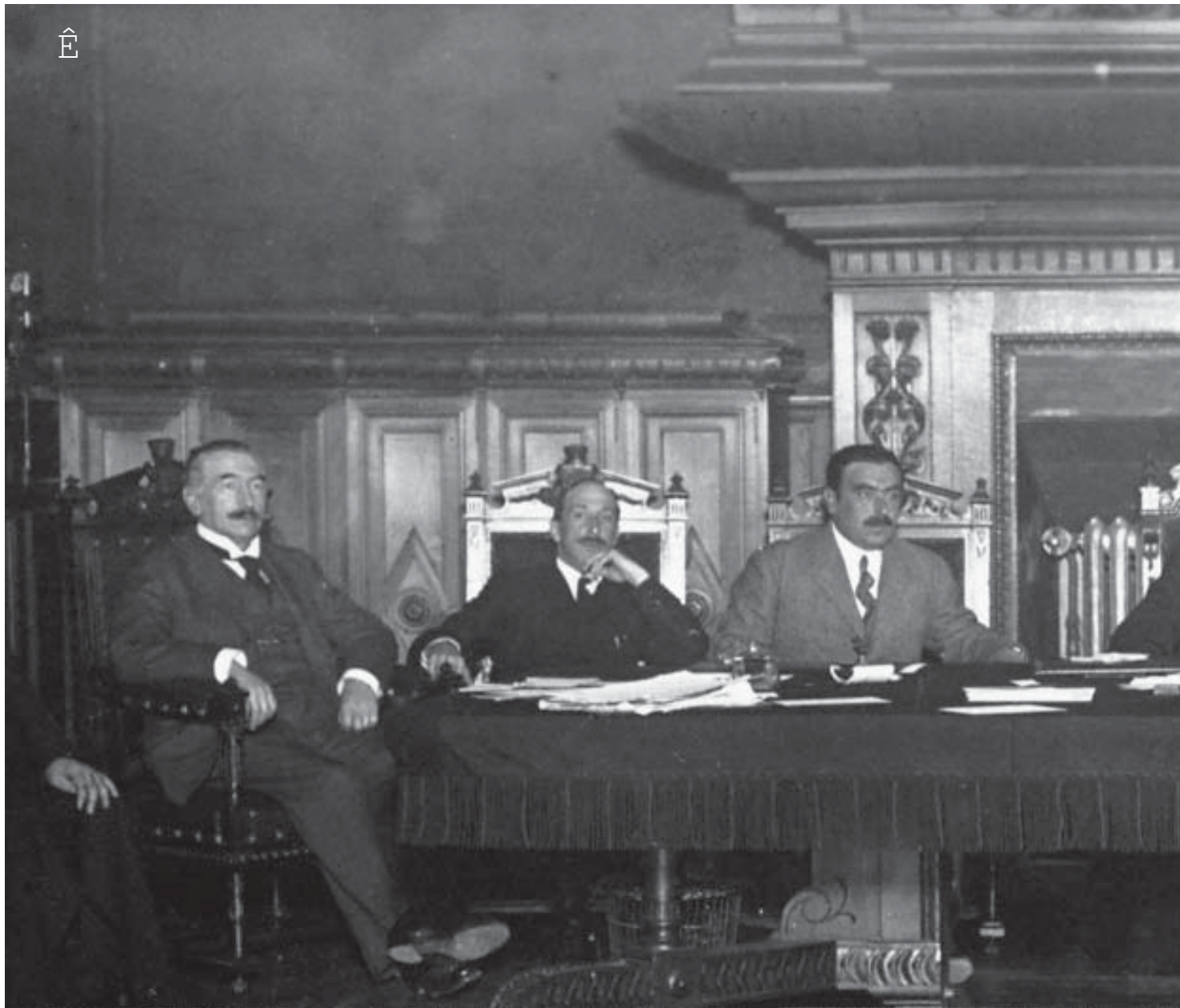
Resurrección M. de Azkuek (Lekeitio, 1864. Bilbo, 1951) euskal gaien ikerkuntzaren bilakaeran berebiziko eragina izan du, batez ere bere lan filologikoengatik.

Bere obra erraldoia –**Diccionario Vasco-Español-Francés** (1905-1906), **Morfología Vasca** (1923), edo **Cancionero Vasco** (1922) eta **Euskalerrriaren Yakin-tza. Literatura Popular del País Vasco** (1935-1947) bilduma etnografikoak– etnografia edo filologiaren zientzietarako funtsezko geratu ziren, eta baita hizkuntza arautu eta batzeko ere (jakina denez, Azkuek nagusiki gipuzkeran oinarritutako euskara batu bat proposatzen zuen). Horregatik esan daiteke «ez litzatekeela zuzena izango euskal literaturan duen eragina bere jatorrizko obraren arabera neur-tzea» (Mitxelena, 1960).

Filologia eta etnografia lanek bere sorkuntzarako gaitasuna estali zuten. Hala ere, euskal literaturan Azkueren nobelagintza berritzailea gerta daiteke, bi arrazoi medio: nobela-teknikenganako interesagatik (jauzi kronologikoak, antzerkirako, genero epistolarrerako hurbilketa) eta bere errealismo herabeagatik.

Azkueren lehenengo nobela, **Behin ta betiko** (1983), kondaira herrikoi batean oinarritu zen arren eta, horrenbestez, korronte posterromantiko tradizionalistari atxikia ageri zelarik ere, **Ardi galdua** (1919) lanean giza harremanetan sortzen diren tirabirak, kasu honetan katolikotasuna eta protestantismoaren artean hautatu beharra, jorratuko ditu. Testu honek ekarri zuen berrikuntza ez zen soluzioaren ingurukoa, espero zitekeen bezala tradizionala dena, berria bi jarrera kontrajarrien arteko ezbairak bera da. Gaiaren inguruko kezka horrez gain, literaturari dagokionez nobelaren egitura aipa daite-

È

È

Ì

1.-Euskaltzaindiaren bilkura. Ezkerretik eskuinera: Serapio Mujika, Luis Elissalde, R. Mª Azkue, Julio Urquijo, Pierre Lhande eta Txomin Agirre. 2.- Kultur alorreko pertsonaiak Gernikan. 3.- Baraibar taldea 4.- Ezkerretik eskuinera: Carmelo Echegany, Arturo Campión, Julio Urquijo, Txomin Agirre, Senpio Mujika, Juan Carlos Guerra. Euskaltzaindia.

antzinakoak eta umorearen zerbitzuan erabilitako baliabide ugariak uztartuz erakusten zituelarik.

Jesus Mari Agirrek (1981, 9-21) ahozko adierazkortasunaren baliabideak oparo erabiltzen dituen lengoia horren tresna nagusiak argiro azaldu ditu: pertsonaien arteko kontrastea, ironia, gehiegikeria, begien bistakoa agertzea, ondorio neurrigabe edo ustekabeak, karrikatura ironikoak.

■ ALDIZKAKO AGERKARIAK

Bigarren Errepublikaren bitartean, euskal literaturaren egoera modu honetara azal liteke: oro har, nobela eta prosa narratiboa genero narratibo tradizionalistek ezarritako ildo ideologiko eta estetikoetara lotuko zaizkie. Zehazki, mundu-ikuskeraren tradizionalista eta gero eta bere baitara bilduago horren euskarri estetikoak tesi nobela, nobela historikoa eta amodio ez-tiko nobela dira.

Iraganeko moldeetan errotutako nobelaren ahalketasunaren aldean, ikerlan filologikoen susperraldi bat bizi dute, R.M. Azkueren –zeinaren lan eskerari buruz jardunak baikara– eta **Revista Internacional de Estudios Vascos** aldizkariaren sortzaile eta bultzatzaile Julio de Urkijoren eskutik. Ikerlan filologiko doien garrantzia mende hasieran ernatzen baino ari ez zen, hizkuntza batu baten bila eta, behar bezala argitaratu gabea izanik, gaizki ezagutzen zen literatur tradizio bat berreskuratu nahian zebilen euskal literatura baten testuinguruan neurtu behar da. Helburu horien betetzeko, Julio de Urkijok testu klasikoak argitaratzeari ekin zion: Etxepareren poemen argitalpena, Axularren obra handiaren argitalpena, Tartasena, Oihenartena. Horiek guztiak bere aldizkarian argitaratu eman ziren.

Jarrera literarioago batez, **Euskalerriren Alde** aldizkariak ernatzen ari zen literaturari bide egitea zuen xede. Aldizkariak eskaintzen zituen kultur lanen artean euskal kondaira egileen zenbait argitaratu ziren.

Euskal Esnalea aldizkariak Lore Jokotan saritutako lanak eta horien babesean eskaintako hitzaldiak argitaratu zituen.

Eskualduna aldizkaria, euskal kazetaritzaren jaioleku, ideologia kontserbadore bat ezartzeko ahaleginen emaitza izan zen, eta horri 1921ean Baionan sortutako **Eskual Herria** jarraitu zitzaion. Jean Etxepareren lanak bere ingurura Iparraldeko poesia lanak erakarri zituen azken aldizkari horretan argitaratu ziren.

■ LIRIKA

ARRESE

XX. mendearen hasierako lirika, bestalde, formula post-erromantikoen mende zegoen. Garai hartako poeta nagusia **Emeterio Arrese** (1869-1954)

Evaristo Bustinza "Kirikiño". 1866-1929.

izan zen, eta honek poesia narratibo eta sentikor baten arau guztiak betetzen zuten **Nere Bidean** (1915) eta **Txindor** (1928) lanetan.

Bere testuan ageri den fantasia mundua sentsibilitate samur, lasai batena, txikitetasunaren poesiarena da, erromantizismoaren berezko izadiaren xehetasunak atzemateko nahiari lotua ageri dena. Gai nagusiak landaren gorespina, sorteriaren aipamen etengabeak eta afektibotzat jotako haiek (ama, haurra, zahartzaroa) dira. Azkenik, adierazpide gisa bertsolarietzako neurtitzen erabilera (bertsolaria eztabaidazko poemen, poema narratiboen, umorezkoenen... inprobisatzailea da) nabarmendu behar da. Bigarren liburuan, **Arrese** modernismora hurbilduko da.

OXOBI

Pirinioez bestaldeko zenbait poeta ere poesia post-erromantikoko horri lotuko zaio, hala nola **Oxobi**, **Jean Moulier** (1888-1958). Honen tradizio erromantikoa, ordea, erromantizismo frantsesaren tankerakoa da, epiko eta deskriptiboagoa, handizaleagoa eta, beraz, **Emetrio Arrese**renaz bestelakoa.

JAUTARKOL

Ez litzateke zuzena izango **Koldobika Jauregi**, «**Jautarkol**» (1896-1971) idazlearen lana aipatu gabe uztea. **Biozkadak** lanaz, egile honek Becquer-en erromantizismoa euskal literaturara ekarriko du, eta lirika neurritsu eta finagoa idazten hasiko da, zeinetaz baliatuko baitira **Jautarkol** eredu zuten hurrengo belaunaldiko poeta lirikoak. Alabaina, liburuak, egilearen lanaren bilduma kasik kronologikoa dena, Becquer-en eraginpean idatzitako poemaz gain Campoamor eta Gabriel y Galáñen poesia gogorazten duten asmo zentzagarriko beste zenbait jasotzen ditu, multzo paradoxikoa eskainiz, Errepublikara garaian garatzen hasiko den euskal lirikaren barruan.

ERREPUBLIKA GARAIA

1930-1936

Euskal poesia europartu eta modernizatze ahaleginean, Jose Maria Agirrek, Lizardik eta Esteban Urkiagak euskal lirika eta, bide batez, euskal literatura berritzeko oinarriak ezarri zituzten. Poeta gazte berritzaileek ororen gainetik literaturaren autonomia eta, horrenbestez, egilearena testua idazterakoan, aldarrikatuko dute. Literatur eztabaidak modernitateari buruzko eztabaida bat ezkututzen dute azkenean, nazionalismoaren barruan mende amaieratik egin gabea zen eztabaida bat.

Jon Kortazar

■ LIRIKA POSTSINBOLISTA

Bigarren errepublikaren atarian euskal literaturara helduko diren poeta gazteen jarrera ordura arte euskal literaturak bizi zuen egoerari kontrajarriko zaio.

Euskal poesia europartu eta modernizatze ahaleginean, Jose Maria Agirre, Lizardik eta Esteban Urkiagak euskal lirika eta, bide batez, euskal literatura berritzeko oinarriak ezarri zituzten.

Modernizatzeko ahalegin horiek nazionalismoa eta berori ordezkatzen duen alderdia, zatiketa baten ostean Eusko Alderdi Jeltzalea bezala batua, gaukitzeko saialdiekin batera eman ziren.

Berrikuntza ideologikoaren joera hori literaturaren alorrean, eta zehazki lirikan, islatuko da. Poeta gazteek kultur testuingurua eraldatzeko eta eduki tradizionaletatik bereizteko gogoia agertuko dute, eta Euskal Herriak bizi duen aldi historiko kontraesan bezala jasoko duen korrante liriko moderno bat sortu nahiko dute.

Nolanahi ere, euskal poeta berritzaileak ikuspegi modernista eta sinbolistara hurbilduko diren arren, beren ideologia nazionalista dela eta ez dute poesia surrealista jorratuko, literatur mugimendu horren joera internazionalistak medio.

■ AITZOL

1927an **Euskaltzaleak** elkarteak sortuko da Donostian, Primo de Riveraren Diktadurapean eta nazionalismoa kinka

larrian dagoen une batean mugimendu politikoaren gabezia kultur ekintzaz ordezkatu nahi duen kultur elkarte moduan.

Elkartearen bultzatzaile nagusietako bat **Jose Aristimuño, Aitzol**, (1896-1936) apaiza izango da. Aitzolek 1930ean Euskal Poesiaren Lehen Eguna antolatuko du, poesiaren berrikuntzaren mugarri, zeinetan Lore Jokoetako mintzaira nahiz euskal lirikan nagusi den post-erromantizismoa baztertuko baitira.

Euskal literaturaren inguruan askotariko lehiaketak (Poesia Eguna, Antzerkiarena, Bertsolaritzarena...) antolatzeaz gain, Aitzolek teoria poetiko bat moldatu zuen, bere iritziz euskal poesiak jarraitu behar zukeena, funtsezkotzat zuen helburu bat lortzeko: nazio kontzientziaren abangoardia izatea eta poesia nazional bat sortzea, zeinaren inguruan nazionalismoaren asmo sezesionistak bilduko baitziren. Hitz batez, Aitzolek uste zuen poesia nazional batek bere baitan euskaldunen izaera berezia jasoko zuela, eta euskararen biziraupena bermatuko zuela.

Poesia nazional baten gaineko ideia horiek gorabehera —ezinbestez epikoa izango zena, baliatu zituen ereduaren arabera: Lönnrot-en Kalevala, Mistralen Mireio—, Aitzolek garai hartan egiten ari zen poesia lirikoaren ere sustatu zuen.

Izan ere, bere bizitzan zehar Aitzol literaturaz kanpoko helburu hori lortzeko landu beharreko poesia motari buruz iritzia aldatuz joan zen.

Edonola ere, poesia horrek biztanleriaren gehiengoaren

onespena izan behar zuen, eta hizkuntza erraza erabili behar zuen (baldintza horrek lirika berriaren izaera elitistarekin topo egin zuen). Horrenbestez, Aitzolek

*Jose Aristimuño,
"Aitzol",
(1896-1936).*

lirika herrikoi eta tradizionalarenganako hurbilketa proposatzen zuen, bai berak lehenesten zuen poesia narratiboarentzat bai bere nahietara nekezago makurtzen zen lirikarentzat. Dena den, Aitzolek ondorengo lirikaren garapenean funtsezko eragina izan zuen.

■ LITERATUR EZTABAIDAK

Lirika berriak bere lanik onenak eman zituen arte, bere xede eta teoriak kezu erromantikora ohitutako literatur gizarte batean aurkeztu eta proiektuak landu behar izan zituen, euskal literaturaren berrikuntzan eragingo zuten auzi nagusiak argituko dituen eztabaida batean.

1930 eta 1931an Lauaxetak eta Lizardik, hurrenez hurren, Poesia Egunaren Lehenengo Saria irabazten dutenean, euskal giro poetikoan hiru korrante nagusi nabarmentzen dira:

- Zaharkituena, poesia erromantiko, ulergarri eta irakurleen nahiei egokitutako bat proposatzen duena.
- Novецentorearen ildotik doan poesia klasiko bat, azkenean eite neoklasikodun poesia epiko bat sustatuko duena.
- Korrante modernista bat, gazte eta berritzailena.

Zahar eta modernoaren arteko tirabira berpiztu hori ulergarritasunaren inguruan garatuko da. Aurkakoez diote poesia elitista eta zaila dela. Finean, literaturak bere jatorrizko funtzio filologikoa berreskura dezan nahi dute.

Poeta gazte berritzaileek ororen gainez literaturaren autonomia eta, horrenbestez, egilearen testua idazterakoan, aldarrikatuko dute. Literatur eztabaidak modernitateari buruzko eztabaida bat ezkutatzeko dute azkenean, nazionalismoaren barruan mende amaieratik egin gabea zen eztabaida bat.

Behin literaturaren autonomia aldarrikatu ondoren, poeta sinbolistek beren jarduera poetikorako hizkera berri bat ere aldarrika zezaketen. Alabaina, 1934an, Aitzolek, lirika mota hori gutxiengo batek jarraitzen zuela argudiatuz (300 aleko salmentak ziren), eta poesiari gordea zion xedea lortzeko ez zela baliagarria gertatuko ondorioztatu zuelarik, lirikari kritika zorrotza egin zion, hizkuntza normalizatu baterako baldintzak sortzeko gauza ez zelako. Aitzolek poesia tradizionalea eta poesia narratibora hurbiltzea proposatuko du. Ordurako Lizardi hila zen, eta Lauaxeta poesia tradizionalaren ildoari lotu zitzaion, baina ez zituen poesia narratiboaren baldintzak onartu.

Ibon Sarasolarekin batera esan dezakegu poeta sinbolistek «mundu poetiko bat eta hizkera berezi bat sortzeko gai izan zirela; beraz, poesia erabat jaso eta bertsolaritza berezi bat sortzea lortu zuten» (1976). Hau da, poesia berri bat sortu zuten, Europako poesia modernoaren irizpide idealistak bere egin zituen.

Xabier Lizardi.

Poeta sinbolistek beren obra oinarriko ideia batzuen inguruan eraiki zuten:

Lehenengo printzipioa existitzen denaren idealizazioa da, horrela erreala denaren esentzia araztu ahal izateko. Artea, lirika, ezagutzeko modu bat bihurtzen da, zientziak ematerik izan ez duen munduaren azalpen bat eskaintzen duena.

Bigarrenik, poesia analogiko, sentikor eta aristokratiko bat hautatuko dute, zeinaren bidez, ikasbide krausistei jarraiki, gizarte berritu ahal izango baitute, horretako poesia tradizionalaren hainbat baliabide erabiliko dituztelarik.

Poeta gazte horiek batez ere «gizonak egitea» nahi dute, eta horregatik beren garaiko politikan parte hartuko dute. Beren poesiaren gai nagusiak, ordea, heriotzaren aurreko larritasuna eta denboraren joanaren aurreko kezka metafisikoa dira. Poesia heriotzaren existentziak berak dakarren galderari erantzuteko modu bat da.

■ XABIER LIZARDI

José María Agirre, Xabier Lizardi ezizena darabilen poeta, mugimendu poetiko horren egilerik behinena da. Zarautzen jaio zen, 1896an. Tolosan enpresa bateko gerente—herri horretan hilko zen—, EAJren eskualde mailako batzordeko kide izan zen. Bere obra portiko laburra liburu batean jasota dago, **Biotz begietan** (1932).

«Lizardiren obrak liburuaren izenburuan adierazten den teoria bat du abiapuntu».

«Gomendatuko nizuke, ene lagun hori, zugar oro bihotz eta begi egin dadin, eta buruari osagaiak batu eta bideratzea beste lanik eman ez diezaiozun» [Aconsejaría, amigo mío, que se haga usted todo corazón y ojos, y que apenas deje a la cabeza aquel cuidado de dar unidad y encauce a los elementos aportados] (Lizardi, 1930). Esaldi horretan Lizardik poesiaren funtzioari buruz duen ikuspegi azaltzen da, eta Juan Ramon zein modernista espainiarrekiko gertutasuna nabari da.

Lizardiren poesia buruaren eta begien, mundu subjektibo eta mundu objektiboaren uztarduratik jaiotzen da, eta horri dagokionez Ortegaren filosofiari lotzen zaio, zeinetan XIX. mendeko dikotomia nagusia, objektibismo eta subjektibismo, materia eta izpiritu, barne mundu eta kanpoko munduaren artekoa uztartzeko bide bat proposatzen baitu, artearena. Artea, kasu honetan poesia, egiazko errealitatea bilakatzen da, kanpoko munduko objektuen —begien— eta barne munduaren egoeraren —bihotzaren— arteko sintesia.

Poesia horren eta sinbolismoaren arteko lotura hor dago. Poesiak bi errealitateen arteko bitarteko izatearen misioa gorde du beretzat. Poesiak, bada, mundu materialetik izpirituaren mundura eramango gintuzke.

Horregatik deitzen zaio Lizardiri, kaskirik liburu argitaratu bezain laster, «izadiaren poeta» eta poeta «inpresionista», bere senaren abiapuntu eta oinarria izadiaren ikuspegi gogoetatsua delako, hortik abiatuta barne egoerak aztertuko dituelarik. Ez da ahaztu behar Lizardirengan izadia beti asmo batekin, xede batekin deskribatzen dela, heriotzaren aurreko larritasuna agertzea hain zuzen. Izadia heriotzaren aurreko larritasuna estaltzen duen metafora baizik ez da. Carlos Otegia (1991) berriki egindako tesiak hipotesi hori, Lizardiren obra interpretatzeko modu hori, indartu du.

Poesia sinbolistaren oinarritzko ezau-garniak: heriotzaren aurreko larritasuna, poemaren musikari arreta handia eskaintzea eta zeharkako mintzaera, hau da, izendatu nahi denaren sinboloen bidez, Lizardiren poesiari, aliterazio leunen egile, metafora berrien ehule eta denboraren joanaren behari zorrotz den poeta honi aplikatu dakizkioke.

Musikaltasunaz zuen iritzia honako adierazpen honetan irakur daiteke: «Esanaren ereskitazunari, otsaren eztiago-bearri zor zaio berea». Baina mintza gaitzen, halaber, Lizardi izadiaren poetari buruz. Lizardi idealistak, Fichte eta Schelling-en ideiak irakurriz bihurtuko zen izadiaren poeta, hala nola «izadia izpiritu ikusgai da eta izpiritu izadi ikusezin» eta, horrenbestez, biak gauza bera dira. Alabaina, ez da ahaztu behar izadiaren ganako zaletasuna modernismoak, mugimendu iraultzaile gisa, aldarrikatzen duen burgesiaren aurkako izaeraren emaitza ere badela. Lizardi, beraz, burgesiaren ideia materialistetik urrunduko da, eta baita haren fruitu ziren hiri industrialetatik ere. Izadia maitatzea, eta bereziki Euskal Herrian, hirietatik eta horiek, burgesiaren eta idealistaz hain bestelakoa den haren mundu-ikuskeraren eremu izaki, ordezkatzen dutenarengandik ihes egitea da. Lizardik mundu-ikuskerari hori adierazi ahal izateko estilo bat sortzea lortu zuen. Euskal kritikan bere estiloari «kontzeptista» deritza, Lizardik hizkuntzaren materiarekin lan egiten duela, irudi zaharretan zentzu berriak agerraraziz.

Hizkera. Hizkuntza sakon ezagutzen duelarik, «hizkuntzaren ahalmen adierazkorra erabat ustiatzen du», Koldo Mitxelena (1960, 146) idazten duen bezala. Kontzeptismoa helburu hori lortzeko tresna izan zen.

Euskara leundu eta adierazpide sinbolistari egoki zekion malgutzeko ahaleginak estetikaren beste baliabide orokor batzuetan ere oinarritzen zen, hala nola pertsonifikazio eta metaforetan, nagusiki.

Ahalegin hori kontzientea zen, eta egileak hizkuntzaren beraren berritze prozesuari poema bat eskaini zion:

*«Baina nik hizkuntza larrekoa
nai aunit nomnaikoa:*

Lauaxeta (Esteban Urkiaga)

*yagite-egoek igoa,
soña zaar, berri gogoa;
azal orizta, muin betirakoa»*

Finean, helburu nagusia estetika europarretara hurbiltzea da, «bere herria mundu mailan gorestea» (García de la Concha, 1983).

■ LAUAXETA

Esteban Urkiaga (1905-1937), «Lauaxeta» poeta euskal poesia modernizatu eta europartzeko ahaleginaren irudi da. Laukizen jaio (1905) eta Gasteizen hil zen (1937), fusilatua, EAJren zerbitzuan kazetaritza eta propaganda lantegietan aritu ostean eta joera postsinbolista sako- neko obra poetiko bat utzita. Bere obran euskal poesia eta garaiko poesia europarra hurbiltzeko ahalegin kontzientea nabarmentzen da, eta poeta garaikide ugariren presentzia –Unamuno eta Juan Ramón, Valéry edo Cocteau–, esaera eta irudiak garbi ageri dira.

Bere lan poetikoa bi poema liburutik bilduta dago: **Bide barriak** (1931) eta **Arrats Beran** (1935). Lehenengo liburuak hainbat joera poetiko erakusten ditu, hala nola erromantizismoa, sinbolismoa eta Unamunoren moldeko poesia existentzialista, baina horiek guztiak euskal lirika berritzeko asmoak lotzen ditu, eta aitzindari izatearen kontzientziak:

*«Odiseu barri gata, lamiñik ezta baña,
Emen sortuba ezta Aprodite liraña.
Gure abenda-antzo pionneer gaste gata.»*

Bigarren liburuan, Arrats Beran alegia, Lauaxetaren estetika literatura herriko eta tradizionalaren ildotik doa, Aitzolen teoretikara hurbiltzeko ahaleginan, zeinak, ikusi dugunez, poesia ulerterrazago, irakurleengandik hurbileko bat proposatzen baitzuen.

Lauaxetarentzat, poesia beste mundu batetik datorren, sentsibilitate berezi baten bakarririk hauteman dezakeen sentipen sakon eta iraunkor baten adierazpena da. Baieztape horrek egilearen ikusmolde neoplatoniko eta sinbolista agerian uzten du. Lauaxeta bere garaiko poesiaren testuinguruan definitzen duena, ordea, poesia modernoaren izaerari buruzko ikuspegi berezia da.

Euskal Herrian poetika klasikoa indartu dabilen eta klasizismoa adierazpen poetikoaren forma gorena dela esaten den garai batean, Lauaxetak dio poesiak bere aroa islatu behar duela:

«Orain tximistaren eundia dogu eta zinearen aroa... Eundi bakoitzean nor klasiko? Bere egunak ondoen esi dauzana. Idaztiak argiro erakusten badeutsu eundi bakoitzaren tankereaeo izatea, idazti axeburu dozu»

Garaian garaikoa adierazteko premia horrek denboraren adierazpen izatea xede duen estetika berritu bat proposatzera daramate. Horrenbestez, Lauaxetak bere

adierazpidea etengabe eraberritu eta aldatuko du, adierazpide tentsiodun ez klasiko bat gizarte mailako tentsioz betetako garai bat jasotzeko baliagarri gertatuko zaion itxaropenaz.

Esperimentazio hori sinbolismoaren alorrean garatuko da, surrealismora hurbildu gabe, egileak defendatzen duen euskal nazionalismoaren irizpide ideologikoei jarraiki. Baliteke Lauaxeta kosmopolita izatea, baina ez da internazionalista.

Egileak sustatzen duen teoria poetikoaren emaitza gisa, bere poesiak egitura zurrunda du konposaketan (paralelismoan oinarritua) eta syntaxian, hizkera barrokoa eta metaforaren erabilera bikaina ageri duena; alderdi horretan García Lorcak bere lanarengan eragin handia izan zuen, Lauaxetak, hain zuzen ere, egile horren testuak itzuli zituelarik.

Bere poesian hainbat gai nahasten dira: gai sozial eta politikoak, maitasun eta heriotzazko gaiak, erotismo lauso bat, bizitzarenganako jarreraren idealizazio etengabea. Bere obraren ardatza betikotasunaren eta hilezkortasunaren bilaketa da.

■ ORIXE

Nikolas Ormaetxea (1888-1961). Orixe «aldi bateko euskal letren egilerik garrantzitsuen» (Mitxelena, 1960) zen, gerraosteko euskal literaturan bere lanak izan zuen pisuagatik, eta baita bere estiloagatik ere. Estilo mailan, Orixe gerra zibilaren ostean euskal prosaren bide-erakusleetak bat izan zen. Alabaina, bere obraren zenbait ezaugarriengatik eta, batez ere, «antimoderno» zelako (Orixe bere garaian estetika gutxien berri zuen idazlea izan zen, eta, bestalde, klasizismoa eta kristau ortodoxia gartsu babesten zituen, aurrez aipatu bi poeten saialdi existentzialisten aurrean), geroago bere obrari begirune eskasa gorde zitzaion.

Kritika berri batek, ordea, hizkuntzaren maisu gisa zuen garrantzia gogora ekarri du.

OBRA POETIKOA hiru ataletan banatzen da: lirika, epika eta aszetika.

Bere obra lirikoan estiloaren bilakera eta konplexutasuna agertzen dira, eta euskal lirikaren historiaren laburpen moduko bat moldatzen du. Orixe posterrimantikoaren ildotik idazten hasiko da, luze gabe postsinbolismora aldatuz, laster arbuatuko duena, gero Pindaroren eiteko klasizismora, poeta klasiko handi gisa onarpen handia lortuko duelarik, eta, gerraostean, heriotza eta existentzialismoa kristautasun ortodoxoaren ikuspegitik aztertuko dituen poesia neoklasikora.

Euskaldunak (1950, baina 1935ean bukatua) lan epikoa Aitzolen teoriaren arrimuan jaio zen. Aitzolen iritziz, Kalevalaren edo Mistralen Mireio-ren tanke-rako obra epiko batek euskarari aipatu lan horietako bakoitzak beren hizkuntzan izan zuten eragin berbera izan zezakeen:

Nikolas Ormaetxea, Orixe

hizkuntza minorizatuei normalkuntza eta prestigioa ekartzea.

Orixek Mistralen testuari batasuna ematen dion idilio nagusia izan zuen inspirazio iturri, eta Lönnrot-en ideia, poema tradizionalak poeman osorik jarri behar zirela alegia, errespetatu zuen, baina bere testuak, zeinari modernitateak kutsatu gabeko baseritar munduarekiko nostalgia darion, ideologia tradizionalistari asko zor dio, eta baita modernitatea asimilatu ez izanari ere. Testu honetan hiritiko ihesa oinarritzko ideia bat da (Aldekoa, 1990, 9-26).

Testuaren garrantzia ukazina da, eta bere inguruan kritika ugari eragin du (Iztueta, 1991, 73-75), Justo Mocooren (1936) aldeko iruzkinetik hasita –nazio izpirituaren inudikapen eta euskal kulturaren interpretazio bezala ikusten zuen– 50ko hamarkadako klasizismoari buruzko eztabaidara. Paulo Iztuetak poemak izan zuen kritika aztertu du, eta lana agertu aurretik nahiz ondoren argitaratu ziren iritzien bilduma kritiko bat egin du.

Orixeren testu epikoan Basterraren eta novecento mugimenduko idazleen eragina nabari daiteke.

Obra aszetikoa. Barne Muinetan (1934) poema erlijiosoaren liburuak Orixeren estilo-asmoa muturrera darama, segidako ezaugarrietan oinarrituta: hizkera arrunt eta «jatorrean» funtsatutako hizkuntza landua, nazionalistek bultzatutako garbizaletasunari kontrajartzen zitzaiona, hiztegi eta esamolde aberatsak, kontzeptismorako joera. Ezaugarri horiek guztiak apaingarrien aurrean oinarritzkoak, berrikuntza frantses edo sinbolisten aurrean «herriaren arima» hobesten dituen hizkuntzarekiko jarrera bat adierazten dute, jarrera antimodernista edo, bestela esanda, novecentoarekin bat egiten duena, sinbolista eta modernisten sentsibilitatearen aurrean hizkuntzarekiko jarrera kontzeptual bat lehenetsiz. Iritzi hori argitzeko, Luis Mari Muxikak (1990, 47-94) Orixeren topika miatu du, bere iritziz sinbolistek eragindakoa, baieztapen hori frogatzeko aipatutako idazle gehienak sinbolistekin zerikusi handirik ez duen espainiar literaturaren aldi batekoak diren arren; zehazki, San Juan de la Cruz, zeinaren eragina ukazina baita, askotan aipatua izango da.

PROSA LANA. Orixe, bestalde, prosa liburu garrantzitsu baten egilea da, gai nagusia aszetika duena: **Quiton arrebarekin** (Segurola, 1987, 21-35).

Paulo Iztuetak (1988) lana arreta handiz aztertu du, eta Orixeren biografia txukuna moldatu du. Egia da Patxi Altunak (1990) biografia horren zenbait alderdi zalantzan jarri dituela, batik bat Orixe eta jesuiten arteko harreman tirabiratsuari dagokionez. Iztuetak lan aszetiko horretan egitura dual bat ikusi du: lehenengoak salbamenerako lekuak jorrazten ditu, eta bigarregoa mistikoa da.

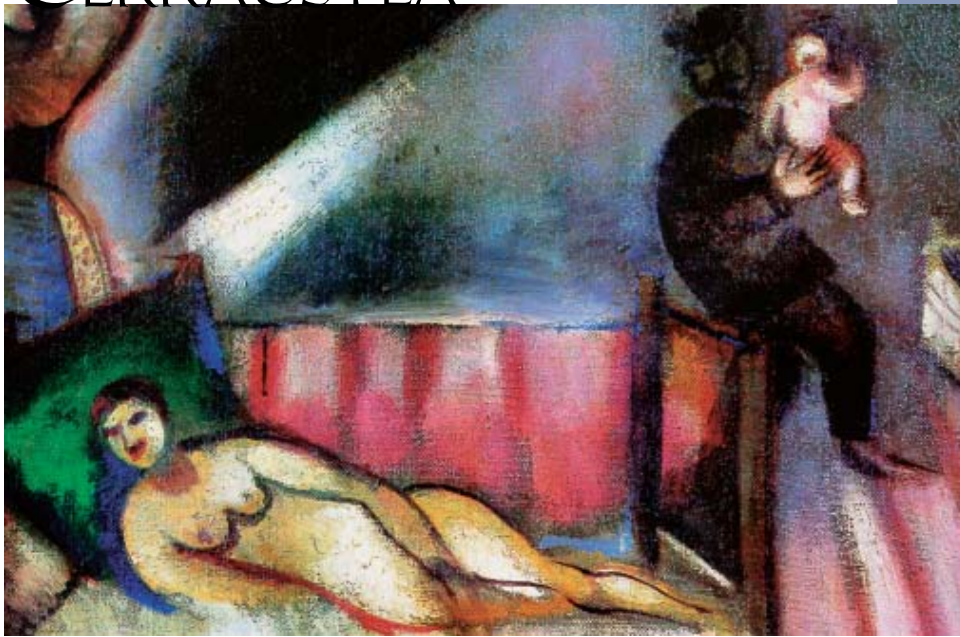
Iztuetak, bestalde, *Quiton arrebarekin* eta Danteren Jainkozko Komedia lanen arteko harremana, egitura narratiboak, ezaugarri adierazkorrak eta generoa aztertuko ditu, egundainokoan egindako Orixeren obrarako hurbilketarik baliotsuena den honetan. Análisi hori Orixeren lan argitaragabe bati –Jainkoarekiko tratua [El trato con Dios]– buruzko artikulu batez osatzen da, Iztuetak (1990, 27-46) gaien ikuspegitik aztertzen duena. Iztuetak, halaber, Orixeren ideologia erlijio-soa, bere tradizionalismoa, erlijioaren ikuskerak eta fedea aztertu ditu.

*Xabier Lizardi, Orix, Aitzol,
Echegaray, Lauaxeta,...*

GERRAOSTEA

Jaiotza. M. Chagall.

Lasagabasterren iritziz, 1946an euskal nobelan aldi berri bat hasiko da: erbesteko nobela. Gerraostean argitaratutako lehenengo liburua Telesforo Monzonek idatzi zuen. Geroago «katakombetako belaunaldia» deitu izan zen horretan poetarik handiena Salvatore Mitxelena da. Aldizkariak gerraosteko kezka literario, kultural eta politikoak adierazteko bide izan ziren. Jon Etxaideren nobelagintzak euskal literaturaren aldi ilun bat argituko du. Nemesio Etxanizek onartzen du berea poesia sozialetik urrun dagoela. Koldo Mitxelena euskal letren azken urteotako idazle garrantzitsuenetako bat da.

Jon Kortazar

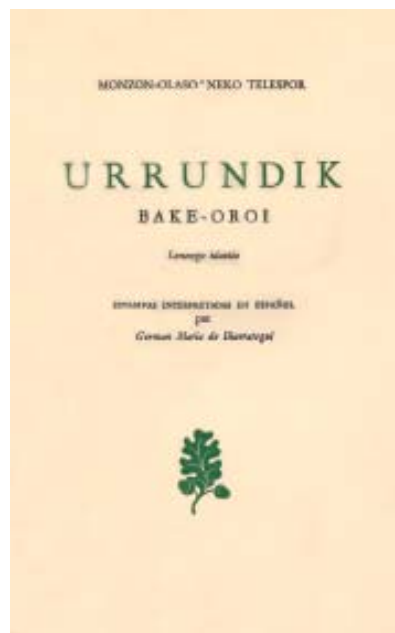
Errepublika garaiko poetekin euskal literaturak bere historiako aldirik garrantzitsuenetako bat bizi izan zuen, baina gerra zibilak poeta talde hartan jarritako itxaropen oro zapuztu zuen.

Taldeko literatoek errepresio gogorra jasan zutelarik (Lauaxeta fusilatu egingo dute, Aitzol bezala, Orixe erbestera doa, aurrena Frantziara, geroago Ertamerikara), euskal literatura berriro ere erbeste bikoitz bati lotuko zaio: frantsesa eta amerikarra. Gerra amaitu eta lasterrera Buenos Aireko **Ediciones Vascas** eta Mexikoko **Pizkundia** argitaletxeek Hegoamerikan egindako literatura argitaratuko dute.

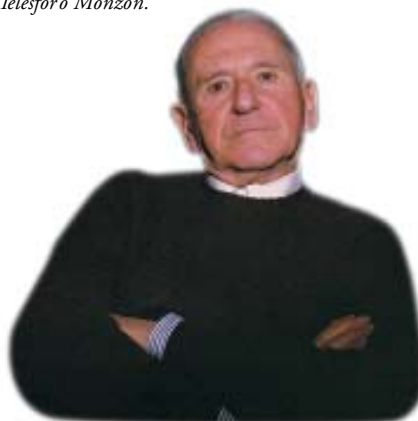
Guatemalan, Jokin Zaitetik **Euzko Gogo** sortuko du 1950ean, eta aldizkari horrek gerraoste hurbileko euskarazko lanak argitara emango ditu, gerraren aurreko eta ondorengo talde poetikoen arteko zubi bihurtuz.

■ NOBELA

Lasagabasterren («Euskal nobelaren...», 1981, 362) iritziz, 1946an euskal nobelan aldi berri bat hasiko da: erbesteko nobela. Alabaina, egile berak bi ohar egingo ditu berehala, aldi berri horren izaera ñabartuz: erbestea nobela argitaratzen deneko tokia baizik ez da, baina ez nobela barruko auzi bat, honek kostunbrista izaten jarraituko baitu. Iritzi hori, era berean, ñabartu beharrekoa da akaso.

Telesforo Monzon.

ANTONIO IRAZUSTA

Amerikako erbestean hiru nobela argitaratuko dira. Horieta biren egilea **José Antonio Irazusta** da: **Joanixio** eta **Bizia garratza** da (1946 eta 1950). Bere aurreneko nobelak amaiera zoriontsua du, eta soldaduska egiteari uko egiteagatik Argentinara joandako emigrante baten pasadizo arazorik gabeak kontatzen ditu.

Bigarren nobela Argentinarako erbestera itzatearen esperientzia autobiografikoan oinarritu zuen. Irazustak, foiletoi nobelan errotutako idazlea izan arren, nobela landuago bat paratuko du, non sinboloak agertzen baitira, sarritan teknika ahaztarazten dutenak. Biribilagoa eta amaiera zoriontsurik gabea, bigarren nobela hau ideien aldetik lehenengo baino aberatsagoa da. Protagonista triste hiltzen da, eta tristezia hori, finean, erbesteak eragindako saminaren irudia da. Egileak kontatzen duena bere esperientziari, ezagutu zituen pertsonen loturik dago beti. Irazustak modernitatearen arrasto batzuk uzten ditu, eta ironia zein umorea ez zaizkio arrotzak.

J. EIZAGIRRE

J. Eizagirren (1881-1948) Ekaitzpean (1948) nobelak kontatzeko era modernoago bat ageri du. Gaurkotasan handiko gaia –nobela gerra zibilari buruzkoa da–, «azkenengo gure gudate izaugarriaren zipiztin beltzak mendi-mendian irikituta dagon baserri bateraño nola iritsi diran» eta lanaren erdi-nobela eta erdi-anterki izaera ekintza begiesten deneko etxe

batean garatzen dira. Nobela osoan zehar fokalizazioa eta perspektibismoa baliatzen dira, eta horrek egilea elkarrizketa dramatikoki aurkeztera eramango du. Narratzaierik ezak pertsonaiei protagonismo handiagoa ematen die. Nobelaren dohain nagusietako bat manikeismoa eza da akaso.

■ LIRIKA

TELESFORO MONZON

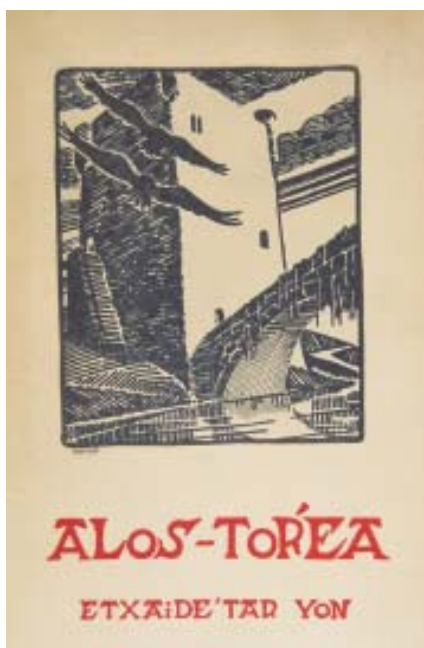
Gerraostean argitaratutako lehenengo liburua **Telesforo Monzonek** (1904-1981) idatzi zuen. **Urrundik** (1945) poesia liburua, gaiaren arabera proiektu bikoitz bat agertzen duena –bake oroitzenak, gerra oroitzenak–, erromantizismoaren ildotik abiatzen den poema bilduma bat da, geroago kostunbrismo ironikoa eta denbora galduarekiko, bake garaiarekiko nostalgiarik erabatekoena islatuko dituelarik. Liburu honetako poema multzo batek inpresionismoaren bidea hartuko du, gerra aurreko estetikak miatutako bideei jarraiki. Egileak proiektua alde batera utzi zuen, eta gerrako oroitzenak argitaratu beharrean bigarren poesia liburua bat argitaratu zuen, **Guda-rien egiñak** (1947), ukitu espresionistekiko poema doktrinarioen bilduma.

SALBATORE MITXELENA

Zalantzarik gabe, geroago «katakombetako belaunaldia» deitu izan zen horretan poetarik handiena **Salvatore Mitxelena** (1911-1965) da. Saiogile bikaina, Salvatore Mitxelenak 1949an **Arantzazu. Euskal fedearen poema** argitaratu du. Poema epiko bat da, Arantzazuko monasterioari eta Euskal Herriko historiari buruzkoa. Hirugarren zatia, **Bizi nai** izenekoa, ez zen 1955era arte argitaratzerik izan, Guatemalan.

Poema handi bat idatzi izanak Salvatore Mitxelena gerraurreko korrante simbolistaren baitan kokatzen du, Orixe-ren Euskaldunak eman zuen korrante berean. Mitxelenarengan osotasunaren eta, tradizio erromantikoaaren arrimuan, herriaren eta honen intrahistoriaren bilaketa hauteman daitezke. Mitxelenaren lanean literatur korrante horren hainbat ezaugarri nabari dira, hala nola literatura tradizionalaren pisua edo argumentuaren eta testuko metaforen irakurketa simbolikoa, baina egileak beste pentsamendu-korrante batzuetatik, bereziki existentzialistatik, ere edango du.

Hasteko, bere obratik gerra aurreko literaturaren berezko baikortasuna desagertu egin da. Lanaren izenburua ambiguo da: hasiera batean, badirudi erlijioarekin zerikusia duela; III. atala sartu ondoren, ordea, fedea zentzu historikoan garaitutako herri baten piztuerarekiko itxaropena da. Kontuan izan behar da Mitxelenaren volksgeist-a porrotaren sentipenetik eta ezkor tasunetik, agoniatik jai-

Jon Etxaide

tzen dela; edo, Ibon Sarasolak (1976) adierazi duen bezala, «heriotzaren aurreko obsesiotik», obsesioa ez baita barrukoa eta pertsonala, herriaren gainekoa baizik. Salvatore Mitxelenak existentzialismoaren agoniatzeko sentipena berea ez zen alor batera aldatu du: nazioaren edo herriaren arlora.

Unamuno ongi ezagutzen zuen Salvatore Mitxelenak herriaren eta hizkuntzaren agoniaren mezu bakar hori ia etengabe adierazi du bere obran (Azurmendi, Mitxelena..., 1977. XLVII). Bitxia bada ere, egileak soluzio boluntarista bat, kristau erroak dituen, eskainiko du. Errealitatea hauteman eta deskribatzeko ezkor tasunarekin batera, Mitxelenak, datu historikorik eman gabe, piztueraren itxaropena izatea proposatzen du. Euskal Herriak jasandako heriotza probaren ondoren, piztueraren etorrera eta izen berri bat iradokiko ditu, inimiziazko ibilbide guztietan oztopo guztiak gainditu ostean gertatzen den bezala.

■ ALDIZKARIAK

Aldizkariak gerraosteko kezka literario, kultural eta politikoak adierazteko bide izan ziren.

EUZKO GOGOA

Jokin Zaitetik Guatemalan sortutako **Euzko Gogoa** aldizkariak literatur mugimendua bideratu zuen (Vélez de Mendiábal, 1981 eta 1991, Intxausti, 1979, a eta b). Bere oinarritzko helburua euskara kultur mundu modernoan adierazteko gai izango zen kultur hizkuntza bihurtzea zen, praktikan bere kultur eremua Humanitateen alorrera mugatu bazen ere. Oinarri ideologiko eta kulturalak gerra aurreko mugimenduan zituen, zeinetan aldizkariaren sortzailearen partehartzea handia izan baitzen, Euskal Poesiaren Eguneko lehiaketa batean irabazle gertatu zelarik.

Aldizkarian euskarari bultzada berri bat eman zioten egileak idazten hasi ziren, hala nola Jon Mirande edo Gabriel Aresti, eta Orixe kolaboratzaile iraunkorra zen.

Aldizkari horren eragina ezin da guxtiatsi. Garaiko euskarazko ia literatur lan guztiak koordinatzeaz gain, aldizkarian nazionalismoaren ideologia berria dei litekeena hezurramitu zen, ideologia hori beste eremu eta aldizkari batzuetan ere taxutu zen arren.

Txema Larrearen (d/g) arabera, gerraostean euskaltzetasunak eta erradikalismoak pixkanaka bat egin zuten, funtsezko lau auziren inguruan: euskara euskal naziotasunaren izate bereizgarri gisa; erlijio katolikoaren eta, batez ere, estamentu katolikoaren kritika, Euskal Herriaren espainiarrean kolaboratzaile izatea leporatzen zitzaielarik; indarkeriaren babes gero eta ageriagoa askatasuna lortzeko bide bezala, garaiko estatu antkolonialen adibideari jarraiki, Israel, Algeria

eta Kretarena zehazki, Irlanda ere gogoan izanik; azkenik, kultura berritzeko erabili beharreko euskararen estiloari buruzko eztabaida bat ireki zen, denboraren joanarekin normalkuntzari eta euskara baturari bide egin ziona.

EGAN TALDEA

Egan aldizkaria Gipuzkoako Foru Aldundiaren laguntzarekin argitaratzen zen, ideologia politiko ezberdineko hiru pertsonen gidaritzapean: **Arrue**, **Irigaray** eta **Koldo Mitxelena**, eta bere inguruan 50eko hamarkadako literatur taldea osatuko duten hainbat egile bilduko dira. Literatur aldizkari elebidun bezala sortu zen, baina luze gabe euskara hutsean agertuko zen. Une hartan (1954), hiru zuzendariak agiri bat argitaratuko du, «**Asmo Berri**» izenburuz:

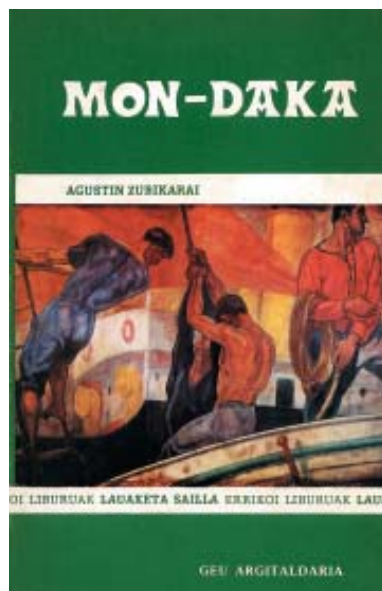
1. Lehenik, gaurkotasuna zuten kultur gaiekiko aldizkari bizi bat egin nahi zuten.
2. Taldearen lanean oinarrizko bi xede dira modernitatearen giltzarriak bilatzea eta hizkuntza egokitzzea, kultura jasoa adierazteko gai izan dadin.
3. Aldizkaria moldatzerakoan garrantzitsuak dira, halaber, kalitatea eta askatasuna.

■ NOBELA

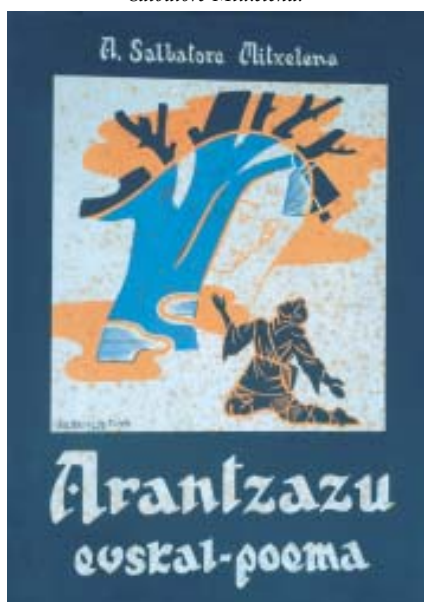
JON ETXAIDE (1920-1998)

Batez ere nobela historikoa eta legendazkoa jorratuko dituen arren, Jon Etxaideren obrak luze aritzeko ematen du, bere nobelak euskal literaturaren aldi ilun bat argitu zuelako, eta narratzaile ofizioa profesionaltasunez eta zorrotz hartu zuelako. Etxaideren jarduera artistikoaren bereizgarri dira estiloarekiko ardura, berori ia zurrun bilakatzeraino, eta nobela historikoak komunitateari herriaren arimaren oroitzapena itzultzen dioneko ziurtasuna.

Joanak joan (1955), nobela historiko batez haratago, idazle miretsi baten omenaldia da, hain zuzen Pierre Topet, Etxahunena, XIX. mendeko Zuberoako bardo herrikoa, zinenaren mundualdi gorabeheratsu eta erromantikoa hagiografia moldez kontatzen baitu. Obra horretan Jon Etxaidek inimiziazko nobela bat idazten du. Batzuetan argumentu soilegiz eta kasualitatea askatasun handiarekin baliatuz, heroiaren bilakaera kontatzen ahalegintzen da, marjinaltasunetik onarpen sozialera, esperientzia erlijioso baten bidez. Irakurlea ohartzen da esperientzia horrek bilbearen baitan Deus ex machina gisa jokatzeko duela. Egilearen ideologia tradizionalista istorioari erantsi nahi dion irakaspenean nabari da: Jainkorik gabe, gizona anabasa hutsean murgiltzen da. Teknika primitibo, kasik naif hori erabiltzen duen idazlearen gainetik, ordea, Etxaide idazle dotore gisa ageri da.

«Arantzazu euskal poema» liburuaren azala, Salvatore Mitxelena.

Jon Etxaidek nobela historikoa eta kondaira erromantikoa landu izanak, foruen legitimitatea defendatu izanak, ez du esan nahi egilea nobela historikoa finean errealitatearen metafora bat baizik ez dela jabetzen ez denik.

Gorrotoa Lege (1964) testuinguru ideologiko horren baitan idatziko da. Horregatik, Euskal Herriko Erdi Aroko gerra zibilak jasotzen dituen nobela hori gerra zibilaren transposizio moduan irakurri behar da, eta anabasak dakartzan ondorioei buruzko hausnarketa bezala.

Obra hori bere nobelarik hoberena da, dokumentazio historikoa zehaztasun erlatiboz baliatzen duelako ez ezik, ideologia tradizionalista bat sinbolo bilakatzen asmatzen duelako: legea maitasunezkoa ez denean, gorrotozkoa baizik, kaosa gailentzen da.

Nobela tradizionala jorratu zuten, halaber, gaur egun ere ildo bereari eutsi dioten **Eusebio Erkiaga** eta **Agustín Zubikarai** (1914) idazleek ere.

■ LIRIKA

NEMESIO ETXANIZ (1899-1982)

Obra poetikoa, lehenik Egan aldizkarian (1953, 1955) argitaratua, **Lur berri bila** (1967) bilduman jaso zen.

Bere obra ulertzeko bi datu kontuan izan behar dira: Etxanizek berak handinahirik ez du bere obra balioesterakoan, eta berea poesia sozialetik urrun dagoela onartzen du, eta ohartzen da laster gainditu eta ahaztua izango dela.

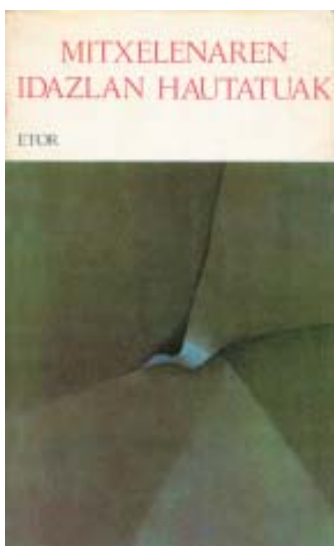
Horixe bera gertatu zen, ez Nemesio Etxanizen poesiaren kalitateagatik ordea, herri honen memoria historiko eskasagatik baino. Bere obra etikoa eta pertsonala da, errealitate historikoaren aurreko jarra gisa eta artean poesian eragina zuen gerra aurreko idealismoa zalantzan jartzen zuelako. Lizardiren miresle gartsu izan arren, Etxanizek proposamen idealisten balioa zalantzan jartzen du, eta zenbaitean Lizardiren hizkuntzaren parodia egiten du kasik.

«Argia zikin zetorren
ametsak ziren ausi».

Jarrera kritiko horrekin, egilea existentzialismora, desengainuaren poesiara eta sexualitate pertsonal baten adierazpena hurbiltzen da.

Ungarettiren itzultzaile, Etxanizek kreazionismoaren zenbait poema gogora ekartzen ditu, poemaren inprimatze fonikoaren kontestualizatzean eta deskontestualizatze semantikoan oinarritutako poemetan.

Bere poemaren beste ekarpen batzuk dira ahapaldien haustura eta neurtitz liberearen erabilera.

■ SAIAKERA

KOLDO MITXELENA (1914-1987)

Koldo Mitxelena euskal letren azken urteotako idazle garrantzitsuenetako bat da. Hizkuntzalari ospetsua, euskal filologiaren eskolaren sortzailea, euskara batua-
ren, hau da, euskara normalduaren moldatzaile nagusia izan zelako ekarri dugu hona.

Alabaina, hizkuntzaritza edo filologiari buruzko hausnarketez gain, bestelako saiakera lanik egin zuen, beti ere estilo fina erakutsiz. Euskal literaturari buruzko hausnarketak –gogoangarrienak **Euskal literaturaren etorkizuna** (1951) eta **Asaba zaharren baratza** (1960) dira– Egan aldizkarian argitaratu ziren, eta oraindik orain **Euskal lan guztiak** (1988) izenburuaz berrargitaratu dira.

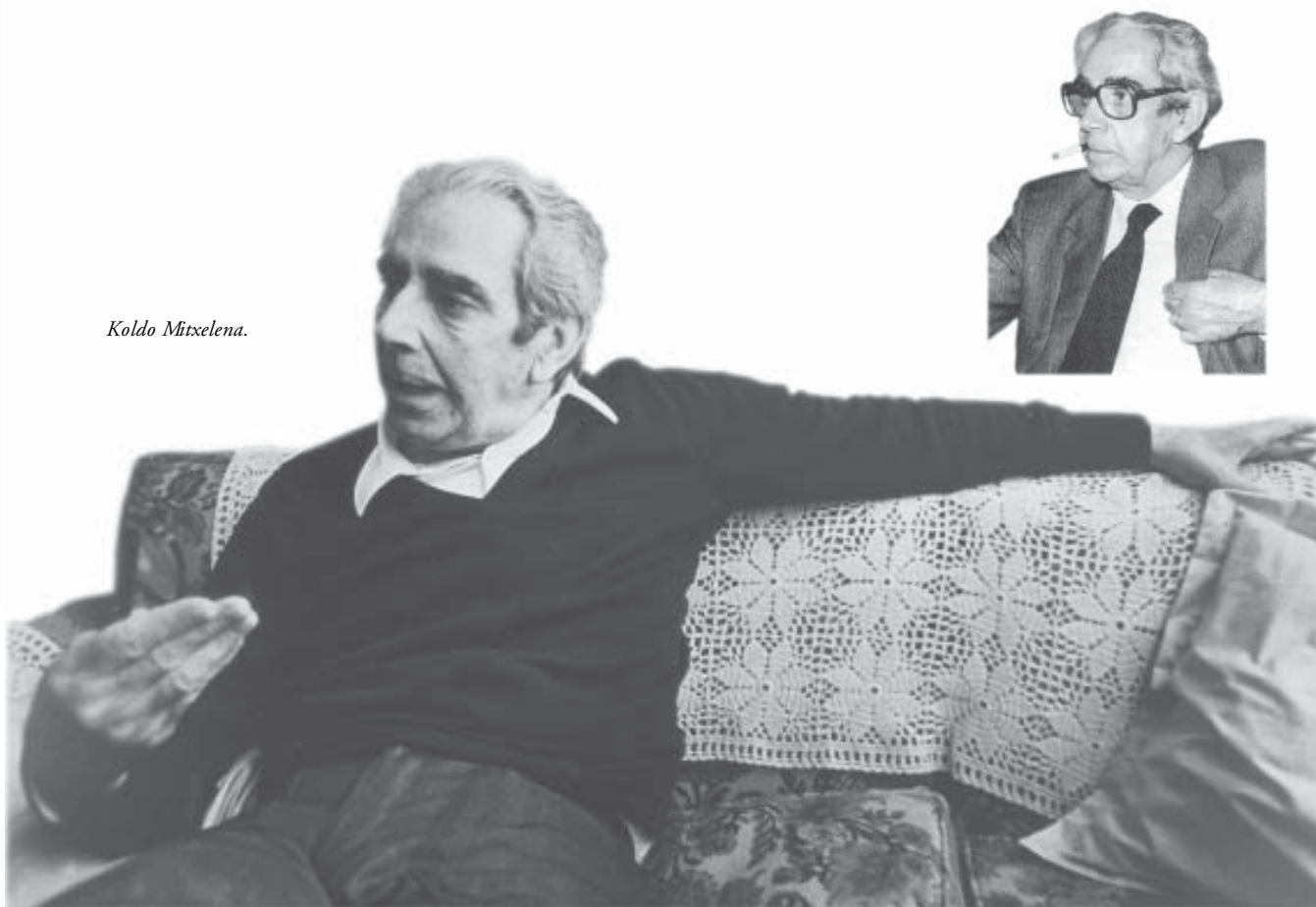
Mitxelenaren funtsezko ideia euskal tradizio klasikoa berreskuratu eta berori prosa moderno bat garatzeko egokitzea da. Euskal literatura klasikoaren ezagutzaile sakon, Mitxelena tradizioaren baliabide estetikoak bildu eta orainaldira egokitzen dituen idazle trebea da.

Bere prosa dotorea printzipio ia neoklasiko horren zein errealitatearen

ikuskerara ironiko berezi baten emaitza da. Proposamen garbizale edo neologisten nahiz abangoardisten aurrean, Mitxelenak hizkuntzaren eta honen histori ezagutza sakona balioesten du euskara berritzeko alternatiba gisa. Proposamen horren azken maila **Örotaniko euskal hiztegia** lanaren argitalpena da.

Koldo Mitxelena.

PROSA MODERNOA

50eko hamarkadatik aurrera

Zubia. Munch.

Azken 50 urteetan euskal nobela, ikusi dugunez antigoaleko kostunbrismo bati lotua, berritu egingo da. Aldaketa hori hainbat faktoreren ondorio da. Egileen gaztetetasunak aurreko belaunaldiko moldeen urratzea erraztuko du, egile horien unibertsitate mailako heziketak beren jarrera ideologikoa alda dadin eragingo du, nobelak hirian lekutzen dira, eta idazleek Europako nobelagintza berria ezaugarritzen dute. Ezaugarri horiek guztiak narratiba berrian islatuko dira.

Jon Kortazar

Azken 50 urteetan euskal nobela, ikusi dugunez antigoaleko kostunbrismo bati lotua, berritu egingo da.

Aldaketa hori hainbat faktoreren ondorio da. Egileen gaztetetasunak aurreko belaunaldiko moldeen urratzea erraztuko du, egile horien unibertsitate mailako heziketak beren jarrera ideologikoa alda dadin eragingo du, nobelak hirian lekutzen dira, eta idazleek Europako nobelagintza berria ezaugarritzen dute. Ezaugarri horiek guztiak narratiba berrian islatuko dira.

Belaunaldi eta estetika mailako berri-tze hori Euskaltzaindiak egindako euskara batuaren proposamenaren ekin batera dator, eta egileek proposamen hori agudo bere egingo dute.

■ NOBELA EXISTENTZIALISTA

TXILLARDEGI

José Luis Alvarez Enparantza, Txillardegiren (1929-...) lehenengo nobelak kontatzeko estilo berri bat ekarri zuen.

Leturiaren egunkari ezkutua (1957) bere aurreneko nobelan euskal nobelagintzan lehenengo aldiz pertsonaia gatazka-tsua agertuko dira, gatazka heriotzaren aurreko larritasunak eta bizitzari buruzko funtsezko galderak eragiten dutelarik.

Camus eta Sartrearen eragina darion Unamunoren tankerako existentzialismo hori urteko lau sasoiaren arabera egituratutako nobela lineal batean adierazten zen,

Jose Luis Alvarez Enparantza, Txillardegiren.

eta munduaren ikuskera bat erakusten zuen. Nobela hirian lekturik egotea, lehen pertsonaren hautaketa, pertsonaiaren krisia giro jakin batean aurkezten duen kontakizuna, euskal nobelaren berrikuntzaren ardatz dira.

I. Sarasolak (1975) azaldu duenez, Txillardegiren teknika iraganean errotuta geratuko da, teknikoki berritu gabe.

Peru Leartzako (1960) eta Elsa Schelegel hurrengo nobelek mundu narratibo berean sakontzen dute. Elsa Schelegel akaso Txillardegiren lan narratiborik hobena da. Egoera afektibo ezegonkor baten inguruan ehundua –apaiz batez maiteminduta dagoen Elsaren maitasunezko istorioa–, nobela honek hizkuntza trebe maneiatzen duen Txillardegiren bat aurkezten du.

Haizeaz bestaldetik laugarren nobelan Txillardegiren nobelagintza aldatu egingo da. Nobela existentzialetik nobela lirikora mugituko da. Bilbe narratiboa desagertu egingo da, egitura irrealak kontzientziaren jario etengabea laguntzen du; nobelaren definizioaren mugan dagoen testu bat da, istorioa eta pertsonaia desegin egingo direlarik. Testua itsaso zakar eta askearen eta aintzira otzan eta hesituaren arteko kontrajartze kontzeptualean oinarritzen da. Itsasoa eta aintzira Euskal Herriaren orduko egoeraren inguruko bi jarrera ideologikoren sinbolo dira eta, orokorrago, ezin gizakien hautabide historikoarena: otzantasuna edo askatasuna. Txillardegiren azken esperientzia narratiboa, non ETAKO kide baten istorioa kontatzen baita, errealismora hurbilduko da, baina akaso ez behar adina.

MIRANDE

Bien bitartean, Jon Mirandek (1925-1972), zeinari buruz poesiaren atalean luzeago jardungo baikara, **Haur besoe-takoa** idatzi zuen, argitaratzeak luze jo zuen arren, arrazoi nabarmenak medio. Nobela horretan Mirandek heldu baten neskatila batenganako maitasuna kontatzen du. Nobelak zenbaiten mirespena eta hainbat ikerlan erakarri ditu. Andolin Eguzkitzak (1979-83) alderdi formal eta morfologia narratiboa aztertu ditu. Joseba Sarrionandiak (1983), berriz, bere alderdi mitikoa. Eduardo Gil Bera («Jon Mirande» 1991, a eta b) izan da, agian, Miranderen ideologia nahiz nobelaren garapena sakonen ikertu dituen.

Mirandek, nobela garaikidearen eza-gutzaila handia, berea estilo dotore eta finaz idatzi zuen, estetizisten eta nobela lirikoaren moldean.

■ NOUVEAU ROMAN

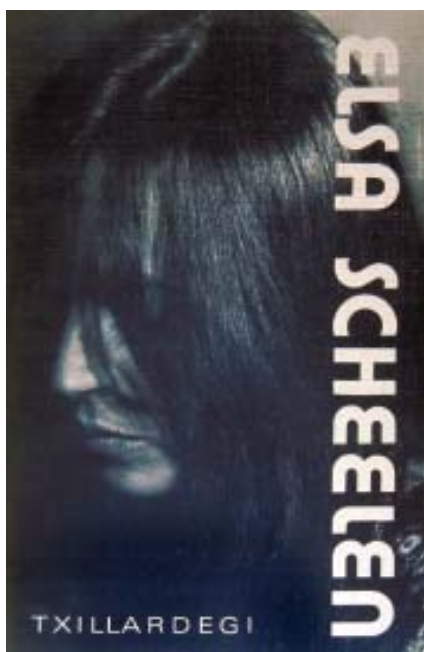
SAIZARBITORIA

Ramón Saizarbitoriak (1944) euskal nobela arlo orotan eta itzulbide posible-rik gabe berrituko du. «**Egunero hasten delako** laneko bigarren pertsona narrati-bo elkarrizketa formakoa, **Ehun metro** (1976) liburuko autoerreflexiboa, **Ene Jesus** (1976) laneko Becket moldeko objektualismoa, Saizarbitoriaren bitartez euskal nobela modernotasunean —hau da, errealitatea ez ezik idazketa etengabe eta ustekabean arakatzen duen korronte horretan— sartuko da, itzultzeko aukerarik gabe» (Lasagabaster, «La literatura...», 1986).

Hiru nobela horien egileak, *nouveau roman*-en biderei lotuz, berak antinobela deitzen duena proposatuko du, esaldi batean labur daitekeena: nobela gehiago da idazketaren abentura, abentura baten idazketa baino. Hori segidako printzipio-etan zehazten da: nobelak ez ditu gai filosofiko nagusiak jorratu behar, eta eguneroko bizitzako arazo txikiak arduratu behar du, errealitatea modu objektibo eta dokumental batean deskribatuz. Finean, antinobelak existentzialismoak mahaigai-neratutako arazoak haraindi joan nahi du: Jainkoaren heriotzaren ostean, super-gizonaren heriotza nahi du, Jainkoaren heriotzaren sinbolo den heinean.

Ramon Saizarbitoriak prozesu hori erradikalki eraman du, bere idazketa absurdo eta isiltasunaren nobelara gerturatzuz, bilbe narratiboa desegiteko lantegian.

Egunero hasten delako lanean egileak «antisorgailuen eta abortuaren problematika» (Juaristi, «La literatura...», 1987, 125) jasotzen ditu; modu originalean, ordea. Nobelak bi maila ditu: abortatzera doan neskaren bizi-esperientzia, eta inoiz-kako hitzun baten hitz-jario geldiezina, zeinaren berriak kontzientziaren ko-

rrontearen edo ideien alborakuntzaren legeak jarraitzen baititu. Baina jada Saizarbitoriaren obsesio handienetako bat agertuko da, sinbolo modura: kontatzaila, narrazioaren bilaketaren sinboloa, Saizarbitoriak berak dioen bezala, istorioak dauden bitartean bizitza badelako.

Ehun metro liburuak euskal ekintzailen baten azken ehun metroak kontatzen ditu, poliziak Donostiako plaza batean tirokatzen duen arte. Metro horietan pertsonaiek bere historia pertsonala gogoratzen du: haurtzarora eskola itogarri batean, aitaren heriotza, lehenengo maitea, erakundea uzten duen adiskide ekintzaila.

Nobela honetan atentzioa ematen duen aurreneko gauza elebiduna izatea da. Nobelako pertsonaiek euskara zein gaztelera baliatzen dituzte, ekintza inguratzen duen errealitatea doitasunez jasotzeko ahaleginean. Agerpen elebidun hori «euskal idazle orok ezinbestean egin beharreko hizkuntz aukeraketa horren adierazpen bat da, inplizitua bada ere» (Lasagabaster, «La literatura...», 1986).

Saizarbitoriak ahalik eta objektiboan kontatzen duen anekdotaren aspian, nobelaren ardatz narratiboa okerragotzen doan egoera baten inguruan mugitzen da, non pertsonaia gero eta bakartiago baitago, heriotza aurrez aurre ikusten duen arte. Bere heriotzaren aurrean sentitzen duen larritasunak, metonimien bidez adierazia, ardatz sinboliko gisa joka dezake, zeinaren inguruan nobelako beste gaiak egituratzen diren: bakardade erabatekoa, larritasun pertsonala hautabide politiko baten baitan, halabeharra bizimolde bezala. Horrek guztiak gertakarien ikuskera etsi eta pertsonal bat, epikarik gabea, tragikoa, agertzen du, bere bizitzaren eta heriotzaren aurrean. Nobela, hortaz, apologia izpirik gabeko testu gisa irakur daiteke. «Saizarbitoriak ez zuen arazo bat jasotzen bakarrik, berori ahalik eta modu objektiboan agertuz. Egia da arazo hori aurkezteko moduan jada poliziaren errepresioa gogor gaitzesten dela, eta erregimenaren aurkako «borroka armatua» ere ez zela onik ateratzen» (Juaristi, 1987, 126).

Ene Jesus liburuan ohean errenditurik dagoen gizon bat aurkezten da, paralisia gero eta handiago batek jota mugiezintasun erabatekoaren zain dagoena, horren aurka sendabide bakarra duen: istorioak kontatzea, eta behar adinako logikarik geratzen ez zaionean, zenbakiak kontatzea, baina nekagaitz kontatzea, badakielako kontatuz jarraitzen duen bitartean paralisiak ez duela mende hartuko. Obsesio baten historia dela esan genezake.

Absurduaren nobelatik hurbileko, nobelak, hizkuntza soil eta zientifiko batez, ama posesiboaren gaia zeharka jorratzen du. Alabaina, testuaren baliabide teknikoie begira, irakurleak denbora subjektibo bat aurkituko du, denboraz kanpoko narrazio bat, kontatzeaz tematurik

dagoen bere onetik itendako narratzaile bat:

«Behin batean» esanez hasten zuen edozer gauza. «Azken finean geure esistentzia miserablea ahantziz, beste diferente bat inbentatuz bizitzeko dugun posibilitatea» esan zuen behin ezpainetatik zerbeza aparra zeriola. Baina mutuaren begi hezeek ez zuten sinesten... Kariloia. Nota galduaren erresonantzia metalikoa aidean zintzilikaturik. Ordua. Ez dut hasitako ezer akabatzen».

Saizarbitoriaren lanaren bilakaerari buruzko artikulu interesgarri bat atera berria da, María José Olaziregik (1991) idatzia.

■ ALEGORIATIK SINBOLORA

Euskal literaturaren historia definitzen duen ezaugarrietako bat nobela errealistarik eza da. Horregatik, badirudi euskal nobela orekarik gabe garatua dela, nobela lirikorako edo errealtatea alegoriaz ordezkatzeko joera agertuz, errealtateari moztorra kendu nahi izango ez balio bezala. Azken urteetan, hala ere, narratiba errealistagoa izango da, mundu hau sinbolizatzen nahiak bultzatuta.

Desoreka horrek alegoriaren nagusitasuna azal dezake batetik, baina, bestetik, generoen hedapena eta esperimentazioa laboratuko ditu.

1969az geroztik, Saizarbitoriaren nobela eta gero, euskal narratibaren genero narratiboak zein nobeletan erabilitako teknikak ugari egingo dira, besteak beste nobelagintzara hainbat egile berri helduko delako, garai bateko ohitura nobelen gailentasun ia erabatekoa apurtuz.

Euskal nobela bide ezberdinei lotuko zaie, hala nola **Arantza Urretabizkaiarena** bere Virginia Wolfenganganako mirespenaz, **Mario Onaindiaren** mediebalismoaren literatura parodikoa, **Jose Austin Arrietaren** errealismoa edo **Koldo Izagireren** alegiak.

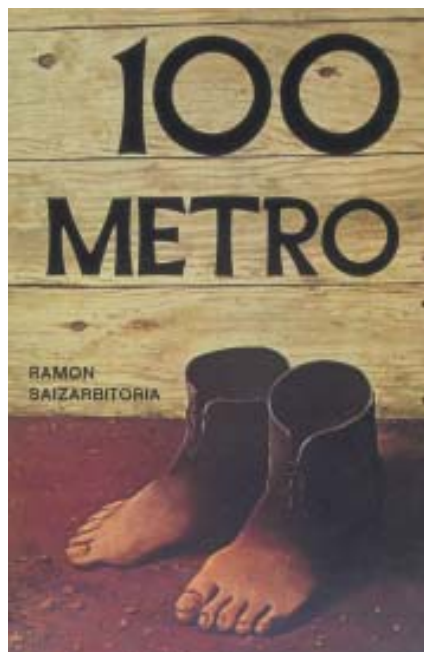
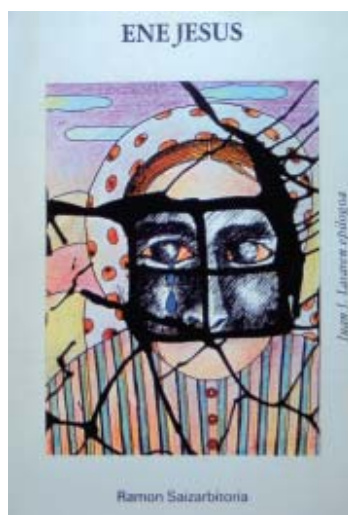
ZARATE

Mikel Zarate (1933-1979) alegoria egokien landu zuen idazlea dateke. **Haurgintza minetan** (1973) nobela Euskal Herriak frankismo garaian bizi zuen egoeraren deskribapen disimulatu bezain bikaina da. Kultura tradizionala kultura industrialean galtzeko arriskuaz eta euskal gizarteak frankismoan bizi duen tentsioaz kezaturik, nobela horretan Mikel Zaratek, zentsura saihestuz, krisian dagoen mundu bat, gizarte berri bat erditzeko haurgintza minetan dagoena, deskribatzen du. oraindik ere kultura tradizionalaren arrastoak gordetzen dituen mundu bat da, eta egilea arrasto horiek galtzeko arriskuaz penatzen da.

Gizartearen krisia mitologia tradizionalaren osagai batez kontatzen da: narratzaile lanak egiten dituen iratxo bat, zeinaren ikusezintasun eta nonahikotasun

Ramon Saizarbitoria.

dohainek egileari narratzaile orojakile klasikoa bazter uztea ahalbidetzen baitiote. Mundu orohartzaille bat, frankismoaren azken urteetako gizartea, kontatzeko nahiak nobela sinkretiko bat emango du, non askotariko osagai, pertsonaia eta lekuak nahasten eta elkartzen baitira. Nahi hori bera, ordea, lanaren batasunaren kalterako da. Nobelaren amaiera apokaliptikoak ez du narrazioaren ildo bat bera ere argitzen. Amaierarik eza ongi doakio etorkizunari begira bizi den gizarte baten ispilu izan nahi duen, eta egilearen kontrolpetik ihes egiten duen, nobela bati.

Mikel Zaratek euskararen erregistro ezberdinak ongi menderatzen zituen, eta bere obratan estiloari arreta handia eskaintzen zion. Bere literaturaren dohainik nabarmenetako bat diskurtsoaren eta estiloaren aberastasuna da, nobeletan nahiz kontakizun laburretan ikus daitekeena.

Egileak deskribatzen duen gizarte anitz eta nabarrak hizkuntza halaber anitza dabil, hizkera ezberdinekikoa: euskara herrikoia, jaso, neomaxista, sorginen hizkerak (atzeko aurrera moldatutako esaldiak), gaztelera hizkuntza menperatzaile gisa...

Hitz batean, sintesi hizkuntza bat tradizionala eta modernoaren artean krisian –nortasun krisian, krisi politikoan, krisian bere duen hizkuntza bat erabiltzerakoan– dagoen mundu bat irudikatzen du.

LERTXUNDI

Anjel Lertxundiren nobelagintzan garbi ageri da atal honi "alegoriatik sinbolora" deitzen erakutsi nahi izan dugun bilakaera. A. Lertxundik bere sorkuntza lanari **Ajea du Urturik** nobela alegorikoarekin ekin zion. Lan horretan herri bateko biztanleriak uholde baten aurrean nola erreazionatzen duen deskribatzen da.

Testuak, jakina, Euskal Herriak frankismoan bizi zuen egoera islatzen du. Biztanleria, egoera hori bizi duten indar ezberdinak sinbolizatzen dituen pertsonaia gisa jokatzen duelarik, botere faktikoetan eta gazteria berritzailean banatzen da, zatiketa sinplista batean.

Bere hurrengo nobelan, berriz, haurtzaroaren munduan sartuko da, hau da, subjektibotasunaren munduan, eta azaleko mezu doktrinalei uko egingo die. **Goiko Kale** nobelak asmo orohartzailleak baztertuko ditu, eta intimitatean babestuko da. Egileak, sexuaren aurkikuntza eta nerabezaroaren krisiak eragindako desidealizazio prozesua medio, mundu sinboliko bat agertuko du, zentsura saihestuko duena, hitzetik, aipametik sortzen ez dena, gatazkatik baizik.

Lan horrek egilearen obra biribilene-tako baten abiapuntu gisa jokatuko du: **Hamaisegarrenean aidanez** (1983). Elkarriketa batean, egileak adierazi zuen nobelak indarkeriaren ingurunea deskribatzen zuela, eta indarkeriaren inguruan

bizi direnen erreazioerik ezak duen eraginari buruzko hausnarketa bat zela. Hausnarketa hori ez da, ordea, doktrinala, eta baserri giroko indarkeria hartzen du euskarriztat: apustu arriskutsu batean —berorretan gizon batek bestearen toraxaren gainera jauzi egiten du— hilik suertatuko den apustulariaren istorioa.

Nobelan García Márquezen (*Crónica de una muerte anunciada*) oihartzunik nabari zitekeen, baina laster neorealismo italiarraren ildotik lerratuko da, erreferentzia nagusia Pavese duela. Genero narratibo ezberdinak —baserri giroko drama, polizi nobela— nahasiz, egileak gizartearen ikuspegi bat eskaintzen du, ez euskal gizartearena bakarrik, eta hainbat gairi buruz hausnartzen du, hala nola emakumearen egoera, gizarte hipokresia, indarkeriaren izaera moralak, horien guztien aurkeztean, intelektualak gizartearen duen zerregina azpimarratuz, hitzaren indar askatzailea dagoelarik.

Carla (1989) nobelan lokalismoak eta egoera tipikoak alde batera utziko ditu eta euskal identifikazioarengandik urrundu da, pertsonaiaren barruan dagoen errealitateari heltzeko. Komiki-egile bat, finean sortzaile oren metafora, bere lan berriaren emakumezko pertsonaiekin obsesionatu egingo da, bere eskizofrenian komikietako pertsonaia bat dela sinestera iritsiko delarik, fikziozko pertsonaia gero eta erreala gero den bitartean.

Pertsonaiaren kontzientzia, eta berariaz lausoa den espazio batean, ematen den mozoroen joko horretan egileak sorkuntza prozesuaren muina erradikalatasunez erakutsiko du.

Espazioaren eta denboraren desagertzea, nortasun anitzeko pertsonaia sinbologia **Kapitain frakasa** (1991) bere azken nobelan are nabarmenagoak dira.

Ahalegin hori «azenturik gabeko» euskara neutro eta neutro batean burutzen da, elementu erretorikorik gabe, biluztasunean aratz ageri dena eta, hala ere, eraginkor, obraren maila esanguratsuan anekdotetan oinarritzen den prozesu narratibo baterako (Lertxundi, 1990, 99-103).

■ ERREALISMOA

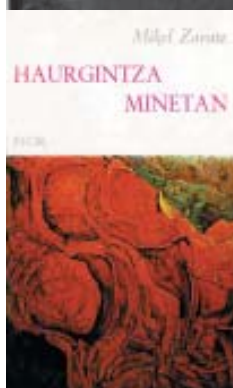
Jose Austin Arrieta eta Joan Mari Irigoien obran errealismoa estilo narratibo ezberdinen bidez adierazten da.

ARRIETA

Jose Austin Arrietak Abuztuko hamabosteko bazkalondoa nobelaz ekin zion bere literatur ibilbideari. Liburuan, Abuztuaren 15ean, Donostiako egun handian, familia giroan egindako ospakizun baten txatalak jasoz, apaiz-bokazioa krisian duen eta kontzientzia nazionalista ernatzen ari zaion nerabe baten bizipenak gogora ekartzen eta laburtzen ditu, bizipen horiek garaiko giroan txertatuz. Horretarako

Mikel Zarate.

Anjel Lertxundi.

hainbat baliabide darabil, hala nola narrazaile ezberdinak (bere aitak, adibidez, gerra zibilaren esperientzia ahozko kontakizun eder batez gogoratzen du), denboran atzera begiratzea eta zenbait osagaien erabilera sinbolikoa (Azor yatea Donostiako badiaren ainguratuta, kasu). Finean inimiziazko den nobela honetan deigarri gertatzen da esperientzia nobelaren eta gai sinbolikodun nobelaren arteko zubi moduko bat delako.

Manu militar bere bigarren liburuak egilearen funtsezko bi kezka horiek uztertzen ditu. Nobela paraleloan doazen bi mailen artean dabil. Oinarrian gai autobiografiko bat dago: soldaduska egiten ari den mutil batek jaioterrian zain duen bere andregaiari idazten dizkion gutunak, eta, horren gainera, idazteko arteari eta kontatzeko arteari buruzko hausnarketa bat, genero nagusien (beltza, neomedievalista) edo obra garaikideen (Latorrizko dantza, adibidez) parodiak eta ihakinak baliatuz, modu horretara jatorrizko obsesioa, frankismoaren mamuak uxatzea alegia, bigarren asmo batek estaltzen duelarik: idazketaren mamuak suspertzea.

IRIGOIEN

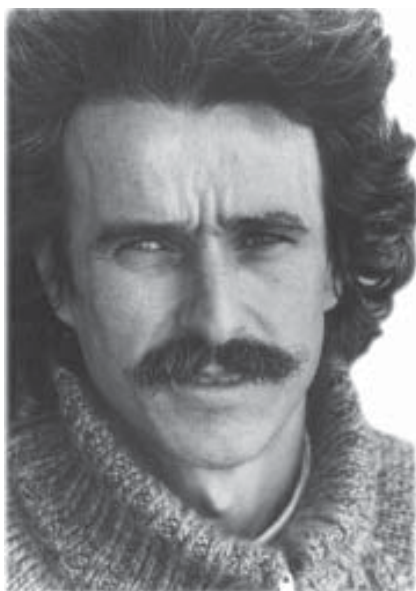
Joan Mari Irigoien. Egile hau Euskal Herriko errealitatea bere literatura zenbait urtez bizileku izan zuen Hego Amerikako errealismo magikora hurbilduz deskribatzen ahaleginduko da. Bere **Poliedroaren hostoak** (1982) eta **Udazkenaren balkoitik** (1987) liburuak historiako gaiak jorratzen dituzte: lehenengoa gerra karlistei buruzkoa da, eta familia baten historia kontatzen du, belaunaldiz belaunaldi. Bigarrena frankismoa bizitzeko protagonisten historia osatzen saiatuko da.

Irigoienek ia beti nobela mitiko bat, lirismoa bete eta poesia darien esaldiez irakurlea ustekabe harrapatzen dutena eskaintzen du, eta beti pertsonaien artean ezartzen duen dikotomia (adibidez, karlistak liberalen aurka) apurtzeko joera agertuko du.

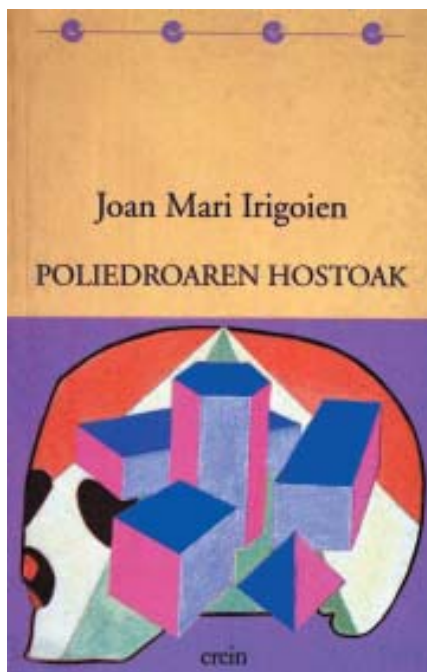
■ FANTASIAZKO LITERATURA

Irigoien lanetan agerikoa den errealismo magikoaren eraginak harreman sakonagoko bati bide egingo dio euskal narratibaren fantasiako literatura deituta. Fantasiako literaturak errealismo magikotik estiloa baino alderdi sakonagoak bereganatu ditu, hala nola, kausalitate magikoa, ipuinaren barruko ipuinaren teknika, umorearen eta ironiaren erabilera eta, batez ere, fantasian oinarritutako mundu-ikuskerak, kausek arrazionalismoari itzuri egiten dioten heinean.

Gizonaren samurtasun eta krudelkeriaren arteko gatazka bezalako funtsezko aukierak literatura molde bat ernaraziko dute, ledezkeri nagusia Bernardo Atxaga duena.

Juan Mari Irigoien.

IZAGIRRE

Testuinguru horretan, **Koldo Izagirre** aurrekari garrantzitsua da. **Gauzetan** (1978) liburuan euskal prosan fantasiako literatura, magia gisa ulertua, sartzeko aurreneko urratsak emango ditu. Obra hau intuizio handiz bete dago, eta egileak metafora errealitatea interpretatzeko modu bat bezala lantzen du, bere lanari animismo berezia erantsiz, beti bestalde, gauzen alderdi ilun eta misterioitsuari begira.

Geroago, **Euzkadi merezi zuten** lanean Koldo Izagirrek estilo barroko bat

landuko du, ahozko adierazpidearen mekanismoetan (metonimiak, itzulginguruak, esaerak, elipsiak) oinarritua. Liburuak biztanleria zibilak gerra zibilean bizi izan zuten egoera agertzen du.

ATXAGA

«Bernardo Atxagak, Joseba Irazuren ezizen, aipamen berezia merezi du, zalan-tzarik gabe gaur egungo euskal literaturaren ahots pertsonal, sendo eta etorkizun oparokoena delarik» (Lasagabaster, «La literatura...», 1986).

Bernardo Atxagak euskal literaturari eman diona bi ikuspegitik neur daiteke: batetik, formaren aldetik bi hizkera uztartzen asmatu du: narrazio herrikoia- ren estiloa (euskalduna zein beste tradizioetako) eta Europako narrazio jasoa. Bestetik, gizon modernoak islatzen duen mundu-ikuskerak bat ekarri du. Atxagaren-tzat, gizona, paradisuaz gabetua, zorigaitzezko leku batean bizi da, leku bat non gizarteak ahulak gupidagabe sakrifikatzen dituen.

Atxagak Obaba deitutako leku mitiko bat sortu du, hain zuzen **Obabakoak** (1988) liburuari izena hortik datorkio, haurtzaro mitiko bat gogorazten duen leku bat.

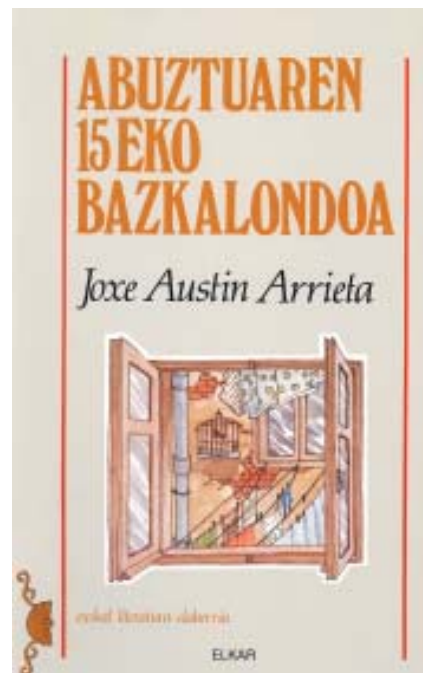
Egileak sarritan Borgesek fantasiako kontakizunerako gomendatu zituen tekniketako batzuk baliatzen ditu: denboran zeharreko bidaia, ipuina ipuinaren barruan, doblearen gaia eta haur basatiaren gaia.

Atxagak kontrasteekin jokatzen du beti: pertsonaien arteko kontrasteak, batzuk gogorrak, besteak ezinbestean galduak; kontrasteak kutxa txinatar bat osatzen duten ipuinen tonuan, batzuk gogorrak eta beste batzuk amultsuak; kontrastea testuetan erabilitako estiloan, ezen Atxaga abangoardiako jarreretatik euskal literatur tradizioaren eta Europako literatur tradizioaren eraginak orekan agertzen dituen obra bat sortzera iragan baita.

Atxagaren obra narratiboa bi ataletan banaturik dago: ipuin bilduma bat, **Obabakoak**, eta nobelak, **Ziutateaz** (1976) eta **Bi anai** (1984).

Egungo euskal literaturaren lan garrantzitsuenetako baten sortzailetzat hartua izan da, ez istorioak moldatzean erakutsitako mailagatik bakarrik, baizik eta literatur hizkuntza arina eta euskal narrazio modernorako aproposa sortu duelako, hau da, euskal narratibak tradizio- rik ez zuten eremu batean hutsunea bete duelako.

Bere narratibaren giltzarrietako bat logikak giza errealitatea osotara azaltzen ez dueneko ustea da. Zientziak sekula argitu ezin izan dituen munduak badirela dio, eta mundu horiek adierazteko literaturak zientzia ortodoxotik kanpo egon diren tradizioen laguntza behar duela. Atxagaren literatura sakonean arrazionalismoak ahaztuta edo bazterrerara utzi duena aztertzen ahalegintzen da.

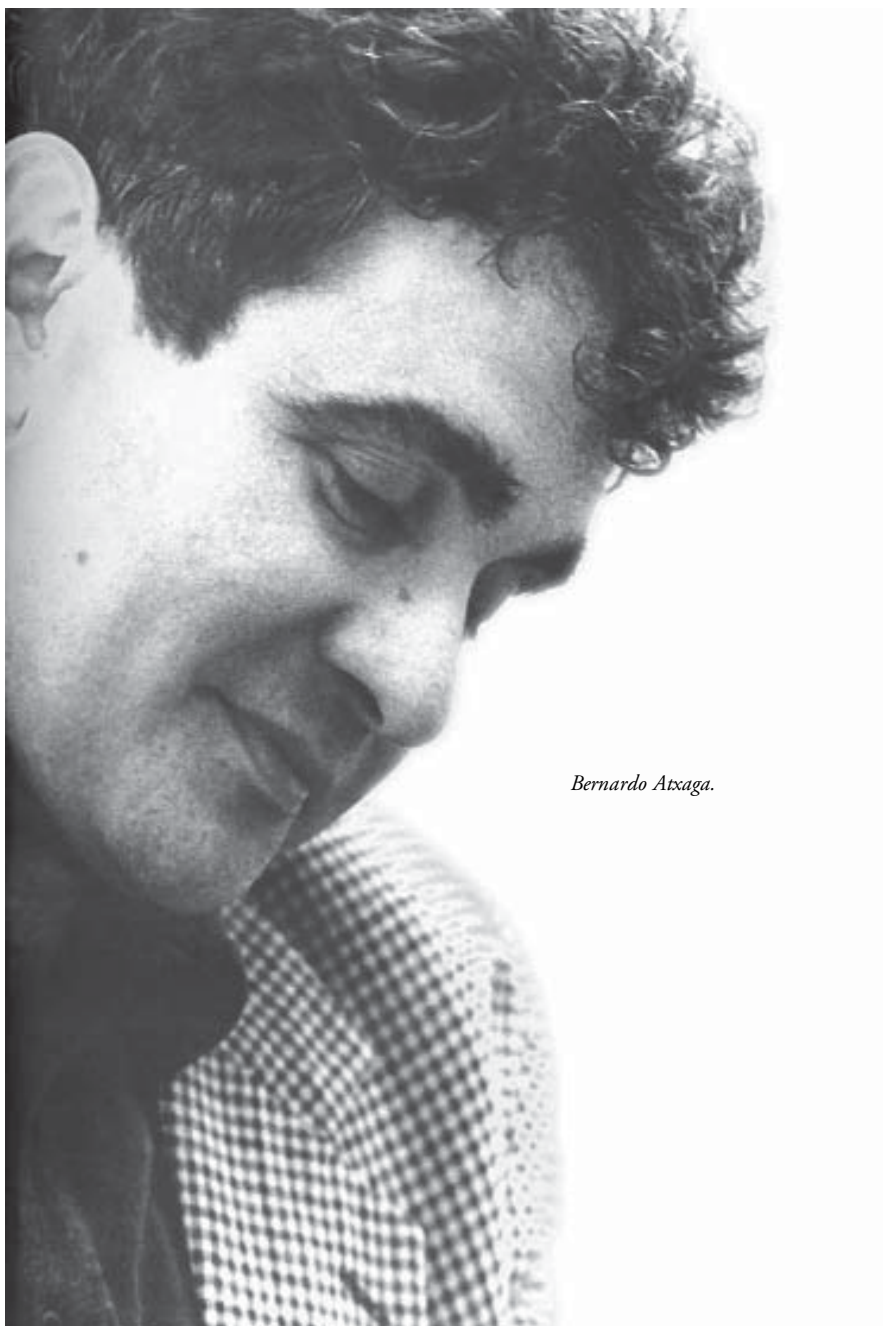

Joxe Austin Arrieta.

Atxagaren literatur talde bereko kide dira **Joseba Sarrionandia** eta **Jose Mari Iturralde** idazleak.

SARRIONANDIA

Joseba Sarrionandia. Lehenak (Durango 1958) kontakizun labur ugari idatzi ditu, eta bi narrazio liburu argitaratu ditu: **Narrazioak** (1983) eta **Atabala eta euria** (1986). Horrez gain, bi saiakera liburu idatzi ditu, zeintzuen bidez arteari eta politikari buruzko bere ikuspegia nahiz bi estamentu horien arteko harremanak sakonean ezagutu ahal baitira. Aurrene-

Bernardo Atxaga.

Jose Mari Iturralde.

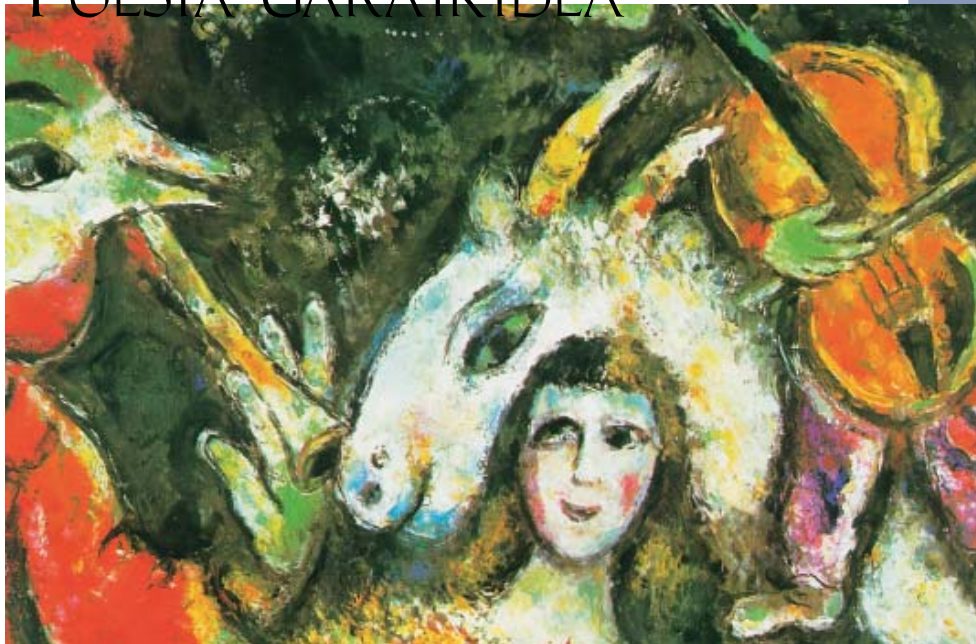
Joseba Sarrionandia.

koak, estetikoagoa, **Ni ez naiz hemengoa** izenburua du, eta ideologikoagoa den bigarrenak, berriz, **Marginalia**, 1988an argitaratua.

Sarrionandiaren narrazioak metaliteraturaren alorrekoak dira. Bere literatur estiloaz sentsibilitate fina adierazten du, liburuetan askotariko tonuak eta gaiak erabiltzen dituelarik, narrazio neomediebaletatik abangoardiako esperimentaziora.

ITURRALDE

José Mari Iturraldek fantasiako literaturaren ildotik kontakizunen bilduma bikain bat argitaratu du, **Dudular** (1986) izeneko. Orain bere **Izua Hemen** (1991, 2 arg.) lana ere irakurgai dago. Azken liburu horretan modernizazioaren gaia, jaka aldaketarena, familiako bizimodu pribatu eta moderno bat egiteko borroka uzten duen heroiaren gaia jorratzen ditu.

Mugimendu estetikoak

Negua. M. Chagall.

Belaunaldi poetiko garbirik ez da nabari, helburu estetiko berdintsuak, antzeko jarrera ideologikoak eta pareko molde estetikoak dituzten talde poetikoak badiren arren. MIRANDE eta ARESTIREN poesia bihurri eta erradikalaz gain klasiko dei genitzakeen poeta helduen sorkuntza lanak irakur daitezke: IRATZEDER, LEKUONA eta GANDIAGA. LASA, LETE eta ARTZE simbolismoaren eta konpromisoaren artean dabilta. ATXAGAK abangoardia poetikoa ordezkatzen du.

Jon Kortazar

Gabriel Aresti.

■ AITZINSOLASA

Azkenaldian sortutako euskal poesia-ri buruzko ikuspegia behar adina landu gabe dago. Hortaz, orrialde hauetan egingo dugun hurbilketa ezinbestean behin-behinekoa izango da.

Lehenengo arazo horri beste bat gaineratzen zaio. Izan ere, belaunaldi poetiko garbirik ez da nabari, helburu estetiko berdintsuak, antzeko jarrera ideologikoak eta pareko molde estetikoak dituzten talde poetikoak badiren arren.

Poesia sozial eta estetikoaren, edo poesia politiko eta estetikoaren arteko banaketa poetak bereizteko modu partziala da. Nolanahi ere, eraginkorra dateke, gaur egun ere Euskal herrian poesia konprometitua, politikoki konprometitua egiteko premiaren inguruko eztabaida pil-pilean dago eta. Dena den, poesia politiko bat proposatzen dutenen aurrean, gero eta gehiago dira poesia autonomoa eskaintzen duten ahotsak.

Euskal poesia aztertzekoan, bereizketa estrukturalisten balioa aski erlatiboa da. Abiapuntu egokia liteke Octavio Pazek poesia modernoa aztertze

proposatzen duen bereizketa: poesia analogikoaren eta poesia ironikoaren artekoa, alegia. Alabaina, auzia areago korapila daiteke, analogiara gerra aurreko poesien jarraitzaile diren mugimendu postsinbolisten bidez nahiz Gabriel Arestiren poesian jasotzen den utopia sozialistaren bidez hel baitaiteke. Ironia, berriz, Miranderen nihilismoak, Bernardo Atxagaren jarrera dadaistek edo, jarrera biak ageri dituen Arestiren adibide beti naroa aipatzearen, Elioten irakurketek elikatzen dute.

Hori guztia dela eta, egokiena mugimendu estetikoak elkarrengandik bereizita aztertzea litzateke, eta euskal lirika-aren garapena azken urteotako gertakari ezberdinak bilduko dituen modu batean aurkeztea.

■ MIRANDE ETA ARESTI

Jon Mirande (1925-1972) eta Gabriel Aresti (1933-1975) gaur egungo euskal lirikaren aitak dira.

JON MIRANDE

Parisen jaioa, gurasoak euskaldunak zituen arren, Mirandek euskal literaturan erabateko ironia sartuko du, bitxia bada ere hizkuntza sinbolista batez adierazia.

Baudelaire eta Nietzscheren jarraitzaile, ideologikoki, politikoki baino kulturalki badarik ere, faxismotik hurbil eta, aldi berean, euskal nazionalismo primitibo baten sustatzaile, antidemokrata eta anarkiarako joeraduna, Jon Miranderen poesiak hainbat gai jorratzen ditu.

Bere kredo estetiko aitortzen zueneko elkarrizketa batean, Mirandek dio poesia metafisiko bat lortu nahi duela, bere baitan tesi filosofiko bat gordeko duena.

Izan ere, bere poema batzuk tesi filosofikoen «ilustrazioak» dira, batik bat Nietzsche-renak, Spengler ere biziki miresten zuen arren.

Nolanahi ere, Miranderen ideologiari bere pentsamoldea gidatzen duen kristautasunaren aurkako sineste sakona dario. Kristautasunaren kultur balioen ukazio horrekin batera beste hainbat ideiekiko atxikimendua agertuko du, hala nola kristautasunaren aurreko kulturekiko, eta zehazki erromatarren aurreko kultura zeltaren mitologiarekiko, lilura, edo sexu askatasunaren aldarrikapena.

Maitasunezko poemak ere idatzi zituen, horietako batzuk pedofiliaren apologiak. Poemak aldizkarietan argitara eman ziren, berriki liburu batean jaso direlarik.

Formari dagokionez, aliterazioa eta erritmoa, estetika sinbolistaren ezaugarriarik behinenak, gailentzen dira, irudi distiratsuak, ideiak adierazteko kontzeptismoaren tankerako hizkera laburra, hitzen hautaketa dotorea, eta hainbeste zor dion Baudelaireren gogorapen etengabea uzartzaren dituen mundu batean.

GABRIEL ARESTI

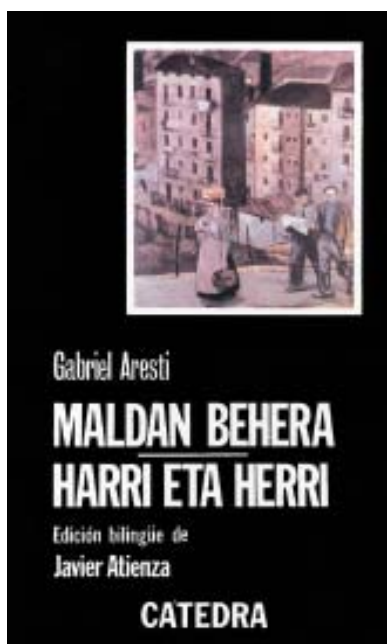
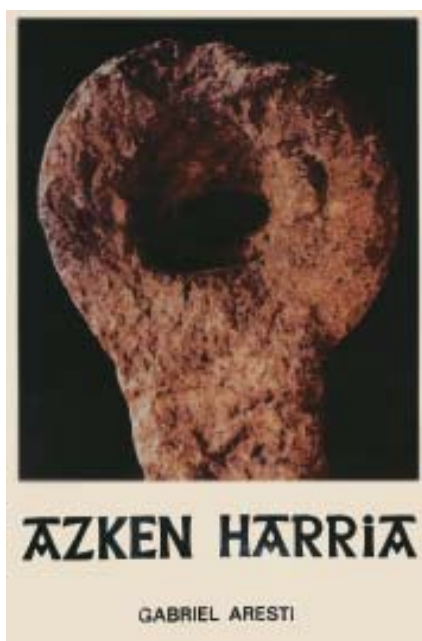
Egile honek poeta ezberdin baten irudia eskaintzen du, sendo eta irmoa, profeta den poeta, euskal poesia sozialari ekin zion lehena. Alabaina, hasierako irudi hori, hedatuena ere badena, ez da bere obra osoa, aldakorra eta askotarikoa, deskribatzeko baliagarria.

Gabriel Arestik poesiari buruz duen ikuspegia segidako puntuetan laburbil daiteke:

- 1) Arestik gauzen muina, sentitzearen eta pentsatzearen sakoneko funtzioa aurkitu nahi du.
- 2) Hausnarketa hori gizartearekiko harremanak definitzen duen testuinguru batean burutzen da, egileak poesia testuaren eta errealitatearen arteko harreman gisa definitzen duelarik. Poetaren funtzioa, Arestiren arabera, herriari jakinarazi ahal izango zaion egia praktikoa bat, ez metafisikoa, aurkitzea da, boterea nahiz dirua kritikatu dituen. Horrenbestez, gizarteak poeta baztertu egingo du, eta hura outsider bat bihurtuko da, gizartearen estatusa zalantzan jartzen ez duen laureatus poetaren aurrean.

Bere obra poetiko soziala irizpide horietan oinarrituko da. Arestirengan, ordea, gutxienez hiru aldi poetiko aurki daitezke.

1. Aldi sinbolista bat, lehenengoa. Lan nagusia *Maldan behera* da, non T.S. Eliot-en eragina nabarmentzen baita.

2. Poesia sozialaren zikloa, Euskal Herria eta Harria hitzekin jokatzen duten liburuekin.

3. T.S. Eliot-erako itzulera, haren Lau kuartetoak itzultzen dituelarik.

Maldan behera (1959) liburu sinbolista da. Poema handi bat da, 21 poema, 222 ahapaldi eta ia 2000 lerrotan egituratua. Zenbaki horiek simetria lortzeko asmoa agertzen dute, itxia den poema baten sorkuntzan.

Poemak gizakiak historian zehar egin duen bidaiari sinbolizatzen du. Euskal kritikaren historian poemaren esanahiari buruzko bi bertsio eman dira.

Ibon Sarasolaren iritziz, poemak super-gizon baten zibilizaziozko abentura kontatzen du, modu horretara Nietzschek Arestirengan izan zuen eragina agerian utziz. Testuaren kontakizuna gizakiak zibilizazioaren aurrean egin duen ibilbidearen istorio sinboliko bat bihurtzen da (Sarasola, 1979, 10-99).

Historiaren protagonistak gizonaren bilakaeraren lau aldi zeharkatzen ditu. Lehena gizakiaren aurrekoa da, bigarrena historiaurrea, hirugarrena artzaintzaren aldia, eta azkena gizartearen jaiotza.

Maila apalago batean, Arestik euskal lirika omentzen du, bere lau poema luze-ri lau euskal poeten izenak jartzen baitizkie. Adiera horretan, poemak euskal lirikak historian barrena jarraitutako bilakaera adierazten du.

Jon Juaristik, deskribapen hori baliatuz, zibilizaziorako bidaiari beste esanahi bat ematen dio. Bere iritziz, bidaiaren zentzua negatiboa da, izenburuak gaztigitzen duen legez, eta Arestirentzat, Elioten ildotik, gizona gizartera, hau da, hirira, iristea lugorri batera iristea da (1988, 120).

Liburua, bere esanahi eta estiloagatik, itxia eta konplexua da. Hala ere, Aurelia Arkotxak (1991) bere azken ikerlanean poemaren egitura nahiz bere esanahi sinboliko eta mitikoa argitu ditu.

Harri eta herri (1964) liburuarekin Arestik poesia soziala landu zuen, eta **Euskal harria** (1967) eta **Harrizko Herri Hau** (1971) lanekin ildo horri jarraitu zitzaion.

Hiru liburu horietan, Arestik ni erromantikoaren ordez giza kontzientziak esnaraziko dituen poeta-profeta baten ahotza agertuko du. Mailu moduan erabiltzen duen bere poesiaz gehiengoari gizarte balioak erakutsi nahi dizkio, eguneroko bizitzako hizkera zuzen eta kasik prosaiko, gizakiak esplotatzen dituen gizarte baten gaizpideak salatzen dituen bitartean.

Liburuok Blas de Otero, Gabriel Celaya edo Angela Figueraren eragina ezagun dute. Hala ere, liburu horietan Arestik, salaketa sozialaz gain, Euskal Herria ikusi eta poetizatze modu berri bat agertzen du. Gernikako arbolarekin identifikatu ohi den herri hori harri bihurtuko

da, historiaurrearen sinbolo, antzinako aldi hartan, itxura batean, euskal gizarte berdintasuneko eta zoragarria zelarik.

Liburu horietako testuetan poesia sozialaren ezaugarriak ohizkoenak ageri dira: egunerokotasuna, erretorikaren arbuioa, paralelismoa eta errepikapena bezalako osagai erretoriko soilen erabilera. Batzuetan, ordea, estereotipoa guztiz zuzena ez dela frogatuz, Arestik, Blas de Oterok eta beste hainbat poetek modura, bere mezu soziala soneto eta poema dotoreen bidez adieraziko du.

Arestiren poesia sozialak imitzaile ugari izan zuen. Poeta berriek poesia konprometitua eta, luze gabe, euskal nazionalismoaren alde egingo duen poesia nazionalista bat moldatuko dute.

■ IRATZEDER, LEKUONA ETA GANDIAGA

Poesia bihurri eta erradikal horrez gain klasiko dei genitzakeen poeta helduen sorkuntza lanak irakur zitezkeen. Hiru poetok antzeko estetika, belaunaldia eta elizatik hezkuntza dituzte. Gerra aurretik jaierako poeta hauek abiapuntu duten sinbolismoaren premisak jarraitu dituzte, sortzaile zorrotzak diren heinean benen obran bilakaerarik eman den arren.

IRATZEDER

Jean Diharce, Iratzeder, (Donibane Lohitzune, 1920-...) hiruetan sinbolistena da. Lirika musikala bat jorratzen du, Lizardirenaren tankerakoa. Bere obran lirika deskribatzaile eta sentikor baten ezaugarriak islatzen dira. Egileak duen tradizio frantsesarekiko loturaren eraginak –euskal tradizioaren eraginaz gain, zeinaren zati baita– poemak ahots ezberdinez janzten du, agian Claudelen esperientzia poetikoaren gertukoa, neurtitz luze ez, eta pentsamenduaren zolitasunak adierazpide poetiko fin bat, Mende Amaierako «herri txikiaren» poesia gogorazten duena, ezkututzen duela.

Bere deskribapenezko gai nagusietako bat irudimenezko indar handiko poemak ematen dituen Izadiaren begiespena da, eta horretan Erromantizismoa dakar gogora. Baliteke jorratzen dituen gaiak originalak ez izatea, baina egileak ikuspegi pertsonalak eransten dizkie.

LEKUONA

Joan Mari Lekuonaren (Oiartzun, 1927-...) bilakaera interesgarriagoa da. Bere lan-tegi poetikoa moldatzeko darabilen zorrotasunak liburuak idazten hasi aurretik beroriek goitik behera pentsatu eta egituratzera darama. Bestalde, paradoxikoa badirudi ere, estetikaren abenturazale bat da, beti bere mundu-ikuskerakomplexua adierazteko esateren.

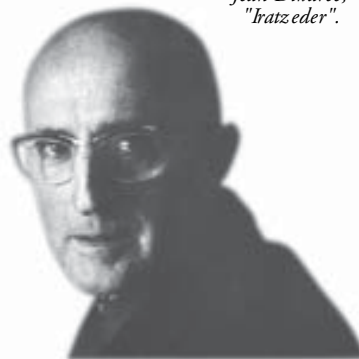
Muga beroak (1973) bere lehenengo liburuak liburuki bakar batean han eta hemen argitaratutako poemak bildu zi-

Jon Mirande.

Jean Diharce, "Iratzeder".

tuen. Poemak hiru literatur korronteren ondorio dira: hastapenetako erromantizismo sentikorra, tarteko engaiamendu humanista eta azkenaldiko surrealismoa.

Gaur egun, Joan Mari Lekuona ahozko literaturaren ikertzaile entzutetsu bezala da ezaguna. Literatura mota hori izan zen, hain zen ere, bere poesiaren lehenengoetako maisua, zeinak poesia tradizionalaren baliabideekiko joera baitu, hala nola aliterazioak, paralelismoak eta sus-trai herrikoia duten irudiak.

Europako poesia garaikidearen eragina egilearen surrealismoan ikus daiteke. Baliteke Joan Mari Lekuonarena surrealismo arina izatea, nahi bada surrealismorik leunena, Nerudarengandik eta, akaso, Ocatavio Pazen lirikatik hartua. Liburuaren azken zatia erreferentzia teluriko batek zeharkatzen du. Zati horretan Lekuona bere obra Orohartzailea taxutzen hasiko da, hau da, liburu halaber orohartzaile batean xede bakarra duen obra poetiko bat: giza nortasunaren adierazpena.

Hasieran, bere liburuak adierazten du gizona materiaren (Lurra, airea, ura, sua) eta izpirituaren arteko dialektikaren emaitza dela. Liburuko poemaren ardatz nagusia gizon burutuaren osagai gizatiartuen kontrajarpena da.

Bere bigarren liburuak, **Ilargiaren eskolan** (1979), zalantzarik gabe euskal literatura garaikidean mugarri bat da. Liburuak bi testu ezberdinek osatzen dute, eta bien artean **Oihu ilunak espiralean** nabarmenduko genuke. I. Bergmanen Oihuak eta hasperenenak filmean inspiratua, poema bilduma hermetiko eta surrealista da, metaforen kateketan oinarritua. Liburuak gizakiaren esentziari buruz hausnartzen du, eta filmeko emakumezko lau protagonisten gorputza du gai nagusi. Gizakia genero moduan gorpuztasunaren eta arimaren arteko dialektika gisa aurkezten da, keinua adierazpide delarik, gorpuzduna mezu, gorputza zentzu. Poesiaren objektua, kasu honetan logela, gorputza, adatsa, eskuak, begirada, ikuspuntu ezberdinetatik begiesten da, poeta misterioa kanpoaldetik sartzen delarik, poema deskriptibo baten moldez, segidan deskribatutako objektuaren irakurketa sinboliko bat eginez eta, amaitzeko, aztergai den osagaiaren marrazki estilizatu bat gauzatuz.

Joan Mari Lekuonaren poesia honela laburbil daiteke: surrealismoa formetan, klasizismoa adierazleen eta egitura paraleloaren antolamendu ordenatuan, eta aurkakoak uztartzeko ahalegina.

Oraingoz azkena duen liburuan, **Mi-modramak eta ikonoak** (1990) izenekoan, poema bildumen sorkuntzari ikuspuntu berri bat ematen saiatuko da. Ilargiaren eskolan lanean hizkuntzaren ikuspuntu musikal eta entzumenezko bat gailentzen bada, oraingoan ikuspuntua intelektuala da, eta ikuspuntu horretatik entzuteko ez, baizik eta isiltasunean iraku-

rria izateko poesia bat sortuko da. Poesia tradizionalaren eragina oraindik ere handia den arren, Joan Mari Lekuonak berri aliterazio mailatik haratago garatuko du. *Mimodrama*, mimo eta ahotsaren nahasketan, Jousse ahozkotasanaren adituak ahozko literatura definitzeko erabiltzen zuen terminoa da.

Liburuak bi zati ditu. Lehenak, gaueko sinboloz betea –kobazuloa, bakardadea– indarkeriaren eta heriotzaren aurreko kontzientzia tragiko bezala jokatzen du. Bigarren zatian gai herrikoiak, egutegiko erritoak, eta Barandiaran eta Oteiza omentzeko poetika bat ageri dira, eta izadiko sinboloen irakurketa berri bat taxutzen du. Finean, liburuak adimenaren ibilbide moduan aurkezten da –ikuspuntuko intelektual hortik datorkio–, egileak Euskal Herriari buruz duen ikuskeraren eta bere heziketa pertsonalaren laburpen gisa.

GANDIAGA

Bitoriano Gandiagaren (Mendata, 1928-2001) obra poetikoak bilakaera pertsonal aipagarri bat islatzen du. Bere obra hastapeneko poemen inpresionismotik azkeneko kreaionismora lerratu da, poesia sozialetik igaro ondoren introspektzio pertsonalera.

Elorri (1962) bere lehen liburuak Espainiako poesia inpresionistatik edaten du (Juan Ramón eta 27ko belaunaldiko zenbait poeta) esperientzia pertsonal baten berri emateko.

Hiru gizon bakarka (1974) bigarren liburuak poesia sozialera hurbilduko da. Lana Oteiza Arantzazun apostoluak zizeklatzen ari den une berean jaioko da. Liburuak, bere biluztasunean, Oteizaren obrari asko zor dio. Hitzak harri, argitasun eta sendotasun poetiko bihurtu nahi du. Bibliak eta Arantzazuko monasterioaren tradizioko poetek (S. Mitxelena) egileari behar adina eredu eskaintzen diote. Liburuak Euskal Herriak bere biziraupenaren aurrean sentitzen duen larritasunari buruzko hausnarketa existentziala da.

Liburu horretan, Gandiagak zinez arrakastatsua gertatu den irudi bat dabil, Euskal herria txakolinarekin, ardo heldugabea, alderatzean. Liburuaren bigarren argitalpenean (Gandiaga, 1991a) eta hausnarketa pertsonal batean (1991), poetak liburuak zein egoeratan sortu zen gogoratzen du, eta bere obra poetikoari buruzko hausnarketa egingo du.

Bere hirugarren liburuan, **Uda batez Madril**en (1977) izenekoa, hiriaren ikuspegi bat eskaintzen da, baserritar baten begi apalen argitan. Asmo espresionista du, eta liburuaren orrialdeek hiri handiaren deshumanizazio eta masifikazioa jaso nahi dituzte. Gandiagak, hiri handia ulertzeko ahaleginak eginagatik, akaso ez zuen haren esentzia atzematerik lortu.

Denbora galdu alde (1985) liburuak poetaren egoera pertsonala islatzen du. Prosa poetikoaren eta poemen arteko na-

Juan Mª Lekuona.

hasketa, liburuak introspektzio ahalegin ankerra da, psikoanaliaren hurbilekoa. Gandiagak zuzenean agertzen duen krisi pertsonala prozesu malenkoniatsu baten ondorio dateke, zinetan egilea izan zitekeenaz eta izan denaz penatzen baita. Laburbilduz, idazlea existentzialismoaren irizpide klasikoetara itzultzen da. Alabaina, testuaren izaera pertsonalagatik zaila da jakitea liburuak elaborazioetik zenbat duen eta zenbat autobiografia hutsetik.

■ SINBOLISMOTIK KONPROMISORA

LASA

Arestiren poesia sozialak euskal letretan errota eta hedatu baino lehen, poeta gazte batek, **Mikel Lasa** (Donostia, 1938-...), obra bat argitaratu zuen. Bere **Poema bilduma** (1971) lanean Baudelaireren eragin handia nabari zen. Izan ere, Lasaren poesietako gaiak hein handi batean aipatu poetarengandik har tuak ziren. Paradisu galduen bilaketa, nostalgia, denboraren joana, giro dekadenteekiko lilura, non itsasoak, euriak, objektuak deskribatzerakoan nabaritutako fiabardurek giro atsegin eta sentsual bat sortzen baitute. Mikel Lasak bere ikuspegi objektiboaren fintasuna nabarmetzen duten hitzak baliatzen ditu.

Sentimendu nagusietako bat afektibitate da, Mende Amaierakoaren antzeko estiloz adierazia, honakoan soilagoa den arren. Bere poesiaren xarma eguneroko bizitzarenak izan arren indar iradokitzaile handia duten elementuen inguruan ehundutako sinbologian datza.

Poesia sinbolista horrek in batera badira beste mugimendu poetiko batzuk, poesia sozialaren uniformetasuna urratzen dutenak. Aipagarriak dira, adibidez, **Ibon Sarasolaren** poesia, poesia sozialaren aurrean ironia darabilena, edo intimismoa eta maitasuneko ukituak agertzen dituen **Arantza Urretabizkaiarena**.

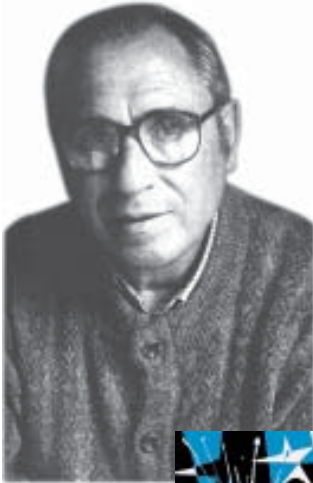
Luze gabe, poesia sozialak nazio proiektu baten balioekin engaiatuko zen poesia konprometiturako joera erakutsiko du.

LETE

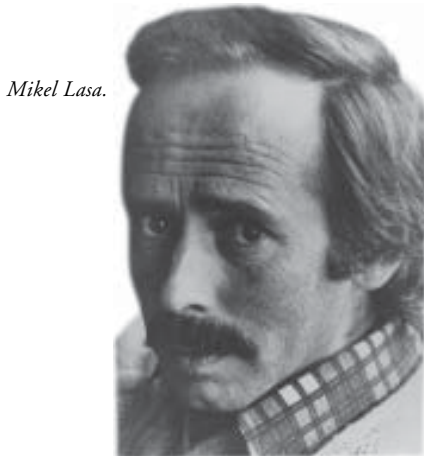
Poeta horien artean **Xabier Lete** (1944-...) aipatu beharra dago, bilakaera interesgarriko idazlea. **Egunero orduen gurpilean** (1968) lehenengo liburuak poesia sozialaren gertuko da, kontzientzia politiko handiko mezu poetikoak zuzenean adierazten dituelarik.

Bilakaera poetiko sakon baten ondoren, **Bigarren poema liburuak** (1974) izeneko bere bigarren liburuan hizkera estetikoago bat ageri du, kontzeptismoaren irimotasunean eta forma poetiko herrikoietan oinarriturik, bertsolariaren moduan.

Liburu horretan, halaber, sinbolismo zantzuak erakusten ditu. Letek ironia eta

Bitoriano Gandiaga.

Mikel Lasa.

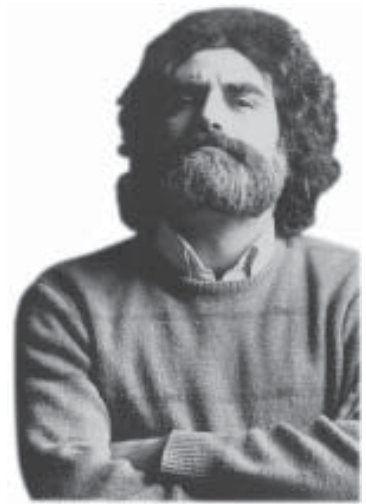
iseka baliatzen dituen eszeptizismo erabateko bati metafora eta irudienganako atxikimendua eransten dio.

ARTZE

Jose Antonio Artzeren (1939-...) poesia ere frankismo bukaerako urte zalapartatsuetan nabarmendu zen horietakoa izan zen. Poeta anitz eta abangoardiako, Artzek ez du poesiaren alderdi bat bakarra jorratzen, eta hainbat joerari lotuko zaio beti. Bere lehenengo poesia liburua erakusten duen esperimentazio abangoardistagatik deigarria gertatzen da.

Isturitzetik Tolosan barru (1969) liburuak irudia eta hitza uztartzen ditu, eta pop arteak hitz poetikoan duen eraginaren jokatzeko, samurtasuna eta ironiaren, lohikeria eta poema sentikorraren artean mugituz. Hitzaren soinuarekin esperimentatzen duen tramankulu-poemak, poema fonikoak moldatzeko, baina, bestalde, haikuaren, Japoniako ahapaldi labur eta indar handikoaren xarmak liluratzeko. Dualtasun hori bere ibilbide poetiko luzean barrena mantendu da.

Hurrengo liburuetan ere esperimentazioa zein literatura eta pinturaren arteko hurbilketa landuko ditu. **Ortzia lorez, lurra izarrez** (1987) bere azken liburuan, berriz, eite filosofikoa duen poesia batera itzuliko da, oximoronarekin, aurkakoen sintesiekin jokatu, ekialdeko erlijioen eragina agertuz, ying eta yang-aren ideien inguruan hausnartuz.

Xabier Lete.

■ ABANGOARDIA POETIKOA

ATXAGA

1978an euskal poesia ulertzeko oinarritzko liburu bat argitaratuko da. Bernardo Atxagaren **Etiopia** lanaz ari gara, zeina, dadaismoa eta espresionismoa lagun, ironiaren aldarrikapen bat baita. Etiopia Utopiaren antisinboloa da, haren moztorra, haren aurkakoa.

Poesia ulertzeko modu berri horren talderik esanguratsuenetako bat Bilbon sortu zen, Bernardo Atxagaren (1951-...) inguruan. **Pott taldeak** literatura konprometitu ofizialari ihes egin nahi izan zion, eta literatur esparruaren autonomia defendatu zuen. Etiopia euskal Herriko gerra aurreko garaitik euskal poesiak jarraitu duen ildoan eten nagusietako bat da. Era berean, gaur egun egiten ari den euskal lirikari berritu handia eman dio.

Liburuak ulertzeko izenburuak gordezten duen hitz-jokoa ulertu beharra dago. «Etiopia» egileak bazter utzitako «Utopia» hitzaren alderantzkoa da. Izan ere, Bernardo Atxagarentzat mundua egiazko Etiopia den Utopiaren moztorra horretan definitzen da: paradisuatik egotzitako mundu bat. Formaren ikuspegitik, ahots poetikoa berritu egiten da, poetak abiapuntu dituen tradizioak ere—espresionismoa, dadaismoa, umorea— berritu egiten

Joxan Artze.

direlako. Egilearen hitzetan, irratiko ahotsak jainkoaren ahotsa ordezkatzan du inspirazio iturri bezala.

B. Atxagak berriki bere poetikaren giltzarrietako batzuk argitu ditu. Funtsezko bi ideia daude: sinboloaren eta metaforaren mania poetikoaren askapena gag-a eta aldrebeskeria medio, eta poesiaren eta i zenbaki irudikariaren (-len erro karratua) arteko paralelismoa, gaiaren araberrako mintzaira berezi bat eragiten duena. «Poesia antzeko zerbait da», adieraziko digu egileak, «isilik dagoen oren gainean hitz egiten ahalbidetzen digun ezinezko zerbait».

Azken esaldi horrek gertatua garbi erakusten du. Poeta sinbolistek jainkoaren ahotsa adierazi nahi zuten. Etiopiak, berriz, ahotsik ez duen hura, isilik dagoen hura komunikatu nahi du. Isiltasunaren, ezerezaren aurrean, Etiopiak izua eskaintzen du.

Liburu horretan B. Atxagak dena esanda dagoela egiaztatu izanak ernarazitako absurduaren eta isiltasunaren poesia bat proposatu du; kontua hizkuntzaren mugaraino heltzea da.

Liburuko lehenengo poemak jada argi erakusten du egileak idealismoaren irizpide kontzeptual eta estetikoak baztertu dituela. Eta baita greziarren unitatea ere. Bere edertasunaren idealari buruz Wittgensteinek egia gainean idatzi zuen berbera esan daiteke: «Egia deitzen dugun hori probableena dena besterik ez da».

■ 80KO HAMARKADAKO POESIA

Etiopiaren osteko poesia, 80ko hamarkadako, bi joeren artean dabil: poesia intimista berri bat, egoerak deskribatzen dituen poesiaren gertukoa, espresionismoaren ondarea bere egiten duena, eta konprometitua deituagatik argi eta garbi politikoa den poesia bat.

Nolanahi ere, iruditzen zait bi korronte horiek funtsezko puntu batzuetan bat datozela:

- Errealitatearen ikuspegi subjektiboan.
- Hizkera poetikoarekiko arduraren.
- poemen eklektizismoan.

Zalantzarik gabe, oinarriko dirudien auzi batean ez datoz bat: lehenengok, batez ere, literaturaren autonomia aldarrikatzen dute, eta bigarrenek, berriz, konpromisoaren premia ezinbestekoa nabarmentzen dute.

Lehenik eta behin autonomia kontzeptuak zer esan nahi duen argitu behar dugu. Izan ere, ez da erabateko autonomia defendatzen, baizik poesiak eta testuek berezko legeak dituztela eta lege horiekin errealitatearen barrutik errealitatea sor daitekeela.

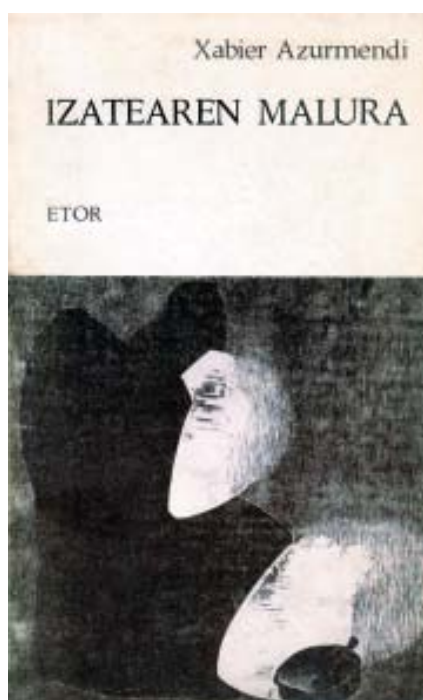
Bigarren jarrerak, berriz, konpromiso hitza darabil poesia politikoa ordez.

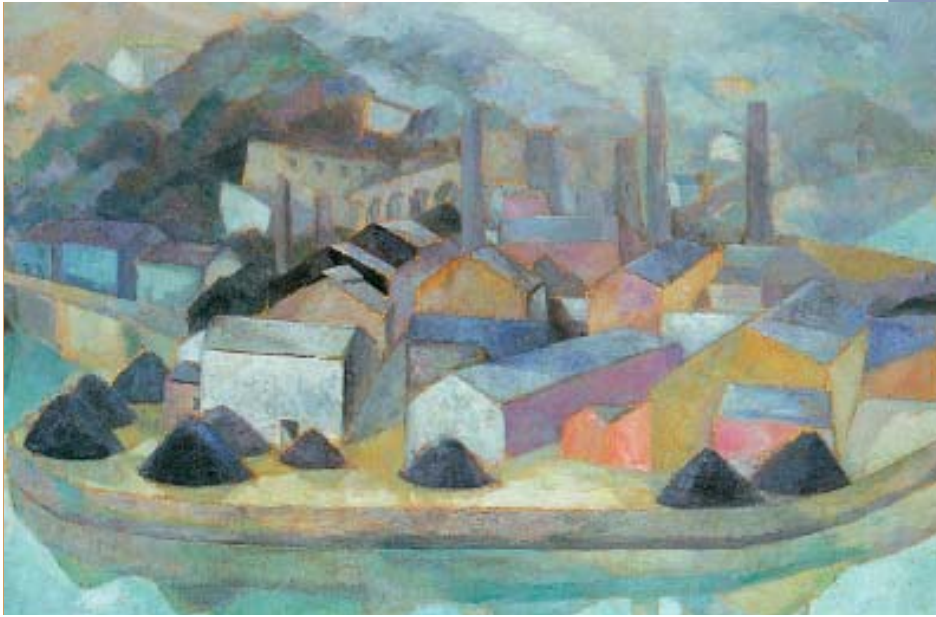
Arantxa Urretabizkaia.

Lehenengoak literatura manamendu politikoekiko askea dela onartzen duen bitartean, bigarrenak literatura gizartearen eskariei erantzun behar dien gizarte produktu bat dela argudiatzen du.

Historia aztertzeko ikuspegian ere ez datoz bat. Poeta konprometituek oraindik ere tonu epiko-heroikoa baliatzen dute, eta historiaren garapenaren aurrean baikortasun marxista bat agertzen dute; intimistek, berriz, historia ezkortasunez irakurtzeko joera dute. Azken horiek samurtasuna inguruko mundu ankerrari ihes egiteko bide bezala proposatzen dute, eta konpromiso nazionalistak prozesu historikoaren ikuspegi kolektibo bat aurkezten du.

80KO HAMARKADA

Poesia eta Narrazioa

Fabrika lainoetan. Vázquez Díaz.

1978 eta 1995 bitartean egindako poesia aski interesgarria da, gure aroa islatzeaz gain adierazpide oparoa, estetika ezberdinak eta mundu anitzak agertzen dituelako. Paisaia anitza, gauzei buruzko ikuspegi ezberdin eta bereziak aurkeztuko dira, baita politikari eta alderdi moralari dagokienez ere.

Jon Kortazar

■ POESIA 80KO HAMARKADAN

Poesia interesgarri baterako arrazoiak. 1978 eta 1995 bitartean egindako poesia aski interesgarria da, gure aroa islatzeaz gain adierazpide oparoa, estetika ezberdinak eta mundu anitzak agertzen dituelako. Paisaia anitza, gauzei buruzko ikuspegi ezberdin eta bereziak aurkeztuko dira, baita politikari eta alderdi moralari dagokienez ere.

80ko hamarkadako poesia aldakorra dela esan liteke, osagai ugari ditu, idazle berri eta baliotsuak agertzen dira, eta estatistika hutsak ere urte horien garrantziaren berri emango du.

Poesiaren zenbakiak 1980an 11 poema bilduma argitaratu ziren; 1981ean, 1, 1982an bezala, hortik aurrera zenbakiak gora egingo dutelarik; 1983an 8 argitaratuko dira; 1984an 12 liburu agertuko dira; 1985ean, berriz, 18, eta, gorakada bermatuz, 1986an 20, eta 1987an 16.

Hortik aurrera kopuruak egonkortu egingo dira: 1988an 11, eta 16 1989 eta 1990ean. 1991az gozotik, ordea, beharrezko joera nabari da. Baliteke arrazoia urte horretan Mendebaldean ematen den eta Espainiak 1992 arte noztuko ez duen krisi ekonomikoa izatea, eta baliteke Alemaniaren batasunak nahiz Golkoko Gerrak krisi ekonomikoko zikliko horretan zerikusia izatea.

Gertuago begira, Eusko Jaurlaritzak edizioari emandako laguntzak murriztu zituen, Bilbon Guggenheim Museorekin

Joxemari Iturralde.

filial bat eraikitzeko erabakiaren ondorioz. Literatur argitalpenen beherakada ezin da, hala ere, arrazoi horrekin bakarrik azaldu.

Ikasketa planen aldaketak argitale-
txeak eskola-liburu berriak egitera behar-
tuko ditu. Bestalde, argitaletxeek beren
produktuetan gero eta kalitate handiagoa
bilatzen dute. Aldi berean, liburu bakoit-
tzeko argitara emandako ale kopurua mu-
rriztu egingo da, euskal irakurleriak egiaz
onar dezakeen liburu kopurura egokituz.

LITERATUR SISTEMA. 80ko hamarkadan literatur sistemak eta erakundeen laguntzak euskarazko argitalpenen garapena bultzatuko dute. Autonomiaren eta konpromiso deitu ohi den horren arteko eztabaidak –konpromiso hitza onartu egingo dugu, nahiz badakigun atzean zehaztugabetasuna edo, hobeto, definizio ezberdin ugari gordetzen dela– hainbat estetika eman zituen, elkarriz gailentzeko borrokan. Besteei nagusituko zaien estetika baten agerpena gurean behin eta berriro errepikatu den joera bat da.

Luma eta lurra. Lan honi «Luma eta lurra» izena eman diogu. Izan ere, bi osagai horiek simbolikoki euskal poesiak zeharkatuko dituen funtsezko alorrak ordezkatzen dituzte, izenburuak azken mezua gehitxo sinplifikatu dezakeen arren.

Luma literaturaren autonomia eta esparru estetiko berrien bilaketa da.

Lurrak bertakoarekiko atxikimendua agertzen du. Atxikimendu horrek batzuetan ez du kanpoko munduarekiko harremana bazter uzten, baina, batez ere, bertakoa eta berezkoa dena sistemaren aurkako borrokaren baitan txertatzea du xede.

Garai horretako poesiak ez dio nagusigoa lortzeko borrokari muzin egingo. Hasieran poesia sozialarekiko hausturak abangoardian errotutako literatura autonomo bat, geroago esperientziala izango dena, sustatu bazuen ere, urteen joanarekin eta *Joseba Sarrionandiaren* obra eta teoriaren eraginez Sartreren itzalpeko marxismoaren artelanari buruzko teoriengertuko poesia bat, aldi berean nazionalismo erradikalaren ideiak islatuko dituen, proposatuko da.

Bitxia bada ere, eztabaida horretan lirikaren argitasunaren inguruan jarrera ezberdinak agertu dira, eta hizkera hermetikoaren nahiz eguneroko hizkeraren auzia aztertu da, egoera aski paradoxikoak emanez.

Gure ikerketaren eremua. Atal honek 1978. urtearen inguruan –*Bernardo Atxagaren Etiopia* argitaratu zeneko urtea– lanak argitaratzen hasi ziren egileak, beren lehen lanak 800ko hamarkadan argitaratu zituztenak nahiz 1995 arte argitaratzen jarraitu duten egileak ditu aztergai, zikloa *Joseba Sarrionandiaren Hnuy illa nyha majah yahoo*. Poemak 1985-1995 ixten delarik. Espazio arazoak medio, 90ko hamarkadan argitaratzen hasi diren egileak ez dira jaso, ikerketan zehar horiei buruzko iruzkin solteren bat ager badaitte ere.

● MAPA BAT EGINEZ

Franco Jeneralaren heriotzaz geroztik, euskal poesia bakoitza bere bidetik baina euskal lirikan barrena aldi berean garatuko diren bost multzo handiren inguruan bil daiteke.

POESIA SOZIALA. 1975era arte, gutxi gorabehera, poesia sozialak, Gabriel Arestiren eraginpean, estetika nagusi bat ezarri zuen. Poesia deskribatzailea zen, salaketazkoa, erroak *Blas de Otero* eta *Celayaren* errealismo sozialean zituena. Sarritan gertatu ohi denez, Arestiren lanei darien ironia, bere obraren dohain nagusietakoa, haren jarraitzaileengan panfleto tankerako poesia bihurtu zen.

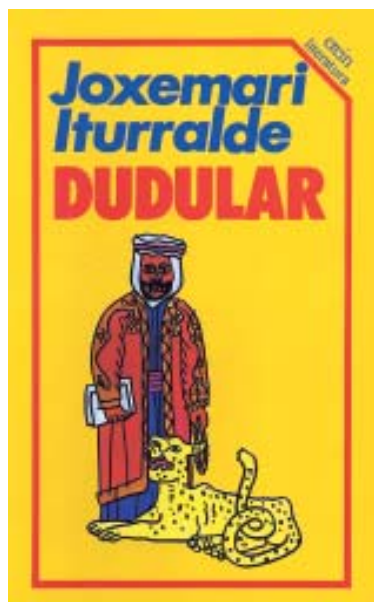
Poesia sozialarekiko lotura etetean poesia berri egingo dela esan liteke, hurrengo urteetan eten hori leunagoa izango den arren, Gabriel Arestiri eta abangoardien sarrerari esker.

1976 eta 1978 bitartean iraganarekiko haustura islatuko duten hiru poema liburu argitaratuko dira.

1976an *Koldo Izagirrek Itsaso ahanztzia* argitaratuko du, 1977an *Manu Ertzillak Hitzik anitz idatzi dut*, eta 1978an *Bernardo Atxagak* euskal poesiaren ondorengo bilakaera ulertzeko ezinbestekoa gertatzen den liburua argitaratuko du: *Etiopia*.

Hiru idazle horiengan oinarritzko hiru ezaugarri nabari dira:

- jada aipatu dugun poesia sozialarekiko haustura,

- abangoardiarako hurbilketa, kreazionismoa Koldo Izagirren kasuan, eta dadaismo, espresionismo eta surrealismoa Atxagarenean, eta

- Euskal Herrian isiltasunaren poetika deitu izan dena, eta gaztelaraz esanahi ezberdina duena. Honakoan Beckett-enganetik datorren (gordean, beste hainbestetan bezala, Jorge Luis Borges akaso?) korronte bat izendatzen du, zeinaren arabera hitz poetikoak ezin baitu errealitatea adierazi, dena esanda dagoelako, eta, horrenbestez, isiltasunak sortzen duen izua adieraztea besterik ez dezake egin.

Ustela aldizkaria. Literatur lanak ere hiru idazleok batu zituen. *Izagirrek* eta *Atxagak* Ustela aldizkarian elkarrekin lan egin zuten, *Bernardo Atxaga* Bilbora joan

eta **Pott** aldizkaria sortu zuen arte, non *Manu Ertzilla* ere aritu baitzen.

Ikusiko dugunez, Koldo Izagirrek poesian egin zuen ibilbidea aldakorra da. Bernardo Atxaga bere idazle ofizioari lotu zitzaion, hizkuntzaren mugetatik haraindi euskal literaturaren erreferentzia bihurtzeraino.

Pott taldea Bilbon gutxi gorabehera modu egonkorrean mantendu zen bitartean, bere kideek antzeko literatura egin zuten, baina taldea laster sakabanatu zen, eta kide bakoitzak literatur abentura ezberdin bat garatu zuen.

● POTT TALDEA

Pott taldea 1977an sortu zen, Bilbon. Aztergai dugun aldiaren euskal poesiako talde dinamiko eta garrantzitsuenetako bat izango da. Pott taldea da aipatu ditugun talde estetikoaren arteko lehena. Kideak *Bernardo Atxaga*, *Joseba Sarrionandia*, *Manu Ertzilla*, bere burua nobelagile gisa agertuko duen *Joxe Mari Iturralde*, *Ruper Ordorika* musikari garrantzitsua eta *Jon Juaristi*, espainieraz idatziko duen poeta.

Poesian, taldekideek egindako liburu nagusiak, aipatu *Manu Ertzillaren Hitzik anitz idatzi dut* lanaz gain, *Etiopia* (1978) eta *Joseba Sarrionandiaren Izuen gordelekuetan barrena* (1981) dira.

ATXAGA

ETIOPIA liburua bederatzi zirkuluko segida batean Danteren infernua irudikatzen du. «Etiopia» Utopiaren alderantzketan da, utopia ezinezkoa balitz bezala eta poema bildumaren barruan bizi den esperantzarik gabeko gizonak «etiopia», gosea, miseria, bakarrik eskuratu ahal izango balu bezala. Izenburuak Rimbaud abangoardiako poesiaren aita omentzen du, eta horrela, irrazionalismoa eta abangoardia lagun, sortuko da poema bilduma hau. Azkenik, «etiopiak» T.S. Eliot-en «Lur antzua», Pott talde osoarentzat ezinbesteko erreferentzia, poema bilduma gogorazten du.

Poema liburua bi ipuinek irekitzen dute, eta horietako batek Rimbauden historia aipatzen du. Gero liburuaren zatirik handiena har tuko duten hareazko bederatzi zirkuak garatzen dira, eta liburua adierazpenaren eta hitz poetikoaren eraginkortasunik eza agertzen duen ipuin batek ixten du.

Tonu poetikoak hastapenetako Sarrionandia, abangoardia europarrak, dadaismoa gogora ekartzen ditu, eta eguneroko bizitzako hizkera eta adierazpide higatua (publizitatea, zinemako hizkuntza, mass-mediaren presentzia) baliatzen ditu, hizkera estetizista baztertzeko modu ironiko bezala. Metaforak eta esanahiak liburuaren eta bere egituraren arteko harremanaren erdigunea hartuko dute.

Bernardo Atxagaren liburuak literaturaren eremuan lurrikara bat eragin zuen,

bere formagatik nahiz hizkera poetikoari heltzeko moduagatik. Planteamenduen berritasunak eta kontzientzia poetikoaren sakontasunak Euskal Herriaren poesia egiteko modua eraberritu zuten. Unitatearen kontzeptua galdua deneko kontzientzia (liburuko lehenengo poemak «Hautsi da anfora» dio, Pessoa bezala) abiapuntu harturik, egiaren kontzeptuaren galeraz oharturik, erlatibismoak, liburuak sentimentalismoaren ukazioa proposatzen zuten («Sentimentalismoa sentimenduaren porrota da», Wallace Stevens-ek adierazi bezala), poesia sozialaren baikortasunaren aurrean nolabait frakasatuaren tonua erabiliz («Hemen utopiak hain zitalak izango ez balira» esango du Atxagak.

Literatur ibilbidea. Geroago, fantasiako literaturaren oinarri jarraiki, Bernardo Atxagak nobelak nahiz kontakizunak argitaratu zituen. Etiopia eta gero, bere adierazpide poetikoa makaldu egin da, eta aldizkarietan poema solte gogoangarriak baizik ez du argitaratu. Nolanahi ere, 1990ean Atxagak abangoardiako poesia gaitzetsi egin zuen, irakurtzeko zaila delakoan, eta lehen irakurraldian ulertzeko moduko poesia argi eta zuzenago bat egin nahian du.

Poesia primitiboaren eraginez, errepikapenean oinarritzen den eritimoaz, Atxagak jada musikaren eta disko konpaktuen bidez zabaldu diren testuak argitaratu ditu, «**Trikuarena**» kasu. Norabide aldatuta berri batek errealmora eraman du, bere nobelagintzan bezala, eta nazionalismoa zein Euskal Herriak bizi duen egoera politikoa kritikatu ditu, horrek bere obrak izan duen harreran eragin duelarik.

Isiltasunaren poetika, guk ematen diogun adieran, mundua gabe «horror vacui» delakoa adierazten duen poetikak Atxaga zuzenean nihilismorako bidean jartzen zuten. Gure iritziz, proposatzen den isiltasunak, Rella filosofo italiarrak esan bezala, modernitatearen aurrean erreakzionatzera eta berori birplanteatzera darabira, atzera Walter Benjaminen irizpideetara, isiltasunak inposatzen duen paralisia hausteko formula gisa.

SARRIONANDIA

IZEN GORDELEKUAN BARRENA. 1981ean hamarkadako beste liburu enblematiko bat argitaratu zen. 1980an zehar Joseba Sarrionandiak **Izen gordeleketan barrena** liburuak –izenburuak Elías Canetti biziki gogorazten du– idatzi zuten.

Nobisimoen kulturalismoak arrasto sakona utzi zion. Ez da harriztekoa. Liburuak egilea urte haietan burutzen ari zen irakurketazko abenturaren fruitua da. Eragin agerikoaren artean Gimferrer, José

María Alvarez, Irlandako poesia primitiboa eta beste hainbat izen eta zantzu aipa daitezke, eta ororen gairi, jakina, Pessoa eta Eliot.

Irudimenezko bidaia. Liburuak funtsean Europan eta poesia europarraren zeharreko ibilbide bat da, haurtzaroko aberritik hasi eta erbeste pertsonalera. Egileak Europako paisaiak eta literatur pa-

personaia bat erakutsiz, esperantzarik gabeko denbora zirkular bat ageri du.

Estiloa sortzeko nahia. Liburuaren alderdi azpimarragarri bat egileak duen *estiloa sortzeko nahia* da. Sarrionandiaren estiloa aski estetizista da, Jon Mirande kontinente aldeko idazlearen eraginpean iparraldeko euskalkietan lexiko biltegi bat bilatzen duelarik, non sentsibilitatea eta lirika herrikoierderzale baten tradizioa uztartzen baitira.

Sarrionandia bidaiaren eta abenturaren inguruan sinbologia propio bat sortzeko gai izan zen. Bere erreferenteak garbiak dira (Coleridge, eromantizismo abenturazalea, Melville eta Conraden bidaiak), baina azpian datzan anarkismo pertsonalaz etengabe erbeste dagonaren irudia sortu zuten, bere buruaren analogia bat, erotikonkonformismo baten oinarri.

Liburuak Borges, Pessoa eta Elioti asko zor die eta, idazle horietan bezala, *zatikatzearen* gaia funtsezkoa izango da, aro garaikidearen bihozminaren adierazpen gisa. Nolanahi ere, modernitatearen paradoxek –Pessoa segidako aipuan hain egoki deskribatuak: «Argonauten abentura-formula modu samingarrian errepikatzen genuen: nabigatzea beharrezkoa da, bizitzea ez»–, bizi eta bidaiatzearen arteko kontraesanek liburuari tragediaren baitan babesgabetasuna eta kontraesanean bizitzearen sentimendu bizia ematen diote, geroago Sarrionandiaren poesian garbi islatua.

Liburuak 1980an idatzia izan zen, eta urte horretan Sarrionandia atxilotu eta espetxeratu izan zen, ETAko kidea izateagatik. 1989an ihes egin zuen, eta erbestera abiatu zen. Liburuaren hitzurrean gorabehera horien eragina garbi ikus daitezke. Hitzurre horretan, egileak aitortzen du liburuaren estetika ez datorrela ez bere bizitzarekin ez bere poesieraren ikuskerarekin bat.

1981etik aurrera eta 1987 bitartean Sarrionandiak kontakizunak argitaratu ditu, azken urte horretan **Marinel zaharrak** agertuko delarik. Liburuak literaturatik bizitzarako itzulera mingarri gisa interpretatu izan da. Lan hori egileak ordu arte idatzitakoaren, argitaratutako bere liburuaren eta testu argitaragabeen, antologia bat da, eta bere geroko lanen norabidea markatuko du. Kronologiari begira alderantziz antolatua, berriena hasieran ageri delarik, hiru zatiek proiektu bakar bat osatu zuten, «**Tren ilun eta bustiak**» izenekotik hasi eta azken liburura, **Poemak**. (1985-1995), hemen laburki aipatuko duguna.

Bernardo Atxaga.

sarteak kurrutzen ditu, aldi berean bere idazle maiteen eta poetak frankismo garaiko giro itogarritik ihes egiteko gordeleketaz hartuko zituzkeen hirien omenaldia den bidaia batean.

Liburuak irudimenezko liburu bat jasotzen du, poetaren jaiolekutik hasi eta Paris, Grezia, Lisboa, Irlanda, Praga eta Erbestean barrena. Liburuak zazpi zirkulutan banatzen da, **Etiopia** liburuaren antolamendua gogoraziz. Liburuaren zirkulu-formako antolaera, etxera itzuli, hura ezagutu ez eta atzera alde egiten duen

HELDUAK

«**GARTZELAKO POEMAK**» izen bereko **Gartzelako poemak** (1992) liburua eman zuen, hirugarren zatian egilearen lehenengo liburuaren antologia txiki bat jasotzen zuena, aldaketa nabarmenez bada ere.

Kartzelako poemen zikloan justiziaren salaketa, torturaren arbuioa eta suntsidura eta etsipenezko mundu propio baten sorrera bezalako gaiak jorratzen dira. Edonola ere, Sarrionandiaren poetika alderdi bat baino gehiago ikusteko gai da, gauzen inguruan ikuspegi anitzak ageri ditu. Horrenbestez, aurretik aipatu dugun indibidualismoari esker poetak, poema go-goangarrietan, dogmatismoa saihesten du, nahiz eta, beste askotan, ideologia bulkada poetikoari gailentzen zaion.

Bere estilo poetikoak, ordea, panfletoak egitekin aldentzen du, eta zenbaitean sentimenduen doitasunaz eta niaren azterketaz sentimentalismoa eta bakardadea estetikoari agertzea lortuko du.

POEMAK Egileak argitaratutako azken liburuak, **Poemak** (1985-1995), bere obran hain funtsezkoa den aipatu liburuan jada argitaratutako zenbait lan biltzen ditu. Egileak liburuaren atal bati «Tren ilun eta bustiak» izena jarriko dio.

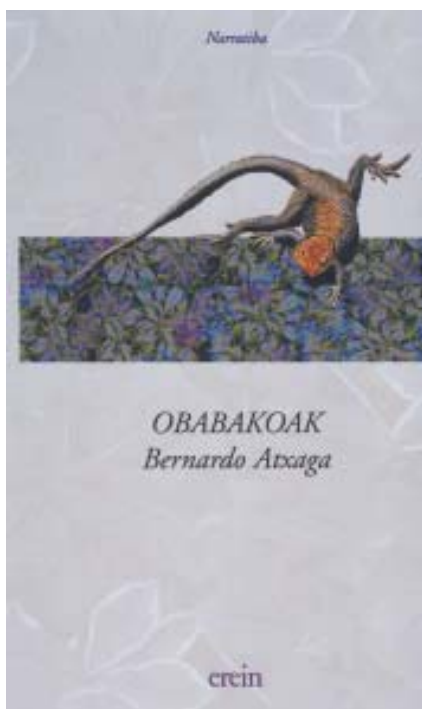
Alabaina, gaiaren aldetik testuak berrikuntzak ageri ditu. Ardatz nagusia ibilbide geldo bat da, oroitzapenetik etorkizunera, iraganetik heriotzara doana. Poetak mito eta arketipo ezagunak baliatzen ditu: marinel zaharra, galdutako bizitza baten irudi, baina oraindik ere duintasunez borrokatzen dena, urrunduz doazen tren ilunak, bi bihotzak, nahiarena eta errealtatearena; heroiaren irudi moldatzerakoan kartzelaren esperientzia eta torturari buruzko hausnarketa jasotzen dira. Heroi hori ikuspegi intimista eta gizatiar batetik aurkezten zaigu, indarke-riazko zurrumbilo baten barruan bada ere:

*«Zer esan itsasoak
munduaren azalean zabaldu zirenetik
irlak itsasoaren azalean lekutu zirenetik
bakerik gabe, treguarik gabe,
ia etenik gabe
dirauten gerlei buruz»*

• POETEN BIGARREN
MULTZO BAT

Poeten bigarren multzo batek poesia figuratiboa, esperientziaren poesia baten inguruko jorratuko du. Erroak hizkera sinbolista eta estetizistan dituen estetika batetik abiatuta, Felipe Juaristi (1957) eta Juan Kruz Igerabideren (1956), nagusiki, eta Amaia Iturbide (1961), Joan Ramon Madariaga (1962) eta Mari Jose Kerexetaren (1961) obra poetikoen ekarpen nagusia beste leku batzuetan baliatutako hizkera poetikoaren antzeko bat lan-tzatza.

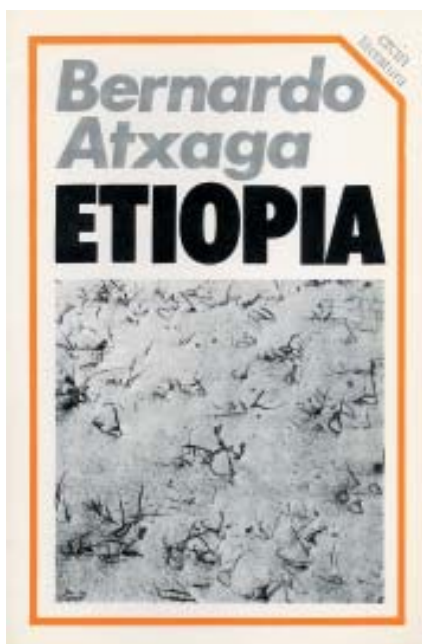
Jaiotza eta liburuaren argitaratze datei begira, mugimenduan bi poeta multzo bereiz litezke.

ETIOPIA liburuak bederatzi zirkuluko segida batean Danteren infernua irudikatzen du.

«Etiopia» Utopiaren alderantzki da, utopia ezinezkoa balitz bezala eta poema bildumaren barruan bizi den esperantzarik gabeko gizonak «etiopia», gosea, miseria, bakarrik eskuratu ahal izango balu bezala.

Izenburuak Rimbaud abangoardiako poesiaren aita omentzen du, eta horrela, irrazionalismoa eta abangoardia lagun, sortuko da poema bilduma hau. Azkenik, «etiopiak» T.S. Eliot-en «Lur antzua», Pott talde osoarentzat ezinbesteko erreferentzia, poema bilduma gogoratzen du.

Helduak 80ko hamarkadaren erdialdean hasi ziren argitaratzen, eta gazteenak hamarkada horren amaieran. mugimenduak, gainera, 90ko hamarkadako hasierako urteetan argitaratu duten hainbat poetarengan eragin du.

FELIPE JUARISTI. Felipe Juaristiren liburuak bilakaera propioa izan dute. Hasierako liburuak (**Denbora, nostalgia** 1985; **Hiriaren melankolia** (1987)) hizkera sinbolistaz eta sentsibilitateaz egileak tonu poetiko berazi bat sortu zuen, irakurlearen onarpena ekarri ziona. Esperientziaren poesiatik gertuko, egilearen poesiak tonu zolia ageri zuen, poesia pedagogiko eta militantetik urrun. Juaristik beti bere inguruko gizarteari buruzko ikuspegi moral bat landu du. Garai horietako bere poesiaren oinarriak gaiekiko hurbiltasun sentsazioa eta elaborazio sinbolikoa dira.

Abentura eta erotismoa. Poetak eskuarki bi gai pertsonal jorratuko ditu: bere bizitzaren eguneroko abentura eta emakume maitatuaren erotismoa. Poemak lehenengo pertsonan idatzita daude, eta horrek batzuetan egilearen esperientzia dramatizatzen du, eta beste batzuetan poetaren bizitzari buruzko ikuspegia mozorrorik gabe aurkezten du. Egilearen mundu pertsonala bere poesigintzaren funtsezko osagaia da. Halaber, bere literatur jaidura nagusietakoa liburu itxi bat moldatzea da.

Erreferentziak. Inoiz esan izan da Joseba Sarrionandiaren **Izuen...** liburuak dela Europa kosmopolita batera garamatzen irudimenezko geografia bat sortzeko Juaristik baliatu duen erredua.

Felipe Juaristiren poesian erreferentzia nagusi bat Mikel Lasa 60ko hamarkadaren hasierako poeta sinbolista da, zalantzarik gabe.

Egilearen azken lanean –**Laino artean zelatan** (1994)– tonua aldatu egin da, poetak hausnarketaren poesia bat landu du. Orain neurtitz luzeak, esaldi itxiak, esaerak, kontzeptuak... dira nagusi. Bizitza eta heriotzari buruz ikuspegi aszetiko eta, zalantzarik gabe, moral batetik hausnartzen duen poesia bat da. Poesia eta metafisikaren artean, Wittgensteinen parodiaren eta Audenen ikuskera poetikoaren artean, Felipe Juaristik testu trinko eta itxi bat osatu du, bizimodu modernoaren kontraesanetatik zeharreko, hiri anonimoan banatu egiten den nor tasunaren barreneko bidaia bat.

JUAN KRUZ IGERABIDEREN poesiak aldaketa gehiago jasan ditu.

Notre-Dameko oihartzunak (1985) liburuaz euskal poesiara budismoaren printzipioak ekarri nahi zituen ibilbide poetiko bati ekin zion. Tonu inpresionistan idatzia, liburuak arketipo eta joko gordeen bidez kontzeptu politikoak jorratzen zituen, eta hilzorian zegoen kultura primitiboarekiko mirespena agertzen zuen.

Hilzoriar dagoen zaharraren eta tradizioaren lekua hartzen duen berri, modernoaren arteko tentsioak ying eta yang, Alfa eta Omega, Aleph eta Tau bikoteez, ekialdeko erlijioek aditzera ematen duten orekaz, leuntzen dira. Hori da liburuaren mezu nagusia, hausnarketa pertsonal gisa hedatua eta liburuaren kontatzen den narrazioaz nahiz euskarri dituen mitoez apartekoa: pertsonari gizatasuna kentzen dion sistema industrialaren aurrean mundu orekatu bat eskaintzen du.

Bizitzarekin solasean (1988) bigarren liburuak ostera bizitza eta paisaiari, ametsa eta arrastirari buruzko ikuspegi inpresionista hori agertzen du. Hastapenetako modernismoaren inpresionismoa.

Barojaren moldeko Mari Beltza pertsonaia medio, Igerabidek maitasunik ezaren gaineko alegia bat egin du, horretarako eszenaren estilizazioa, poema laburrak eta metaforan zein musikaren konposaketan oinarritutako hizkera poetiko bat erabiliz. Liburu ahots poetikoarekin bat egiteko bide pertsonal bat da.

1992an Juan Kruz Igerabidek haurrentzako bi poema liburu argitaratu zituen, eta horietako lehena, **Begi niniaren poemak**, Haur Literaturako Sari Nazionalen finalista suertatu zen eta gaztelerara itzulia izan da. Liburu hau azaltzerakoan generoak, haurrentzako poesia, ez gintuzke erratu behar. Liburuaren osagai nagusia haikua, inpresio trinkoa, da, azken muturrea eramana. Nolabait ikaskuntza liburu bat da, haikuak egiten, funtseko invidia atzematen, poesia herrikoa lantzen, mundu bat sortzen ikastekoa. Jakina da haurrentzat idazterakoan egileak serioitasuna apur bat gal dezakeela, eta bere burua inhibizioz gabe ager dezakeela.

Askatasun sortzaile hori oraingo bere azken lana denean nabari da: **Sarean leiho** (1994), haiku eta esaeren bilduma bat. Testuaren bi euskarriak begirada eta adierazpide laburrak izango dira. Haikuak esanahi, misterio edo interpretazio izpi bat sortzen duen unean poesia zati bihurtuko da, barne esperientziaren poesia, xehetasun txikiari erreparatzen diona, isiltasunaren poesiatik hurbil bizitza gorestekoa kanatu bat sortzeko.

GAZTEAK

AMAIA ITURBIDE. Amaia Iturbidek hiru lan argitaratu ditu: **Eskaileraren bi aldeetan** (1986), **Itzalbidea** (1992) eta **Gelak eta zelaiak** (1994).

Iturbideren poesiari «avant toute chose» sentsibilitatea dario. Joan Mari Leku-

na bizirik dagoen euskal poeta garrantzitsuenetako baten estetikan hezia, bere adierazpide poetikoaren bereizgarri dira neobarrokismoa, lan fina eta mundu metaforiko eta sinboliko baten sorkuntza, zirrara eta transzendentzia uztartzen dituen.

lehenengo pertsonan egindako poesia horiek aurkakoen batasun idealista eta esperantzaren aldarrikapena ditu xede,

errotuta zantzu modernista bat uzten duen hiztegi bat landuz.

Poetak behin baino gehiagotan esan duen bezala, bere gaiak poesiak betidanik jorratu dituenak dira: bizitza, maitasuna, heriotza, izadia, bere sorkuntza lanaren idolo bihurtuta. Halaber, Larkin eta Audenek bere esperientzia poetikoa, egitura xume eta hiztegi anitz eta oparokoa, aberastu dute.

MARI JOSÉ KEREXETAK 1988an **Ezezagun baten koaderno**a, maitasunezko desengainuaren irudikapen poetikoa, argitaratuko du. Egitura itxi bati lotua, edo hobeto esanda, lan narratibo bat osatuz, liburuak maitasunetik desengainurako bilakaera agertzen du, egunkari apokrifiko baten bidez.

Liburu honetan bakarriketa dramatikoak berebiziko indarra du, bukatzen ari den maitasunezko esperientzia bat, geratu ezin den denboraren joanarekin batera, azalduz. Bakarriketaren teknikek eta eguneroko bizitzako hizkeraren erabilera liburu hau esperientziaren poesiarako hurbilketaren nahiz «ulertu egiten den» poesiaren eredu bilakatzen dute, ezen, itxurazko adierazpide erraz horrekin eguneroko bizitzaren hondamendia eratzten eta komunikatzen baita. Nostalgia ahanztura bihur daiteke.

● POETEN HIRUGARREN MULTZO BAT

MAIATZ ALDIZKARIA. Hirugarren poeta multzo bat Iparraldeko idazle gazte batzuek 1982an Baionan sortutako **Maiatz** aldizkariaren inguruan osatu zen. Aldizkaria laster bere eragin eremuan idazten zen literaturaren bilgune eta bultzatzailea bilakatu. Ezinbestean lan mota orok hartzen zuen aldizkari bat zen, prosagileak eta poetak, saiogileak eta kritikoak, gazteak eta beste belaunaldi batzuetako idazleak biltzen zituelarik. Luze gabe liburu bilduma bat sortu zen, non Iparraldeko egileek beren lanak argitaratu baitzituzten. Hain zuzen, zenbait poeta gazte beren lanak aldizkarian nahiz bilduman argitara eman zituzten.

Iparraldeko poeten artean hiru nabarmenduko ditugu: Itxaro Borda (1959), aldizkariarekin lotura handiena duen egilea, beste argitaletxe batzuetan ere argitaratu duen arren; **Jon Casenave**, bere ibilbide poetikoari **Maiatz** plataformatik kanpo ekin ziona, baina azken zuzendari gisa aldizkariarekiko bere atxikimendua ageri duena; eta **Aurelia Arkotxa** (1953), zeinak behin baino gehiagotan estetikaren ikuspegitik bere burua aldizkaritik urrun sentitzen duela esan baitu, bere obra beste argitaletxe batean argitaratu duelarik.

Inazio Mujika Iraola.

utopia modernoaren molde gisa. Barne mundu (gelak) eta kanpoaldekoa (zelaiak) poesia sinbolista batean biltzen dira, sentipenen bidez eta klasikoei begira mundu txiki baten ikuskera bilatzen duena, ideala eta erreala, nahia eta egunerokotasuna uztartzen dituen poesia bat osatuz. Amaia Iturbideren tradizio poetikoari darion irrealtasun eta gardentasun giroa hortik dator.

JOAN RAMON MADARIAGA, lau poesia libururen egile, bere esperientzia autobiografikoaz (gurasoen heriotza, maitasuna) tonu zuzen, ia egiaz arituko da, baina elaborazio poetikoa bilatzen du kontinente aldeko Euskal Herriko euskalkietan

ITXARO BORDA Euskal Herri osoan da ezaguna. Bere obrak geografikak—edo politikak—batzuetan ezartzen dituen mugak apurtu ditu. Obra poetikoa—zenbait nobelaren egile ere bada—1984ko *Nola bizitza badoan* lana eta 1991ko *Bestaldean* lana bitartean garatu da, tartean beste hainbat liburu argitaratu dituelarik.

Tonu poetikoak. Bordak tonu poetiko ezberdinak landu ditu. Baserri giroan errotuta jarraitzen duen poesia batera abangoardia ekarri du. Pariseko egonaldia eta bere sen poetikoak askotariko liburuak irakurtzera eramanez, eta horren fruitu poetika xume bat da: «Bizi naizen moduan idazten dut, idazten dudana moduan bizi naiz».

Poesia herrikoi, paisaien zale eta deskriptibotik literatura militantero—Euskal Herrian duen adieran—, bere obran hainbat tonu poetiko nabari daitezke: abangoardia, ironia, poesia intimoa, beti ere gizakiaren dohakabetasunaren ikuspegi larri baten baitan.

JON CASENAVE. Bi poema bildumen ondoren, zeintzuei egileak berak inolako kalitaterik ukatzen baitie, 1984an Jon Casenavek *Ordu alferren segida* liburuak, Budaren bizitza jasotzen duena, argitaratu zuen. Liburu trinko bat da, ardatz narraitibo baten inguruan egituratua, eta gizartearen nahiz pertsonaren esentziaren gaineko ikuspegi orientalista bat proposatzen zuen. Paisaia alegoriko ezberdinetan zeharreko erromesaldi bat medio, Casenavek patxada, urruntzea proposatzen zituen gizarte mailako tentsioari ihes egiteko modu bezala.

AURELIA ARKOTXA. 1993an argitaratutako *Atari ahantziak* liburuak poeta berezi bat agerrarazi zuen.

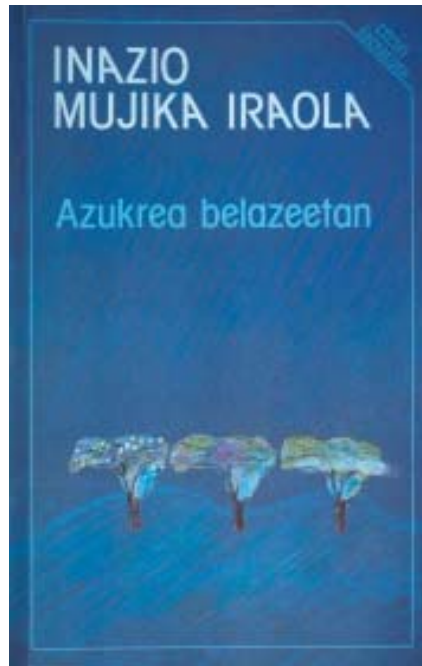
Labirinto existenzial bat. Liburuak labirinto bat irudikatzen du, idazlearen bizitzarena. Egileak, oroitzapena eta memoria baliatuz, ibilbide existenzial bat deskribatzen du, hunkipen estilizatua medio. Pintura eta poesiaren, arte eta literaturaren arteko lotura etengabeek testuari esanahi sakona ematen diote, eta estiloaren trebeziak liburuari irakurketa sinboliko bat eranstean dio.

Egileak argitzen ez dituen zenbait esperientzien oroitzapenak liburuak tonu urrun batez, tonu fin eta sentikor batez, jantzen du. Arkotxa idazle heldu gisa ageri zaigu, esperientziaren eta isiltasunaren poesiatik gertuko, eta Iparraldeko gainerrako poesiarekin zerikusi handirik gabea.

● POETEN LAUGARREN
MULTZO BAT

Laugarren poeta multzo bat **Koldo Izagirre**ren pentsamolde estetikoaren eta honen era askotako kultur eta argitaratze ekimenen inguruan biltzen da. Izagirre ibilbide luzeko poeta da.

USTELA ALDIZKARIA. 70ko hamarkadaren amaieran, Koldo Izagirrek (1953), Bernardo Atxaga eta Ramon Saizarbi-

Verismoak literatur estrategia bezala, eta prosaren edertasunak—azpian Juan Rulforen eredu eta maisutasuna—metafora eta alegoria medio pertsonaien ekintzei eta babesgabetasun sentipenari zentzu unibertsala emateko nahia adierazten dute. Tokian tokiko plantamendutik haratago doan narraitiba da beraz, egilearen heldutasuna islatzeaz gain irakurlearentzat erakargarria suertatzen dena.

toriarekin batera, **Ustela** aldizkariaren proiektuan lanean ziharduen, abangoardiako literatura egiteko lehenengo saialdia izan zena, eta baita literaturaren autonomia babesteko ere. Garai hartan, Koldo Izagirrek izen bereko literaturako liburuaren bilduma bat sortu zuen. Bilduma horretan argitaratu zuten poetek minimalismoa, poesia pertsonala jorratu zuten, irudietan surrealismo lauso bat agertuz.

Susa bilduma. Geroago, 1983an, idazle gazteen talde batek **Susa** argitaletxe eta poesia bilduma sortu zuen. **Ustela** itxi ondoren, zenbait urtez bakoitzak bere bidea jarraitu eta gero, bi proiektu horiek bat egin zuten.

Urte horretan Susak *Xabier Montoiaren* lehenengo liburuak, **Anfetamina**, argitaratu zuen. Asmo urratzaileko liburu bat zen, probokatzailerak, rock taldeen errebelamendua bere egiten zuena.

KOLDO IZAGIRREK, prosari emandako urteetan zehar, bere obra Susan argitaratu zuen, eta geroago, zenbait urteko isilaldiaren ondoren, azken belaunaldiko poetengan, zeintzuek Izagirrek maisutzat baitute, eragin itzela izan zuen liburu bat argitaratu zuen.

Ardatz ideologikoa. Esan izan ohi da poeta horien poesia «konprometitua», «errealista», «militantea», «erresistentziaren poesia», «beligerantea», «errebindikazio zalea» dela, forma baino ideologia kontuan hartuz.

Koldo Izagirrearen poesian bi aro aski bereizi nabari dira. 1976 eta 1978 bitartean hiru poema liburu argitaratu zituen, eta horietan orduan nagusi zen poesia sozialarekin eten eta oroz gain literaturaren autonomia aldarrikatu nahi zuen. Liburu lirikoak dira, irudi surrealistan oinarrituak eta, zenbaitetan, joera kreazionistak erakusten dituztenak. Lanak orduan korronte esperimentalak deitu izan zen horretan sartzen dira.

Guardasol ahantzia bere azken liburuak **Itsaso ahantzia** lehenengoaren ize-na gogorazten du, eta hasierako poema liburu horietako estiloaren parodia egiten du. Harold Bloom donostiar batek satira alderrai bat moldatuko zuen, inoiz ageri ez zen guardasol baten bila, nola baiteko *zatarkeria* xede zuen antipoesia tankerako estiloaz.

Poesia soziala. Bere estiloaren parodia egin eta gero, Koldo Izagirre isilik egon zen, 1989an bere azken lana argitaratu zuen arte: **Balizko erroten erresuman**. Bien bitartean, bere kontakizun eta nobekek errealismo berri batez euskal gizarte (instituzionala deitutako) indarkeriari buruzko ikuspegi bat eskaintzen zuten.

Liburuaren hasieran bere aurreko poesiaren ikuskera kritikatzeko da, eta Gabriel Aresti poeta sozial handi eta etengabeko inkonformistaren biderei lotzea proposatzen du, poesia sozialarekiko etena osatu dela agertuz. Izagirrek *poesia sozialaren*

xedeekin bat egiten du, baina poesia mota horri surrealismo klasikotik hartutako adierazpen indar berria ematen dio. Horrenbestez, hizkera abangoardista eta hermetiko bat gizarteari mezu bat zuzentzeko bide bihurtzen da.

Bretonen esatera zaharra —«Marxek esan zuen: mundua eralda ezazue; Rimbaudek: bizitza alda ezazue; guretzat bi kontsigna horiek gauza bera dira»— sufrimendua islatu eta gizartea eraldatu nahi duen poesiaren oinarri bihurtuko da Koldo Izagirrerengan, zeinak poesian kalitate formala eta indar adierazkorra bereizten batitu.

Izagirrek euskaraz argitaratu dituen Salvat-Papasseit eta Maiakovskiren **itzulpenak** bere obra ulertzeko baliagarriak gerta daitezke. Izagirreraren poesiak *gizartea emaldatzea* du xede, Maiakovskiren ereduari jarraiki —iraultza defenda daiteke, alderdia defendatu gabe—, baliabide nagusia hiperbolea duen estilo batean.

IÑIGO ARANBARRI. Koldo Izagirrek bezala, Iñigo Aranbarrik (1963) ere kalitatezko poesia idatzi du. Bi poema liburuaren egile, **Joanes Poisson** (1986) eta **Dordokak eta elurrak**, Aranbarrik, Celanen bideari lotuta, espresionismoari hainbeste zor dion poesia hermetiko bat landu du analogien mundu bat sortzeko, non dortokak erresistentzia senaren sinbolo baitira, elurrek laster batean galtzen ari den mundu bat irudikatzen dutelarik.

Irudien sorkuntza. Aranbarriren poesia irudiak sortzeko ahalmenagatik nabarmen zuten da. Egileak liburu osoan zehar agertzen diren irudiok esanahi sinboliko koherentez kateatzen ditu. Sintaxia ere deigarria da, eta paralelismoa eta metaketa medio irakurlea irudimen itsugarri baten korridoreetan barrena gidatzen du.

Aranbarriren obran irudiak sortzeko ahalmenari mundu sentikorak sortzeko gaitasuna gaineratzen zaio, hizkera sinbolistak osagai sentikor eta dotoreenganako joera ageri duelarik.

JOSÉ LUIS OTAMENDI. Jose Luis Otamendi poeta talde horren hurbileko da, eta lan ugari argitaratu du. Bere lehenengo lana, **Egunsenti biluzia** (1980), Ustelan argitaratu zuen. Orduz geroztik aldi-aldi poesia liburuak moldatzen ditu.

Hasiera batean bere obra minimalista, surrealismotik gertukoa eta irudian oinarritua bada ere, **Lur bat zure minari** (1995) azken liburuan poesiaren ikusmolde espresionista bat agertu du, poetaren bihozminari babesa emango dion lurraren inguruko egitura semantiko egoki bat paratuz. Maitasun eta tragediazko poema, oraingoz azkena duen lan horrek hasierako poesiaren sentimentalismotik urrundu nahi duen eta adierazpide heldu baten bila dabilen poeta bat erakutsi digu.

* * *

Poeten multzo askotariko bat. Aurreko lau multzoek, zailtasunekin bada ere

Patziku Perurena.

Patziku Perurenaren (1959) poesigintzaren ardatz nagusia tradizio herrikoa da. Egileak, bere *alter egoak* diren pertsonaiak medio, irudian eta tradizio herrikoien mota ezberdinen elaborazio formalean oinarritutako obra poetiko bat egin du. Bestalde, tradizio lirikoan ematen den erlazio ilogikoak irudimen handiko obra poetiko bat agertzeko esparru zabala eskaintzen dio.

Itxaro Borda.

eta leku faltagatik ezarri ez ditugun erlazioen bidez, nolabaiteko koherentzia ageri dute, baina 80ko hamarkadan jardundako poeten zerrenda ez da hor amaitzen. Gainbegiratu azkar honetan beste zenbait poeta ere aipatu beharra dago, obra luzea dutelako nahiz beren hizkuntzaren kalitateagatik edo estiloaren lankettagatik interesa piztu dutelako. Nortasun sendoko poetak izan arren, arrazoi ezberdinak medio ez dute lan poetiko identifikagarri bat argitaratu, edota beren obra aztergai dugun garaian poesia garatu zeneko zirkulu handietatik kanpo gauzatu dutelako.

PATXI EZKIAGA. 80ko hamarkadako euskal poesiaren ezein azterketa osagabea litzateke Patxi Ezkiagaren (1943) obra aipatu gabe, zeinak bere poesia lan zabala **Haize hurbila** (1992) liburuan bildu baitu. Patxi Ezkiaga poesia anglosaxoia eta iparramerikarra miresten duen irakasle bat da. Bere obran sinbolismotik eta abangoardiatik urrun dagoen tonu epiko eta narratibo bat gailentzen da.

Poemen tonu deskriptiboak bigarren irakurketa bat ahalbidez du xede, egilearen sorkuntzarako gaitasun eskerga aberastuz. Ezkiagak poema luzeak, erritmo limurtzaileak maite ditu, eta bere burua igarle gisa dakusa, ikuspegi hori *mitoen sorkuntzako* poetika batekin osatzen duelarik.

TERE IRASTORTZA (1961). Obra luzea duen egilea da. Bere liburuak **Gabeziaren khantoreak** bilduman jaso ditu. Tere Irastortzaren poesia, akaso errazkeriak eragindako nagikeriagatik, intimista dela esan ohi da. Horrela balitz, intimitate transzendentea dela esan beharko litzateke. Izan ere, egoki eta zuzenagoa litzateke Irastortzaren poesia Valenterenaren ildoan jartzea, intentsitatearen poesia baten baitan. Hemen ez gara «isiltasunaren poesia» definitzen hasiko, baina poesia mota horrek, nolahi ere, Becketten poetikarekin eta absurduarekin zerikusi handiagoa du.

Gabeziak (1980) bere lehenengo liburu desiluzioaz, zerbait falta izateaz aritu zen, gabeziara hurbiltzeko modu gisa. **Osin berdeko kantoriak** (1987) liburu sortzerakoan, berriz, poesia japoniarraren eragina, **Iseko kankak** lanarena bereziki, nabarmena da. Tere Irastortzak xehetasunei eta gauza txikiei arreta berezia eskaini izan die beti, eta adierazpide hori, ikuspegi pertsonal eta existentzial batetik, adierazpen poetikoaren indarrean eta filosofiarako hurbiltzetan islatu da. Adierazpen poetikoa indarraren sentimendu bilakatzeko da. Zatiketaren poesia bat da, egilearen sorkuntza eremu kuttunena instantea balitz bezala, instantea eta indar handiko adierazpidea.

JOXERRA GARZIA. Joxerra Garziak (1953) alderdi filosofikoa jorratzen du, poesia ironikoago eta tradizio herrikoitik gertukoago bat landuz.

PATZIKU PERURENA. Patziku Perurenaren (1959) poesigintzaren ardatz nagusia

tradizio herrikoa da. Egileak, bere *alter egoak* diren pertsonaiak medio, inudian eta tradizio herrikoien mota ezberdinen elaborazio formalean oinarritutako obra poetiko bat egin du. Bestalde, tradizio lirikoan ematen den erlazio ilogikoak irudimen handiko obra poetiko bat agertzeko esparru zabala eskaintzen dio.

LUIS BERRIZBEITIA. Luis Berrizbeitiaren (1963) poesigintzaren funtsezko bi ezaugarriak poesia herrikoia eragina eta hizkuntzaren ikusmolde barroko bat dira. Bi poema liburu dotoreen egile da: **Zopema Jenerala** (1987) eta **Eremu karroinduak** (1992). Klasikoen irakurketaren eraginez, egileak gutxi bezalako estilo aberatsa ageri du. Berrizbeitiaren kultismo eta kulturalismoak bere poesia nolabaiteko hermetismora lerratu dute. Egileak, bestalde, nazionalismoarekin engaitutako poesia bat jorratuko du, poema narratiboen eta alegien moldean.

LUIGI ANSEMI. Azkenik, Luigi Anselmi, *Luis Gutiérrez Larrea*ren ezizena, aipatuko dugu. Egile honek Elioten ironia gogorazten duen obra poetiko bat burutu du, eta Katulo eredu harturik bere poesia hedonismo berritzailez hornitu du.

Hemen amaitzen da demokrazia hasi berria zenean agertu ziren idazle ugarien zerrendari egindako gainbegiratu azkarra.

■ NARRATIBA 80KO HAMARKADAN

Intrigaren itzulera. Narratibari buruzko ikuspegi orokor hau hiru multzo handiren inguruan burutuko dugu, azken hamar urteotako euskal literaturaren sarrrera moduan.

Aurrena, Pott taldearen inguruan sortu ziren egileak aztertuko ditugu, Joseba Sarrionandia eta Joxemari Iturralde kasu.

Bigarrenik, Joan Mari Irigoienek nobelagintzaz arituko gara, ezen egile hori, bere ibilbidea 70ko hamarkadan hasi ondoren, 80koan indar betean sartuko baita.

Hirugarrenik, 80ko hamarkadan jaito eta etorkizunera hedatzen ari diren joera berriak ikertuko ditugu.

80ko hamarkadako narratiban, poesia bezala, aniztasuna da nagusi. Urte horietan intriga itzuliko da, *kontatzea* —eta ez *esperimentatzea*— atzera modan egingo da.

POTT TALDEKO KIDEAK

JOSEBA SARRIONANDIA. Joseba Sarrionandia (1958), erromantizismo etsitu batetik, gaur egungo gizakiaren arazoetaz hausnartzen du. Bere narrazio bildumek —**Narrazioak** (1983), **Atabala eta eurria** (1986), **Ifar aldeko orduak** (1990)— irakurle ugari liluratu dute. Joseba Sarrionandiaren narrazioak fantasiazko litera-

Pako Aristi.

Bere ibilbidea profesionala izatera bideratu duen idazle honen funtsezko ezaugarri bat narrazioaren erritmo bizkorra da.

Pertsonaien bizitzaren heterodoxiak mundu arruntaren aurkako beste mundu bat agertzen du. Neorruralismoaren bereizgarri bat antiintelektuala izatea duelarik, idazle honen prosan ere joera berbera nabari da.

Juan Luis Zabala.

turaren tankerako filosofia bat dute abiapuntu gisa, baina egileak filosofia horri ñabardura berriak eranstean asmatu du.

Bere obran bi gai multzo nagusi daude: kondairazko narrazioak edo narrazio historikoak, egitura berriak gai arturikoen inguruan; eta gai hiritarrei buruzko narrazioak. Bi eremuotan Sarrionandiak narratiba lirikoaren tankerako hizkera xahu eta sentikorra darabil.

JOXEMARI ITURRALDE. Joxemari Iturralderen prosak ibilbide bertsua egin du. **Dudular** (1983) narrazio laburren bilduma argitaratu ondoren, non exotismoa eta underground eiteko narrazioak uztartu baitzituen, **Pic nic zuen arbasoekin** (1985) lanean prosarekin esperimendatzeko ildoari jarraitu zitzaion, eta, azkenik, **Izua hemen** nobelan aurreikuspenak berretsi zituen.

Modernitatearen eta erroaren, anonimatuaren eta nortasunaren arteko gatazkan murgilduta dagoen gizonaren istorioak Iturralderen munduarekiko kontzientzia sakonaren erakusgarri bikaina da.

JOAN MARI IRIGOIENEN OBRA

Joan Mari Irigoienek 70ko hamarkadan jada zenbait lan argitaratu zituen arren, 80koan bere ahotsa bermatuko du, bere bi nobela handien argitalpenaz: **Po-liedroaren hostoak** (1982) eta **Udazkenaren balkoitik** (1987). Bi lan horietan Joan Mari Irigoienek gure herriaren komplexutasuna irudika lezakeen obra bat moldatzeko grina agertu du.

Liburu horiek nobela historikotzat har badaitezke ere (bata XIX. mendearen ingurukoa, bestea frankismoaren historiakoa), Irigoienek estiloan bada zerbait berezi egiten dituen. Egileak Hego Amerikako nobelaren «errealitate liluragarria» jasotzen duen teknikarekiko miresmena agertu du eta, ildo horretatik, Euskal Herriko zenbait familiari buruzko nobela-ibaia idatzi ditu, modu horretara gure historiaren gorabeherak jasoz.

Irigoienek nobeletako tonua liriko izan ohi da, batzuetan idilikoa den iraganarekiko nostalgikoa, modernitateak bere haurtzaroko paisaian eragindako zauriaren ondoriozko mina islatzen duelarik. Alabaina, tonu liriko hori arkitektura moldeko egiturak eta diseinu simetrikoa ageri dituzten lanetan txertaturik dago, eta egitura horiek, nire iritziz, testuei freskotasuna kentzen diete.

Dena den, egileak egitura horiek ekar lezaketean manikeismoa bere obrak transmititu nahi duen komplexutasunaz saihesten du, eta bere narratibak eremu dialektiko zabalak deskribatzeko gaitasuna erakusten du.

Babilonia (1990) liburuan iraganarekiko nostalgia, euskal mito tradizionalen lilura gailendu dira. Osagai horiek errealitate liluragarri bat bezala aurkezten dira, finean baserri giroko nobela bat, egile

honen helduen eta salduenetako bat, paratuz.

● AZKEN JOERAK

Lur ongarrtua. Azken urteotako narratibaren askatasunak era askotako genero eta estiloak lantzen dituzten idazle ugari eman ditu. Aurkeztera goazen ikuspegi orokor hau 80ko hamarkadako narratibaren gainbegiratu azkar bat baino ez da.

Garai ezberdin bat, telebistarena eta euskarazko irakaskuntzarena, bizi izan duten ahotsak dira. Hizkuntzaren inguruan esperientzia traumatikorik ez dute, berori eskolan ikasi dute, eta, nolabait, hizkuntza normaldua ezagutu dute; arauak menderatzen dituzte... beraz, erregistroekin jolastu behar dute. Esan beharra dago, hala ere, euskara ez dagoela gizarteko maila guztietan, eta idazleek gabezia horri aurre egin behar diote. Batzuetan euskaraz inoiz ematen ez diren egoerak euskaraz jarri behar dituzte.

Uzta. Duela oso gutxi *Xabier Mendiguren Elizegi* idazleak artikulu batean «63ko uzta» bat badela defendatu du, eta uzta horretan bere burua, *Pako Aristi* eta *Juan Luis Zabala*sartu ditu. Edonola ere, proposamen horrek onartzen du balizko «uzta» horretako kide bakoitzak joera estetiko ezberdinak dituela. Dena den, proposamen narratibo berri baten adierazgarri da.

BASERRI-GIRO BELTZEKO NOBELA

Azken hamarkadaren ezaugarrietako bat kostunbristek deskribatutako baserri mundu idiliko horri buelta eman eta noblelan baserri-giro beltza agertzea da. Beltza bi adieretan: primitiboa, eta nobela beltzaren giltzarrietako batzuekin kontatua.

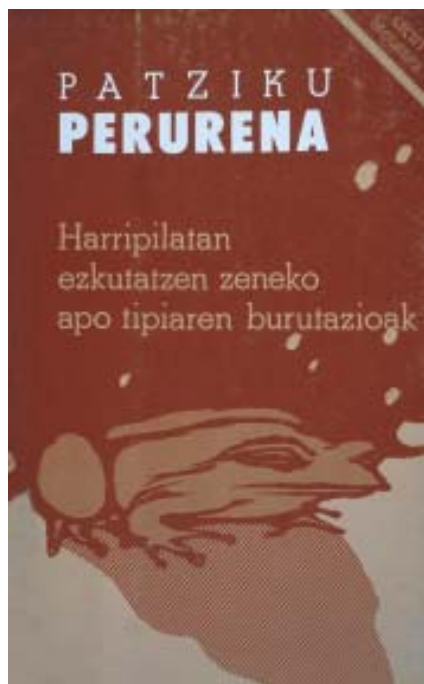
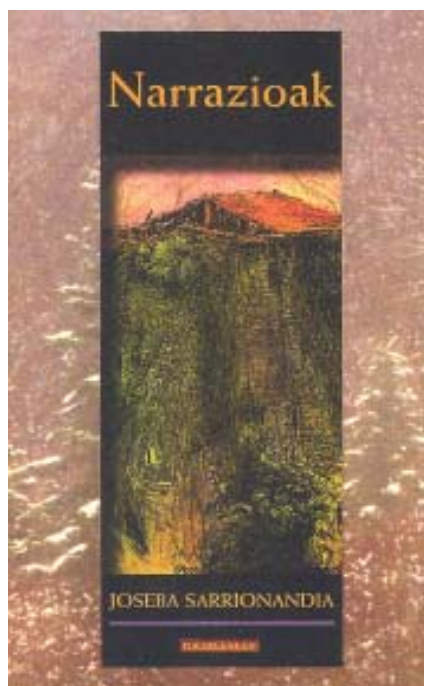
PAKO ARISTI (1963), berak inoiz esan duen bezala Ipar Amerikako kazetaritza berriaren eraginpean eta itxura batean Anagramako Nuevas narrativas bildumaren irakurle amorratua izaki, non bere maisuetako batzuk aurki baitaitezke, nobelen ziklo batean **Kcappo** (1985), **Irene** (1987), **Krisalida** (1990)—baserriko munduaren ikuspegi gaizto bat garatu du, non indarkeria eta sexua gailentzen baitira.

Bere ibilbidea profesionala izatera bideratua duen idazle honen funtsezko ezaugarri bat narrazioaren erritmo bizkorra da. Pertsonaien bizitzen heterodoxiak mundu arruntaren aurkako beste mundu bat agertzen du. Neorruralismoaren bereizgarri bat antiintelektuala izatea delarik, idazle honen prosan ere joera berbera nabari da.

Ordainetan, nobela horiek irakurleria ia berehala erakarri zuten.

ERREALISMO SINBOLIKOA

INAZIO MUJIKA. Inazio Mujika Iraolak neorruralismoarekin duen lotura bakarra azalekoa da: testuak garatzen direneko ingurunea.

Izan ere, **Azukrea belazeetan** (1987) ipuin bilduma Gipuzkoako barrualdeko eremu landarrean lekuturik dago. Mujika Iraolarengan, ordea, deskribatutako errealitatea—errealismo fantastikoaren arauen arabera landua—garaiotako desorekaren metafora bihurtzen da; testuan agerikoa da mundua gobernatzeko duen arazo ilogikoa bilatzeko grina.

Verismoak literatur estrategia bezala, eta prosaren edertasunak—azpian Juan Rulforen eredu eta maisutasuna—metafora eta alegoria medio pertsonaien ekin-tzei eta babesgabatasun sentipenari zentzu unibertsala emateko nahia adierazten

dute. Tokian tokiko plantamendutik haratago doan narratiba da beraz, egilearen heldutasuna islatzeaz gain irakurlearentzat erakargarria suertatzen dena.

NOBELA GORDINA

Neorruralismoaren planteamenduak, bere verismoan, bere berehalakotasunean Juan Luis Zabala (1963) narratibari—egun tamalez etenda—kontrajartzen zaizkio, zeinak honako libururak idatzi baititu: **Zigarro ziztrin baten azken keak** (1985), **Ahantzuraren artxipielagoa** (1987), **Gertaerei begira** (1988) eta **Kaka esplikatzeko** (1989).

Esperimentazio berria. Hasieran esan dugu 80ko hamarkadaren intriga berreskuratuz zuela. Horrek esperimentazioari uko egitea ekar dezake, zenbait kasutan gertatu den bezala, batik bat hitz horrekin 60 eta 70eko hamarkadetan, nobela berriaren bideari jarraiki, burutu zen esperimentazio narratibo eta estrukturalaz ari bagara.

80ko hamarkadan, ordea, esperimentazio berri bati ekingo zaio, nobelaren hizkuntza, narratibitateari uko egitea ardatz duena, nobela abstraktu, gordin edota poemaren tankerakoa egiteko. Hari bat bakarria dago, eta nobelak iradoki egiten du, deskribatu baino areago.

JUAN LUIS ZABALA. Juan Luis Zabala korronte horretan sar daiteke. Gainera, **Literatur Gazeta** aldizkarian Handkeri buruz idatzi zuen saioa ez da ahaztu behar, testu horretan bere egiazko poetika agertzen baitu.

Nobel horiek, zenbaitetan obsesio baten istorioak, tonu bakarrekoak, erabat trinkoak dira, ez da errealitatea imitatzen, pertsonaiak hondogabeak dira, batzuetan trazu bat bakarrik, behin eta berriro gogora ekarria, sinboloak funtsezkoak dira, bere lehenengo nobelako zigarrokina bezala, nobelaren eta hizkuntzaren mugak esploratzen dira. Narratzaileak orojakile bilakatzen dira eta hizkuntzak iradoki egiten du, erreferentziala izan gabe.

Joera horren baitan sar liteke, akaso, Felipe Juaristiren **Arinago duk haizea, Absalon**.

LITERATURA HIRITARRA

Literatura mota horren beste ezaugarri bat ipuinen gailentasuna da, nobelaren aldean. Kontakizun horietako asko hirietan lekuturik daude, eta hiriko mundua deskribatzen dute, zenbaitetan euskaraz hitz egiten ez den ingurune batean, eta idazleak modernitatearen gertuko mundu bat islatu nahi du. Atxagaren erakar-gune bat Obaba zen, bestea Hanburgo. Eta idazle askok beren kontakizunak hirietan lekutzen dituzte. Egia da ipuina horretarako egokia dela, bere egituragatik eta espazio murriztuz zein pertsonaia laburrak baliatzeko aukera eskaintzen duelako.

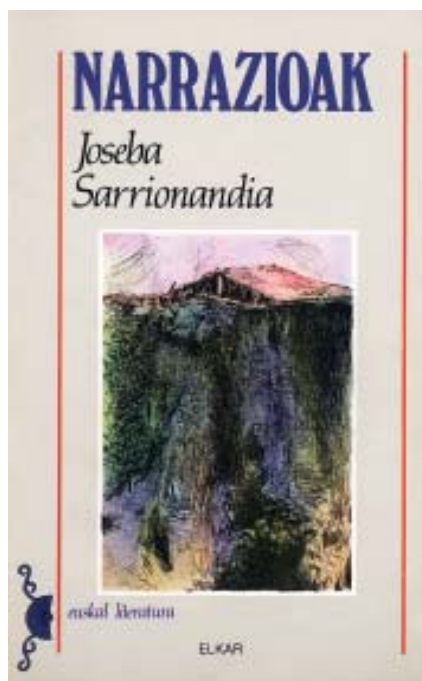
Ipar Amerikako narratibaren eragina eta kostunbrismo hiritarra. Literatura mota horren baitan bi joera bereizi behar dira: Ipar Amerikako narratibaren eta errealismo zikinaren eragin nabarmena duten lanak batetik, eta kostunbrismo hiritar bat jorratzen dutenak bestetik.

Bide bikoitz horri lotuko zaizkio, besteak beste, *Xabier Mendiguren Elizegiren* (1964) *Hamalau* (1992), *Arantxa Iturberen Ezer baino lehen* (1992) edo *Hasier Etxeberriaren Mugetan* (1989).

Egile batzuek narratibaren aurrean jarriera epikoa agertzen dute, eta horren adibide da *Edorta Jimenezen Atoiuntzia*. Beste zenbait egile kontsumo literaturan sar litezke.

Ikuspegi errealistak. Beste batzuetan, hala nola *Iñaki Mendiguren (Haltzak badu bihotzik)* eta *Hernández Abaituaren (Etorriko haiz nirekin)* kasuetan, mundu moderno *errealismo ukitu* batez hornituko da, eta bide horretatik homosexualitatea edo Euskal Herriko indarkeria bezalako gaiak landuko dira. Nobelari buruzko ikuspegi errealista hori garbiago da *Hernández Abaituarengan*.

Egile eta testu gehiago gainera daiteke, noski, baina honakoa bezalako sarre-ra moduko ikerketa batean, gainbegiratu orokor batean, hemen aipatutakoak azken urteotako euskal literaturaren bide ezberdinak agertzeko baliagarri suertatu dira.

■ BIBLIOGRAFIA

ALDEKOA, I.: «Joseba Sarrionandiaren poesia: Itxaso gartzelatua». *Hegats*, 1, 1989, 5-9.

ELKOROBEREZIBAR, M.A.: «Literaturgintzarako plataformak». *Jakin*, 49, 1988, 21-42.

IZAGIRRE, K.: «Mudos blues de la nada». *Susaren eranskina*, 25, 16-17.

LANZ, J.J.: «Bernardo Atxaga o la literatura como ilustración». *El Urogallo*, 1990ko abendua-1991ko urtarrila.

—————: *La luz inextinguible. Ensayos sobre literatura vasca actual. Siglo XXI*, Madril, 1993, 80-93.

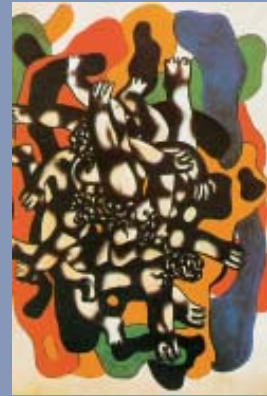
MARKULETA, G.: «Joseba Sarrionandia: Haizea eta Burdinaren dialektika». *Zurgai*, 1991ko abendua, 28-31.

Poetas de los 70. Zurgai aldizkariaren ale monografikoa, Bilbo, 1989ko abendua.

Poesía vasca hoy. Zurgai aldizkariaren ale monografikoa, Bilbo, 1991ko abendua.

SARASOLA, I.: «A modo de introducción a la literatura vasca» in ATXAGA, B.: *Obabakoak*. Ediciones B, Bartzelona, 1989.

XX. mendea. *Hegats* aldizkariaren ale monografikoa, 4, 1991.

Olerkia eta Narratiba

Zaila da benetan gure errealitatea aztertzea; alegia, eguneroko arazoan joan eta etorriez inguratuta dagoen errealitatea. Arazo horiek, bai sozialak eta bai politikoak eta kulturalak, errealitatearen aurka eragiten dute aurrerapenari ateak itxiz. Literaturaren historian parte hartzen dutenek badakite, halaber, denbora aurrera joatearekin edukiak aldatzeaz gain, edukitzaileak ere aldatzen direla. Eta helburu horrekin, eta euskal literaturaren Historia osatzearren, kapitulu bat erantsiko diogu, azken hamarkadako literatura bere osotasunean deskribatzeko.

Jon Kortazar

Juan Mª Lekuona.

■ SARRERA

Zaila da benetan gure errealitatea aztertzea; alegia, eguneroko arazoan joan eta etorriez inguratuta dagoen errealitatea. Arazo horiek, bai sozialak eta bai politikoak eta kulturalak, errealitatearen aurka eragiten dute aurrerapenari ateak itxiz. Literaturaren historian parte hartzen dutenek badakite, halaber, denbora aurrera joatearekin edukiak aldatzeaz gain, edukitzaileak ere aldatzen direla. Eta helburu horrekin, eta euskal literaturaren Historia osatzearren, kapitulu bat erantsiko diogu, azken hamarkadako literatura bere osotasunean deskribatzeko.

Izaera deskribatzailea. Lan honen izaera deskribatzailea azpimarratzen dugu berriro, garaiarekiko daukagun ikuspegia eskasa delako, eta horren ondorioz ezin dugu garai honetako lanak bere osotasunean baloratu.

Dena den, ez da zaila esatea iritzi desberdinak egon direla, euskal literatura euskaraz egin den azken hamar urte hauetan. Nire ustez, azalpen honen lehenengo puntua bi modura espikatzen da; alde batetik ikastolak euskaldundu zirenetik idatzitako lan literarioen antolaketaren bidez, edo, nahiago izanez gero, idazleen kanonizazioaren bidez. Ramón Saizarbitoria idazleak, esaterako, esan du euskal idazleen batasuna

hausten ari dela, eta orain hasi garea gure desberdintasunak agerian uzten. Interes berriak eta desberdinak sortzen ari dira, nahiz eta, askotan esan dugun bezala, euskal idazleen belaunaldien arteko mugak oso zorrotzak ez izan, beste lekuetan ez bezala. Euskal Herrian belaunaldien arteko harremana sustatzen da, eta batzuetan elkarrekiko miresmena ere. Hala ere, kontuan hartu behar dugu gure errealitatea murrizta dela eta ez dagoela haustura handiak izateko toki adina.

Kanonizazioen garaia. Kanonizazioen garaiak ondorio ugari izan ditu. Esate baterako, narratzaile askok kexa bera azaltzen dute: literatur kritikan ikuspegi orokorragoa falta da. Horren ondorioz eta Xabier Mendiguren idazleak dioen bezala, 64ko Belaunaldiak ez du jasotzen me-rezitako tratua eta estimua. Belaunaldi horretan idazle zoragarriak aurki ditzakegu: Aingeru Epaltza, Edorta Jiménez, Xabier Mendiguren bera, Pako Aristi... Hala ere, inork ez dauka monografiarik, kontuan izanik beren lanekin egunkari-dosierra erraz asko egin daitekeela.

Nire ustez, letra larriak bakarrik ikusten uzten gaituen miopiak jota gaude: Bernardo Atxaga, Anjel Lertxundi, Ramón Saizarbitoria, Joseba Sarrionandia, Koldo Izagirre. Eta ikastoletan irakurtzen denak zerikusit handia dauka hori guztiarekin, hau da, nahiz eta begiratu ikusten ez den hori guztiarekin.

Hala ere, ezin dugu alde batera utzi hamarkada bukaeran pixkanaka sortu di-

ren euskal idazle berriak. Garai bateko euskal idazle berririk ezak euskal literaturaren jarraipena kolokan jartzen du; eta hemerrotekak ez du gezurrik esaten. Nolanahi ere, agerraldi nabariak olerkiaren esparruan ematen dira, hamarkada hasieran agertzen diren idazleek, hamarkada bukaerako argitalpen zerrendaren zati handia eratzen duten une berean, aurrerago ikusiko dugun bezala.

Irakurle eta idazle berrien bila. Baina jarraibide berriak ere kontuan hartu behar dira. Kontrajarritako joakerek gizarte honen konplexutasunaren berri ematen dute, eta bertan irakurlea osatuz doa, ziur aski, literaturan gutxien aztertu den alderdi-tako batean. Inork ez du zalan-tzan jartzen ikastoletan irakur-tzen dela, baina, ez dakigu non dauden irakurle helduak. Badakigu zer ikasten den ikastoletan, baina ez dakigu zer irakurtzen duten helduek.

Orain, literatura lanbide bilakatu delarik, sistema bibliografikoaren xedea –argitaletxeak eta batzuetan idazleak beraiek– idazlea erakartzea eta idazle berriak trebatzea da. Argitaletxeak “euskal unibertsotik” kanpo dagoen irakurlearen bila daude. “Euskal unibertsotik” horren barnean egongo lirateke euskararekin harreman profesionala eta zuzena dutenak, alegia, administrazioa eta ikastetxeak.

Horrela, bilduma desberdinak agertzen dira: “Envido txikira” (Envido a pequeña) Elkarlanean argitaletxea, “Milla bidai” (Mil viajes) Erein argitaletxea, o “Zer berri” (Qué hay de nuevo) Alberdania argitaletxea.

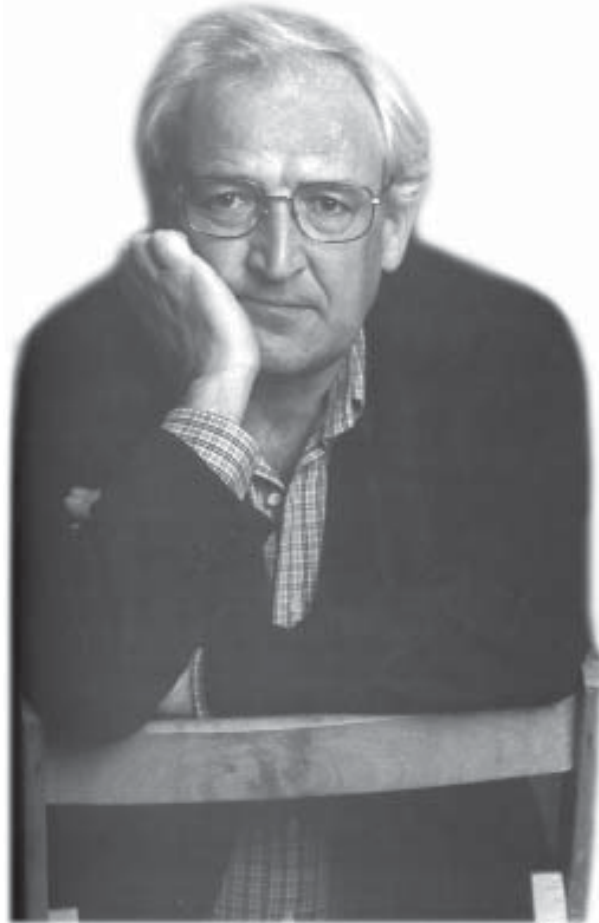
Ikastetxeetako funtsezko zeregina da eta horrek literatura-sorkuntza sustatzen du haurrengan eta gazteengan. Generoko literaturaren garrantzia ere azpimarratzekoa da. Erraz barneratzeko testuak bilatzen dira, irakurlea eroso sentiarazteko. Eta gizarteko beste alderdi batzuetan antzera, telebistako jende garrantzitsuak ere lantzen du bere gaitasun narratiboa.

Funtsezko eleberriak. Aurrekoan esan dugu ikastetxeek zeregin garrantzitsua dutela literatur produkzioan, baina ez dugu ahaztu behar bestelako esfortzuak eta laguntzak ere badaudela: idazleak. Horien artean aipatuko nituzke: Ramón Saizarbitoria, Anjel Lertxundi, José Mari Iturralde, Pako Aristi y Edorta Jiménez. Idazle horiek hasi dira beren funtsezko eleberriak argitaratzen.

Eleberri hauen ezaugarri nagusia hirian kokatzen direla da. Orainaldiari

erreparatzen diote. Idazle gazte hauen oinordetza aztertuz gero konturatzen gara hiriak eta orainaldiak sekulako garrantzia hartzen duela.

Hiriaren ideia aldakorra. Dena den, azken arteotako eleberrian agertzen den hiria oso aldakorra da, eta ulertzeko ikuspegi desberdinak hartu behar dira kontuan: alde batetik, hiri orokorra nabar-

Anjel Lertxundi.

mentzen da, eta bestalde, hiri zehatza. Horretaz gain, alde batetik hemengo hiriekin egiten dugu topo –Bilbo, Donostia-San Sebastián, Baiona–, eta bestalde kanpoko hiriekin–New York edoartzelona, edo Los Ángeles. Eta Azkoitia eta Bermeo bezalako herri txiki eta lasaiak metropoli gisa aurkezten dizkigute. Hiri horretan, nolabait, ohiturak eta tradizioa gordetzen dute, baina, bestalde, bazterreko errealitate batetik bere burua hobetu nahian dabilen pertsoniarekin egiten dugu topo. Hala eta guztiz ere, hiria mende bukaerako larritasun existentzialaren irudia da.

Beste modura esanda, eta kontuan hartuz orokortzeak bere arriskua duela,

esan behar dut gaur egungo narratibak ez duela garrantzi handiko istorioak kontatu nahi (Ramón Saizarbitoria bezala, belaunaldi oso baten pertsonaia irudikatu nahi duela), baizik eta eguneroko bizitza irudikatu nahi du, alegia, zauriz josita dagoen mundu txiki hau.

GENEROKO LITERATURA. Horren guztiaren adibide garbia generoko literatura da. Literatura horretan eleberri laburra eta ipuinaren nagusitasuna agerian gelditzen da.

Esan dezakegu, salbuespenak salbuespen, euskal eleberriak hiri modernoa erakusten digula: musikaren garrantzia, hainbeste kezkatzen gaituen aisialdia, hiriko lanbideen abantailak eta eragozpenak. Eta batzuetan horrekin batera umorea, fantasia, zentzugabekeria eta erotismoarekin egingo dugu topo. Eleberrietan agertzen den hiri honetan ere politika azalduko da, noski.

Nolanahi ere, generoko literaturarekin batera eleberri historikoa sortzen da. Eleberri horrek, batzuetan, gertu dagoen garai batera eramaten gaitu, frankismora esaterako (Luis Mari Muxika, Pello Esnal), eta beste batzuetan historian zehar murgiltzen gaitu, generoaren ezaugarri guztiak eleberrian islatzeko (Edorta Jiménez, esate baterako).

Euskal idazleek ez dute genero terminoa atsegin, irakurleari zer aurkituko duen zehazki adierazten diolako (batez ere, generoak nahastuz, nolabaiteko originaltasuna bilatzen duten idazleek). Hala ere, esan behar da, generoko literaturak azken urte hauetan lortu duela bere nagusitasuna. Hainbat gai jorratu da: bidaietako kronikak, unibertsitateko esperientziari buruzko liburuak, polizi eleberriak, eleberri beltza, eleberri erotikoa. Generoko literaturak, halaber, erraztasun handiagoak eskaintzen dizkio eleberriari aurre emateko arazoak dituenari. Edozein irakurle grinatsuk berehala ohatzen da.

Hizkeraren egoera. Hizkuntzaren aldetik, asko landu behar da euskaraz idazteko edozein testu. Gaur egun esan dezakegu euskara batua nagusi dela eta gure eleberriak eta ipuinak, batez ere, euskara batuaz idazten direla. Haatik, aitor-tu beharra dago, oraindik desberdintasun franko dagoela. Zenbait idazleek euskara tradizionala aukeratzen du, hizkera kultura eta tinkoaren aldekoa delako. Beste batzuk, berriz, erraz ulertzen den eta guzti-ien eskura dagoen euskara erabiltzen dute. Idazle batzuk aldaketa filologiko eta estilistikoaren aldekoak dira, beste zenbait-ek, berriz, euskalkietara jotzen dute, alfabetoari dagokionez. Bi talde horiek eus-

kara hizkuntza praktiko bilakatu nahi dute, eta helburua lortuz doaz idazleen arteko lehia hazten den heinean. Hala eta guztiz ere, desadostasunak daude. Hizkuntza berri bat asmatu, idatzi hitz egiten den bezala, tradizioari jarraitu? *Otto Pette*: hamarkada honetan idatzita, eta lehengo euskal narratibaren eta oraingo euskal narratibaren arteko muga ezartzen du. Oso zaila izango da bere autorea Anjel Lertxundiaren ereduia kopiatzea.

Lehiaketaren eragina. Literatura-lehiaketak edo txapelketak dira azpimarratzeko beste alderdi bat. Txapelketa horiek eztabaida ugari sortu arren, euskal literaturan eta batez ere 90ko hamarkadan, idazle gazte askoren erreferentzi puntua izan dira, batik bat olerkariarentzat. José Luis Padrónek, esaterako, aipatzen du gaur egun lehiaketa horiek garrantzi handia izan dutela idazle berri asko sortu direlako, baina, alderdi txarrari ere erreparatzen dio, hau da, azterketa edo txapelketa itxura duen lehia gogorrek direla.

Kritikaren gaia zailagoa da aztertzeke. Ezin da zalantzan jarri idazlearen irudia garrantzitsuagoa bilakatu dela, egunkarietarako argitalpenen berri ematen hasi diren heinean. Baliteke, gaur egungo kritikaren egoera konpontzea Kritikariaren Elkarte bat eratu bezain laster, literaturaren beste arlo batzuetan geratu den modura.

Orain, behintzat, badakiguna zera da: egunkarietako kritika, hau da, larrialdiko medikuaren parte literario antzekoa, indar handiz sortu da. Hala ere, salbuespenak badaude, esate baterako, *Egan* aldizkarietako kritika monografikoa. Hamarkada bukaeran, halaber, euskal literaturako istorioen kopurua bikoiztu da.

■ 90ko

HAMARKADAREN OLERKIA

Etorkizunaren atera deika dauden izen berriei erreparatzen badiegu, konturatuko gara narratiba nagusitzen ari dela olerkariaren kalterako. Urte bakoitzeko 10/12 olerki argitaratzen dira, eta gaur egun kopuru berdinarekin jarraitzen dugu.

Belaunaldien arteko haustura. Galizia adibide gisa jartzen badugu, belaunaldien arteko haustura 1996an ospatutako I. Idazle Gazteen Jardunaldiaren eskutik dator. Han autore berriek zaharrak kritikatu zituzten. Gogoratzeke da aldaketa ezartzen duen une ironikoa: “De encontro a encontronazo”.

Gure literaturan ez dago halako hausturarik. Galiziako adibidearekin erkatuz

gero, baliteke gertuena dagoena olerkari gazteen topaketa izatea, alegia, 2000 urtean ospatutako “Vasca y Joven: Poesía y Futuro”, José Luis Padrónek sustatuta. Galdera eginez gero, Padrónek dio aldaketa nagusia honako hau dela: “gaur egun olerkari gazte gehienek euskaraz eta gazteleraz idazten dute. Horrek komunikazio kulturala aberasten

Pako Aristi.

du, eta euskal olerkariaren erreferentzi puntua da, beraien artean errespetatzeko eta estimatzeko. Oinarri horren gainean eraiki behar da etorkizuna”.

Ondoren beste jardunaldi berriak ospatuko dira: Bilboko Olerkariaren Bilerak, Galeuzkaren ospakizuna, antologia poetikoak. Baina, ez dirudi jardunaldi horiek belaunaldien arteko haustura dakartzatenik, Padrónek berak baieztatzen duen bezala: “gure artean (zorionez!) ez dira belaunaldien arteko hausturak ematen batzuk dioten bezala, baizik eta denbora eta garaia eraketa azaltzen duten izen berriak sortzen dira.”

● L. OLERKIAREN PULTSUA

Hamarkada honetan zehar 36 idazleek argitaratu du olerki-liburu bat gutxienez. Horietatik hogeita zazpi idazleek ez dute berriro ezer argitaratu orain arte. Horrez gero bi ondorio ateratzen ditugu: alde batetik, idazle horietatik, batzuk bere liburua hamarkada hasieran argitaratu dute, eta nahiz eta orain beste genero batzuetan argitaratzen jarraitu (ipuingintza, kritika), agian ez dute berriro olerki-liburu berriak argitaratuko. Ziur aski, olerkigintza utzi dute.

Bestalde, beste batzuk, berriz, hamarkada bukaeran argitaratzen dituzte haien lehenengo liburua (1997, 1998, 1999), baina beraien gaztetasunak eta kapitulu honen bidez garai zehatz bati ezarritako muga artifizialak (ez baina oso trebea etorkizun asmatzen), esaten digute idazten jarraituko dutela.

Zenbakiak haien ondorio propioak ateratzen dituzte. 90ko hamarkadan bi garai desberdintzen dira:

- lehenengoa, 1990 eta 1996 urteen artean. Garai honetan idazle berriek oso gutxi argitaratzen dute. Honako idazle hauekin egingo dugu topo: *Gemndo Markuleta, Javier Rojo, Andoni Tolosa, Joanes Urkixo, Karlos Linazasoro, Juanjo Olasagarre, Xabier Aldai, Harkaitz Cano, Aurelia Arkotxa, Rikardo Arregi Díaz de Heredia, y Juan Karlos Mugertza*. Olerkarietako liburua bakarra eta lau liburua artean argitaratzen dute urtean (1992. urtea).

- 1996 eta 1999 urteen artean produkzioa eta talde-argitalpenak ugaltzen dira, urtean 8 eta 10 liburu artean idatziz. *Pako Aristi, Gari Berasaluze, Isabel Díaz, Mirari García de Cortázar, Asier Serrano, Urzi Urrutikoe-txea, José Luis Padrón, Xabier Olaso, Igor Estankona, Castillo Suárez, Miren Agur Meabe, Pili Kaltzada, Otxoteko*.

Esan dugu, jadanik, zifra horien bidez azaleko azterketa egin dugula, eta azterketa sakonagoa egin beharko genukeela garaiko literatura bere osotasunean ezagutzeko.

● ESTETIKAK

80ko HAMARKADAREN OLERKARIAK. Euskal olerkian, Europako olerkian bezala, simbolismoa eta abangoardia izango dira joera nagusiak. 80ko hamarkadari hasiera eman zioten joera horiek, gaur egun, sona handia dute: ikusten dugu, halaber, 80ko hamarkadaren idazleek hamarkada honetan idazten jarraitzen dutela, euskal literaturari oso lan garrantzitsuak emanez. Bai garai honetako idazleek eta bai aurreko garaikoek

garrantzi handiko lanak argitaratzen dituzte, agerian utziz denboran ez dagoela inolako mugarik: Patxi Ezkiaga, Felipe Juaristi, Itxaro Borda, Koldo Izagirre, Joseba Sarrionandia, eta haien aurretik daudenek, Bitoriano Gandiaga, Juan Mari Lekuona, Mikel Lasa, Amaia Lasa, Joxean Artze.

Horrela 90ko hamarkadak aurreko garaiko idazleak eta lanak bereganatu ezezik, aitzindarien lana ere sendotzen du. Horrek adierazten digu, berriro, euskal literaturan ez dagoela belaualdien arteko hausturarik. Olerkiak ez du kentzen, baizik eta ereduak eta ibilbideak batu.

OLERKIAREN HIZKERA DESBERDINAK. Hamarkada honetan hizkera ugari egongo dira. Horrek azpimarratzen du, olerkari bakoitza mundu bat dela, eta olerkari bakoitzarengan bere mundua islatzen dela. Nolanahi ere, hamarkada honen literaturak erakusten ditu kontuan hartu beharreko joera estetiko desberdinak.

Idazleei ez zaie gustatzen literatura-estetika edo psikologia desberdinak okorkean aztertzea, eta olerkariak nahi izaten dute haien olerkigintza banaka aztertzea. Ez zaie arrazoirik falta. Hala eta guztiz ere, euskal literatura eratzeko, joera guztiak zehaztu nahian dabilenak, lehenik, joera guztietan errepikatzen diren ezaugarriak hartu behar ditu, eta bigarrenik, joera desberdinak azpimarratu behar ditu.

UNIBERTSO KOMUNAK. Baliteke, benetan, bolbora aurkitu nahian egotea, eta are gehiago kontuan hartzen badugu, idazle gehienek ez dituztela joerak edo korranteak jarraitzen. Haatik, aipatzekoa da, olerkariak beti bere sorkuntzako "beste sentsibilitatea" agerian utzi nahi dutela, "beste sentsibilitate" horrek, korrante estetikoak gutxietsita edo ez, autore desberdinengan ematen diren unibertso berdinez hitz egiten digutelako, bai irakurketei dago-kionez eta bai idazteko moduari dago-kionez.

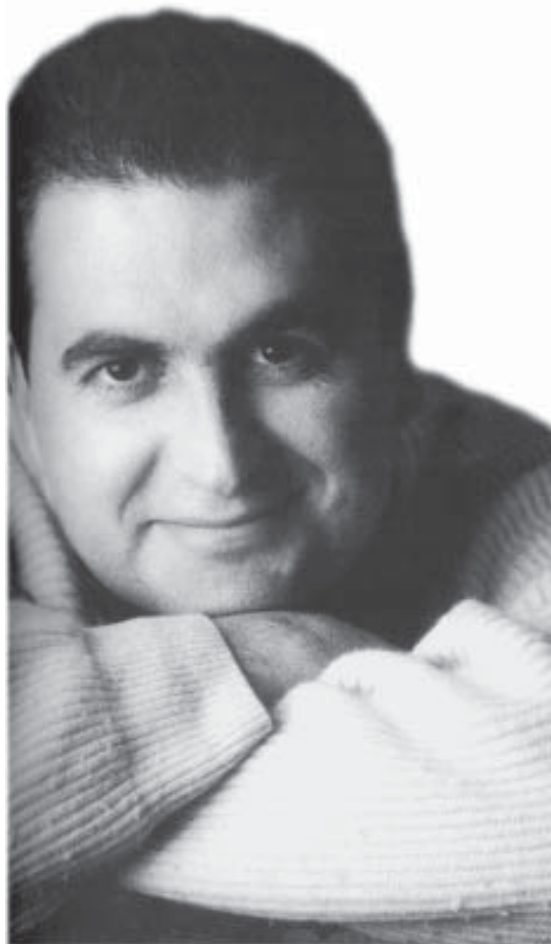
Sinbolismo intimista. Lehenengoz, sinbolismo intimista azpimarratuko nuke. Olerkariak bere ni-a agertzen du bere osotasunean, gertatzen den guztiaren neurri osoa, ideiarekin hausten du metafora edo sinboloaren alde eginez, egunerokotasunarekin egiten du topo berriro, eta maitasuna eta maitasunik eza gai nagusitzat hartzen ditu.

Nire ustez, aurretik "beste sentsibilitatea" deitu izan duguna bat dator sinbolismo intimista horren funtsarekin. Ideia hori Espainiako olerkigintzatik hartu da. Espainiako olerkigintzan ideiak bi esanahi ditu konpromisoa adierazten duenean, gogoan izan behar baitugu joera horren

jarraitzaileak nabarmendu direla ere komunistak izateagatik.

Barrokismoa. 90ko hamarkadan joera barrokoak ere emango dira. Joera horren eraginik garbiena hiztegiari aurkituko dugu.

Kulturalismoa. Hamarkada hasieran nagusitzen den joera kulturalismoa dugu. Horrekin esan nahi dudana zera da: Espainiako Nobisimoek egiten duten antze-

Karlos Linazasora.

ra, euskal idazleek, bai kulturaren eta bai irakurketan dauzkaten erreferentzia pertsonaletara jotzen dute. Horregatik, olerki-liburuetan aipamen ugari aurkituko dugu. Estetizismoa nagusitzen da, ironiaz zipritzinduta.

Esperientziaren olerkia. "Esperientziaren olerkia" deitu dugun honek eragin handia izan du euskaraz idatzitako euskal olerkian: olerkariak gogoeta egiten du, bere eguneroko bizitzaren ni-aren bidez. Narrazioa erabiltzen du eta bere bazarriketaren edukia fikziozkoa da. Hau da, askotan izugarritzko aldea dago olerkian agertzen den pertsonaiaren eta autorearen artean.

Konpromiso soziala. Hamarkada honetako ibilbide poetikoan herriarekiko konpromisoa ere nabarmentzen da. Bárbara Harlow-ek *Literatura y Resistencia* liburua argitaratzen du. Liburu hori oso ezaguna da galegora egin zen itzulpenarengatik. Liburu horri erreparatu diot, han aipatzen diren irizpide askok gure errealitatea interpretatzeko balio dutelako. Harlow-ek dio abangoardia poetikoak direla independentzia nazionalaren bideari atxikitzen zaizkion urratsak. Herri oinordea eta hitzaren gizatasuna defendatzen du, horregatik, erotismoa eta maitasuna elkarrekin agertuko dira horrelako liburuetan. Horretaz gain, kultura uniformearen aurkako jarrera kritikoa zabaltzen da. Surrealismoaren aldekoak dira erabat joera honen jarraitzaileak eta olerki luzea bultzatzen da. "Parte hartu" da joera honen dema, eta zalantzan jarriko dira mendebaldeko kulturaren balioak.

Errealismo gordina. Amerikako iparraldetik iritsitako joera honetan ere jarraitzaileak izango ditugu. Errealitatearen alderdi gordinena agerian uzten da, hizkera zuzena erabiliz eta anbiguotasunak alde batera utziz. Joera honetan ere ironiak badu lekurik.

Feminismoa. Feminismoaren autoritateak ere bere aipua merezi du. Gure artean emakume garrantzitsuak izan ditugu, eta beti emakumearen izaera azpimarratu dute. Horien artean Amaia Lasa aipatuko nuke. Joera honek eragin handia dauka arlo berrietan: olerkigintza berrian erotismoa eta emakumearen askatasun indibidualari erreparatzen zaio.

● IDAZLEA ETA BERE LANA

PAKO ARISTI (1963)

Castletown (1996).

Oherako hitzak

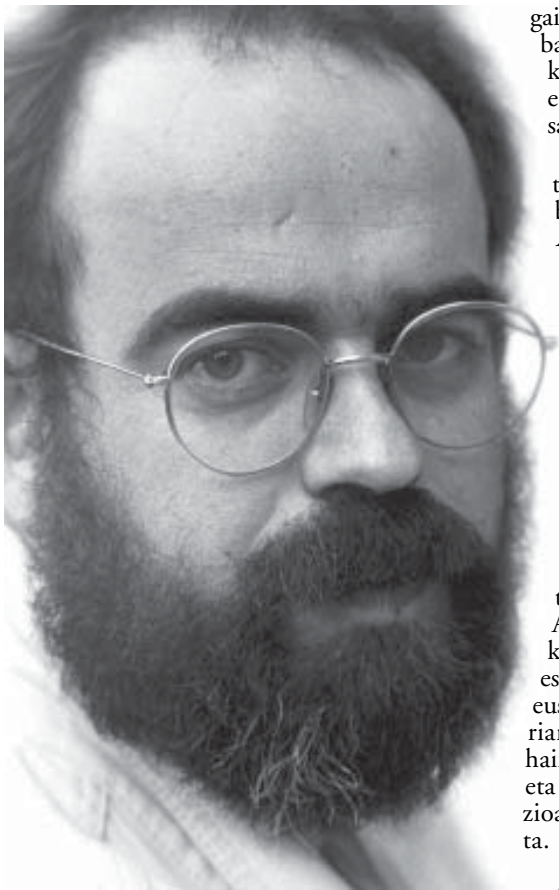
(Nanas para despertar) (1998).

80ko hamarkadan orduko olerkari gazte asko ezagutzera ematen dira: Felipe Juaristi; Edorta Jiménez, Iñigo Aranbarri, Karlos Linazasora.

Pako Aristik, berriz, *Castletown* liburua argitaratzen du hitz lauz, olerkigintza alde batera utziz, eta bere narraziozko gaitasuna erakutsiz.

Lehenengo liburuari egindako hitzurrean hainbat giltzarri aurkitzen dugu prosa poetikoan idatzitako poema luze horien bilduma interpretatzeko:

"Guztiok mapa sekretu bat behar dugu bizitzaren alderdi aldagaitzari aurre egiteko. Hona hemen nirea.... Mapa hori ematen dizuet, zera imajinatzeko: abenturako pelikuletan antzera, orain zuen eskuetan uzten dudana dela, hiltzorian

Felipe Juaristi.

dagoen batek arkupe baten iluntasunean ematen dizuen mapa itxurako paper misterioitsu hori”.

Dena delako autore horrek, bere idazlana abentura kutsu honekin hasten badu, bukaera arte mantenduko du izatera deskribatzaile hori. Bere liburuetan idazlearen bizitzaren pasarte asko agertzen dira, irakurlea oso giro partikularrean murgildu nahi da. Horretaz gain, ironia-ekin ere egingo dugu topo.

Pako Aristik askotan Manuel Rivas-ren obra ekartzen digu gogora (John Berger-en izena ez da alferrik aipatzen): pertsonaiek bihotz ona daukate, atseginak dira, umilak, biografikoak, hortik zehar baztertu dituzten gizakiak.

Aristik bere lanak baseri-giro latz batean kokatzen ditu, bai bere narratiban eta bai bere olerkigintzan. Pertsonaia guztiek alderdi tragikoren bat dute eta hori beti uzten du nabarian.

AURELIA ARKOTXA

ATARI AHANTZIAK

(Trampas del olvido) (1993)

Aurelia Arkotxaren estilo poetikoak ere simbolismora garamatza. Horretaz

gain, Kulturalismoa ere bere obran barneratzen du, baina, zinemarekin eta, batez ere pinturarekin egindako elkarrizketarekin ere saiatzen da.

Hiztegi impresionistarekin batera, testuko sentsibilitateak bat bateko egiturak babesten ditu. *Atari ahantziak*, bizitzaren geografiko alderdi desberdinen aurkikuntza da. Alderdi horietatik askok idazlearen bizitzarekin zerikusia dute. Horrek sinbologia propioaz eta singularraz inguratzen du idazlana.

Aurelia Arkotxaren bigarren liburu, *Septentrio*, aurreko joeratik guztiz kanpo dago, eta era berean, bereziki luzea den eta isilunez beteriko bertsoa erakusten digu. Nolanahi ere, Aurelia Arkotxak hainbeste atsegin duen kulturalismoa berreskuratzen du, esaterako, Terrano vako (Canada) euskal bale-harrapatzaileen aztikeriari dedikatutako testuetan edo hainbat aipuren bitartez adierazita eta Euskal Herriko marinel-tradizioaren oroimenean nabarmenduta.

ARREGI DÍAZ DE HEREDIA, RIKARDO (1958)

Hari hauskorrak

(Briznas de la herida) (1993).

Kartografia (1998).

Hamarkada honetako idazle nagusienetariko bat da. Bere liburuak *Hari hauskorrak* Kritikaren Saria merezi izan zuen. Idazle honek ez du oso azkar idazten eta noizean behin argitaratzen duenez irakurleak irrikitan egoten dira bere obran zain. Bere bigarren olerki-liburuarekin, *Kartografia*, Kritikaren Saria jaso zuen berriro.

Arreguiaren olerkia erraz ulertzen da, bere irudiengatik baino gehiago, olerkiaren barruko egiturarengatik, etengabe gogoeta egitera eramaten zaituelako eta espresatzeko oso eredu sendoak dituelako

Transkripzio musikala. Bere obraren tonu poetikoak aparteko kapitulua merezi du: erritmoduna, erraza, sinbolismoaren jarraipena, baina hein berean egunerokotasunaren muga gainditzeko gai. Bere obraren eredu poetikoak ugari dira. Markuletak lehenengo liburuaren diskurtsoa Jazzaren tortsoiarekin konparatu zuen, eta orain, badirudi, idazleak bere bigarren obran, musika klasikoaz apainduta dagoen dialektika baten bila dagoela. Ez dirudi bakarrik; baizik eta obra hau musikari dedikatzeaz gain, liburuaren zatik Sinfonia moduan antolatuta dute.

Olerki bat. Ez nuke nahi Arregiren obra honen azalpena bukatu«66 lerro hiri situatuan» (60 versos en la ciudad situada) aipatu gabe. Lan honek Herbert goarazten du, eta Sarajevoko tragediari

dedikatuta dago: idiosinkrasia bikoitza duen olerkia da, eta beste lan batzuetan bezala, nahasten du ikusten den dardara eta ikusten ez dena.

BERASALUZE, GARIKOITZ (1975)

Azaro Urruneko intifidak (Intifada del Incierto Noviembre) (1996).

Liburu lehiatsua da, baina, horretaz gain, egungo euskal olerkigintzaren kezka uzten ditu agerian.

Maitasunen elkarketa. Olerkariak berak liburu nola irakurri esaten du: “oro har maitasun olerkiak dira, baina, herri batenganako maitasuna, Euskal Herria, eta nire bikotearenganako maitasuna. Zaila da bi maitasun horiek elkartzeko, baina hori izan da nire asmoa”.

Olerki soziala? Idazleak dioena kontuan hartuz, hau da, euskarazko olerki soziala olerki berritua dela, eta hain berria denez beste izen bat izan beharko lukeela, gogoeta hauek aipatzen ditugu: “Noski, olerki soziala dela, aipatzen duena eta nola aipatzen duen kontuan hartzen badugu. Baina, gure estiloa eta olerki soziala izendatu dutena oso desberdinak dira.”

Irudi poetikoaren nagusitasuna. Berasaluzek irudi poetikoa nagusi den abangoardia bilatzen du, eta hori da, nire ustez, lan honen lorpen handiena. Bertso asko zizelkatuta aurkezten dizkigu. Bertsoek irakurlea liluratzen duten bezala nahastu dezakete, baina, hau ez da harritzekoa, kontuan hartzen badugu abangoardiako olerkiaren oinarria logika eza eta haustura dela.

CANO, HARKAITZ (1975)

Kea behelainopean bezala

(Humo perfectamente niebla) (1994).

Harkaitz Cano izen handiko idazlea da autore berrien artean. Gaur egun literatura lanbide gisa izan dezakeen gutxienetariko bat da.

Kea behelainopean bezala, bere lehen olerki-liburu da, nahiz eta idazlan desberdinetan hainbat olerki aurkitu. *Norbait dabil sute-eskailenan behera* (Alguien corre por la escalera de incendios) bigarren olerki-liburu da eta New York hirian bolada luzea pasa ondoren idatzi zuen.

Surrealismoa. *Kea behelainopean...* liburu hau, oro har, surrealista da, baina, ez du gai soziala alde batera uzten. Lan honen alderdi soziala inudikatze, Yoguslaviako guda aukeratzen du. Olerkiak natura —eta identitate— sinbiosia da eta modu errazean eta alaian irudikatzen du. Nahaste bat. Esan dugu ez dela bere olerki-bilduma bakarra. Bere lana *Telefono kaiolatuak* (Teléfonos enjaulados) nahaste-liburu da, eta han kontaketa laburra eta olerki laburragoak eta intimistagoak nahasten ditu.

Norbait dabil sute-eskaileran behera liburuan, berriz, errealismo mikatzera jotzen du bazterreko bizitzak erakusteko. Oraingoan olerki narratiboa erabiltzen du.

GARCÍA DE CORTÁZAR,
MIRARI (1969)

Poesiaren magalean

(En el regazo del verso) (1995),

Itzaleko hitzak

(Abecedario de la sombra) (1995),

Oroimen bizi eta margulduak

(Vieja memoria viva) (1997).

Kea urruntzean

(El adiós de la niebla) (1998).

Mirari García de Cortázarren olerkigintzak esperientziaren olerkia deitu dugunaren barruraino garamatza. Bere estiloan nabarmen gelditzen da Mikel Lasa eta Arantza Urretabizkaia olerkariaren eragina.

Sentsibilitatetik. Mirari García de Cortázarrek sentsibilitatetik abiatuta idazten du. Natura bere idazlanen jatorria izango da. Bere obra, itxuraz baliorik ez duten objektuetan sartzen da, eta bere kosmos afektiboan kanporatzen ditu. Olerki analogikoa egiten du metaforeta-joaz.

García de Cortázarrek hiztegia zain-tzen du: oso aberatsa eta kultua, atsegina eta oso landua. Bere olerkigintza inpresionismoa eta sinbolismoa artean murgiltzen da. Behatzen eta galdetzen du, bere olerkiek inguruan duten guztia ulertzen.

LINAZASORO, KARLOS (1962)

Udazkeneko karabana erratuak

(Errátil caravana de otoño) (1991).

Apunte eta ahanzdurak

(Apuntes y descuidos) (1993).

Euriaren eskuak

(Las manos de la lluvia) (1995).

Joera ugari. **Linazasoro olerkariak joera desberdinak aurkezten dizkigu.**

Bere lehenengo liburua esperientziako olerkian murgiltzen da, eta irakurketa narratiboa eta exotikoa eskaintzen digu. Bigarrenean, metaliteraturarekin egiten du topo eta ironia iragartzen digu, eta hirugarren olerki-liburuan maitasunaren barrualdea erakusten digu.

Joera desberdinetan murgiltzen den olerkari honek zenbait ipuin argitaratu du azken urte hauetan, nahiz eta haurrentzako olerkiak argitaratzen jarraitu.

MARKULETA, GERARDO (1963)

Larrosak noizean behin

(Rosas de vez en cuando) (1990).

Sagarraren hausterrea

(La ceniza del manzano) (1994).

Hauta lanerako poemategia

(Poemas para elegir) (1999).

Esperientziaren olerkia. Markuletak zaindu du beti esperientziaren olerkiaren ibilbidea, bere alderdi guztietan.

Normalean, bere olerkiak laburrak izaten dira eta gogoetan eta ironian murgiltzen dira. Azkeneko olerkiak ulergarriagoak dira.

Bere olerkigintzak olerkiaren “zentzurik eza” dakar, nahiz eta bere eraginaz eta babesaz jabetu.

Bere lehenengo olerkia joera “minor” batean murgiltzen da, ondoren gizakiei buruzko gogoeta bilakatu delarik.

Olerkiak hitz-joko batean eraikitzen ditu. Marluletak ez du ariketa formala hutsa proposatzen, baizik eta, pentsamendua eta hitzaren arteko joko probokatzailea proposatzen du.

MEABE, MIREN AGUR (1962)

Oi hondarrezko emakaitz (Oh tempestuosa mujer de arena) (1999).

Azalaren kodea

(El código de la piel) (2000).

Hizkera barrokoaren plazerra. Nahiz eta bere lehenengo liburuak joera barrokoa aurkeztu, bigarren liburuari erreparatuko diogu. Bigarren liburu hori ezagunagoa da gure artean, eta lehenengoak baino edizio gehiago izan ditu.

Meaberen idazkera poetikoak itxura ugari ezartzen ditu hitza landu nahian: erotismoa nabarmentzen da; horretaz gain, hizkera zientifikoa erabiltzen du, nolabaiteko originaltasuna lortzeko, eta biologiak, bere obran, egiten du topo emakumeari ematen dion garrantziarekin.

Idazleak ez du ezkutatu barroki-moa eta irudi-jokoa atsegin duela, lengoaiarekin gozatzea gustatzen zaio.

Egunerokotasunak ia olerki guztien emozioa gainditzen du.

OLASAGARRE, JUANJO (1963)

Gaupasak (Toda la noche) (1991).

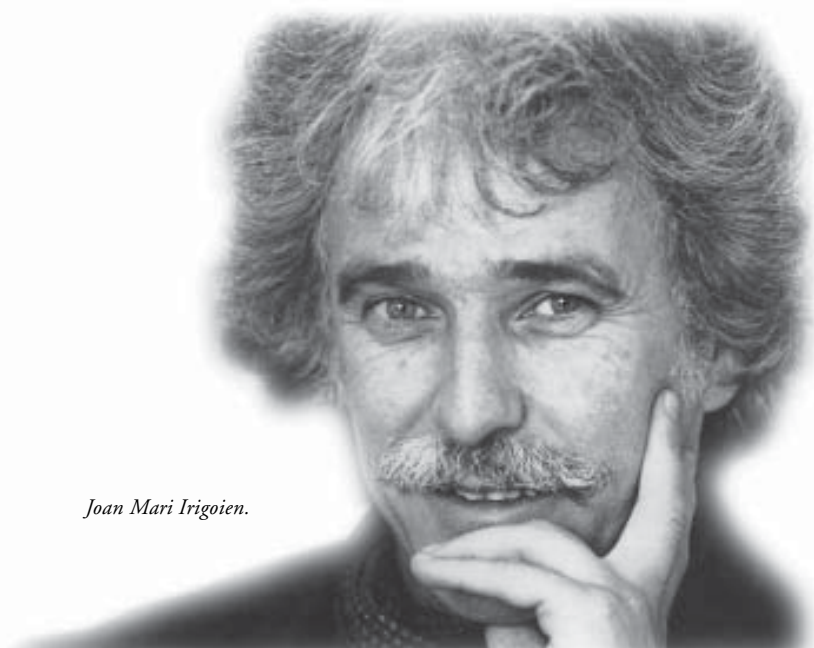
Bizi puskak (Pedazos de vida) (1996).

1995ean, Juanjo Olasagarrek jaso zuen Banco Central Hispanok antolatzen duen Imaginate Euskadi de Plata saria *Bizilegearen legeak* (Las leyes de la ley de la vida) idazlanarekin. Bere azken obra *Bizi puskak* da. *Spoon River* liburuaren jarraipena da, eta joera eta erregistro ugari ditu.

Gisa-mosaikoa. Legeak eta gaiak bat egiten dira ziklo desberdinetan: amodioa, heriotza, nahia, Euskal Herria, tabakoa, bakaradadea, bizitza, errautsa, kartzela, denbora, filosofia. Hainbat alderdi erakusten digu: gaiaren unibertsoa, bizitza osoa, pertsonaia ugari, hamaika ahotz, olerkia, olerkiaren parodia, egunerokotasuna, idazkera antirretorikoa... Olasagarrek mosaiko nagusi bat eraikitzen du Euskal Herriko errealitatera gerturatzeko.

Diskurtso gurutzatuak. Bere liburua Errusiako panpina horiek konpara dezakegu, alegia, barrualdean panpina gehiago gordetzen dituzten horiek. Horrela, espikatu ahal izango genuke zein pertsonaiek hartzen dute parte, zerikusia duten gaitan. Teknika horrekin perspektibismoa lortzen du, hau da, pertsonaiek pertsonaiei buruz hitz egiten dute, edo pertsonaia baten obra poetikoa aztertzen da, edo beste bat aurkezten digute, Gil Bera idazle nafarraren liburu bat irakurri.

Autoreak berak argitzen digu bere asmoa: “egunero gertatzen diren istorioak kontatu, metaforak gehiegi erabili gabe. Hizkera argia eta arruntarekin.”

Joan Mari Irigoien.

Aingeru Epaltza.

PADRÓN, JOSÉ LUIS (1970)

Itzal izotzezkoan bildurik

(El hielo dos veces) (1997)

Txori erratuen bilera (Reunión de aves peregrinas) (1998).**Ibaia euri erasoetan bezala** (Como el río en medio de la tormenta) (1999).

Gaitasun poetikoa. José Luis Padrónen olerkiak alaitasuna dakar: maitasuna hartu eta eman egiten du. Jokaera hori aztertuz gero honako hau ondorioztatzen dugu: ez dago ezer sorkuntza poetikoaren kanpo: une oro, hitz oro, poetika izan daiteke. Muturreraino arriskatzen du espresatzeko gaitasuna, horrenbestez, batzuetan olerki guztiek ez dute argitasun bera. Hala ere, aise lortzen du, bere sorkuntzaren sentsibilitateak lantzen duen metafora, espresioa eta hiztegia.

Unearen poetika. Padrónek unea pizten eta goraiatzen du, ondoren betirako galtzeko. Bere sorkuntza poetikoa heriotza gaitzaren sendabidea da, bizitzan ematen den garrantzi handiko ekintza da. José Luis Padrónen olerki guztietan maitasuna agertzen da, maite izan den guztiaren galera inudikatzen.

Padrónek begien ireki eta itxia metafora gisa erabiltzen du, filosofia eta lirika-ren elkarketa eta paradoxa inudikatzen.

Ikusten ez dena. Ikusten ez denaren olerkiari dagozkion ezaugarriak ere aurkituko ditugu: paralelismoa, oso olerki biribilak. Horretaz gain, aditza faltan duten olerki luzeak ere aurkituko ditugu, izena nagusi bilakatuz.

1999an Kritikako Saria jaso zuen olerki honek elkarriketa poetikoa ezartzen du, natura eta materiaren funtsa bat egiten diren lekuan.

■ NARRATIBA 90KO HAMARKADAN

■ NARRATIBAREN ARLOAN

MERKATARITZA LITERARIOAREN ERAGINA.

Literaturak merkataritza-sistemari dagozkion formulak erabiltzen hasten denetik, euskarazko narratiban aldaketa handia emango da. Eleberrria ezezki, kontaera laburra ere asko hobetuko da. Era berean, eleberrigileek maila handiagoa lortzen dute, baina Europako eta munduko idazle ospetsuen maila lortu gabe.

Sistema literarioa finkatzen da, alegia, Even Zohar kritikoak esan zuen bezala, merkataritza literarioko nagusitasunaren eskutik komunikabide-sistemaren berrikuntza dator. Aurreko sistemak, idazlea eta irakurlearen arteko harremanari bakarrik erreparatzen zion, hau da, idazlanaren igorleari eta bere hartzaileari.

Gaur egun egoera aldatu da, bitartekariari garrantzi handiago eman zaielako: batez ere argitaletxei.

Hona hemen komunikazio-eskema zaharra:

IGORLEA Õ MEZUA Õ HARTZAILEA
TESTUINGURUA Õ BALLABIDEA Õ KODEA

Eta hau gaur egungoa da:

PRODUKTUGILEA Õ PRODUKTUA Õ
Õ KONTSUMITZAILEA
ERAKUNDEA Õ MERKATUA Õ ERREPATORIOA

Beraz, egoera berri batean gaude. Jadanik, liburua ez da “militantziatik” argitaratzen, eta horrela izango balitz, egoikituko dira merkatuko produktu bilakatu izanak dakartzan motibazioetara.

Eta nahiz eta ezin zalantzan jarri liburuaren balio kulturala, ezin gaitu harritu argitaletxeek zenbait aldaketa egiteak, etekina ateratzeko asmoz –normala denez–, esaterako: jarraibide literarioak aldatu eta idazleen eta argumentuen literatura ulertzeko jarraibideak aldatu.

Idazlearen profesionaltasuna. Egoera berri honek idazleak profesionalak izateko aukera dakar. Egia da, gure merkatuak, oso handia ez izan arren, ez diela idazleei segurtasunik ematen, eta horrenbestez, bestelako ogibideak bilatu behar dituzte literaturaz gain: gidoilariak, telebistako langileak, irakasleak, batez ere, euskarakoak, unibertsitatekoak, etab.

Interesgarria litzateke idazleen bidaia aztertzea lanbide desberdinetik zehar: hasieran gehienak irakasleak dira, ondoren euskararen munduan murgiltzen dira. Gero kazetari sartzten dira, eta gaur egun gehienek euskarekin eta hitzaren industrian lan egin arren, lanbide desberdinetara ere jotzen dute, esaterako: marketing, arantza-enpresa edo flota...

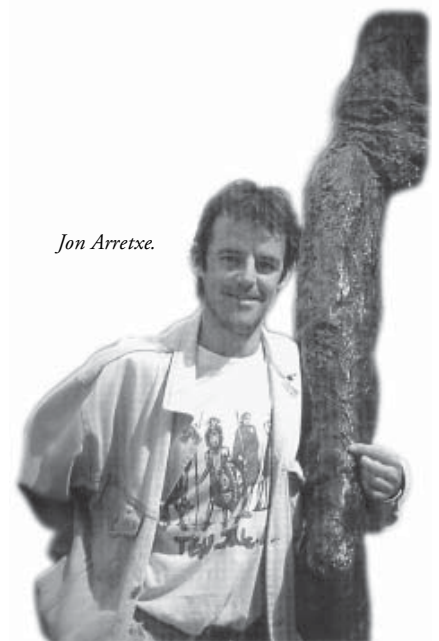
HIERARKIA Y KANONA. Gizar te literario batean eta literatura sistema bilakatu den

gizarte batean ondorioak ugariak eta garrantzi handikoak dira, nahiz eta denak positiboak ez izan. Berehala sortzen da hierarkizazioa edo kanonizazioa.

Zaharrak. Oro har, narratibaren arloan bi alderdi desberdinu ditzaizkegu: lehenengoan, aurreko garaikoak izanda hamarkada honetan idazten jarraitzen dutenak aurkituko ditugu. Horren ondorioz, idazle horiek ibilbidea luzatu eta finkatzeaz gain, irakurleen goraiapamena jasotzen dute. Horien artean aipatzekoak dira: *Joxe Mari Iturralde, Edorta Jiménez, Itxaro Borda, Pako Aristi, Xabier Mendiguren, Juan Luis Zabala, Aingeru Epaltza, Manu Ertzilla.*

Berriak. Hamarkada hasieran idazten hasi direnen artean desberdintasunak daude, batzuk irakurleen onespena izan dute, eta beste batzuk ez, baina hurbileko etorkizuna idazlanak baloratzeaz arduratuko da. *Harkaitz Canoren* narratiba adibiderik argiena da, baina, horretaz gain beste idazle batzuk ere aipatzekoak dira: *Joxe Belmonte, Xabier Montoia, Karlos Linazasoro, Jon Alonso, Jokin Muñoz, Patxi Iturreri, Jabier Muguruza, Paddy Rekalde, Ur Apalategi, Jon Arretxe, Yolanda Arrieta, Antton Luku, Jasone Osoro, Ixiar Rozas, Unai Iturriaga, Javi Cillero, Ana Urkiza.*

Bestalde zaharragoak diren idazle batzuen lan berriekekin egiten dugu topo: *Luis Mari Muxika, Pello Esnal,* eta horiekin batera izen berriak: *Abelin Linazasoro* o *Juanjo Gabiña.* Hala ere, guk ezin dugu ziurtatu idazle hauen jarraipena.

Jon Arretxe.

Hamarkada honetan olerkari askok narrazioaren arloa ere jorratu dute: *Iñigo Aranbarri, Manu Ertzilla, José Luis Ota-mendi*.

Literaturaren eta sozioliteraturaren egoerak oso desberdinak dira, horregatik zaila da sintesi-lan bat egitea.

Idazle-talde ugari daude, bai nortasuna kontuan hartuz, eta bai adina kontuan hartuz. Era berean pluraltasun berarekin egingo dugu topo, estetiken, joeren eta estiloen arabera sailkatuz gero.

ESTETIKA UGARI

Gure narraitibaren estetika aztertu behar izango bagenu, ikusiko genuke literatura unibertsalaren estetika desberdinen gertu dagoela. Hemen ere denetik irakur dezakegu, eta orain, are gehiago, euskarara itzulita dauden obra gehiago baitaude.

Itzulpenaren arloak, aparteko kapitulu bat merezi du, zalantzarik gabe, baina, ekin diezaiogun berriro estetika desberdinei:

LAU JOERA. Gure ustez, euskaraz egindako narraitiban lau joera estetiko daude. Baliteke pentsatzea bestelako joera literarioak alde batera uzten ditugula sailkapen honen bidez, baina guk nahi izan duguna zera da: gure artean gehien erabiltzen diren joeran sailkatu. Sailkapen hori eginez gero, egungo euskal narraitibako mapa-zatirik nagusia osatzea lortuko dugu.

Narraitiba fantastikoa. *Axagaren* y *Sarrionandiaren* narraitibek irekitzen dituzten bideek Jorge Luis Borges y Julio Cortázarengana eramaten gaituzte zuzenean. Narraitiba fantastikoak aipatutako estetikari indarra ematen dio. Kausa logiko batetik kausa magikoa sortzen da, egunero gertatzen ez dena.

Joera honek errealitatearen alde iluna edo misterioa azaleratzen du, eta, ondorioz, ezustekoz josita dagoen narraitiba bat lortzen da. XIX. mendeko errealismoa gaingaitu behar da, eta gizakia misterioa eta magia artean kokatu behar da.

Narraitiba errealista. Literaturak aditza ematen du inguruan daukan guztia. Nahiz eta azken urte hauetan "errealista" terminoak beste esanahi batzuk hartu, gaur egun, oraindik, errealitatea imitatzeko datza. Errealismoak bere baitan gordetzen du Aristotelesen mimesi edo imitazioaren kontzeptua: lan literarioek errealitatearen ispilua izan behar dute, eta kontaktzen dena irakurleak ezagutzen dituen edukiak izango dira.

Narrazioa errealitatearen menpe dago: leku zehatzak, pertsonaia zehatzak, ezau-

garri ezagunak eta zehatzak dituen ingurua.

Narraitiba errealista garratza. Joera honek Ipar Amerikako korronea jarraitzen du. Han nolabaiteko nihilismoa eta antiheroee pertsonaiaren irudia aldarrikatzen da...

Absurdoaren narraitiba. Franz Kafkaren mundu literarioaren irudikapen da. Narrazioa unibertso ilun baten berri ematen saiatzen da. Gaur egungo literaturan, absurdoak ñabardura existentzialistak har-

horrela sailkatzen ditu: gai-eleberriak edo gaiaren arabera idatzitakoak (tesi-eleberria, filosofikoa, eleberri katolikoa); bereizteko teknika batekin garatzen diren eleberriak (eleberri epistolarra, esperimentala, estrukturala), eta azkenik, genero desberdinetako eleberriak: eleberri poetikoa, eleberri historikoa...

GENEROKO LITERATURA

Generoko literaturaren berpizkunde berri baten aurrean gaude.

Hasiera batean berpizkunde hau **polizi eleberriaren** inguruan murgiltzen bazen ere, gerora, bestelako generoak nagusitu dira, esaterako **eleberri erotikoa**. Garai berri bat dator generoko eleberriarentzat. Polizi eleberriaren aldaera desberdinak garatzen dira (zinemarekin estu lotuta, generoko literatura eta joera klasikoak bat eginez, edo gure gaurko egoera politikoari lotuta), baina bestelako generoak ere badaude: umorezko eleberria, literatura historikoa, zientzia-fikzioa, bidaetako kronika...

Lanbidearen eragina. Beste arlotako zenbait profesionalak literaturan islatzen du bere lanbidearekin lortutako ospea, esaterako, telebistaren bidez narrazioaren munduan sartzen direnak.

Kiosko-literatura. Euskal argitaletxeak irakurketa sustatzen saiatzen dira ikastoletatik kanpo, horren ondorioz, erraz irakurtzen diren hainbat poltsiko-liburuen bildumak sortu dira. Baina gai honi aurrerago helduko diogu. Proiektu hori kiosko-literatura deituriko ideien antzekoa da: *Mila bidai, Enbido txikim, Zer-berri*, horiek, liburuak denon eskura jartzeko proposamenak dira. Eta proposamen horien adibiderik argienak bidaetako kronika edota abenturazko erreportaje desberdinak dira.

Proiektu horretan "Gara" egunkariaren lana goraiatu behar dugu, azken orrialdean autore desberdinetako eleberri laburrak kapituluka argitaratzen aritu delako.

LITERATURA OROITZAPEN GISA. Idazleen artean literatura oroitzapen gisa ere, finkatzen da.

Gai nazionala. Eleberriak, gaur egun, oroimen kolektiboa berreskuratzeko erantzukizuna hartzen du bere gain. Horrek, belaunaldien arteko fideltasunaren ideia, berriro, ekartzen digu burura (*Axagak*, esaterako, kontaktzen digu nola ezagutu zuen Euzkadi izeneko herri bat).

Ildo beretik, Guda Zibilari begiratzen dion eleberria agertzen da. Oso lan onak

Edorta Jimenez.

tzen ditu: pertsona hortik zehar utzitako gizakia da eta ezin du bere existentziaren helburua justifikatu. Errealitatea horrela aurkezten digute: absurdoa, kaotikoa, eta pertsonaia errealitate horretan bizi da erantzunik gabe, ez aurrera, ez atzera. Gizakia biluzik eta babesik gabe dago bizitza eta mundu honen erdian.

Demetrio Estébanez Calderónek bere *Diccionario de palabras literarias* lanean eleberriak hiru taldetan banatzen ditu: *akziozko eleberriak* (abentura, bidaiak, polizi eleberriak), *personaia-eleberriak* (autobiografikoa, psikologikoa sentimental), *leku-eleberriak* (giro edo leku zehatz bati erreparatzen diotenak).

Egia da, sorkuntza literarioak bestelako ikusmoldeak dituela, eta Calderonek

daude: *Patri Urkizurena*, *Andoni Egañarena* (horrek bere eleberria militarren maxinada aurretik kokatzen du), *Iñaxio Mujikarena*. Horiek guztiak *Joxe Austin Arrietak* irekitako bidea jarraitu zuten. *Luis Mari Muxikak*, zenbait eleberri argitaratu zuen garaiko erlijioaren nonahikotasuna gaitzat hartuz. Eta jakina, Franco aurkako erresistentzia idazle askoren gaia izan da (*Pello Esnal*, *Edorta Jiménez*).

Oroitzapenak nortasunaren ideia ba-besteko erabiltzen dituzte, batez ere nortasun hori galtzeko zorian dagoela pentsatzen den garai batean. Horregatik, oroimena funtsezkoa da euskal literaturan. Gizakiaren nortasuna eta nortasun kolektiboa zalantzan jarri duena gizartea bera izan denean, ideia batzuetara jotzeko beharra dugu, jakiteko nola berreskuratu izakia gizaki gisa eta bere barruko singulartasuna, esaterako: hizkuntzekiko errespetua, jaioterriari erreparatu eta oroitzapenaren balio handitzea.

Eleberri psikologikoa. Eleberri psikologikoa eta poematikak aparteko lekua dute gure literaturaren apalean: *Juan Luis Zabala*ren obra (pixkanaka akzioa nagusituz doa bere narratiban), eta introspektiozko eleberriek agerian usten dute beraien jarraipena eta garapena, esate baterako: *Lourdes Oñaederraren* obra.

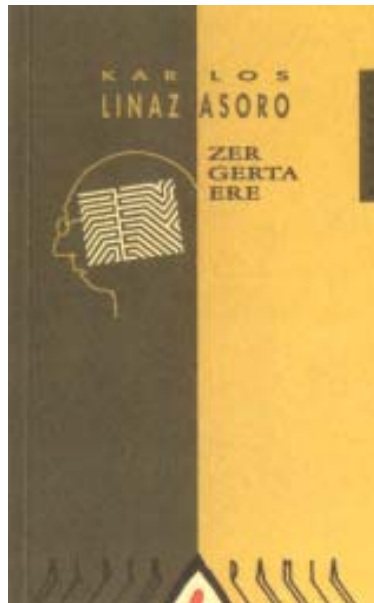
GENEROEN HAUSTURA. Era berean, generoen hausturak ondorio garrantzitsuak ekarri dizkio literaturari, esaterako, **eleberri esperimentalak**.

Bertan hiri agertzen zaigu nagusi, bai hiri zehatza, nola ametsezkoa. Guztiz ezagutzen dira ikus-entzunezko baliabide berrienak, eta errealtatea jotzen da errealismo klasikoaren antitesizat; txanpon bereko aurkia eta ifrentzia dira. Nolanahi ere, joera literario hau gehiegi erabiltzeak bere itxura eta funtsa tipifikatu dezake, nahiz eta ezin zalantzan jarri, badaudela adierazgarri on bat duten jarrera berri-tzaileak, adibidez: *Satzarbitoriaten* azkenetariko obra batean, *Bihotz bi* (Dos corazones).

Diskurtso etnikoak. Idazle askorengan aurki dezakegu diskurtso etniko bat mimetismoaren aurkako gisa. Narratibak tradizioaren ideia berreskuratzen du aukera sinboliko berriak eskaintzeko: adibidez *Joxe Mari Iturralde*ren eleberria ekarriko dugu, baina ez da bakarria, *Pako Aristi* edo *Aingeru Epaltza* ere saiatu dira antzeko bideak jarraitzen.

● Ibilbide bat jorratu duten idazleak

80ko hamarkada bukaeran eta 90koaren hasieran idazle askok bere bidea egin zuten. Ibilbide hori finkatzeaz gain, gaur egun jarraipena du. Eleberrigile hauek antzeko iturri eta asmoak dituzte, baina, bakoitzak proposamen bat dauka, bakoitzak bere nortasun propioa aurkezten du. Eleberri hauek erreparatzearen goazen zenbait izen aztertzerak.

PAKO ARISTI (1963)

Pako Aristik argitaratu zuen trilogiak arakasta handia izan zuen. Bertan Euskal Herriko baserri-giroa nagusi zen (konnotazio faulknerianekin). Oraingoan oso joera berriak dituen obra dakarkigu.

Bere eleberria *Urregilearen orduak* (Las horas del alfarero) (1998), oso garrantzitsua da iraganaren eta orainaldiaren arteko muga ezartzen duelako Urrestillako idazlearen eleberrigintzan. Lekua aldatzeaz gain, hiri txiki eta zehatz bateko tabernan kokatzen baita, narrazioaren funtsa aldatu da, batez ere.

Ipuin eta olerki berriak argitaratzen duen bitartean, Aristik, **esperimentazio-obra** berri eta oso bat bilatzen du, Galiziako Suso del Torok bere *Tic Tac* eleberrian bezalako: Fermin eta Lauraren isla diren narrazio labur ugari daude, hau da, eleberriko pertsonaiak. Horien mundua bakarra eta biribila da, eta bertan ahoz-kotasuna eta gaua nagusi dira.

Argumentuan hitzaren nagusitasuna gelditzen da agerian. Idazleak hitza dinamikoki jorratzen du. Pako Aristiren us-tez hitza da idazlearen etxea, eta irakurlearen hizkera bera erabiltzen du hari erantzuteko, hau da, irakurleak ezagutzen duen hizkera berbera. Pako Aristiren lengoia herri-elkarrizketa baten oroitzapena da. Bizirik dagoen hizkera baten modernismoa azpimarratzen du, eta hori bera adierazi nahi digu eleberri honetan.

Gogoan izan behar dugu Galizia funtsezkoa dela idazle honen lanetan eta eleberri honen zati garrantzitsua okupatzen duela, Galiziako itsasoari eta lurriari erreferentzia egiten diolako. Eragin hori eleberriaren atal desberdinetan aurkituko dugu: pertsonaiengan, narratzailearengan. Eleberri hau erkatu genezake hiztegiko itsasontzi guztiak lortu nahi dituen por-tu horrekin (olerkiak, ipuinak, legendak).

Kideak. Pako Aristik goraiatzen du John Berger eta Kerouac-en obra, baina, horretaz gain bestelako eraginak aurki dezakegu eleberri honetan, esaterako Cunqueiro eta Suso de Toro idazle galegoena. Azken finean, eleberri honek bilatzen duena testuarekotasuna da.

AINGERU EPALTZA (1960)

Sasiak ere begiak baditrik

(Zarzas y ojos) (1986).

Garretatik erazutakoak

(Los hijos del fuego) (1989).

Ur uherrak (Aguas turbias) (1993).

Tigrea ehizan (La caza del tigre) (1996).

Hasieran karlistadaz idazten zuen, gero Nafarroaz, ondoren aurkakoak ziren pertsonaien harremanetaz eta oraingoan, bere *Tigrea ehizan* eleberrian, narratibari ematen dio bere sortzeko gaitasunaren hobereana.

Epaltza da eleberrigile aldakorrenetarikoa bat, hainbat genero jorratu du: eleberri historikoak, abenturazkoak, eleberri beltza, eta orain eleberri magikoa aukeratu du.

Eleberri honek itzulpen bat baino gehiago izan du: frantsesa, gaztelera eta katalanera. Aipatutako eleberria mundu simetriko batean murgiltzen da: Martin-txu aitak eta Martin semeak pizti bat harrapatu behar dute, bakoitza berea. Aitak, Venezuelan egonda lehoi bat harrapatu behar du, semeak, berriz, Larresoron egonda, tanke alemaniar bat. Bai aita, eta bai semea dira narrazioaren gune, Guda Zibilaren desterru nagusikoa dagoen eleberri honetan. Biei erreferentzia egiten die toki berdinean kokatu arte.

Erbesteratze historia. Erbesteratze historia honetan, Epaltzak omenaldi bat egiten die Hegoaldeko Euskal Herritik joan behar izan zuten guztiei, guda zela eta. Eleberri honetan hizkuntzaz eta euskalkiez dauka ezaguera agerian uzten du, eta horixe da bere lorpen bikainenetariko bat. Lan honetan euskara da nagusi eta argi gelditzen da ondo menperatzen duela: bizkaiera eta lapurtera erabiltzen ditu, euskara batuaren joskera gramatikala eta ebakera bikaina erabiltzen du. Laburbilduz, esan behar da, Aingeru Epaltzak hiztegia zaintzen duela eta euskalki desberdinak erabiltzen dituela, eta horren ondorioz eleberri honetako pertsonaiak egoera polifoniko batean agertuko zaizkigu.

Eta desterruko eleberria denez, orrialde bakoitza gune afektibo berri batean ezkututzen da.

Kasualitate magikoa. Hari arin eta gogor batek aita-semearen bizitzak lotzen ditu, eta Borgesek aldarrikatzen zuen kasualitate magikoaren antzera, eleberri hau ispilu bilakatzen da bi senitartekoen historia latza islatu ahal izateko. Hala ere, badu huts bat: eleberri guztian zehar indar tragiko bat mantentzen den arren, bukaeran indar hori arintzen da, nolabait, bere kutsu tragikoa galduz.

JOXE MARI ITURRALDE (1951)

Dudular (1983).

Pic-nic zuen arbasoekin

(De pic-nic con tu familia) (1985).

Nafarroako artizarra

(La Venus de Navarra) (1984).

Izua hemen (Noticia del miedo) (1989).

Kilkirra eta roulottea

(Kilkir y la roulotte) (1997)

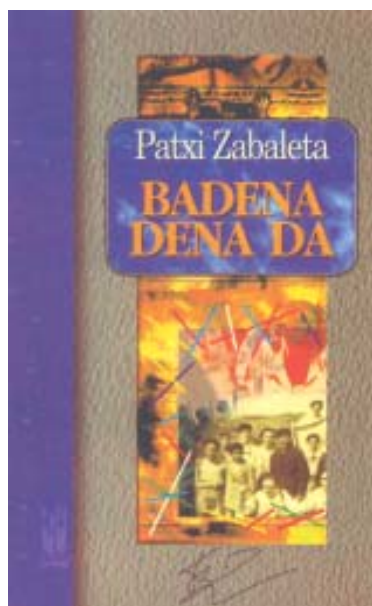
Euliak (Moscas) (2000).

Ezin dugu alde batera utzi Joxe Mari Iturralde bezalako idazle bat. Pott taldearen kide izan zen, Bernardo Atxaga eta Joseba Sarrionaindiarekin batera. Historiak irakurleei irudi okerra emateagatik, baliteke, Iturralde hori ordaintzen egotea.

Kontaketa-bildumak eta eleberri historiko bat argitaratu ondoren, eta 1989tik aurrera, *Izua hemen* eleberria argitaratzen duenean, Iturraldek narrazio-lan goraipagarri bati heltzen dio.

Literatur exijentzia. Literatura txiki guztiak ahalik eta idazlan gehien argitaratu nahi dute, eta eman literatura nagusiagoek eskaintzen dutena. Iturralderen eleberriak nahia horren isla dira. Errealismoz zipriztinduta, bere lanek literaturaren maila gorena aurkezten digute.

Izua hemen eleberria, Finlandian erbesteratuak dauden batzuen istorioa kontatzen du. Ikertzaile bat Finlandiara bidaltzen dute, gudako haurrak, hau da, guda zibilean Errusiara eraman dituzten haurren egoera ikertzera, baina ezin du mugatu zeharkatu eta Finlandian gelditu behar da. Pertsonaia nagusia, Kepa, konpromiso eta konpromisorik ezaren

artean murgiltzen da, baina beldurra, bere bizitza inguratzen duen sentimendua bezala agertzen zaigu. Finlandian lasai dago, baina bere semea Euskal Herrian utzi du, eta horren konpromiso politikoak arduratzen du.

Kilkirra eta roulottea eleberria, hala ere, errepide-eleberria dela ematen du. Kilkir Estatu Batuetatik iristen da, eta bere roulottean Euskal Herrian zehar ibiliko da, asmo bakarrarekin: bere irudia darman kapera erromanikoa aurkitu nahi du.

Errepide-eleberria dugu, eleberri amerikanoen modura, baina honek eragin kafkiarra ere izango du, batez ere, lehe-

nengo zatian. Tarte horretan egoera pertsonala eta historikoaren ateko borroka-rekin egingo dugu topo. Franco hil zorian dago eta pertsonaia lotan dago: patu pertsonala eta patu historikoa batzen dira hautsi ezin den lokarri baten bidez. Baina, Iturralderen eleberriko argumentua argia da, eta narrazioa pertsonaien arabera sailkatzen da, inguru historiko batera atxikitzen diren pertsonaien arabera, hain zuzen.

Autoreak pertsonaien ibilbidea hautatzen du egoera historikoari aurre egiteko. Belaunaldi oso bat irudikatze asmo garbia sortzen da eleberri honetan.

EDORTA JIMÉNEZ (1953)

Atoiuntzia (El remolcador) (1990),

Spped gauak

(Noches de Speed) (1991),

Azken fusila (El último fusil) (1993),

Manhattan (1994),

Laudanoa eta sutautsa

(Láudano y ceniza) (1996),

Baleen barbaroa

(Rumor de ballenas) (1997).

Itsasoa eta hiria. Edorta Jiménezek, obra poetiko garrantzitsu batekin batera, bere narraitiba aurkezten digu. Han hiriko bizitza eta, batez ere, itsasoaren iparrortza hartzen du gaitzat. Gune sortzaileak, bai bere lehenengo bildumetan, nola ondorengo eleberrietan. Edorta Jiménezek 1990ean heldu zion narraitibari, baina aurretik bazeukan egin bere ibilbidea idazle gisa.

Nahiz eta, Edorta Jiménezek obrak generoko literatura berreskuratzearen ideia indartu, autoreak berak ideia hori alde batera utzi nahi du. Horrenbestez, tentsio narraitiboaren alde egiten du, giro desberdinak sortzean eta gaien aberastasunean, pertsonaietan baino gehiago.

Itsasoa eta bere baldintzak izango da idazle honen gai nagusia. Nahiz eta, hiria –Bilboko ezkerrekoa– askotan agertu bere testuetan, adibidez *Atoiuntzia* ipuin-bilduma.

Speed gauak Bilboko gauean kokatzen da. Narrazailea drogazalea da, eta sexu-gau bat zuzenean kontaktatzen du ametsa eta amesgaiztoa bateratzen diren eleberri baten bidez. Hiri batean kokatzen den istorioa da, Bilboko Alde Zaharrean. Istorioa protagonista den narrazaile baten ikuspuntutik kontaktatzen da, eta narrazaile horrek Bilboko gauaren giroa islatzen digu.

Eleberri historikoa. *Azken fusila* eleberriarekin eta, batez ere, *Baleen barbaroan* eleberriarekin, Edorta Jiménezek erabat heltzen dio eleberri historikoari. Lehenengo eleberrian denboran gertu dagoen istorio bati egiten dio aurre, eta bigarrenean, XVI. menderaino jotzen du. Baina, biak leku berean garatzen dira, Mundakan, autorearen jaioterrria.

Lehenengo eleberria. *Azken fusila*, eleberriaren gaia: maki batek fikziozko aten-

tatu bat egiten du Francoren aurka. Tes-tuan joera epikoa nabarmentzen da, eta pertsonaiak aurreko eleberrietan agertu-takoak dira. Nahiz eta, berez, eleberrri historikoa mito baten sorrera analizatzeko erabili, Edorta Jiménezek eleberrri mota honi heltzen dio Francoren aurkako erre-sistentzia irudikatzeke, pertsonaien bidez. Gertaera historiko baten barrualdea eta kanpoaldea da, koadro baten bi plano desberdinen antzera.

Baleen barbaroa eleberrian, Edorta Ji-ménezek aurkezten dizkigu garaiko buru-gin baten gora beherak. Jiménezek isto-rio bat baino gehiago aurkezten digu eleberrri honetan: balearen harrapaketa, hil-keta bate ikerketa, une historikoaren des-kribapena. Istorio horien bidez, autoreak oso lan dokumental garrantzitsua buru-tzen du aparteko obra bat sortuz. Nahiz eta Umberto Eco-ren eragina duela esan, eleberrriaren kalitatea hazten da, bere kutsu epikoari esker. Autoreak, duela gutxi, esan du *Baleen barbaroa* bilduma baten lehenengo liburua dela eta laster idatziko duela hurrengoa.

XABIER MENDIGUREN (1964)

Sei ipuin amodiozko

(Seis cuentos de amor) (1986).

Hamalau (Mil) (1992).

Opor ezberdinak

(Unas vacaciones diferentes) (1995).

Bekatuaren itzala

(La sombra del pecado) (1995).

Berriro igo nauzu

(Otra vez, tú) (1997).

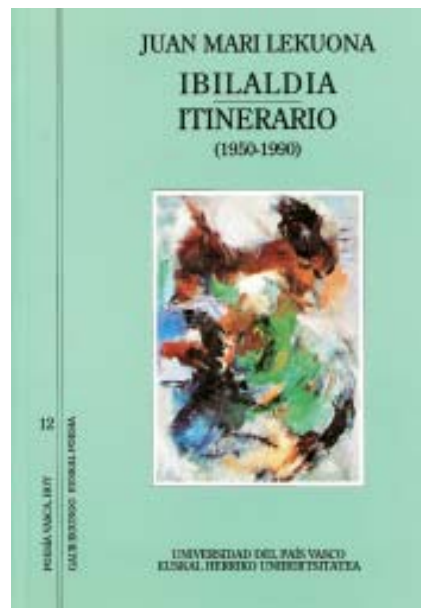
Xabier Mendiguren genero desberdi-netan murgiltzen den autore bat da: ipui-na, haur-literatura, gazte-literatura, an-tzerkia eta eleberria.

Bi desberdintasun. Bere poetikaz gal-detzen bazaio, Xabier Mendigurenek beti bere bi irakasle eta erreferentzia nagusiak aipatuko ditu: bi Koldoak, berak dion bezala, hau da, Koldo Mitxelena hizkun-tzalaria eta Koldo Izagirre olerkaria.

Bere narrazioaren zorrotasuna ironia-ri eta umoreari esker arintzen da, baina, batez ere, elkarrizketak ebazteko gaita-sunari esker. Gaitasun hori antzerkitik jarauntsi du.

Berriro igo nauzu, errealismotik oso gertu, bere eleberririk handiena da. Xa-bier Mendigurenen narraitiba bikainak Euskal Herriko gaurko egoerari egiten dio aurre, eta berak daukan hoberena testua-ri oparitzeko, jaioterrira itzultzen den pre-so batetaz baliatzen da.

Lehendik ere Anjel Lertxundik idatzi zuen gai honi buruz, hau da, preso baten sentimendua eta kartzelaren kanpoaldearen arteko aurkakotasuna, hala ere, Xa-bier Mendigurenek kontzeptu berriak ekartzen ditu: beti pertsonaiarengan koka-tzen duen gune narraitiboa, ikuspuntuaren gaurko tratamendua, bere pertsonaia-ren indar eta ahulezi guztiak ulertu na-hian dagoen autorearen lan bikaina.

■ IDAZLE BERRIAK

- HAMARKADA BERRIA, IZEN BERRIAK

Hau da narrazio-liburua idatzi duten idazleen zerrenda: *Joxe Belmonte*, *Edorta Jiménez*, *Iñaki Irazabalbeitia*, *Migel Anejl Mintegi*, *Xabier Montoia*, *Karlos Linazasoro*, *Jon Unzueta*, *Karlos Gorrindo*, *Aran-txa Iturbe*, *Luis Mari Muxika*, *Iñigo Aranbarri*, *Jon Alonso*, *Jon Arretxe*, *Abelin Linazasoro*, *Harkaitz Cano*, *Jokin Muñoz*, *Juanjo Gabiña*, *Luis Fernandez*, *Patxi Itur-regi*, *Jabier Muguruza*, *Paddy Rekalde*, *Ur Apalategi*, *Antxon Gomez*, *Yolanda Arrie-ta*, *Andoni Egaña*, *Mailux Legorburu*,

Antton Luku, *Jasone Osoro*, *Isidro Rikarte*, *Manu Ertzilla*, *Unai Iturriaga*, *Xanti Be-giristain*, *Lourdes Oñaedera*, *Javier Cille-ro*, *Jon Gaztelumendi*, *Fernando Morillo*, *José Luis Otamendi*, *Ixiar Rozas*, *Felipe Rius*,...

Idazle hauek banaka aztertuz gero, ziur asko, joera nagusia beste bat izango litza-teke. Horregatik, berriro gogorazten dugu, azkeneko korrante kritikoak elebe-rria analizatzen duela genero desberdine-tatik abiatuz: beraz, esku artean dudan eta laster argitaratuko den Iratxe Gutierrezen liburuaren irizpideen arabera, horrela sail-katzen dira 90ko hamarkadaren euskal idazle berriak eta zaharrak:

• Eleberriak

a) **Narraitiboa lirikoa:** eleberrri poema-tikoak (*Aranbarri*, *Cano*, *Arrieta*), mai-tasun-eleberriak (*Mintegi*, *Abelin Lina-zasoro*), testigantza-eleberriak, psikolo-gikoak (*Jokin Muñoz*, *Ertzilla*, *Oñaede-rra*).

b) **Errealista:** fikziozko autobiografiak (*Belmonte*), errealismo beltza (*Jiménez*, *Apalategi*, *Iturriaga*), eleberrri historikoa (*Jiménez*, *Muxika*, *Esnal*, *Egaña*, *Mon-toia*), bidaietako kronika (*Arretxe*).

c) **Eleberrri beltza** (*Montoia*, *Alonso*, *Min-tegi*)

d) **Zientzia-fikzioa** (*Irazabalbeitia*).

• Ipuinak

Ipuinei dagokionez, hau da Iratxe Gutierrezek proposatzen duen azpi-sail-kapena:

a) **Kontakizunetako bilduma:** elkartuta beraien artean: gai-bilduma (*Arantza Iturbe*, *Osoro*, *Montoia*, *Belmonte*, *Lina-zasoro*); zirkunstantziala, (*Jiménez*, *Muñoz*, *Iturregi*, *Arretxe*); pertsonaia berberak dituzten istorioak (*Rekalde*, *Gomez*)

b) **Harremanik ez duten ipuinak** (*Mu-guruza*, *Cano*, *Luku*, *Cillero*).

Iratxe Gutierrezen liburutik hitzaurrea hartuko dugu gida moduan, zenbait au-tore aukeratzeko. Autore horiek aipatze-koak dira hainbat arrazoiengatik: alde batetik, bere ibilbidearengatik, idatzi du-ten obra batengatik, edo zergatik ez, inpresio ona eman didalako. Arrazoia az-ken hau baldin bada, pixka batean geldituko gara azken hamarkadaren ibilbide literarioari buruzko ikuspegi zabalagoa eduki ahal izateko.

JON ARRETXE (1963)

Hakuna-Matata (1991).

Tubabu (1994)

Urrezko triangelua

(El triángulo de oro) (1995).

Oroituz (Añoranzas) (1998).

Ostegunak (Los jueves) (1997).

Ostiralak (Los viernes) (1999).

Irakurleen interesa bereganatu nahi duen generoko literaturari dagokionez, Jon Arretxeren lana primerakoa da, ira-

kurleengan izan duen harrera bezala. Arretzek beti jakin izan du irakurleen gustuekin eta arretarekin konektatzen, bai hasierako bidaietako kroniketan, nola ondoren egindako unibertsitate-giroko narrazioan.

Nahiz eta, Arretxeren obrak, beti, kritika gogorak jaso, idazleak ez du inoiz bere helburu nagusia ezkutatu: literatura irakurleari ahalik eta gehien gerturatu, bai gaiaren bidez, eta bai estiloaren bidez.

Leku-deskribapena. Bere lanik luzeenak bidaietako kroniken eta erreportajeen nahasketa da, eta haien funtsa leku geografikoen deskribapena da: Ekialde Hurbilera eta Afrika Beltzera egindako bidaien kroniketan, uneoro, bere ikuspegi partikularra ematen digu autoreak, eta ikuspegi hori bidaiak fisikoari eta bidaiak espiritualari erantsiko dio.

Arretzek argumentua izugarri aberasten du, narrazio-planoez baliatuz.

Ipuinak, horiek, berriz, oso gai desberdinak aurkezten dizkigute. Argumentua, batez ere, unibertsitate-giroetan murgiltzen da: pisu partekatuak, ostegun gaueko jaiak. Gai horietaz baliatzen da kostunbrismo metropolitarrak irudikatzen. Umoreak eta ironiak lekua izango dute eleberririk horietan. Aurretik aipatu dugun bezala, generoko literatura gure garaietako ondorioa da, eta ikusi du nola hausten den literatura elitista eta komertzialaren arteko muga.

YOLANDA ARRIETA (1963)

Jostorrotza eta haria

(La aguja y el hilo) (1998).

Antzerki obra batzuk argitaratu ostean, Yolanda Arrietak Iruneko Literaturaren Saria jaso zuen eleberririk honetan.

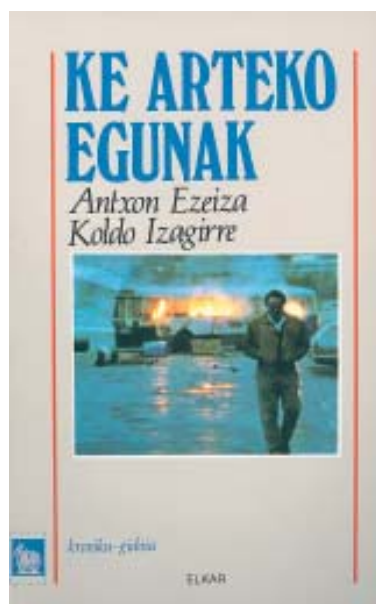
Literatura eta jostoketa. Euskal desterruaz hitz egiten duen eleberririk honen egitura oso bitxia da. Bertan bi narrazio-maila desberdin daude: alde batetik, kontatzen zaigun istorioa dago, eta bestalde, istorio hori nola egin den azaltzen digute. Kritiko batek baino gehiagok eleberririk hau eleberririk egiteko eskuliburu-tzat jo du.

Liburu hau zati txikiez osaturik dago, eta nahiz eta, literatura eta jostoketaren arteko metafora nagusitu (Greziako kultura klasikoa jatorritzat duen alegoria), Arrietak sinboloa muturreraino eramaten du, eta eleberririk eratzen du eduki desberdinak josten dituen bitartean.

ANDONI EGAÑA (1961)

Pausoa noiz luzatu

Ipuin satirikoez osaturiko bilduma bat argitaratu ondoren, *Socratikoek ere badute ama* (Los socráticos también tienen madre) (1989), Andoni Egañak ere, aztergai daukagun hamarkada honetan argitaratzen du bere lehen eleberririk. Dakigun bezala, Egañak hirutan irabazi du Bertsolari txapelketa.

Biziraupenaren ideia. Harrera ona izan zuen eleberririk honetan, idazleak gune bat irekitzen du eleberririk historikoa eta eleberririk errealistaren artean. Gaia izango da bizitzak berak planteatzen digun biziraupena.

Idazleak 1930 eta 1960 urteen arteko zubi bat eratzen digu protagonistaren, Fray Cándido, bizitzan sartu ahal izateko: lehen argazki batean epaiketa frankista batean dagoen erruztatu bat bezala aurkezten digu, eta bigarren argazkian, Francorik eskua ematen dio, Lanbide Heziketarako Eskola baten Zuzendari gisa.

Egañak protagonista horren profil psikologikoa eta giza profilarik berri emango digu, zenbait baliabideren bidez:

ahotz desberdinak, denboran atzera eta aurrera eginez, eta laburbilduz, pixkanaka informazioa emanez, irakurlearen interesa pizteko eta haren arreta bukaeraino mantentzeko.

Hizkera. Kritika bat dator hizkera aberatsari dagokionez: Luis Mari Muxikak dioen bezala, "perpau bukazezinek eta landuek egitura fraseistiko baten tipologia eratzen dute."

HARKAITZ CANO (1975)

Beluna jazz (Pálido jazz) (1996).

Pasaia Blues (1999).

Paulov-en txakurrak

(El perro de Paulov) (1994).

Radiobiografiak (1995).

Telefono kaiolatuak

(Teléfonos enjaulados) (1997).

Bizkarrean tatuaturiko mapak

(Mapas tatuados en el hombro) (1997).

Harkaitz Canok olerkia, eleberririk eta ipuinak idatzi ditu. Idazle gaztea da, eta izen handikoa gure literaturaren barne. Obra asko argitaratu ditu.

Bere bi eleberririk, musika nagusitzen da, horregatik, bilatzen du bere eleberririk izenburuen eritimoa gehien gerturatzen den aditza.

Elkarrekin bizi diren generoak. Autor e honek izugarri zaintzen du bere prosa. Canok beti erabili nahi izan du genero bat baino gehiago, obra bakar batean: genero beltza eta estilo poetikoa hilketa bat argitzeko... Bi eleberririk plano bikoitzarekin egingo dugu topo, eta idazlearen ustez, lehenetan desberdinak berraztertzeko erarik hoberena da begirada batetik bestera pasatzea. Felipe Juaristik horrela deskribatzen ditu zati txiki narraitibo horiek: Harkaitz Canoren obrek zerbait argi baldin badute, kontakizun laburren funtzio metalitararioa da. Lirismoa ere aurkituko dugu bere prosan.

Ipuinak. Bere ipuin-bildumetan ere, generoak nahastuko ditu, eta bertan estilo propioa ezaugarri funtsezkoa izango da: Canok komunikabide berriak ezagutzen ditu. Hasiera batean narrazioa eta argazkiaren arteko sinbiosia egin zen (*Polaroid* izenburua duten hiru ipuinak, bat Suso de Toro galegoarena, beste bat Rafael Vallbona katalanarena eta azkena Felipe Rius euskaldunarena), eta oraingoan, Canok irratia eragina erabiltzen du, ahoko literaturaren tradizioa gure egunetara ekartzeko: horrela sortzen da bere lehen ipuin-liburua. Bertako pertsonaiek eta hiriek narrazioa gizatzen dute.

Telefono kaiolatuak eleberririk, ipuin bakoitza imajinario-gune bat da. Canok, beti, mundua interpretatzeko bide originalak proposatzen ditu, eta interpretazio poetikoa horiek adierazten digute etorkizuneko idazlea izateaz gain, orainaldikoa ere badela.

JAVI CILLERO (1961)

Hollywood eta biok (Hollywood y yo)

Bai literaturaren historiari dagokionez, eta bai zinemaren historiari dagokionez, literatura eta zinema beti egon dira estu lotuta. Javi Cillerok *mass-mediek* gizar-tean duten eraginari erreparatu dio, eta horren ondorioz, liburu honetan zinematografiarekin lotuta dauden ipuin-talde bat eskaintzen digu. Nahiz eta, batzuetan pertsonaiek teleñoekoak iruditu, idazleak lortzen du haien eta irakurlearen arteko harreman estua. Irakurketarekiko zaletasun suspertzeko proposamen aparta da, eta Cillerok hizkera lantzen du, argumentuari grina emateko.

Zinemaren gaiak gain, bestelako gaiak aurkezten dizkigu. Esate baterako, zenbait ipuinek aurkezten dizkigu euskaraz idazten duten idazle batzuei buruzko goetak.

Autoreak metaliteratura eta metazine-matografiaren arteko lotura aurkitzen du, ironia eta parodia egiteko baliabiderik egokiena, testua proposamen erakargarri bilakatuz.

ARANTZA ITURBE (1963)

Ezer baino lehen

(Antes de nada) (1992).

Lehenago zen berandu

(Antes ya era tarde) (1995).

Giza harremanak. Emakumeen eta gizonen arteko harremanak izango dira Arantza Iturberen gai nagusia. Iturbek bere liburuetan primeran islatzen du harreman horien egunerokotasuna. Irakurleek hariera ezin hobea eman diete Arantzak proposatzen dituen istorioei: zeloak, gaizkiulertuak, gorrotoa, maitasuna. Bere istorioek beti plasmatu nahi izan dute bikote baten harreman konplexua.

Ipuin hauek laburrak dira, berehala irakurtzen diren horietakoak. Bere argitaratzailea Anjel Lertxundik horrela azaltzen digu Arantza Iturberen xarma: “Berezkotasuna, etenak, etengabeko aldaketak... ustekabeko interpelazioak, erritmo aldaketak”. Arantzak, irratian lan egiten duenez, lagunar tekotasuna nagusitzen du bere obran.

Emakumearen begirada. Emakumea den idazle baten begirada berriak literatura aberasten du: sentimenduen esplorazioa dakar. Baina Arantza ez da idazle bakarra arlo horretan, beste emakume batzuk sentimenduen korapiloek egin diete aurre: Jasone Osoro, Ixiar Rozas eta Ana Urkiza.

KARLOS LINAZASORO (1962)

Eldarnioak (Delirio) (1992).

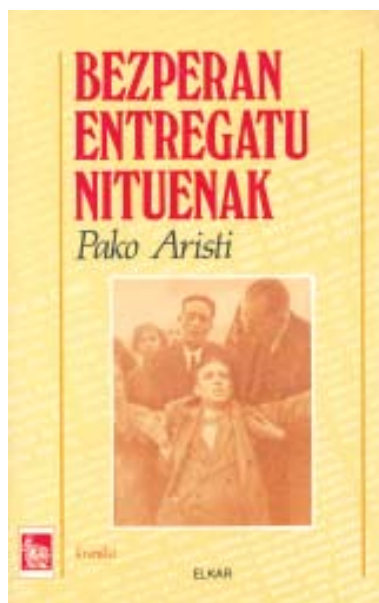
Zer gerta ere

(Pase lo que pase) (1994).

Ipuin arriskutsuak

(Cuentos peligrosos) (1999).

Obsesiboarekiko joera. Karlos Linazasoro idazlearen gai nagusiaren ardatza

obsesioen munduan murgiltzen da. Bere idazlanetan eragin borgiarrak eta kafkiarrak aurkituko ditugu.

Eldarnioak. Autoreak berak adierazi ditu bere *Eldarnioak* eleberraren nondik norakoak: Euskal Herria tradizionala/ Euskal Herria modernoa, eta ustekabeko amaiera bat narrazio bakoitzarentzat. Kontakizun-liburu honen hiru ardatz nagusienak hauek dira: bakardadea, heriotza eta krudelkeria.

Zer gerta ere. Obsesioarekiko joera hori muturreraino eramaten du ondorengo argitalpenetan: *Zer gerta ere* eleberrian gai berdinekin egiten dugu topo. Espe-rientzia autobiografiko batean oinarrituz, liburu hau gurutzatuta dauden ipuinen

bilduma da: bai hasieran eta bai bukaeran liburuzain baten istorioa kontatzen zaigu, eta tar-tean protagonistak berak edota liburuzainak (gauza bera dela) idatzitako testuak agertzen zaizkigu. Eragin kafkarrak oso nabaria da lekuei dagokionez eta pertsonaiei dagokionez. Azken hauek ia paranoikoak dira, Kafkarengan bezala.

Karlos Linazasorok metaliteratura landu du irakurleari ezustekoa eragiten dion kontakizunetan.

XABIER MONTOIA

Non dago Stalin

(¿Dónde está Stalin?) (1991).

Emakume biboteduna

(La mujer bigotuda) (1992).

Gasteizko hondartzak

(Las playas de Gasteiz) (1997).

Hezur gabeko hilak

(Los cadáveres sin esqueleto) (1999).

Musika eta ikus-entzunezko mundutik datorren idazle honek, bere idazlan narratiboa argitaratu aurretik, olerki-liburu bat idatzita zuen. Bere lan narratiboa eleberria eta kontakizun laburra nahastu ditu.

Non dago Stalin. Bere lehenengo liburuan gure garaiko eleberriz beltzaren giroa ekartzen digu. Stalin desagertu ondoren, lagun-talde batek hura bilatzeari ekingo dio. Kritikak liburu hau polizi eleberrizat ere jo du.

Emakume biboteduna. Bigarren liburuaren gaia desberdina da. Maitasuna eta maitasun eza gaitzat duten historia batzuk biltzen ditu bertan. Baina, Montoia estiloarekin bizkorra da egunerokotasunean ez erortzeko. Bere prosazko lanek bikoteen harremanak aztertzen ditu ironikoki. Felipe Juaristik bere “atmosfera falta” salatzen dio, Jiménezek, berriz, kirurgia-lantzat jotzen du.

Gasteizko hondartzak, Alabako hiriburuan kokatzen den istorioa da. Lan ona da, hiri oso bat aztertzen duelako eta idazleak proposatzen duen teknikarengatik. Ipuin desberdinak lotzen dira hiri baten kaleak bezala, plano batean, eta pertsonaiek ipuin batetik bestera jauzi egiten dute. Horrela, ipuin guztiak lotuko ditu. Harkaitz Canok nabarmendu du hiriaren krudelkeria eta iluntasuna agerian uzten duen obraren “erregulartasuna eta batasun formal”.

Hezur gabeko hilak eleberriarekin, Montoia Guda Mundiala ekartzen du, soldaduen sufrimendua lubakietan irudikatzen.

JABIER MUGURUZA (1960)

Bizitza pusketak

(Trozos de vida) (1996).

Laura kanpoan da

(Laura ha salido) (1999).

Errealismo gordina. Jabier Muguruzak kantautorearen narratiboa errealismo

gordinean murgiltzen da. Carveren idazkeraren eraginaren berri ematen digu bizitzaren egoera desberdinetan. Horretarako aldaera objektiboak erabiltzen ditu, edo beste modura esanda, errealismoa erabiltzen du. Pertsonaien arteko independentzia bera argumentuaren ardatza da.

Ipuin-bilduma *Laura kanpoan* da eleberria ere kontakizun desberdinen pertsonaienagan murgiltzen da. Nolanahi ere, Mugunzak bidaia-idea azpimarratzen du edizio honetan. Liburuaren bi pertsonaia nagusiak etxetik urrun daude garrantzi handiko erabaki bat hartu behar dutenean.

Baina, Muguruzaren **pertsonaien** ezaugarri nagusia hau da: bizitza aurre egiteko gogo edo indar falta, bizitzarekiko axolagabekeria. Nahiz eta Muguruzaren narratibaren deskripzioa garrantzitsua izan —batez ere liburuaren lehenengo zatian bidaia kontzertu bateraino luzatzen delarik—, pertsonaien jarrera zalantzakoa da (emazteari engainatu, arazo ekonomikoak lapurretaren bidez konpondu). Ezaugarri horrek tonu berezia ematen dio kontakizunaren estiloari.

Pertsonaien larritasuna bera da narratibaren erritmoa eramaten duena: irakurleak, eleberriaren bukaeran alaketa garrantzitsu baten zain daudenean, pertsonaia bere abiapuntura itzultzen dira, *zoritxarra behin eta berriro errepikatzen den istorio* bat bezala.

LUIS MARI MUXIKA (1939)

Loitzu herrian uda partean

(Aquel verano en Loitzu) (1992).

Udarbe eta Urtuella lekuko

(Udarbe y Urtuella, testigos) (1995).

Bidean ihes (La huida) (1996).

Hiru egun Larburun

(Tres días en Larburun) (1996).

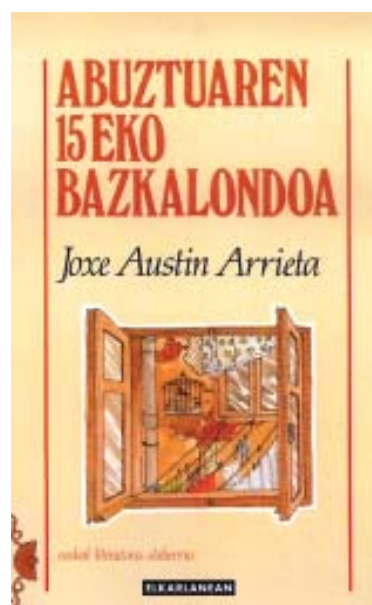
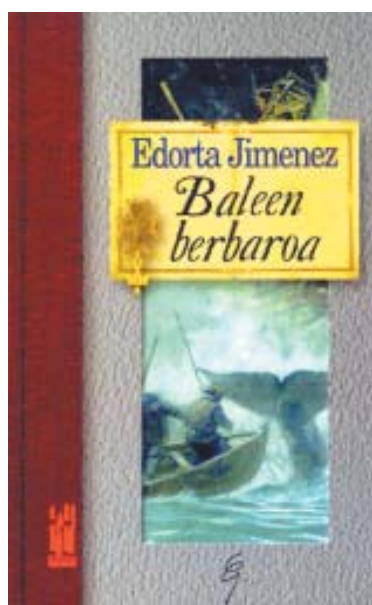
Ladix Petrikorenekoa

(Ladix de Petrikorena) (1998).

Luis Mari Muxika euskal narratibaren murgiltzen da, lan garrantzitsu baten ondoren, olerkari eta filologo gisa. Bere izena ezagutzera ematen du hainbat sariren bidez. Baliteke lan hau berandu etorri izana, baina horrek ez dio nagusitasuna kendu: bere lehenengo hiru eleberriek trilogia bat osatzen dute.

Autobiografia kulturala. Luis Mari Muxikak, bere eleberriak, autobiografia kulturalaren kutsuarekin, giro erlijiosoan eta nekazaritza-giroan kokatzen ditu, tradiziozko mundu batean sartuz. Bere idazkera ere espresio klasikoaren isla da, eta bertako ikuspegi tradizionalistari, batzuetan ñabardura manikeoak darizkio.

Kronotopoak. Lan bakoitzari jartzen dion izenburuak bere narratzeko moduaren berri ematen dut, eta beti leku zehatz bat (nahiz eta batzuetan asmatua izan) eta denbora zehatza iragartzeko dut. Bere poetikaren ezaugarri nagusia kronoto-

po zehatza erabiltzea da. Narratzailea bera hartu dezakegu —hirugarren pertsona erabiltzen baitu— joera horren adibidetzat.

Tradizioa eta modernotasuna nahastearen jolas horretan Muxikaren eta Joan Mari Irigoienaren narratibarekin erka dezakegu, batez ere, eta batere zalantzarik gabe, hiztegiaren erabilerari dagokionez eta deskribapenen garbitasunari dagokionez.

LOURDES OÑAEDERRA (1958)

Eta emakumeari sugeak esan zion

(Y la serpiente dijo a la mujer) (1999).

Lourdes Oñaederraren eleberria guztiz erakargarria da. Narratzaileak Teresa-

ren, protagonista, barruko mundura eramaten gaitu, hau da, bere sentimenduetan eta pentsatzeko eran parte hartzera gonbidatzen gaitu. Berari buruzko dena dakigu. Eta berak hitz egingo digu gaintzeko pertsonaiei bunuz.

Teresak bere bizitzako erabakirik garrantzitsuena hartu behar du: bere senarrarengandik eta amorantearengandik banatu behar da. Horrela, bere haurtzaroko eta lehenengo maitearen oroitzapenetara bidaiatuko du.

Lourdes Oñaederraren idazkerak Margerite Durasen eta Ramon Saizarbitoria euskaldunaren eragina du: esaldi laburrak, gogoeta biribilak, aurretik esandakoa aldatzen duten ohartxo batzuekin, erakusketak azkarra.

Lan hau **eleberri poematikoaren** barruan sartu ahal izango genuke. Bere testuan bi ahotz daude: alde batetik, narratzailearena, emakumearen berri ematen diguna, eta bestalde, bigarren plano batean dagoena, narratzailearen hari poetikoa lotzen duena. Lau kapitulu, lau urtarok. Eta urte osoa irudikatzen du emakumearen sentitzearen alegoria gisa.

ARANTZA URRETABIZKAIKA (1947)

Koaderno gorria

(Cuaderno rojo) (1998)

Arantza Urretabizkaikak tarte handiak uzten ditu liburu baten eta betearen artean. Badirudi, erritmo narratiboa berreskuratzea dela bere helburua. Aurreko argitalpenaren ondoren, 1998an **Koaderno gorria** argitaratzen du. Emakume batek bere bizitzako eskutitza izan zitekeena idazten du koaderno gorri batean. Eskutitz hori aitarekin batera, herrialdetik ihes egin duten seme-alabei zuzenduta dago. Orain Venezuelan bizi da, eta amak mezulari anonimo bat bidaltzen du, seme-alabei koadernoaren entregatzeko.

Eta berehala galdetzen diogu gure buruari: zergatik ez die koadernoaren berri entregatzen? Idazleak zerbait ezkutatzeko digu: ez digu dena esaten protagonistari buruz, agian, iragan iluna dauka, agian, iragan politikoa iskanbiltsua dauka.

Idazleak berak aitortu du amatasunaren funtsari buruzko **eleberri intimista** bat egin nahi zuela. Lekuari dagokionez, bi arrazoi direla eta, kokatu du eleberria Hego Amerikan: euskal desterruarekiko ñabardurengatik, eta idazleak berak ezagutzen duen herrialde bat izateagatik. Eta estiloari dagokionez, Urretabizkaikak soiltasuna eta naturaltasuna defendatzen ditu.

KOLDO IZAGIRRE

Non dago basques'harbour

(Dónde está basques'harbour) (1997)

Koldo Izagirreraren liburuak beti Koldo Izagirreraren edozein liburu ekartzeko digute gogora: *Non dago basques'harbour* (Donde está basques'harbour) (1997) eleberriak *Itsaso ahantzia* (Mar olvidado)

aurreko eleberraren eta *Balizko erroten erresuma* (El reino de los molinos de viento) azken eleberraren semantika emozionala berreskuratzen du.

Azken liburu hori bere poetikaren joeran oinarritzen da: abangoardia, literatura herri gisa, Maiakovskiren futurismoa.

Olerki-bilduma berriak ezaugarri berberak ditu; alegia, abangoardiako literatura, baina oraingoan bertsoak ez dira hain gogorrak *Balizko erroten erresuman* eleberrian ikusten dugun antzera. Baliteke, poemen diskurtso narratiboengatik izatea. Pasaian bizi den haur baten begiradan datza, eta bertso askok haurraren biografiari (benetako edo asmatua) heltzen diote. Teknika narratiboa joera analogiko baten bila dago, metaforak nabarmentzen diren eta edukia irakurlearengana gerturaten den joera analogiko bat, hain zuzen.

Ez da desagertzen *kutsu espresionista*, baina, lehen esan dugun bezala, hemen gogortasuna galtzen du historia baten kontaktarekin, liburuaren egiturarekin edo fikzioko bibliografia bat eginaz. Itxura tradizionalagoa duten olerkiekin batera, Koldo Izagirrek bere estilo pertsonala nabarmentzen du: errepikapena, ironia maltzurra, begiradaren atzeko alde, esaldien erritmoa, haustura gramatikala eta zangalatrauak, paradoxa...

Itigo Aranbarri eta José Luis Otamen diren azken lanetan ere aurkituko dugu *poetika espresionista* hau. Eta espresionismoaz gain, eleberrari honetan bestelako eraginak topa ditzakegu: Joxe Azurmendiren eta Joseba Sarrionaindiaren eragina, esaterako. Izagirrek, behin eta berriro azpimarratzen du Joxe Azurmendiren *Manifestu atzentua* eleberria. “komunikatu berankorra” dela baieztatzen iritsi da.

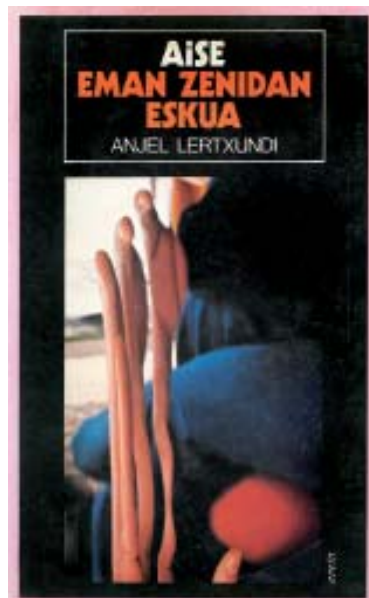
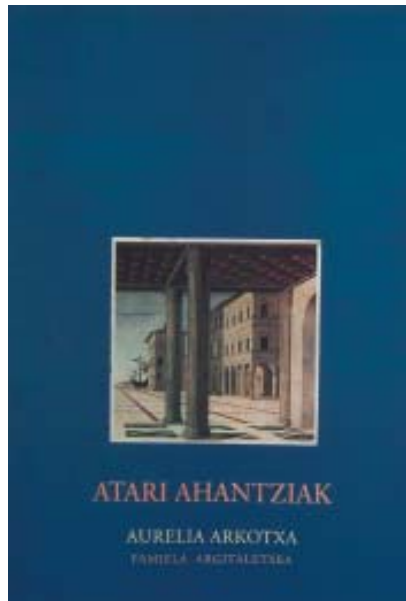
Liburuan *Basques' harbour* islatzen da, olerkariak lortu nahi duen utopia antzera:

«No digas que no
 Todavía hay un lugar
 La prueba es que nadie regresa
 Que nos espera lejos
 Lejos»

(Ez ezazuela ezetz esan/ Oraindik badago mundu honetan zapaldu gabeko uharte bat/Inor ez da handik itzuli hori da frogatzen/ Gure zain zabal etzana/ Urrun).

Izagirrek nolabaiteko irredentismoa erakusten du, gure bizitzan eta herri baten bizitzan, beti galtzen dugula adieraztean.

Liburua hiru zatitan banatuta dago, edo hobeto esanda, hiru sinfonietan: lehenengoa narratiboa da, eta itsasoan bizi den haurraren inguruan murgiltzen da; bigarrena, emozioari dagokio eta Günter eta Monique dira ardatzak oraingoan; eta azken sinfonioak gogoeta ideologikoa sortarazten du, «Itsasoa ez da neutrala» (El mar no es neutral) edo «Umearen heriotza» (La muerte del niño) eleberraren ka-

sua da, baina zenbait kasuetan liburu osoa ziprizzintzen du hirugarren honek: Mirande gogorazten denean, «Demokrata zintzoen kondenari bularra zabalduz» (Contra la condena de los buenos demócratas, a pecho abierto), edo Hernan Cortés gaitzaren irudi bilakatzen denean, edo “heresiaren kantua” aldarrikatuz.

Aurretik *Maiakovski* aipatu dugu, eta nahiz eta, topikoa izan Izagirreren liburuan bere eragina dagoela esatea, liburu honek harreman hori egiaztatzen du berriro: makinaria izendatzeko joera handia dago, erregistro linguistikoak nahasteko eta batzeko joera handia dago ere, gra-

matika astintzen da eta material nahastu nahi da.

Hala ere, eta John Bergeren eskemaz baliatuz, esan dezakegu, Izagirreren mezua olerkiaren aurrekoa dela, eta olerkia bera olerkiaren aurrekoa. Balio estetikoak galdu gabe. Hau ere Ritsos olerkariarengan emango da, esate baterako.

Agian, olerki-liburu bat egiterakoan, joera desberdinek lanari batasuna ematen diote, eta ulermena errazteko bidea erakusten dute.

FELIPE JUARISTI (1957)

Galderen geografia

(Geografía de las preguntas) (1997)

Pariseko kaleetan beti hondartza bat egon den bezala, beti egon da presokratiko bat Felipe Juaristirengan. Eta *Galderen Geografia* eleberrian oso nabarmena da filosofiaren aztarna. Olerkariak filosofiarekin hitz egiten du –horren adibide garbiak dira Sokrates eta Alzibiades arteko elkarrizketak–, eta aurreko liburuan, *Laino artean zelatari* (Expectante entre las nubes), aurkeztu zuen diskurtsoari jarraipena ematen dio.

Gogoeta-olerkia. Oraingo honetan, zehazten eta mugatzen da olerkia gogoeta bilakatzeko joera. Pentsamenduak lana eraten du, eta irudiak ager tzen diren olerkiak aurkitu arren, bere idazlanaren ardatz nagusienak aforismoa eta filosofia dira.

Irakurle batek baino gehiagok azpimarratu du olerki honen estilo berria. Estilo berri horretan gogoetek narrazioa ordezkatzeko esperientzia adierazteko. Galderez hitz egitea zalantza deklamatzeko da, baiztapenek erantzunik onartzen omen ez duten herrialde batean.

Brink-en oihartzunak. Juaristengan topatuko dugu ere, Brink eleberrigile hegoafrikarraren narrazioaren oihartzunak. *Los hacedores de mapas* liburuan (Juaristik «Geografiaz» hitz egiten digu), Brink-ek gizatasunaren geografia irudikatzen du, oso baldintza latzetan, apartheid-ren barrualdean. Lan hori beltzen aldeko aldarrikapen petoa dugu, eta oro har, gizaki guztien aldekoa.

Galdetzearen zentzua. Beraz, Juaristirengan, galdera arrazoiketa baino hareago joateko nahia da; galderek ezagutzen ez dugun munduko mugak irekitzen dituzte; esploratzea da; errealitatea berriro asmatzea. Eta era horretan ematen da Juaristiren obran. Bere olerkigintzan, gatazka-olerkigintzan, metafisika beti agerian uzten du.

Eta alfabeto gisa aurkezten zaigun liburu honetan, (ezagutzen dugun formula, alegia) gogoetak berak gidatzen du olerkaria. Olerkiak laburrak dira, oso laburrak, Valentek erabiltzen zuen isiltasun-olerkiaren antzekoak, baina kasu honetan “zolitutasun” gehiagorekin.

ANJEL LERTXUNDI (1948)

Otto Pette (1994)

Bi bide irekitzen dira heriotzaren zain dagoen gizon baten aurrean, errepasatze-ko garaia da: Otto Pettek bere bizitza erre-pasatzen du: eta testua hasten da gizakien krudelkeriaren eta indarkeriaren berri ematen. Eta ez indarkeria bakarrik; ele-berria beherakada garrantzitsua da. Otto Pettek bere iragana gogoratzen du, eta bere oroitzapenak infernu bilakatzen dira: erregearen ondoan, boterea lortzekotan egon zen, Aba Yakueren aurka borrokatu zuen, izurriteaz arduratu zen, bere Grazi-bel maitea hiltzen ikusi zuen: Otto Pettek, etsituta, so egiten dio munduko izurritea irudikatzen duen bizitza bati.

Hizkera. Bestalde, hizkera aipatzekoa da. Aspalditik, Anjel Lertxundik garrantzi handia ematen dio literatura moderna egiteari: “Idazle batek bere askatasuna tradizioan topatzen du”, oso hizkera lan-dua erabiltzen du, horrenbestez, irakurlearen kultura maila altua eskatzen du.

Mundu garaikidearen mitologia. *Otto Pette* ondoren, eta “Infrentzuak” bilduma barruan, bere trilogia ospetsua argitaratu du: **Piztiaren izena** (El nombre de la bestia) (1995), **Azkenaz beste** (Después del final), eta **Argizariaren egunak** (Días de cera) (1998). Hiru eleberriek irudikatzen dute mundu garaikidearen mitologia. Hiru gai nagusiak hauek dira: deabrua argumentu gisa, hil ondoren dagoen bizitza eta heriotza bera.

Trilogia honek mundu-ikuskeraren oinarria osatzen du. *Piztiaren izena* liburuak Faustoren mitoa berreskuratzen du, *Azkenaz beste*-k noraezean dabilen holandarrarena, eta *Argizariaren egunak* idazlanak, literaturaren eta hitzaren mitoa.

Azkenaz beste gaztelera itzuli dute (*Un final para Nora* izenburuarekin, 1999). Autoreak dio, kontaktu nahi izan duela noraezean ibiltzera kondenatuta dagoen gizon baten heriotza, baina idazlea bera da gizona hil nahi duena, denbora historikoan eta Svevok denbora ez-purua deitu zuen horretan parte hartu ahal izateko. Mitoak eta pertsonaia historiko desberdinak aztertzen ditu, eta bi plano horiek eleberria testuartekotasunean kokatzeko aukera ematen diote. Baina, hori ez da Lertxundiren azken helburua; kanpoko eta barruko munduak batu nahi ditu (Euskal Herria): eleberriak batu nahi ditu Europar dagoen substratu kultural bakarraren mutur desberdinak. *Azkenaz beste* idazten da “desberdina dena ez da kontrakoa” arauaren arabera.

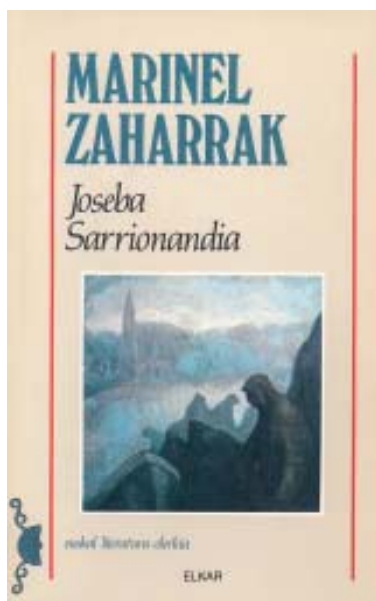
Argizariaren egunak. *Argizariaren egunak* eleberrian hiru gai aztertzen dira: narrazioa, eromena, eta heriotza.

Prozesu narratibo bat planteatzen du: lehenen zatiak kontatzen du hiru pertsonen arteko harreman baten istorioa, harreman pertsonalak eta pasiozkoak, “maitasun-hirukote bat”. Narratzaile batek is-

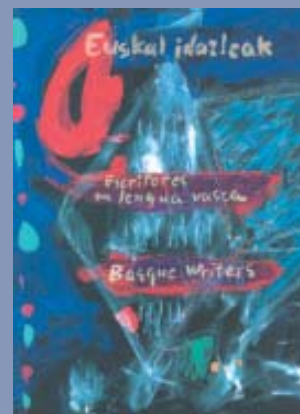

torioa kontatzen du, bere istorio pertsonala, enkarguz idatzitako istorioa. Lau urte pasa ondoren, protagonista berak lehen idatzi zuena errepasatzen du, zoroetxe itxura duen leku batean. Eta zati batzuekin bat ez datorrenez, idatzitako berriro idazten du. Bi plano bi estilo desberdinentzat: lehenengoa askoz narrazio-boagoa, eta bigarrenean, gogoetak eta haustura gehiago daude.

Metanarratibarekiko joera nabarmen-tzen da, zenbait idazle ospetsu protagonista bisitatzea joaten direnean. Protagonistak horiekin hitz egiten du idazteko arteaz. Eleberriaren bigarren zatian argitasuna mantentzen du bere eromenaren barruan. Liburuak ispilu-joko bat osatzen du. Pertsonaia besteengan islatzen da bere burua ikusteko.

HAMARKADA BERRIA

Produkzioa eta merkatua. Drakurleak eta idazleak

Euskal idazleen argitalpen baten azala.

*Egunsentiko natura. Mendia.
J.A. Sistiaga*

Ugaritasuna eta pluraltasuna. Hamarkada horretan, eta sorkuntza arloari dagokionez, euskal literaturaren egoera zabala eta konplexua da. Hori dela eta, esan daiteke ugaritasuna eta pluraltasuna direla egoera honen funtsezko ezaugarriak. Agian, modernitate ondorengo ezaugarriak dira; baliteke, bakarrik izatea, euskal idazle desberdinen mundu konplexua eta plurala erakusteko gaitasuna.

Jon Kortazar

LITERATURAREN EKOSISTEMARI BURLIZKO DATUAK

Instituzionalizazioak eta merkatua.

Autonomia Araudia eta Euskal Hizkuntzaren Normalizaziorako Oinarrizko Legea onartu zirenetik, euskal literaturak nabarmen hobetu du, bai kopuruari dagokionez, eta bai kalitateari dagokionez. Aurretik aipatutako Autonomia Araudiari eta Euskal Hizkuntzaren Normalizaziorako Oinarrizko Legeari esker, ikastoletan irakasten hasi ziren Euskal Hizkuntza eta Euskal Literatura irakasgaia.

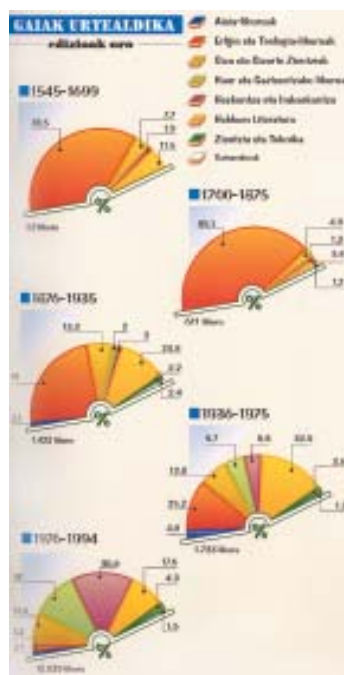
Era horretan, literatur sorkuntzak merkatuan lekua aurkitu ahal izan zuen, nahiz eta merkatu ordezkatzaila izan, eta ez irakurleek sortua, zeinek entropia bat sortuko baitzuten, eta horrek, zorionez, irakurtzeko zaletasuna zuenari etengabe irakurtzea eragingo zion.

LITERATUR SORKUNTZA ETA ARGITALPENAK. Jakin-mina duen irakurleari esan diezaiokegu, euskal literaturan 700.00 idazle daudela, gutxi gorabehera –kopurua biribiltzearen–, urtean 1.200 liburu inguru argitaratzen direla, eta horietatik helduentzako literaturak zifra gutxiago biltzen dituela. Baina, agian, egokia litzateke desberdintzea, hainbeste argitaratzen duten argitaletxeak eta ale gutxiago biltzen dituen literatur sorkuntza, batez ere, jatorrizko lanak kontuan hartzen badira eta berrargitarapenak alde batera uzten badira.

Joan Mari Torrealdai.

Joan Mari Torrealdaiak jarraitzen du euskal argitaletxeen produkzioa, eta urtero emaitzak argitaratzen ditu.

Azken bost urteetan, jatorrizko 10 eta 15 olerki-liburuak argitaratu ziren, urte bakoitzeko. Orain, nire eskuen artean ditut, 1994tik 1996ra bitarteko argitalpenen kopuruak, eta zifrak hauek dira: 1994 urtean, 9 eleberri, 13 narrazio-liburu, 9 olerki-liburu; 1995ean, 18, 17 eta 11; eta 1996an, 20, 19 eta 9.

Zifra hauek baloratu daitezke modu desberdinetan: adibidez, narrazioaren arloa nabarmentzen da, garai horretan bi euskal argitaletxeek liburu merkeak sustatu nahi zituztelako, beraz, narrazio gutxi ale laburrak argitaratzen zituzten kopurua handituz (ale horiek alde batera utzita, zifrak hauek dira: 1994an, 9 narrazio-liburu, 1995ean, 6 eta 1996an 7); nolahi ere, argi gelditzen da urte horietan eleberrien kopurua handitu zela, eta olerkigintzan baino argitarapen gehiago zaudela. Olerkigintzari dagokionez, hurrengo urteetan, argitalpenen kopurua bere horretan mantendu zen.

Gogoan izan, bakarrik helduentzako literatura hartzen ari naizela kontuan, eta alde batera utzi ditudala haur-literatura eta gazte-literatura, alegia, benetako merkatu paraleloa.

Ale-kopuruei dagokionez, olerkigintzan 500 eta 800 ale artean argitaratzen dira, eta narratiban, 1000 eta 1500 artean. Dena den, hasierako ale-kopuruak handitzen dira, irakurketa ikastoletan suspertzen hasten den unean. Beraz, gehien saldu diren lanak kopuru handiagoak lortzera iritsi dira, 20.000 eta 30.000 artean, hain zuzen ere.

Ugaritasuna eta pluraltasuna. Hamarkada horretan, sorkuntza arloari dagokio-

nez, euskal literaturaren egoera zabala eta konplexua da. Hori dela eta, esan daiteke ugaritasuna eta pluraltasuna direla egoera honen funtsezko ezaugarriak. Agian, modernitate ondorengo ezaugarriak dira; baliteke, bakarrik izatea, euskal idazle desberdinen mundu konplexua eta plurala erakusteko gaitasuna.

Egia da, jadanik, ez dagoela bide bakarra euskal literaturan, eta bereiztea posible izango litzatekeela, narratiba eta olerkigintzaren bideak.

Literatura honen lehenengo ezaugarria da idazle promozio desberdinak garai bakar batean biltzen direla. Erosotasuna eta lekua dela eta, garai hori azken hamarkadan kokatuko dugu, 1990etik 2000 artean.

● NARRATIBA

Narratiban aukeri daitezke, zerrenda honetako urteetan idazten hasi ziren idazleak:

- 50ko hamarkadan, 68 urteko ardatz magikoaren inguruan ezagutzera eman zutenak daude: *Ramón Saizarbitoria* (1944-) idazle berria indar handiz sartu zen ardatz honetan, eta garai honetan ere, aurkituko dugu *Anjel Lertxundi* (1948-), edo *Joan Mari Irigoien* (1948-) eta *Anantza Urretabizkaia* (1947-) idazleen narratiba zuhurra.
- magia bera zuen 1975 urte inguruan, ibilbideari hasiera eman ziotenak: *Bernardo Atxaga* (1951-), *Joseba Sarrionandia* (1958-) eta *Jose Mari Iturralde* (1951-),
- 63ko promozioa deiturikoari hasiera ematen zaio izen hauen eskutik: *Inazio Muxika* (1963-), *Pako Aristi* (1963-), *Xabier Mendiguren* (1964-), *Jon Arretxe* (1963-), *Anantza Iturbe* (1963-), *Juan Luis Zabala* (1963-), *Aingeru Epaltza* (1960), *Itxaro Borda* (1959-),
- eta promozio berria hasten da 90ko hamarkadaren mundua kontatzen: *Harkaitz Cano* (1975-) *Edorta Jiménez* (1953-) eta *Lourdes Oñederra* (1958-).

Itzuli diren autoreak. Izen bakar batzuk besterik ez dira, baina aipatzen saiatu naiz, gazteleraz edo bestelako hizkuntzetara itzuli diren idazleak. Prozesu hau, euskal literaturan berria da, alegia, literatura Euskal Herritik kanpora ateratzea, itzulpengintzaren bitartez, nahiz eta bide honetan oraindik lan handia egitear egon.

Gogoan izan behar dugu, idazle gutxi argitaratzen dutela argitaletxe handietan, eta horrek posible egiten die irakurle askorengana heltzea, adibidez: *Bernardo Atxaga* (B Argitaletxea), *Anjel Lertxundi* (Alfaguara), *Ramón Saizarbitoria* (Espasa Calpe) eta *Urretabizkaia* (Alfaguara).

Beste batzuk beraien itzulpenak argitaletxe txikiagotan argitaratu dituzte: *Edorta Jiménez*, *Itxaro Borda*, *Pako Aristi*, *Juan Luis Zabala* (Hiru o Txalaparta), edo

Anantza Urretabizkaia.

Juanmari Irigoien.

Aingeru Epaltza edo *Lourdes Oñederra* (Bassarai).

Beraien literatur kezka dira tradizio eta etorkizun handiago duten narrazioetan eman daitezkeen berberak, ondo dakigunez, euskaraz espresatzen den edozein idazle gai delako, gutxienez beste hizkuntza batean irakurtzeko, eta beste batzuk, berriz, hizkuntza bat baino gehiagotan. Eta denak saiatu dira modernitate eta modernitate ondorengo gai handietara gerturatzen.

Joera narratibo nagusietan. Era horretan, garaiko narratibaren joera nagusiek jarraipena izango dute ondorengo korronteetan: Julio Cortázar eta Jorge Luis Borges inguruan sortzen den **literatura fantastikoak** jarraipena izango du, *Bernardo Atxaga* eta *Joseba Sarrionandia* ren kontakizunetan; Kafkarengan sortzen **absurdoaren literatura** k jarraitzaileak izango ditu *Juan Luis Zabala* ren edo eleberrri poetatiko baten tradizioan. **Eleberrri esperimental**a barneratuko da *Anjel Lertxundi* ren narratiban, gaurko euskal literaturaren aparteko obra baten bidez, edo *Ramón Saizarbitoria* ren obra paregabearen bidez.

Errealismoa eraberritu da euskal literaturan: hemen ia denetik sartzen da; errealismoak garaikide denari erreferentzia egiten dion bezala, *oroimenaren narratibari* gerturatzen iristen da, ez hainbeste tradizioaren memoriaren narratiba, baizik eta, memoria historikoarena. Era horretan, nolabait, nortasuna landuko da, orokortasun handiak sortzeko joera duen mundu batean. Horrela, idazle hauen obrak aipa daitezke, Euskal Herriaren politika gaitzat duen zenbait obra aipatzearen: *Edorta Jiménez*, *Pako Aristi* eta *Aingeru Epaltza*. **Errealismo zikina** da garaiko euskal narratibak lantzen duen beste korronte bat.

Jarrera feminista eta emakumearen egoera pertsonalarekiko eta sozialarekiko kezka agertzen dira euskal narratiban idazle hauen prosaren bidez: *Anantza Urretabizkaia*, *Anantza Iturbe* y *Lourdes Oñederra*.

Erabaki zenetik garrantzitsuena istorioak kontatzea zela, **generoko literatura**, ez da alde batera geldituko. Euskaraz hitz egiten dutenen artean, horrelako generoak irakurtzeko joera dago: polizi eleberriak, hiriko ohitura berrien eleberria, bidaietako kronikak...

● OLERKIA

Olerkiaren egoera paraleloki deskriba daiteke, batez ere, azterketa orokorra egiten bada. Hau da, ezaugarri nabariak konplexutasuna, ugaritasuna eta pluraltasuna dira. Arlo honetan ere, promozio bat baino gehiago bilduko da une historiko bakar batean.

Olerkigintzan agertuko da 70 eta 80ko hamarkadetan sortu ziren obrekiko nostalgia, eta horretaz gain, itxaropen txiki

bat edukiko dute idazle gazteek idatziko dituzten obretan. Idazle gazteei dagokionez, euskal literaturan beherakada bat eman zen, 90ko hamarkada erdia arte.

Idazle ospetsuen belaunaldi bat. *Juan Mari Lekuona* (1927-) eta *Bitoriano Gandiaga* (1928-) idazleen obra elkartzen da 60ko hamarkada hasieran idazten hasten diren idazleen obrarekin, adibidez, aipatu beharreko *Mikel Lasa* (1938-) idazlea, *Amaia Lasa*, *Xabier Lete* (1944-), eta *Joxean Artze* (1939-) idazle grinatsua.

Abangoardismoa. *Bernardo Atxaga* (1951-) eta *Joseba Sarrionandia* (1958-) idazleen promozioak olerkia kokatu zuen, etengabe eraberritzen ari zen korronte abangoardista batean. Dadaismoa eta espresionismoa hartu zuten abiapuntu, eta olerki pertsonala eta alegorikoa sortzera iritsi ziren, kulturalismoa jorratu ondoren. Olerki abangoardistaren bidean, *Koldo Izagirre* (1953-) kokatu zen beste idazleen ondoan.

LAU TALDE

Deskribapen orokorra eginez gero, lau talde nagusi bereiz daitezke, 80ko hamarkadaren produkzio poetikoan.

Joera sinbolistadun estetika. Hasiarako estetikaren joera sinbolista da, eta esperientziaren olerkitik gertu egongo da. Bertan, egunerokotasunaren eta sentimenduaren arteko hurbiltasunak eratzen du idazle hauen olerkien oinarria: *Felipe Juaristi* (1957-), *Juan Kruz Igerabide* (1956-), *Amaia Iturbide* (1961-), *Mari Jose Kerexeta* (1961-), *Juan Ramón Madariaga* (1962-). Espainiako olerkien hainbat antologietan aurki daiteke idazle hauen zenbait olerki itzulita, edota, libururen bat haurrentzako, *Juan Kruz Igerabide* idazlearen kasua, esaterako, (Hiperión).

Estetikaren etengabeko berrikuntza. Estetika etengabe berrituko da, olerkari abangoardistei erreferentzia argia eginez. Horrelako joera, idazle hauengan topatuko dugu: *Iñigo Aranbarri* idazlearen obra poetikoan (1963-), *Jose Luis Otamendiren* bilakaeran (1959-) edo *Xabier Montoya* eta *Itxaro Bordaren* obra pertsonalean (1959-).

Jatorri tradizionalako olerkia. Jatorri tradizionalako olerkia existitzen da, Euskal Herriko herri-olerkigintzatik gertu. Olerkigintza kultuak herri-olerkigintza horren ereduak hartzen ditu; esaterako: bere inidiak erabili, ahozko olerkigintzako baliabide erretorikoak erabili. Joera hori *Patziku Perurena* (1959-) edo de *Luis Berribeitia* (1963-) olerkietan aurki daiteke.

Tradizio anglosaxoia. Ezin da alde batera utzi *Patxi Ezkiaga* (1943-) idazlearen obra luzea. Han inspirazio anglosaxoia erabili du eta agerian gelditzen da mundu propio baten komunikazioaren deskripzioa.

Isiltasunaren olerkia. *Tere Irastortza* (1961) idazleak, eten egin gabe, garatu

Juan Maria Lekuona

duen obra poetikoak gertu du isiltasunaren eta une argitzaile adierazlearen olerkia.

Promozio berri bat. Azken hamarkadaren erdi aldera, indar handiz sortzen da idazle-promozio berri bat. Beharrezko ikuspegirik gabe, zaila da talde honen garrantzia deskribatzea. Baina, joera estetiko batzuk aipa ditzakegu, euskal olerkigintza berrienaren korronte desberdinak adierazteko.

Kulturalismoa. Agian, hamarkadan egon den obrarik garrantzitsuenetakiko bat *Rikardo Arregi Díaz de Heredia* (1958-) idazlearena da. Idazle hori, kulturalismotik abiatuta, azken produkzio poetikoaren obrarik originalenetarikoa eratzen aritu da. Baliteke, obra hori garaiako obrarik pertsonalena izatea. Ezauzgarri hauek edukiko ditu: kulturalismoa, hala ere, musika eta olerkiaren arteko identifikazioa nabari geratuko da. Bere *Cartografía* idazlana gazteleraz argitaratuko dute laster.

Esperientziaren Olerkia. Esperientziaren Olerkia joerak aparteko obrak ekarri ditu: *Pako Aristi* (1963-) eta *Gerardo Markuleta* (1963-) *Miren Agur Meabe* (1962-) idazlearen ekarpenarekin batera, emakumearenganako kezka, bere obran, nabarmentzen delarik.

Sinbolismo intimista. Idazle hauen obratan azalduko den sinbolismoa, sinbolismo intimista eta gogoetarekiko joera duen olerkitik gertu kokatuko da: *José Luis Padrón* (1970) eta *Mirari García de Cortázar* (1969-).

Abangoardismoa. Irudi poetikoa lantzearen joera abangoardista agertuko da *Garikoitz Berasaluze* (1975-) idazlearen obran, eta trebetasun handiagorekin *Harkaitz Cano* (1975-) idazlearengan.

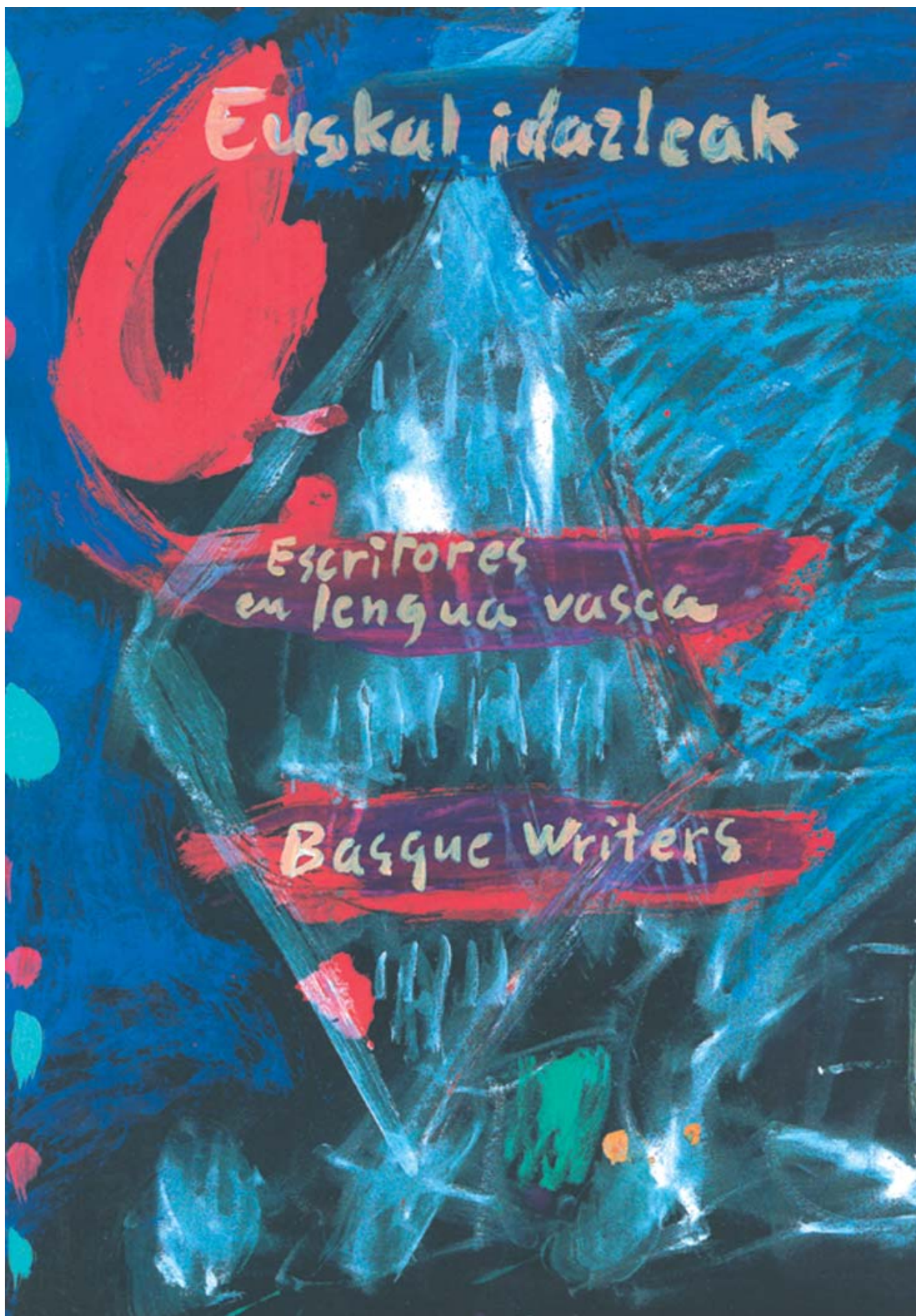
Juanjo Olasagarre (1963-) idazlearen obra ezin *sailka* dezakegu. Bere obrak gertu edukiko du, bai bakarrizketa dramatikoa, eta bai errealitate konplexuen transkripzioa, testu laburren bidez.

Euskal olerkigintzan sortu diren azken obratan, *errealismo zikinaren* eragina ere aurki dezakegu.

Baliteke zaila izatea, hain eredu estuetan kokatzea idazle bakoitzaren olerkigintza, baina, ikuspegi orokor batek, idazle horienganako jakin-mina piztu dezake. Eta azken finean, hori da funtsezkoena.

Anjel Lertxundi

■ EUSKAL LITERATURAREN HISTORIA OROKORRAK

CORTAZAR, N.: *Cien autores vascos*. Auñamendi, Donostia, 1966.

ESTORNES LASA, B.: *Enciclopedia General Ilustrada del País vasco. Literatura*. I-IV Vol. Auñamendi Donostia, 1969-1974.

IRIGARAY, A.: *Prosistas navarros*. Institución Príncipe de Viana. Iruña, 1952.

JUARISTI, J.: *Literatura vasca*. Taurus, Madrid, 1987.

LAFITTE, P.: *Le Basque et la littérature d'expression basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule*. Aintzina, Baiona, 1941.

MICHELENA, L.: *Historia de la literatura vasca* Minotauro, Madrid, 1960. Erein, Donostia, 1988.

MUJICA, L.M.: *Historia de la literatura euskérica*. Luis Haranburu. Editor. Donostia, 1979.

SARASOLA, I.: *Historia social de la literatura vasca*. Akal, Madrid, 1976.

TORREALDAY, J.M.: *Euskal idazleak gaur/Historia social de la lengua y literaturas vascas*. Jakin Oñati, 1977.

URKIZU, P.: *Lengua y literaturas vascas*. Luis Haranburu, Donostia, 1961.

URKIZU, P.: *Introducción a la Filología Vasca*. UNED. Madrid, 1991.

VARIOS: *Congreso de Literatura. Hacia la Literatura Vasca*. Castalia, Madrid, 1989.

VILLASANTE, L.: *Historia de la literatura vasca* Sendo. Bilbo, 1961.

■ BIBLIOGRAFIA OROKORRA

ABELLAN, J.L.: *El Erasmismo español* Espasa Calpe, Madrid, 1982.

ACILLONA, M.: «Los fabulistas en la literatura española». *Euskal alegigintza*. Labayru, Bilbo, 1991, 49-85.

AGUIRRE GAZTAMBIDE, J.: «Notas sobre Pedro de Axular, autor de *Guero*». *FLV* 12:2-3, 1980, 403-425.

AKESOLO, L.: «Azkue aita semeak». *Karmel*, 1979:2, 26-37.

AKESOLO, L.: «Azkue aitasemeak aurrez aur berriro». *Karmel*, 1988:4, 6-18.

AKESOLO, L.: «De bibliografía mogueliana». *BRSVAPM*, 21, 1965, 90-1.

AKESOLO, L.: «Euzkadia. Eusebio Maria Azkue zanaren poema». *Karmel*, 1979:3, 25-27.

AKESOLO, Lino: «Joanes Leizarragaren garaia» *Euskera* 17, 1972, 132-143.

ALLEGRA, G.: *La viña y los surcos. Las ideas literarias en España del XVIII al XIX*. Sevilla lako Unibertsitatea, 1980.

ALTUNA, Patxi: *Etxepareren hiztegia*. Bilbo 1979.

ALTUNA, Patxi: «Ioannes Etxeberri Zi-

burukoa» in *ETXEBERRI, Joanes: Manual Devotionezcoa*. Mensajero, Bilbo, 1981, 7-32.

ALTUNA, Patxi: «Leizarragaren morfosintaxiaz puntu batzuk». *Mundaiz* 17-18, 1980, b, 93-95.

ALTUNA, Patxi: «Leizarragaren zenbait aditz sintagma». *Euskera* 28:2, 1983, 463-470.

ALTUNA, Patxi: *Linguae Vasconum Primitiae (edizio kritikoa)*. Bilbo. 1980.

ALTUNA, Patxi: «Más sobre la métrica de Oihenart». *Mundaiz* 13, 1979, 1-13.

ALTUNA, Patxi: «Oihenarten metrika». *FLV* 11:2, 1979, 269-284.

ALTUNA, Patxi: «¿Son hexadecasilabos los versos de Dechepare?» in *Memorial L. Mitxelena Marfistri Sarrum*, Gipuzkoako Foru Aldundia, 1991, 93-105.

ALTUNA, Patxi: *Versificación de Dechepare. Métrica y pronunciación*. Bilbo 1979.

ALTUNA, P.: «Ziburuko Ioannes Etxeberriz». *Euskera*, 26:1, 1981, 605-616.

ALTZIBAR, X.: «Bizenta Antonia Mogelen biziaz eta lanaz zenbait argibide». *Euskera*, 27:2, 1982, 451-497.

ALTZIBAR, X.: «Euskaldunen nazio eta hizkuntza». *Euskera*, 31:1, 1986, 17-45.

ALTZIBAR, X.: «Mogeldarren alegiak». *Euskal alegigintza*. Labayru, Bilbo, 1991, 87-99.

ALTZIBAR, X.: «Peru Abarkaren kopiak eta lehen edizioa». *ASJU*, 1990:3, 871-887.

ALZOLA, Nikolas: «Dechepareana». *BAP* 24:1, 1968, 95-96.

ALZOLA, Nikolas (Hno. V.Berriochoa): «Escri-

tores vascos. Bernat d'Echepare (s.XVI). «BAP 18:3, 1962, 311-322.

ALVAR, M.: *Poesía española medieval*. Cupsa, Madrid, 1978.

ANASAGASTI, P.: «El estilo de Billintx, Las cuatro columnas». *Aranzazu*, 46, 1976, 97-99.

ANASAGASTI, P.: «Ionia en la poesía de Billintx». *Aranzazu*, 46, 1976, 192-195.

ANASAGASTI, P.: «La poesía amorosa de Billintx». *Aranzazu*, 46, 1976, 168-172.

ARANA MARTIJA: «Iparragirre, cantor de Euskalerria» *Iparragirre*, Euskaltzaindia. Bilbo, 1987, 99-108.

ARALAR, J.: *El Conde de Peñafloreda y los Caballeritos de Azkoitia*, Buenos Aires, 1942.

ARETA ARMENTIA, L.M.: *Obra literaria de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*. Gasteizeko Aurrezki-kutxa, Gasteiz, 1976.

ARETI, Gabriel: «Flexiones verbales empleadas por Leizarraga de Briscous, en sus traducciones vascas de 1571». *FLV* 4:1, 1972, 157-194.

ARETI, Gabriel: «Flexiones verbales empleadas por Pedro de Axular en su obra *Guero*». *FLV* 3:2, 1971, 197-221.

ARETI, Gabriel: «Léxico empleado por Leizarraga de Briscous». *FLV* 5:1, 1973, 61-128.

ARETI, G.: «Pedro Ignacio de Barrutia». *Euskera*, IV, (1959), 139-145.

ARETI, G.: «Peru Abarcaren alienazioa» *Anaitasuna*, 15-5-1973, 10.

ARETI, G.: «Primera aportación para el conocimiento de la vida y obra de Pedro Ignacio de Barrutia. Basagoitia». *Euskera*, V, (1960), 273-291.

ARETI, G.: *Teatro zaharra*. Auspoa, Tolosa, 1965.

ARIES, PH.; DUBY, G.: *Historia de la vida privada. V. El proceso de cambio en la sociedad en los siglos XVI-XVIII*. Taurus, Madrid, 1991.

ARZAMENDI, Jesus: *Las frases condicionales en Axular Argitaragabeko tesina* (1973).

ASTIGARRAGA, A.: «Eusebio María Azkue: Lehenengo hurreratzeara». *XIX. mendeko olerki-bertsogintza*. Labayru, Bilbo, 1990, 127-145.

AZKARATE, Miren: «-n/-z erlazio hizkiak denborazko aditz lagunetan Axular eta Etxeberri Sarakoarengan». *Euskera* 25:2, 1980, 401-416.

BATLORI, M.: *Humanismo y renacimiento*. Ariel, Barcelona, 1987.

BENICHOU, P.: *El tiempo de los profetas*. Fondo de Cultura Económica, Mexico, 1982.

BENICHOU, P.: *La coronación del escritor*. Fondo de Cultura Económica, Mexico, 1981.

BEGUIN, A.: *El alma romántica y el sueño*. Fondo de Cultura Económica, Mexico, 1978.

CARNERO, G.: *La cara oscura del siglo de las Luces*. Cátedra, Madrid, 1983.

CARNERO, G.: *Orígenes del Romanticismo reaccionario español*. Valentiako Unibertsitatea, 1978.

CILVETI, A.: *Introducción a la mística española*. Cátedra, Madrid, 1974.

CHARRITTON, P.: «Iparraldeko bertsolari eta olerkariak XIX. mendean». *XIX. mendeko olerki-bertsogintza*. Labayru, Bilbo, 1990, 11-85.

COLLARD, A.: *Nueva poesía. Conceptismo, culteranismo en la crítica española*. Castalia, Madrid, 2., 1971.

DAÑOBEITIA, I.: «Metafora eta konparazioa Bilintxen maitasun poematan». *Litterae Vasconicae. Euskerraren Iker Atalak*, 4, 1985, 191-202.

DARANATZ, Jean-Baptiste: «Axular». *RIEV*, 18, 1927, 702-703

DIEZ EZKERRA, M.: «Peru Abarca como acto comunicativo». *Euskera*, 27:1, 1982, 13-57.

DRONKE, P.: *La lírica en la Edad Media*. Seix Barral, Barcelona, 1978.

EGIDO, A.: *Fronteras de la poesía del Barroco*. Crítica, Barcelona, 1990.

EGUZKITZA, J.B.: «Eguzkitza 'tar J.B. jaunak Karmelo Etxegarai'ri Euskaltzaindian sartu zenean irakurritako hitzaldia». *Euskera*, 7:1, 1926, 26-37.

ERKIAGA, E.: «Bizkaiko olerkari bat: Eusebio Maria Dolores Azkue Barrundia». *Olerki*, 1961:1, 67-79.

ERKIAGA, E.: «Eusebio M^o Azkue, gizon eta idazle». *Euskera*, 1974: 19, 325-349.

ETCHEPARE, Jean: *Axular*. Baiona 1956. Charritton, P.: *Jean Dechepare mirikuaren (1877-1935) idazlanak*, I, Donostia, 1984, 235-248.

ETCHART, Arnaud: «Les proverbes d'Oihenart». *Eusko Jakintza*, 4, 1950, 353-366; *Gure Herria* 22, 1950, 206-217), 242-246, 277-280; 23, 1951, 40-44.

ETXEBARRIA, I.: «Eusebio M Azkueren literatura lanak» in *XIX. mendeko olerki-bertsogintza*. Labayru, Bilbo, 1990, 147-168.

ETXEBARRIA, I.: «Hegoaldeko euskal alegiariak». *Euskal alegigintza*. Labayru, Bilbo, 1991, 127-152.

ETXEBERRIA, P.: «Axular'ekin ikasle» *Euskera* 18, 1973, 75-118.

ETXEGARAI, K.: «Karmelo Etxegarai jaunak, Euskaltzaindian sartu zan egunean irakurritako lana». *Euskera*, 7:1, 1926, 8-26.

FERNANDEZ DE ALBADALEJO, P.: «Manuel de Larramendi, la particular historia de Guipúzcoa». *Saioak*, 1, 1977, 148-156.

GARATE, J.: *La época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Moguel*. Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo, 1936.

GARIN, E.: *Medioevo y Renacimiento*. Taurus, Madrid, 1986.

GIL FERNANDEZ, L.: *Panorama social del humanismo español. (1500-1800)*. Alhambra, Madrid, 1981.

GOIHENETXE, E.: «Arnaut Oihenarte, gizona, kondairagilea, eta abertzalea», in *Oihenarte, Atsotitzak eta neurtitzak*, Larresoren edizioa, Donostia 1971, 9-28.

GOMEZ, R.: «El legado de Manuel Larramendi». *Insula*, 534, 1991, 29-30.

GOMEZ, R.: «Larramendiren gramatika eta gramatikagintzaren historia». *ASJU*, 1991:3, 783-795.

GOODE, H.D.: *La prosa retórica de Fray Luis de León*. Gredos, Madrid, 1969.

GUILLEN, J.: *Lenguaje y poesía*. Alianza, Madrid, 3., 1983.

HARISTOY, Pierre: «Arnaud d'Oihenart, avocat au parlement de Navarre et Jacques son frère, conseiller à la chancellerie de Navarre (XVIIe siècle)», in *Recherches historiques sur le Pays Basque*. Paris-Baiona 1884, reprint Marseille 1977, II, 150-152.

HARISTOY, Pierre: *Arnaud Doyhenart et son supplément des Proverbes basques*. Baiona 1892.

HARISTCHELHAR, J.: «Parémiologie et mnémotechnie: l'exemple basque». *Memoria L. Mitxelena Magistri Sacrum*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1991, 185-200.

HATZFELD, H.: *Estudios literarios sobre Mística Española*. Gredos, Madrid, 1976, 3.

HESS, R.: *El drama religioso románico como comedia religiosa profana (siglo XV y XVI)*. Gredos, Madrid, 1976.

HUALDE, J.I.: «Manuel de Larramendi y el acento vasco». *ASJU*, 1991:3, 737-750.

HUARTE, José María: «Los primitivos del eus-

kerá. Dechepare y su tiempo». *Euskalerriaren alde* 16, 1926, 241-249.

IRIGARAY, A.: «Mogel eta literatura euskara» *Euskera*, 5, 1960, 110-123.

IRIGARAY, A.: «Oihenart, poeta». *RIEV* 19, 1928, 71-76.

IRIGARAY, A.: «Piarres de Axular» *Egan* 6:1-4, 1953, 1-13.

IRIGARAY, A.-AGIRRE, J.: «Un documento inédito sobre Axular» *FLV*, 10, 1978, 487-491.

JAURGAIN, Jean: «Arnaud d'Oihenart et sa famille». *Revue de Béarn, Navarre et Landes* 3, 1885; Paris 1885..

JAURGAIN, Jean: «Le Nouveau Testament de Liçarrague». *RIEV*, 1, 1907, 288.

JAURGAIN, Jean: «Liçarrague prêtre». *RIEV* 2, 1908, 601.

JUARISTI, J.: «De métrica vascorrománica». *ASJU*, 1990:2, 381-405.

JUARISTI, J.: «El borracho burlado: transiziozko komedia bat», *Euskera*, 31:1, 1986, 47-53.

JUARISTI, J.: «La gnosis renacentista del euskera». *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*. Gipuzkoako Foru Aldundia. Donostia 1991, 117-160.

JUARISTI, J.: «Introducción». *La tradición romántica*. Pamplona, Iruña, 1986, 11-45. 1986, 11-45.

JUARISTI, J.: *Literatura vasca*. Taurus, Madrid, 1987.

KEREJETA, M. Jose: «Oihenart S. Pouvreauren hiztegiaren». Joseba Lakarra (ed.) *Hiztegiak eta testuak*. Bilbo, 1988, 33-73.

KINTANA, Xabier: *Euskal protestantisismoa zer zen*. Donostia, 1970.

KORTAZAR, J.: «Eusebio Azkueren poesia gintza» in URIARTE, J.A.: *Poesía Bascongada. Dialecto vizcaíno*. Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo, 1987, 25-42.

KORTAZAR, J.: «¿Fábulas inéditas de J.A. Mogel?». *FLV*, 35-6, 1980, 253-277.

KORTAZAR, J.: «Mogel eta bere garaia», *ASJU*, 16, 1982, 43-53.

KORTAZAR, J.: «Mogelen alegiak» in URIARTE, J.A.: *Poesía Bascongada. Dialecto vizcaíno*. Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo, 1987, 13-23.

LABAYEN, A.: *Elisanburu*. Donostia, 1955.

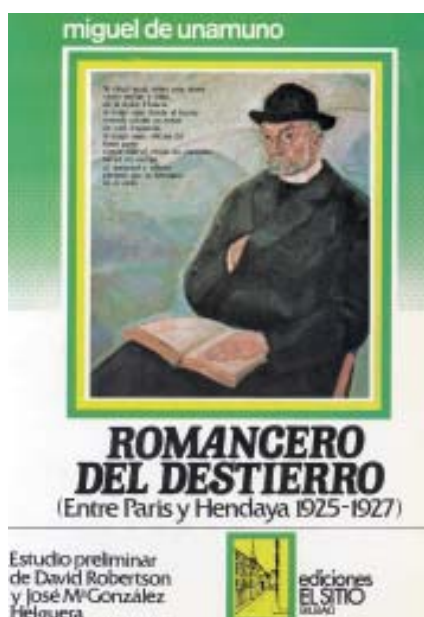
LABAYEN, A.: «Quién fue el autor de *Solferínoko itsua?*. Aclarando un viejo equívoco». *Homenaje a Don Julio de Urquijo*, 1949, II, 243-248.

LACOMBE, Georges: «Du nouveau sur Liçarrague et ses collaborateurs». *RIEV* 22, 1931, 363-366.

LACOMBE, Georges: «Les verbes forts dans les livres basques de Liçarrague». *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris* 18, 1913, 289-304.

LACOMBE, Georges: «Notes sur diverses traductions de quelques vers de Dechepare». *RIEV* 6, 1912, 142-146.

- LACOMBE, Georges: «Varia sur Axular et son livre». *Gure Herria* 28, 1946, 364-370.
- LAFITTE, Pierre: «Joanes Leizarraga-ren lanez» *Euskera*, 22:2, 1977, 751-753.
- LAFITTE, P.: *Euskal Literaturaz. Etor*, Donostia, 1990.
- LAFITTE, Pierre: «L'oeuvre des protestants dans la littérature basque, avant et après Liçarrague» in *Arnaud de Soleffe et son temps. Le Béarn sous Jeanne d'Albret*, Orthez 1984, 201-206.
- LAFITTE, Pierre: «Zer dakigu Leizarragaz?». *Euskera*, 17, 1972, 143-148.
- LAFON, René: «Bernard Dechepare Les Premices de la langue des Basques Traduction française». *BAP*, 7:4, 1951, 485-505, eta 8:1, 1952, 3-20.
- LAFON, René-REICHER, Gilberte: *Bernard Dechepare, sa vie et son oeuvre*. Paris 1948.
- LAFON, René: «Joanes Leizarraga itzularia eta idazlea». *Euskera* 17, 1972, 148-154.
- LAFON, René: «La langue de Bernard Dechepare» *BAP* 7:3, 1951, 309-338.
- LAFON, René: «Les formes du verbe être, avoir et de la conjugaison périphrastique employés par Dechepare». *BAP* 16:2, 1960, 123-133.
- LAFON, René: «Notes pour une édition critique et une traduction des Linguae Vasconum Primitiae» *BAP* 8:2, 1952, 139-180.
- LAFON, René: «Notes sur la langue des proverbes d'Oihenart». *Homenaje a Don Julio de Urquijo*, Donostia, 1949, 1, 433-445.
- LAFON, René: «Notes pour une édition critique et une traduction française des poésies d'Oihenart». *BAP* 9:2, 1955, 135-173.
- LAFON, René: «Oihenart, poésies. Appendice IV». *BAP* 11: 3-4, 1955, 433.
- LAFON, René: «Sur la versification de Dechepare». *BAP* 13: 4, 1957, 387-393.
- LAFON, René: «Traduction française des poésies d'Oihenart: la jeunesse d'Oihenart en vers basques». *BAP*, 11:1, 1955, 3-39.
- LAKA, I.: «Parnasorako bidearen hizkuntzaz». *ASJU*, 19:1, 1985, 219-234.
- LAKARRA, J.: «Berriz Larramendiren segiziko zenbaitzez». *ASJU*, 19:2, 1985, 439-452.
- LAKARRA, J.: «Larramendiren hiztegitzaren inguruan». *ASJU*, 19:1, 1985, 9-49.
- LAKARRA, J.: «Barrutiaren Acto para la Nochebuena eta Teatro erlijioso erromantikoa» in BARRUTIA, P.I.: *Gabonetako ikuskizuna. Acto para la Nochebuena*. Arabako Foru Aldundia, 1983, 13-73.
- LEKUONA, J.M.: *Ahozko euskal literatura*, Erein, Donostia, 1982.
- LEKUONA, J.M.: «Iparragirre eta bertsolaritza» *Iparragirre*, Euskaltzaindia, Bilbo, 1987, 109-133.
- LETAMENDIA, J.A.: «Errerorika klasikoaren eragina Axularren aipameneren itzulpenetan». *Euskera* 22:1, 1977, 157-167.
- LETAMENDIA, Jose Antonio: «Leizarragak partitiboz dakartzan partizipioak Duvoisi-

- nen ordainekin alderaturik». *Euskera*, 25:2, 1980, 455-482.
- LEWY, Ernst: «Zu Dechepare». *RIEV*, 25, 1934, 225-239.
- LOJENDIO, J.M.: «Euskeraren batasuna eta Moguel» *Euskera*, 5, 1960, 155-163.
- LOJENDIO, J.M.: «Mogel», *Egan*, 2-4, 1954, 16-24.
- LLORENS, V.: *El romanticismo español*. Castalia, Madrid, 1989.
- MARAGALL, J.A.: *La cultura del Barroco*. Ariel, Barcelona, 5, 1990.
- MARTIN MUÑOZ, E.: «RSBAP-en ideietatikoa eta Mogelen alegiak» in *Euskeraren iker atalak* 3, 1985, 207-215.
- MENDIGUREN, X.: «El borracho burladoko euskaren azterketa», 1987:1, 135-162.
- MITXELENA, I.: «Axularren titulua». *FLV*, 9, 1977, 57-68.
- MITXELENA, K.: «Arnault Oihenart». *BAP*, 9:3, 1953, 445-463.
- MITXELENA, K.: «De lexicografía vasca. A propósito de Axular-en hiztegia del P. Luis Villasante». *FLV*, 6, 1, 1974, 103-121.
- MITXELENA, K.: «Descubrimientos y reducciones en textos vascos». *FLV*, 3:2, 1971, 149-169.
- MITXELENA, K.: «Gueroco guero» in *Kindlers Literatur Lexikon*, München, 1974.
- MITXELENA, K.: *La obra del Padre Larramendi (1690-1766)*, Obiedo, 1959.
- MITXELENA, K.: «Los refranes del cuaderno de Oihenart», *ASJU*, 1, 1967, 11-14.
- MITXELENA, K.: «Pedro de Axular. Gero». *Egan*, 7: 3-4, 1954, 39-41.
- MITXELENA, K.: «Sobre los refranes de Oihenart». *BAP*, 9:4, 1955, 555-556.
- MOKOROA: *Genio y lengua*. Edición del autor. Tolosa, 1935.
- MUGICA, G.: «Elizanburu». *RIEV*, 6, 1912, 538-540.
- MUJICA, J.A.: «Zenbait konpletiboren azterketa J. Leizarragan». *Euskera*, 25:2, 1980, 597-629.
- NAVAS RUIZ, R.: *El romanticismo español*. Cátedra, Madrid, 1982.
- ORPUSTAN, J.B.: «Réalisme et fantasie narrative chez A. Oihenart» *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*. Gipuzkoako Foru Aldundia, 1991, 201-216.
- PAGOLA, I.: «Neologismos en los Juegos Florales», *ASJU*, 1984:1, 52-160.
- PAGOLA, I.: «Piarres Adame. Testua eta argitalpenak». 1985:2, 431-438.
- PEERS, A.: *Historia del movimiento romántico español*. Gredos, Madrid, 2, 1973.
- PETRALANDA, A.: «Felipe Arrese Beitiaren estiloa» in *Euskeraren Iker Atalak* 3, 1985, 187-206.
- REICHER, G.: «Bernard Detxepare». *Gure Herria*, 29, 1957, 33-49.
- RIQUER, M.: *Los trovadores*. 3 vol. Ariel, Barcelona, 1983.
- RITTER, R.: «Jeanne d'Albret et la Réforme chez les basques». *Eusko Jakintza*, 5, 1951, 183-215, 6, 1952, 36-59.

RIVERS, E.: *La poesía de Garcilaso*. Ariel, Bartzelona, 1981.

RODRIGUEZ DEL CORO, F.: «La época de Iparragirre (1820-1881)» in *Iparragirre, Euskaltzaindia*, Bilbo, 1987, 13-84.

ROMANO, R.: *Los fundamentos del mundo moderno, Siglo XXI*, Madril, 1989.

SAN MARTIN, J.: «Gabon sariak» *Euskera*, 31:1, 1986, 55-60.

SAN MARTIN, J.: «Iparragirre literaturan» *Iparragirre, Euskaltzaindia*, 1987, 143-160.

SAN MARTIN, J.: «Jose Manterola» in *Jose Manterola*. Donostiako Udal Euskara batzordeak. Donostia, 1985, 7-13.

SAN MARTIN, J.: *Juan Antonio Mogel eta Urkiza. Bere bizitza eta lanak*. Zarautz, 1959.

SAN MARTIN, J.: «Literatura landuaren sorrerako giroa, Axularren garairra arte» *Euskera*, 20, 1975, 195-208.

SARASOLA, I.: «Larramendiren eragintza eta» *ASJU*, 20:1, 1986, 203-216.

SARROINHANDY, J.: «Oihenart contra Garibay y Morales». *RIEV*, 13, 1922, 448-455.

SARROINHANDY, J.: «Doctrina gramatical de Oihenart». *Tercer Congreso de Estudios Vascos*, Donostia, 1923, 41-46.

SCHUCHARDT, H.: «Dechepareana». *RIEV*, 5, 1911, 445-450.

SCHUCHARDT, H.: «Leizarragana». *RIEV*, 5, 1911, 194-197, 466-471.

SCHUCHARDT, H.: «Introducción a las obras de Leizarraga». *ASJU*, 22:3, 1988, 921-1036.

SCHUCHARDT, H.: «*Primitiae Linguae Vasconum*». *RIEV*. Halle, 1923.

SCHUCHARDT, H.: «Zu den Sprichwörtern Oihenarts». *RIEV*, 5, 1911, 451-456.

SCHENK, H.G.: *El espíritu de los románticos europeos*, Fondo de Cultura Económica, Mexiko, 1983.

SEBOLD, R.P.: *Descubrimiento y frontera del neoclasicismo español*. Cátedra, 1985.

SEBOLD, R.P.: *Rapto de la mente: poética y poesía deciochesca*. Anthropos, Bartzelona, 1989.

SEBOLD, R.P.: *Trayectoria del romanticismo español*. Crítica, Bartzelona, 1983.

TELLETXEA IDIGORAS, J.I.: «El jesuita Manuel de Larramendi. Miscelánea con motivo de su centenario (1766-1966)». *BAP*, 22: 3-4, 1966, 307-360.

TOLEDO, A.M.: *Domingo Agirre: Euskal eleberraren sorrera*. Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo, 1989.

TOVAR, A.: *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*. Alianza, Madril, 1980.

UNAMUNO, M.: «Iparraldeko alegigintza». *Euskal alegigintza*. Labayru, Bilbo, 1991, 101-126.

URGELL, B.: «Axular eta Larramendi». *ASJU*, 1991:3, 901-928.

URKIXO, J.: «Axular y su libro». *RIEV*, 5, 1911, 538; 6, 1912, 292, 547.

URKIXO, J.: «De paremiología vasca. Oihenart conoció los Refranes y Sentencias en vascuence, de 1596» *ASJU*, 1, 1967, 3-44.

URKIXO, J.: «El proceso de Dechepare». *RIEV*, 1, 1907, 369-381.

URKIXO, J.: «Introducción a nuestra edición de *Linguae Vasconum Primitiae*» *RIEV*, 24, 1933, 660-684.

URKIXO, J.: *Una fuente del Guero (Axular imitador de Fr. Luis de Granada)*. Donibane Lohitzune, 1912.

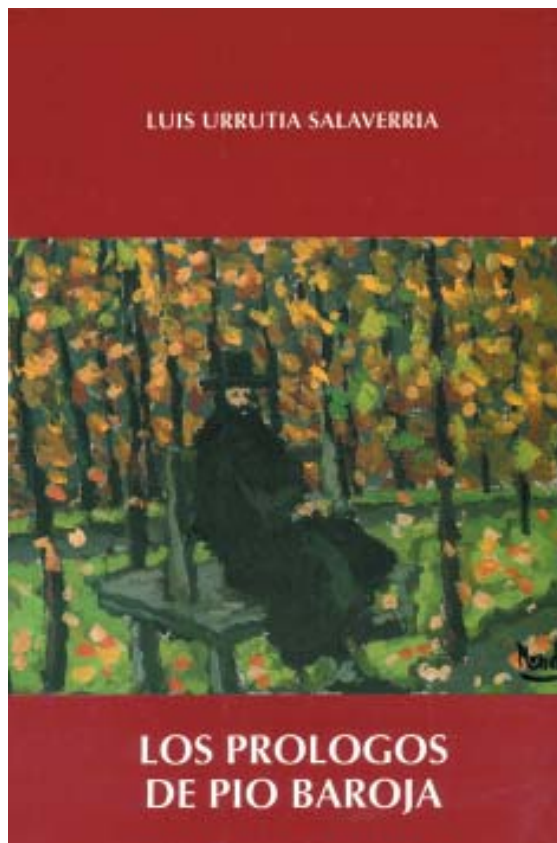
Hacia la Literatura vasca. Congreso de literatura. II. Congreso Mundial Vasco. Kopia anitzeko argitalpena.

ZAVALA, A.: *Bilintx. Indalencio Bizcarrondo, 1831-1876. Bizitza eta bertsoak*, Donostia, 1978.

ZELAIETA, A.: *Foruak eta euskal literatura*. Donostia, 1981.

ZELAIETA, A.: *Peru Abarcaren berrirakurketa*. Donostia, 1979.

ZELAIETA, A.: «Peru Abarkaren hiztegia» *ASJU*, 12-3, 1978-9, 87-199.

■ BIBLIOGRAFIA OROKORRA

ALFORD, V.: «Ensayo sobre los orígenes de las mascaradas de Zuberoa». *RIEV*, 22, 1931, 379-396.

AMURIZA, X.: «Bertsolarien bame prozesua». *Jakin*, 14-15, 1980, 134-138.

AMURIZA, X.: «Iparragirre bertsolari». *Jakin*, 19-20, 1981, 149-158.

AMURIZA, X.: *Hiztegi errimatua. Hiztaren Kirol nazionala*. AEK, 1981.

AMURIZA, X.: *Zu ere bertsolari*. Elkar, Donostia, 1982.

ARANA MARTIJA, J. A.: «Gabon Cantata de Guernica de 1757». *Euskera*, 21, 1976, 89-98.

ARIZTIMUÑO, J., AITZOL: «Eusko Oleriti Kera berezia». *Yakintza*. 1934, 143-255.

AULESTIA, G.: *El bersolarismo*. Bizkaiko Foru Aldundia. Bilbo, 1991.

AZKUE, R.: *Euskalerraren Yakintza*. Euskaltzaindia. Espasa Calpe, Madril, 1990.

AZKUE, R.: *Cancionero Vasco*, Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1968.

BAJTIN, M.: *La cultura popular en la Edad Media y en el Renacimiento. El contexto de Rabelais*. Alianza, Madril.

BASSOLS I PUIG, M.: *Anàlisi pragmàtica de les endevinalles catalanes*. Abadia de Montserrat, Bartzelona, 1990.

BIGURI, K.: «El tema del cambio de sexo en la literatura vasca de tradición oral». *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*. Gipuzkoako Foru Aldundia, 1991, 553-570.

BIGURI, K.: «Euskal ahozko literatura tradizionalari buruzko ikerketak, XX. mendean». *ASJU*, 1990:1, 63-92.

BILBAO TELLETXEA, G.: «*Edjpa* pastoral: edizio arazo eta ebazpide batzuk» in *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*. Gipuzkoa Foru Aldundia, 1991, 505-526.

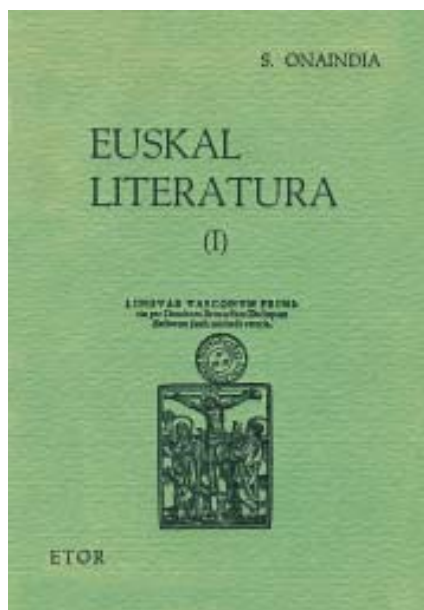
BOLD, A.: *The Ballad*. Methmeuen, 1982.

BOLLEME, G.: *La Bibliothéque bleu*. Julliard, Paris, 1971.

BURKE, P.: *La cultura popular en la Europa moderna*. Alianza, Madril, 1991.

CARO BAROJA, J.: *El Carnaval. (Análisis histórico cultural)*. Taurus, Madril, 1979, 2. ed.

- CATALAN, D.: «Análisis semiótico de estructuras abiertas: el modelo romancero». *El Romancero hoy: Poética* Gredos, Madrid, 1979.
- CATALAN, D.: «Los modos de producción y reproducción del texto literario y la noción de apertura». *Homenaje a Julio Caro Baroja*. CIS, Madrid, 1978. 45-70.
- CATALAN, D.: *Por campos del romance-ro*. Gredos, Madrid, 1970.
- CATALAN, D. ET ALII: *Catálogo General del Romancero Pan-Hispánico*. Teoría General. Gredos, Madrid, 1984.
- CID, J.A.: «El Romancero en Vizcaya. I. Una encuesta en Guernica (1920-1921). Menéndez Pidal, el romancero, y los nacionalismos ibéricos». *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*. Gipuzkoako Foru Aldundia, 1991, 527-552.
- CID, J.A.: «Peru Gurea (EKZ, 115), der Schwank vom alten Hildebrand, y sus paralelos románicos (Aa-Th, 1360C)». *ASJU*, 1985:2, 289-354.
- DONOSTIA, J.A.: «Apuntes de folklore vasco. Canciones de cuetación». *RIEV*, 9, 1918, 141-172.
- DONOSTIA, J.A.: «Apuntes de folklore vasco. Toberas». *RIEV*, 15, 1924, 1-18.
- DONOSTIA, J.A.: «Notas de folklore vasco». *Yakintza*, 4, 1936, 57-65.
- DUNDES, A.: *The Study of Folklore*. Prentice Hall. New Jersey, 1965.
- ETXEBARRIA, I.: «'Ana Juanita' baladaren ereduak eta azterketa» in *Litterae Vasconicae*. *Euskeraren Iker Atalak*, 4, 1988, 129-177.
- ETXEBARRIA, I.: «Errefrauen espresabideak». *Idatz & Mintz*, 1, s/d, 30-31.
- ETXEBARRIA, M.: *Ipuin harrigarriak*. Jakin, Oinarti, 1977.
- ESNAL, P.: «Errima Uztapideren bertso-gintzan». *Euskera*, 1991:2, 505-598.
- FINNEGAN, R.: *Oral poetry*. Cambridge University Press. London, 1977.
- FRAZER, J.: *La rama dorada*. Fondo de cultura económica. Mexico 1974, 5. reimp.
- FRYE, N.: *La escritura profana*. Monte Avila, Caracas, 1980.
- GABILONDO, J.: «XVIII. mendeko lirika herrikoien sinbologiaz azterketa estrukturala». *Egan*, 43, 1984, 7-68.
- GARAMENDI, A.: *El teatro popular vasco. Semiótica de la representación*. ASJU, Donostia, 1990.
- GOODY, J.: *La domesticación del pensamiento salvaje*. Akal, Madrid, 1985.
- GUERRA, J.C.: *Los Cantares antiguos del euskera* Donostia, 1924.
- HARITSCHELHAR, J.: «La Pastoral», *La Pastoral*. Lauburu, Baiona, 1987, 9-53.
- HARITSCHELHAR, J.: *Le poète suletin Pierre Topet, Etxahun*. Musée Basque. Baiona, 1969.
- HARITSCHELHAR, J.: «Simbólica amorosa. Los nombres de la mujer amada en la canción popular vasca». *Deustuko Azterlanak* 1972, 9-27.

- HERELLE: *Etudes sur le théâtre basque. La Représentation des pastorales basques à sujets tragiques*. Honoré Champion, Paris, 1923.
- HERELLE, G.: *Etudes sur le théâtre basque. Le théâtre comique*. Honoré Champion, Paris, 1925.
- HERELLE, G.: *Etudes sur le théâtre basque. Le répertoire du théâtre tragique*. Honoré Champion, Paris, 1928.
- HERELLE, G.: *Etudes sur le théâtre basque. Les pastorales de sujet tragique considérées littérairement*. Honoré Champion, Paris, 1926.
- HOBBSAWN, E.J., RANGER, T.: *L'invent de la tradició*. Eumo, Vic, Bartzelona, 1988.
- IZAGIRRE, K.: «Ahozko narragintzaren ezau-garri zenbait». *Oh Ezkadí*, 12, 1981, s/p.
- JUARISTI, J.: *Flor de baladas vascas*. Visor. Madrid, 1989.
- JUARISTI, J.: *La literatura folklórica*. Argitaragabeko lana. Euskal Filologiako Saila. Euskal Herriko Unibertsitatea.
- JUARISTI, J.: «El Cantar de Beotibar. ¿Un romance noticioso vasco?». *ASJU*, 1986:3, 845-856.
- JUARISTI, J.: «La balada vasca de la muchacha ciervo». *ASJU*, 1987:3, 917-926.
- JUARISTI, J.: *Literatura Vasca*. Taurus, Madrid, 1987.
- KALZAKORTA, X.: «Herri ipuinen hasiera eta amaierako formulak» in *Tradiziozko ipuingintza*. Labayru, Bilbo, 1989, 9-32.
- KORTAZAR, J.: *Altxorrek eta bidaiak*. Desclée de Brouwer. Bilbo, 1985.
- KORTAZAR, J.: «Euskal lirika gortesuari buruzko oharrak». *Jakin*, 16, 1980, 76-90.
- KORTAZAR, J.: «Frantzie kortekoa» in *Euskeraren Iker Atalak*, 1, 1982.
- KORTAZAR, J.: «XVIII. mendeko lirika herrikoia». *Jakin*, 24, 1982, 106-122.
- KORTAZAR, J.: *Zuhaitza eta fruitua. Pastoralaren estiloari hurbilketa*. Euskal Filologiako Saila. Euskal Herriko Unibertsitatea. Argitaragabeko lana.
- LAFITTE, P.: «Amodiozko kantueak». *Bilintx*. A los 100 años de su nacimiento. CAM, Donostia.
- LAFITTE, P.: «Koblakarien legeak». *Gure Almanaka*, Baiona, 1935, 51-56.
- LAKARRA, J. Et alii: *Euskal balada*. Hordago, Donostia, 1983.
- LARRINGAN, L.M.: «Ahozko ipuingintzaren egitura eta ballabideak» in *Tradiziozko ipuingintza*. Labayru, Bilbo, 1989, 33-71.
- LARZABAL, P.: «Gure pastoralak». *Egan*, 24, 1965, 3-13.
- LEIZAOLA, J.M.: *El refranero vasco antiguo y la poesía vasca*. Ekin, Buenos Aires, 1978.
- LEIZAOLA, J.M.: *Estudios sobre la poesía vasca*. Ekin, Buenos Aires, 1951.
- LEIZAOLA, J.M.: *La crónica en la poesía popular vasca*. Ekin, Buenos Aires, 1961.
- LEIZAOLA, J.A.: *Romances vascos y literatura prehistórica*. Ekin, Buenos Aires, 1969.

LEIZAOLA, J.A.: *1808-1814 en la poesía popular vasca*. Ekin, Buenos Aires, 1965.

LEKUONA, J.M.: *Ahozko Euskal literatura*. Erein, Donostia, 1982.

LEKUONA, J.M.: «La lírica popular vasca en el siglo XVIII». *Congreso de Literatura. Hacia la literatura vasca*. Castalia, Madrid, 1989, 495-525.

LEKUONA, M.: *Literatura oral vasca*. Auñamendi, Donostia, 1964.

LEON, A.: «Las pastorales vascas. Cómo ser representadas. Cómo se visten los intérpretes». *Euskalerrriaren alde*. 1911, 174 y ss, 207-213

LEON, A.: *Une Pastorale Basque: Hélène de Constantinople. Etude historique et critique*. Paris, 1909.

LEVI STRAUSS, C.: *Mitológicas. I. Lo crudo y lo cocido*. Fondo de Cultura Económica. México, 1978.

LIDA DE MALKIEL, R.: *El cuento popular*. Losada, Buenos Aires, 1976.

LORD, A.B.: *The Singer of Tales*. Harvard University Press. Cambridge (Mass), 1960.

LURIA, A.R.: *Cognitive Development: its Cultural and Social Foundations*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) y Londres, 1976, 1-24.

MICHEL, F.: *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses moeurs*. Elkar, Baiona, 1981, 2. arg.

MITXELENA, K.: «Los Cantares de la quema de Mondragón». *RSVAP*, XV, 1959, 371-381.

MITXELENA, K.: *Textos arcaicos vascos*. Minotauro, Madrid, 1964.

MITXELENA, K.: «Tradición, una letra muerta». *José Miguel de Barandiarán jaunaren omenaldia*, Bilbo, 1967, II, 121-145.

MITXELENA, K.: «Descubrimiento y redescubrimiento en textos vascos». *FLV*, 3, 1971, 149-169.

MOZOS, I.: *Ihaureria euskal literaturan*. Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1986.

MUJIKA, L.M.: *Euskal lirika tradizionala*. Haranburu, Donostia, 1985. IV bol.

OIHARTZABAL, B.: *La Pastorale suletin. Edition critique de Charlemagne*. ASJU, Donostia, 1991.

OIHARTZABAL, B.: «Présentation d'une pastorale classique 'Roland'». *La Pastorale*. Lauburu, Baiona, 1987, 69-92.

OIHARTZABAL, B.: *Zuberoako herri teatroa*. Haranburu Editorea, Donostia, 1985. 45-93.

ONAINDIA, S.: *Gure bertsolariak*. Bilbo, 1964.

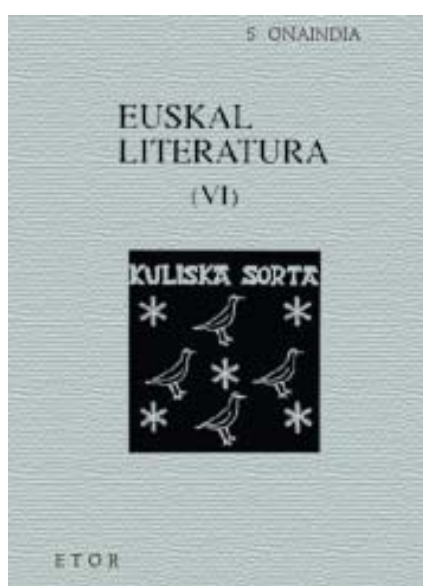
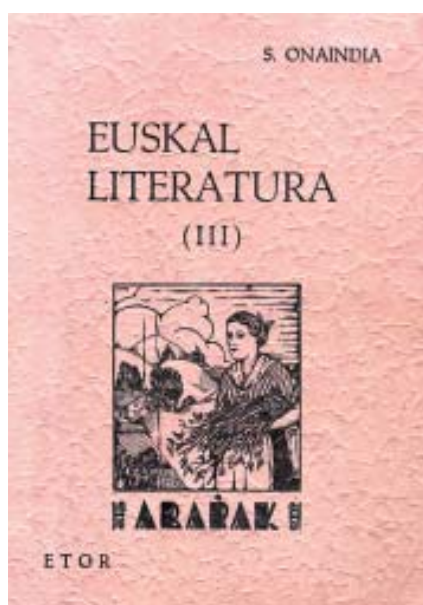
ONG, W.J.: *Oralidad y escritura*. Fondo de Cultura Económica. México, 1987.

PARRY, A.: *The Making of Homeric Verse*. Clarendon Press, Oxford, 1971.

PEILLEN, T.: «Amodiozko baratzetan» *Gure Herria*, 34, 1962, 74-96.

PEILLEN, T.: «Euskal antzerki zaharrenak». *Euskera*, 1981:2, 837-844.

PROPP, V.: *Edipo a la luz del folklore*. Bruquera, Barcelona, 1983.

PROPP, V.: *Las raíces históricas del cuento*. Fundamentos, Madrid, 1979.

PROPP, V.: *Morfología del cuento*. Fundamentos, Madrid, 1977.

SALLABERRY, J.: *Chants populaires du Pays Basque*. Paris, 1930.

TELLETXEA, J.I., LEKUONA, M.: «Gabon kantak de Guernica (1764). Un documental del euskera vizcaíno del siglo XVIII». *RSVAP*, 22, 1966, 157-171.

THOMPSON, E.P.: «Rough music: Le Chari vari anglais», *Annales*, 27, mars-avril, 1972.

THOMPSON, S.: *El Cuento Folklórico*. Venezuelako Unibertsitate Zentrala. Caracas, 1972.

THOMPSON, S.: *Motif-Index of Folk-Literature*. Rosenkilde and Beggan, Copenhagen, 1957.

THOMPSON, S., AARNE, A.: *The Types of the Folktale*. FF Communications, Helsinki, 1961.

URAGA, B.: «Oposaketak Etxahunen olerki autobiografikoetan». *Estudios de Lengua y Literatura*. Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 1988, 309-322.

URKIZU, P.: «Chiveroua eta Marceline» *ASJU*, 1973, 117-224.

URKIZU, P.: *Euskal Antzertia*, Euskal Antzerti Zerbitzua, Donostia, 1984.

URKIZU, P.: *Euskal Teatroaren historia*, Kri-selu, Donostia, 1975.

URKIZU, P.: *Zuberoako irri teatroa: Astolasterrek*. Gipuzkoako Kutxa, Donostia, 1990.

VAN GENNEP, A.: *La formación de las leyendas*. Alta Fulla, Barcelona, 1982.

VANSINA, J.: *La tradición oral*. Labor, Barcelona, 1967.

VARIOS: *Bertsolariak*. *Jakin*, 44, 1987.

VARIOS: *Bertsolaritza*. *Jakin*, 14-15, 1980.

VARIOS: *Hacia la literatura vasca. Congreso de Literatura*. Castalia, Madrid, 1989.

VARIOS: *La Tradition populaire au Pays Basque*. Bureaux de la Tradition Nationale, Paris, 1899. Elkar, Donostia, 1982, 2 arg.

VARIOS. *La pastorale*. Lauburu, Baiona, 1987.

VIERNE, S.: *Rite, Roman et Initiation*. Presses Universitaires de Grenoble, 1973.

VINSON, J.: *Le folklore du Pays Basque. Les littératures des toutes les nations*. Maissonneuve, Paris, 1883, 15 Vol.

WEBSTER, W.: «Les pastorales basques» in *La Tradition au Pays Basque*. Elkar, Donostia, 1982, 2. arg.

WEBSTER, W.: «El teatro popular de los vascos» *Euskalerrriaren alde*, 1911:7-8, 194-198.

ZAVALA, A.: *Bosquejo de historia del bertsolarismo*. Auñamendi, 1964.

ZAVALA, A.: «Bertsos paperak». *Jakin*, 14-15, 1980, 115-133.

ZUMTHOR, P.: *Introducción a la poesía oral*. Taurus, Madrid, 1991.

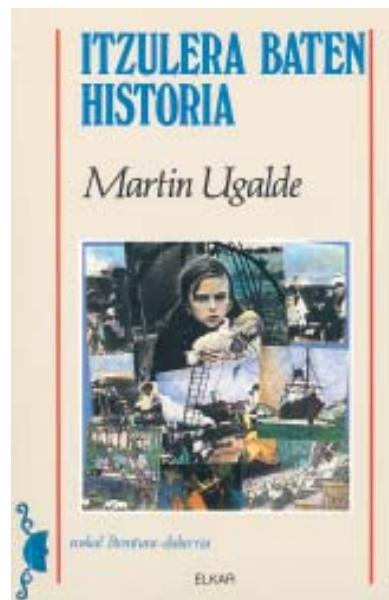

Orioko itsasadarreko paisaia.
Carlos Añibarro.

Felix Ibargutzi

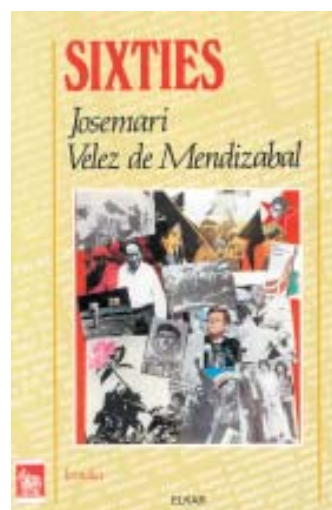
AGIRRE ODRIUZOLA, JOSE ANTONIO (Azpeitia, 1949). Kazetaria eta «Bertsolari» aldizkariaren zuzendaria. Narratibaren arloan, honako liburu hauek eman ditu argitara: *Longa kapa beltza* (1984); *Lehen triptikoa* (1986); *Gizon bat biluzik pasiloan barrena* (1991); *Elgeta* (Kutxa arg., 1996); *Hitza hitz. Txillardegirekin solasean* (Elkarlanean arg., 1996); *Mozketaren maisua* (Bertsolari arg., 1999); eta *Osaba Txirrita* (Bertsolari arg., 1999). *Elgeta*, 1995ean irungo Saria irabazi zuen eleberraren protagonista nagusia Jacinto Rivas *Elgeta*, 1936tik 1939ra bitarteko gerrate zibilaren ostean jende askori esku-soinu diatonikoa jotzen irakatsi zion trikitilari bohemioa. *Mozketaren maisua* Joxe Agirre *Oranda*, bertsolari azpeitiarraren biografia da, Jesus Muruarekin elkarlanean idatzia. *Hitza hitz*, berriz, idazle eta politikari den *Txillardegiri* egindako elkarrizketa da. *Osaba Txirrita*, ordea, goitizen horrekin ezagutzen zen bertsolariaren biografia da, bertsolariaren iloba haur zenean narratzaile gisa harturik, gazteentzako idatzia.

ALBERDI ZINKUNEGI, PEDRO (Eibar, 1957). Bere lehen argitalpenak haur eta gazteei zuzendutako bi literatur lan izan ziren (*Handitzen naizenean*, Alberdania arg. 1995, eta *Nire kalea*, Erein arg., 1998, Lizardi Saria). Gero, 2000 urtean, *Satorrak baino lurperago* (Alberdania arg.) entsegu argitaratu zuen, 60 eta 70. hamarkadetako giro kultural eta politikoaren «sentimenduzko kronika», egilearen esanetan. Lan horrek, aurrez, literatur sorkuntzarako Joseba Jaka beka eskuratua zuen. Liburuaren bitxikeria bat zera da, garai haietako gettaeretan, Ramon Saizarbitoriaren *Hamaika pauso* eleberriko hainbat pertsonaiaren gorabeherak tarte-

katzen dituela. Alberdik jorratzen duen gai nagusia, garai hartako ezker aberzalearen aktibismo kulturalak eta ETaren ekintzek osatzen dute.

ALONSO FOURCADE, JON (Iruñea, 1958). Honako liburu hauen egile da: *Idiaren eraman handia* (jatorrizkotasuna, plagioa eta, oro har, sorkuntzari buruzko entseguak, 1995ean Euskaltzaindiak eta BBK entitateak ematen duten Mikel Zarate saria irabazia); *Katebegi galdua* (eleberria, Susa arg., 1995); *Cammenbert helburu* (eleberria eta entseguaren erdibideko liburua, Toulouse-Lautrec pintoreari buruzkoa, Joseba Jaka bekaren jabea, Susa arg., 1998); *Euskal Karma* (Susa arg., 2001). *Katebegi galdua*, aldiz, genero beltzeko eleberria da. Intrigaz beteriko historia honek, XVI. mendean higanot bategi idatzitako liburu baten desagertzea hartzen du abiapuntutzat, Euskal Herriaren historia beste ikuspegi batetik begiratzeko aukera emango lukeen liburua, hain zuzen. Desagerpen horren ondorioz, politikari, kazetari eta polizien arteko lehia hasiko da, denak ere liburua aurkitzen lehenak izan nahian. *Euskal Karma*, berriz, egile ugariren obretako pasarte desberdinetan oinarrituta egituratutako liburua da; hori dela eta, «rapsodia» gisa definitu du egileak. 2001ean, entsegu laburreko Juan Zelaia lehen edizioeko saria irabazi zuen *Agur Darwin eta beste arkeologia batzuk* lanari esker.

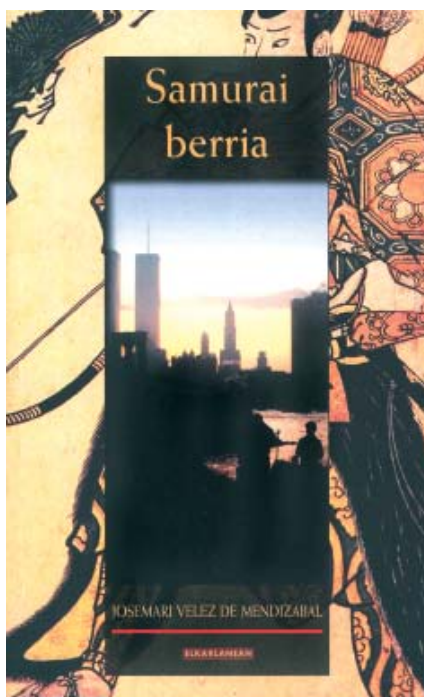
ALUSTIZA JAUREGI, JULIAN «AZTIRI» (Gabiria, 1913). Idazlea izateaz gain, frantziskotar sermoilari ospetsua. 1981ean *Liboaren penak eta nekeak* (E.F.A. arg.) liburua argitaratu zuen, Euskal Herriaren inguruan egin izan diren lanei buruzkoa. Fraide frantziskotar moduan baserri askotan izana zenez eta horren ondorioz, *Euskal baserriaren inguruan* (Arantzazu Frantziskotar Argitaletxea) ar-

gitaratu zuen 1985ean, nekazaritza, abeltzaintza, klima eta oro har, herri jakituari buruzko liburua.

APALATEGI IDIRIN, UR (Paris, 1972). 1997an, sekulako oihartzuna izango zuen liburua eman zuen argitara, *Gauak eta hiriak* (Elkarlanean arg.). Obra horretan, Felix, Anton eta Muriel gazteen harremanak azaltzen dira, batzuetan gozoak eta saminak, besteetan. Eleberri hori, gerora, gazteleraz argitaratu zen *Las relaciones imperfectas* izenburupean (Hiria arg., 2001). Baionako Unibertsitateko irakasle den idazle honek Bernardo Atxagaren literaturari buruzko azterketak egin ditu. Hain zuzen ere, Bernardo Atxagari buruz egin zuen bere doktor etza tesia eta 2001ean liburua gisa argitaratu zuen, halako moldaketa batzuk egin ondoren: *La naissance de l'écrivain basque* (L'Harmattan arg., 2001).

ARANA LUZURIAGA, AITOR (Legazpi, 1963). Lehen mailako ikasketak burutu ondoren, 17 urterekin literatura idazteari ekin zion. Unibertsitatea ukitu gabe, hizkuntza eta literaturaren ezagupenak bere kontura hobetu zituen eta, horrela, 1987an, Bilintx saria eskuratu zuen narratibaren arloan. Ondoren ere sari gehiagoren jabe egin zen narratibaren: Baporea (1989), Resurrección Maria Azkue (1990) eta Txomin Agirre (1999 eta 2000). Haur eta gazteen literaturan ere liburu ugari idatzi du, lehena *Azkonarren laguna* (Elkar arg., 1987) izan zelarik. Helduentzako literaturan, berriz, 1994an zenbait ipuin argitaratu zituen *Ipuin lizunak* izenburupean (Kriselu arg.), euskaraz plazaratu izan diren ipuin erotikoen lehen bilduma. 2000an *Onan* argitaratu zuen *Literotuna* (Txalaparta arg.) izeneko literatura erotikoko bildumaren barruan. *Ipuin-entzulea*, 1991n Euskaltzaindiako eleberri saria irabazitako obra aukeratu zuen, besteak beste, Ibaizabal argitaletxeak, 2001ean abian ipini zuen *Gailurrean* bilduma sortzeko. Kontaera horren gai nagusia zortasuna da. Nafarroako Gobernuak zaraitzuerazko hitzez osaturiko hiztegia argitaratu zion 2001ean. Hiztegi hori, euskalki horren azken jakitunetako batekin, jatorriz Zaraitzuko Espartza herriko Antonia Mariarekin elkarriketatu ondoren eratu zuen.

ARBELBIDE MENDIBURU, XIPRI (Heleta, 1934). 1964tik 1975era bitartean misiolari eta seminario bateko irakasle izan zen Bolikostan. Gerora apaiz gisa jardun du Euskal Herriko hainbat elizatan. Bere lehen liburua *Irri solas* izan zen (Xalbador saria, 1981). Ondoren gehiago etorriko ziren: *Afrikako salbaien zuhurtzia* (Irungo Hiria saria, 1982); *Garazi* (Xalbador saria, 1984); *Piarres Lafitte* (1986); *Gerlako trenza bizidunak* (Xalbador saria, 1986); *Piarna Topet Etxahun* (Café Iruña saria, 1986); *Piarna Topet Etxahun, bertso bilduma* (Etxahunen bertso bilduma, Elkar arg., 1987); *Lipua eta pika* (1987); *Térex Desqueyroux* (François Mauriac-en eleberraren itzulpena, 1989); *Iraultza Heletan* (1991).

ARRATIBEL ZURUTUZA, JOSE (Ataun, 1923). Arabako Estibalitz komentuan bizi da fraide beneditar hau. Beren lehen obra *Kontu zarrak* ipuin bilduma izan zen (La Gran Enciclopedia Vasca arg., 1980), gero euskara batura egokiturik, *Kontu zaharnak* izenburupean berrargitaratu zuen (Erein arg., 1995). Haurtzaroen etxeko sukaldean bere aitari entzundako ipuinak ziren. Geroritik ere beste kontaera laburragoak argitaratu ditu Erein argitaletxean, *Erramun eta Mirentxu* izenburupean, horiek ere bere haurtzaroen Ataunen entzundakoak.

ATXUKARRO, INAZIO MARI (Errezil, 1912; Zegama, 1987). Segura Irratian eta Loiolako Herri Irratian 60 eta 70. hamarkadetan egindako irratsaioek sekulako arrakasta izan zuten; izan ere, pasadizo interesgarriak eta xelebreak kontatzeaz

gain, ahozko narratzaile gisa ere aparteko dohaina baitzuen. Bere irratsaioetan aditza emandako materialak bildu eta *Irriparrezko printzak* izeneko liburua argitaratu zuen (Sendoa arg.).

AZURMENDI OTAEGI, JOSE. (Zegama, 1941). Gehienbat pentsatzaile eta entsegugile bezala nabarmendu den arren, olerkia ere idatzi zuen bere gazte-denboran. Genero horretan liburu bakar bat eman zuen argitara: *Hitz berdeak* (EFA arg., 1971). Gero, 1990ean, «Susa» aldizkariak *Manifestu atzenatua* poema luzea argitaratu zion separata moduan, lehen zentsurak aipatu libur utik kendutako atala, hain zuzen. Euskaraz *Espainolak eta euskaldunak* eta gazteleraz *Los españoles y los euskaldunes* izenburupean (Hiru arg., 1996), argitaratu zuen liburua, entseguren generoan ohikoa izaten ez den salmenta eta irakurle kopurua izan zuen.

BERNAOLA LEJARZA, IÑAKI (Bilbo, 1952). Honako liburuak argitaratu ditu: *Zugarramundiko kontesa* (Elkar arg., 1989), *Bonga* (Elkar arg., 1990), *Hamabost urteko naufragoa* (Eusko Jauriritza arg., 1992) eta *Lau idazluma ahizpak* (Ibaizabal arg., 1997). Horietan lehenak, kondesa bat eta bere zerbitzariaren arteko amodio-harremanak kontatzen zituen, aristokraziaren beherakada agerian utziz. Bigarrenak, hau da, 1986an abentura eta bidaiekin arloko Manuel Iradier saria irabazitako liburu horrek, Afrikaren egonezina jorratzen zuen, europarren kolonizazioaren eraginpeko egonezina. Bernaolak Baque Kafek saria irabazi du eleberri laburrean eta Azpeitiko Julene saria ere berak eskuratu zuen, euskarazko ipuinen sailean, 1991 eta 1992an.

CASENAVE-HARIGILE, JUNES (Santa-Grazi, Zuberoa, 1924). Pastoralen idazle bezala nabarmendu da batez ere. Horietan lehena *Santa Grazi* izan zen, 1976an eszenaratua. Eta ondoren, besteak beste honakoak idatzi zituen: *Ibañeta* (1978), *Pette Basabürü* (1982), *Zumalakarregi* (1989), *Agota* (1992 y 1999), *Santa Cruz* (1992) eta *San Mixel Garikoitz* (1994). Bere pastoralak zirela eta, Toribio Altzaga antzerki saria irabazi zuen 1980an eta 1982an.

DAVANT, JEAN LOUIS (Ürrüstoi-Larabile, Zuberoa, 1935). Besteak beste, honako pastoralak idatzi ditu: *Abadia Ürrüstoi* (Antonio Abbadie zientzilari eta mezenasi buruzkoa, 1990ean Zuberoako hiriburuan, Maulen eszenaratua); *Euskaldunak iraultzan* (1993an Gotein-Libarrin, Zuberoan, eszenaratua); *Agirre presidentea* (Jose Antonio Agirre lehendakariari buruzkoa, 1995ean Arrokiagan, Zuberoan, eszenaratua), eta *Xiberoko makia*, (2001ean Cheraute-Sohüta, Zuberoan, eszenaratua; Zuberoako gerrillarien eta nazien artean 1944an izandako borroka irudikatzen dituen). Hainbat olerki liburu ere argitaratu ditu.

ELEXPURU ARREGI, JUAN MARTIN (Bergara, 1950) Txalaparta argitaletxeak sor-

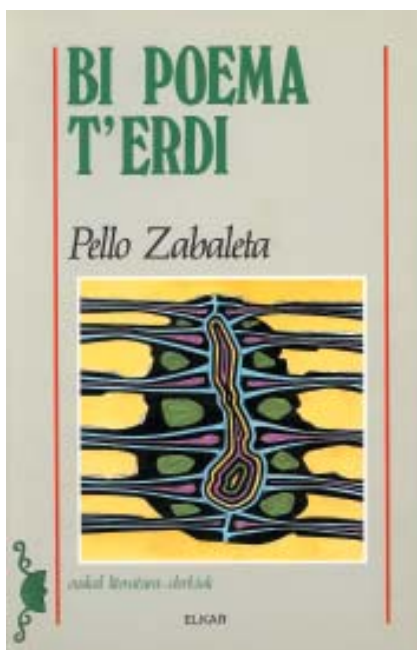
tutako *Literotuma*, euskarazko liburu erotikoen bildumaren zuzendaria. Hain zuzen ere, bilduma horretan argitaratu du *Krabelina beltza* eleberria (1998); euskarazko literaturaren garai desberdinetako idazti erotikoen antologia, *Euskal lizunkeariaren antologia* (1999) izenburupean; eta, Sadeko markesaren obraren itzulpena, *Filosofia apaingelan* (2001). Helduentzako ipuin liburu pare bat ere idatzi ditu: *Txakur zaunkak atean* (1989) eta *Hamaika ipuin* (Elkarlanean arg., 2000); eta bidaiei buruzko beste pare bat: *Alpeen itzalpean* (1993) eta *Kuba triste dago* (1994). Honako literatur sariak irabazi izan ditu: Irungo Hiria ipuin saria (1987) eta Tene Mujika (1987 eta 1988).

ELORRIAGA LOPEZ DE LETONA, UNAI (Algorta, 1973). Bere estreinako liburua, *SPrako tranbia* eleberria, 2001ean argitaratu zuen (Elkar arg.). Himalaiako gailurrera igo nahi lukeen aitona baten erotasun prozesua kontatzen du, sarritan umorez apaindutako prosa erabiliz.

ERZILLA URIZARBARREN, MANU (Bilbo, 1953). Pott literatur elkarteko kide da Bernardo Atxaga, Joxemari Iturralde eta beste hainbat bezalaxe. En 1989an, poema liburu bat plazaratu zuen *Ezpondetako pneuma* (Bizkaiko Foru Aldundiak argitaratua), eta 1999an, *Ez* eleberria (Alberdania arg.). Federico Krutwig-ek sortutako eta greziar kultura klasikora hurbildu nahi zuen Jakintza Baitha elkarteko kide izan zen. Elkarre horren filosofia eleberrian islatzen da, izan ere, prosa kulta baita, zehaztapena lortu nahian epe luze eta mailu ugari hornitutako prosa, baina aldi berean, euskara batuaren ortografia-arauak alde batera laga gabe.

ETXANIZ ERLE, XABIER (Oñati, 1961). Bere berezitasuna, haur eta gazteen literaturaren ikerkuntza da. 1997an *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia* argitaratu zuen (Pamiela arg.), era horretako haur eta literaturaren euskarazko lehen historia, zehaztasun osoz adierazia. Aurrez, ordea, haur folkloreaki buruzko antologia bat ere egin zuen, *Haur folkloreakiaren bilduma* izenekoa (Pamiela arg., 1986). Asmakizunei buruzko bi bilduma ere egin ditu: *Igarkizunak* (Elkar arg., 1986) eta *Zer dela eta zer dela?* (Pamiela arg., 1993). Ipuin ugari ere idatzi ditu.

ETXEERRIA GARRO, XABIER (Zarautz, 1974). 2000. urtean Zarauzko Lizardi saria irabazi zuen, haur literaturaren arloan, bere *Airean ere negu usaina nabari da* (Erein arg., 2000) liburuari esker. Liburu hori, bere anaia bikia Martinekin elkarlanean idatzi zuen. Hurrengo urtean idatzi zuen bere lehen liburu luzea, bakar-bakarrik, *Egun denak ez dira berdin* (Elkar arg.), hain zuzen ere. Arrakastarik gabeko 27 urteko gazte aspertu baten historia kontatzen du, soldadutzaren ordezkiko gizarte lana Gurutze Gorrian betetzen ari dela trafikoko istripu bat egokitzen zaio eta, susmoa sortzen zaiolarik, bere kontura ikertzea erabakitzen du.

GABIRIA LARA, JULEN (Galdakao, 1973). 1997an eta 1998an Basauriko Udalaren saria irabazi zuen ipuin erotikoen lehiaketan eta 2000. urtean, narratibako *Connemara gure bihotzetan* liburua argitaratu zuen (Elkarlanean arg.), Beasaingo Udalak emandako literatur beka irabazi ondoren. Eleberri horrek, Txema izeneko gazte bat du protagonista, bere andregai, Eider, galdu duen gaztea. Txemak Eiderren egunkaria aurkitzen du diskete batean, aurreko urtean Irlandan zehar eginiko bidaian idatzia eta, bere maitearen arima aurkitu nahian, bidaia berbera egitea erabakitzen du. Liburu horrek arrakasta handia izan zuen eta behin baino gehiagotan berrargitaratu zuten.

GARATE GOIHARTZUN, GOTZON (Elgoibar, 1934). Jesuita eta Deustuko Unibertsitateko irakaslea da; berak sortu zuen, 70. hamarkadan, unibertsitate horretako Euskal Filologiako Fakultatea. Eleberri beltza landu izan du honako obra hauen bidez: *Esku leuna* (Gipuzkoako Aurrezki kutxa Probintzialak 1978an argitaratua, eta aurreko urtean Irungo Hiria saria eleberriaren sailen irabazia), *Goizuetako ezkongaiak* (Leopoldo Zugaza arg., 1979), *Elizondoko eskutitzak* (Gero-Mensajero arg., 1977an Domingo Agirre saria irabazia), *Izurri berria* (Bizkaiko Aurrezki Kutxa arg., 1984, Resurreccion Maria Azkue saria de 1981ean irabazia) eta *Alaba* (Elkar arg.). Idazle honek sortua da Jon Bidart ikertzailearen pertsonaia, bere egintzak Euskal herrian burutzen dituen hori. *Goizuetako ezkongaiak* izeneko polizi eleberriak irakurle asko izan zuen eta 1997rako hamar bider argitaratuta zegoen. Garatek, dena den, beste erako liburuak ere idatzi ditu: New Yorken egin dako egonaldiei buruzko literatur kronikak, *New York, New York* (Elkar arg., 1988) izenburupean eta Indian zehar eginiko bidaiei buruzkoa, *India harrigarria* (Elkarlanean arg., 2001). Azken horretan, hango emakumeen marjinazioa eta kasta-sistemaren ondorioz sortzen diren bidegabekeriak landu zituen nagusiki.

GARCÍA-VIANA ARENALES, JOSE MARIA. «KARTXI» (Donostia, 1963). Gazteei zuzendutako abentura eta misterio-narratioak idatzi izan ditu gehienbat. Tolosako Udalak sortutako Antonio Maria Labaien saria bi bider irabazi du narratibaren arloan, 1998an eta 2000an. Honako liburu hauen egilea da: *Ihesi* (olerkia, Susa arg., 1994), *Triangelu hautsia* (Alberdania, 1995), *Bi ipuin harrigarri* (Elkarlanean, 1999) eta *Balatza, tximistaren alaba* (Alberdania, 2000). Gero, 2001ean, *Sei lore* eleberria argitaratu zuen (Susa arg.), genero beltzekoa, protagonista nagusizat Markos Gorriti ikertzailea hartuz.

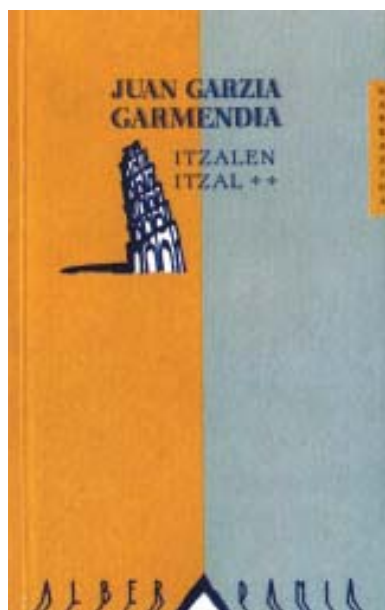
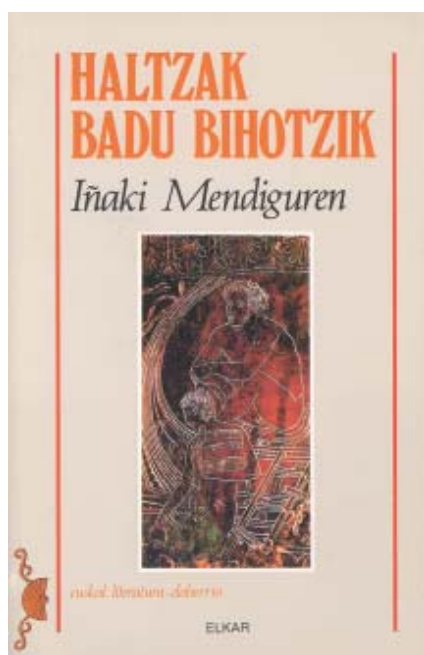
GARZIA GARMENDIA, JOXERRA (Legazpi, 1953). Kazetaria eta ahozko inprobisazioaren aztartzailea. Gazteentzako literaturaren barnuan, honako liburuak plazaratu ditu: *Malen laberinto madarikatuan* (1985ean Bapore saria irabazitakoa, S.M. arg.); *Gau bat gauekoen artean* (Erein arg., 1988); eta *Tunelaz bestaldean* (hau ere Bapore sariaren irabazlea eta S.M. argitateak 2001ean argitaratua). Olerkiaren arloan, bi liburu plazaratu ditu: *Dena dela* (Primitiva Casa Baroja arg., 1988) eta *Zotal egunak* (Kutxa arg., 1991). Azken horrek bi sari irabazi zituen: Irungo Hiria saria, olerkiaren arloan, eta Kritikaren saria, 1992an. Gero, 2000. urtean, *Egonean doazen geziak* (Alberdania arg.) argitaratu zuen, aforismo atipikoez, gogoe-ta laburrez eta txistez hornitutako bilduma. Eta hurrengo urtean, hau da 2001ean, *El arte del bertsolarismo. Realidad y claves de la improvisación oral vasca* (Bertsozale Elkarte arg.) argitaratu zuen Jon Sarasua eta Andoni Egaña bertsolara.

riekin elkarlanean. Liburu hori lau hizkuntzetan argitaratu zen.

GARZIA GARMENDIA, JUAN (Legazpi, 1955). 1987an, bere *Pernixio* ipuinak Ignazio Aldekoa saria irabazi zuen. Urte horretan bertan argitaratu zuen bere lehen liburua ere, *Akaso* izeneko ipuin bilduma (Erein arg.) eta horretan jaso zuen arestian aipatutako kontaera. Gero, 1991n, Irungo Hiria saria irabazi zuen bere *Gabonak Gubbio-n* ipuinari esker. Garziak, bestalde, *Itzalen itzal* (Pamiela arg., 1993) kontaera eta *Fadoa Coimbra* eleberria (Pamiela arg., 1995) eman ditu argitara. Era berean, adinertaineko gazteentzako ipuin luze bat idatzi zuen, *Mundua sudur puntan* izenburupean (Alberdania arg., 1994). Liburu horrekin, Tolosako Udalak antolatzen duen Antonio Maria Labaien saria irabazi zuen argitaratutako urte berean.

GIL BERA, EDUARDO (Tutera, 1957). Entseguak, eleberriak eta itzulpenak egin izan ditu gehienbat. Pentsatzailea, klasikoen aztertzailea eta alemanieraz zein frantseseraz espezializatutako itzultzailea da. 1987an Xalbador saria eskuratu zuen, entseguaren arloan, denboraren joanari buruzko entseguari, *Atea bere erroetan bezala* (Pamiela arg.) esker 1988an, Pedro Axular saria irabazi zuen *O tempora! O mores! (Kontzientzia eta moralari buruzko gogoeta zenbait)* entseguari esker eta, Irungo Hiria saria, *Hortus Botanicus* poema-sailari esker. 1989an berriro ere Xalbador saria eskuratu zuen *Fisikaz honatago* entseguarekin. Gaztelaniaz ere idatzi izan du, esate baterako, *Os quiero a todos* eleberria (Pre-Textos arg., Valentzia) eta *Baroja o el miedo* izeneko biografia (Península arg.).

HERNANDEZ ABAITUA, MIKEL (Gasteiz, 1959). 1981ean Donostia Hiria saria ipuin arloan irabazi izanaren ondorioz ekin zion literaturgintzari. 1983an ipuin bilduma bar argitaratu zuen *Panpinen erreinua* izenburupean (Hordago arg.). 1985ean *Ispiluak* izeneko ipuin bilduma argitaratu zuen (Hordago arg.), eta liburu hori bera Elkar argitaletxeak argitaratu zion 1993an. Aipatu bi liburu horiek fantasiako literaturan oinarrituta zeuden, noizean behin esperimentu gisako era narratiboak saritzen bazituen ere. Bere lehen eleberria, ordea, errealista zen eta 1991n argitaratu zuen *Etorriko haiz nirekin?* izenburupean. Eleberri horrek mami politikoa zuen, ETA antolakundea, hain zuzen ere. Bi protagonista nagusi zituen: unibertsitateko irakasle bat, gutun bidez heriotza-mehatxua jasotzen duena eta, ETako kide bat, poeta bera, espetxean dagoena. Protagonista nagusiak, unibertsitateko irakasleak, bere buruz beste egiten du azkenean. Gero beste ipuin bilduma bat plazaratu zuen, *Bazko arrautzak* (Elkar arg., 1995) narrazio laburrez osatutako beste liburu bat, *Ahotsak* (Erein arg., 1996). Horretan ere, Euskal Herriko indarkeriaz jarduten zuen idazleak arazo horren aurrean duen betebeharrekoa adieraziz eta egilearen lehen eleberriari buruzko gogoe-

tak lan horretan sartuz. 2001ean kaleratu zuen bere bigarren eleberria, *Ohe bat ozeanoaren erdian* (Erein arg.), hori ere errelismoaren bidetik eta berriro ere ETAn gaia landuz.

HIRIGARAY, PANTZO (Baigorri, Nafarroa Beherea, 1957). Honako antzezlan hauek idatzi ditu: *Osoa eta bildotsa* (Kakotx taldearentzako, 1992); *Pontzio gaukori* (tobera herri generoaren barruan, Baigorriin 1997an antzeztua); *India Beltzak* (Xirixti-Mirixti taldearentzako, 1995); *Otto Kristobal* (hau ere tobera generokoa, Baigorriin 1997an antzeztua); *Beherearta* (1998an Donostia Hiria saria irabazitakoa); *Ondarean oldarrean* (Nafarroa Behereko Irisarrin egiten den Ondarearen Egunak jaialdirako prestatua); eta *Lamindegiko*

laminak (2000. urtean Donostia Hiria saria irabazitakoa). 2002an, berriro ere Donostia Hiria saria irabazi zuen *Garatea* izeneko obrarekin; egileak bere gazte-denboran Nafarroa Behereko hiriburuan, Donibane-Garaziko Garatea pilotalekuan, larunbat arratsaldeetan ezagutu zituen dantzaldiak azaltzen zituen.

IRIGARAY IMAZ, JOSE ANJEL (Iruñea, 1942). Olerkiaren arloan, honako liburuak idatzi ditu: *Kondairaren ihauterian* (Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala arg., 1978), *Bizi minaren olerkian* (Pamiela arg., 1986) eta *Urdinkara* (Pamiela arg., 1995). Benito Lertxundik, sarritan musika jarri izan die bere poemei, besteak beste: *Urak dakarrena*, *Oi Zuberola!*, *Orbaizetako arma olaren kantua eta Bizkaia maite*. Era berean, euskararen gizarte normalkuntzari buruzko gogoeta-liburuak ere idatzi ditu, esate baterako *Euskenu eta Nafarroa* (bere kabuz 1973an argitaratua) eta *Euskara bizitzaren kenkan*. *Orekaren mintzoa* (Pamiela arg., 1988); baita narrazio laburrez osatutako beste liburu bat ere, *Gauerdiko ele galduak* (Elkar arg.).

LANDART URRUTI, DANIEL (Donostiri, Nafarroa Beherea, 1946). Antzezlan egile bezala eta taldeen zuzendari gisa nabarmendu da nagusiki. Ildo horretan, Pierre Larzabalen ikasle izana da. Bere antzezlanen artean, honakoak aipa ditzakegu: *Noiz* (1970), *Noiz, Hil biziak* (1973), *Xuri gorriak eta...* (1982), *Bai ala ez* (1983), *Ama*, eta *Nola jin hala joan* (1985). Narratibaren arloan, berriz, *Aihen ahula* argitaratu zuen 1978an, bere haurtzaroaren berri emanez; 1994an, *Batita haundia* plazaratu zuen eta protagonista bezala etsitako aitona baserritar bat zuen lan horri esker Irungo Hiria saria irabazi zuen euskarazko eleberriaren arloan; gero, 1999an, *Anaiaren azken hitzak* eleberria eman zuen argitara (Elkarlanean arg.).

LASA ALEGRIA, AMAIA (Getaria, 1948). 17-18 urte zituela ekin zion poemak idazteari. 1971n, bere anaia Mikelekin elkarlanean idatzitako *Poema bilduma* (Irakur saila) argitaratu zuen. Berak bakarrik estreinakoz idatzitako olerki liburua *Hitz nabastuak* (Zugaza arg., 1979) izan zen. Era berean, *Nere paradisuetan* (Ediciones Vascas, 1979) argitaratu du eta *Malintxearen gerizpean* (Pamiela arg., 1988), zortzi narrazio laburrez eta bi poemaz osatua, guztiak ere Nikaraguan giroturik. Gero, 2000. urtean, Euskal Herriko Unibertsitateak bere olerki lan osoa argitaratu, euskaraz eta gaztelaniaz, *Geroaren aurpegia-El rostro del futuro* izenburupean.

LIZARRALDE LARRAZA, PELLO (Zumarraga, 1956). Honako narratibazko liburu hauen egilea da: *E pericoloso sporgersi* (Pamiela arg., 1984), *Hatza mapa gainean* (Pamiela arg., 1988), *Sargori* (Pamiela arg., 1994) eta *Un ange passe (Isilaldietan)* (Erein arg., 1998, narrazio laburren bilduma). Egile honek ez du argitaratzeko presarik erakusten; kritikoei diotenez, estilo birtuosoa du.

LOPEZ GEREÑO ARRARTE, XABIER «XABIER GEREÑO». Bere lehen liburua *Aran-tza artean* eleberria izan zen (Itxaropena arg., 1969). Geroztik, dozenaka kontaera eta antzezlan idatzi ditu, guztiak ere erraz ulertzeko moduko hizkeran, euskarako ikasleek ere irakurtzeko aukera izan zezaten. Polizia-narrazioa edo misteriozko literatura du berezitasuna. Hala ere, pertsonaia historikoen biografiak ere idatzi izan ditu, Napoleon, Mahoma eta Zumalakarregi jeneralaren biografiak, esaterako. 1976az geroztik, bera izan da bere lan gehien argitaratzailea. Hain zuzen, 2000. urtean argitaratu zuen bere antzezlan bildumako 29. alea.

LUKU, ANTON (San Frantzisko, Estatu Batuak, 1959). 1995ean *Ezkonduko ditugu* liburua plazaratu zuen. Hurrengo urtean, Kutxak *Tu quoque filii* antzezlan argitaratu zion, Baionako burgesiaren kritika zorrotza, eta lan horri esker, Donostia Hiria literatur lehiaketa irabazi zuen. Hurrengo urtean ere sari beraren jabe egin zen *Antso Azkarra edo Miramamolinen esmeralda* lanari esker, eta hori ere aipatu aurrezki kutxa gipuzkoarrak argitaratu zion. 2002an *Lurra* antzezlan estreinatu zuen Hiru Puntu taldearen bitartez. Lan horrek bost gizon-emakumeren topaketa kontatzen zuen; Iruñeko jaiak nola igaro dituzten elkarri kontatzeko asmoz elkartzen dira baina bilera horren ondorioz, elkarren arteko adiskidetasuna apurtzen da.

OLAIZOLA LAZKANO, JESUS MARIA, «TXILIKU» (Zarautz, 1951). Haur eta gazteen literaturaren barruan hamar liburu baino gehiago idatzi ditu. Herri literaturaren arlo desberdinak jorratu ditu, hala nola, asmakizunak, abestiak, aho-korapiloak, errefrauiak eta esaera zaharrak; eta, 1994an, hain zuzen, Koldo Mitxelena saria eskuratu zuen asmakizunei buruzko liburu bati esker. 1999an helduentzako ipuin liburua idatzi zuen, lau ipuinez osatua, *Hontzaren orduak* (Elkarlanean arg.) izenburupean. Lauak ere ezaugarri bera dute, naturak, telurikoa den guztiak, abereek eta ehizak erakarrirako pertsonaiak dira. 2000. urtean, herri literaturako aldaera horiek guztiak biltzen zituen bilduma argitaratu zuen, haurrei zuzendua, *Axa mixa zilarra* izenburupean (Elkarlanean arg.). Lizardi saria irabazi zuen 1986an, *Zazpi gelako hodeietako etxea* gazteentzako narratiba libururekin eta 1995eko Tene Mujika saria ere bai helduentzako ipuin libururekin. 2000. urtean informaziozko artikuluez eta era guztietako gaii buruzko narrazio laburrez osatutako bilduma argitaratu zuen, *101 gau* izeneko (Elkarlanean arg.). Teorian 101 gautan idatzitako liburu honek age-rian utzi zuen idazlearen jakituria entziklopedikoa.

OSORO IGARTUA, JASONE (Elgoibar, 1971). 1998an Elkarlanean argitaletxean plazaratu zuen *Tentazioak* izeneko kontaera-liburua. Bertan, gizon eta emakumeen arteko harremanak hartu zituen gai nagusitzat, sexu gauzak sarritan jorratuz. Libu-

ru horri esker, Zazpi Kale saria eskuratu zuen, Bilboko Liburu Azokan gehien saldutako euskal liburu izan baitzen. 1999an akzesita lortu zuen Beasaingo Udalak eta CAF enpresak egile berriak sustatzeko xedez sorturiko Igartzta Beka. Beka lortzeko bide izan zen liburu *Kom-piloak* izenburupean argitaratu zen (Elkar arg., 2001). *Zazpi* narrazio laburrez eta beste hainbeste poemez osatuta dago, horietako bakoitzak hurrengoaren kontaeraren berri ematen duelarik. Liburu horrek bere argitarapen urtean izandako salmenta handiari esker, Zilarrezko Euskadi saria jaso zuen, liburu-denden elkarteak sortutako saria.

OTAMENDI ETXABE, JOSE LUIS (Azpeitia, 1959). Olerkia idatziz hasi zen eta, hain

zuzen ere, 1999 arte itxaron zuen prosazko lehen liburua argitaratzeko, *Euri kontuak* (Susa arg.) izeneko kontaera-liburua. Olerkigintzari dagokionean, berriz, honakoak plazaratu ditu: *Egunsenti biluzia* (Ustela arg., 1980), *Azken undinaren kaina* (Ustela arg., 1983), *Zainetan murrailak* (Susa arg., 1987), *Poza eta gero* (1990), *Lur bat zure minari* (1995) eta *Bakarrik bahago munduan* antologia (Pamiela arg., 1998). Bide Ertzean taldean sarritan musika jarri die idazle honen poemei.

PEILLEN KARRIKABURU TXOMIN (Paris, 1932). Jon Miranderen laguna izaki, «Ige-la» izeneko aldizkari heterodoxoa, euskarazkoa, sortu zuen berarekin. Bere lehen liburua *Gauaz ibiltzen dana* (Itxaropena arg., 1967) eleberria izan zen, hiru urte lehenago Txomin Agirre saria irabazitakoa. Polizia-nobela klasikoan antzekoa da. Beste eleberrri hauek bere bereak dira: *Itzal gorria* (Itxaropena arg., 1972 eta Hiria arg., 2000, hain zuzen 1966an Txomin Agirre saria irabazitakoa); *Gatu beltza* (Gero arg., 1973); *Aintza txerriari* (Elkar arg., 1986); eta *Kristina Bolsward* (BBK arg., 1991, hain zuzen 1989an Txomin Agirre saria irabazitakoa). Gero, 2001ean, *Ale gorriak* (Hiria arg.) izeneko lana argitaratu zuen, 1960tik 1998ra bitartean idatzitako ipuinen bilduma. Peillenek, halaber, dozenaka liburu idatzi ditu haur eta gazteentzat. Era berean, etnologiaren alorrean egindako lanetan ere nabarmendu da.

PERURENA LOYARTE, PATZIKU (Goizuetza, 1959). Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintzialak *Joanes d'Iraolaren olerki bilduma* argitaratu zion 1995ean, Irungo Udalak sortutako Irungo Hiria saria lortutakoa. Beste olerki sail hauek ere idatzi ditu: *Emily* (Elkar arg.) eta *Apaiz gaztearen kantutegi zaharra* (Pamiela arg.). Baina, horretaz gain, entseguren arloan ere nabarmendu da, besteak beste honako lan hauekin: *Apo tipiaren burutazioak* (Erein), *Koloreak euskal usarioan* (Erein), *Euskarak sorgindutako numeroak* (Kutxa) eta *Mamus femerinus* (Elkar). Berak idatzitako prentsa artikulua hainbat liburutan bildu dira, *Zurian zirika* eta *Leitzako errege erreginak* esate baterako.

ROZAS ELIZALDE IXIAR (Lasarte-Oria, 1972). 2000. urtean *Edo zu edo ni* eleberria idatzi zuen (Erein arg.), protagonista nagusitzat 58 urteko emakume bat, Graziana, harturik. Urte horretan bertan Ernestina de Champourcin olerki-saria irabazi zuen *Patio bat bi itsasoen artean* libururekin; eta Donostia Hiria saria, ipuinen arloan, *Kormontek* izeneko kontaerarekin. Ipuin horretan, Cabo Verdeko mutil baten bidaia kontatzen du, Afrikatik irten eta Parisen bizi den bere aitaren bila trenez egiten duen bidaia. 2001ean *Sartu, korrontea dabil* (Erein arg.) argitaratu zuen, hamaika kontaera nahiko laburrez osatua; kontaera horiek elkarren artean lotuta daude, irakurleari puzzle antzeko zerbait osatzeko aukera emanez.

SAGASTIZABAL ERRAZU, JOXEAN (Eibar, 1956). 1994an *Kutsidazu bidea*, *Ixabel* (Alberdania arg.), argitaratu zuen, sekularako arrakasta lortuz. Uda partean euskara hobetzeko asmoz baserri batera joaten den ikaslearen gorabeherak kontatzen ditu umorez beterik. Liburu horrek hamabi argitaralditik gora ezagutu zituen, euskarazko literaturan ordura arte izandako marka guztiak hautsiz. 2001. urterako 40.000 aletik gora zeuden salduen. Hona egile honen beste hainbat liburu: *Jolasean* (Hordago arg., eleberria, 1983, Café Iruña saria, Elkar argitaletxeak 1987an berrargitaratua); *Zerura igotzeko* (Susa arg., 1986, ipuinak); *Paixibo* (Elkar arg., 1987, eleberria); *Ingumatuta gatxeuden*, (Baroja arg., 1989); *Zorotariko euskal hiztegia* (Alberdania arg., 1996, umorezko hiztegia); *Gerturik daukagu odola* (Pamiela arg., 1999, umorezko eleberria). Azken horretan, euskara, odola eta banpiroak lotzen ditu itxurarik gabeko historia batean.

SAN MARTIN ORTIZ DE ZARATE, JUAN (Eibar, 1922). Bere lehen liburua *Juan Antonio Mogel. Bere bizitza ta lanak* (1959) izeneko biografia izan zen, Eibarren berak antolatutako omenaldi baten ondorioz idatzia. Gero, umorezko pasadizez osatutako bi liburu idatzi zituen, bere jaioterriaren ingurua oinarritzat harturik: *Zirikadak* (1960) eta *Eztenkadak* (1965). 1969an eta 1971n, euskaraz idatzitako bi literatur antologia kaleratu zituen, bat olerkari gazteena (*Uhin berri*) eta bigarrena, berriz, prosagile garaikideena (*Hegatses*). Beranduago, honako liburu hauek argitaratu zituen, besteak beste: *Gogoz* (1978, egunkarietako artikuluen bilduma); *Literaturaren inguruan* (1980); *Bidez* (1980, egunkarietako artikuluen bilduma); *Erromanikoa Euskal Herrian* (1980); *Landuz* (1983, egunkarietako artikuluen bilduma); *Jose Manterola* (1985, biografia); *Antzinako Eibar* (1993, garai bateko Eibarri buruz); *Dichos y hechos-Esanak eta eginak* (1994). Bere olerkigintza osoa, *Giro gori-Tiempo ardiente* (Euskal Herriko Unibertsitatea, 1998) izeneko bilduman jasota dago.

UGALDE ORRADRE, MARTIN (Andoain, 1921). Lehen-lehenik gaztelaniaz idatzi zituen bere ipuinak, Venezuelan bizi izan zen urteetan, eta genero horixe izan da, hain zuzen, etekinik hoberenak eman dizkiona: *Un real de sueño sobre un andamio* (1955, «El Nacional» egunkariak narratiba laburraren alorrean emandako saria irabazitakoa) eta *La semilla vieja* (1958), urte askoren buruan *Cuentos de inmigrantes* (Ediciones Vascas, 1979) izenburupean berrargiratu zena. Ondoren, honako ipuin liburu hauek etorri ziren: *Iltzalleak* (1961, euskaraz estreinakoz argitaratzen zuen lana, 1936-39ko gerrate zibilean eta ondorengo erresistentzian oinarritua), *Las manos grandes de la niebla* (1964), *Sorginaren urrea* (1966, haur literatura), *Itsasoa ur bazter luzea da* (1973, Dionisio Amundarainek itzultitako ipuinak), *Tres relatos vascos* (1974), *Mantal urdina* (1984, Irun-

go Hiria lortutakoa), *Hiltzaileak* (1985, izenburu bereko liburua euskara batuan ipinia) eta *Bihotza golkoan* (1990, ipuinak). Hainbat eleberri ere idatzi du: *Las brujas de Sorjin* (1975), *Itzulera baten historia* (1990, Eusko Jaurlaritzaren Jon Mirandea saria irabazitakoa), *Pedrotxo* (Euskaltzaindia-BBKren Txomin Agirre saria 1993an irabazi eta Elkarlanean argitaletxeak 1995ean argitaratua), *Erretiradako tren* (Erein, 1997) eta *Mohamed eta parruko gorria* (Elkarlanean arg., 2000). Horiez gain, honako liburu hauek ere idatzi ditu, besteak beste: *Unamuno y el vascoence: contra-ensayo* entsegua (Ekin Euskal Arg., 1963); *Cuando los peces mueren de sed* erreportajeak (1963); eta elkarriketa-liburu hauek: *Hablando con los vas-*

cos (Ariel arg., 1974) eta *Hablando con Chillida* (Txertoa arg., 1975).

VELEZ DE MENDIZABAL AZKARRAGA, JOSEMARI (Aramaio, 1949). Literaturgile eta euskarako itzultzaile den Iokin Zaitegi eta Sebero Altube hizkuntzalariaren biografiak argitaratu ditu. Era berean, honako liburu hauek ere idatzi, beste hainbaten artean: *Sixties* (1960, hamarkadari buruzko kronika pertsonalak, Elkar, 1990); *Yehuda* (espioitza-nobela, Elkar, 1992); *Moskuko gereziak* (espioitza-nobela, Elkar, 1996); *Nire haurtzamoko Arnsate* (bere haurtzaroko herriari buruzkoa, Arrasateko Udala-Kutxa, 1996); *Gerardo López de Guereñu* (biografia, Eusko Ikaskuntza, 1996); *Gaizka Barandiaran* (biografia, Arrasateko Udala, 1997); eta *Samurai berria* (eleberria, Elkarlanean, 1998).

ZABALA BENGOTXEA, PELLO (Amezketeta, 1943). Arantzazuko fraide frantziskotarra. 1999an *Naturaren mintzoa* (Alberdania arg.) kaleratu zuen, klimari eta naturari buruzko herri jakituria eta azterketa zientifikoak jasotzen dituen lan oparoa. Liburu hori egunkari handi baten gisan egituratua dago, egun bakoitzari artikulu bat eskainiz. Zabala, hein batean behintzat, egutegi zelta tradizionalan oinarritua da bere lan hau egiteko, naturari estu lotua baitago.

ZABALETA ZABALETA, PATXI (Leitza, 1947). Abokatu eta politikari bezala ezagunagoa bada ere, 70. hamarkadan bi olerki-liburu argitaratu zituen: *Zorion baten zainak* (1972) eta *Ezten gorriak* (1975). Garai hartan, Gorka Trintxerpe ezizena erabiltzen zuen. Garai hartakoa da, era berean, bere *Euskomunia ala zoroastroren artalde!* Ipuin-liburua (1977), askoz geroago, 1995ean, Txalaparta argitaletxeak berritua argitaratu zion liburua. Bere lehen hiru eleberriak honakoak izan ziren: *Uko-reka*, 1994; *Badena dena da*, 1995; *Arian ari*, 1996, guztiak ere Txalapartak argitaratuak. Trilogia bat osatzen dute, Nafarroako jende xumearen XX mendearen lehen erdiko historia islatuz.

ZALDUA GONZALEZ, IBAN (Donostia, 1966). 1999an helduentzako ipuin bilduma bat argitaratu zuen: *Ipuin euskaldunak* (Erein arg.), tartean Gerardo Markuletaren ironiaz eta umorez jositako konataerak sartuz. 2000. urtean *Gezurak, gezurrak, gezurrak* ipuin bilduma (Erein arg.) eman zuen argitaratu, ipuin guztien oinarritzat gezurra harturik; hurrengo urtean, *Traizioak* (Erein arg.) kaleratu zuen, hori ere ipuin bilduma. Berritua ere, 2001ean, beste ipuin bilduma bat kaleratu zuen, baina oraingoan gaztelaniaz, *La isla de los antropólogos* (Lengua de Trapo arg.).

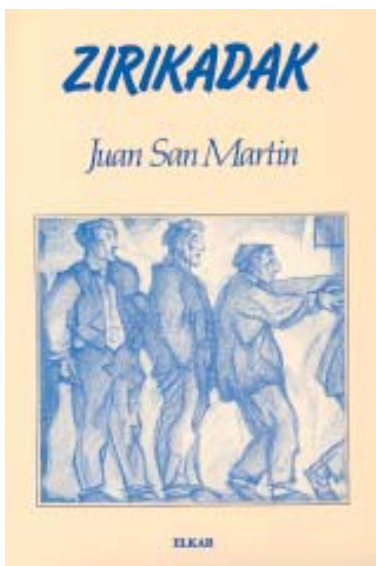
ZAPIRAIN EZEIZA, SALVADOR «ATAÑO» (Erreterria, 1913; Iruña, 2000). Fraide kaputxino honek 1979an argitaratu zuen bere lehen liburua, *Txantxangorri kantaria* izeneko eleberria, bere aitaren, Jose ZapiRAIN bertsolariaren bizitza kontatuz. Gero, 1981ean, *Txori* kaleratu zuen, baserri munduan girotutako polizia-nobela.

Bere azken kontaeak, honakoak izan ziren: *Nora goaz?* (baserriaren etorkizunari buruzkoa); *Lotsaren iges* (neska gazte baten zorigaitzari buruzkoa) eta *Askatasun-billa* (abenturak). Euskal idazlerik oparoenetako bat izan zen eta bere lanak Auspoa bilduman argitaratu zituen beti. Atañoak bertsoak ere idatzi zituen, izan ere, Jose eta Juan Krutz Zapiain anaien odol-lekoa baitzen, baten semea eta bestearen iloba. Lehenik Asisko San Frantziskoren bizitza idatzi zuen bertsoan eta gero Jesukristorena, azken horri 2.000 bertsoetik gora eskainiz. Lan itzel hori Auspoa saillean argitaratu zen 2001ean, *Jesusen bizia* izenburupean.

ZUBIKARAI BEDIAUNETA, AGUSTIN (Ondarroa, 1914). Guztira 50 liburu inguru argitaratu ditu genero gehienak jorratuz: historia, biografia, autobiografia, eleberria, antzerkia, herri jakituria eta abar. Batez ere, antzertigile bezala nabarmendu izan da. Hain zuzen ere, bere lehen antzezlan 21 urterekin argitaratu zuen «Euzkadi» egunkarian, eta azkenekoa 1992an, «Egan» aldizkarian. Haur, gazte eta helduei zuzendutako antzertia idatzi du, sarritan umore ugari eta elkarrizketa biziak sartuz. Erlijio gaiak ere idatzi izan ditu, dramaren bat bezalaxe. 60. hamarkadan zehar, antzerti zuzendari ere izan zen, Kresala taldearen inguruan Ondarroako 70 bat pertsona biltzea lortu zuelarik. Hona hemen bere antzertietako batzuk: *Seaska inguruan* (1957), *Jaunaren bidetan* (1958), *Kresaletan* (Txomin Agirre idazlearen omenez idatzia), *Iru alaba* (1963), *Mariñelak* (1964), *Lurrunean* (1967), *Mendita itxaso* (1983), *Eskola maixua* (1984), *Artea 'ko itsua* (1987). Dena den, 1965etik aurrera hamar bat eleberri argitaratu ditu, azkenekoa 1991ean, Batzuk aipatzekotan: *Pinuetako madalena* (1965), *Bale denporak* (1978), *Anton Guzurretxe* (1979), *Laiñoak Mundakan* (1980), *Bizitzako urratsak* (1981), *Garratz eta gordin* (1985) eta *Itxastarrak* (1985).

■ AZKEN GARAIETAKO IDAZLE NAGUSIENAK HAUR ETA GAZTEEN LITERATURAN

AÑORGA LOPEZ, PELLO (Oiartzun, 1956). Alde batetik ipuin kontalaria da; zenbaitetan, gainera, Jokin Mitxelena marrazkilariarekin batera jarduten du Euskal Herrian hain berria den esperientzia horretan. Bestalde, Eskoriatzako Irakasle Eskolako Haur Literaturako Mintegiaren sortzaileetako bat da. Batez ere haurrentzako ipuinak idatzi baditu ere, olerkiak ere kaleratu ditu, gehienbat haurrei zuzendutako. 1999an liburu bitxi bat idatzi zuen, olerkiak eta aforismoak nahasiz, Jokin Mitxelena marrazkilari oiartzuarrekin elkarlanean. Lan hori beraien kontura argitaratu zuten. Hona beste hainbat argitalpen: *Hola hala behin* (Erein arg., 1983); *Tio Xentimo* (Erein arg., 1984); *Pottoko* (Elkar arg., 1984); *Pottokoren usainak* (Elkar arg., 1985); *O Babarruntxo elektrikoa*

(Elkar arg., 1988); *Lientzo txuria* (Elkar arg., 1991); *Arrain gorria* (Pamiela arg., 1996); *Jinan-Biran* (Aizkorri arg., 1998); *Pottokoren otsoa* (Elkar, 2000).

ARISTI URTUZAGA, PAKO (Urrestilla, 1963). Helduentzako literaturan arrakastaz jardun ondoren, 80. hamarkadako erdialdera haurrentzako literatura idazteari ekin zion. Hona, besteak beste: *Martine-llok ez du kukurik entzuten* (Erein arg., 1985), *Hamasei paiza eta paraltico bat* (Erein arg., 1988), *Azken lamiaren bila* (Erein arg., 1991) eta *Benetako laguen ater-bea* (Ibaizabal arg., 1998). Aristik gazte jendearentzako idazten dituen liburuetan, normalean haur talde bat izaten da protagonista nagusia.

ATXAGA, BERNARDO (Asteasu, 1951). Benetako izena Jose Irazu Garmendia da. Euskarazko haur literaturaren historia aztertu duen Xabier Etxanizen esanetan, Atxagak 80. hamarkadaren hasieran idatzitako *Chuck Aranberri dentista baten etxean* liburua har daiteke alor horretako literatura garaikidearen abiapuntutzat. Baina, izendapen hori partekatuz, hor daude *Tristeak kontsolatzeko makina* (Anjel Lertxundi, 1981) eta *Txan fantasma* (Mariasun Landa, 1984). Atxagak sari nagusi asko eskuratu izan ditu: Lizardi (1983), *Sugeak txoriari begintzen dihonean* (liburuari esker); IBBY-eko Ohorezko Zerrenda 1994an (*Behi euskaldun baten memoriak*); eta Euskadi saria 1996an (*Xola eta basundeak*). Haur eta gazteentzako idatzi dituen liburuen artean, honakoak aipa daitezke, besteak beste: *Txitoen istorioa* (Erein arg., 1984); *Asto bat hypodromoan* (Erein arg., 1984); eta *Sam izeneko gizona* (Pamiela arg., 1996). Gero, 1998an liburu sail bati ekin zion, Banbulo txakurra protagonista gisa harturik.

GENUA ESPINOSA, ENKARNI. (Donostia, 1942). 1971n, Txotxongilo izeneko marioneta-muntaketa eratu zuen Donostian, bere senar Manolo Gomez-ekin batera. Baina haurrentzako liburuak ere argitaratu ditu, esate baterako, *Erreka Mari* (Erein arg., 1979), *Zezena plazan* (Erein arg., 1981), *Altxor bat patrikan* (Erein arg., 1987), *Itsasmines* (Erein arg., 1990) eta *Galtzagorriak* (Erein arg., 1995).

IGERABIDE SARASOLA, JUAN KRUIZ (Aduana, 1956). Bera da haurrentzako olerkia euskaraz idatzi dutenen aitzindarietako bat. Alor horretan, honako lanak argitaratu ditu: *Begi niniaren poemak* (Erein, 1992, gaztelaniara itzuli eta Espainiako Sariketa Nazionalen finalista geratua); *Egun osorako poemak* (Pamiela, 1993); *Haur korapiloak* (Pamiela, 1997); eta *Botoi bat bezala-Como un botón* (Anaya-Haritz, 1999, bi hizkuntzetan idaztitako olertiez osatua, itzulpenaz egilea bera arduraturik). *Botoi bat bezala* liburuiko piezek, esate baterako, haiku japoniarren egitura dute: hiru lerro eta hamazazpi silaba guztira. Une bat harrapatu bahi dute. Euskal olertien antologia ere egin du: (*Gure poesia*, Anaya-Haritz, 1997). Era berean, haurrentzako dozena bat ipui-

netik gora argitaratu du eta horietako batek, (*Jonas eta hozkailu beldurria*, Aizkorri arg., 1998), Haur Literaturako Euskadi saria irabazi zuen 1999an. Bestalde, gazteentzako kontaketa ere idatzi izan ditu, besteak beste, *Abraham* (Erein, 1998), *Helena eta armastiria* (Elkarlanean, 1999), *Hamabi galdera pianoari* (Alberdania, 1999) eta *Begi argi horiek* (Aizkorri, 2000). Halaber, haur literaturari buruzko entsegu bat ere eman du argitaratu (*Bularretik mintzora*, Erein arg., 1993).

ITURRALDE URIA, JOXEMARI (Tolosa, 1951). Helduentzako idatzi dituen kontaketa alde batera utzita, haur eta gazteentzako liburu ugari idatzi du, horietako askotan Risky izeneko pertsonaia azaltzen delarik. Haur eta gazteentzako historiak idazterakoan, bere haurtzaroko esperientzietan oinarritu izan da. Historia horietako protagonistak mutiko talde bateko kideak izaten dira gehienetan. 2001ean, saga horri amaiera emanaz, *Risky, zaude geldirik* (Erein arg.) plazaratu zuen. Berak idatzitakoak dira, halaber: *Zikoinen kabian sartuko naiz* (Pamiela arg., 1986); *Ijitoak dauzkat nire etxean* (Pamiela arg., 1988); *Lau bizikleta urrutira joateko* (Erein arg., 1994); eta *Espaloiak biltzen* (Aizkorri arg., 1998).

LANDA ETXEBESTE, MARIASUN (Errenteria, 1949). Literatur genero honen berritzaile nagusienetako bat da. Bernardo Atxagaren ondoren, bera da gehien itzultitako euskal idazlea. Bere lehen ipuinak, *Ametz ubinak* eta *Kaskarintxo*, 1982an argitaratu zituen Elkar argitaletxean. Bi urte beranduago etorriko zen bere kontraerik ezagunenetako bat: *Txan fantasma*. Honako liburu hauek ere oso itzuliak izan dira: *Errusika* (Elkar, 1988), *Ihaldi* (Erein, 1988), *Kleta bizikleta* (Elkar, 1990) eta *Maria eta aterkia* (Elkar, 1988). Era berean, beste hauek ere argitaratu ditu: *Elixabete lehoi domatzailea* (Elkar, 1983), *Aitonaren txalupan* (Elkar, 1988), *Nire eskua zurean* (Erein, 1995) eta *Amona, zure Ihaldi* (Erein, 2000). Egileak berak espreski hala aginduta, liburu gehienak Asun Balzolak ilustratu dizkio. Landa, estereotipo maxista tradizionaleri buelta ematen saiatu izan da beti. Christine Nöstlinger idazlearekin gertatzen den moduan, Landaren liburuak ere «errealismo kritikoa» izeneko korrante horretan sar daitezke. Beste hainbat sari eskuratu baditu ere, Tolosako Udalak antolatzen duen Antonio Maria Labaien saria lor tu du 2002an, narratibaren arloan, *Krokodiloa ohe azpian* lanari esker.

LERTXUNDI ESNAL ANJEL (Orio, 1948). Bere *Tristeak kontsolatzeko makina* (Erein arg., 1981) kontsideratzen da euskarazko haur literaturaren eguneratze prozesuko aitzindaria. Fantasiako errealismoaren barruan sar dezakegun ipuin hori gaztelaniaz argitaratu zen gerora, *La máquina de la felicidad* izenburupean (Alborada arg., 1988). Era berean aipagarriak dira: *Porzellanazko irudiak* (Erein, 1981, Iñaki Aldai ezizenaz argitaratua); *Maria Goikoare-*

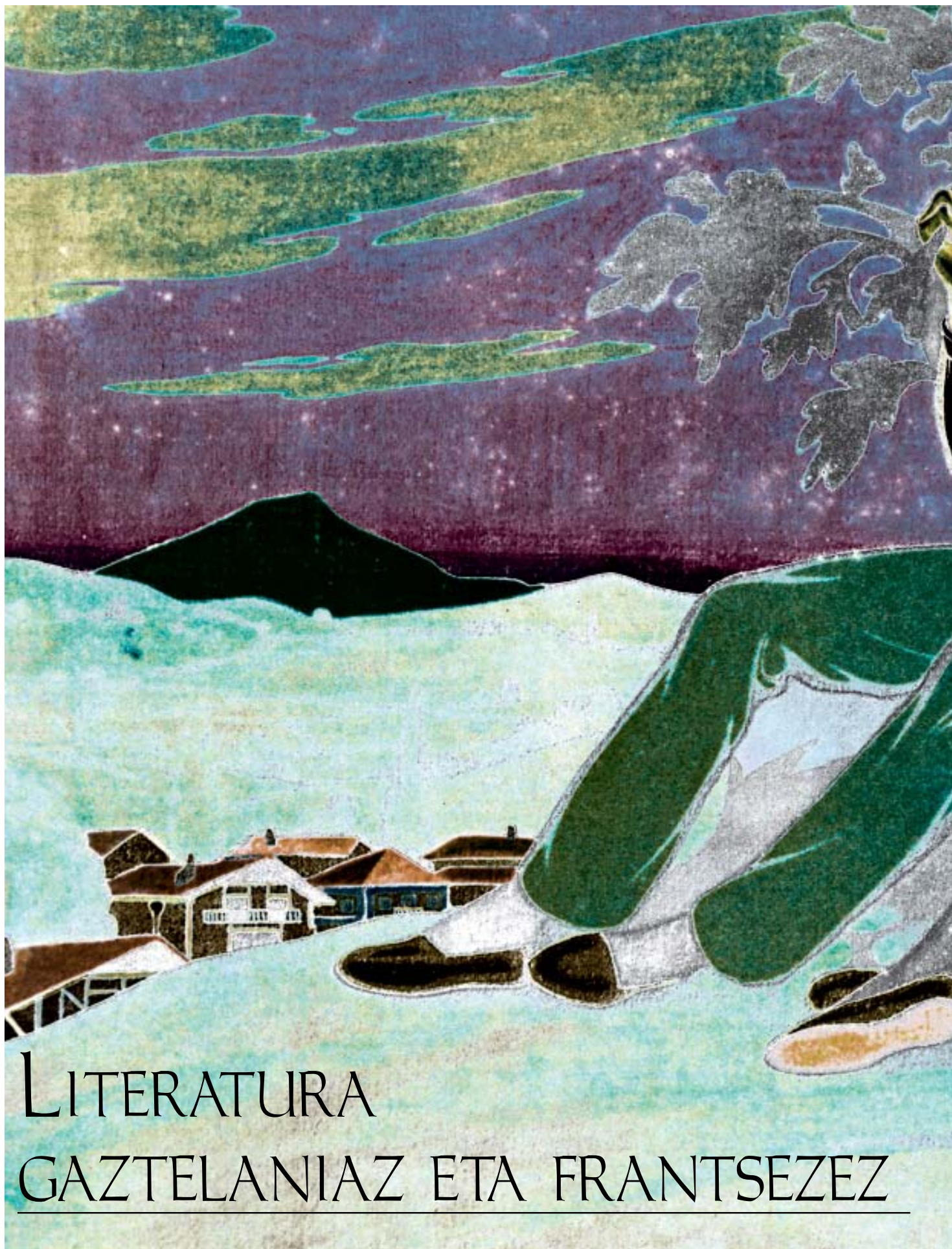
nak saileko hir u aleak eta *Maria Goikoare-nak* eta *bi* saileko lau aleak (Erein arg., 1981etik 1985era bitartean), haur folkloroko material ugari adieraziz idatziak. Era berean, tradiziozko literaturaz baliatu zen *Peru* eta *Marixe, mila eta bat komerixe* liburuan (Erein, 1993). Bertan, ahozko literaturatik eta europar tradizio zabalago batetik eratorritako ipuinak eta pasadizoak kontatzen zizkien neska-mutikoei, unero umorea erabiliz. Ondorengo hauek ere, arrakasta-iturri izan ziren Lertxundirentzat: *Madame Kontxesi-Urbe*, *Brigada* eta *Detektibe* saileko sei aleak, polizia eta umore literaturakoak, adin ertaineko gazteentzako idatziak eta Erein argitaletxeak 1986tik 1990era bitartean argitaratuak. Gero, 90. hamarkadaren azken aldera, gazteei zuzendutako sail berri bat hasi zuen, *Maxe* izenburupean, izen horixe baitu protagonistia nagusia den neskatoak.

MINABERRY, MARIE JEANNE, «ANDEREÑO» (Banka, Nafarroa Beherea, 1926). Batez ere haurrentzako olerkietan nabar-

mentu izan da; gero, poema horiek abes-ti bilakatu dira sarritan. Benetako aitzindaria izan da zentzu horretan. 60. hamarkadaren hasieran bere olertiak «Ikus, entzun, ikas» aldizkarian argitaratzen hasi zen eta 1965an, Ikas elkarteak egile honen poemak bildu eta *Xoria kantari* izeneko liburuan argitaratu zituen. Dena den, Mari Jeanneren literatur lanak ia guztiz ezezagunak ziren Hego Euskal Herrian Bilboko Oskorri musika taldeak 90. hamarkadaren bukaera aldera egile horren baka-rraren testuez osatutako diskoa plazaratu zuen arte: *Marijane kanta zan*. Bestalde, 90. hamarkadan, Euskal Idazleen Elkarte-ko ohorezko lehendakari izendatu zuten.

ORMAZABAL BERSATEGI, JOXANTONIO (Zegama, 1948). Bakarka idatzitako lehen liburu 1981ean argitaratu zuen, sekulako arrakasta lortuz: *Pernando Amezketarna* (Elkar arg.). Ordura arte bertsolari horri buruz ezagutzen ziren historien bilduma zen, euskara batuan idatzia. Urte horretan bertan, txistez eta adierazpen komikoez osatutako beste liburu bat argitaratu zuen: *Esaera zaharnak eta txiste berriak* (Elkar arg.). Hona hemen idatzi izan dituen liburu batzuk, guztiak ere haurrei zuzendutakoak: *Kaskarintxo* (Elkar arg., Mariasun Landarekin batera egina, 1982, ipuina); *Margolin* (Elkar, 1983, ipuina); *Patxibusa* (Elkar, 1985, ipuina); *Maripertxenta* (Elkar, 1986, ipuina); *Kittano* (Elkar, 1988, ipuina); *Saturna* (Elkar, 1992, ipuina); *Hitzak jostailu* (Elkar, 1994, ipuinak, olertiak eta asmakizunak nahasturik); *Lazkao Txiki* (Elkar arg., 1995, aipatu bertsolariaren pasadizoez osatua); *Miru eta Mara* (Elkar arg., 1995, Iñaki Zubeldiarekin batera egina, ipuina); *Txoko txiki txukuna* (Elkar arg., 1998, asmakizunak, olerkiak eta kontraera laburren bilduma); *Josebiñe* (Elkarlanean arg., 2000, ipuina); *Amona bizikletan* (Elkarlanean arg., 2001, ipuina); *Bihotza zubi* (Elkarlanean arg., 2001, ipuinak eta olerkiak, nahaste).

ZUBIZARRETA DORRONSORO, PATXI (Ordizia, 1964). Aipatzen ari garen alorrean sari garrantzitsuak eskuratu ditu, esate baterako, Lizardi (1991ean, *Matias Ploff-en erabakiak* lanarekin), Baporea (1994an, *1948ko uda* lanarekin), Antonio Maria Labaien (1995ean, *Eztia eta ozpina* lanarekin) eta Euskadi (1997an, *Gizon izandako mutila* lanarekin). Era berean, berarenak dira, besteak beste: *Ametsetako mutila* (Elkar, 1991), *Gutun harrigarri bat* (Elkar, 1992), *Matias Ploff-en erabakiak* (Erein, 1992), *Emakume sugearen misterioa* (Alberdania, 1993), *Jentzi* (Erein, 1993), *1948ko uda* (S.M., 1994), *Eztia eta ozpina* (Alberdania, 1995), *Gizon izandako mutila* (Pamiela, 1997), *Sekretuen liburu* (Alberdania, 1997) eta *Atlas sentimental* (Alberdania, 1998, literatur sorkuntzarako Joseba Jaka beka eman ziona). 2001ean Antoine Saint-Exupéry-ren *Printze txikia* izeneko obra ezaguna euskaratu zuen. Liburu hori, Elkarlanean eta Salamandra argitaletxeek argitaratu zituen, biek batera.

LITERATURA
GAZTELANIAZ ETA FRANTSEZEEZ

Errekonozimendu handiena jaso dutenetako batzuk

Gustavo Maezturen koadroa.

Ohar hauek helburu bakarra dute, gaztelaniaz idatzitako euskal literaturaren ganbara aireztatzea, generoak jendeari erakutsiz; izan ere, jendeak ez ditu asko ezagutzen, edo benetan uste du autore gutxi direla, eta gehienetan gainera arrotz samarrak direla. Alabaina, penintsula osoan oso komunitate gutxi dira, gaztelaniazko literaturaren ibaiari hainbesteko izen zein obra errepertorioa eskaini diotenak.

José Fdez. de la Sota

■ HITZAILURRE GISA

Denboran zehar oso topiko gutxi izan da, orain aipatuko duguna bezain iraunkor. Euskalduna adierazpen idatziaren etsai amorratua omen da. Baserritar prestu eta agrafoaren irudiak bide luzea egin du eta, oraindik ere, euskalduna, beste ezer baino lehen, hitzeko gizontzat hartzen da, bere hitz gutxi, zehatz eta baliozko horiek kontu handiz banatzen omen ditu eta. Are gehiago, dinudienez euskaldunoi, sarritan, ez zaigu oso gaizki iruditzen eman diguten paper hori, aitzitik, Literaturaren Ferriaren esparruan bizkarreratu diguten topikoa atseginez hartzen dugula dirudi.

Hitz gutxiko jendea gara, eta hau serio eta lotsati bitarteko keinu batez esaten dugu. Gutxi idatzi dugu, badakigu, baina Tirso de Molinak bizkaitar burdinari buruz esandakoaren berri ere badugu: *laburna hitzez, luzea berriz egintzez*. Ez da kontsola-mendua makala.

Topikoaren sustraiak kontzientzia kolektiboaren hondoan daude. Eta adimenaren nagikeriak egin du beste guztia. Toki komunak hotel merke eta erosoak izanik, nor abiatuko da kalera irteten, lojamendu duinagoa bilatzeko edo, besterik gabe, eguzkipean dagokiguna topatzeko?

Ohar hauek helburu bakarra dute, gaztelaniaz idatzitako euskal literaturaren ganbara aireztatzea, generoak jendeari erakutsiz; izan ere, jendeak ez ditu asko ezagutzen, edo benetan uste du autore gutxi direla, eta gehienetan gainera arrotz samarrak direla. Alabaina, penintsula osoan oso komunitate gutxi dira, gaztelaniazko literaturaren ibaiari hainbesteko izen zein obra errepertorioa eskaini diote-

Alonso Ercilla Zuñiga.

Lope de Ayala.

nak. Beraz, Tirsok esaten zuen bezain motzak hitzez, inondik inora ez.

Euskal poesia ondraduak, Marcelino Menendez Pelayo erretxinak Truebari buruz ari zenean aipatzen zuenak, sakrifizio-urezko erreka aldrebek samar horrek, ikus ezazue, bertso gogoangarriak eskaini ditu, **Aiarako Kantzelariarenak** esaterako, Jorge Manriqueren parean jar baitezakegu, **Miguel Unamunoren** soneto agoniakoak, **Blas de Oteroren** poesia existenziala, edo **Juan Larrearen** protosurrealismoa.

XX. mendeko literatur mugimendu handiek euskal osagai funtsezkoa dute. Unamuno, Ramiro Maeztu eta Pio Baroja izan ez balira, zertan ote **98ko Belaunaldia**? Gerraosteko espainiar poesia, garcilasismoaren nahasmendutik ateratzea lortu zuena, ez gurek ezagutu ere egingo **Gabriel Celaya**, **Blas de Otero** eta **Angela Figueraren** ahotsa eta bertsoak ez bagenu. Eleberrian, **Ignacio Aldecoa** eta **Luis Martín Santos** (Larachen jaiotako donostiarra berau), bi funtsezko mugarri dira bide honetan. Literatur eskasia bitxia inondik ere, aipatu hauek bezalako idazleak sortzen dituen herrialde batena.

Eta ez dugu Amerikako euskalduneri buruz hitz egingo (izan ere, ohar hauen muga estuek ez digute aukerarik uzten). **Alonso de Ercilla** ez zuen izena ematen dion Bermeoko dorrea zapaldu, hori egia da, baina bere izena euskalduna da, eta bere leinu oso eta benetakoa ere bai goitik behera. *La Anaucana* poema epikoa denona da, eta inorena ez, literatura unibertsalarena baita dagoeneko, sor **Juana Ines Gurrutzearen** bertso gogoangarriak bezalaxe. Barrokoaren oaila gorena eskaini zigun honek ere, Mexikon jaio bazen ere, bere sustraietako batzuk euskal lurraldean zituena barreneraino sartuta.

Nork esan zuen euskaldunak eta idatzi inprimatuak gauza bateraezinak direla? Tirso de Molinak goraiapatutako burdina bizkaitarra aspaldi agortu zitzaigun. Labe Garaietan duela urte asko itxi zituzten tximinia altuak, eta suzko barrena ere itzali zieten, baina Blas de Oteroren eta gure arteko beste poeta askoren bertsoek bizirik diraute, euskaldunek idatzitako hitzen oihartzuna entzuten da oraindik ere, eta beste euskaldun batzuek jarraitzen dute amaigabeko solasean, Jorge Luis Borgesek dioen moduan, literatura horixe baita, etenik gabeko solasa. Ez eremu, ez errekasto: amildegi honetatik itsasora bota ditugu hitzezko botila asko, eta horretan dihardugu egun ere.

■ IDAZLE BIZKAITARRAK

LOPE GARCIA DE SALAZAR
BANDOKIDEA

Lope García de Salazar, Somorrostro haraneko Muñatoneko gazteluko jauna, 1399an jaio zen, eta adituen ustetan, “Bizkaiko kronikagile zaharrena” da. Baina bandokide kementsu hau, Jaurerri zaharra urtetan zehar hondamenera eraman zuten oinaztar eta ganboatarren arteko borroka odoltsuetan bete-betean sartua bera, bizkaitar literaturaren aitzindaria da nolabait. Zeren eta kontakizun historiko zehatzaz gain, García de Salazarrek historiak kontatu ditu, bikain (Jaun Zuriarena esaterako), eta Erdi Aroko *kazetari moduko bat* da, lehen pertsona kontatu dizkiguna bere bizimoduko gorabeherak. Beraz, inork ezin dio ukatu idazle estatutua gerraren jaun honi, 1476an bere semeak erail zuen arte Belaskotarren blasoia defendatuz ibilera etengabean aritu honi. Hain zuzen, bere obra nagusiaren titulua *Bienandanzas e fortunas* da, Justo Garatek dioenaren arabera, *Malandanzas y desgracias* behar zuen arren.

ENKARTAZIOETAKOA
ANTONIO TRUEBA

Fermin Herranek Bilboko El Sitio Elkartean 1891n eskainitako hitzaldi batean, esan zuen **Antonio Trueba** zela “espainiar literaturaren orrialdeetan bere izena jarri duen) XIX. mendeko euskal idazle bakarra. Urtebete lehenago, Delmasek ar tikulu batean adierazia zuen Enkartzioetako autorea “Bizkaia une honetara arte emandako lehen literatoa, eta handiena” zela. Baieztapen hauek biak neurrizkoak dira, bere testuinguruan ikusita bederen.

Antonio Trueba 1819an jaio zen Montellanon, Galdamestik oso hurbil, Bizkaiko Enkarrazioen bihotz-bihotzean. Oso paraje zoragarria da, eta Antonioaren haurtzaroan eta literaturan nabarmen antzemango da horren eragina. Trueba kostunbrista da, bihotz apal eta arima eskuzabalekoa. Paisaia da bere egiazko aberria, Ramuz poeta suizarraren kasuan bezalaxe. Hamabost urte dituela bere herrialde bukolikoa utzi, eta Madrila joango da sende batzuen burdin dendan lan egitera.

Juana de Asbaje. Sor Juana Inés Gurutzekoa.

Antonio Trueba.

Tomás Meabe.

Han hasiko da egunkarietan idazten, eta hantxe eskuratuko ditu lehen arrakastak idazle gisa. Bere literaturaren osagaiek biga erraztuko diote. Truebak jende gutziarentzat idazten du, asmo onez betetako kontakizunak beti, eta pertsonaia arketipikoak hurbilago daude Andersenen ipuinetakoengandik, bere garaiko narra-tzaile errealistenengandik baino.

1852an *El libro de los cantares* argitaratu du, eta obra honekin ospea eta izena lortuko ditu, ezen harrezkero “Antón el de los Cantares” esango baitiote. 1853 eta 1866 bitartean inprentara eraman zituen bere *Cuentos populares*, *Cuentos de color de rosa*, *Cuentos campesinos* eta *Cuentos de vivos y muertos*.

1862an Bizkaiko Foru Aldundiak Jaurerriko agirizain kargua eskaini zion. Har-tzenbush-en gomendioei muzin eginez, honen ustez Madril uztea literatur karrera pikutara bidaltzea baitzen, Truebak eskaintza onartu zuen. Haurtzaroko paisaiak indar handia zuen artean Truebarengan. Honen obrak berrargitalpen asko izan zituen, eta Frantziako literatur hiztegiek ere aipatzen zuten. Truebaren obrak eragin handia izan zuen hainbatengan, esaterako Rosalia de Castro, Ricardo Palma edo Peredarengan. Diotenez, bere herrikide Miguel Unamunok ezin zituen Truebaren lanak irakurri, malkoei ihes egiten utzi bari-k. Trueba 1889an hil zen.

● KOSTUNBRISTA BILBOTARRAK

“Ia-ia salbuespenik gabe”, idatzi zuen Jon Juaristik bere *El chimbo expiatorio* saiakeran, “Bilbon 1890 eta gerra zibila bitartean idatzitako literatura konpromiso politikoaren zamaz jaio zen. Bere joere-tako oparoen eta indartsuenak, kostunbrismoak alegia, modu distorsionatu eta amorruruz betean islatu zituen garai hartako gatazkak”. Truebak eragin handia izan zuen idazle kostunbristengan, zalantzarik gabe, eta hauen artean sartu behar *lehen Unamuno* bera ere, baina Bizkaiko haran go-zoek eta *Anton el de los Cantares*-en belardi berde birgiliarrek protagonismoa utzi zioten beste paisaia fisiko eta politiko bati, lehen etorkin oldeek errepresentatutako giza geografia kezkarri bati. Inozentziaren garaiaren amaiera heldua zen.

Korronte honen ordezkari ospetsuena **EMILIANO ARRIAGA** da. 1896an argitaratu zuen bere libururik ezagunena, *Lexicón etimológico, naturalista y popular del bilbaino neto*. Juan Crisostomo Arriaga musikariaren iloba, Sozietate Filarmonikoaren fundatzaile eta presidente izan zen Emiliano, canovisten aldetik alkateorde, eta euskal abertzaletasun piztu berriaren jarraitzaile. Burges patriarkalaren irudia erakusten digu, irudi erabat bukatua gainera, eta **Alfredo Echavek** zioen moduan (hau ere idazle kostunbrista zen) “Zabalgune bel-durgarria, marrazteko luma zorritzarrek baten obra hura ezagutu gabe hiltzeko gustu ona izan zuten” jaun zorioneko haie-tako bat izan zen. Arriaga bezalako kostunbristek, bere liburuetan “hizkera bilbo-

tarra” erabiltzen dutenek –*Lexicón*-ek sistematizatu nahi duen gaztelania garbia, baina euskararen bizkaieraren hainbat ukitu dituena– oso arrisku handian ikusten dute bere mundu txikia. Kanpoko mehatxua *maketoaren* inudiak adierazten du ongien.

MANUEL ARANAZ. Kostunbrismo liberala ere kontuan hartzeko modukoa da, inondik ere. Honen ordezkarri nagusia Manuel Aranaz Castellanos da, besteak beste *Calabazatorre*, *Trenzas de oro* edo *El sanatorio* eleberriak idatzi zituen. Aranaz, txirindulari lasterketen eta beste zenbait kirol jardueren antolatzaile langile multzo berriaren baitan, *El liberal* egunkariaren zuzendaria izan zen, eta Ateneoaren presidentea. Idazlea, gainera, burtsako agente ere bazen, eta Crédito de la Unión Minera haren porrot famatuan sartuta ibili zen. 1925eko inauteri astelehenean bere buruaz beste egin zuen, buruko tiro batez.

TOMAS MEABE SOZIALISTA

Sozialista. Bilboko literatura kostunbrista euskal abertzaletasun sortu berriari loturik ageri bada ere –Manuel Aranaz Castellanos eta beste batzuk salbuespena diren arren–, sozialismoak ere bere aztarna utziko zuen hiriburuan eta inguruan garatutako literaturaren zati handi batean. Korrante honetako irudi nagusia, zalan-tzarik gabe, Tomás Meabe da. Juventudes Socialistas-en fundatzailea izan zen, eta *La lucha de clases* astekariaren zuzendaria.

Idazlea. Bere dimentsio politikoaz gain, Meabe idazle bikain gisa nabarmendu zen. Literatur itzultzailea ere izan zen (Parisko erbestean itzulpen lana egin zuen Garnier editorialarentzat), eta *Fábulas del errabundo* idatzi zituen; hauetan industrializazioak dakartzan gatatzak islatzen ditu, eta honekin baterako bidegabekeria sozial beldurgarriak. Tomás Meabe 1915ean hil zen Madrilén, tuberkulosiak jota.

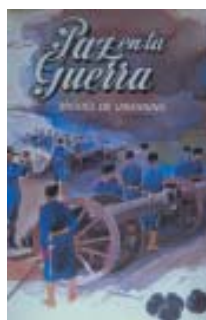
UNAMUNO, AGITATZAILE HANDIA

Kanpoko errekonozimendua. Günter Grass eleberrigile alemaniarak, Literaturako Nobel saria jaso eta gutxira, esan zuen XXI. mendeko Europak Miguel Unamunoren mailako pentsalariei premia handi-handia zuela.

Bilbo, bere sorburua. Pentsalari, poeta, eleberrigile (edo hobeto esanda *nivolista*), dramaturgo, egunkari-idazle eta espainiar bizitza kultural eta politikoko agitzaile betierekoa Bilbon jaio zen 1864ko irailaren 29an. Bizkaiko hiriburuan (“nire benetako mundua, nire enbrioi-izpirituaren plazenta”) 27 urte egin arte bizi izan zen, orduan lortu baitzuen grekozko katedra Salamancako Unibertsitatean, hauxe baitzen bere arimako beste hiria; Concha Lizarragarekin ezkondu zen. Lehenago Filosofia eta Letren karrera ikasia zuen Madrilén, baina erresumako hiriburua ez zen sekula bere oso gustukoa izan. Gaztelako paisaiak, berriz, izugarritzko eragina izango zuen bere obran (98ko belaunaldiko beste kideei gertatu bezala) eta munduaz zuen ikuspegian.

Miguel Unamuno. *Etseberriaren* erretratu.

Ibilbide intelektual kontsekuentea. 1894an Alderdi Sozialistan afiliatu zen, baina elkarren arteko harremanak berehala sartu ziren krisian, idazlea ez baitzen alderdi-diziplinaren mendean geratzearen oso aldeko. Urtebete geroago *En torno al casticismo* argitaratu zuen; saiakera honetan sortu zuen *intrahistoria* kontzeptua. Era berean, Espainiaren europartzaren alde jo zuen saiakeran.

1897an bere bigarren krisi erlijiosoa jasan zuen, garrantzitsuena bide batez; arrazoiaren eta fedearen arteko borroka angustiaz beteak murgildu zen. Urte horretan bertan agertu zen bere *Paz en la guerra* eleberria, zeinean Bilboko setio karlistan, bere haurtzar oan, izandako esperientzia gogorazten duen.

1900en, 36 urte zituela, Unamuno Salamancako Unibertsitateko errektore izendatu zuten. Mende berria sartzean, besteak beste *Amor y pedagogía* eta *Tres ensayos* argitaratu zituen. Ortega y Gassetek dioenez, idazle gutxi iritsi da mende berrira bilbotar honen jakinduriaraz, “unibertsal egin baitu espainiar kulturaren horizontea”.

1905ean *Vida de Don Quijote y Sancho* argitaratu zuen. 1906an *Poesías* alea agertu zen, eta 1912an kritiko askoren iritziz bere obra nagusia dena: *Del sentimiento trágico de la vida*. Lehen kapituluaren bertan ohar bat egiten digu On Miguelek, egiazko gizakiari zuzentzen zaiola, hauxe baita, azken batean, filosofia ororen objektu. Hilezkortasuna etsi-etsian behar duen gizakia. “Nik neure arimaren hilezkortasuna behar dut”, idatzi zuen, “hura gabe, hartan federik izan gabe, ezin naiz bizi”. Unamunok ezin zuen betiko ez izatea jasan.

Datorren presidentziapeko gobernuarekin izandako arazoek eta lehen mundu gerran zehar erakutsitako jarrera germaniar-aurkakoak, Salamancako Unibertsitateko errektore kargua kentzea ekarri zioten 1914an. Denbora horretan *Niebla* eleberria argitaratu zuen, eta *El Cristo de Velázquez* poema idatzi zuen. 1921ean *La tía Tula* agertu zen, eta Salamancako klastrotora itzuli zen, errektoreorde gisa.

Primo de Riveraren diktadura heldu zenean, ordea, dagoeneko hirurogeitaka urte zituen Unamunok “gurutzada” intelektual eta etiko berri bati ekin zion, eta honen ondorioz erbestera jo behar izan zuen. Direktorio militarren aurka agertu zelarik, eta Alfontso XIII.ari izugarritzko kritikak egin zitziola (“azpildura eta maltzurkeriazko munstro”) enplegua eta soldata kendu zioten, eta Fuerteventura irlara bidali zuten. Handik Parisa egin zuen ihes eta, azkenean, Hendaian finkatu zen.

1930ean, Diktadura erori z elarik, Unamuno Espainiara itzuli zen, eta urte horretan bertan argitara eman zuen *San Manuel Bueno, mártir* eleberria, bere narrazio testuetan onenetako bat bera.

1931ko apirilaren 30ean II. Espainiar Errepublikak aldarrikatu zuen Salamancako

Unibertsitateko balkoitik. 1934an biziarteko errektore izendatu zuten, baina bere kemen errepublikazalea ahulduz joan zen, erregimen berria etsi-etsian ari zelarik egonkortasun bila, alde guztietako mehatxuen artean. Azaña izango zen On Miguelen hurrengo pizti beltza.

Hil artean, 1936ko San Silvestre gauean hain justu, gerra zibila hasi eta bost hilabetera, pentsalari eta poeta bilbotarrak ez zion utzi irizten zion guztiaren aurka hitz egiteari. Bere azkeneko liskarra Millán Astray jeneralarekin izango zuen; honi, “gora heriotza eta behera adimena” esan zuelarik, “irabaziko duzue, ez ordea konbentzitu” ospetsua ihardetsi zion. Unamunoren ahotsak bizirik dirau bere orri guzti-guztietan.

RAMON BASTERRA
ETA HERMES ALDIZKARIA

Bilbon, 1917 eta 1922 bitartean, Hermes aldizkaria atera zuten. Zalantzarik gabe, Euskal Herrian inoiz argitaratutako kultur aldizkaririk garrantzitsuenak izan da. Aldizkaria Jesús Sarriak zuzentzen zuen, eta Ramon de la Sota abertzale moderatuak finantzatzen; “elkarbizitza errespetutsu eta maitekorren tribuna” bihurtu nahi zuen. Aldizkariaren laguntzaileen artean, izen ezagun askoak, esaterako *Unamuno*, *Ortega*, *Ramiro Maeztu*, *Sanchez Mazas* eta *Ramon Basterra*. Hauxe izango zen bere poeta ofiziala, esan dezagun. Hauekin batera, aldizkariko orrialdeetan nazioarteko hainbat figura aurki zitekeen, esaterako *Ezra Pound*, *T.S. Eliot*, *Chesterton* edo *Tagore*.

RAMON BASTERRA, esan dugun moduan, Hermes aldizkariaren poeta ofiziala da nolabait. Bilbon jaio zen 1988an, Zuzenbide ikasketak egin zituen, eta gorputz diplomatikoan sartu zen. 1917an zehar aldizkari bilbotarrean argitaratu zituen bere “Paseos romanos” lana. **Rafael Sanchez Mazasekin** batera Hermesen sendotuz joango zen ildo klasizistaren inspiratzailea izan zen, eta azkenean *Escuela Romana del Pirineo* deitu hura itxuratu zen, hain zuzen kultura arloko hainbat kritikoren ustez espainiar faxismoaren aitzindari izandakoa. Basterrak saiakerak eta poemak argitaratu zituen, Err oman, Err umanian eta Venezuelan diplomatiko eginkizunetan eginikoen ildotik. Hasiere batean bere herrikide Miguel Unamunoren zordun bazen ere, geroago Eugenio D’Ors-en eraginean geratuko zen. 1928an hil baino lehen –adimen-gaixotasun larri batek jota hil zen, eta gaixotasun honek bere bizitza eta obra osoa markatu zuen–, Basterrak literatura futurista italiarrarekiko interesa erakutsi zuen. Duela gutxi Banco Central Hispano Fundazioak Basterraren obra poetiko osoa argitaratu du, Jose Carlos Mainer-en edizioan.

• JUAN LARREA, SURREALISMOAREN
AITA EZEZAGUNA

Vitorio Bodoni kritikoa italiarrak “espainiar surrealismoaren aita ezezagunaren”

Juan Larrea.

Blas de Otero.

Juan Antonio Zunzunegi.

titulua eman zion **Juan Larrea** bilbotarrari. Izan ere, denbora luzean zehar pentsatu izan zen Larrea, egiaz, Gerardo Diegoren heteronimo bat zela. Eta ez zen horrelakorik, ezta urrik eman ere. Larrea 1895ean jaio zen Bizkaiko hiriburuan, Filosofia eta Letrak ikasi zituen Deustuko Unibertsitatean, gero Madrilgo Atxibo Historiko Nazionalean lan egin zuen, eta 1923an Parisa jo zuen; han harremanetan sartu zen dadaistekin eta, Cesar Vallejo perutarrekin batera, *Favorables-Paris-Poema* aldizkaria sortu zuen. Honen obra poetikoa, neurri handi batean frantsesez idatzia, lehen aldiz Torinon argitaratu zuten 1969an, *Versión celeste* izenburupean. Cordoban hil zen (Argentina), 1980ko uztailearen 9an.

• BLAS DE OTERO,
ZEHARO POETA GIZATIARRA

Sustrai existentziala. Blas de Otero (Bilbo, 1916) dagoeneko klasiko bat da gaztelaniaz idatzitako poesian. Kezka erlijioso sakoneko poesia batetik abiatuta, deseriaren poetikarantz jo zuen (Damaso Alonsok berrogeita hamarreko urteetan zehar argitaratutako artikulua batean adierazi zuen moduan), sustrai existentzial sakonez betiere.

Bere argitalpenak *Cántico espiritual*-ekin abiatu ziren (1942). 1950ean *Angel fieramente humano* argitaratu zuen, eta urtebete geroago *Redoble de conciencia*. 1955ean *Pido la paz y la palabra* agertu zen, eta 1958an argia ikusi zuen *Ancia-k*, *Angel fieramente humano* haren eta *Redoble de conciencia*-ren arteko bategitea berau. Erljio fedea bazterturik, Alderdi Komunistari lotu zitzaion. SESBera joan zen, Txinako Errepublika Popularrera, eta Kubara; azkeneko honetan hainbat urte eman zituen, Castroren iraultzaren erabateko garapenaren garaian.

Poeta soziala. 1964an Parisko Ruedo Ibérico argitaletxean *Que trata de España* argitaratu zuen. Poeta poesia sozialaren sinbolo bihurtu zen (berak nahiago du “historikoa” esan, bereziki gizakiarekin konprometituta baitago).

Alabaina, korrante eta joerak alde batera utzirik (existentziala, historikoa edo abangoardista izanik bere azken urteetan zehar), Oteroren idazkera poetikoa (eta bere *Historias frías y verdaderas* laneko prosa paregabea) kalitate izugarriagatik nabarmentzen da, teknikaren domeinu akasgabearekin eta tradizio klasikoa izugarri barneratu izanarekin batera.

1970ean bere azken liburua agertu zen, *Mientras* izenekoa. Madrilen hil zen 1979ko ekainaren 29an.

• POETA BAT ETA
HIRU NARRATZAILE

ANGELA FIGUERA AYMERICH. Bilbon jaioa 1902an, kronologikoki 27ko belaualdikoa da, baina bere obra poetikoa Espainiako gerra zibilaren ostean garatuko da. 46 urte zituela argitaratu zuen bere lehen poema-sorta, *Mujer de barro*, baina

50eko urteetan zehar emango digu bere obraren zati gorena. 1952an Ifach Saria eskuratu zuen *El grito inútil* liburuarekin, eta 1958an *Belleza cruel* bertsoak eman zizkion inprentari. Hauek León Feliperen mirespina eragin zuten. Madrilen hil zen 1984an.

Gerraosteko hiru eleberrigile bilbotar handiak (nahiz hauetako bat askoz lehenago hasi zen idazten) Juan Antonio Zunzunegi, Luis Castresana eta Ramiro Pinilla izan ziren. Hiruiek bat egin zuten hainbat urtetan zehar idazte lanetan, baina bakoitzak bere estiloa eskaini zuen gerraoste luzean; beste era batera esanda, bakoitzak erregimen frankistaren etapa bat adierazten du.

JUAN ANTONIO ZUNZUNEGI. 1901ean jaio zen Portugaleten, eta Madrilen hil 1982an. Euskal eleberrigile nagusia, inolako zalantzarik gabe, 40 eta 50eko urteetan zehar. Zunzunegiren lana oparoa da, eta errealista, eta egileak berak ontzidi batekin alderatzen du, tona eta zingo desberdinekoak baitira. *El barco de la muerte* (1945), *La úlcera* (1948) edo *Las ratas del barco* (1950) haren narratibaren erakusle garbi-garbiak dira.

LUIS CASTRESANA. Bizkaiko Enkartzioetan jaio zen 1925ean. 60ko urteetako literatur arrakastarik handienetako baten autorea da. *El otro árbol de Guernica* nobelak, 1967an, Literatur Sari Nazionala eskuratu zuen, eta autorea bere garaiko narratzailearik handienen artean jarri zuen.

Castresana jaio zen herrian bertan hil zen 1986an, bere eleberri ospetsuaren arrakasta errepikatzea lortu gabe. Izan ere, beharbada arrakasta haren eragina, epe luzean, kaltegarria izan zen.

RAMIRO PINILLA (Bilbo, 1923). 1960an Nadal Saria lor tu zuen *Las ciegas hormigas* eleberriarekin. Baina batez ere 60ko urteen bigarren erdialdean eta 70eko urteetan garatuko du Pinillak bere narrazio potentziala (eta potentzial hau, zorionez, garatzen segitzen du bere Getxoko erretiroan).

1971n *Seno* eleberria agertu zen. Planeta Sarian finalista izan zen. Eta 1986an *Verdes valles, colinas rojas* ikusi genuen. Etorki faulknertarreko eleberrigilea izanik, Pinillak aitortzen du bere helburua “gauzak kontatzea” dela, “ahalik eta hitz gutxien erabiliz horretarako”.

● AZKEN PROMOZIO LITERARIOAK

Aditu eta kritiko askoren iritziz, literatura bizkaitarra bere unerik gozoenetako batean dago gaur egun. Alde batetik, Jon Juaristi edo Pablo Gonzalez de Langarika autoreak (hauek “gerraosteko bigarren belaunaldikotzat” har genitzake) bere sormenaren heldutasunera iritsiak dira eta, bestetik, hirurogeiko urteetan jaiotako hainbat idazle, hala nola Pedro Ugarte, María Maizkurrena edo Amalia Iglesias, pixkanaka-pixkanaka interes handiko literatur obrak itxuratzen ari dira.

Ramiro Pinilla.

Ángela Figuer.

JON JUARISTI (Bilbo, 1951), saioegile polemiko eta garrantzi handiko intelektuala izateaz gain –1998an Saiakera Sari Nazionala eman zioten *El bucle melancólico* lanagatik–, poeta bikaina ere bada. Honen eragina nabarmen ikusi dugu gure herrialdearen barnean zein kanpoan idatzitako azken poesian. Juaristiren alderdi lirikoak ongi erakusten diguten liburuak ditugu, esaterako, *Diario del poeta recién cansado* edo *Arte de marear*.

PABLO GONZÁLEZ DE LANGARIKA (Bilbo, 1948) *Zurgai* poesia-aldizkariaren zuzendaria da, dagoeneko hogeitau urte baino gehiago direla. Aipatu aldizkaria dugu, gainera, euskal literatur publikazioen artean zaharrena. Gonzalez de Langarikak esku-zabaltasunez dihardu, gartsu eta ezkutuan ia-ia, poesiaren aldeko lanean, merkantilismoarekin eta medioetako distirarekin bat ez datorren genero baten balioa beti aitortzen ez dakien gizarte batean asko eta askoren aurka.

Langarika, bitartean, obra poetiko bat itxuratuz joan da (lehen unean Blas de Oteroren existentzialismo kristauaren zordun zen), *Los ojos de la iguana y otros poemas* edo *Cálices de octubre* bezalako lanen bidez; hauetan, sonetogile bikain baten lana ikusten dugu.

Hirurogeiko urteetan Amalia Iglesias (poesiako Adonais Saria) eta María Maizkurrena (Antonio Machado Saria Baezan) jaio ziren, hain zuzen penintsulako panorama lirikoan interesgarrienak diren ahots poetikoetako bi.

Hamarkada horretan bertan jaio zen haiek bezala poeta eta, bereziki, narratzaile den Pedro Ugarte. Herralde sarian finalista izan zen, *Los cuerpos de las nadadoras* eleberriarekin, eta kontakizun laburretan izugarritzko arte-lanak biribiltzen ditu.

Espido Freire gazteak, hogeitau urte pasatxo besterik ez zuela, Planeta Sari ospetsua eskuratu zuen, eta salmentetan fenomeno izugarria izan zen.

Ramón Basterra Zabala.

■ IDAZLE ARABARRAK

AIARAKO KANTZELARIA

XV. MENDEKO EUROPAR AHOTSA. Ez da erraza Pedro Lopez de Ayalaren figura eta obra laburtzea. 1332an jaio zen Gasteizen, eta 1407an zendu Kalagorrin. Kantzelaria, literatur gaztelauaren figura gogoangarri-netako bat bera eta, Antonio Ortiz de Urbinak idatzi duen bezala “XV. mendeko europar ahotsa” izana, kasu bixia da, idazlea eta ekintza gizona, humanista eta politikoa, historialari aditua eta poeta elegiako eta eszeptikoa pertsona berean aurkitzen ditugun horietako bat alegia.

Enrike III.ak izendatu zuen Gaztelako kantzeleri 1398an; izan ere, haren errege-kontseiluko kide izan zen autore arabarra. On Pedrok, dialektikaren eta ezpatarren artean, bere esperientziaren azalpenak eta nondik norakoak emango zizkigun, eta bere jakinduria zabala ere eskaini, literatur kalitate gorenean kokatzeko moduko obra baten bidez.

Bere garaiko jaunen dibertsio eta astialdia maisuki adierazita daude *Libro de cetrería o de las aves de caza* lanean.

Baina bere *Crónicas* lana, Pedro I.a, Enrike II.a eta Enrike III.aren erregealdiak jasotzen dituena bertan, bere lan nagusia da prosaz idatzitakoan artean. Garcia de Salazar bizkaitarraren kasuan bezala, on Pedrok kronika batzuk kontatzen dizkigu, behin baino gehiagotan bera ere sartuta egondako hainbat gauzaren berri emanez. Kontatzeko modua akasgabea da, errealista, eta gordina ere bai zenbaitetan. Obra hau, kritiko askoren iritziz, Tito Livio eta Boccacciok zabaldu ildoan barrena doa.

Oraindik ere kantzeleriak, hainbeste politika eta gerra asalduraren ondotik, protagonista edo aparteko lekuko gisa bizi izandakoaren hainbeste kronikaren ondoren, berekin du behar adina kemen eta indar, *Rimado de Palacio* laneko bertso gogoangarriak izkiriatzeko. Hau benetako bixia dugu “klerezi poesia” deituaren baitan. Bertso hauek ezagut ditzanak, ez du, ez horixe, ustekabe txarrik topatuko. On Pedrok bere bizitzaren hondarretan idatzi zituen, bidearen azkeneko bihurtunean esan dezagun, Barojaren antzera, eta bertsootan testamentu eta aitorten hunkigarri bezain zirrargarria eskaintzen digu. Kantzeleriak kartak goraka jarri ditu:

«*Maté e enfamé e dexé al fanbriento peresçer*».
«*Envidioso e malo e de mal coração*
fui yo siempre, Señor, en toda sazón:
busqué mal a mi hermano sin ninguna razón
plógome de su daño e de su perdición».

Baina poeta bere buruarekin ezin zorrutzagoa den arren, era berean bere garaiko bizio eta lakra guztien aurkako borrokalaria sutsuen izango da. On Pedrok, idazle handi guztiek bezalaxe, ezin dio hain ongi eta sakon ezagutu zuen giza izaerarekiko bere eszeptizismoa bridatu.

Francisco de Vitoria.

Ortiz de Zarate.

Ricardo Becerro Bengoa.

FRANCISCO DE VITORIA

Ohar hauek ezinbestean motz egin beharrak, idazteko lanari jar duera funtsean artistikotzat, hots, literariotzat ekin ez zioten autoreak alde batera —ez ordea baztertua— uztea ekarri du. Historialari kanonikoak eta antzekoak, legelariak, botanikan adituak eta abar, hauek guztiak orrialde hauetatik kanpo geratu dira. Baina Francisco de Vitoriari buruz hitz egitea, idazle huts izan ez bazen ere, ezin baztertuzko kontua da.

Gasteizen jaioa 1486an, eta Salamanca hila 1546an, domingotar arabar hau ikusiko genuen, protagonista, Errenazimenduko abenturarik garrantzitsuenetako batean, hain zuzen Nazioarteko Zuzenbidearen sorreran. Alde batetik, fede gizon baten aurrean gaude, baina bestetik, eta prezio berean inondik ere, zientzia gizon baten aurrean; hala ere, batez ere fenomeno etiko eta moral bat dugu parean. *Relecciones theologicae* idatzi zituen, baina oso gutxi eman zuen argitara.

Mirestekoa da hainbat gair in inguruan hartu zuen jarrera, esaterako kontzientzia askatasunari edo herri indigenen eskubideei buruz. Atahualparen ekuzioa, diosku, erailketa zentzugabe bat izan zen, inolako arrazoi zein eskubideren euskarririk gabea. Vitoria teologoa ahanztea euskaldunok gaur egun hainbeste behar dugun horri, hau da, jende eta herrien arteko elkarbizitza zuzen eta zibilizatuari eginiko ekarpenik garrantzitsuenetako bat ahaztea izango litzateke.

EGUNKARIETAKO
IDAZLE BATZUK

Literatura onenaren zati handi-handi bat egunkarietan sortu da. Inork ez du honetan zalantza izpirik. XIX. mendea, batez ere bere bigarren erdialdean, Araban egunkari eta argitalpen mundu bizi-bizi baten irakite etengabearen garaia izan zen. Gasteiz txiki eta lebitaz josi hura zenbait optimista gogotsuk “Iparreko Atenas” deitu duten hori bihurtu zen (Bilborekin lehian du, dena den, aipatu titulu handi hori).

El porvenir alavés da helburu eta asmo handienak dituen kazetaritza enpresetako bat. Egunkari “politiko-foruzale, zientifiko eta literariotzat” aurketzen du bere burua. Zuzendaria **Fermin Herran** da, kultur eragile nekazetza eta *73ko tertulia* deitu haren arima eta motore bera.

Ricardo Becerro Bengoa ere idazten du egunkarietan; orduan publizista esaten zioten jardun horretan aritzen zen, baina bere grina erromantikoaren indarrez berdin-berdin ekiten zion hondakinak marrazteari, herriko kondairak biltzeari, edota *Romancero alavés* oso bat prestatzeari.

Mateo de Moraza patrizioa ere, **Ramon Ortiz de Zarate** bezalaxe, zutabegile bikaina izan zen.

LAUROGEITA HEMEZORTZIKOA
RAMIRO MAEZTU

Isiltasuna zigorra. Eugenio Montesek kontatzen zuenez, hogeita hamarreko urteetan Ramiro Maezturi buruzko inuzkin laudoriozko bat argitaratu zuenean honek erregutu zion berari buruz ondo ez hitz egitea: «Zu oso gaztea zara eta ez duzu eskubiderik, ni bezala isiltasunak ingura zaitzan. Ni legenduna naiz». Autore arabarrak ez zuen gehiegikeriaz jardun. Izan ere, Primo de Riveraren diktadurari erakutsitako laguntzaren ondorioz, Maeztu ahanztea kontsigna tazitu bat izan zen, eta urteetan zehar kontsigna hori mantendu egin da, belaunaldiz belaunaldi. Inork ez du Maeztu gogoratu nahi, ez Euskal Herrian bertan ezta kanpoan ere. Alabaina berak fundatu zuen, Baroja eta Azorínekin batera, “Hiruren Taldea” deitu hura, 98ko belaunaldiaren sorburua bera. Halaber, badiudi inori ez zaiola gogoratzeko modukotzat iruditzen Ramiro Maeztu izatea, Penty eta Humerekin batera, Erdi Aroko *gilde* edo ermandateetan inspiratutako gremialismo ingelesaren zutabe intelektualetako bat. A. R. Oragek, sozialismo gildarraren aitzindariak, Maezturen dizipulutzat zuen bere burua.

Ramiro Maeztu Whitney Gasteizen jaio zen 1874an. Familiaren ekonomiaren hondamenak behartuta Kubara joan behar izan zuen, han familiak azukre-tramankulu bat izana zuelako; 17 urte besterik ez zituen. Bere aita hil zenean, Ramiro Gasteiza itzuli zen familiaren ekonomia bide onean sartzera lortzeke. Orduan Bilbora jo zuten, eta han hasi zen Maeztuturretako zaharrena egunkarietako kolaborazioak egiten. Hil arte eginkizun horretan segitu zuen.

Ibilaldi intelektuala. 1897an Madrila joan zen, eta han Baroja, Azorín eta Joaquín Costaren erregenerazionismoaren eragina jasotako beste idazle batzuekin hartu-emanetan sartu zen. Maezturentzat, Friedrich Nietzscheren eragina ere erabakigarria izango zen.

1905eko hasieran Londresa joan zen, eta han 15 urte emango zituen; korporatibismo anglosaxoniarraren buruzagi bihurtuko zen, eta oso maila handiko pertsonaiekiko harremanetan sartu zen, esaterako Pound, Eliot eta Shawekin. Han, 1916an, *Authority, Liberty and Function* saiakera argitaratu zuen, gero gazteleraz *La crisis del humanismo* izenburupean itzuli eta argitaratua.

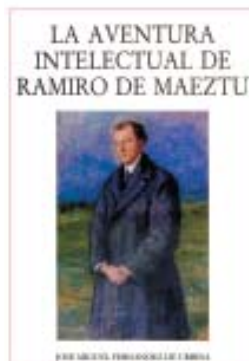
1919an Espainiara itzuli zen, eta *El Sol* egunkariaren erredakzioarekin hasi zen lanean. 1926an, espainiar mitoetan zeharreko bisita bat egin zuen atzera, *Don Quijote, don Juan y la Celestina* saiakera. Maeztu izango da ia-ia beti tabu den gai bati buruz, hots, diruari buruz, hausnar tuko duen hispaniar pentsalari gutxi horietako bat, bakarra ez esatearren. *El sentido reverencial del dinero*, kritiko batzuen iritziz, Maezturen ukitu anglosaxoniarraren adierazgarri garbi-garbia da.

Samaniegoren monumentua. Biasteri (A).

Félix María Samaniego.

Ramiro Maeztu.
Gustaw Maezturen erretratua.

Gero etorriko zen Primo de Riberaren diktadurari emandako laguntza, dagoeneko aipatu duguna, Buenos Airesen enbaxadore lana, eta bere *Defensa de la hispanidad* gero; honetan, sozialista primitiboa monarkia katolikoaren panegirista bihurtuko zen eta, zenbaiten iritziz, faxista angloespainiar suerte bat hurrena.

Epitafioa. Espainiako gerra zibila hasi eta hamahiru egunera, Ramiro Maeztu atxilotu egin zuten Madrilen, eta aurretik epaiketarik egin gabe fusilatu egin zuten. Honen berri izatean, Georges Bernanos eleberrigile frantziarrak Le Figaron honakoa idatzi zuen: «Maezturen heriotzak ondratu egiten ditu pentsatzen duten gizaki guztiak, hau da, bere pentsamenduari bere bizitzari baino askoz balio handiagoa aitortzen dioten gizaki guztiak».

27KO POETA BAT

ERNESTINA CHAMPOURCIN. Irakurle askorentzat aurkikuntza berant baina atsegina izan zen: Ameriketako erbeste errepublikar luzearen mareak Gasteizko emakumezko poeta baten ahotsa eta irudia itzuli zigun. Ernestina Champourcín zen, J.J. Domenchina poetaren emaztea, eta bide batez 27ko belaunaldiko emakumezko bakarra bera.

Juan Ramon Jimenezen laguna zen, eta haren irudia gogorazi zuen *La ardilla y la rosa* saiakeran. Bere lehenbiziko poema-sortak hogeiko urteetan zehar eman zituen argitara.

1984an agertu zen haren *La pared transparente* memoria liburua, eta 1991n obra lirikoaren mostra zabal bat ateratu zuten, *Poesía a través del tiempo* izenburupean.

ALDECOA ETA KONTATZEKO ARTEA

Bizi-bizirik. Ahanztura–Ramiro Maezturen kasuan ikusi berria eta, beste era batera izan arren, baita Ernestina Champourcín poetarenean ere– idazle askoren patua da. Ignacio Aldecoaren kasua, zalantzarik gabe, bizi-bizirik segitzen duen literatura baten kasua da. Aldecoaren obra handituz doa denbora igaro ahala, eta narratzaile belaunaldi bakoitzean sumatzen dugu haren eragina.

Gasteizen 1925ean jaio eta Madrilen 1969an zendutako idazlearen narratzaileak maisutza nabarmen ikusten da. Ipuinlari gisa, bikaina da, eta halaz gaztelaniaz genero hau landu duten izen handienen artean dago. Francisco Umbrak dioenez, Aldecoa dugu “Celaren barrokismoen eta Delibesen soiltasunaren artean, idazle justu, jakintsu, europar eta zehatza”.

1969an idazleak berak hurrena adierazi zuen: “Egia esan, nire nerabezaroan ez da estimulu handirik izan letren abenturan murgiltzeko. Nire hirian bizi nintzen, Espainiako iparraldean; euri gehiegi egiten zuen, eskola zorigaitzokoa zen, interesen bat zuten filmak zentsuratu egiten zituzten; liburuak zeuden –askorik ere ez–, eta nik banuen halako asaldura dosi bat zainetan. Halaz, ikasketetatik pixka bat

urrunduta, ipuinak, olerkiak, eleberrizatiak idazteari ekin nion”.

Bere obra. Geroko narratzailea 1947an abiatu zen argitalpen kontuetan, *Todavía la vida* izeneko olerki-liburu batez. Alabaina, berehala ikusi zuen bere bidea prosaren lurraldean zehar zihoala. 1954an *El fulgor y la sangre* eleberria agertu zen, *Con el viento solano* 1956an argitaratu zuten, eta *Gran Sol*, itsasoko lana objektibotasun ikaragarri deskribatzen duen lana, 1957an atera zuten; urtebete geroago Kritikaren Saria eman zioten.

Aldecoaren narrazio liburuen artean azpimarratzekoak dira *Visperas de silencio* (1955), *El corazón y otros frutos amargos* (1959) edo *Los pájaros de Baden-Baden* (1965).

Literatur jarrera. Aldecoa, ez zuen inoiz ukatu, idazle errealista izan zen. Hala ere, bere errealismoak ez du inolako zerikusirik (sarritan objetibista bihurtzen da) ez hemeretzigarreneko narrazioarekin ez “azarren nobela” deituaren (ez beti zuzen) sozial-errealismoarekin ere. Beharbada Aldecoaren obra ondoen definitu duen pertsona Jesus Fernandez Santos izan da, idazlearen giza jarrera aipatzen duenean: “Ergelei, zuhurrei eta pedantei barre egiten zien, Espainiar bide tradizioaletan, Espainia grotesko eta anodinoan, porrot hitsen eta loria galkorren Espainian traba egiten baitute”.

EGINGO IDAZLEAK

Gaur egun bere lanbidean Araban ari diren idazleen zerrenda egitea, luze jotzeaz gain, burutu ezina izango litzateke. Zorionez, arabarren artean idazleak etengabe atera dira. Hau gertatzeko beharrezko giroa sortzen lagundu duen figuretako bat Angel Martínez Salazar da, iraupen laburreko aldizkariaren sortzaile, topaketa, omenaldi eta hitzaldi antolatzaile, eta irratiprograma zein *Papeles de Zabala* bezalako argitaletxeen eratzzaile nekazina baita.

Ikusager argitaletxeak, bere aldetik, oso lan garrantzitsua bete du komikiaren eta literaturaren baitan.

Gaur egun, *Bassarai* argitaletxea, Gasteiztik bertatik **Kepa Murua** poetak gidatua, erreferentzia bazter ezinekoa da gaztelaniaz idatzitako euskal literaturaz hitz

Ignacio Aldecoa,
bere eleberrietako baten kontrazala.

Ignacio Aldecoa.

Ernestina Champourcin.

egiteko unean. Honen katalogoa espainiar argitaletxeen panorama osoko interesgarri, independente eta literarioenetako bat da, zalantzarik gabe.

Paloma Díaz Mas, eleberrian Herralde Saria lortu zuena, **Antonio Altarriba**, La Sonrisa vertical sariko finalista, **Arturo Hernández Pérez de Landazabal** edo **Carlos Pérez Uralde**, narratzaile eta zutabegile bikaina, hauek guztiak, beste narratzaile, olerkari eta dramaturgo zenbaitekin batera, Arabatik idatzitako literaturaren osasun onaren lekuko ditugu.

■ IDAZLE GIPUZKOARRAK

XABIER MUNIBE ILUSTRATUA

Argien mendea **Xabier Munibe Idiake** zen eskutik sartu zen Euskal Herrian. Peñafloordako Kondea Azkoitian jaio zen 1723an, eta Bergaran hil 1785ean.

Narros eta Altunarekin batera, *Sociedad Vascongada de Amigos del País* fundatu zuen, eta *Bergarako Seminario* ongi finkatu zituen hezkuntza tekniko eta zientifiko berri baten oinarriak; hauek, denborak aurrera egin ahala, industri garapeneraren ongarririk onena izango ziren.

Azkoitiko zalduntxoak. Azkoitiko “zalduntxoek” ezin argiago erakusten dituzte Ilustrazioaren idealak, hau da, azentu frantseseko korrante unibertsal harenak. Korrante honek, Sánchez-Mazasek idatzi zuen bezala, “zientzia oro experimental bihurtzen zuen, ekonomia oro zientifiko, politika oro ekonomiko, eta erlijio oro politiko”.

XVIII. mendeko Gipuzkoako gizartean, sotana gisako jantzien mendean ez zegoen eskola bat sortzeak antz handia zuen mirariekin. Halaz, “zalduntxoak” ia-ia fenomeno miragarritzat har ditzakegu.

Modernotasuna. Haiek eman zioten tonu egokia, maila politiko, sozial eta ekonomikoan, Karlos III.aren Espainiari. Izan ere, Espainia hura zeharo atzeratuta zegoen gizarte mailan, eta kultur mailan, Europa ilustratutik oso urrun inolaz ere. Jovellanos (Peñafloordako kondea bera baino hogeita bat urte gazteagoa zen) erabat kezkatu aldikerik alde igaro eta bere *Diario* lanean izpiritu zorrotzez deskribatu zuen Espainia haren egoera.

Xabier Munibek bere ideia zientifiko eta arrazionalistak, Comte eta Murrás-en eraginpekoak, *Los aldeanos críticos* (1758) lanean azaldu zituen.

Literato alai. Baina itxura kostunbristako hainbat komedia ere egin zituen. Hauek bere eragina izango zuten gero, ehun urte igarota genero hau landu zuten autoreen artean. Baina XIX. mendea ez zen, zoritxarrez, Munibek eta bere lagunek espero zuten mende tolerantetara eta ilustratua izango.

BAROJA BIDASOAREN HERRIALDEAN

Idazle hutsa. Pio Baroja, nire ustez, bere belaunaldiko idazlerik biziena da, his-

toriak kontatzeko lanbide zail eta aldrebe-sari ekiten diotenen artean estimurik handien eta sendoena lortu eta mantendu duena. Idazle honek ez du iraungipen datarik, beharbada Pio hain zuzen ere horixe izan zelako, idazlea, beste inolako adjektiborik gabe, idazle hutsa esan dezagun, nahiz bere lanbidea (denbora labur batez izan arren) medikuarena izan, eta okinarena geroago (gustuagoko baduzue, okintzako enpresariarena), eta bitartean edota geroago espekulatzaila lanetan ere jarduna zen Burtsan (arrakasta handirik gabe ordea); diputatu izateko ahalegin zalantzazko batzuk ere izan ziren hor nonbait. Baina Barojak berehala erabaki zuen bere bizitza eta literatura denbora luzerako ezkonduko zirela, bereizi ezindako moduan ezkonduko ere.

Pio Baroja Nessi Donostian jaio zen 1872an, eta Madril, Valentzia, Iruñean ... bizi izan zen. Gogoz kontra mediku izan zen Zestean eta han, Barojak berak esana da, bere euskal sustraiak topatu zituen atzera. Eta sustrai horiek Beran hartu zuten berriro bizitzeko indar, Itzea etxe sendoan, gaur egun kultu barojarraren Meka eta seguruenik sinesgabeko askoren kultuaren Meka ere baden horretan alegia.

Barojarra. Itzea eta Bidasoaren herrialdea, izan ere, idazlearen eta bere munduaren sinbolo bat dira. Baroja ez baita eleberrigile hutsa. Ez da soilik narrazio obra itzel baten eta memoria bikain batzuen sortzailea. Pio Baroja, era berean —eta bereziki— barojarraren sortzailea da. Hau da, jarrerara, estilo, etika eta estetika oso berezi batzuen sortzailea. Barojarekin maitasuna edo gorrotoa senti daiteke. Beti horrela izan da.

Bizirik dagoena soilik akaba daiteke. Idazleari buruzko azkeneko biografiak, Eduardo Gil Berak egindakoak, diosku Itzeako gizonak pertsonaia bat sortu zuela bere desira eta frustrazioen neurrira. Barojarra, Gil Berarentzat, arrakasta lortu duen iruzur bat da. Era guztietako iritziak daude. Eta honek zera esan nahi du, autore gipuzkoarra —hasieran aipatu bezala— bizi-bizirik dagoela gaur egun ere.

Memoriaren herrialdea. On Piok gipuzkoartzat jotzen du bere burua, donostiartzat baino gehiago. Bidasoaren herrialdea bere obraren zati handi batean islatzen da. Bere herrialde txikia, diosku Miguel Sánchez-Ostizek *Derrotero de Pio Baroja* saiakeran, “bere orriak zeuden tokian zegoen, geografia zehatz bateko toki batean baino gehiago, memoria hain zuzen”. Edonola ere, bere pertsonaiarik argienak Bidasoaren herrialdetik ateratakoak dira, eta grotesko eta zekena, berriz, modu ankernean islatzen da bere nobela madrildarretan. Gauza egiaztatua da dagoeneko. Arrazen ingunuko obsesioa ere egiaztatuta dago, eta misoginia, bere prosa zehatz, simple, erretorikaren aurkako bikain hura bezalaxe. Prosa barojarraren ustezko deskuidu hori toki komuna da, arrunta inondik ere barrokorik urreztatuen eta anpulosoena kategoria den herrialdean.

Francisco Grandmontagne.

José María Salaverria.

Mourlane Michelena.

KRIKA. Baltasar Porcelen iritzi, Baroja “Espainia garaikideko eleberrigile garrantzitsuen eta originalena” da.

Askoz lehenago, *Azorínek* iragarria zuen euskal idazlearen prosoak bere edertasun eta erakar indarra gordeko zuela hurrengo belaunaldientzat ere.

Josep Pla ren ustez, On Piok “okerreko generoa aukeratu zuen eleberririk idaztean, zeren eta garai guztietako gaztelar literaturaren memorialista nagusia izan ahal izango baitzen”. Ampurdaneko idazleak, Barojak berak bezalaxe —izan ere hainbat mania, aurreiritzi eta biek jorratutako moldakaiztasun bizkortasunez bete horrek lotu zituen— halako arintasun batez jokatu zuen beste baten literatur lana zorrotzegi juzkatzean. *Memorias de un hombre de acción* eta *Desde la última vuelta del camino* nahiko izango liriteke autorea europar memorialismoaren izen handien artean kokatzeko; talde honetan izango genuke, halaber, *Quadern gris* lanaren egilea bera.

OBRA. 1900 eta 1952 bitartean, Barojak ia-ia ehun liburua argitaratu zituen. Bibliografia honek *Vidas sombrías* laneko ipuinak ditu abiapuntu (1900) eta hurrenak *Silvestre Panadox* (1901), *El mayorazgo de Labraz* (1903) edo *La lucha por la vida* trilogiako eleberririk (1904) izango ziren; irakurle askoren eta kritikari bati gehiagoren iritziak, hauex da bere obrarik onenetako bat.

1911n *El árbol de la ciencia* agertu zen, seguruenik bere eleberririk borobildu eta sakonena, *La raza*-ren trilogian sartua.

Barojaren bigarren garaioak dira *Memorias de un hombre de acción* izenburupean bildutako eleberririk historikoak (1913-1935). Eugenio A biranetaren bizitzan oinarrituta daude, urruneko senide baitzuen hura.

Baina on Piok ez zion idazteari eta kontatzeari utzi. *La estrella del capitán Chimista* (1930), *Locuras de carnaval* (1937) eta *El puente de las ánimas* (1945) bere obrak dira.

Gizatiarraren diagnostikoa. Barojaren juzkuak garrantzak izan ziren, eta giza generoari buruz zuen iritzia beti-beti pesimista. “Senex eta eskarmentuz”, idatzi zuen bere memoriatan, “uste dut gizakia animalia kaltegarria dela, bekaiztia, ankerra, gaiztoa, nahikunde txarrez bete, batez ere berekoikeriaz eta harr opuzkeriaz bete”.

Espainiako gerra zibilaren episodio beldurgarri hark, zeinean eleberrigilea alderdi bietan fusilatzearen arriskuan egon baitzen, lagundu egin zuen, zalantzarik gabe, Barojak gizakiari buruz zituen juzku hobetsiarrak sendotzen.

Heriotza. 1956ko urriaren 30ean hil zen Madrilgo bere etxean. Hemingway egun batzuk lehenago izan zen Baroja gaixoaren ondoan, argazkilaria bat aldamean zuela; hau, askorentzat, bisita zintzoa izan zen, beste batzuentzat berriz nahikoa zalantzazkoa. Madrilgo hilerri zibilean eman zituen lur. Julio Caro Barojak, haren iloba izaki, Bidasoaren herrialdeko lur eskutada bat bota zuen hilkutxa gainera.

GRANDMONTAGNE,
MOURLANE, SALABERRIA

Bitxi ahaztuak. Francisco Grandmontagne, Jose Maria Salaberria eta Pedro Mourlane Mitxelena, denborak aurrera egin ahala, bere garaian hainbat irakurle izan bazituzten ere hiru autore bitxi bihurtu zaizkigu. Salaberriak Alderdi Ederreko lorategietan duen bustoa da ehunka artikuluen izenpetu zuen idazle gartsu hau gogoratzeko dugun bakarra. Beste biak ere bitxiago gertatzen zaizkigu, dituzten etoki frantseseko abizenak bezalaxe.

FRANCISCO GRANDMONTAGNE, euskal-biar-notarra, Burgosen jaioa 1866an, Hondarribian hazia, eta Argentinara emigrante gisa joana. Bere obraren zati handi bat egunkarietan idatzi zuen. Bere artikulua Argentinako egunkarietan agertu ziren, *La Nación*-en esaterako, eta Madrilgo *El Sol*-en ere bai. Ama aldeko osaba *Claudio Otaegi* zuen, pedagogo, musikari eta euskarazko olerkigilea berau.

Bertako hizkuntzak eta bertako usadio edo ohiturak oso elementu garrantzitsuak dira Grandmontagneren literatur produktio oparo eta ahaztuan. Donostian zendu zen 1936an.

PEDRO MOURLANE MICHELENAK, Grandmontagnez bestela, ia-ia ez zuen ezer argitaratu egunkarietatik kanpo. *El discurso de las armas y las letras* lanarekin hasiera eman zion eragin orsiar garbiko "dibagazio saiakera" deituari.

1888an Irunen jaio eta 1955ean zendu zen Mourlanek Bilbon findu zituen bere kazetari dohainak, eta *El liberal* zuzentzera iritsi zen, Indalecio Prietok erosi aurretik; honek, umore handiz, zioen gipuzkoarra gai zela "Ford etxea zortzi egunean hankaz gora jartzeko". Falangeren sorburuko urratsetan ere partaidetza aktiboa izan zuen, eta erakunde horren himnoko bertso batzuk harenak dira. Mourlaneren prosa, hala ere, bikaina da. Juan Manuel Bonet-en iritziz, Mourlaneren estiloaren lorratza azken mende erdi honetako prosa onenetako bitan ikus dezakegu, Cunqueirorean eta Peruchorenean hain zuten ere.

JOSE MARIA SALABERRIA, Mourlane eta Grandmontagne bezala, batez ere egunkariko idazlea izan zen, eleberrigintzan oparo eta gorabehera handirekin aritu bazen ere.

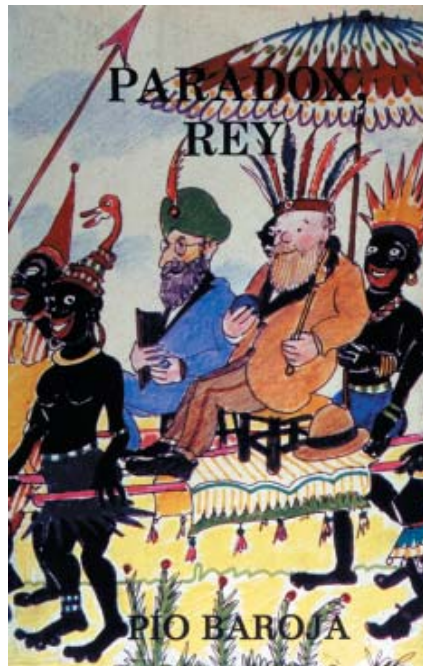
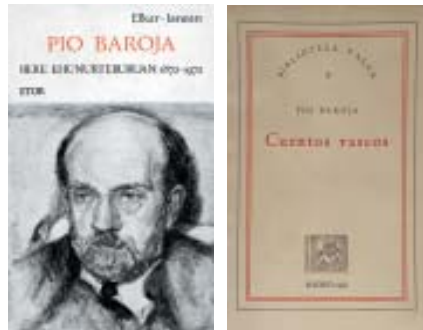
Familia gipuzkoarra zuen, baina Vina-rozen etorri zen mundura 1873an, eta Madril hil 1940an. Argentinan urte asko eman zituen, eta hainbat lanbidetan aritu eta gero, Iberoamerikako egunkaririk garrantzitsuenetan kolaborazioak idatzi zituen. Honen jarrera ideologikoen hasierako erregenerazionismotik bere azken urteetako kontserbadorismorako bilakaera izan zuten.

GABRIEL CELAYA, POESIA ETA BIZITZA

Blas de Otero bilbotarrarekin batera, *Rafael Mujika* (*Juan de Leceta* ere izan daiteke) poesia soziala deituaren (haiek gus-

Pío Baroja.

tuagokoa zuten historiko deitzea) ordezkaririk garrantzitsuena da; poesia hura, batez ere berrogeita hamarreko urteetatik aurrera, zuzenean murgildu zen diktadura frankistaren aurkako borrokan.

Bizitza eta literatura. Gabriel Celaya (poetaren bigarren izena eta bigarren abizena, eta bere gerrako izen literarioa edo, nahi izanez gero, literatur gerra eta bakeetako izena) Hernanin jaio zen 1911n, eta Madril hil 1991n. Karrera injinerua bazen ere, gizarte posizio sendo eta errespagarri bati uko egin zion, bere poeta bokazio bizi-bizian buru-belarri sartzeko.

Berrogeiko urtetan, emazte zuen Amparo Gastonekin bezala, *Cuadernos de Poesía Norte* bilduma sortu zuen; honetan argitalpen-lan gogoangarria egin zuen. 1935ean eta Itzaropena argitaletxe zarauz-tarrean, poeta gisako lehen pausoa eman zuen, *Marea de silencio* argitaratuz.

Jarrera. Artean Rafael Mujika gaztea zen, urtebete geroago, 1936ko martxoaren 8an hain justu, Donostian Federico Garcia Lorca ezagutu zuena. Lorca bezala, Celaya bazen, eta izango zen gero ere, poeta herrikoia, bere belaunaldiko irakurri eta kantatuenetako bat. Alabaina, "neutralentzako kultur luxutzat sortutako" poesia madarikatzen duen bera, etorkizunez eta arenga kutsuz blaitutako bere olerkiak jaurtitzen dituen bera, poeta hori bera gai da Gabriel Celaya izaten segitzen duen beste bat bihurtzeko. Zeren eta Celayarengan poeta zuzena eta lagun artekoa bizi baitira, militantea eta errealista, eta poesiaren ikerle sakon eta argitsua, abangoardista, eta bere azken garaiko poeta orfikoa.

Estiloa. Celayagan zaila da, ezinezkoa ez bada, bizitzaren poesiari sasia kentzea. Beregan dituen eta bertso bihurtzen dituen poeta desberdinak ez dira soilik literatur teoria (nahiz badiren, eta kalitate handikoak gainera), baizik eta baita, eta bereziki, bere bizitzaren parte eta artea ere, bere biografia zibil eta poetiko asaldatuaren bizitzaren zati. Bere bertsoetan gorabeherak egon daitezke, baina sekula ez dira ez-egiazko edo hutsal.

Obra. 1949an *Las cosas como son* agertu zen, 1951n *Las cartas boca arriba*, eta 1955ean *Cantos ibems*; hiru oleki-sorta hauetan lehentasuna konpromisoa da. 1957an Kritika Saria lortu zuen, *De claro en claro* liburuarekin.

Poesía urgente 1960an agertu zen, eta 1971n *Campos semánticos* esperimentalak. *Trilogía Vasca*, berriz, 1984an eman zuten argitara.

Sari handiak laurogeiko urteetan iritsi zitzaizkion, 1986an Hispaniar Letren Saria, eta 1987an Literatur Sari Nazionala. Argitaratutako azken liburua *Orígenes/Hastapenak* izan da (1990, Euskal Herriko Unibertsitatea, *Poesía Vasca*, hoy).

Testamentua. "Norbera zahartz en joan ahala", idatzi du poetak, "are garbiago ikusten du progresismo arrazionalistaren bide tolesgabearen barna ibili ordez, gero eta murgilduago dagoela sorburuen eta mitoen

denborarik gabeko denboran, liburu honen sorburuan eskaintzen dudan *Cantata de Mnemosine*-n aipatzen dudan horretan; azken batean, honen helburu bakarra bizipen bat berpizten ahalegintzea da, hau da, egun guztiak munduko lehen eguna eta, horrexegatik hain zuzen, egun oro azkena ere badelako bizipena berpizten ahalegintzea”.

LUIS MARTÍN-SANTOSEN
ABENTURA

Abentura plural bat. Luis Martín-Santosen abentura, Larachen jaio eta 1964an Gasteizen trafiko-istripuz hildako donostiarrarena, espainiar mende erdi hitsaren abentura intelektual handietako bat da. Abentura intelektual, literario eta politikoa inondik ere mediku eta psikiatra geldigaitz honek abiatua.

Idazle gutxi izan dira Luis Martín-Santos bezala maila zientifiko eta humanistikoko ezaguera zabala izan dutenak (gure artean oso konbinazio arraroa baita). Martín-Santos Donostiako Osasundegi psikiatrikoko zuzendaria izan zen 1951z geroztik. *Dilthey, Jaspers y la comprensión del enfermo mental* doktore tesia egin zuen (abentura kliniko eta humanoa izan zen) eta P.S.O.E.ren militante nabarmena (militantzia hau ere abentura bat izan zen, urte horietako idazle konprometituen artean P.C.E.k zuen ospe sendoaren aurrean).

Martín-Santos abenturazalea da, baina abenturazale errealista, oso-oso kalitate maila altuko lanabes ideologiko, tekniko eta linguistikoz hornitua. Carlos Castilla del Pinorekin batera, lurralde osoko psikiatra gazteen artean etorkizunik opar oena zutenetakoa ziren.

Osterantzean, Madrilen unibertsitariogisa eginiko urteetan harremanak izan zituen hainbat intelektual eta idazlerekin, esaterako Miguel Sánchez Mazas, Juan Benet, Rafael Sánchez Ferlosio edo herrikide zuen Ignacio Aldecoarekin; hau, literaturan, bertso liburu batez hasi zen, Martín-Santos bezalaxe.

Eleberria. Baina Martín-Santosek literaturari eginiko ekarpen nagusia, inolako zalantzarik gabe, bere *Tiempo de silencio* eleberria izan da, bizirik zen bitartean argitaratutako bakarra. Eleberri hau 1961ean agertu zenean, gertakizun garrantzitsua izan zen espainiar literaturaren munduan. Celaren tremendismo gero eta hutsalagoak batetik eta errealismo sozialaren hondarrak zirela bestetik, autore donostiarraren eleberriak bide berri bati eman zion hasiera; honen aurrekaria muga nazionaletatik kanpo bilatu beharko litzateke, Joyceren *Ulysses* lanean. Baina Martín-Santos barrok gaztelau bat ere bada (baita alderdirik parodikoenean ere). Kontzientziaren korrontea uhar baten antzekoa da *Tiempo de silencio* lanean, xehetasunez betetako kontakizun honetan istripu zentzugabe baten ondorioz mediku gazte batek gizarte eta moralaren infernura egiten duen bidaia eskaintzen baitigu.

Kritika. “Azpigarapenaren eleberria, garapenaren balio literarioetatik sortua”,

Luis Martín Santos.

Gabriel Celaya.

esan zuen Fernando Moránek. José-Carlos Mainer kritiko eta saiakeragilearen iritziz, eleberriaren xedea “mito geldiarazleen –edipismoen, erruduntasun konplexuen, tradizioen– suntsipena da, eta bere pertsonaiek –berritsu bezain komunikazio gabeek– galarazita duten elkarbizitzaren berreraikuntza”.

1962an Janet Winecoff hispanistari eskaintako elkarrizketa batean, Martín-Santosek zioen “Espainian eskola errealista, oinezko samarra eta konprometitua” zegoela, eta honek ematen zuela tonua. “Edukiz eta konplexutasunez irabazi beharko du, errepikapen monotono eta interes gabeari ihes egin nahi badiu”. Bere eleberriak sobera lortu zuen helburu hori, eta *Tiempo de destrucción* (1975) lan amaitu gabean ere helburu bera proiektatu zuen, hil ostean izan arren.

60KO URTEETAKO
BESTE AUTORE BATZUK ETA
ESKULTORE BATEN LIBURU NAGUSIA

Hirurogeiko hamarkadan beste autore gipuzkoar batzuek bere obrak argitaratu eta sari garrantzitsuak eskuratu zituzten.

MARTIN UGALDE. 1962an Martin Ugaldek, Andoainen jaioa 1921ean, Sésamo Sari ospetsua lortu zuen. Narratzaile eta saiogile ona izateaz gain, Martin Ugalde (Frantzia eta Venezuelan erbesteazagutu zuen) sei aleko *Historia de Euskadi* baten autorea da.

SANTIAGO AIZARNA (Oiartzun, 1928). 1966an *Humano animal* olerkiak argitaratu zituen, nahiz ordurako bazuen bere lehen eleberria aterata, *Los pecados de la calle* hain zuzen, 1956an. Gipuzkoan sortutako kultur enpresa askoren sustatzaile, Aizarnarena izen funtsezkoa da euskal literatur kazetaritzan (euskaraz zein gaztelaniaz) duela hainbat hamarkadatik ona.

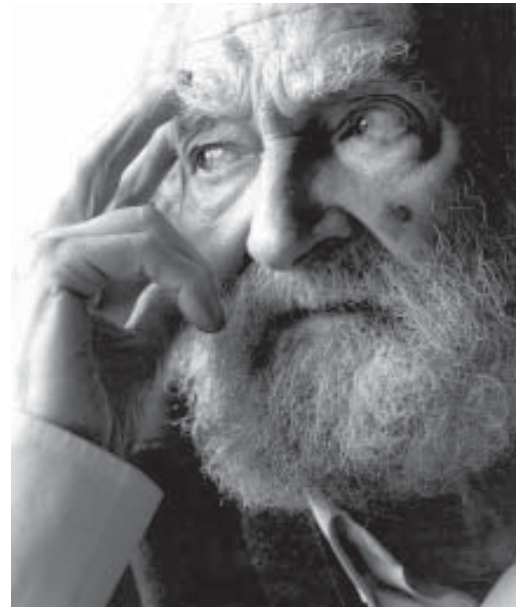
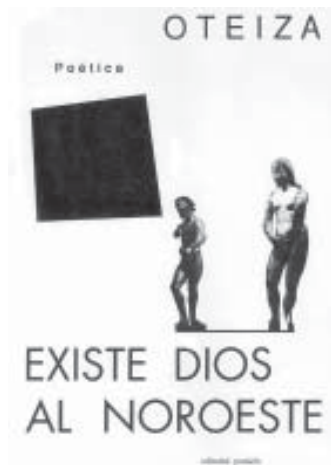
MIGUEL PELAY OROZKO, 1913an jaioa, hainbat eleberriren egilea da, esaterako *Jai Alai en América* izenekoarena, Jorge Oteizari buruzko liburu bat du, eta hainbat saiakera ere bai, hala nola *Gran país, difícil país*, *Diálogos del camino* edo *La ruta de Baroja*.

JORGE OTEIZA. Hirurogeiko urteetan (1963) testu erabakigarri bat agertu zen herrialdeko kultur historiarako: Jorge Oteizak *Quosque tandem...!* argitaratu zuen, “azken berrogei urteotan gure herrialdean Arte eta Estetikari buruz argitaratu den agiri zorrotz eta polemikoenetako bat”, zioen Francisco Calvo Serraller-ek 1985ean.

Alabaina, ez zen Orioko eskultoreak (1908) bere azalpen teoriko eta literarioak idatzitako hitzaren bidez ematen zituen lehen aldian izan. 1954an *Androcanto y sigo* olerkiak argitaratu zituen. Duela hainbat hamarkada hasirik, euskal artista borrokari, jeinuzko eta gozakaitzak ez dio poesia idazteari (eta pentsatzeari) utzi. Eta poesia hori idaztean, ezin bestela izan, sintaxi eta kode propioak ditu, argia da batzuetan, eta ulertezina besterik gabe beste batzuetan. Oteizaren lengoaia –bertsoan, burdinan eta zeramikan– zeharo besterezina eta propioa

Raúl Guerra Garrido.

Jorge Oteiza.

Miguel Pelay Orozco.

Santiago Aizarna.

da. Bere herrikide Miguel Unamunok esan ohi zuen moduan:

“Ni bakarrik naiz”.

Horrela sentitu omen da sarritan, berak esan baitu, euskaldunon herrian.

GIPUZKOA, GAUR

Une honetan bertan, Gipuzkoan hainbat idazle belaunaldi ditugu, zorionez, lanean.

RAUL GUERRA GARRIDO (1953), Nadal Saria, Planeta Sarian finalista, eta eleberrri produkzio oparo eta bikain baten egilea. Honetan, azpimarratzekoak dira *La carta*, *Lectura insólita de El Capital*, *Cacereño* edo *El otoño siempre hiere*.

FERNANDO ARANBURU (Donostia, 1960), Cloc talde surrealistaren kidea hirurogeita hamarreko urteen amaiera aldean, poeta eta izugarrizko kalitateko bi eleberriren egile, *Fuegos con limón* baita bata eta *Los ojos vacíos* bestea.

Cloc-en beste kide batek, **Alvaro Bermejo** donostiarrak, hainbat eleberrri argitaratu ditu, eta zenbait sari eskuratu, esaterako Sevillako Ateneo *La piedra* imán lanarekin. **Julia Otxoa** obra poetiko bizi eta aukeratu baten egilea da, eta honetan nabarmentzekoak dira *Centauro* edo *La nieve en los manzanos*. Narrazio motzean ere lan aipagarria egina du.

Donostiako beste idazle bat **Luisa Etxenike** da. Duela hainbat urte hasi zen argitaratzen, eta dagoeneko zenbait eleberritu ditu kalean, esaterako *El mal más grave* edo *Vino*.

Bitartean, Gipuzkoak etengabe eskaintzen ditu herrialdeko kultur garapenarekin konprometitutako pertsonak, besteak beste *Felix Mamña* nekazina (saioegile, editore eta literatur jarduera asko eta askoren sustatzaile) edo euskarazko autore eta editore *Jorge Jimenez*; honen etxea, *Alberdania* (Irun) izenekoa, ahalegintzen ari da euskara eta gaztelania harmonian bizi daitezen bere katalogoan.

IDAZLE MULTZO BEREZIA

Beste autore batzuen errekonozimendua

J.A. Sistiagaren koadroa.

Euskal Herrian egindako literaturaren historian narratzaileak, olerkariak, dramaturgoak, prosagileak ... aurkituko ditugu, oso balio handikoak, baina hauen obra, nolabait, itzalean geratu da beren belaunaldiko beste izen handi batzuen pean. Beste autoreak dira hauek, eskolako liburuetan erraz aurkitzen ditugun eta "klasikotzat" har ditzakegun haien aldean.

Juan Aguirre Sorondo

■ BESTE AUTORE BATZUK, AUTORE BERRIAK

Euskal Herrian egindako literaturaren historian narratzaileak, olerkariak, dramaturgoak, prosagileak... aurkituko ditugu, oso balio handikoak, baina hauen obra, nolabait, itzalean geratu da beren belaunaldiko beste izen handi batzuen pean. **Beste autoreak** dira hauek, eskolako liburuetan erraz aurkitzen ditugun eta "klasikotzat" har ditzakegun haien aldean.

Ondoren datozen orrialdeetan jasota daude bere garaiko irakurleen artean tokia lortu duten euskal berrogei autore ingururen biografi azalpenak. Joandako garaiak aurkituko ditugu batzuetan, eta oraina ere bai beste batzuetan, **autore berrien** zerrenda garrantzitsua baita; izan ere, moda galkorren gaineratik, hispaniar eta frantziar literaturaren izen handien artean kokatu dira XXI. mendearen hasiera honetan.

■ GERRA BATEN OSTERAKO LETRAK

Gerra zibilak eta bere ondorioak hainbat belaunaldi markatu zituen, eta ukitu berezia eman zion berrogeiko urteetatik hirurogeiko urteetara bitarteko literaturari. Gabriel Celaya, Blas de Otero, Luis Castresana edo Ignacio Aldecoaeren obra zertzelada ikaragarri haien oinordekoa da, oinordeko sumindu edo existentzialista gehienetan. Beste hainbeste esan dezakegu hemen gogorazten ditugun autoreei buruz, bizitzea fortunatu zitzairen une historikoa literaturaz adierazteko zein beren bizitzen baitan kokatzeko modu ezberdinengatik berezi baitziren.

José Arretxe.

Jacinto Mikelarena (Bilbo, 1891. Paris, 1962). Mikelarena abizena "¡Qué país, Miquelarena!" eserari lotzen zaio. Izan ere, pasadizo gaiztoak dioenez, On Jose Maria Pemanek horixe esan zuen bere letrtako lankidearekin putetxe batean topo egitean. Esaldi hau eta beste ezin ezagunago bat, "maitasun bakarra dago heriotza artekoa: azkena" dioena, gatz eta graziaz beteriko antologia guztietan ageri dena, "27ko beste belaunaldikoa" zen bilbotar umoretsu eta kirolzale honen literatur lanetik gertzen zaizkigun bakarrak dira.

Jacinto Mikelarenak El Pueblo Vasco-ren erredakzioan ikasi zuen lanbidea, eta Excelsior egunkari nazionalista zuzentzera iritsi zen 1924tik 1930era bitartean. Mundu osoan zehar ibili zen, eta bidaiotatik atera zuen bere lehen liburuatarako lehengaia (satirikoa sarri). Lehen liburuok *El gusto de Holanda* eta *...pero ellos no tienen bananas* izan ziren. Madrileren jo zue-larik, kirol informazioan murgildu zen, ABC-rentzat lan eginez, eta Campeón astekariaren arduradun gisa. *Stadium* liburuak (1934) jaso egin zituen espainiar kirol kazetaritzaren lehen maisu handia izandakoaren kronika eta futbol kontakizunak.

Herrikide zuen Juan Telleria musikari gipuzkoarrarekin zartzuela berritzaile bat konposatu zuen, *El joven piloto*, eta baita *Cam al Sol* himno falangista ere, nahiz Jacintok berak bakar-bakarrak bi lerroren egile jotzen zuen bere burua: "Volverá a reír la primavera" eta "que en España empieza a amanecer". Madrilen Gerra Zibilean zehar izandako esperientzia testu latzetan jaso zuen: *Cómo fui ejecutado en Madrid* eta *Unificación* (1937). Radio Nacional-en fundatzailea eta lehen zuzendaria izan zen. Gerra amaitzean iruzkingaziaz bereen eta lotsagabekiaren gustua berreskuratu zuen, eta Espainian gerra

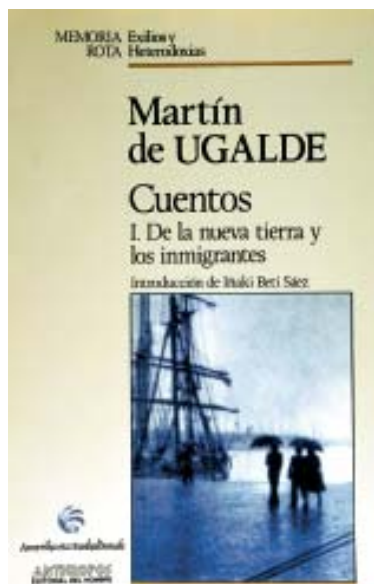
ostean argitaratutako lehen umore liburua atera zuen (*Cuentos de humor*). Serrano Suñerrek zituena aldean eraginez, estatua utzi eta Europan zehar ibili zen, prentsako korrespontsal gisa. Bere egunak Parisen amaitu ziren, 1962ko abuztuan bere burua metrorra bota zuenean.

Jose Artetxe (Azpeitia, 1906-Donostia, 1973). Santiago Aizarna kazetari eta idazleari entzuna diot bere maisu Jose Artekex zioela “idazteko artea ezabatzen jakitea” dela. Izan ere, Artetxe hitzaren bixigile izan zen, eta inprimatutako hizkiaren eskulangile. Era guztietako liburuak idatzi zituen, nahiz bere obra irakurrienak gipuzkoar historiako pertsonaia handien literatur biografiak izan ziren: Ignazio Loiolakoa, Elkano, Legazpi, Urdaneta eta Lope Aguirrerena. Artetxeren bideko konstante bat gerrak eragindako urradura sakona da, prosa hunkigarria erabiliz bere barrenetik atera baitzuen *El abrazo de los muertos* lanean (1970). Hil ostean (1977) argitara atera zuten haren *Un vasco en la postguerra (1936-1966)* egunkaria. Artetxeren kazetari lanak eta eskaini zizkigun kontakizun laburrek, aipatuarekin batera, idazle lanbideari zintzo eta bete-betean eskainitako bizitza baten ondarea utzi digute. Halaz, gerraosteko euskal letretan errreferentziatzen hartu beharra dago, zalantzarik gabe.

Jose Mª Areilza (Bilbo, 1909-Madril, 1998). Diplomatikoa, politikoa eta letra gizona. Literatur Sari Nazionala eskuratu zuen 1941ean. Mutrikuko Kondeak idatzitako obra emankorrean zehar, Euskal Herriak garrantzi berezia du, bai pertsonaia historikoen bidez bai gure herri eta bailara, urtaro eta tradizioen deskripzioen bidez, hauek beti gardenak baitira, klasisikoak, azorindarrak ia-ia; prentsan argitaratu zituzten, eta gero bi antologiatan bildu: *Prosas escogidas* (1986) eta *Paisajes y semblanzas* (1988). Bere literatur dohainen erakusgarri ere utzi zuen *Siete relatos* (1987) eta *La regata y otras historias* (1992) narrazio-bildumetan.

Jesus Mª Arozamena (Donostia, 1918-1973). Autore emankor eta literatur estilista bikaina, hainbat generotan eginiko lanen kalitateagatik nabarmentzeko modukoa. Biografia historikoa jorratu zuen, *Zuloaga, el pintor, el hombre* (1963), *Jesus Guriñe* (1967) eta *José María Usandizaga y la bella época donostiarra* (1969) biografi azalpenen bidez. Donostiak, bertako kronikagile ofiziala izan zen, liburu hunkigarriak sortarazi zizkion: *San Sebastián, biografía sentimental de una ciudad* (1963); *Donostia, capital de San Sebastián* (1964); *San Sebastián, excursión escolar por el ayer y el anteayer de nuestro pueblo* (1967), Jose Bernuezorekin batera, eta *Viejas canciones donostiarra* (1971). Ikus-entzunezko arteetan ere jardun zuen bere idazle lanbidez, hainbat gidoi eginez zinerako eta antzerkirako. Sociedad General de Autores de España (SGAE) izeneko erakundearen kontseilari delegatu eta zuzendari nagusi ere izan zen.

Karmele Saint Martin (Iruñea, 1895-Donostia, 1989). Bere izena Maria del

Carmen Navaz Sanz zen, baina bere literatur nortasun kementsuarentzat ezizen egoki bat aukeratu zuen, egokia inondik ere bere frantsese dotorearentzat. Adinez gerra aurreko belaunaldikoa izan arren, berandu hasi zen idazte kontuetan, berrogeita hamarreko urteetan, Donostian, eta bertan laurogeita hamar urtetik gora zituela zendu zen arte jende askoren mirespena eta maitasuna izan zuen. Karmele Saint Martin maisutasunez mugitzen zen narrazio laburrean, eta fabulagile handi baten baliabideak zituen (“narrazio hauetan imajinarioa da nagusi, balio gutxiko apaingarririk gabe. Eredua dira, inondik ere, kontakizunetan imajinarioaren gainbehera sumatzen ari garen garai hauetan”, idatzi zuen Luis Rosalesek), eta halaz oso sari ospetsuak eskuratu zituen, esaterako Doncel saria *Después de milagros* (1967) lanarekin eta Leopoldo Alas Saria *Con suave*

horror (1968) izenekoaz. Hauen atzetik etorriko ziren hurrena guztira hamabost liburu: *Señoras de piso* (1968), *El servicio* (1969), *El perro Milord* (1971)... 1975ean irakurle berriak bildu zituen, sorginen unibertsoari buruzko ipuin bilduma bikain bati esker: *Nosotros las brujas vascas*. Julio Caro Barojak egin zion hitzaurrea. Hone tan eta beste obra batzuetan, *Las seroras vascas* (1976) izenekoan esaterako, emakumeak euskal gizarte tradizionalean duen eginkizuna ikuspegi zabal batez eta topikoei aurre eginez aztertzen du. Saint Martinen izena sarri ikusten genuen aldizkarietan (Blanco y Negro, La Estafeta Literaria, Triunfo) eta egunkarietan (Ya, La Voz de España).

Alvaro de Laiglesia (Donostia, 1922-Manchester, 1981). Alvaro de Laiglesia- ren biografia estu-estu lotuta dago hogeita hamahiru urtetan zehar zuzendu zuen aldizkariari, La Codorniz-i alegia. Gerraosteko Espainia autokratiko eta abaildu hartan, La Codorniz, bere surrealismo alaiatz, ihes-balbula bat izan zen, eta bertan umore inkonformista eta ikaragarri dibertigarri bat sortu eta hazi zen.

De Laiglesia, zalantzarik gabe, XX. mendean gehien irakurritako umoristetakoa bat izan da. Bere lehen pausok Donostian bertan eman zituen, artean mutiko bat besterik ez zela, La Ametralladora aldizkariako erredaktore gisa; hau borroka eta umorezko argitalpen berezi bat zen, Miguel Mihurak zuzendua Gerra Zibilaren urteetan. 1942an Sobietar Batasunera joan zen Dibisio Urdin harekin, gerrako korrespontsal gisa, eta itzuli zenean Mihurak La Codornizen zuzendaritza laga zion. Aldizkariako laguntzaileen esanetan, Alvarorekin berrikuntza iritsi zen, eta halako posibilismo bat ere bai: “Alvarok egiaz erakutsi ziguna gauza serioak eta dogmatikoak arinki hartzen izan zen. La Codornizen umorearen izpiritua aldatu zuen eta, hura bazterrean utzi gabe ere, eguneroko gauzetara hurbilagotu zuen, eta kazetaritza, garai horietan ezezagun zitzagun animu kritikoaz, zuzen eta zorrotz batzuetan, surr ealismoaren zelofanaz bildurik beste batzuetan”. De Laiglesia erredaktatutako azal sonatu haien artean, halako poz berezi batez gogoratzten dute honakoa zioena: “Almohadín es a almohadón lo que cojín a X. Nos importa tres X que nos cierran la edición”. Kazetari lanaz gain, berrogei liburutik gora argitaratu zituen, eta hainbat komedia komiko ere estreinatu (gehienetan eskainitakoa *El caso de la mujer asesinada* izan zen, Miguel Mihurarekin batera idatzia 1946an).

■ LITERATUR BERRIKUNTZA

Oraingo lerrootan estilo, asmo eta belaunaldi desberdineko sei idazle bilduko ditugu. Dena den, elementu komun bat badute, bere obren bidez bide berriak erakutsi izana letren munduan, hirurogeiko eta hirurogeita hamarreko urteetatik aurrera. Urte horietan kazetaritzak, saiakerak eta filosofia bat egin zuten, li-

teratur eginkizunaren kontzeptu zabalago eta aberatsago batean.

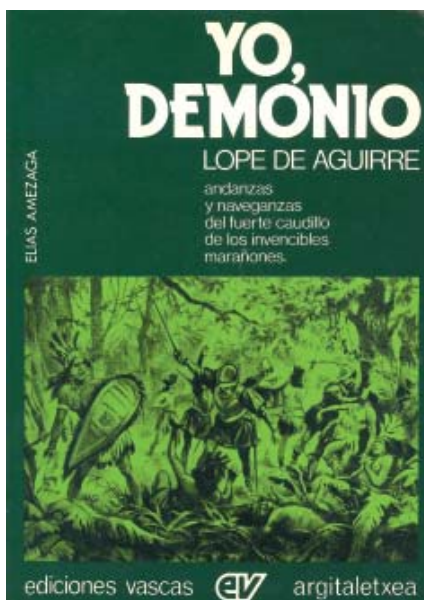
Jose Luis Olaizola (Donostia, 1927). Prestakuntzaz abokatu, lanbidez eleberrigile, produktore eta zineko gidoilari. Honen literatur lana oso-oso zabala da, genero guztiak hartzen ditu ia-ia, eta sari pila galanta lortua du: *La guerra del general Escobar* (Planeta Saria 1983), *Cucho* (Barco de Vapor Haur Literatur Saria, eta Parisiko Gran Prix de l'Académie des Lecteurs), *El cazador urbano* (Prix Littéraire de Bourran, Bordele). *Planicio-n* (Sevillako Ateneo Saria 1976), Olaizolak bere haurtzaro donostiarra gogoratu zuen. Euskarara itzulitako obrak ere baditu (*Boni Martinen istorioa*). Bere produktzioaren zati handi bat haur eta gazteei zuzenduta dago, eta ukitu historiko-biografikoa duten eleberriak ere asko dira: Francisco Pizarro, Juana la Loca, El Cid, Bartolomé de las Casas, Santa Teresa... *La puerta de la esperanza* saiakerak, Vallejo-Nájera doktorearekin batera idatzia, milioi erdi ale saldu ditu.

José María Mendiola (Donostia, 1929). 1958an ezagutu genuen Café Gijón Saria irabazi zuenean *Jonds y la gnuta* lanarekin, eta 1962an bere tokia hartu zuen hispaniar letretan, *Muerte por fusilamiento* eleberriaz Nadal Saria eskuratzean. Geroago helduko ziren Irun Hiria Saria, *Las dimensiones del cuerpo humano* (1970), eta Puente Colgante Saria, *Con un ratón en la mano* (1973) lanengatik. Urte batzuetan atsedean moduko batean izan ostein, gazte literaturan murgildu da bete-betea, hauxe baita, berak dioenez, bere "benetako bokazioa": *El temblor de los monstruos* (1997), *El cementerio de los ingleses* (1998)... Mendiolak bere literatur lanarekin batera lanbide karrera bikaina egin du enpresa pribatuan. Esparru honetako eskarmentua El Diario Vasco egunkariaren ekonomiari buruzko orrialdeetan erabili zuen; honetan, gainera, liburu kritikak ere egiten zituen.

Raúl Guerra Garrido (Madril, 1935). Bere garaiarekin konprometitutako idazlea, sentsibilitate handiko eta kontzientzia etikoz hornitutako gizakia. Gerra Garridok dagoeneko hogeita hamar urte badaramatza bere obraren bidez euskal gizaritearen kontraesanak azaldu nahian. Bere lehen eleberrian bertan, *Cacereño* (1969) izenekoan, hinurogeiko urteetako industrializazioan bete-betea sartutako etorkinen integrazio zailaren kontuari ekin zion. *Ay!* (1972) eta *Hipótesis* (1974) literatur lanabesaren heltze prozesu baten mugariak dira, eta heltze hau erabat gauzatu zen 1976an, *Lectum insólita de "El Capital"* lanaz Nadal Saria eskuratu zuenean. Liburu honetan bahiketa baten historia kontatzen du, hainbat narrazio mailetan egituratuta, eta Eibain herria, idazlearen zenbait fikzio kokatzen diren inuidimenezko herria, lehen aldiz ageri zaigu. Azterketa soziopolitiko berekoak dira *La costumbre de morir* (1980), *La mar es mala mujer* (1987) eta batez ere *La carta* (1990), eleberririk bikain eta berrargitaratua, ez ordea inoiz behar adina irakurria. Guerra Garrido finalista izan zen 1984ko Planeta

Julia Otxoa.

Sarian, *El año del wolfram*-ekin. Azken aldi honetan *Castilla en canal* (1999), *El otoño siempre hiere* (2000) eta *Miento* (2001) argitaratu ditu; azkeneko honetan fanatismo politikoaren aurka jo du gogotik, irakurleari, bide batez, erronka ludiko bat botaz.

Fernando Savater (Donostia, 1947). Filosofo eta idazlea, Madril eta Euskal Herriko unibertsitateetako irakaslea, ia-ia literatur genero guztiak hartzen dituen obra monumental baten arduraduna. Eleberrigile gisa 1981ean hasi zen, *Canonte aguarda* lanarekin, eta *Diario de Job* (1983), *El dialecto de la vida* (1985) eta *El jardín de las dudas* izan zituen jarraipen; azkeneko hau Voltaireren epistolario apokrifoa zen, eta Planeta Sarian finalista izan zen 1993an. Antzerkia ere landu du, gehienetan giro klasiko eta ukitu mitologikoz hornitutako piezak eginez: *Juliano*

de Eleusis (1981), *Vente a Sinapia* (1983), *El último desembarco* (1987), *Guerreo en casa* (1992). *La tarea del héroe* saiakerak Literatur Sari Nazionala jaso zuen 1981ean, eta *Ética para Amador* (1990), hainbat hizkuntzatan argitaratu eta berrargitaratua, gaztelaniaz eginiko etikako eskuliburuetan mundu mailan arrakasta handiena lortu duena da.

Juan José Benítez (Iruñea, 1946). Informazio Zientzietan Lizentziatua Nafarroako Unibertsitatean. 1972an La Gaceta del Norte-ren erredakzioan sartu zen, eta bertan erne zitzaion gai ezkutuen eta eguneroko bizimoduko arkanoeenganako interesa. Ufologiari obra gehien eskaini dion europar autoretzat hartua bada ere, eta hauei erantsi behar, gainera, *Caballo de Troya* narrazio sorta, izugarritzko arrakasta lortu baitu, Juanjo Benítezi ez zaio "idazle" esan diezaioten gustatzen. Berak bere burua kazetaritzat du, eta "gizakiaren gainean diren misterioei" buruzko ikerlaritzat.

Manuel Leguineche (Arrazua, Gernika, 1941). Espainiar kazetaritzako handienetako bat. Bere espezialitatean maisu nagusia da, abenturazalea eta diplomatikoa aldi berean, eta estilo pertsonal bereziaz eta sedukzio indar handiz hornitua. Zuzenbide ikasketak egin zituen Deustuan, eta bere prestakuntza Frantzia amaitu zuen. Colpisa eta Fax Press berri-agentzien fundazioan parte hartu zuen. Bidaieen artean, espainiar kazetaritzako sari guztiei distira ateratzea egokitu zaito, honakoak bildu baititu: Sari Nazionala, Urrezko Luma, Cirilo Rodríguez, Godó, Julio Camba, Ortega y Gasset... Seguruena berak ere ez du jakingo zenbat liburu (ezinezkoa zenbat artikulua) argitaratu dituen, lanbide honi eskainitako berrogei urtetik gorako epean. Baina editoreei jaramon eginez gero, arrakasta handiena lortu duten tituluak honakoak dira: *Adiós, Hong Kong, Annual, 1921, El viaje prodigioso, La felicidad de la tierra, Yo pondré la guerra* eta *Los topos*. Mus jokoari buruzko bi liburu (oso dibertigarri eta zorrotzak, inolaz ere) ere idatzi ditu: *La ley del mus* eta *Mus visto*. Hau da, azken batean *hordagoko* kazetaria dugu.

■ EUSKALDUN BAT ESTATU BATUETAN

Robert Laxalt (Alturas, Kalifornia, 1923). Ingelesez idazten duen autorea den arren, Robert Laxaltek ohorezko tokia du euskaldunon literaturan. Izan ere, Estatu Batuetara XX. mendearen hasieran joandako Iparraldeko artzain baten semea da, eta euskaldunak Ipar Amerikako literaturan sartu ditu, gizarte-talde gisa. Bere libururik ezagunena *Sweet Promised Land* (*Dominique*, 1957) da, fresko handi bat berau bere familiak Mundu Berrian toki bat aurkitzeko burutu borrokarri buruz. *In a Hundred Graves* (*Ehunka hilobitan*, 1972) eta *Child of the Holy Ghost* (*Izpiritu Sainduaren alaba*, 1992) lanak Laxaltek hirurogeiko urteetan zehar hainbat euskal herritan izandako esperientzia pertsonaletik sortu ziren.

David Río irakaslearen bitartez jakin dugu Laxalten literatur lana ez zela Renon (Nevada) 1959an Mendebaldeko Lehen Euskal Jaiaren ospakizunetik oso urrun ibili, ezta euskal kulturak kontinentean lortutako bultzadatik ere; izan ere, honek guztiak Euskal Ikerketen Egitarau bat sortarazi zuen Nevadako Unibertsitatean, 1967an. Meritu hauek guztiak, beste batzuen artean, Urrezko Danborra eman zioten Laxalti 1986an.

Bere literatur produkzioa, estilo maila handiko hamabost bat lanez osatua, eta ezaguna eta behar bezalako errekonozimendua emana bada ere batez ere Ipar Amerikako mendebaldean —*A Cup of Tea in Pamplona* (*Kafea hartzea Iruñean*, 1985) eta *The Basque Hotel* (*Euskal Hotela*, 1989) Pulitzer Sarian finalistak izan ziren—, bakar-bakarrik bere liburuetakoa bi daude gure artean itzulita: *A Cup of Tea in Pamplona*, euskaraz *Kafea hartzea Iruñean* (1986) izenburua duena, eta *Sweet Promised Land*, euskaraz *Dominique* (1988) izenburupean argitaratua, eta gaztelaniaz, berriaz, *Dulce tierra prometida* (2000) moduan.

Amaitzeko, pozarren egiaztatu behar dugu Laxalten lorratzean euskal jatorriko idazle belaunaldi berri bat sortu dela, eta bizimodu amerikarrean erabat integratuta dauden arren, bere obretan gogo bizi eta sendoa erakusten dutela Euskal Herriarekin lotzen dituzten kultur sustraiak eusteko. Hauxe dugu Frank Bergon edo Monique Laxalt Urza-ien, Roberten alabaren, kasua, besteak beste.

■ BESTE ESPARRU POETIKO BATZUK

Olerkia orainaz kargatutako arma bat da: barkamena eskatu behar badugu ere parafrasiagatik, ez dugu modu hoberik eta zehatzagorik topatu Euskal Herrian, gaur egun, olerkari multzo sendo baten ahotsa entzuten dela adierazteko; gaztelaniaz eta euskaraz ari dira, asonantea edo kontsonantea jorrazten dute, eta gure izatearen errealitate sarritan laua estetika, lirika, etika eta drama ñabardurez betetzen ari dira. Honako aukera honen xedea aurreko atletan dagoeneko jasotako bertsogile handien zerrenda osatzea besterik ez da.

Jorge Oteiza (Orio, 1909). Bere bizitzako ibilbide luzean zehar, Jorge Oteiza, mundu osoan zehar eskulturaren berritzailetzat hartua, era askotako diziplinetan murgildu da, esaterako filologian, antropologian, filosofian, pedagogian, zinean, musikan edo bertsolaritzan. Jakinduria hau guztia mundu-ikuskera batean bildu du, eta interpretazio eskema propio eta berezi batean bide batez. Era berean, poesia funtsezko arte adierazpen bihurtu du: “Zer tarako balio du nire poesiak? Jainkoarekiko borroka bat inkomunikatzeko —espazio sagaratu bat, denborarik gabe— (Teomaquias)”.

Juan Larrearen poesia surrealisten eraginpean, Vicente Huidobroren ultrasrimotik ere edan zuela, harekin harremana

Juan José Benítez.

izan baitzuen hogeita hamarrekoteko urteetako Amerikan, eta Cesar Vallejoren aztarna ere antzematen zaiola, Jorge Oteizaren poesiak, lengoaiaren desokupazioaz, gizakia- ren “izpirituzko osatzerantz” jotzen du, bere lau dimentsioko kreazio horietako baten luzapentzat (“nire azken eskultoretatik hitzak ateratzen zirela antzeman nuen / amaiera zela sentitu nuen / halaz nire eskultura lengoia motel eta garestitik igaro nintzen / lengoaiaren ekonomia honetara”).

Alderdi guztietatik begiratu aparta den liburu batek jasotzen du Oteizaren antologia poetikoa, *Androcanto y siglo* (1954) lanetik hasi eta *Teomaquias* (1986) izenekora helduz; liburu hau *Existe Dios al Noroeste* (1990) da. Geroago *Itziar elegía y otros poemas* (1992) argitaratuko zuen, bere emazte Itziar Carreñori eskainitako omenaldi gisa.

Jorge G. Aranguren (Donostia, 1938). 1976an Adonais Saria jaso zuen, *De fuegos, tigres, ríos* lanagatik, eta urte berean Villa de Bilbao izenekoa *El cielo para Buana*-rekin. Urte borobila izan zen, prosan zein bertsoan zehar sormen indar berberaz moldatzen den oso idazle oso honentzat. Lehenago, 1968an, *La selva, las lágrimas y cuatro poemas levemente desesperados* lanarekin nabarmendua zen, olerki sorta honek Gipuzkoa Saria eman baitzion, eta hiru urte geroago Irun Hiria Saria eraman zuen, alor berean, *Largo regreso a Itaca y otros poemas*-ekin. Zehatz-mehatz aritzeko inolako asmorik gabe, aipatu beharko dugu hala ere Jorge G. Aranguren finalista izan zela 1981eko Nadal Sarian, *En otros parques donde estar ardiendo* eleberriarekin. 1989ra arte eginiko olerki obra osoa urte horretan bertan argitaratu zuen EHUK, ele bietan, *Fuego lento / Gar mantsoa* izenburupean.

Carlos Aurtenetxe (Donostia, 1942). Carlos Aurtenetxeri lehenbiziko olerki liburua (*Caja de silencio*) Jorge G. Aranguren jarri zion inprentan, 1979an, honek zuzentzen zuen Ancia bildumaren baitan. Kantil aldizkarian hainbat olerki eta narrazio argitaratu ostean, laurogeiko urteen hasiera aldean Euskal Herriko hiru poesia sari nagusien jabe izan zen: Irun Hiria *Pieza del templo*-rekin bildu zuen, Blas de Otero *Figuras en el frisco*-rekin —sari hauek biak 1982an—, eta Alonso Ercilla, 1983an, *Las edades de la noche*-rekin. Carlos Aurtenetxe donostiarrak, berak aitortzen duen moduan “munduak eragiten didan min neurrigabe honek bultzatuta” ari baita literatur lanetan, oso olerki obra trinkoa du gaztelaniaz eta frantsesez, eta gehien-gehiena *Palabra perdida / Galdutako hitza* (1990) antologian jasota dago. Geroago *La casa del olvido* eta *Jorge Oteiza, la piedra acontecida* olerki bildumak argitaratu ditu.

Miguel Sánchez Ostiz (Iruñea, 1950). “Esan nezake poesia egitea, niretzat, ezagutze ariketa bat izan dela”, aitortzen du Miguel Sánchez Ostizek *La marca del cuadrante* lanaren hitzaurre autokritikoan; lan hau, 1979tik 1999ra bitartean eginiko olerki lanaren antologia bat da. Dagoeneko zortzi eleberri eta prosa eta memoria- tan dozenatik gora ale eginak dituen autore honen poesiako lehen urratsak 1968an izan ziren, “konpultsibo bezain ordenarik gabeko modu batez”, “orduan ikaragarri zitzaidan inguru batetik ihes egiteko modutzat”. Lehen ahalegin haiek guztiak bat egin zuten *Pórtico de la fuga* (1979) lanean, Félix Marañak esan moduan “animo egoera zeharo sortzaile baten egiazko inbentario” denean alegia. Jose Mª Ucelay pintorearen obrak inspiratuta, *Crónica fabulosa del capitán Don José Miguel de Amasa* (1981) agertu zen; hurrenak *Travesía de la noche* eta *El viaje de los comediantes* lan laburrak izan ziren. Barne paisaia ikaratu baterako konposizioak, literatur maila izugarri altukoak, *De un paseante solitario* (1985) eta *Reinos imaginarios* (1986) dira. Hiriak eta bere gauek literatur mamia

eskaintzen diote *El otro sueño del caballero* (1988) eta *Invención de la ciudad* (1993) prosa poetikozko bakarrizketari.

Sánchez Ostizek autore gisa eleberria eta genero memorialista baditu ere lehen-tasun, olerkia lantzen segitu du (*Carta de vagabundos*, 1994, *Aquí se detiene*, 1999), “iruzurrak tokirik ez duen eta egiaz propioa den lengoia bat sortzeko modu pribilegiatu” gisa.

Julia Otxoa (Donostia, 1953). Euskal poesiaren barnean, gaztelaniazko poesiaren emakumezko ahotsik bizienetako bat. Hegaldi lirikoko idazlea, bere garaiko eta bere espazioko errealitatearekiko loturak inoiz eteten ez dituena; bere obran giza izaerarekiko konpromiso sakona adierazten du, gizakia bizitzazko absolututzat uler-turik. “Ahots laburra, estu eta trinkoa, kontzentratu eta zuhurra, tenplu bakarra onar-tzen duena, Naturarena”. Horrela definitu du Mercedes Roffe olerkari eta editore argentinarrak.

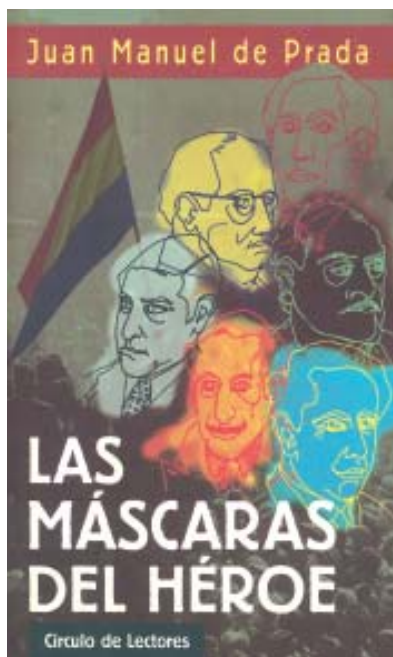
Julia hirurogeita hamarreko urteen amaiera aldeak topatu genuen, *Composición entre la luz y la sombra* (1978) plakettea irakurtzeko eskaini zigunean. Hurrengo hamarkadan heldu ziren *Luz del aire* (1982) Rikardo Ugarte eskultorearekiko elkarlanean, *Cuaderno de Bitácora* (1985) eta bere lehen *Antología poética* (1988) izenekoak. *Cantas a Mr. Gardener* olerki sorta Brasilen argitaratu dute, portugesez eta espainolezko ele biko edizio batean (2002); bere obretako beste batzuk italierara itzuli-ta daude. Azken urteotan Julia Otxoak haur narrazioa jorratu du (*El bosque de las zanahorias*, 1997; *La canción de Mister Popoff*, 1998; *Cuentos de la abuela luna*, 1999; *El sueño de Hakam*, 2000). Azpimarratzekoa da, halaber, *Antología de microficciones* (2000), *Galería de hiperbreves* (2002) eta *Sea breve por favor* (2002) lanetan jasotako prosa laburren kalitatea.

Arte adierazpenean berezko eskuzabal-tasunez ari den pertsona izaki, Julia obra askotariko baten sortzaile gisa doa bizitzan zehar, eta adierazpen poetikoa eta saiakera, narrazioa eta haurren ipuinak, kritika, kronika eta arte plastikoak ukitzen ditu. Izan ere, ahalegin hauetan guztietan senti-mendu bat bera dago, “funtsean baliabide filosofiko komun batean oinarritua, eta existentziaren itzulpenean berbera den sensibilitate poetikoan bildua”, horrelaxe def-initu baitzuen Santiago Aizarnak. Idazle, kazetari eta kritikari honek beronek “finta-sun moral hori” azpimarratu du Julia Otxoari buruz aitziztean, ze “bere eskueta-tik ateratzen den guztia aureola berezi ba-tez, giza ikasgai batez inguratzen ahalegin-tzen da, bere metafora, metonimia eta bes-relakoen bidez ninbatutako errealitatearen kalamuki harrigarri bat iruten eta borda-tzen duen aldi berean”.

Iñaki Ezquerria (Bilbo, 1957). Poeta, kazetari, saiogile eta narratzailea. Euska-diko Literatur Saria hirutan lortu du, *El zumbido* eleberriarekin 1983an, *La ciudad de la memoria* olerki sortarekin 1984an, eta *Museo de reproducciones*-ekin 1991n,

Serafin Senosiain.

faltsifikazioari buruzko tratatu poetikoa berab, non kopiaren egiazkotasun apala errebindikatzan duen. *Casi anónima son-ries* da 1996an argitaratutako olerki bil-dumaren izenburua, eta *Otra ribera* 1999koa da. Joaquín Marco kritikariak Iñaki Ezquerriaren olerkigintzari buruz honakoa idatzi du: “Eguneroko begirada –nostalgiaz eta dramatismorik eza gertatu gabe– inspirazio iturri bihurtzen badaki (...), eta badaki deserrotzea erakusten, kontra-paradisu artifizial baten kontakizun-ean geratzen den lengoia poetiko baten bidez. (...) Bere bertsoen argi eta itzalen atzean, irakurleek poeta bat aurkituko dute, eta hau ez da sarri gertatzen”. Az-kenik, gehi dezagun Ezquerria oso konta-kizun liburu original baten egilea dela (*La caída del caserío Usher*), eta kritikari eta koordinatzaile lana egiten duela El Corre-oren literatur atalean.

Marifeli Maizkurrena (Londres, 1962). Filologia Hispanikoan lizentziatua Deustuko Unibertsitatean, kazetari, irra-tiko gidoilari eta diseinugile grafiko gisa aritu da lanean. Eusko Jaurilaritzaren Alon-so Ercilla Sarian akzesit bat lortu zuen 1986an, *Los otros reinos* lanarekin, eta 1989an saria bera eraman zuen, *Una temporada en el invierno*-rekin. Bitar-tean, *Los cantos del dios oscuro y otros poemas* (1989) argitaratu zuen. Errekonozimendu han-diko olerkaria, irakurria eta saritua da. Gainera, Baezako Antonio Machado saria du *Tiempo* (1992-1999) olerki sortagatik, Banco Central-Hispanoren Hispano de Plata saria (1991) eta Planeta DeAgostini-ren Literatur Saria *Adiós a doña Laura* (2000) eleberriari esker.

Kepa Murua (Zarautz, 1962). Norta-sun itzeleko poeta, nonbait kokatzeko aha-legin orentzako iheskorra. Dioenez, “Bizitza, poesia bezala, inozentzia basatia besterik ez da”. *Siempre conté diez y nunca apareciste* (1999) lanarekin Kepa Murua etorkizun handiko gaztetzat agertu zen, sakontasun bitxiko poetika hatsez hor-niturik. Kritika espezialdua berehala jabe-tuko zen. *Abstemio de honores, Un lugar para nosotros* (2000), *Cavando la tierra con tus sueños, Cardiolemas* (2002) hurrengo sortutako lanak dira, interesgarriak guz-tiak. Bereak dira, halaber, Luke aldizkari birtualaren fundazioa eta Bassarai argitale-txearena. Prestakuntzaz musikologoa izaki, bere poesian musika harremenez osatu substratu garrantzitsua sumatzen da, Ra-fael Coloma kritikoa azalera atera duen moduan.

Eli Tolaretxipi (Donostia, 1962). Fi-lologia ingelesean lizentziatua. Hamarka-da bat baino gehiago darama olerkiak ar-gitaratzen Euskal Herrian bertan zein kanpoan. Itzultzaile gisa bereak ditu Syl-via Plath, Elisabeth Bishop, Adrienne Rich edo Ramón Saizarbitoriaen hainbat lan. 1999an bere lehen olerki liburu argitara-tu zuen: *Amor muerto, Naturaleza muerta*.

■ ...ETA BESTE SEI

Olerkari bilduma honek –egileak gar-bi aitortzen duen labor-laburra dela, telegra-fikoa ia-ia, eta osatu gabea–, ezin du baz-terrean utzi egungo euskal olerkigintzaren beste zenbait izen, nahiz espazio kontuak direla eta aipatu besterik ez ditugun egin-go: **José Fernández de la Sota** bizkaitarra, kultur kazetaria eta olerkaria, bere erreper-torioa 2001ean argitaratu zutena *Lugar de Paso* izenburupean; **Javier Agirre Ganda-rias** (Bilbo, 1941), hamar bat liburu eta Parisen bizirik den olerkari nafar Francisco Javier Irazoki, **Zokik**, hitzaurrea eginiko bilduma bat, *Soles / Eguzkiak* (1992) di-tuena; **Pedro Ugarte** (Bilbo, 1963), honi buruz geroago arituko baikara narratzaile eta eleberrigile gisa; **Amalia Iglesias** (Bil-bo, 1962), 1984ko Adonais sariaren irabazlea eta Madrilen De Libros aldiz-kariaren arduraduna; edo **Menchu Gutié-rrerz**, Donostian bizi den madrildarra bera.

■ DRAMATURGOAK ETA KOMEDIOGRAFOAK

“Inprimatutako” generoetatik oso bestela, antzerkirako idatzitakoak bakar-bakarrik eszenara heltzen denean gauzatzen da. Horregatik, antzerkiko autorea izugarri baldintzatuta dago egokitzen zaion testuinguru sozial, politikoa eta ekonomikoaren arabera. Zentsurako berrogei urteek eta Euskal Herrian antzerki egitura profesionalik ezak (duela oso gutxi arte behintzat ez da izan horrelakorik), ez dute gure artean dramaturgo eta komediograforik ager zedin erraztu, eta loratutako gutxi horiek berehala abiatu izan dira Madril aldera.

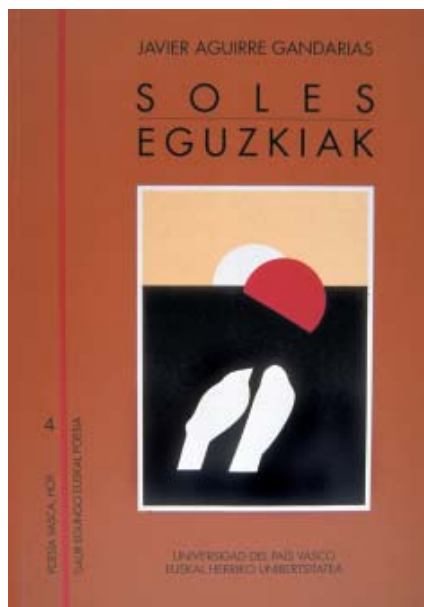
José María Bellido (Donostia, 1922-1992). Idazle lanetan narrazio laburretan hasi zen (*El acuerdo de Zubieta*, Espelunca Saria, 1963), baina antzerkian nabarmendu zen alegoria kritikoen autore gisa, Brecht-en epika didaktikoaren eraginpean, eta umorea eta tragedia maisuki nahastuz. *Cuando termine la guerra* (1945), *El hombre que se fue* (1949), *El baile* (1951), *El pan y el arroz, o geometría en amarillo, Escorpión* (1962), *Fútbol* (1963), *El día sencillo, Tren a F* (1964), *Los relojes de cera* (1967), *Tres individuales* (1969), *Ecce caos* (1969) eta *Solfeo para mariposas* (1969). Hirurogeita hamarreko urteetan Bellidok estilo komertzialagoa jorratu zuen –*Rubio Cordero* (1970)–, arrakasta handia lortuz *Milagro en Londres* (1972) komediekin. Bere hurrengo piezak ez ziren hain onak izan: *Esquina a Velázquez* (1975) eta *Pata-tús* (1986). Eleberri bat ere argitaratu zuen: *Disparos en el Bidasoa* (1978).

Ignacio Amestoy (Bilbo, 1947). Konpainia profesionalak estreinatutako hamarretik gora obraren egilea da. Ignacio Amestoy Trantsizioko edo Laurogeiko Belaunaldikoa da –Manuel Gómez García historiagileak eman zion izena–; hauek izan ziren bere obrak zentsuraren oztoporik gabe estreinatu zituzten aurreneko autoreak. Denbora luzean zehar Bilboko Ekonomia Zientzien Fakultateko zine eta antzerki arduraduna izan zen, eta Nafarroako Unibertsitatean Informazio Zientzietako lizentziatura atera zuen. 1990az geroztik Literatura Dramatikoa buruzko eskolak ematen ditu Madrilgo Real Escuela Superior de Arte Dramático (RESAD) izenekoan. Bere sari ugarien artean azpimarratzekoak dira 1982ko Lope de Vega saria, *Ederra*-rekin lortua, eta 2001eko sari bera *Chocolate para desayunar* lanarekin; hau Jardiel Poncelari eskainitako umorezko omenaldi bat da, haren mendeurrena zela eta. Obra historikoen sortzaile nabarmena izaki, *Violetas para un Borbón* Espainiako erregeak protagonista dituen tetralogia baten lehen pieza bat da. 2001ean Madrilen aurkeztu zuen bere *La zorra ilustrada* komedia, Felix Mª Samaniegoren Karlos III.aren gorteko ibilaldiak jasotzen dituen.

Amestoyren dramaturgiaren zati bat bere jaioterrian kokatzen da. Geroa eta Gasteiz taldeekiko lankidetzatik *Doña Elvira, imagínate Euskadi*, *Durango, un sue-*

Rafael Aguirre Franco.

ño, 1493, Betizu. El toro rojo, Gernika, un grito, 1937, eta Pasionaria. ¡No pasarán! obrak atera dira. Prentsan eta telebistan kazetari lana egin du, eta Madrilgo Komunitateko hainbat kultur erakunderen kudeaketan ere zenbait ardura izan ditu.

Borja Ortiz de Gondra (Bilbo, 1965). Deustuko Unibertsitatean Zuzenbide lizentziatura eta Madrilgo RESAD-en Zuzendaritza Eszenikoari dagokiona lortua. Autore elebiduna da (espainieraz eta frantsesez), eta Marqués de Bradomín (1992 eta 1995) eta Calderón de la Barca (1997) sariak eskuratu ditu. Dozena erdi bat obra ditu estreinatuta eta argitaratuta, eta beste hainbeste oraindik argitara atera gabe. 1998an *A distance* estreinatu zuen Nimesen (Frantzia), eta hurrengo urtean Centro Dramático Nacional delakoak *Dedos (Vodevil negro)* izenekoak aurkeztu zuen;

obra hau, halaber, Buenos Aires, Mexiko eta Grenoblen ere aurkeztu dute. Autore eur opar zenbaiten itzulpenak ere egin ditu (Vaclav Havel, Lars Kleber, Carlo Goldoni, Sarah Kane, Joe Orton, etab.). Zuzendari-laguntzaile gisa lan egin du Parisko Comédie Française, Théâtre de l’Odéon eta Théâtre de la Collinen, Centro Dramático Nacional-en, Centro Nacional de Nuevas Tendencias Escénicas-en eta Madrilgo Teatro de La Zazuelan, besteak beste.

Rafael Mendizábal (Donostia, 1940). Arniches eta Alfonso Pasoren miresle, Mendizabalek antzerki komikoko talde bat zuzendu zuen, gaztetan, Donostian. Laurogeiko urteetan komediografo gisa hasi zen lanean, eta Rafaela Aparicionen konpainiak obra bat estreinatu zion, *Mi tía y sus cosas* hain zuzen. Harrezkero etengabe ari da lanean: *Mañana será jueves, La noticia, Uña y carne, La abuela echa humo, Feliz cumpleaños, señor ministro, ¿Le gusta Schuber?, Contigo aprendí, Gente guapa, gente importante...* Rafael Mendizabalek bitan irabazi du Donostia Saria, bere espezialitatean. Bere komedien arrakastaren giltza zera da, eguneroko arazoei gaurkotasunez beteriko aipuez heltzen diela, eta kartelean eskarmentu handiko aktoreak indar handiko aktore gazteekin elkartzen dituela. Mendizabalek berak produzitzen ditu bere muntaiak, eta horietako gehien-gehienak bere jaioterrian estreinatu ditu.

■ LITERATURA FEMENINOAZ

Emakumeek eginiko literatura fenomeno berria da, harrigarria, izugarri berritzailea. Talentu handiko emakumezko idazle sorta handi batek, sentsibiltatez bete eta kulturaz gain eginek, harri eta zur uzten gaituzte beren kalitatezko obraren bidez, eta sariak bildu eta liburutegietara joateko ohitura dutenen arreta bereganatzen dute. Euskal Herritik atera dira, edo Euskal Herrian idazten dute, besteak beste Marie Darrieussecq, Lucia Etxebarria, Espido Freire edo Paloma Díaz Mas-ek.

Paloma Díaz Mas (Madril, 1954). 28 urte zituela iritsi zen Gasteiza Literatura eskolak emateko EHU, eta hemen lortu du literatur gaitasun handiko egile gisa kontsagratzea. Bere aurreneko pausoak obra harrigarri eta liluragarri batez egin zituen, *Biografías de genios, traidores, sabios y suicidas según antiguos documentos* izenekoak alegia, argitaratzera heldu ez zen eleberri pare bat idatzi zuen, eta 1983an Anagrama argitaletxearen I. Herralde Sarian finalera iritsi zen, *El rapto del Santo Grial* lanarekin. Ondoren ipuin aukera bat eskaini zigun, *Nuestro Milenio* izenekoak, eta honen bidez Narrazio Sari Nazionalen finalista izan zen 1987an; bidai liburu bat izan zen hurrena, *Una ciudad llamada Eugenio* (1992) izenburukoa. Azkenean, 1992an Herralde Saria eskuratu zuen *El sueño de Venecia* eleberriarekin; honetan Madrilgo auzo baten historia kontatzen du, XVII. eta XX. mendeen artekoa, eta harrituta uzten du irakurlea, garai desberdinetako lengoaien eta konbentzio literario-

en polifoniagatik. Lanean zazpi urte eman ostean, *La tierra fértil* (1999) da bere azken literatur eraikuntza –monumentala gainera–, obra koral bat, XII. mendeko Katalunia hartzen duena eszenatoki. Kultura hispaniar-judutarrean aditua, Paloma Díaz Masek saiakera garrantzitsu bat eskaini dio gai honi: *Los sefardíes: Historia, lengua y cultura*.

Lucía Etxebarria (Bermeo, 1966). Lucía Etxebarriaren irudi literarioa nortasun probokatzaile, erronka zale, konbentzioak hausteko prest dagoen baten produktua da, bere emakume gorputzaren gaineko subiranotasun erabatekoa erakusten duen barena. Lucía izaki konplexua da, kontrastesanorra, saillkazina, sorgintzen eta tokiz kanpo uzten zaituen bere obra bezala. Literaturan 1997an agertu zen, *Amor, curiosidad, prozac y dudas* eleberriarekin, eta hurrengo urtean Nadal Saria eskuratu zuen *Beatriz y los cuervos celestes* eleberriarekin; eleberri honetan laurogeita hamarreko gazteria du gai, eta bere belaundikoez behin eta berriz jorratutako alorretik ihes egiten ez badu ere, Luciaren prosak oso egitura eta tonu bereziak eskaintzen ditu. Prentsa nazionalarekin izandako gorabehera etengabeek, autoreak matxistatzat jotzen duen prentsa horrek gaizki tratzen duela baitio, kontraste handia egiten du Frantziak eskaini dioten harrera izugarriarekin. *De todo lo visible y lo invisible* (*Una novela sobre el amor y otras mentiras*) lanak eleberri arloko Udaberri Saria irabazi zuen, Espasa Calperena, 2001ean. Geroxeago olerki liburu bat argitaratu zuen, *Estación de infierno*, hasieran kritikak oso ongi jarria bera, baina plagio salaketari aurre egin beharra eragin ziona.

María Darrieussecq (Wiuertensee, Holanda, 1969). P.O.L. argitaletxe frantsesarentzat eginiko sintesi autobiografikoan kontatzen duenez, Marie Holandan jaio zen, han bere gurasoek gazta lantegi bat zeukaten eta. Bi urte zituen familiaren enpresak porrot egin zuenean, eta Lapurdira etorri ziren, bertakoa baitzuen ama. Baiona da, beraz, bere “adopzioko herria”, eta bere literatur dohainak modu goiztiarrean erakutsi zituenekoa 1982an Ville de Bayonne Narrazio Saria eskuratu zuenean. 1996an *Truismes* (*Marranadas*) agertu zen; eleberri honetan neska bat txerri bihurtzeko eraldaketa kontatzen du, Kafkaren bertsio berrikusi eta gaurkotu bat eginez, eta guztia Nabokoven ironia zorrotzaz hornituz. 27 urte besterik ez zuela, Marie literatur fenomeno bihurtu zen mundu mailan –kritiko batek esan zuen “munstro txiki zoragarria” zela–: Mariarena da azken mende erdian frantseseko letretan izandako lehen eleberririk garrantzitsuena, 300.000 ale saldu baititu Frantzian, eta beste hainbeste espainierara itzulita; guztira 30 hizkuntza baino gehiagotara zabaldu da. Argudio hauek guztiek aukera ematen dute autorea kontsolatzeko, izan ere liburu hau sutan zela idatzi omen zuen: “Ez zait bizi naizen gizar tea atsegin. Guztiak sumintzen nau”. Segurtasun handiz eta baliabidez gainezka, Marie Darrieussecq

Manu Leguineche.

obra sendo-sendoa eratzen ari da, besteak beste *Naissance des fantômes* (*Nacimiento de los fantasmas*, 1998), *Le Mal de mer* (*Respirando bajo el agua*, 1999), *Précisions sur les vagues* (1999), *Bref séjour chez les vivants* (2001) eta *Le Bébé* (2002) tituluiez.

Espido Freire (Bilbo, 1974). Filologia ingelesa ikasi zuen Deustuko Unibertsitatean, eta literatur jardueren animatzaile gisa nabarmendu zen. Bere lehen eleberria *Irlanda* (1998) izan zen, eta kritikak harrera ona egin zion, asko eman dezakeen autore baten lehen lana izanik. *Donde siempre es octubre* (1999) lanarekin arrakasta izan zuen atzera. Bere hirugarren eleberria *Melocotones helados* izan da, eta honen bidez eleberriko Planeta Saria jaso zuen 1999an; horrenbestez, Espido da Jose Manuel Larak sortutako sariaren historia luzean izandako saridun gazteena. Geroago *Primer amor* (2000) atera zuen inprentatik, eta *Diabulus in musica* (2001); obra honetan garbi ikusten da eleberrigileak musikaren munduarekin duen harreman estua, batez ere antzinako musikarekikoa. Poesia liburu batek, *Alondra blanca* (2001) eta bulimiaren aurkako lekukotasun gordin batek, *Cuando comer es un infierno* (2002) izenburua duenak, erakusten digute Espido idazle poliedrikoa dugula.

Kritikariek azpimarratu egin dute Espidoren historiak inudizko tokietan gertatzen direla, eta errealitatea pertsonaietara mugatzen dela, eta hauen sentimendu eta emozioetara. Izan ere psikologikoa, pertsonaien unibertsio animikoa da bilbotar honen obra elikatzen duen substantzia, “malenkoniak eta pesimismoz ere betetako inguru batean, batzuetan errealitateari eta existentziaren zentzuari buruzko hausnarketa baterako, esplizitua baino gehiago inplizitua den hausnarketa baterako aukera ematen badu ere, eleberraren bilbearen anekdota maila hutsetik harantz ere joanez” (Jesus Mª Lasagabaster).

Luisa Etxenike (Donostia, 1957). Zuzenbidean lizentziatua, baina bete-betean literaturan murgildutako emakumea, literatura baita, berak dioenez, “esateko askatasun handia”. Bi kontakizun bilduma argitaratu ditu –*La historia de amor de Margarita Maura* (1986) eta *Ejercicios de duelo* (2001)– eta bost eleberri; hauetan emakumezkoak dira protagonista, pasio, desleialtasun eta hausnarketa inguru batean. Literatura garden eta bizia: “Eleberririk idazten ditut ipuinak idatziko banitu bezala, intentsitateari erne, tentsioari erne”. *Silverio Girón* (1986) eta *Querida Teresa* (1988) lanen ondoren, *Efectos secundarios* lanarekin (1996) halako errekonozimendu maila bat lortu zuen. Azkeneko hau maitasun lesbikoari buruzko historia bat da, hiruko suntsipenez osatua, eta idazkera ezin finago batez josia guztia. Gero Etxenikek leiho bat, aukera bat eman zigun sexu-abusuen eta pedofiliaren gaiari buruzko hausnarketa egin dezagun *El mal más grave*-rekin (1997). Gaur arte eman duen eleberri onenak, *Vino* (2000) izeneko eta arabar Erriko xan kokatu horrek, ardo hartzen du oroimenaren metaforatzat. Bere

hurrengo eleberria, *Los peces negros*, berehala ikustea espero dugu, antzerki lan batekin batera. Luisa Etxenikek euskal prentsan kolaborazioak egiten ditu, literatur tailerrak bizitzen ditu, eta urtero-urtero Donostian antolatzen diren emakumezko idazleen arteko topaketak koordinatzen ditu.

Toti Martínez de Lezea (Gasteiz, 1949). Itzultzailea, gidogilea, aktorea eta euskal historiarekin eta kulturarekin lilitatutako emakumea. 1992an *Euskal Leyendak* argitaratu zuen, eta honetan erakutsi zuen lehenengoz narrazio magikorako eta giroak berreraikitze dohaina. Konfirmazioa bere lehen eleberriarekin iritsi zitzaion: *La calle de la judería* (1998), lerro hauek idazten ari diren unean dagoeneko hamar edizio atera dituena. 1999an *Las torres de Sancho* agertu zen, nafar erresuma zaharrari eskainitako omenaldi partikular gisa, eta 2000ko apirilean hirugarren eleberriak, *La herbolaría* izenekoak, Euskadiko Zilar saria jaso zuen; Durangon girotua, Anboto mendi mitikoaren magalean, *La herbolaría* sorginkeria leporatzen dioten emakumezko petrikilo gazte baten tribulazioak deskribatzen ditu. XIV. eta XV. mendeetako bandokideen gerrak ere tentazio handia ziren Toti Martínez de Lezearen irudimenarentzat, eta halaz 2001ean *Señor de la Guerra* jarri zigun liburu-dendetan, fresko handi bat eskainiz ganboar eta oinaztarraren arteko gorrotoari buruz, Arrasateren erreketari izanik apoteosirako elementua.

Mila Beldarrain (Donostia, 1951). 1994an *Oria, la sultana vascona* agertzean, Almantzorren maitale, al-Hakam II.a hiltzean buru eta azken kalifa kordobarraren ama izandako emakumeari buruzko eleberri bihurtutako biografia baita, irakurketa probetxuzkoz betetako eta estilo kementsua landutako autore bat aurkitu genuen. Petriquillaren pertsonaiaren eta XVIII. mendeko Espainiaren inguruan, bere hurrengo eleberriak osatu zituen: *Petriquilla, Graciosa y el Verdugo negro* (*De San Sebastián a Madrid en diligencia*) (1995) eta *El examen* (*Petriquilla en Madrid*) (1997). Urrezko urteetako giro donostiarrak da *Kursaal, la ruleta misteriosa* (2000) izenburukoaren esparrua.

■ CLOC KINTA

“Surrealistak behar ditugu arte berrikuntza antolatzeko”. Horixe zioen Gipuzkoako prentsan 1978an agertutako iragarki batek. Eta ez zen txantxa bat. Edo, hobeto esatearren, txantxa bat zen, oso serioa ordea. Antigua auzoko hiru ikasle, Donostiako Versailles kulturalen eta beraien ileorderzaren aurkako Iraultza piztu nahi zutelarik, gero Cloc taldearen hozi deitu haren arduradunak ziren; esperientzia literario eta kultural bitxia izan zen Trantsizioaren urteetan Gipuzkoan, eta adarrak izan zituen Nafarroan eta Madrilan. Abentura hausle hartan bat egiten dute oraingo literatur kritikak estimatuen dituen eleberrigileetako biren gazte garaiko biografiek, Fernando Aranburu eta Alvaro Bermejo baitziren.

Fernando Savater.

Fernando Aranburu (Donostia, 1959). Bere lehen sormen aldia poesiak zurgatu zuen: *El librillo* (1981), *Ave sombra* (1981). Baina 93an jada, Euskal Herriko Unibertsitatean, *Bruma y conciencia* izenburupean bere literatur obraren antologia bat argitaratu zuen, 1977 eta 1990 bitartean eginkoarena. Honetan prosa bilduma bat ere bazen: *El artista y su cadaver* (2002an bereizirik berrargitaratu zuten). Alemanian zelarik espainierazko irakasle gisa lauogeiko urteen hasieratik, Aranburuk, bosturteko batean zehar, bere lehen eleberria eraiki zuen, eta bat-batean hispaniar letren idazleen artean etorkizun oparoenetakoa duen autore bat ikusi genuen: *Fuegos con limón* zen lan hau (1996), eta Ramón Gómez de la Serna saria eraman zuen. Galduetako denboraren bere bilaketa partikular horretan, Aranburuk bere oroimen pertsonaleko materialak hartu eta zimendu horien gainean fabulaziorako dohain aparatik zabaltzen ditu. *Fuegos con limón*-en Cloc La Placa bihurtzen da, iraganaren berasmate batez hain zuzen, eta umore ironiko, zorrotz eta ankerrez blaitutako eleberri bat eratzen du goitiki behera.

1999an *No ser no duele* ipuin bilduma argitaratu zuen eta, hurrengo urtean bere bigarren eleberriak, *Los ojos vacíos* (2000) izenburua duenak, Euskadi Saria eman zion. Eleberri heldua da, espainiar pikareskaren tradizioan sartua; honi buruz Santos Sanz Villanueva kritikiko ospetsuak honakoak idatzi du: “*Los ojos vacíos* fabularen itsaso liluragarrian sartzen zaituen eleberri mota horretakoa da, eta azalerara itzultzen zaituenean bizitzari esangura berri eta sakonagoa ematen dion esperientzia batez aberasturik ateratzen zara. Anekdotaren plazeragatik, bere mezuraren intentsitateagatik eta bere eraiketaren egokitasunagatik, hau oso liburu garrantzitsua da, irakurtzea merzezi duen horietakoa”.

Alvaro Bermejo (Donostia, 1959). Alvaro Bermejoren sortze ibilbidea eta aspaldiko lagun Fernando Aranbururena zeharo bestelakoak dira; izan ere, literaturaz dituzten kontzepzioak ere erabat desberdinak dira. Oso gaztetatik, Bermejo obra eta sariak ari da metatzen, eta dagoeneko ez Euskal Herriko, baizik eta estatu osoko idazlerik sarituenetako bat dela esan dezakegu: Irun Hiria Eleberri Saria, Donostia Hiria Ipuin Saria, Eusko Jaurlaritzaren Pio Baroja Eleberri Saria lau aldiz, Euskadi Saria, Francisco Avelleda Antzerki Saria, Ciudad de Salamanca Eleberri Saria, Felipe Trigo Eleberri Saria eta, 2001ean, Sevillako Ateneo Saria, *La piedra imán* lanagatik.

43 urte dituela, Alvaro Bermejok narrazio liburu bat du (*La torre de Casandra*) eta zortzi eleberri, kazetari lan neurrigabeaz gain inondik ere. Sugestio botere handikoak izanik, bere eleberri konplexu eta ederrak, trinkotasun etiko handikoak, ia-ia beti ongi deskribatu eta definitutako testuinguru historiko batean mugitzen dira (historialari prestakuntza antzematen zaio), non irakurritakoaren denborak irakurlearen denboraren metafora edo isla gisa funtzionatzen duen argi samar.

Aurkezpen labur honetan ezin dugu azaltzeke laga Bermejoren hizkuntzaren kalitatea, urte asko baitaramatza bere lanabesa hobetzeko eguneroko ahaleginean, behar duen adierazpen-indar eta oroitza-pen-gaitasun guztia lortzearen. Estilo konpromisoa oso handia da, hain handia ezen Balzacen aitortpen bat bere egin baitzekate: “Nire bizitzaren historia nire eleberriaren historia da”.

La piedra imán lanarekin, narrazio honetan XIX. mendeko Kubako familia saga baten gainbehera kontatzen du, Alvaro Bermejo heldutasunerira iritsi da. Sevillako Ateneo saria jaso duen eleberria proiektatzen den esparrua ere historikoa da, nahiz ez den “eleberri historiko konbentzional bat, nire obran magiak funtsezko eginkizuna du eta. Bizitza magia da, eta nire obran horixe adierazten ahalegintzen naiz”, adierazi du donostiarrak.

■ AZKENAK

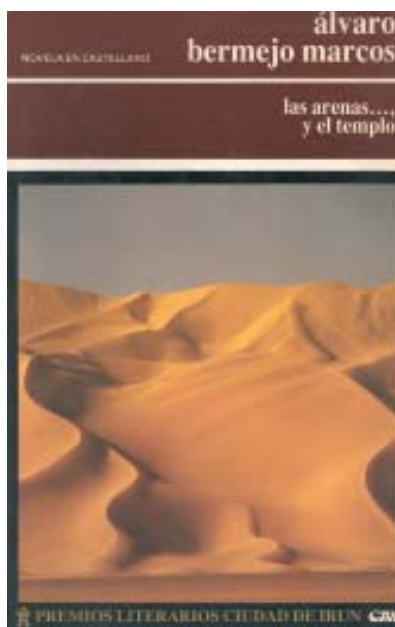
Nahiz laurogeita hamarrekoko urteetara arte ez ziren literatur osagarrietan agertu, beren bizitzaren laugarren hamarkada orriak betetzen eta, sarritan, gazte-gaztetatik literatur sariak pilatzen ari diren pertsonak dira. Ikus-entzunezko zibilizazioaren kume, hauen lerroak ikusten diren bezala irakurtzen dira, eta irudiaren mitoei buruzko erreferentziak gainezka dauka.

Fernando Marías (Bilbo, 1958). Batxilergoa amaitzean zinea ikastera joan zen Madrilgo Informazio Zientzien Fakultatera, eta han bizi da. Gidoigile gisa hainbat telebista-sail ditu, eta bideo profesionalak eta publizitate-zinea ere bai. Barbastro Eleberri Saria irabazi zuen 1991n *La luz prodigiosa*-rekin, hurrena *Esta noche moriré* izan zen, eta eleberrigile gisa Nadal Sariaren kontsakaratu zen, 2001ean, *El niño de los coroneles* lanaz. Zinea eta honen inguruko guztia sumatzen dugu Fernando Maríasen literatur orrialdeetan zehar, eta lan askoren narrazio-elikagaia dira, esaterako *El vengador del Rif* edo *Los fabulosos hombres película* lanena. *Páginas ocultas de la historia* telebista-sailaren historia sortarazi zuten historiak ere argitaratu dira.

Pedro Ugarte (Bilbo, 1963). Ugarten kasua sormen handiko gizon baten kasua da, bizitzak, bere gorabehera kapritxoetara zehar, ez zegokion tokian kokatu zuen batena. Patu horren aurka jo nahirik jaio ziren bere lehen obrak: *Incendios y amenazas* (1989) eta *El falso fugitivo* (1991) poema-sortak; eta *Los traficantes de palabras* (1990), *Noticias de tierras improbables* (1992) eta, bereziki, *Manual para extranjeros* (1993, 2001ean berrargitaratua) lanetan bildutako ipuin zoragarriak. Bere lehen eleberriak, *Los cuerpos de las nadadoras* izenekoak, Herralde Sariaren finaleira eramanean zuten, eta Euskadiko Literatura Saria eman zion. Harrezkero, Pedro Ugarte erreferentzia ukazina da euskal letretan. *Historia de Bilbao* ere argitaratu du, eta hainbat hedabidetan ohiko zutabegile da.

Alvaro Bermejo.

Antonio Altarriba (Zaragoza, 1952). Antonio Altarriba zaragozarrak Frantses Literaturako katedra bat du Gasteizko EHUUn. Ignacio Aldecoa ipuin saria irabazi eta gero, Arabako argitaletxe txiki batean bere lehen eleberria argitaratu zuen: *El filo de la luna* (1994). Baina jendearen artean ezagun egin zuen obra *Cuerpos entretajidos* izan zen, munduko kulturaretako sensueltasun, erotismo eta sexuari buruzko kontakizun sorta luze-luze bat; honek La sonrisa vertical sariaren VIII. edizioa eman zion 1996an. Obra bietan, eta baita *Contratiempos* hurrengoan ere, Altarribak ikusteko sen boteretsua erakusten digu, hizkuntz sorkuntzan, argazkian, bideoan eta komikian berdin ageri den sentsibiltate plastiko bati dagokiona bera.

Juan Manuel de Prada (Barakaldo, 1970). “Euskal idazle” kategorian Euskal Herriarekiko harremana Barakaldon jaio

izana beste ezer izan ez duen bati jartzea beharbada gehiegizkoa den arren (hautzaroa eta nerabezaroa Zamoran eman zituen), baimena eman diogu geure buruari pixka bat exherantz biltzeko ingurukoa, autore berrien zerrenda honen amaieran jasotzearen, “eleberri gaztearen booma” delakoaren buru gisa hain zuzen. Juan Manuelen lehen liburuak, *Coños* (1995) izenekoak (honen titulua Gómez de la Sernaen *Senos* gogorazten digu izugarri), jendea harri eta zur utzi zuen, eta baita kritika zorrotzena ere, irudimen ausarta erabiltzeagatik eta lengoiaia modu zoragarrian baliatzeagatik, eragin probokatzailera izateaz gain inondik ere. Sortutako itxaropen guztiak ongi asko gauzatu ziren *El silencio del patinador* kontakizun liburu agertu zenean (1995) –amets anker eta zentzugabeen galeria bihurria da–, bere belaunaldiko idazleen zerrendan buruan jarri baitzuen.

Arturo Pérez-Revertek 1996an esan zuen “beharbada azken hogeituroteko espainiar eleberririk onena” *Las máscaras del héroe* dela, XX. mendearen hasierako Madrilgo bizitzari buruzko esperpentoa berau, bohemia, anarkismo, bazterketa eta bortizkeriaren bidez itxuratua. Eleberri honek, egileak berak zioenez, “ez du egia aurkitu nahi, egia birsortu baizik”.

La tempestad lanarekin, 1997ko Planeta Saria irabazteaz gain, nazioarte mailan kontsakaratu zen. The New Yorker aldizkari ospetsuak Europako 35 urtez azpiko sei idazle garrantzitsuenen artean kokatu zuen. Bere azken liburuak, *Las esquinas del aire*. *En busca de Ana María Martínez Sagi*, testu hutsaren plazerean murgilarazten gaituen beste literatur parrastada bat da.

■ LETRETAKO JENDEA

● ARABA

Jose Luis Pasarín (1940). Leopoldo María Paneroren adiskide eta laguntzailea, Pasarín olerkari sendoa da, liburutegietan 1983an sartu zena *Versos para un pueblo* lanarekin. Bere obra garrantzitsuenak, gaur artean, *De la luz enajenada*. *Haikus* izenekoak da, 1993koa.

Iñaki Ortubai (1961). El Correoaren orrialdeetan Ortubai kronista ezohiko gisa agertu zen, bere luma zorrotz-zorrotzaz beti (testu hauek gero *Cronicón y monsergas de una ciudad sin cuento* lanean bildu zituzten). 1991n Pio Baroja Saria irabazi zuen, bere *Enredos pelirrojos* eleberriarekin.

Amado Gómez Ugarte (1956). Gasteiz Hiria eta Donostia Hiria narrazio sariak irabazita ditu. Informatikako lizentziatu hau ipuin idazle dotorea da (bat baino gehiago euskaratuta dago dagoeneko). Duela gutxi aterata da bere azken obra: *El vuelo de la mariposa* (2002).

● BIZKAIA

Javier Bengoetxea (1919). Adonais Poesia Saria 1955ean, *Hombre en forma de elegía* lanarekin. Izugarriko domeinua duen autorea, bai adierazpen baliabideen

gainean bai konposizio tekniken gainean. Bere piezetako batzuek gure gizartearen alderdi batean bizi den intolerantzia salatzen dute.

Antonio Mentxaka (1921). Cuadernos para el Diálogo-ren fundatzailea –hau argitaletxe enblematikoa izan zen Trantsizio aurreko urteetan–, eta El Sitio elkarte bilbotarraren presidentea. Mentxakak hainbat eleberritu idatzita (*El camino de Roma*, *Bandera negra*), eta baita ipuinak eta memoria liburu bat ere: *Las horas decisivas* (1992).

Jose Luis Merino (1931). Arte kritikoa, bibliofilo amorratua eta oso-oso prosa berezi baten jabea, baita lanen izenburuetan bertan erabiltzeko ere: *¿Alguna vez hablaban los caballos?*, *Le doy galletas para saber dónde le cae la boca*.

Mario Angel Marrodán (1932). Olerkaria, arte kritikoa eta saiakeragilea, bibliografia trinkoa eman duena. Dagoeneko hainbat sari eskuratu ditu bere olerki sorten bidez, eta hauetako batzuk beste hizkuntza batzuetara itzulita daude. Bere belaunaldiko poesiaren antologia nagusietan dago.

Amezaga, Elias. Grafomano sailkatu ezinekoa, euskal kulturaren entziklopedista, autoreen zerbitzuko autore (eskuzabaltasun izugarriko pertsona alegia), ez dago ukitu ez duen generorik. Bere biografiak harritu egiten gaitu hainbat daturen bidez, esaterako honakoak: 1960ko Madrilgo kultur basamortuan, Bertolt Brechten lan baten adaptazio bat estreinatu zuen, aitzindari izanik hau espainiar antzerkian.

Juan Ramon Gómez Nazabal (1938). Artista kementsu eta gogoetan murgildutako gizakia. Nazabalek sariez kontatzen ditu bere fikzioak: *El estanque moruno* (Guria Saria), *Niña Olvido* (Gipuzkoa Saria), *Equipaje de arena* (Puente Colgante Saria), *El señuelo* (Irun Hiria Saria).

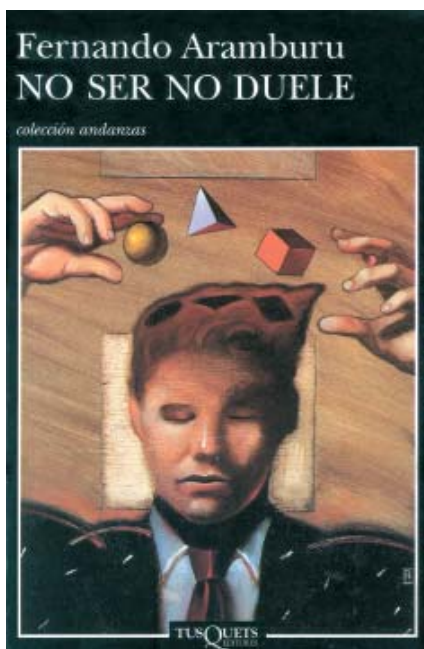
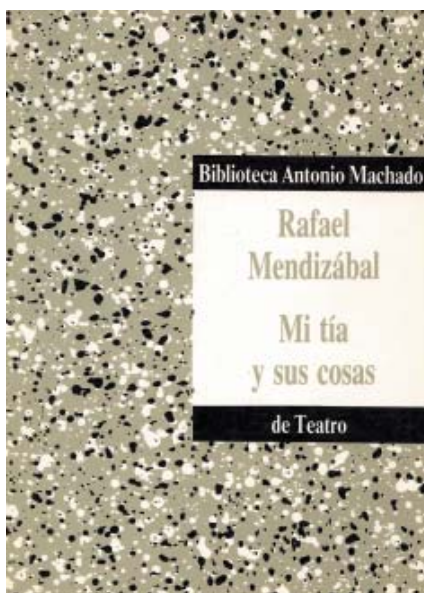
Mauro Zorrilla (1945). 1985ean finalista izan zen Herralde Eleberritu Sarian *El regreso de Simón* lanarekin, eta 1988an Eusko Jaurlaritzaren Pio Baroja sarian aipamen bat lortu zuen, *Lumpen SA* lanarekin. Zorrillaren literatur lanak antzerkia, zinea, poesia eta kazetaritza jorratu ditu.

David Barbero. Kazetaritzan arduratzen den handiko karguak izan ditu, antzerkirako obrak idazten zituen bitartean; hauek, dena de, bide luzeagoa egin dute literatur epai-tergiatan eszenatokiaren baina. *Un hombre muy enamorado*, *Gambito de dama* eta *La vida imposible de Marilyn* bere lanak dira.

Eduardo Apodaka (1952). Ohiko olerkaria euskal literatur aldizkarietan. 1991n bere *opera omnia* jaso zuten EHUK argitaratutako ele biko edizio bikainean: *Introducción a la tierra / Lurverako atari gisa*.

● GIPUZKOA

Miguel de Amilibia (1901-1982). Diasporako idazlea, kazetari eta literatur lan handi eta bizia egin, olerkia, saiakera historikoa eta ekonomikoa eta biografia ukituz, berrehun liburu ingururen itzulpenekin batera.

Cecilia G. Guilarte (1915-1989). Oso modu goiztiarrean tolosar hau gerra aurreko gipuzkoar prentsan trebatu zen. Gerra ondoren Mexikora erbesteratu zen, eta hantxe izan zen 1964 arte. Bere literatur lanaren lekukotasuna utzi zigun hainbat eleberritu, narrazio liburu eta antzerkirako piezatan.

Jose Mª Gonzalez Castrillo, *Chumy Chimez* (1927). La Codornizen egindako umorista. Umorizko obrak idatzi ditu (*Una biografía*, *El libro de cabecena*) eta baita zine eta telebistarako gidoiak ere. *Yo fui feliz en la guerra* eleberritan parodia ukituz marrazten du bere haurtzaro donostiarra.

Ángel García Ronda (1939). Bortzkeria politikoiari buruzko hausnarketak bilatzen du abokatu donostiar honen literatur ahalegina, bi eleberritu baititu: *La levadura* (1979), eta *Garibaldi está cansado* (1987).

Jose Acosta Montoro (1930). Kazetari eta literatur kritikoa, antzerki eta eleberritu autore, kazetaritzaren teoriarria eta hirurogei eta hirurogeita hamarreko gipuzkoar bizitza kulturalaren animatzaile handia.

Jose Mª Agirre Alcalde (1932-1979). Autore abangoardista, oso musika eta gastronomi kronika pertsonalak argitaratzen zituen gipuzkoar prentsan. Bere hil osteko obra, *Malabata Gless*, Marokoko kartzeletan igarotako esperientzia beldurgarri batean oinarritutako eleberritu bat da. Bere buruaz beste egin zuen, bizitzan eta leretan porrot egin zuelako uste sendoa hartuta.

Rafael Agirre Franco (1937), urte askoan zehar Donostiako CAT-en arduraduna eta euskal kirolaren eta tradizio ludikoen arloko aditua. Erregulariki argitaratzen ditu bidai liburuak, ipuinak eta eleberrituak, hauetako azkena politika fikziozko bat, *Alkatesa* izenburua duena.

Rafael Castellano (1943). Euskal letren heterodoxoa, La Codornizen (*Tiemblo después de haber reído*), euskal prentsan eta zinean kolaboratzailea. Gai politikoak eta kulturalak ozar tasunez eta ironiaz jorratzen ditu eleberritan (*La viuda*, *Los anafroditas*) eta saiakeretan (*Erotismo vasco*, *Vascos heréticos...*).

Francisco Javier Gil Díez-Conde (1953). Antzerki autore, hainbat sari eta estreinatutako zazpi obra dituena. Bere piezak jai ukitukoak dira, Valle Inclán gogoratzen dute, eta umore beltzez hornituta daude.

● IPARRALDE

Eduardo Manet. Antzerkiko autore eta eleberrigile bikaina, Kuban jaioa baina frantziar nazionaltasuna eskuratua. Euskal Herria da bere inspirazio iturria, argi ikusi ahal izan dugun moduan bere azken bi liburuotan: *D'amour et d'exil* (1999) eta *La sagesse du singe* (2001).

François Aillet. Euskal olerkaria, Europako iparraldean bizi dena. Euskaraz eta frantsesez idazten du. Honen berri zehatza izateko, irakur ezazue *Kaiku haiku* (1999).

Marie-Josée Basurco. Belaunaldi berriko narratzailea. Bi narrazio lan aipagarri ditu: *L'Exilée* eta *Retour d'exil*.

Florence Delay. Baionarra, Académie Françaisearen kide. *Etxemendi* lanarekin (1990), euskal testuinguru uko obra berau, François Mauriac saria eskuratu zuen.

Jacques Dufilho. Medikua eta arrakasta handiko idazlea. *Docteur, un cheval vous attend* lanak Baigorri XX. mendeko azken laurdenean zehar izan dituen aldaketak kontatzen ditu, eta *Haym-k* euskal emigrante baten Amerikako bizipenak deskribatzen ditu.

Michel Oronos. Euskaltzale sonatua eta euskal idazlea, 1994an bere kontura argitaratu zituen Baigorriren eta Euskal Herriaren iragan eta orainari buruzko bi liburu, *La Noce basque* izenburuaz. Lan hauek, gaur egun, ezinbesteko erreferentzia dira.

Egileeen errepasso historiko laburra

Acuarela de Miguel Javier Urmeneta.

Ba al da berezko nafar literaturarik, edo egokiagoa litzateke literaturak Nafarroan izan duen garapen eta historiari hitz egitea? Bada nahikoa argi dagoela dirudien gauza bat, eta zera da, hots, Erreinu Zaharraren historiak, une historiko zehatzak, ohiturek eta bertako jendearen izaerak, mota guztietako literaturatan muineraino sartzen den mundu ikuskera ematen dutela.

*Luis Mª Azpilikueta eta
Jose Mª Domench*

■ SARRERA

Hitz egin al daiteke nafar literaturaz? Ba al da berezko nafar literaturarik, edo egokiagoa litzateke literaturak Nafarroan izan duen garapen eta historiari hitz egitea?

Hau ez da garrantzia handiegirik duen kontua, izan ere, guztia nafar literatura kontzeptuari dagokion abiapuntuaren eta definizioaren araberakoa baita.

Hala eta guztiz ere, bada nahikoa argi dagoela dirudien gauza bat, eta zera da, hots, Erreinu Zaharraren historiak, une historiko zehatzak, ohiturek eta bertako jendearen izaerak, mota guztietako literaturatan muineraino sartzen den mundu ikuskera ematen dutela.

Ondoko lerroetan, Nafarroako literatura horren, edota nafar idazle, olerkari, saiakeragile edo antzerkigileen sailkapen eta azterketa egiten saiatuko gara.

● LITERATURAREN HASIERA NAFARROAN

San Eulogiok, IX. mendearen erdi aldera nafar zenobio hainbatetan zehar egin zuen bidaiari, beste hainbat gauzaren artean nafar monasterioetako ikas giroa eta bertako liburutegiak goraiatzeko ditu. Azken hauetatik zenbait kodize interesgarri kopiatu zituen. Haiak latinez idatzirik zeuden noski; hizkuntza honetan hasten da Nafarroako literatur historia, eta bizirik iraungo du gainera nafar erromantzea azaldu aurretiko mendeetan.

Erromantzez idatzirik lehen neurtitzei dagokienez, hiru idazleren lanak aipatu

behar dira: tuterar olerkari judutarra zen **Yehudá ha Leví**-rena zen jartxa bat, alde batetik; idazle honek bere lanak hebraieraz eta arabieraz idatzi zituen. Beste idazlea, "Tuterako itsua" ezizenaz ezagutzen zuten, eta honek moaxaja edota arabiar olerki batzuen azken neurtitzak idatzi zituen. Bi idazleok XI eta XII mendeen artean bizi izan ziren, **Abraham ibn Ezra**, Tuterako beste judutar hau bezala. Azken

honek olerkiak eta astronomia, matematikak eta filosofiari buruzko lanak egin zituen.

Zertxobait beranduago, bete betean XII. mendean bizi izan zen **Tuterako Benjamin** izenekoak, aski ezaguna zen Bidaien Liburua edo *Séfer-Masdot* idatzi zuen. Azken bi idazle hauek hebraieraz idatzi zituen, eta Tuterako arabiar zein judutar komunitateen indarraren erakusgarri dira.

Adibide txiki hauen gainera, erromantzez idatzirik lehen testuak, normala den bezala, garai hartako gertaera aipagarriak kontatzen dituzten Orreagako Kantuaren moduko testu epikoak dira. Kantu hau nafar erromantzez dago idatzirik, eta gure eskutaraino XIV. mende hasieran transkribatutako 100 neurtitz iritsi dira.

Ez dago ahazterik garai hartan Nafarroak joerarik handiena Bortuz Bestaldeko lurretaranzkoa zuela, eta boterea zuten etxeak lehenik Champagne-koa eta ondoren Evreux-koa zirela. Horiek horrela, ez da harritzekoa Nafarroak Frantzia indarrean zeuden korrante literarioekin bat egin izana. Lehen garai horretakoak dira *Cansó de la Cruzada*-ko testuak; hauetan, **Tuterako Guilhem** edo **Guillermok**, 1210 aldera eta proventzeraz, albigensiarren kontrako gurutzadetan gertaturiko hainbat pasadizo kontatzen ditu.

Errege bezala baino trobadore bezala ezagunagoa izan zen **Champañako Teobaldo IV.a** kondea, 1234 eta 1253 urteen artean Nafarroako erregea izan zena. Dantek, gizon handien artean hautatu eta *buon re tebaldo* izena jarri zion. Oil hizkuntzaz idatzirik hainbat kanturen egilea izan zen; hauetako batzuk bere erregetza garaian idatzi zituen, bertan azaltzen diren zenbait aipamen historikotatik ondoriozta daitekeen bezala.

Principe de Viana.

Zertxobait beranduago, baina XIII. mendean oraindik, Tolosa edo Toulouseko Guilhem Anelier-ek, *La guerra civil en Pamplona* idatzi zuen. Proventzal edo okzitanieraz idatzitako olerki luzea da, nahiz eta nafar erromantzearen eragina baduen. Olerki honetan, Santxo VII.a Indartsuaren, Teobaldoren zein Enrique I.aren erregetzak errepasatzen ditu. Bereziki, zernahi gisaz, Navarrieriako gerra eta 1276ko beronen suntsiketa deskribatzen ditu.

XIV. mendean **Guillem de Machaut** azaltzen da; aski ezaguna zen musikari eta olerkari hau Evreux-ko Carlos II.aren zerbitzura lanean hasi aurretik ere. Azken honentzat *Jugement du Roi de Navarre* idatzi zuen 1349an, eta *Confor d'ami* 1356an, Juan el Bueno Frantziako erregeak Carlos preso hartu zuenean.

Berez literatur erreferentzia ez izan arren, garrantzi handikoa da Nafarroan Foru Nagusian nafar erromantzez XIII. mendearen erdialdera jasorik dagoen lege pribatiboen bilduma. Era berean, genero historikoak gailurra Erdi Aroaren amaiera aldera joko du, **Carlos, Vianako Printzeak** 1454. urte aldera idatzirikoa Nafarroako Erregeen Kronikarekin.

● INPRENTAREN AGERPENA. ERRENAZIMENTUA

Aro berriaren, Errenazimentuaren hasiera ikurra izango den inprentaren agerpenak, bat egingo du Nafarroa bere independentzia galtzera eramango duten gerrate banderizoen une historiko harekin. Nolanahi ere, horrek ez zuen eragotzi, azken Albret-tarren bultzada medio, 1490. urte aldera Iruñera **Amaldo Guillén de Brocar** inprimatzailea bizitzera joatea.

Beranduago, XVI. mendean, gaztelar zein frantziar eremuetan zatikaturik zegoen Nafarroan, hainbat inprimatzaileen moldiztegiak sortu ziren Iruñean bertan, bai eta Lizarra eta Tuteran ere. Bien bitartean, frantziar Nafarroan **Margarita de Navarra** erreginaren moduko pisu handiko pertsonak sortzen ziren; aipagarria da azken honek idatzitako *Heptameron* (1546). Aipamen berezia merezi du era berean **Bernat Decheparek**, hauxe baita euskaraz idatzirikoa lehen olerki liburuaren egilea, *Linguae Vasconum Primitiae* (1545) izenburua duenarena, hain juxtu ere.

XVI. mendean zehar, baina Pirinioen alde honetan, nabarmentzeko modukoa da **Jerónimo de Arbolanche** tuterar olerkari epikoa; berak idatzia da *Las Abidas* (1566), giro bukoliko erabatekoan giroturik dagoen maitasun olerki luze eta eruditua.

Oso bestelakoak dira Fray **Diego de Estella-ren** lanak, berau Urrezko Mendeko autore mistiko-asetetiko garrantzitsuetako bat bezala dago onartua; hainbat lan idatzi ditu gaztelaraz eta latinez. Kasikanteko **Pedro Malón de Chaidek** era berean *Las Conversiones de la Magdalena* idatzi zuen 1586an. Lan honen bidez, litera-

Retrato de Juana de Albret.
Archivo de la Diputación de Navarra.
1er. libro en euskam.

Bartolomé de Carranza. Grabado de 1791.

Martín de Azpilicueta.
Grabado de la Imprenta Real de Madrid. 1781.

tura mistikoaren alorrean gailurra jotzea lortuko du.

● IDAZLE BARROKOAK

Gauzak behar bezala esanda, barrokoaz hitz egitean arte plastikoek soilik ari baldin bagaitezke ere –arkitektura, eskultura eta pinturaz–, eta gehienera jota musikaz, kontrarreformako izpirituak sarturiko arteaz ari garela, estilo hau nagusi zen garai bereko (XVII. mendea, eta XVIII.eko zati bat) adierazpen kultural orori erreferentzia egiteko balio duela esan daiteke.

Kontu bitxia da garai hartan Nafarroan inprenta zein hedaturik dagoen ikusita, zenbat tailer ibiltari dauden kontuan hartuta eta hainbat monasterio zein komentutan dauden inprenta ugariak egonda idazlan kopuru handia argitaratzeko modua dagoela ikusi, eta ezagunak diren nafar idazleen zerrenda zein laburra den egiaztatzea.

Jose Sarabia Larriva, militar eta idazleak, lan liriko bakarra idatzi zuen, *Canción Real a una mudanza*, sail horretako lanik onenetarikoetako bezala har daitekeena hain juxtu ere; 1628an argitaratu zen lehen aldiz. Olerkirako gaitasun handia erakutsi zuen beste idazlea Tafallako **Miguel de Dicastillo** kartusiarra izan zen; beronek, **Miguel de Mencos** goitzenarekin 1637an *Aula de Dios, cartuja real de Zamagoza* idatzi zuen.

Eta sail honi amaiera emateko, bereziki aipatzeko modukoa da euskaraz idatzirikoa goi mailako beste lan bat, hots, Urdazubiko **Pedro de Axularrek** idatzitako *Gero*. Lan hau 1643an argitaratu zen.

● ERROMANTIZISMOA ETA "ASOCIACIÓN EUSKARA"

XVIII.a, funts handirik gabeko mendea izan zen nafar letrentzat, eta apenas sortu zen gutxieneko sonadun idazlerik. Gutxi horietako bat **Cristóbal María Cortés y Vitas** (1740-1804) izan zen; bera har dezakegu lehen nafar antzerkigiletzat. Saria ere jaso zuen Madrilen **Atahualpa** (1784) izeneko bere tragediagatik. Nagusiki genero historikoa landu zuela esan daiteke, eta horrez gainera, bere garaian itzal handiko olerkaria izatea lortu zuen.

Bere ideia ilustratuengatik batetik, eta gainean dagoen erromantizismoa eratuz joango delako bestetik, oso pertsonaia interesgarria izango dena **Manuel Pedro Sánchez Salvador y Berrio**, (1764-1813) olerkaria da. Berau hainbat olerki bukolikoren, zein *Noche Fúnebre* entzutetsuaren egilea da. Azken honetan, 1787an Zangozta erabat suntsituta utzi zuten uholdeen kontakizun zuhurra egiten du.

XVIII. mendearen amaierak Konbentzioaren (1793-1795) kontrako gerratearekin, eta XIX.aren hasierak Independentziaren gerratearekin, Foruen etengabeko ahultzea ondorioztatu zuten, eta joera honek bere horretan segi zuen Isabel II.aren

gobernu liberalean zehar. Horrek guztiak indar absolutisten indartzea ekarri zuen, eta hauek, erlijioa eta forua ikur gisara hartuz, armetara jo zuten lehen gerrate karlistan (1833-1840). Honen guztiaren emaitza, Nafarroak erreinu izaera galtzea, eta Nafarroa zein Baskongadetako eskubide foralak murriztea izan zen. Beranduago beste bi altxamendu karlista ere izan ziren, 1846an eta 1872an.

Egoera gogor honek, Eusko-Nafar hizkuntza, literatura eta historia gorde eta hedatzea helbun zuen mugimendu kultural zabala sortzea eragin zuen. Literaturaren alorrean erromantizismoan koka daitekeen mugimendu hau "Asociación Éuskara"-ren bidez bideratu zen; elkarte honetako kide izan, edota beronen inguruan ibili ziren makina bat nafar idazle.

Horien artean ezagunena **Francisco Navarro Villoslada** (1818-1895) olerkari, kazetari, antzerkigile, eta batez ere, eleberrigile erromantikoa izan zen. Berak idatzitakoak dira *Doña Blanca de Navarra* (1845) eta *Amaya o los Vascos en el siglo VIII* (1877) eleberririk historikoak.

Bere nortasun ikaragarria hainbat arlotan hedatu zuen beste idazleak –politikan, kazetaritzan, historian, hizkuntzalaritzan, antropologian eta literaturan, **Arturo Campiñón Jaimebón** (1854-1937) izan zen. Bere ibilbide pertsonala errepublikazaletasun federaletik, federal kutsuko abertzaletasun epelerainokoa izan zen; azken epe honetan, bere ideiak "Jainkoa, Foruak eta Euskalerria" terminoekin laburbildu daitezke. Euskaraz eta gazteleraz idatzi zuen; azken hizkuntza honetan idatzitakoetatik aipatzeko modukoak dira bere hir u eleberririk, hala nola, *D. García Almonabid. Crónica del siglo XIII* (1889), *Blancos y Negros* (1898) eta *La bella Easo* (1909).

Juan Iturralde y Suit (1840-1909) izan zen Campionen ideia berak zabaltzen lan ugari egin zuen beste gizon bat. Hainbat arlotan nabarmendu zen, baina batez ere kazetaritzan, ipuin, elezahar zein tradizio bilketan, eta arte historialaritzan.

Aurrekoak bezain ezaguna izan ez arren, **Hermilio Olóriz Azparren** (1854-1919) jauna, garaiko kultur gintzako pertsonarik nagusienetakoa izan zen; artikulugile zorrotza, historialaria, eta antzerkigile zein olerkari erromantikoa. Bere idazlanik ezagunenak, dibulgaziozko *La Cartilla Foral* (1894) eta *Breves nociones geográficas de Navarra para instrucción de los niños* (1902) izan ziren. Horrez gainera, haibat oleki eta ikerketa historikoko hainbat lan ere argitaratu zituen, hala nola, *Navarra en la guerra de la Independencia. Biografía del guerrillero Don Francisco Espoz y noticia de la abolición y restablecimiento del Régimen Foral* (1910).

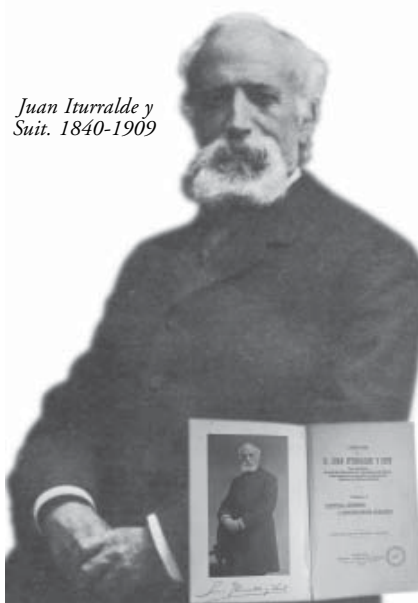
Berezitan berezia da **José Yanguas y Miranda** (1782-1863) jaunaren kasua; goitik behera liberal konstituzio zalea izan arren, erro abertzalea izan zen, eta Foruen defendatzaile sutsua gainera. Ohitura-ele-

Cuadro de Fray Diego de Estella. Ayuntamiento de Estella (Navarra).

Yanguas Miranda (1782-1863). Literatura romántica vasca. Cuadro de autor desconocida.

Juan Iturralde y Suit. 1840-1909

berri eta artikulu ugari idatzi zituen, baina batez ere legelari eta historialari bezala nabarmendu zen. Berak idatzitakoak dira *Diccionario de los fueros y leyes de Navarra* (1828), *Diccionario de antigüedades* (1840) eta beronen *Adiciones* (1843).

Isabeldarra izan zen beste idazle bat **Joaquín Ignacio Mencos y Manso de Zúñiga** (1799-1882) dugu. Bere garaian ospea lortu zuen olerkari erromantiko honek, hainbat lan interesgarri utzi zizkigun, hala nola, *El cervo de Zamora* (1831) (idazlan honek Hizkuntza Akademiaren saria jaso zuen), eta *El Príncipe de Viana* (1835) izenburupean argitaratutako erromantze bilduma.

● IRAGAN HURBILA

"Asociación Éuskara"-k eragindako lehen belaunaldiaren ondoren, **Eladio Esparza Aguinaga** (1888-1961) da nafar literaturaren baitan azaltzen den XX. mendeko lehen idazlea. Kazetaria eta eleberrigilea izan zen nagusiki, nahiz eta antzezlan zein saiakera batzuk ere idatzi zituen. Bere lehen lana *Junto a las nieblas* (1911) izenekoa izan zen, baina ezagunena *Nere* (1928). Altxamenduaren ondoren (gogoratu beharra dago gertaera honen alde egin zuela Diario de Navarra egunkariko bere erredaktore-buru postuaz baliaturik), *Blanca de Navarra* (1942) idatzi zuen, hain juxtu beranduago lan biografiko bilakatu zuena.

Félix Urabayen Guindo (1883-1943) errepublikazalea Toledon egin zen eleberrigile. Bertan Magisteritza Eskola Normaleko katedradun izan zen 1911tik 1936ra bitartean. Hiri honi beroni eskaini zizkion bere eleberrietatik hiru: *Toledo: Piedad* (1920), *Toledo la despojada* (1924) eta *Don Amor volvió a Toledo* (1936). Bere beste kuttuna Nafarroa zen; herrialde honi beste trilogia hau eskaini zion: *El barrio maldito* (1925), *Centauros del Pirineo* (1928) eta *Bajo los robles navarros*. Azken hau hil baino zertxobait lehenago idatzi zuen, baina ez zen argitaratu 1965ra arte.

Bere baitan saiakera eta foiletoia ere hartzen dituen Urabayen-en lana prosa fin eta atseginekora dela esan daiteke; paisajista bikain eta liriko sakona dela erakusten digu.

Urabayen alde batera utzita, XX. mendearen 60. hamarkadara artean nafar literaturaren alorrean nagusi izan ziren gainerako idazleek, gutxi gehiago frankismoak indarrean jarritako erregimenarekin bat egin zuten; horrek ez du esan nahi beren literatur merituak eta nafar letrei egindako ekarpenak onartu behar ez direnik, inolaz ere.

Manuel Iribarren Paternáin (1902-1973) izan zen horietako bat; bere garaian aski ezaguna izan zen olerkari eta antzerkigile gisara, nahiz eta zenbait eleberririk, saiakera zein kazetaritza-artikulu ere idatzi zituen.

Romance (1943) eta *A mi madre* (1945) sonetoeak sariak eskuratu zituzten olerkien sailean; *El capitán de sí mismo* (1951) eta *El misterio de San Guillén y Santa Felicia* (1964) lanek antzerkiaren. Bere eleberriak ohiturazkoak direla esan daiteke, hauen artean *San hombre. Itinerario espiritual* (1943) nabarmen-tzen delarik.

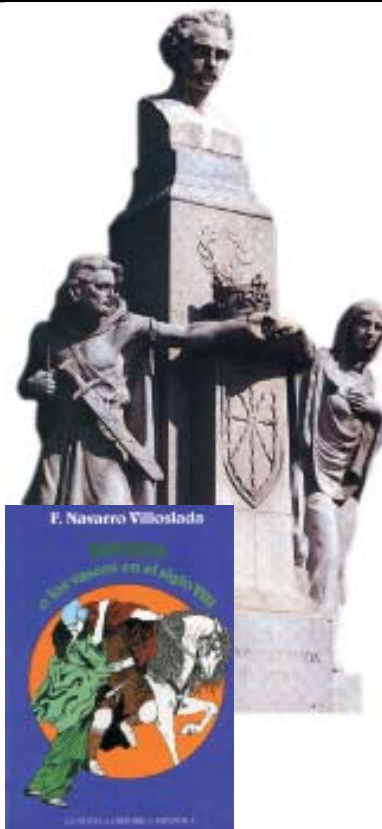
Beste Iribarren bat, José María (1906-1971) izan zen garai honetan irakurle gehien zituen idazlea. Egun ere bere lan linguistiko eta ohiturazkoetara jo ohi da. Sona eta ospea eman zizkioten liburu etniko zein ohiturazkoenen artean *Batiburrillo navarro* (1943), *Naurrerías. Album de variedades* (1944) eta batez ere *De Pascuas a Ramos. Galería religioso-popular-festiva* aipa daitezke. Honekin batera esan beharra dago gaurko egunean bizi bizirik dirauten liburuak direla bere *Vocabulario navarro* (1952) eta bere *Adiciones* (1953), bai eta *El porqué de los dichos* (1962) ere. Guztiz interesgarriak dira era berean Mola gudalburuari buruzko bere lan historikoak (gogoratu beharra dago Iribarren Molaren beraren idazkari partikularra izan zela), Espoz y Mina gerilariari buruzkoak, bai eta *Pamplona y los viajeros de otros siglos* (1957) ere.

Ángel María Pascual Viscor (1911-1947), kultura maila handiko idazle eta kazetaria, oso gaztetandik hasi zen hainbat egunkari zein aldizkaritan idazten. 1936an Arriba España izeneko egunkaria sortu zuen beste batzuekin batera, eta hor egin zuen lan 1947an hil zenera arte hasiera-hasieratik Falange Españolako kide izan zen Pascualek.

Eugenio D'Ors-en pentsamendu eta estetika eragin handia izan zuten Pascualengan; berau Iruñeko, hots, "hirugarren ordenako hiriburuko" (izaera hau inork baino hobeto azaltzen zuen bere kazetari-tza-artikulu zein marrazkietan), kronikari argia izan zen. Lehen aipatutako artikulu horietako zenbait, hurrenez hurren 1963an eta 1987an argitaratutako *Glosas a la ciudad* eta *Silva curiosa de Historia* liburu marduletan azaltzen dira.

Artikulu bilduma horiez gain, interesgarriak dira oso ondoko lanok, hala nola, bizirik argitaratutako olerkia, prosa eta antzerkiaren arteko literatura-fantasia bitxia den *Amadis* (1943), eta hil ondoren argitaratutako *Capital de tercer orden* (1947), espainiar olerki sozialaren aurrekaria izan zena, eta *Catilina, una ficha política* (1948). Azken lan honi buruz, Pascualek desilusio baten historia zela esan zuen.

Espainiar gerra zibilaren garaiko azken nafar idazlea Rafael García Serrano (1917-1988) dugu; idazle eta kazetari honek gai bat darabil ia beti bere lanetan, hots, gerra zibila. Bere idazlanik ezagunen artean daude *La fiel infantería* (1943) eta *Plaza del Castillo* (1951) eleberriak. Hauetan Sanferminetan zein 1936ko uztailaren 18an Iruñean zein giro dagoen islatzen du.

Navarro Villoslada (1818-1895).
Autor de "Amaya y los vascos en el siglo VIII".

Arturo Campión.

Horrez gainera olerkari, ipuinlari eta gerra zibila zein bizitza militarra oinarrituzten zenbait filmetako gidoilari ere izan zen.

Oso bestelakoa da Ángel Martínez Baigorri (1899-1971) olerkariaren mundua. Lodosan jaio, 1917an Jesusen Konpainian sartu, 1933an apaiztu eta hiru urte beranduago Nikaraguara joan zen. Orduz geroztik Ertamerikako hainbat herrialdetan bizi izan zen —Nikaraguan, El Salvadorren, Mexikon eta berriaz ere Nikaraguan— 1971n hil zenera arte. Unibertsitatean aritu izan zen lanean Literatura eta Estetikako irakasle gisara, eta zenbaitek nikaraguar olerkari gisara ere hartzen du, herrialde horretan idatzi baitzituen bere idazlanik gehienak.

Martínez Baigorriren olerkiaren iturriak, espainiar urrezko gizaldiko olerkari onenak dira, bai eta Juan Ramón Jiménez edo Paul Claudel bezalako olerkariak ere. Hiru gai nagusi lantzen ditu: teologiko-filosofikoa, nikaraguarra eta espainiarra. Hainbat olerki-liburu idatzi zituen Baigorri; hauek guztiak Nafarroako Gobernuarena den Vianako Printzea Erakundearen *Poesías completas* liburukietan daude bildurik 1999an.

● AZKEN BELAUNALDIAK

Joan den mendeko 60. hamarkadaren azken aldera, Nafarroak aldaketa ugari bizi izan zituen politika zein gizarte mailan. Ordura arte zerion apaiz zein militar kutsudun probintzia-hiriburua izateari uzten hasia zen, eta giro zein kezka berriak nagusitzen hasi ziren hiriko kultur giroan.

Kezka hauen helmuga eta abiapuntu izan ziren 1972ko "Iruñeko Topaketak"; topaketa hauen bidez hiriak erabat zabaldu zizkien ateak garaiko abangoardiei.

Literatur munduan ere, literaturari berari arnas berria eman eta aurreko aldiari amaiera eman zioten izen berriak sortu ziren.

■ LITERATUR GENEROAK

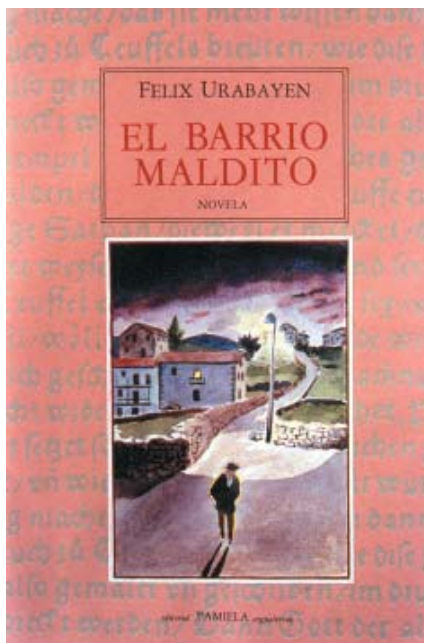
● OLERKIA

RÍO ARGÁ. Olerkiaren alorrean naberitu zen berrikuntza, 1963az geroztik Niza kafetegian bildu ohi ziren olerkarikultzata. Bilera horietatik atera zen Nafarroan egiten zen olerkia zabaltzeko baliagarri izango zen aldizkaria sortzeko ideia. Horrelaxe jaio zen "Río Argá" 1976an; lehenik Ángel Urrutiak zuzendu zuen, eta ondoren Jesús Mauleonek.

Aldizkari honen 25 urteko ibilbidean, bere orrialdeetan Urrutia zein Mauleonen olerkiak, eta Salvador Muerza, Jesús Gorriaz Lerga, Víctor Manuel Arbeloa, Fernando Luis Chivite, Carlos Baos Galán, José Luis Amadoz, Ángel Amezketa, Fermín Anzizar zein Juan Ramón Corpas-enak ere argitaratu dira.

«Río Arga»-z gainera, badira beste aldizkari batzuk Nafarroan olerkiaren hedatzea ekarri dutenak (olerkia soilik eduki gisara edota literatura oro har zutenak), bai eta hainbat sari eta lehiaketa ere idazle berriak ezagutarazteko baliagarri izan direnak ere.

OLERKARI EZAGUNAK. Ezagunak diren, eta XX. mendean zehar nabarmendu diren olerkarien artean, bereziki aipamen berezia merezi dutenak ondokook dira: **Ángel Urrutia** (1933-1994) bere *Los ojos de la luz* (1990) lanarekin, bai eta hil ostean, 1999an argitaratu zen *Antología poética*-rekin ere; **Jesús Górriz** *La vidriera* (1991) eta *Memorial del gozo* (1994) lanekin; **Charo Fuentes** *Con un papagayo verde* (1990)-rekin; **Juan Ramón Corpas** *Diván del daño y de la llama* (1990)-rekin; **Jesús Mauleón** *Salmos de ayer y de hoy* (1997)-rekin; **Ángel de Miguel Jardines** *de música oculta* (1995)-rekin; **Alfredo Díaz de Cerio** *Primera voz* (1967), *Manual de soledades* (1987), *Campos de ceniza* (1998), *Paisaje con pájaros grises* (1999), *Donde callan los árboles* (1999), *Jardín de arena* (1999), *Claro silencio* (1999), *Los Ojos que te miran, los labios que te cantan* (2000)-ekin; **Carlos Baos Galán**, *Alguien atravesó la madrugada* (1990), *Con más poder que el tiempo* (1996) eta *Tanto y ningún prodigio* (2000)-rekin; **Iñaki Desormais** (**Ignacio Ochoa de Olza**), *Cineroario de risas ardientes* (1991), *Tauromaquia* (1994), *Antología del desamparo* (1995) eta *El yelmo de Mambrino* (1998)-rekin; **Alfonso Pascal Ros**, *Supé de ti tu incertidumbre. Los poemas del apátrida* (1990), *Nocturnos sin protocolo/Tirones* (1991), *La quema de Van Gogh y otras visiones* (1992), *Modales de los cuerpos desolados/De tí impaciencias* (1993), *Los vínculos del verdugo* (1993), *De aquellos mares, estos sueños* (1993), *Primera reunión* (1995) –bere lehen bost olerki-liburuen antologia–, *Modus faciendi* (1999) eta *Noches bajo mares* (2000)-ekin; **Manuel Martínez Fernández de Bobadilla** *Redonda soledad de arena y cielo* (1990) *De púrpura y otoño* (1995) eta *Fuegos de la Navidad* (1998)–ekin; **José Javier Alfaro** *Memoria del olvido* (1991), *Sonetos a cuatro voces* (1994), (liburu hau **Victoriano Bordonaba**, **Esteban Buñuel** y **Juan Colino**,-rekin batera idatzi zuen), *Magiapalabm* (1996) eta *Asfalto y piel* (1999)-ekin; **Marina Aoiz**, lurrari eskainitako bere trilogiarekin: *La risa de Gea* (1986), *Tierra secreta* (1991) eta *Admisural* (1998); **Juan Manuel Sánchez Estévez** *Desde el alba con sombras* (1990), *Aunque es de barro todo* (1992) eta *Destino de la niebla* (1994)-rekin, **Roberto Simón** *A sueño lento hierve el alma* (1990) eta *Tierra poseída* (1997)-rekin, **Ramón Irigoyen**, (greziar idazleen itzultzailea ere badena) *Cielos e inviernos* eta *Los abanicos del caudillo*-rekin, eta **Miguel Sánchez Ostiz** *Invencción de la ciudad* (1993) eta *La marca del cuadrante* (2000)-rekin.

BELAUNALDI GAZTEA. Kontua da, aurrez aipaturiko olerkari zerrenda luze horri, gazteagoak diren eta nafar olerkigintzari etonkizun oparao ziurtatuko dioten belau-naldi berrietako hainbat eta hainbat olerkari gehitu behar zaizkiola. Horien artean leudeke Carmen Gonzalez Lage, Luis Ar-bea, Julia Guerra, Xavier Santakiteria, Iñaki Alvero, Iñaki Armendáriz, Javier de Navascués, Javier Olivar, Javier Velaza, Ama-ya Sanz, Maite Pérez Larrumbe, Ramón Eder, Luis Villafranca, eta abar luze bat.

• ELEBERRIA

ANTOÑANA. Pablo Antoñana da, zalan-tza izpirik gabe, aurreko belaualdiko prosalaririk onena; literatur mundu per-sonal baten sortzaile, eta ondorengo be-laualdien maisu da oraindik ere. Bere lehen eleberriekin sari ugari eskuratu arren, 80. hamarkadara arte ez zitzaion hain merezia zuen arrakasta iritsi. Onar-pen puntakoa honen gailurra 1996ko Bia-nako Printzearen Saria eskuratzearekin etorri zitzaion.

1959an idatzitako *El capitán Cassou* bere lehen eleberria argitaratu gabe egon da 1993ra arte. Ondorengo lanarekin, *No estamos solos*-ekin Sésamo saria irabazi zuen 1961an (1963an eman zen argitara). *La cuerda rota* finalera iritsi zen 1962ko Na-dal sarian. Nekez uler daitekeen arren, ez zen 1995era arte argitaratu. Bere azken ele-berrien izenburuak *El Sumario* (1964), *Pequeña crónica* (1975) –Donostia Hiria Saria 1973an– eta *Relato cruento* (1979) –eleberrien sailean 1977an Nafarroa Saria irabazi zuena– dira. Hainbat ipuin-liburu ere argitaratu ditu, hala nola, *Patrañas y otros extravíos* (1985), *Botín y fuego y otros relatos* (1985), *La vieja dama y otros desva-riós* (1993), (hemen bere lehen eleberri la-burra azaltzen da), *Extraña visita y otras historias* (1999) eta *Último viaje y otras fá-bulas* (2000), testu historiko bat *Noticias de la Segunda Guerra Carlista* (1985) eta hamaika kazetari-artikulu.

CABODEVILLA. Garai berekoa da **José María Cabodevilla**; apaiz honek *San Jo-secho a lápiz* idatzi zuen; ustekabeko ga-lanta eman zuen idazlan honekin, estilo aldetik arina eta ironikoa baita oso, giza-tasunez betea, eta bestetik argi utzi bai-tzuen literatura, literatura ona, ebanjelio-ko mezua zabaltzeko bide gisara erabil-tzeko bere nahia. Beste hamaika liburu ere baditu asmo berarekin idatziak. Ho-rien artean dago *El pato apresurado* o apología de los hombres (1970) izenekoa; beronen narrazioaren egiturari dagokio-nez, oso berezia dela esan daiteke, oina-rrian aingeru batek 26 gizon zein ema-kumeri buruz egindako beste horrenbes-te txosten baitauzka.

SÁNCHEZ OSTIZ. Iruñearen irudia den Umbría izeneko hirian bere mundu per-sonala sortu eta kokatzen duen beste na-far eleberrigile handia Miguel Sánchez Ostiz da; honek Antoñanak bezala,

2001eko Bianako Printzearen Kultura saria eskuratu berri du.

Horrez gainera, olerkiak, kazetari-tza-artikuluak eta saiakerak ere idatzi ditu; baina batez ere eleberrigile gisara da ezaguna. Berak idatziak dira *Los papeles del ilusionista* (1982) –Elaberri sailean Nafarroa saria–, *El pasaje de la luna* (1984), *Tánger bar* (1987), *La quinta del Americano* (1987), *La gran ilusión* (1989) –eleberrien sailean Herralde saria, bai eta Euskadi Literatur saria ere–, *Las pirañas* (1992), *Un infierno en el jardín* (1995), *La caja china* (1996), *No existe tal lugar* (1997) –Kritika saria– eta *La flecha del tiempo* (2000), bere azken lana.

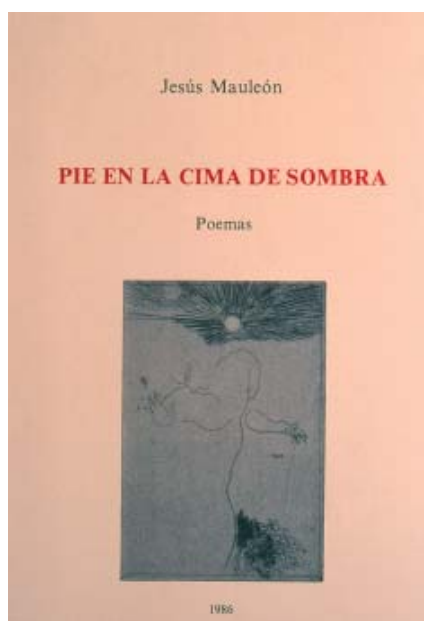
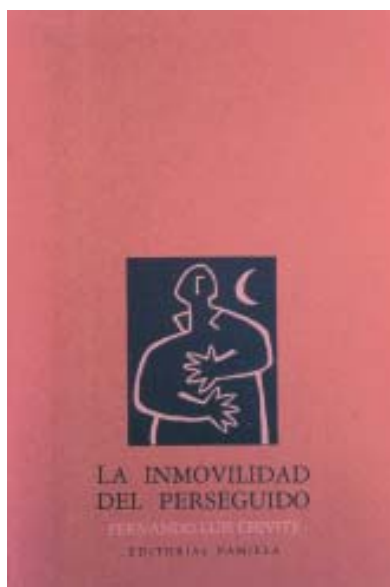
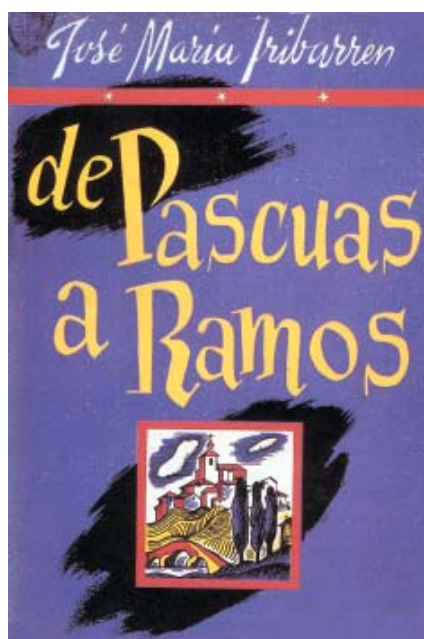
Bidaiei buruzko artikuluak ere idazten ditu, eta Iruñeari buruzko *Pamplona* (1994) izeneko liburu-gida baten egilea ere bada.

HIDALGO. Kazetaria eta arrakasta handiko eleberrigile emankorra dena, **Manuel Hidalgo** da; bere lehen lana, *El pecador impecable*, 1986an argitaratu zuen. Ondoren beste makina bat ere idatziak ditu, azkena 2000an argitaratutako *Días de agosto* delarik.

BESTE ELEBERRIGILE BATZUK. Beste nafar eleberrigileak txiki samar gelditzen dira Antoñana eta Sánchez Ostiz-en aurrean, baina badira idazle interesgarriak, hala nola, aurrez aipaturiko **Jesús Mauleón** (*El tío de Jaímerena*, *Osasuna se traduce la salud* eta *El senador Villanueva*); **Serafín Senosiáin** olerkaria (*El cuerpo tenebroso* eta *El espejo invisible*); **Daniel Vidaurreta** (*La Mañueta*, *El espejo de la sirena*, eta *La noche del insumiso*); **Javier Mina** (*Más la ciudad sin tí* eta *La defecación de Búnkol*); **Germán Sánchez Espeso** (*La mujer a la que había que matar* eta *No dejéis el cuchillo sobre el piano*); **Pedro Lozano Bartolozzi** (*Némesis o el sueño de la razón Pemmican* eta *El polipasto noticioso*); **Fermín Goñi** (*Y en esto llegó Fidel* eta *Las mujeres siempre dijeron que me querían*); **Emilio Echavarren** (*Músicos*), eta abar.

Eleberrigile berriak. Azken urteotan, eleberria landu duten nafar idazle berriak azaldu dira, Javier Eder, Fernando Chivite, Eduardo Gil Vera, Javier Gúrpide, María Markotegui, Javier Rodrigo, Cristina Aznar, Ana Rioja, Felipe Cambra, Patxi Irurzun, Juan José Domínguez, Félix Guerrero, Pedro Pastor, José Luis Rodríguez Plaza, Araceli Arana Díaz de Cerio, Helena Goñi..., esaterako.

Eleberri historikoa. Eleberriaren baitan, geroz eta indar handiagoa hartzen ari den saila historikoa da; arlo honetan nabarmendu daitezkeen idazleak *Caballo de Troya* liburuaren egilea den **Juan José Benítez**, **Javier Díaz Huder** (*Nadie vio muerte tan bella*, *Todavía estoy vivo* eta *Un rey de extraña nación*), **Victoriano Bordonaba** (*Muza, rey del Ebro*) edo **Blanca Sanz** (*Viaje a la Gascuña*, *La bella vizcaína*, *Los hijos de Munia* eta *Aquellas costas de Inglaterra*) dira. Azpijenero honetan koka-

tu izan dute beren akzioa gazteagoak diren Javier Gúrpide, Iñigo de Miguel, Pedro Pastor eta Ignacio del Burgoren moduko idazleek.

Kontaktak, ipuinak. Nafar idazleek asko landu izan dute ipuin zein kontaketen generoa. Ugari dira kontaketa eta ipuin-liburuak argitaratu dituzten sona handiko olerkari eta eleberrigileak. Hauen artean ditugu Antoñana, Sánchez Ostiz, Hidalgo, Ramón Irigoyen, Ángel de Miguel, Juan Ramón Corpas, Pedro Lozano Bartolozzi, Iñaki Desormais, Emilio Echavarren, Fernando Chivite, José Javier Alfaro, Victoriano Bordonaba, Juan Gracia, Miguel García Andrés, Jesús Carlos Gómez, Juan Arbeloa eta Ernesto Maruri.

Haur eta gazteentzako literatura. Nafar idazle asko dira era berean haur zein gazteentzako literatura egin dutenak; ezagunenak aipatzearren, hortxe ditugu **Lucía Baquedano** (*La casa de los diablos*, *Los bonsais gigantes*), **Ramón García Domínguez** (*Renata toca el piano, estudia inglés y etcétera, etcétera, etcétera*, *¡Por todos los dioses!* eta *Renata juega al pringate, al balón y etcétera, etcétera, etcétera*) eta **Jesús Ballaz** (*El muñeco que anunció la Navidad*, *¡No te rindas, Orestes!* eta *Turno de noche*).

● ANTZERKIA

Oso urruti gelditzen dira lehen nafar antzerki idazleak eta hauen lanak; horietatik lau aipatzearren, hauek hautatu ditugu: **Cristóbal María Cortés y Vitas** (1740-1804), bere *Atahualpa* tragediarekin Madrilen saritua izan zena, **Navarro Villoslada** (1818-1895), **Herminio de Olóriz** (1854-1919) edo **Arturo Campiñón** (1854-1937).

Esan beharra dago Nafarroa ez dela nabarmentzen antzerkigintzari egin dion ekarpena dela eta, nahiz eta aski ezagunak diren abesbatzentzako egitura duten kutsu erlijiosodun hainbat lan, hala nola, *Pasión de Andosilla*, *Misterio de Reyes de Sangüesa* edo *Misterio de San Guillén y Santa Felicia de Obanos*; azken hau **Manuel Iribarren**-en lana da.

Honez gainera aipatu beharra dago badirela XX. mendearen lehen erdian egiten ziren antzezpenei buruzko berriak; hauetan nafar egileen lanak antzeztzen ziren. "Ateneo Navarro" elkartearen ekintza hauek bultzatzen zituen erakundeetako bat; bere egoitzan antzeztu zen esaterako 1934ean Juaristi medikuaren *El coloquio de las edades*; «Círculos carlistas» izenekoe-tan ere, beste hainbat lanen artean **Ignacio Baleztena**-ren lanak antzeztzen ziren (*Furri contra Campiñari*, *El ópalo de los duques de Petrogrado*, eta abar).

Iruindarren antzerki zaletasunaren aurrekari garrantzitsua, aita Carmelok sortutako «Tirso de Molina» antzerki taldea izan zen; talde honek hainbat lan taularatu zituen 1949-1959 hamarkada horretan, horien artean **aita Carmelok** idatzitako hainbat.

«Amadís de Gaula», «Valle Inclán» eta «El Lebril Blanco»-ren moduko antzerki taldeen sorrerarekin, handituz joan zen herriaren antz erkizaleatasuna, eta idazle berriak ere azalduko dira; azken hauen artean aipagarria da **Patxi Larrainzar**; berak idatziak dira *Carlismo y música celestial*, *Navarra sola o con leche*, *Urrinque rotitur* eta *Bardo de Izalzu*.

1980 eta 1986an sortu ziren «Teatro Estable» eta «Escuela Navarra de Teatro», bai eta beste hainbat antzerki talderi esker eutsi dio bizirik Nafarroan antzerki zaletasunak. Moldaketa eta sarri talde-tarako lanak zirenak antzeztu izan dituzte; gutxi dira, ordea, Nafarroan sortu diren autore berriak. **Carlos Ansó**, *Don Quijote o el sueño de Cervantes*-en egilea da salbuespenetako bat.

● KAZETARITZA-LITERATURA

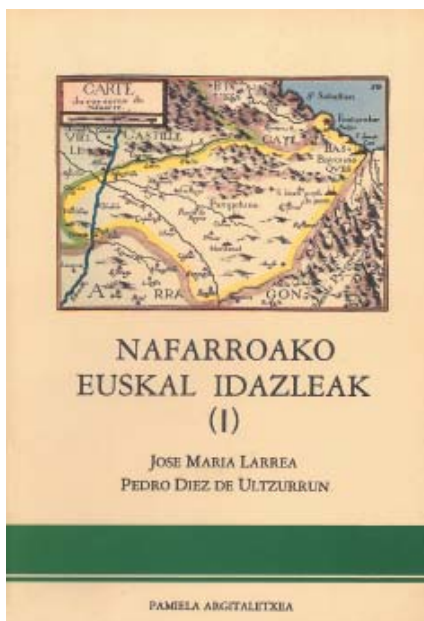
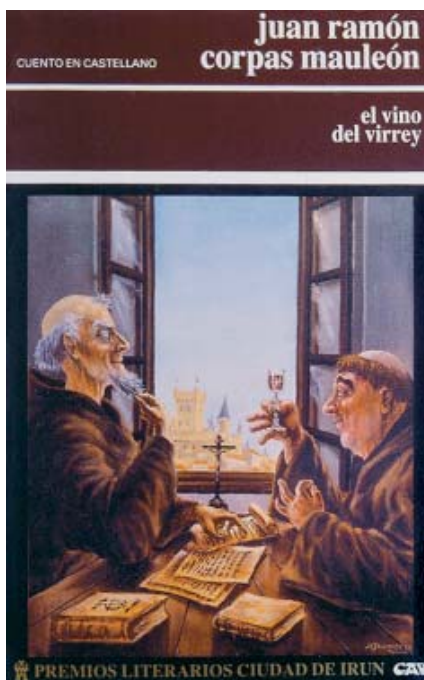
Ez da atzo goizeko kontua tokian tokiko egunkariak literatur artikulua modu berezian zaintzea —eta zenbait kasutan mimatzea ere—; hori horrela izanik, astekako artikuluetarako zein eguneroko zutabeetarako idazlerik onenak fitxatzen saiatzen dira. Luzea da oso egunkari horietan bikain idazten duten kazetarien zerrenda, hala nola, *Fernando Pérez Ollo*, *José Manuel Iriberry*, *José Antonio Iturri*, bai eta idazleena ere: *Sánchez Ostiz*, *Pablo Antoñana*, *Juan Ramón Corpas*, *Victor Manuel Arbeloa*, *José María Romera*, *Tomás Yerro*, *Aingeru Epaltza*, *Javier Mina*, *Fernando Chivite*, eta beste zenbait, esaterako.

Ez da harritzekoa, beraz, noizean behin artikuluen bilduma diren liburuak kaleratzea; horren adibide ditugu *El árbol del cuco*, *Las estancias del Nautilus*, *Palabras cruzadas* eta *El vuelo del escribano*, **Miguel Sánchez Ostiz**-ek idatziak; *Patrnas y otros extravíos*, *Botín y fuego*, **Pablo Antoñana**-renak; *Sanfermines a vuelo pluma*, **José Miguel Iriberry**-rena; *Sobre Daniel y otras cosas de menor importancia* eta *La guerra del sofá*, **Manuel Hidalgo**-renak, eta *Juego de palabras*, **José María Romera**-rena.

● BIDAIA ETA TOKIEN LITERATURA

Ez dira asko bidaia edo tokien literaturara hurbiltzen diren literatoak, bigarren mailako literatura, edota besterik gabe dibulgaziozkoa delakoan. Hala eta guztiz ere, Benjamín de Tudela-ren *Sefer-Masdot* liburuaz geroztik, ez dira gutxi lan horri heldu dioten goi mailako idazleak.

Gure ingurumari honetan ere badira horren adibideak, asko ez izan arren. Batzuk beren herrialdea, beren hiria, bertako jendea modu irreal, baina aldi berean errealean deskribatzen dute; hain da hori horrela, non tokia zein den berehala asma baitaiteke. Horren adibide ditugu **Antoñanaren** Yoar errepublika, **Sanchez Ostiz**-en Umbría, edo **Ángel de Miguelenak** diren *Anales de la catedral-república de*

Arravan-eko, zein *Estellas, unicornio y carbunclos*-eko Estella.

Beste batzuk monografia, glosa-liburu, bidaia edo gida bidez egiten dute. Hortxe ditugu esaterako **Leoncio Urabayen** bere *Biografía de Pamplona*-n, **Ángel María Pascual** bere *Glosas a la ciudad*-en, **Miguel Sánchez Ostiz**, 1994an idatzi eta oso ezaguna ez den *Pamplona*-ko gidan, **Ignacio Aranaz Pamplonario**-n, edo **Iñaki Desormais** *Adios Pamplona*-n.

Beste adibide batzuk **José Javier Urraga** eta *Bardenas Reales* bere liburua; **Juan Ramón Corpas**-en *Paisajes y relatos*, —idazle honek bere goi maila literarioa *Guía de Navarra*-n eta *Curiosidades del Camino de Santiago*-n erakutsi du—, **Victor Manuel Arbeloa**, zeinak, bidaia-liburu gisara *Por Navarra*-ko hainbat liburuki argitaratu baititu, *Viaje al poniente* idazlanean Xakobeo Bidaiaaren Nafarroako zatia deskribatzen duen **Valentín Redín**, **Daniel Vidaurreta** eta bere *Viaje a la sierra de Guara* eta **Javier Pagola**; azken honek *Navarra por mil caminos* liburuan, bidaia hori egiterakoan bizi izandako pasadizoak sentiberatasun handiz kontatzen ditu.

● LITERATUR ARGITALPENAK

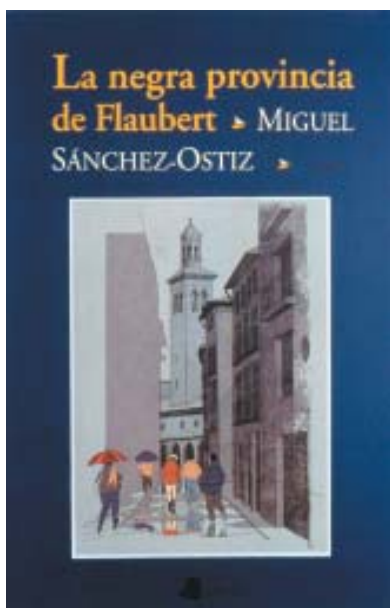
Nafar literaturaren baitan garrantzi handikoak dira aldizkari espezifikoak, bai eta sari zein lehiaketak ere. Ukaezina da literatur espresio eta sorkuntzarako bide eta pizgarri funtsezkoak direla.

Aldizkariet dagokienez, une honetan badira batzuk literaturaren sugarrari bizirik eusten diotenak.

RÍOARGA. Aspaldikoena eta sona handienekoa **Río Arga** olerki aldizkaria da. Lehen alea 1976an argitaratu zen, eta bere helburua, orduan Nafarroan abangoardia osatzen zuen olerkari talde baten kezkek bideratzea zen. Lehen zuzendaria **Ángel Urrutia Iturbe** izan zen, eta kargu horretan aritu zen 1976tik 1983ra arte. Orduz geroztik zuzendaritzan aritu direnak **Jesús Mauleón**, **Tomás Yerro**, **Juan Ramón Corpas** eta **Victor Manuel Arbeloa** dira.

PAMELA. 1983an azaldu zen **Pamiela** aldizkariaren lehen alea. Bere helburuak bi ziren: batetik liburuaren lagunak informatu, kritikatu eta pedagogikoki janztea, eta bestetik Auzolan liburutegia eta bere bezeroen arteko komunikazioa ziurtatzea. **Pamiela** aldizkariaren 15 zenbaki kaleratu dira, horietatik batzuk monografikoak, eta horietan landu diren arloetako batzuk, liburu bidezko kritikak, elkarriketak, istorioak, humore grafikoak eta komikiak dira. 1990 aldera desagertu zen.

PASAJES. *Pasajes* aldizkariak bizitza labur baina bizia izan zuen (1985-1987). Zortzi zenbaki argitaratu ziren; lehen laurak **Miguel Sánchez Ostiz** eta **Serafín Senosidim**-ek zuzendu zituzten, eta azken laurak, berriz, **Sánchez Ostiz**-ek editorial-kontseilu batekin batera. Literatura hutsezko aldizkaria izan zen; bertan idazle nafarrek zein nazionalak idazten zuten, eta

horrez gainera, nazioarteko literaturako zenbait autoreren hainbat lan original ere argitaratu ziren.

ELGACENA Lizarran jaio zen 1982an *Ángel de Migueleta Juan Ramón Corpas*-en kezken ondorioz, Lizarra inguruko idazle ugarien topa gune gisara. Hasiera hasieratik herri horretako eta beronen inguruko hutsune kulturalari aurre egiteko tresna izan da. Horrek ez du esan nahi bertako aldizkaria denik soilik; Nafarroako zein Euskal Herri guztiko idazle zein marrazkilari –bere ezaugarriak nagusienetakoak da hau– onenek esku hartzen dute bertan.

Lizarrako aldizkaria sortu zeneko urte berean jaio zen Tafallan **Sombra de Poetas** izenekoa, literaturarekiko zaletasuna zuten gazte batzuk sustatuta. Hasiera batean herriko bertako olerkariak soilik zuzendutako aldizkari gisara sortu zen, baina laster hasi ziren kanpoko olerkari, marrazkilari zein idazleak ere esku hartzen; horrekin batera, aldizkariaren egiteko nagusietako bat ordurako ahantzirik zeuden nafar idazleak berreskuratzea ere bazen.

LUCES Y SOMBRAS. 1990tik aurrera izen berria hartuko du, *Luces y sombras* alegia, eta bere ahaleginak kultur ekintzak sustatzera zuzenduko ditu. 1991-n *La higuera* izeneko olerki liburuen bilduma jarriko du abian, eta 1994ean *María del Villar Berrueto* olerki sariketa antolatuko du Tafallako Udalarekin batera.

LUCANOR. Bada aldizkari bat, **Lucanor**, protagonista bakartat ipuina duena. *Luis Martín Nogales* eta *José Luis González*-ek sortu zuten 1988an, eta bere helburu nagusiak bi dira: ipuina literatur genero gisara kritikoki aztertzea batetik, eta sormena bestetik. Bere orrialdeetan, orain arteko zenbakietan, bai eta gaur-gaurkoetan ere, espainiar ipuingilerik onenen lanak aurki daitezke.

TRASLAPUENTE. Nafarroako literatur munduan azaldu den azken aldizkariak

Traslapiente du izena. Tuterako aldizkari honen azpiztituluak zera dio, hots, «Nafar Erriberako Literatur Aldizkaria». 1990ean sortu zen, beste hainbaten moduan Tuterako olerkari talde batek eginiko hamaika bileraren fruitu gisara. Bere asmo nagusia Erriberako sormen poetikoaren oinarri sendo izatea baldin bada ere, nafar zein espainiar idazleek, bai eta narratziogileek ere idazten dute bertan. Horrez gainera, Erriberan antolatzen diren kultur ekintzen berri ere ematen du. Tafallan bezala, *Traslapiente* ere olerki liburuen bilduma egiten hasi da.

• SARIAK ETA EDITORIALAK

Aldizkarietaz gainera, argi dago literatur sari zein lehiaketek garrantzi handia izan dutela idazle askoren aukikuntzan eta sendotzean.

Horrela, bada, Iruñeko Udal Aurrezki Kutxak 1977an sortutako hiru lehiaketek, hots, “Navarra”, eleberrian, “Arga”, olerkian, eta “Salvador”, euskarazko literaturarenean, nafar irakurlekoari autore askoren lanaz gozatzeko aukera eman diote. Autore horietako batzuk aipatzearen, ondokook genituzke, hala nola, *Antoñana*, *Ananaz*, *Mauleón*, *Sánchez Ostiz*, *de Miguel*, *Vidaurreta*, eta abar narratzaileen artean; *Baos Galán*, *de Miguel*, *Corpas*, *Arbeloa*, *Vitoria*, *Céspedes*, eta abar olerkarien artean, eta *Iturbide*, *Zabaleta*, *Alberbide*, *Gil Bera*, *Perurena*, *Epaltza* eta beste hainbat euskaraz idazten dutenen artean. Sarion azken deialdia 1993an egin zen, hein batean bere gain hartu baitzituen Nafarroako Gobernuak bere “Literatur sormen eta hedapenerako Saria”-rekin.

Urte batzuk lehenago, 1973an, “Tudela hiria” ipuin lehiaketa antolatzen zen. Bertara, nafar ipuingilerik onenak aurkeztu izan dira. Gauza bera esan daiteke olerkia saritzeko tuterar herriak antolatzen duen izen bereko lehiaketaz; 1985ean sortu zenez geroztik nafar olerkaririk onenak pasa dira bertatik.

Honekin batera esan beharra dago Tuterako Udal-Castel Ruiz Kultur Guneak “Nafarroa” ipuin sariketa antolatzen duela 1993az geroztik.

Berezitan berezia da zinez Agoizko Bilaketa Kultur Taldea elkartearen kasua, oso biztanle gutxiko herria izan arren, olerkari zein narratzaile onenak bilatzen jakin izan baitu 1985az geroztik antolatu izan dituen literatur lehiaketa desberdinetan, hala nola, urte horretan bertan sortutako “Tomás Fermín de Arreta” narrazio sarian, 1986ko “Villa de Aoiz” olerki sarian eta 1987ko “Francisco Yndurain”, idazle gazteentzako *letren sarian*.

Beste olerki sari bat, Iruñeko udalak 1990ean sortu zuen “Ciudadela” izenekoa da. 1997an izen berria hartu zuen, hala nola, “Iruñeko gazteentzako gazte-lerazko literatur lehiaketa”, bi arlo saritzen zirelarik: olerkia eta narrazio laburra. Iruñeko Udalak berak 1985az geroztik euskarazko literatur lehiaketa bat ere antolatzen du idazle gazteentzako, narratziolaburren, olerkien eta bertso paperen modalitateetan.

Azkenik, Atarrabiako Udalak “Pedro de Atarrabia” narrazio lehiaketa antolatu zuen 1989an.

Sari hauekin batera, funtsezkoa izan da era berean zenbait argitaletxe nafarren lana; hor ditugu, esate baterako **Vianako Printzea Erakundea** eta bertako Argitalpen Zerbitzua, **Pamiela** aldizkariaren inguruan sortutako izen bereko argitaletxea, bai eta literaturarik onenaren zerbitzura lan bikaina egin duten **Hierbaola Ediciones** (narrazio lanak argitaratzen ditu) eta **Medialuna** (olerki lanak argitaratzen ditu) argitaletxe txikiak.

Beren katalogoetan literatur lanak ere badituzten beste nafar argitaletxeak Diario de Navarra **Ediciones y Libros**, **Mintzoa** eta **Txalaparta** dira.

IPARRALDEKO IDAZZLEAK

Aipamen historikoak eta bibliografikoak

Iparraldeko idazleek euskaraz baino gehiago frantsesez idatzi dute. Idazle asko ekarri ditugu aztergai bezala, nahiz eta horietatik asko literatoak ez izan, hala ere, bere aztarna utzi dute bai kulturari eta bai erlijioari. Horretaz gain, Euskal Herriarekin nolabaiteko harremana izan duten idazleen berri emango dugu. Aipatutako idazle batzuk bi irudi dauzkate. Horrela egin dugu corpus ikonografiko honek oso ezagunak ez diren idazle batzuk izendatzen dituelako.

Xipti Arbelbide

Iparraldeko idazleek euskaraz baino gehiago frantsesez idatzi dute.

GUILLAUME GODIN, Baionan sortua, Tolosako domingotarren abadea izan zen eta 1312an Avignoneko kardinala, Clemente V.a aita sainduaren garaian. Aita saindu beraren legatua izan zen 1332an Valladolideko kontzilioan, Espainian hamar hilabeteko baimena lortu zuelako. 1.000 florina eman zituen Baionako katedral gotikoa eraikitzeko. Zenbait liburu idatzi zituen, esate baterako: *De l'alliance de Jesus Christ avec l'Eglise*, *De la puissance de l'Eglise*, *Lectura Tomasina* y *Tractatus de causa immediata potestatis*.

JUAN DE HUARTE (1520-1590). Izenak dioen bezala Uharte Garazin jaio zen. Espainiak hautatu zuen Espainiako erregeak Behe Nafarroari uko egin zionean. Sendagilea zen. 1575ean Baesan «*Examen de ingenios para las ciencias*» liburua argitaratu zuen: idazleak bertan azaltzen du gizon bakoitzak bere gaitasunak dituela dagokion lana egiteko, eta gaitasun horiek kontuan hartu behar direla. Irizpide hori izango da gaur egungo lanbide-orientazioaren oinarria. Aipatutako liburuak laurogei edizio izan zituen gutxi gorabehera, eta berehala itzulia izan zen: alemanera, frantsesera, ingelera, italiarara, latina eta duela gutxi euskarara.

JEAN DE SPONDE O EZPONDA (1557-1595); Maulen sortua eta Euskal Herriko familia protestante gutxienetarikoa baten semea izan zen. Bere bataioan Frantziako Henri IV izango zena aitabitxi izan zuen. Paben, Labriteko gortean kargu desberdinak eduki zituen. 1593an protestantismoari uko egin zion. Protestanteez ez zio-

Cardenal Godin.

ten inoiz barkatu eta kargu guztiak galdu zituen. Hona hemen idatzitako zenbait liburu: *Homeri poematum versoa latina ac notae perpetuae* (Bâle 1583, in fol.) *Hesiodi opera et dies* (Bâle-Frankfurt, 1591 in 8). *Recueil des remontrances* (La Rochelle 1592 in 8). *Déclaration des principaux motifs qui induisirent le Sieur de Sponde à s'unir à l'Eglise Catholique* (Melun 1594, in 8).

Olerkari bezala ere ezaguna da, adibidez: *Les Amours*, *Les douze sonnets de la mort*, y *Essay de quelques poèmes chrétiens*.

HENRI DE SPONDE (1626-1642), aurrekoaren anaia zen. Hau ere katoliko egin zen eta Pamiers-eko apezpiku izendatu zuten. Latina eta grekoaz gain eskoziara ere bazekien. Historiari eta zuzenbideari buruz idatzi zuen: *De Coemeteriis sacris*.

JACQUES DE BELA (1585-1667); Sohütan jaio zen (Zuberoa). Hau ere protestantea zen, aurrekoak bezala. Sei tomo «in octavo» dauzkan entziklopedia bat idatzi zuen, *Tablettes*, baita Zuberoako ohiturei buruzko 600 orrialde ere. Idazlan horiek Pariseko Liburutegi Nazionalan daude, baina, oso zaila da haiengana iristea. Iparraldeko lehen euskal katixima idatzi zuen.

PHILIPPE DE BELA, (1709-1796). Orain aipatutako Jacques bere tokilabilasoa zen. Fraide hasi eta ondoren armadan sartu zen, eta Alemanian, Suedian, Polonian eta Frantziar borrokatu zuen. Louis XV.ak eskatuta «Royal Cantabres» erregimentua sortu zuen 1.046 euskaldunekin. Xahoren ARIEL egunkariak argitaratutako idazlanak aipatzekoak dira: *Mémoires militaires*. (1846) *Exercices et évolutions à l'usage du Régiment Royal Cantabre*. (1748). *Histoire des Basques des origines à*

1748, honekin batera hiztegi bat zetorren iparraldeko hiru euskalkiekin eta haien izenkideekin hebraieraz, grekoz, zeltaz, bretoieraz, arabieraz, latinez, gothoz, espainolez eta italieraz.

ARNAUD OIHENART, Maulen jaio zen 16. mende bukaerako anabasaren erdian. Nafarroa eta Gazkuako historiaren aita izendatu zuten *Notitia utriusque vasconiae* (Paris, 1668 in 4) bere liburuarengatik. Bi atsotitz-bilduma ere argitaratu zituen (1657). Eta *Déclaration historique de l'injuste usurpation et retention de la Navarre par les Espagnols* (1625 in4) liburuan azaltzen du zergatik ez zioten Iruñako artxiboan sartzen utzi.

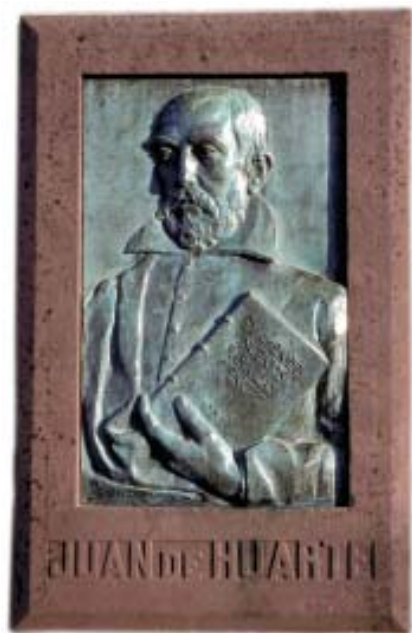
Euskaraz bi liburuki idatzi zituen: «*Atsotisac edo refranac*» (1657 in 8).

DUVERGIER DE HAURANNE (1581-1643) Saint Cyraneko abadea izan zen. Baionan jaio zen eta Lovanon ikasi zuen, eta han Jansenius Jansenizten-en sortzailearekin adiskidetu zen 1604an. Baionan elkarrekin egon ziren (1611). Potierseko apezpikuak Saint Cyraneko komentuko abade izendatu zuen (1620). Gero, Pariseko Notre Dame des Champs komentuko mojen aholkulari izan zen. Horretaz gain, apezpiku, ministro, eta abar luze bat izan zuen kargutzat. Richelieuk, Haurannek Parisetik ihes egin zezan, eskaini zizkion komentu aberatsak eta elizbarrutiak Baionan eta Clermont Ferraden. 1638an kardinalak atxilotu zuen Vincenees-eko espetxean eta han egon zen hil arte. Honako liburu hauek idatzi zituen: *Apologie pour Henri Louis Chateignier évêque de Poitiers* (1617 in 8), kardinalaren alde egon zen hau protestanteen aurka altxatu zenean. *Somme des fautes et faussetés capitales contenues dans la somme théologique de F de Garasse* (Paris 1626, 2 T. in4), *Petrus Aurelius*; apezpiku-batzarrak askotan berrargitaratzeaz gain, Barcosekin batera honako hauek argitaratu zituen: «*La théologie familière* (1642), *Lettres chrétiennes et spirituelles* (1645), «*Dictionnaire de théologie Catholique*». Espetxean zegoela *lettres spirituelles* behin baino gehiago argitaratu zen. Ondoren, «*encyclopédie du catholicisme*.»

MARTIN BARCOS aurrekoaren iloba izan zen (1600-1698). Nahiz eta osaba bezain ezaguna ez izan, nagusiagoa izan zen jansenismoan eta doktrina horrek Frantzia izan dituen eraginetan. St. Cyraneko abadea izan zen osaba ondoren. Askok idatzi zuen predestinazioaz: «*Praedestisnatus*» (1643) zentzuratu zuten. *Reponses à certaines propositions de Jansenius* (1645) Erromako Ofizio Santuak kondenatu zuen, *L'autorité de Pierre et de Paul qui réside dans le Pape successeur des apôtres* (1645), 1647an kondenatua. *La grandeur de l'Eglise Romaine* (1695), *Exposition de la foi de l'Eglise touchant la grâce et la prédestination* (1696, 1699, 1700, 1719) Noailles kardinalak kondenatu zuen. *Exposition sur la foi catholique dans ses rapports à la grâce et à la prédestination*

Juan de Huarte.

(1698) *Défense de feu M. Vincent de Paul* (St Cyranen alde.).

BERNARD ELIZAGARAY (1652-1719), Armendarizen jaio zen. Renaud deitzen zioten, baina, ez dakigu zergatik. Malenbrancheren laguna izan zen. 1683an Frantziak bataila bat irabazi zuen Algereko beyaren aurka, Elizagarayek asmatutako sistemari esker. Sistema hori itsasontzie-tatik kanoikadak jaurtitzeko erabiltzen zen, «les galiotes à bombes». Gudako itsasontziei buruz idatzi zuen: *De la théorie de la manoeuvre des vaisseaux*. 1689. Beranduago zera idatzi zuen: *Mémoires sur un principe de la mécanique des liqueurs* (1717, in 12). Vaubaneren ezinbesteko laguntzailea izan zen gotorlekuak eraikitze-ko. Zientzien Akademiako ohorezko kide izendatu zuten 1699an.

ETIENNE SILHOUETTE (1709-1767), Li-mogesekoa da, nahiz eta jaioterrria Biarritz izan. Politikako kargurik altuenak izan zituen, ministroa izan arte, nahiz eta zortzi hilabetez bakarrik. Hain denbora gutxi egon zenez, frantsesez, bere izena ia ikusezina dena izendatzeko erabiltzen da, «silueta».

Bere liburuak: *Voyage de France, d'Espagne, de Portugal et d'Italie* (4 T. 1729), *Idee du gouvernement Chinois* (1729). *Lettres sur les transactions politiques du règne d'Elisabeth* (1736 in 12). *Reflexions politiques sur les grands princes* (1730 in 4). *Traité de mathématiques sur le bonheur* (1741 in 12). *Mémoires sur les possessions et les droits de la France et de l'Angleterre* (1755), *Essais sur l'homme et sur la critique* (Pope-ren liburu baten itzulpena).

BERTRAND PELLETIER Baionako botikari baten semea izan zen. (1761-1797). Fosforoa, azido mutiatikoa eta salboinaren prestakuntza ikertu zuen. Irakasle izan zen Pariseko Ecole Polytechniquean eta Zientzien Akademiako kide izendatu zuten 1791ean. Hil ondoren *Mémoires et observations de chimie* (Paris, 1798, in 8 2 T.) argitaratu zuten.

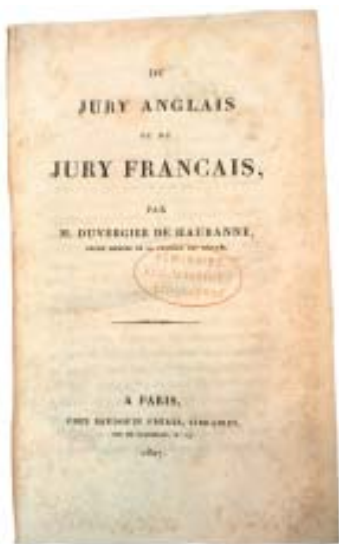
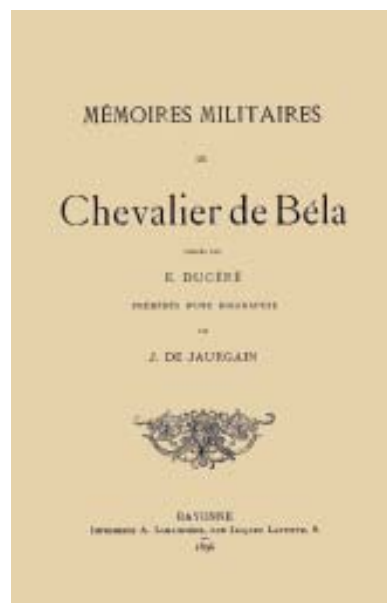
PIERRE JOSEPH PELLETIER (1788-1842), Parisen jaioa. Aurrekoaren semea zen. Kinina aurkitu zuen, gaur egun oraindik paludismoa sendatzeko erabiltzen den sendagaia. Lan ugari egin zituen gatza sortzen duen basa-floraren inguruan, estriktinaren inguruan... Opiotik berezi zituen nar tzenina eta beratina. Caventourrekin batera 1817an zera idatzi zuen: *informations sur la matière verte des feuilles*. Berak bakarrik: *Examen chimique du lichen* (Paris 1817). *Un nouvel alcalin, la stryctine*, (Paris 1818). *Analyse chimique de la quinine* (Paris 1821). 1827an Montyon saria jaso zuen eta Caventourrekin banatu zuen (garai haietako 10.000F). Zientzietako Akademiako kide izendatu zuten 1848an.

François Cabarrus, (1752-1810), Baionan jaio zen Itsassoutik zetorren familia batean eta Sevillan hil zen. Bere gurasoak merkatariak ziren eta Zaragozara eta Valentziara bidali zuten. Xaboi-fabrika bat sortu zuen Carabanchelen eta

Duvergier de Hauranne.

Madrilgo ekonomistekin harremanetan hasi zen. 1782an *Memoria de la fundacion de la Banca nacional* idatzi zuen, eta ondoren Espainiako Banku Nazionala sortu zuen, «banca San Carlos». Paperezko txapona asmatua zuen dagoeneko. 1785ean Filipinetako Konpainia sortu zuen. Zorrez gainezka zegoela preso egin zuten Carlos IIa hil zenean baina Carlos IVak askatu zuen. 1797ean Espainiako ordezkari izan zen Rastadteko kongresuan. Jose Bonapartek Haziendako Ministro izendatu zuen 1808an. Bere idatziak: *Memoria sobre la unión del comercio de América con Asia*. (1784), *Cartas a Jovellanos sobre los obstáculos que la naturaleza, la opinión, y las leyes oponen a la felicidad pública* (1783), elizak kondenatu zuen liberelegia izateagatik, (1808). «*Consideraciones de un Español a sus conciudadanos* eta *Memorias*. Mihi gaiztoek diote Frantziako iraultzan garrantzi handia izan zuen Madame Tallien bere alaba zela.

Duvergier de Hauranne

JEAN BAPTISTE DUHALDE, Uztaritzen jaio zen 1674an. Jesuita izan zen bere anaia Bertrand bezala. Le Tellier-en idazkaria izan zen, hau da, Luis XIV.a erregearen konfessorearen idazkaria, eta 1724an «*La prudence chrétienne*» idatzi zuen.

Baina badago ospetsuagoa izan zen beste lan bat: jesuitiek argitaratutako 26 liburukiak, bere misiolarietatik Indiatic, Txinatik eta Ameriketatik igorritako gutunekin, «*Cartes édifiantes et curieuses écrites depuis les Missions étrangères par les missionnaires de la compagnie de Jésus*. Bildumako bederatzi eta hamasei arteko zenbakiak Jean Baptiste Duhaldek argitaratu zituen.

Bestalde, 1735ean beste liburu bat idatzi zuen. Liburu hori idazteko bere anaiak eta beste misiolari batzuk Txinatik igorritako gutunetan oinarritu zen: *Description de l'empire de Chine et de la Tartarie* (4 tomo in folio), bertan 42 mapa eta irudi asko ikus daiteke. Askok eta askok liburu hori aipatzen dute Txinari buruz hitz egiterakoan.

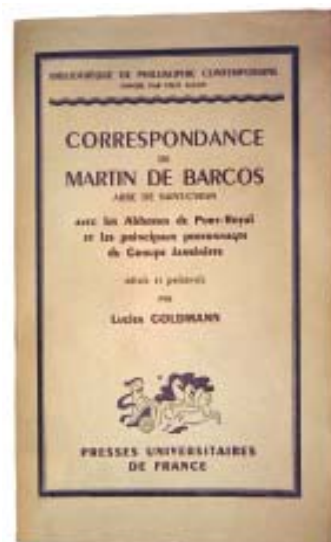
JEAN DAGUERRE (1701-1785), Larresoroko apaiz honek bertako seminarioa sortu zuen eta sei edizio eduki zituen liburu hau idatzi zuen: *Abrégé des règles de conduite à suivre au tribunal de la Pénitence*.

MARTIN ETXEOIEN (1782-1843), Asparreneko Urkoiz auzoan jaio zen. Napoleonek enperadorearen gudetan borrokatu zuen, Espainian, besteak beste. Itzulpen bat baino gehiago izan duen liburu bat idatzi zuen: *L'Unité, ou Aperçus philosophiques sur l'identité des principes de la science mathématique, de la grammaire et de la religion*. Auskalo zer ez ote zuen idatziko armadan sartu ordez, seminarioan sartu izan balitz!

DIHARCE DE BIDASSOUET Asparreneko apaiz honek zera idatzi zuen: *Histoire des Cantabres ou des premiers colons de l'Europe*. Liburu horretan agertzen den ikuspuntua gaur egungo historialari aditu batek ezingo luke onartu.

Martin de Barcos.

Bertrand Pelletier.

J. Pelletier.

PIERRE NÉRÉE DASSANCE (1801-1858), Uztariztarra. Irakaslea izan zen Sorbonan. Apezpiku izateari uko egin zion. Bi liburu idatzi zituen: *Cours de littérature* (6T in 8) y *la Bibliothèque des Prédicateurs* (15T, in8).

AGUSTIN CHAHO, (1811-1858). Atarrartzarrak *le Républicain de Vasconie* sortu zuen. Beranduago *l'Ariel* egunkari ezkerriar bilakatuko zen eta 300 bat ale salduko ziren. Bestalde idazlan hauek idatzi zituen: *Paroles d'un voyant* (1834) *Paroles d'un croyant-i erantzuteko*; *Voyage en Navarre* (Bayona 1835, 446 o.) *Histoire primitive des Euskariens Basques* (Bayona, Bonzom, 1847, 244o.) *Biarritz entre les Pyrénées et l'Océan* (1855) y *Philosophie des religions comparées*.

JEAN PIERRE DAVID (1826-1900) Ezpeletten jaioa. Txinatik dirua bidali zuen Pariseko «Museum d'Histoire Naturelle» ospetsua gaitzeko: 379 mineral, 624 ugaztun, 1.531 hegazti, 3.425 landare, 10.165 espezie entomologikoak. Hauek guztiak Txinara egindako hiru bidaietan bildu zituen. Ondoren aipatzen ditugun lanean bere ikerketak azaltzen ditu: «*Second voyage d'exploration dans l'Ouest de la Chine*», (1876). «*Journal de mon troisième voyage d'exploration dans l'empire de Chine*». (Paris Hachette, 1876, 2T.). *Les oiseaux de Chine* (Paris, Masson, 2 T. 1877). «*Plantes Davidianae ex Sinorum impérie*». (1890). Frantziako Zientzien Akademiako ohorezko kide izan zen. Davidek aurkitu zuen ekologisten sinbolo bilakatu den panda hartza.

JOSEPH GARAT, Abokatua zen. Bordelen jaio zen, baina, Lapurdiko diputatua izan zen 1789an, Frantziako Iraultzaren garaian. Ministro izan zen behin baino gehiagotan. Dirudienez, ministro zelarik polizia sekretua sortu zuen. Frantziako Akademiak saritu zituen bere hiru liburuak: «*Considérations sur la Révolution*» (1792), *Souvenirs de la Révolution* (1795), *Histoire des Basques*. Frantziako Akademian sartu zen 1806an, enperadorearen garaian, baina erregea itzuli zenean bota zuten.

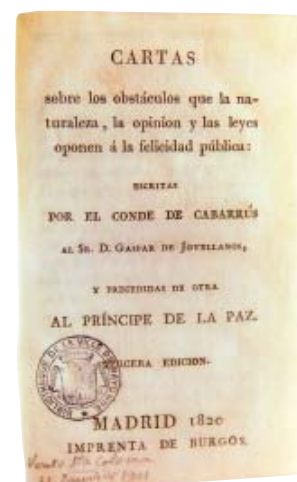
CHARLES MARTIAL LAVIGERIE, Baionan jaio zen eta kardinala izan zen. (1825-1892). Aita zuriak «misionest» elkarte sortu zuen (1874). «La société antiesclavagiste» elkartearekin batera biziki borrokatu zuen esklabotzaren aurka. Eta 1890ean Frantziako katolikoak Errepublikan onartzera deitu zituen Aita Sainduaren izenean.

Sorbonan irakasle zela idatzi zuen: «*Essai sur l'école d'Edesse*» (1850). «*Les erreurs doctrinales du jansénisme*» (1858).

VICTOR BERNARD DERRECEGAIX (1833-1915) Baionan jaioa, baina izatez zuberotarra. Argelian egon zen borrokatzen. XIX. mendean, bere liburuetako bat, jadanik, klasikotzat jotzen zen, «*la guerre moderne*». Liburu horrek itzulpen bat baino gehiago izan du, esaterako: arabiera,

Cabarrus.

Duhalde.

Daguerre.

Dassigne.

Agustín Chaho.

turkiera eta japoniera. Petain y Foch mariskalak ikasle izan zituen Frantziako «l'école de guerre» eskolan. Horietaz gain, bestelako liburu batzuk ere idatzi zituen, horien artean: *Etude des Etats Majors des armées étrangères* (Paris 1869, in 8), *Histoire de la guerre de 1870* (Paris 1871, in 8). *Le Sud de la Province d'Oran* (1873 in 8), *Exploration du Sahara* (1882 in 8), *Le maréchal Berthier*, idazlan honek Académie des Sciences Morales et Politiques-en saria jaso zuen. (1905), *Le maréchal Harispe* (1916).

EDOUARD DUCÉRÉ (1849-1910). Baionako liburutegiaren arduraduna izan zen eta liburu asko idatzi zituen tokiko historiaz: *Les correspondants militaires de la ville de Bayonne* (Bayonne, Lamaignière, 1884, in 8, 261o.) *Histoire de la marine militaire de Bayonne au Moyen Age* (Bayonne, Lamaignière, 1893, 322 o.), *Les Corsaires* 2T. Bayona, Hourquet, 1895, 410o., Lamaignière 1898, 526o.) *Le Blocus de 1814*, (Bayonne, Lamaignière, 1906 298o.) *Dictionnaire Historique de Bayonne* (Bayonne 1911, 2T. 562 + 342 o.) *Bayonne sous l'empire*,

HENRY LEON *Histoire des Juifs de Bayonne*. (Bayona, Lamaignière, 1894 in 4, 420 o.)

CLAUDE FRÉDÉRIC BASTIA Baionan jaioa. (1795-1858), XIX. mendeko ekonomista nagusienetariko bat izan zen. Liberismoaren ideologotariko bat izan zen. Ezin izan zuen bere lanik garrantzitsuena bukatu: *Les harmonies économiques*.

GUSTAVE XAVIER DE RAVIGNAN, Baionan jaioa eta jesuita zen. Lacordaire-n ondorengo izan zen Pariseko katedralean eta han hamar urte eman zituen predikari bezala (1837-1847). Bere sermoiak eta honako liburu hau argitaratu zituzten: *L'institut des Jésuites*, *Clément XII et Clément XIV*.

ANTONIO D'ABBADIE D'ARRAST, Irlandan jaio zen, Frantziako Iraultza zela eta, bere gurasoak ihes egiten ari zirelako. Euskal kulturari sartu aurretik Egipton ibili zen. Lan hauek han emandako denboraren ondorioak dira: *La géodésie de la Haute Ethiopie*, (1873), *l'Abysinie et le roi Théodore* (1868), *Les langues de Cham* (1870), *Dictionnaire de la langue Amarinna* (1881). Chahorekin batera zera argitaratu zuen: *«Etudes grammaticales sur la langue Basque»* (1863). 1867an Zientzien Akademiako kide izendatu zuten.

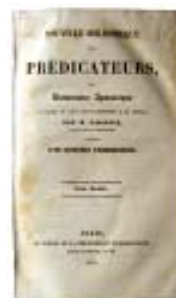
ARNAUD ABBADIE, aurrekoaren anaia zen. Honako hau idatzi zuen: *Observations sur le chêne en Ethiopie* 1859)

DUVOISIN (+1869), Biblia euskaratu zuen kapitainaren anaia zen. Zera idatzi zuen: *Vie de M. Daguerre fondateur du séminaire de Larressore* (Lamaignière, Bayona, 1865, 522o.)

PIERRE HARISTOY. 1835-1901. Aiheran jaio zen. Gai desberdinez idatzi zuen: apaizak prestatzeko idatzi zuen, Euskal Herriko historiaz eta Elizaren historiaz

José Garat.

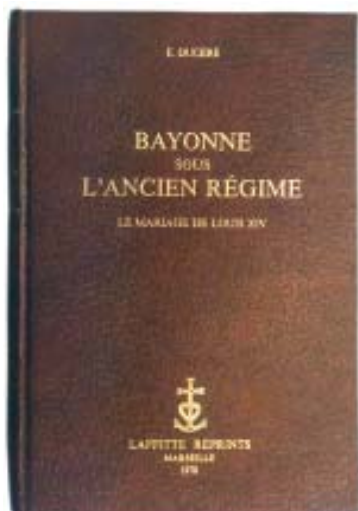

Pere David.

Henri de Sponde.

Edouard Ducéré.

Iraultzaren garaietan. Bere lanik garrantzitsuenak hauek dira: *Recherches historiques sur le Pays Basque*, (Bayona, Lasserre 1883, 2 T. 532 eta 568 or.). *Les Paroisses du Pays Basque pendant la période révolutionnaire* (Pau, Vignancour 1. T. 4660., 1895, 2.T 542o. 1899, 3. T. Bayona, Curutchet, 1982, 305 o.). *Etudes historiques et religieuses du diocèse de Bayonne* (1892-1910) aldizkaria sortu zuen Dubarat apaizarekin.

JEAN DE JAURGAIN (1842-1920) Ozaizen jaio zen. Zuberoako historiagile honek honako lan hauek idatzi zituen: *Arnaut d'Oihenart et sa famille* (1855), *Histoire et généalogie de la maison d'Espeleta* (Talence, 1877), *La Vasconie* (2T. 1886).

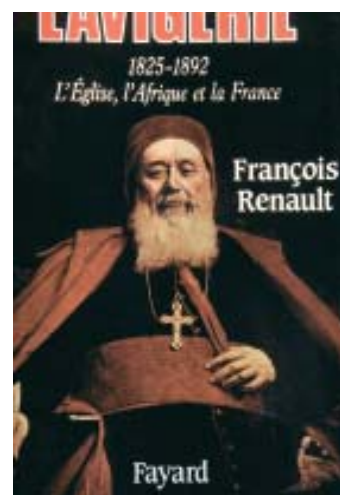
ELISABETH LÉOCADIE D'ELISSALDE DE CASTREMONT (1806) Bardozatarra zen. Bi liburu idatzi zituen: *Histoire de l'introduction du christianisme sur le continent Russe* y *Vie de sainte Olga*.

PIERRE HARISPE (1854) Donibane Lohitzunen jaio zen. Apaiza zela, Euskal Herri osotik ibili zen irakasle gisa. Gero Belgikara joan eta han ezkondu zen. Eta azkenik, berriro apaiz izateko ekialdeko Melkide erritoan sartu zen. Askoren usitez bi Harispe egon ziren; bata apaiza, eta bestea ez, baina biak pertsona bera dira. Aipu honetan frantsesez idatzita dauden liburuen berri emango dugu, horietatik batzuk fedeari egiten diote erreferentzia: *L'imitation de Jésus Christ*, *Les étapes de Dieu vers nous : mon testament philosophique et religieux* (1916, Librairie des auteurs et éditeurs réunis); beste hauek, berriaz, profanoak dira: *Le Pays Basque : histoire, langue et civilisation* (Payot, 1929)b, *Ainhoa* (Auteuil 1893.) *Perkain* azken hori bost agerralditako antzerkia da (Plon 1903).

RENÉ CASSIN (1887-1976), judutarra zen. Baionako udaletxe ondoan jaio zen. 1968an Nobel saria jaso zuen. UNESCO-ren sortzailetariko bat da, eta «Giza eskubideen deklarazioa» testuko zatirik handiena berak idatzi zuen. 1947an Zientzia Moralen eta Politiken akademian sartu zen. Zenbait lan idatzi du zuzenbideaz.

PIERRE LHANDÉ (1877-1957), Baionan jaio zen baina izatez zuberotarra izan zen. Jesuita izan zen. Etxahun bertsolariari dedikatutako lehenengo lana idatzi zuen. Beranduago hiztegia egiten hasi zen eta Lafitteren laguntzarekin bukatu zuen. 1925ean Parisera joan zen «zinta gorriaz» arduratzera oso hiriburu paganoa zelako. Garai horretan idatzi zuen: *Le Christ dans la banlieue* (135 argitalpen), *le Dieu qui bouge* (60 argitalpen). Frantziako Akademiaren saria jaso zuen. Baita beste bi sari ere, *La Croix sur les fortifs*.

1926an hasi zen irratitik predikatzen, ikaragarritzko arrakastarekin: bere sermoiak hamabi liburuetan jasota daude. Ospe handia izandako beste liburu batzuk ere idatzi ditu, esaterako: *Autour d'un foyer Basque* (1908), *L'émigration Basque* (1910, Paris, Nouvelle Librairie Nationale

Pierre Lhande.

Antonio d'Abbadie d'Arrast.

ANTONIO D'ABBADIE D'ARRAST, Irlandan jaio zen, Frantziako Iraultza zela eta, bere gurasoak ihes egiten ari zirelako. Euskal kulturara sartu aurretik Egipton ibili zen. Lan hauek hantxe emandako denboraren ondorioak dira: *La géodésie de la Haute Ethiopie*, (1873), *l'Abyssinie et le roi Théodore* (1868).

291 o.) Argentinako Presidentearen hitzaurrearekin; *Luis* flamenkora eta alemanera itzulita. *Jeunesse* (1912). *Mirentchu* (1914), Lardizabalek gaztelerara itzulita. *Au prix du sang* (1915) *Trois prêtres soldats* (1918), *Enseigne de vaisseau Lefevre* (1919) *Mouettes* (1920), azken lau horiek 14ko gudari buruzkoak. *Notre Soeur latine*, *l'Espagne* (1919) liburu hori zela eta debekatu zioten Espainian sartzea. *Yolanda* (1921, euskaraz eta frantses.) *Mémoires d'un écrivain* (1922), *Bilbilis*, *Fils de Dauphin*, *Lauriers coupés*, *le Père Longhaye*, *Le Pays Basque à vol d'oiseau* (1925). Beste hiru liburu idatzi zituen egindako hiru bidai azaltzeko: *France Rayonnante* (1930), Hego Amerikaz. *Madagascar* (1932) y *l'Inde Sacrée* (1934). Urte berean pelikula egin zuten. *Mon Petit prêtre*.

JEAN DELAY (1907-) Baionako alkatea izan zen. Baita psikiatra ere. 1950ean eta, berak zuzenduta, psikiatriako lehen batzarra ospatu zen Parisen. Gaixoeekin estimulazio-tratamendua erabili zuen lehena izan zen. Psikiatriari buruzko liburu asko idatzi ditu: *Aseogènes et sensibilité cérébrales* (1934), *L'électroencéphalogramme* (1938), *L'électrochoc et la psychophysologie Paris*, Masson 1946), *l'électricité cérébrale* (1949), *Problèmes de la jeunesse médicale* (1952). *Jeunesse d'André Gide* (1957). *Discours de réception à l'académie Française* (Paris, Gallimard 1971). Frantziako Akademiaren eta Zientzietako Akademiaren kide izan zen.

FLORENCE DELAY bere alabak eleberririk idatzen ditu, eta Frantziako Akademiaren kide da.

FRANÇOIS RENÉ BASTIDE (1926). Biarritzen jaio zen. Eleberririk eta entseguak idatzen ditu. Bere lehen eleberria honako hau izan zen: «*Lettre de Bavière*» (1947). 1952an kritikaren saria jaso zuen «*Saint Simon par lui même*» liburuagatik. 1956an «*Femina*» saria jaso zuen «*Les adieux*» lanarengatik. «*Le troisième concert*» antzerkiaren eskutik telebistako saria jaso zuen 1963an.

HEMEN FINKATU DIREN ZENBAIT IDAZLE

Hemen jaio ez arren, zenbait autore euskalduntzat har ditzakegu.

PIERRE LOTI (1850-1923), baliteke ezagunena izatea. Benetako izena Jules Viaud zuen. Itsas-armadako burua izan zen, eta bi denboraldiz itsasontzi bat gobernatu zuen Hendaiaiko muga. Azkenik Hendaian gelditu zen. Bere libururik ezagunena *Ramuntcho* da, 1896an Azkainen idatzi zuelarik.

EDMOND ROSTAND (1868-1918). Osasun-arazoak ziruela eta Kanbora etorri zen eta han gelditu zen bizitzan. Arnaga etxea eraiki zuen. Bere idazlanak: *Chantecler* (1910), eta *Le vol de la Marseillaise* trilogia (1919).

JEAN ROSTAND aurrekoaren seme biologikoa zen eta mundu osoan ezagutzen zuten. Euskal Herrian ikasi zuen natura maitatzen. Hona hemen bere liburu batzuk: *Pensées d'un biologiste*, (1939), *L'homme* (1940), *Esquisse d'une histoire de la biologie* (1945). *Ce que je crois* (1953), *Inquiétudes d'un biologiste* (1967). 1959an Frantziako Akademian sartu zen.

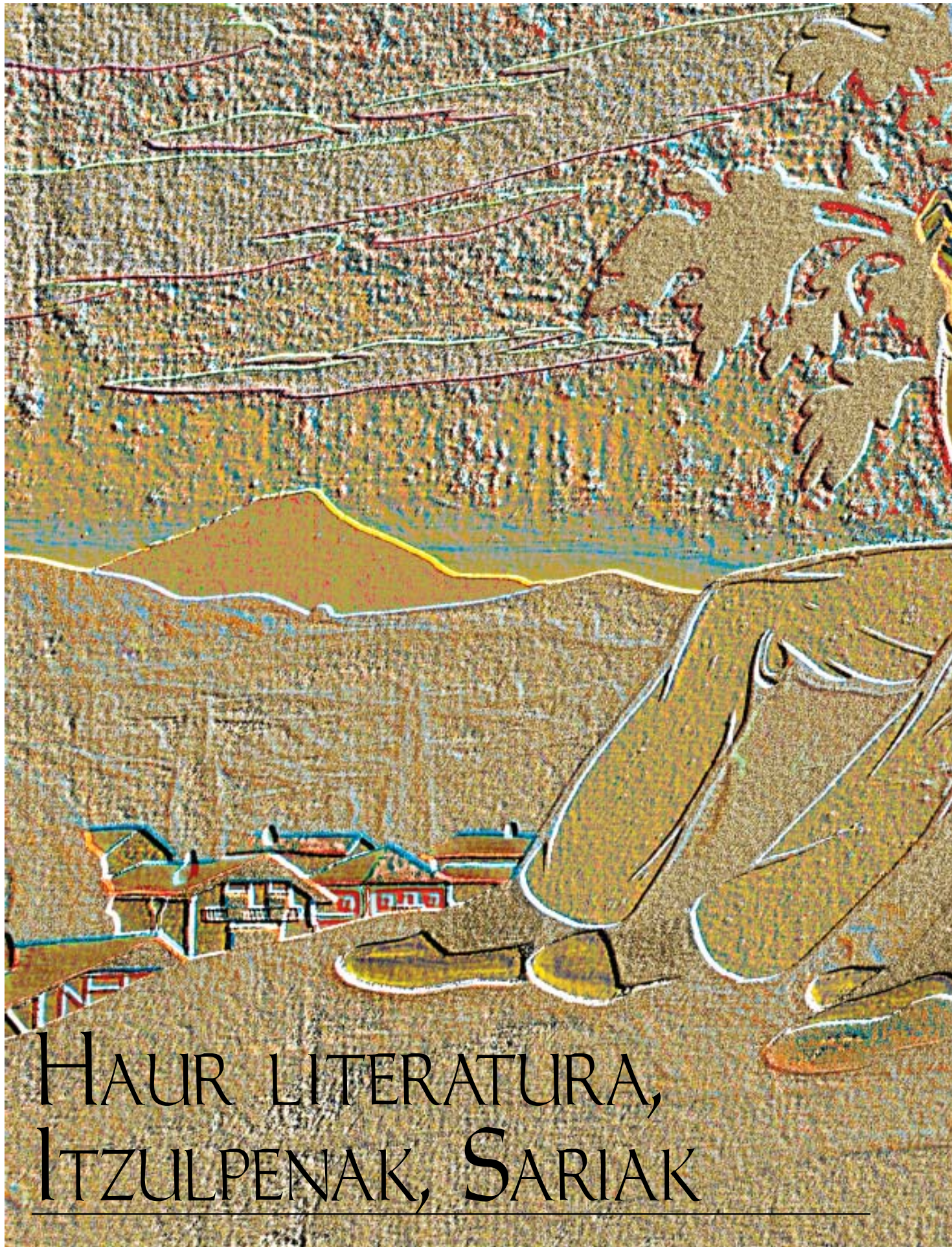
FRANCIS JAMMES, Baigorri jaio zen, eta Asparren finkatu zen, Eihartzea etxean. Olerkaria zen. Beste batzuen artean honako lan hauek idatzi zituen: *De l'Angelus de l'aube à l'Angelus du soir* (1898), *Le duel des primevères* (1901), *Les géorgiques chrétiennes* (1911)

PIERRE BENOIT, (1886-1962). Landetan jaio zen eta hil arte Zuberoan bizi zen. Urte bakoitzeko eleberririk bat idatzi zuen, horien artean aipatzekoak dira: *Pour Don Carlos*, karlistadari buruzkoa, *Aino*, de hegoalde, *Le Pays Basque* entsegua 1954an. 1931ean Frantziako Eleberrian saria jaso zuen.

ROLAND BARTHES (1915-1980), es-
trukturalismoaren sortzailea. Baionan zortzi urtez ikasten egon ondoren, bi urte eman zituen Biarritzen irakasle bezala. Hiru liburu idatzi zituen: *Le degré zero de l'écriture* (1953), *L'empire des signes* (1970) *Elements de semiologie*.

Abadia.

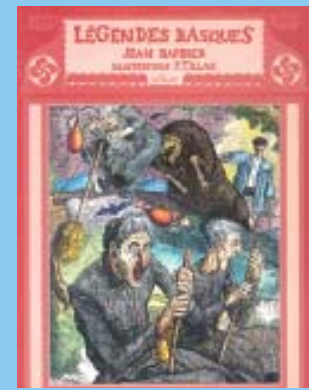

HAUR LITERATURA,
ITZULPENAK, SARIAK

HAUR LITERATURA

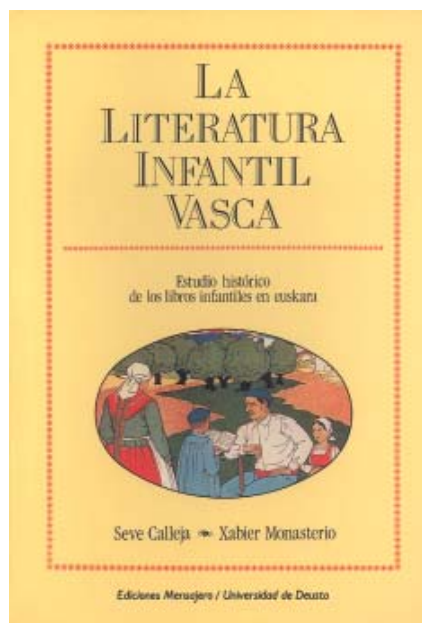
Hamaika idazle

2001 urteko datuen arabera, Euskal Herrian 885 liburu argitaratu ziren euskaraz eta horietatik 198 haurrentzat eta gazteentzat ziren. Hau da, %22,37a. Gertakari hori atzerapen bat izan da aurreko urteekin alderatuta. Urte horietan haurrentzako liburuak 250-300 izaten ziren gutxi gorabehera, hau da, ekoizpenaren laurdena baino gehiago. Sail hau eratzeko "Calleja eta Monasterioren euskal haur-literatura" hartu da oinarritzat.

Haur-literatura maila eta estimu handiko literatura da. 80ko hamarkada hasieran kalitate handiko zenbait idazlek haur-literatura eraberritu zuten, bai euskarazkoa eta bai gaztelarazkoa, esaterako: Bernardo Atxaga, Anjel Lertxundi, Mariasun Landa... Horietatik hamar aukeratu ditugu kapitulu hau egiteko, hala ere, gogoan izan ezazue hamar hauetaz gain idazle gehiagok merezi zutela gure zerrendan agertzea, baina lekua dela eta ez ditugu aipatuko.

Bernardo Atxaga (1951). S. Callejak eta X. Monasteriok dioten bezala, "Atxagaren idazlanak mugarriz gisa hartu behar dira, hau da, euskal haur-literatura egoera didaktikoetatik ametszko eta imajinariozko mundu batera pasa dela adierazten duen mugarriz gisa. Haur-literaturaren mundu berri hori zabalagoa eta erakargarriagoa izango da. Haren pertsonaiek ez diote haurrari inolako moralik edota jokabiderik erakusten, baizik eta nola gozatu bizitzako egoera dibertigarriak." 1983an Atxagak Haur-Literaturako Xabier Lizardi Saria jaso zuen. Helduek zenbait liburu irakurtzen dute gogo handiz, nahiz eta itxuraz haur-literatura izan, adibidez: *Memorias de una vaca*. Azken urteotan liburu gutxiago argitaratu ditu, hala ere, jarraitzen dute bere idazlan nagusienak berrargitaratzen.

Anjel Lertxundi (1949). Zarautzeko ikastolan irakasle izatetik datorkio haur-literaturarenganako interesa. Lertxundi konturatu zen euskal literaturak hutsune ugari zituela, eta idazlea bera hasi zen bere ikasleentzako liburuak idazten. Gero argitaletxean egon zen laguntzaile gisa irakurtzeko liburuak eratzten, eta beranduago Erein argitaletxean aritu zen material didaktikoak diseinatzen. Haren

bibliografian haur-ipuinetako bilduma ugari aurkituko ditugu, beti ere irakurlearen sormena suspertzen dutenak. Arlo horretan izandako esperientziak azaltzeko liburu bat argitaratu zuen: *Haur literaturaz* (1982).

Mariasun Landa (1949). Filosofia ikasi zuen Parisen, eta 1973an etxera itzuli zen Oinarrizko Hezkuntzako irakaslea izateko. Gaur egun Didaktika irakasten du Donostiako Irakasle-fakultatean. Berrehun liburu baino gehiago argitaratu ditu, horietatik asko zenbait hizkuntzara itzulita. Bere *Txan fantasma* ipuinarekin, (Lizardi Saria 1982an), erreialismo kritikoa sartu zuen haur-literaturen barnean. Aipatutako liburuan autismoari buruz idatzi zuen, neska bakar ti baten istorioaren kontatuz. Mariasun Landak hasitako bidea honako hauek jarraituko zuten: Txiliku, P. Zubizarreta, M. Lopez Gaseni, X. Mendiguren eta beste batzuk. Mariasunek dio: "Hori da haur-literaturako erronka: gai serioei buruz idatzi estilistika landu bat erabiliz". 1991ean Euskadiko Haur-eta Gazte-Literaturako Saria jaso zuen *Alex* idazlanarekin.

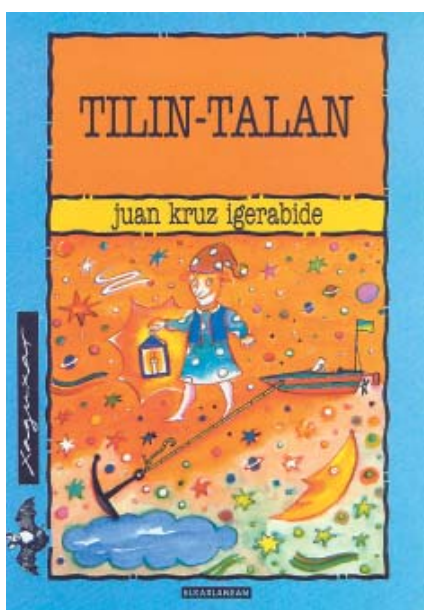
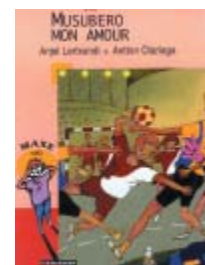
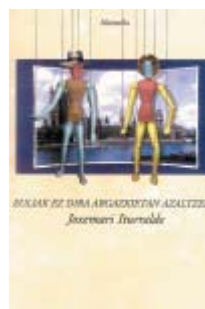
Xabier Mendiguren (1945). "Euskal Herriko bururik emankorrenetarikoa bat da." Horrela definitu du Juan Garmendia Larrañaga antropologoak Xabier Mendiguren. Aurretik aipatutako Callejak eta Monasteriok, berriz, "egungo euskal kulturako factum-a" deitzen diote idazleari. Pedagogia ikasi zuenetik, hizkuntzalaria eta eleanitza izateko prestatu zuenetik, eta beti, euskal kulturako arazoekin kezkatuz, Mendigurenek hogeitau urte daramatza euskal hizkuntzaren garapeneren alde lan egiten, kulturako hizkuntza eta hartu-emaneko hizkuntza izan dadin gizarte modernoan. Mendigurenek ikastolen-

tzako material didaktikoak diseinatuko ditu, esaterako: *ex novo*, ipuinak itzuli, eleberriak eta esku-liburuak.

Asun Balzola(1942). Irudigile eta idazle garrantzitsua da gaztelerazko haur-literaturan eta gazte literaturan. Bilbon jaio zen, baina Madrilen bizi da aspalditik. Hala ere, harreman estua dauka euskal argitaletxeekin. Patxi Zubizarreta eta Mariasun Landaren zenbait libururen irudiak egin ditu. Bere bibliografia zaballean azpimarratu behar da Muniaren bilduma ezaguna, 80ko hamarkada hasieran argitaratzen hasi zelarik: *Munia y la luna*, *Munia y la señora Piltronem...* *Las Estaciones* bildumak *Indiana Jones-en zamarra* liburuak itzulpen ugari dituzte (1988). Sentsibilizazio sozialari dagozkion idazlanak ere baditu: *El diario de Pepe*, *El paro* (1986) eta *Aiton-amonak*, *Amonaren seme-alabak* (1986). Bestelako idazlanak aipa ditzagun Asun Balzolarean arrazoi desberdin nabariengatik: *Guillermo, un ratón de biblioteca* (1983), *Ipuin beteak* / *Cuentos rellenos* (2000), *Antes, ahora, después* / *Lehen, orain, gero* (2000), *Día y noche* (1989), *Marta*, *Después de aquel verano* (1995) eta *Qué te voy a contar* (1996).

Txiliku (1951). Anjel Lertxundi eta Mariasun Landaren modura, Zarautzen irakasle bezala lanean zegoela, lan didaktikoak egiteko beharraz ohartu zen. Era berean, konturatu zen haur-literatura egitea atsegin zuela. Bere literatur produktioari erreparatuz, esan behar da bere lehenengo lana 1984an argitaratutako trilogia barregarria izan zela; *Kaltxaberde*, *Türku eta Gotzon*. Joxantonio Ormazabalekin batera (beste idazle nagusi bat euskal haur-literatura modernoan) oso bikote emankorra sortu zuen holako idazlan hauek idatziz: *Xaxarko* (1986), *Auto, asto, tren...* (1987), *Xenpelarren apostua* (1991), *Eusko behatzen izenak* (1991), *Ausarta eta pan puxa tartaloen basoan* (1991) eta *Hontzaren orduak* (1999). Rudyar Kipling-en itzulpena ere azpimarratu beharrekoa da: *Ipuinak hain zuzen* (1999).

Seve Calleja (1953). Haur-literaturan eta gazte-literaturan aditua da. Seve Callejak, pedagogoa, urteak daramatza irakurketa susper tzen gazteen artean. Bere lanetan gai delikatuena aztertzen ditu sentsibilitatez eta didaktikaz, esaterako: *Potoloa naiz eta zer?* (2001), *Tximino gixakoa* (1988), *Nire bizikleta eta ni* (1992), *Pirata jokoa* (1997), *Mari Joseri zergatik deitzen diote Joxe* (1997), *Esklavo zoriontsuen uhartera* (1988) edo eskolan erabiltzeko bilduma *Historias de Fiena y Cereza* (1992). Bere lanak Euskal Herrian eta Euskal Herritik kanpo argitaratzen dira. Bere lanei buruzko teoriari argitaratu dituzte honako entseguetan: *La literatura infantil vasca* (1988), *Todo está en los cuentos: propuestas de lectura y escritura* (1992) eta *Haur literatura* (1993). 1981ean Seve Callejak jaso zuen kontakizun-arloko Ignacio Aldecoa Saria eta hamar urte ondoren Gabriel Aresti Saria.

Juan Kruz Igerabide Sarasola (1956). Idazle honen lanak berrargitaratu eta itzuli dituzte zenbait hizkuntzetan: *Somiatruites* (1996), *Neskaxta telepaticoa* (1996), *Doña soñadora* (1996), *Helena eta arrastiria* (2000), *Saguxo ameslaria* (2000), edo Jonasen bilduma: *Jonas eta hozkailu beldurtia* (1998), *Jonasen Iratzargailua* (2001), *Jonasen Pena* (2001). 1998an ONCE-k bi bilduma zoragarri argitaratu zituen ume minusbaliatuentzat: *La isla de la enanita barbuda* eta *Aguva va: desde mi terraza*. Horretaz gain haur-poesia ere egin du. Hiperión argitaletxe ospetsuak bere katalogoan *Poemas para la pupila* (1995) liburua dauka. Liburu horren irudiak Asun Balzolak eginak dira. Azkeneko lana *Begi argi horiek* / *Por esos ojos claros* da (2002).

Patxi Zubizarreta (1964). Idazlea eta itzultzailea da. Antoine de Saint-Exupéry-k idatzitako *Le petit prince* idazlanaren azkeneko itzulpena egin du, eta horretaz gain, Mikelak antzetzen duen filma euskaratu du. Aipatutako Mikela, Mercé Aránega katalanak sortutako pertsonaia da. Honako idazlanen eskutik Zubizarretak irakurketarako zaletasuna lortu du haurren artean: *Matias Ploff-en enabakiak* (1992), *Usoa, hegan etorritako neskatoa* (1999), *Magali badaki* (2000) edo *Ametsetako mutila* (1991). Patxi Zubizarretak zenbait idazlan gaztelerara, galegora eta katalanera itzuli ditu: *Un violín para Maribelcha* (1995), *El bollo de los viernes* (1998), *Dibújame una carta* (2001), *Dos casos únicos* (2000)...

Karlos Santisteban. Poesiagilea, idazlea eta itzultzailea. 80eko hamarkadan helduentzako poesia eta prosa argitaratu zuen, halaber, Sófoeles-ren itzulpen bat ere: *Bakanteak*. Poesiaren zenbait izenburu: *Amodioz eta gorrotoz*, *Bizi aparta* eta prosaren zenbait izenburu: *Terrorista*, *Uda bateko amodio zorroa*. Haur-literaturaren barnean argitaratutako *Jostailuen altxamendua* (1991) liburuak penintsulako bost hizkuntza desberdinetan itzuli dute. Horietaz gain Karlos Santistebanek beste lan hauek idatzi ditu: *Kometa bidaizalea* (1991), *Anika eta bere klera majikoa* (1992), *Kutuna tuntuna* (1995, eta 2001ean berrargitaratua), *Lapiko, zantagin eta bi saltsari* (1996) eta *Eguzkia puxtarrian* (1999).

José Manuel López Gaseni (1964). Manu López Gaseni-ri zor diogu Lewis Carroll-en hiru eleberri ezagunen itzulpena: *Aliceren abenturak lurralde miresgarrian* (1989), *Ispiluan barrena* (1990) eta *Alice* (1993). Bost izenburu eman dizkio gazteentzako literaturari: *Borroka arroka* (1991 eta 2001ean berrargitaratuta), *Jauin agurgarria* (1993), *Andoni eta Maddalenen komeriak* (1994), *Urrutiko intxaurreak* (1996), eta *Olio urpean* (1998). Idazlan hauek guztietaz gain gure aztergaiaren inguruko teoria garrantzitsu baten auto-rea da: *Euskarara itzultitako haur eta gazte literatura: funtzioak, eraginak eta itzulpen-estrategiak* (2000).

NORABIDE BIKOITZEAN

PENTSAMENDU
UNIBERTSALEKO
IDEARIK HOBERENAK
EUSKARARENTZAT

*LAS MEJORES IDEAS
DEL PENSAMIENTO
UNIVERSAL PARA
EL EUSKARA*

*Elkarzekiko onarpen
eta izekitze
seinaleak*

1989. urtean goitik behera aldatu zen euskarara egiten zen itzulpengintza literarioaren egoera. Euskal itzultzaileen elkarteak, EIIZIEk, ia erabat narrazioaren sailekoak ziren literatura modernoaren baitako oinarritzko ehun lan itzultzeko plana aurkeztu zion Eusko Jaurlaritzako Kultur Sailari. Beste alde batetik, espainiar argitaletxeen merkatuak euskal literatura *deskubritu* zuen laurogeigarren hamarkadan, haur zein gaztetxoentzako lanak egiten zituzten idazle bikainen eskutik. Hamarkadaren amaiera aldera, autore horietako batek, Bernardo Atxagak (Asteasu, 1951), *Obabakoak* lanarekin ordura arte inork lortu ez zuena lortuko du, hala nola, espainiar irakurle zein europar beste hizkuntzetakoen artean euskal literaturarekiko interesa piztea.

■ LITERATUR ITZULPENAK EUSKARAZ

1989. urtean goitik behera aldatu zen euskarara egiten zen itzulpengintza literarioaren egoera. Euskal itzultzaileen elkarteak, EIIZIEk, ia erabat narrazioaren sailekoak ziren literatura modernoaren baitako oinarritzko ehun lan itzultzeko plana aurkeztu zion Eusko Jaurlaritzako Kultur Sailari. Modu horretara, beste herrialdetako literatur lanak euskaraz ez izateak sortzen zuen hutsunea bete nahi zen, eta era berean, lan horretarako euskal hizkuntzari beharrezkoak zitzaizkion bitartekoak jartzea zen helburu. Handik hila-bete gutxira abian jarri zen bildumak «Literatura Unibertsala» izena hartu zuen.

Batez ere europar hizkuntzatan idatzitako lan narratiboak hautatu ziren. Obra ezagun eta ez oso luzeak behar zuten izan derrigor, salbuespenak salbuespen. Itzulpenen esleipena lehiaketa bidez egin zen, tartean itzultzaileen gaitasuna epaitzen zuen epaimahai bat zela. Modu honetara iraultza txiki bat sortu zen literatur itzulpengintzan. Denak bat etorri ziren itzulpenen kalitateaz hitz egiterakoan, eta itzultzaileen artean pisu handiko iritzia hasi zen hedatzen: ordutik aurrera euskaraz ezin izango zela goi mailako literaturarik egin itzultzaile horien beren lezioak kontutan hartu gabe.

1990az geroztik «Literatura Unibertsala» bilduman *Calvino*, *Camus*, *Cortázar*, *Dostoievski*, *Pavese*, *Prévert*, *Faulkner*, *Goethe*, *Grass*, *Chejov*, *Tolstoi*, *Mishima*, *García Márquez*, *Von Chamisso* eta *Truman Capote*-ren moduko autore on bezain desberdinen lanak azaldu ziren.

Edizio hori **Ibaizabal-Edelvives** argitaletxeari eman zitzaion. Hasiera bateko azal ez oso egoki hura, urte batzuk beranduago Antton Olariagak eginiko beste ederrago batek ordezkatu zuen.

Hasiera batean bilduma ehun lanekoa izango zela pentsatu zen, eta kopuru horretara 2002an iritsi zen. Baina azken izenburuak liburu dendatar iritsi aurretik, 2001 ean jada itzultzaileen elkarte eta Eusko Jaurlaritzako Kultura Saila akordio batera iritsita zeuden bilduma hori beste 50 izenburutara luzatzeko. Lan berri hauen itzulpena **Elkarlanean** zein **Alberdania** argitaletxeen esku gelditu zen lehiaketa bidez. Liburu hauen maila oso altua izan arren, euskal gizarteak erantzun epela eman zuen berriro; oraindik indar handia du itzulpenak erakargarriak ez, eta zailak diren usteak. Irakurleen aburuz, atsegingarriagoa da europar zein amerikar idazle handiak gazteleraz irakurtzea.

1991. urtean beste proiektu bat sortu zen, batez ere gutxiengo bati zuzendua. Eusko Jaurlaritzak, Euskal Autonomia Erkidegoko hiru aurrezki kutxek, Euskal Herriko Unibertsitateak eta Deustuko Unibertsitateak, irabazi-asmorik gabeko **Klasikoak S.A.** elkarteak sortu zuten. Beronen helburua *pentsamenduaren historia*-ren baitako oinarritzko ehun lan euskaratzea zen. Aurreko kasuan bezala, hemen ere lanen kalitatearen jarraipena egiten zuen batzorde bat zegoen, eta goitik behera errespetatzen ziren Euskaltzaindiaren arauak.

Bilduma berri honetan, beste hainbaten artean *Berkeley*, *Bloch*, *Herodoto*, *Hume*, *Schopenhauer*, *Séneca*, *Rousseau*, *Mon-*

taigne, *Unamuno* eta *Vitoria*-ren lanak jarri dira salgai.

80. hamarkadatik aurrera euskarazko literatur lanak argitaratzen zituzten argitaletxeek itzulitako lanak ere argitaratu izan dituzte, baina zalantza handiak izan dituzte hauen bideragarritasunari buruz, nahiz eta haur zein gazte-xoei zuzenduriko bildumek arrakasta handiagoa izan irakurleen artean. 80. hamarkadan **Elkar** eta **Erein** argitaletxeek itzulitako nahikoa narrazio ugari sartu zituzten haurrentzako *Auskalo* eta *Txalupa* bildumetan.

Urruti gelditu dira oso 80. hamarkadako hainbat itzulpen, hala nola, Joxe Austin Arrietaren *Yourcenar Hadrianoren oroitzapenak* (Elkar Argitaletxea) edo Juan Garziaren *Bartleby izkribatzailea* (Erein Argitaletxea). Garai hartako literatur itzulpen gintzan itzal handia izan zuten bi itzulitzaile Xabier Mendiguren Bereziartu eta Josu Zabaleta dira. Biok Donostian Martuteneko itzulitzaile eskola sortu zuten, eta horrekin batera ondorengo belaunaldi bidea erakutsi ere bai.

■ ITZULITAKO EUSKAL LITERATURA

Espainiar argitaletxeen merkatuak euskal literatura *deskubritu* zuen laurogeigarren hamarkadan, haur zein gazte-xoentzako lanak egiten zituzten idazle bikainen eskutik. Hamarkadaren amaiera aldera, autore horietako batek, **Bernardo Atxagak** (Asteasu, 1951), *Obabakoak* lanarekin ordura arte inork lortu ez zuena lortuko du, hala nola, espainiar irakurle zein europar beste hizkuntzetako artean euskal literaturarekiko interesa piztea. *Obabakoak*-en ondoren *El hombre solo* (1993), *Esos cielos* (1995) edo *Un espía llamado Sam* (1996) lanak iritsiko dira, Atxagak espainiar letretan duen ospea aregotuz.

Anjel Lertxundi (Orio, 1948) da gazte-xoentzako literatura landu duen beste idazle bat. 2000. urtean bere bilakaera dela eta irabazi zuen Rosalía de Castro Sariak, argi erakusten du zenbaterainoko

onarpena duen Lertxundik euskal eremutik at. Horretan lagundu dioten lanak *Las últimas sombras* (1996), eta beranduagoko *Un final para Nora* (1999) dira. *Los días de la cera* (1999ko Euskadi Saria) eta *El huésped de la noche* dira berak itzuli dituen azken testuak.

Hirurogeigarren hamarkadaren amaieraz geroztik berrikuntza literarioari dagokionez aitzindari izan den **Ramón Saizarbitoriak** (Donostia, 1944), 1979an izan zuen bere *Cien metros* esanguratsua lehen itzulpena; baina ospea 1998an etorri zen belaunaldi baten memoriari buruzko kontakizun metaliterarioak diren *Los pasos incontables*-ekin. Irteera-kanpaina handia eta harrera ezin hobea izan duena *Guárdame bajo tierra* (2002) da.

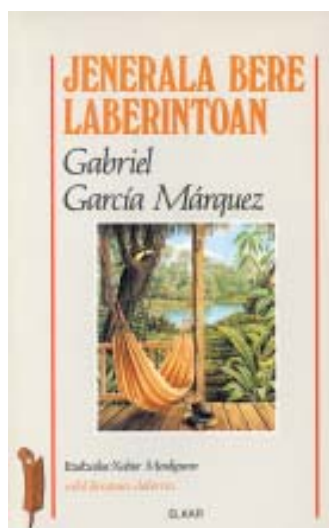
Hegoamerikako literaturak eragina eleberriaren estilista dena **Joan Mari Irigoien** (Donostia, 1948) dugu. Bere lanik garrantzitsuenak gazteleiaz zein katalanez irakur daitezke, hala nola, *Babilonia* (1992), *La tierra y el viento* (1997) –*Poliedroaren hostoak* lanaren itzulpen berantiarra– eta *Consummatum est* (2001).

Edorta Jimenez (1953) mundakarraren lanak itsasoko iodoek inspiratua dirudi: *Voces de ballena* (1999), *La estela de los ahogados* (2000). Bere bigarren eleberriak, sail honetako Azkue Saria irabazi zuen, eta gazteleerara *El último fusil* (1994) bezala itzuli zen.

Koldo Izagirrek (Pasaia, 1953) prentsan kolaboratzaile gisara lan egin eta zinemarako gidoiak ere idatzi ditu. *Malandanzas de un Aguirre llamado Mecha* (1997) eta *Nuevas prisiones del viejo Aguirre* (2001), Izagirreraren bi lanik berezietan bertsoak dira.

Jon Arretxe (Basauri, 1963) euskal eremuan salmentari dagokionez arrakasta handiko idazlea bilakatu da, *Hacia la gran muralla* (2001) eta *Tubabu* (2001)-ren moduko umore zein bidaia kontakizun liburuekin.

Zehatzak izan nahiko genuke, baina dena dela zerrenda honetan **Jon Mirande**, **Felipe Juaristi**, **Joxe Austin Arrieta** edo **Joseba Sarrionandia** ere sartu nahi genituzke, izan ere (oso tarteka baldin bada ere) gazteleeraz irakurri ahal izan ditugun autoreak baitira.

Lehiaketa eta Sari literarioak

■ EUSKARAZ IDATZITAKO LANEI ZUZENDUTAKO LITERATUR LEHIAKETAK

Azken 80 zein 90. hamarkadetan literatur lehiaketak asko ugaldtu dira, gehiegi zenbaiten ustetan. Horiematik gehienak idazle gazteentzat beren buruak ezagutzera emateko bitarteko izan dira, gutxi baitira jadanik ospea lortua dutelarik lanak lehiaketa horietara aurkeztea erabakitzen duten idazleak.

BEKA SISTEMA. Azken boladako nobedaderik garrantzitsuen 90. hamarkada amaiera aldera gertatu zen, Elkarlanean argitaletxeko Euskalgintza Elkarlanean Fundazioak ordura arteko lehiaketa sistema, beka sistemagatik ordezkatzera erabaki zuenean. Joseba Jaka sormen bekak sortu zituen; hauek, bekak eskuratzeko asmoz beren buruak aurkezten zituztenen proiektuak epaimahai batek aztertu ostean esleitzen ziren. Kasu honetan jada ospea eta sona zuten idazleek ere aurkezten zuten beren burua. Horren adibide dugu molde zaharren kontra beti azaldu izan den Koldo Izagirre.

Beka horien beste erakargarritasun bat zera zen, hots, autoreari bere lana zein argitaletxetan argitaratu hautatzeko aukera ematen zitzaiola.

Beasaingo Udalak eta CAF enpresak ere bide horri berari segi zioten, eta 90. hamarkadaren amaiera aldera autore gazteei zuzendutako **Igartza Saria** sortu zuten. Sari hau beka bihurtu zen 1999. urtean.

SARI BERRIAK. Literatur sariak ugari dira orain, baina hala ere azken urteotan berri asko ari dira sortzen. 2001. urtean orijinaltasunik falta ez zaien saria sortu zen, entsegu laburrien alorreko **Juan Zelaia** alegia, izen hori duen enpresariaren beraren eta *Pamiela* nafar argitaletxearen eskutik. Eta 2002an, urte horretan bertan 25 urte bete zituen *Erein* argitaletxeak **Erein-Euskadiko Kutxa** eleberrri saria sortu zuen, bai eta autore berrientzako beste sari bat ere: Donostia, Opera Prima.

TRADIZIO HANDIKO SARIAK. Tradiziodun literatur sarien artean gehienek, ipuinak bultzatzea dute helburu. Arlo honetan aipamen berezia merezi duite Debako Udalak antolatzen duen **Tene Mujika** saria, eta Zumaiakoak antolatzen duen **Julene Azpeitia** saria. Bi sariok funtsezkoak izan dira bi hamarkadatan zehar beranduago literaturgintzan giltzarri diren autoreen narrazio laburrak ezagutzera emateko. Biek hala biek seriotasuna izan dute ikur. Ahaztu ezain daitekeen beste

SARIA	HIZKUNTZA	GAIA
IPUINA		
Xabier Lizardi Saria	Euskara.	
Kontakteta Laburreko Unibertsitate Lehiaketa, Fantasia.	Euskara eta Gaztelania.	
Ignazio Aldekoa	Euskara edo Gaztelania.	
Caliope y Polimnia.		
Gabriel Aresti.	Euskara eta Gaztelania.	
Imajina ezazu Euskadi.	Euskara eta Gaztelania.	"Euskadi, dimentsio berri edo berri"
Donostia Hiria.	Euskara eta Gaztelania.	
Tene Mujika.	Euskara.	
Villa de Errenteria.	Euskara eta Gaztelania.	
Barañaingo Udala.		
Tuterako Udala.		
Mutua de Pamplona		
NH**** Argitaratutako Kontakteta Libururik hobereena.	Estatuko edozein hizkuntza ofizial.	
NH**** Argitaratu gabeko Kontakteta Libururik hobereena.	Gaztelania.	
NH*** Kontakteta.	Gaztelania.	
Pedro Atarribia.	Euskara eta Gaztelania.	
NARRATIBA		
Sagitarario.	Euskara.	Bidaiei buruzko narratiba.
Tomás Fermín de Arteta.	Gaztelania.	
Iruñeko Udala.	Euskara.	Narratiba.
ELEBERRIA		
Café Iruña.	Euskara eta Gaztelania.	
El Eria.	Gaztelania.	
El Paisaje.	Gaztelania.	
Izar Liburuak.	Euskara.	
Irun Hiria.	Euskara eta Gaztelania.	
OLERKIA		
Ernestina de Champourcin.	Euskara eta Gaztelania.	
Acentor.		
Agustín García Alonso.		Olerkia "Landa eta Ingurumena"
Atalaya.		Olerkiak "Landa eta Ingurumena"
Bécquer.		Sonetoak.
El Eria de Sonetos.		
Imajina ezazu Euskadi.	Euskara eta Gaztelania.	Olerkia "Euskadi dimentsio berri"
Izar Liburuak.		Olerki libreak.
Izar Liburuak.		Sonetoak.
Machado.		Sonetoak.
Mario Ángel Marrodán.		
Nervión.		
Platero.		
Promesas.		
Villa de Aoiz.		
Irun Hiria.	Euskara eta Gaztelania.	
Ángel Martínez Baigorri.		Olerkia.
Ángel Urrutia Iturbe.		Olerkia.
Iruñeko Udala.		Bertsio-papera.
Iruñeko Udala.		Olerkia.
Tuterako Hiria.		
Maria del Villar.		
ANTZERKIA		
Donostia Hiria.	Euskara eta Gaztelania.	
El Paisaje.		
Nafarroako Antzerki Eskola.	Euskara edo Gaztelania.	Haurrentzako antzerkia.
Gemma.		
Izar Liburuak.		
LITERATUR ENTSEGUA		
Becerro de Bengoa.	Euskara edo Gaztelania.	
Irun Hiria.	Euskara eta Gaztelania.	
HAUR ETA GAZTEENTZAKO LITERATURA		
Haur eta Gazteentzako Euskadi Literatur sariketa.	Euskara.	
Baporea.	Euskara.	Haur liburuak.
Ermua Hiria.	Euskara eta Gaztelania.	Narratiba.
IDAZLE GAZTEAK		
Gasteizko Udala.	Euskara eta Gaztelania.	Kontakteta.
Ayuda.		Olerkia.
Noble Villa de Portugalete.	Euskara eta Gaztelania.	Ipuina.
Valle de Gorderola.		Ipuina.
Eibar Hiria.	Euskara eta Gaztelania.	Ipuinak.
Villa de Errenteria.	Euskara eta Gaztelania.	Ipuina.
Villa de Azagra.		Ipuina.
Biana Hiria.	Euskara edo Gaztelania.	Ipuinak eta kontaktak.
BESTE HAINBAT		
Euskadi Literatur Sariketa	Gaztelania.	Euskal Herrian jaio edo bizi diren
Euskadi Literatur Sariketa	Euskara.	Euskal Herrian jaio edo bizi diren
Literatur Kritikaren Sariketa Nazionala	Euskara.	Idazle espaniarrek urtean zehar eu

saria, Bilboko Udalak antolatzen duen **Gabriel Aresti** da.

HAINBAT BABESLE. Aurrezki kutxek babestutako literatur sariak, **Euskaltzaindia-BBK**-k esaterako (eleberria, antzerkia, entsegua eta olerkia) Gipuzkoa Donostia Kutxa-koek (aurreko lau sailak hauek ere), hamarkada luzetako historia daukate, baina egun oraindik ez dira aspaldikoa den

arazo bat konpontzera iritsi, hala nola, saritutako lanen edizioarena. Lan hori erakunde horiek berek egiten dute, eta prozesu horretatik ateratzen diren liburuak normalean ez dira oso erakargarriak izaten, edo promozio aldetik eskas samar ibiltzen dira.

80. hamarkadan Banco Hispano Americano-k *Imagina Ezazu Euskadi* saria an-

LITERATUR SARIKETAK			
MUGAK	LAGUNTZAILEA	LEKUA	
	Zarauzko udala	Zarauz	
	EHU, Arabako Kanpuseko Errektoreordea		
	Arabako Foru Aldundia		
	El Paisaje argitaletxea	Bilbo	
reskuratu batean.	Bilhoko Udala	Bilbo	
	Banco Central Hispano,	Bilbo	
	Kutxa Gipuzkoa	Donostia	
	Debako Udala	Deba	
	Ereintza, Kirol eta Kultur Elkartea	Errenteria	
	Barañaingo Udala	Barañaín	
	Tuterako Udala	Tutera	
	Mutua de Pamplona	Iruña	
	NH Hotelak, El Toro hotela	Berribeiti	
	NH Hotelak, El Toro hotela	Berribeiti	
	NH Hotelak, El Toro hotela	Berribeiti	
Nafarroa edo Euskal Herrian jaio edo bizi direnentzako.	Beti-Onak C.D.,	Kastejon	
	Aramaio Udala Aramaio	Aramaio	
Berrirentzako narratiba.	Bilaketa Kultur Taldea	Agoitz	
	Iruñeko Udala	Iruñea	
	Café Iruña,	Bilbo	
	El Eria aldzakaria, Aranguren		
	El Paisaje argitaletxea	Bilbo	
	Cervantes Ediciones,	Bilbo	
	Kutxa Gipuzkoa	Irun	
	Arabako Foru Aldundia		
	El Paisaje argitalpenak eta Acentor aldzakaria, Aranguren		
	El Paisaje argitaletxea	Bilbo	
	El Paisaje argitaletxea	Bilbo	
	Cervantes Ediciones	Bilbo	
edo berreskuratuan.	El Eria aldzakaria, Aranguren		
	Banco Central Hispano	Bilbo	
	Cervantes Ediciones	Bilbo	
	Cervantes Ediciones	Bilbo	
	Altaia argitalpenak, Aranguren		
	El Sitio elkartea	Bilbo	
	Liburu eta Aldizkarien argitalpenak.	Bilbo	
	El Paisaje argitaletxea	Bilbo	
	Bilaketa Kultur Taldea	Agoitz	
	Kutxa Gipuzkoa	Irun	
18 urteko gorako olerkariak.	Lodosako Udala	Lodosa	
Olerkari berrirentzako.	Mitxausenea Kultur Etxea,	Lekunberri	
Nafarroan bizi diren idazle berrirentzako.	Iruñeko Udala	Iruñea	
Nafarroan bizi diren idazle berrirentzako.	Iruñeko Udala	Iruñea	
	Tuterako Udala	Tutera	
	María del Villar Fundazioa	Tafalla	
	Kutxa Gipuzkoa	Donostia	
18 urteko gorakoentzako.	El Paisaje argitaletxea	Bilbo	
	El Paisaje argitaletxea eta Caliope y Polimnia aldzakaria	Bilbo	
	Cervantes Ediciones,	Bilbo	
	Arabako Foru Aldundia		
	Kutxa Gipuzkoa	Irun	
Argitaratutako lanak.	Eusko Jaurlaritza		
	Santa María Vizcaya Fundazioa	Arrigorriaga	
	Ermuako Udala	Ermua	
14 urteko 18ra eta 19 urteko 25era bitarteko gazteentzako.	Gasteizko Udala	Gasteiz	
10 urteko 18ra bitartekoentzako.	Ayuda Aldizkaria	Bilbo	
14 eta 30 urte bitarteko idazleentzako.	Portugaleteko Udala	Portugalete	
Kategoria ezberdinak, 6 urteko 30 bitarte.			
25 urte arte.	Eibarko Udala	Eibar	
25 urteko beherakoentzako.	Ereintza Kirol eta Kultur Elkartea	Errenteria	
12 urteko 16ra bitartekoak (Gateak), eta 16tik 35era bitartekoak (Helduak).	Azagrako Udala	Azagra	
Kategoria ezberdinak.	Bianako Udala	Biana	
idazleen liburu argitaratuak.	Eusko Jaurlaritza		
idazleen liburu argitaratuak.	Eusko Jaurlaritza		
skaraz argitaratutako liburuak.	Literatur Kritikoaren Elkarte Nazionala		

tolatu zuen; indartsu hasi bai, baina 90. hamarkadan desagertu egin zen.

GAZTE LITERATURAZ. Gaztetxoentzako literaturaren alorr ean bereziki aipatzekoa da *Zamuzko Udalak* antolatzen duen **Lizardi** saria. 80 eta 90 hamarkadetan, urte batzuk beranduago literatur genero honetan punta puntakoak izatera iritsi diren Bernardo Atxaga zein Mariasun Lan-

daren moduko idazleen lanak saritu zuten. Erein argitaletxearekin lotutako akordioari esker, saritutako lanak modu normalean argitaratzea lortu du. Gazteentzako literaturaren baitan, Tolosako Udalak 90. hamarkadan sortutako **Antonio María Labayen** saria aipa daiteke. Kasu honetan ere argitaletxe baten bidez, *Alberdania*-ren bidez alegia, saritutako

lanak modu txukunean argitaratzea lortu dute. 2002. edizioan saria egun hain eza-guna den Mariasun Landa idazlearen narrazio batek irabazi izanak, literatur lehiaketek, edo batzuk behintzat, geroz eta onarpen handiagoa dutela esan nahi dezake agian, baita euskal letretako idazlerik ospetsuenen artean ere.

AIPATUTAKO AUTOREEN AURKIBIDEA

A

Abbadie, Arnaud 226
Acosta Montoro, José 213
Agirre, Domingo 64
Agirre, José María "Lizardi" 64
Agirre Odriozola, José Antonio 182
Agirre, Pedro "Axular" 62, 63, 64, 97
Aguirre Alcalde, José M^a 213
Aguirre Franco, Rafael 213
Aguirre Gandarias, Javier 208
Aillet, François 213
"Aitzol", José Aristimuño 64, 122
Aizarna, Santiago 202
Alberdi Zinkunegi, Pedro 182
Aldecoa 198
Alonso Fourcade, Jon 182
Altarriba, Antonio 199, 212
Alustiza Jauregi, Julián "Aztiri" 182
Alvarez Enparantza, José Luis
"Txillardegi" 64, 134
Amestoy, Ignacio 209
Amilibia, Miguel 213
Amuriza 91
Anselmi, Luigi 153
Añorga López, Pello 188
Apalategi Idirin, Ur 183
Aramburu, Fernando 203, 211
Arana Luzuriaga, Aitor 183
Aranaz, Manuel 194
Aranbarri, Iñigo 152, 174
Aranguren, Jorge G. 207
Arbelbide Mendiburu, Xipri 183
Arelza, José M^a 205
Aresti, Gabriel 64, 141, 147
Aristi Pako, 154, 159, 164, 173, 174
Aristi, Urtuzaga, Pako 188
Aristimuño, José "Aitzol" 64, 122
Arkotxa, Aurelia 151, 160
Arozamena, Jesús M^a 205
Arratibel Zurutuza, José 183
Arregi Díaz de Heredia, Rikardo
160, 174
Arrese Beitia, Emeterio 64, 113, 121
Arretxe, Jon 167, 173, 234
Arriaga, Emiliano 193
Arrieta, Jose Austin 136, 234

Arrieta, Yolanda 167
Arteche, José 205
Artze, Jose Antonio 144, 174
"Ataño", Salvador Zapiain 187
Atxaga, Bernardo 64,
138, 147, 148, 149, 173, 174,
188, 232, 234
Atxukarro, Inazio Mari 183
Aurtenetxe, Carlos 207
"Axular" Pedro Agirre 63, 64
Azkue, Eusebio María 63, 108
Azkue, Resurrección María
63, 71, 77, 117
"Aztiri" Julián Alustiza 182
Azurmendi Otaegi, José 183

B

Balzola, Asun 233
Barcos, Martin 223
Baroja, Pío 199
Barrutia, Pedro Ignacio 103
Barthes, Roland 229
Basterra, Ramón 195
Basurco, Marie-Josée 213
Becerro de Bengoa, Ricardo 197
Bela, Jacques 222
Bela, Philippe 222
Beldarrain, Mila 211
Bellido, José María 209
Benítez, Juan José 206
Benoit, Pierre 229
Berasaluze, Garikoitz 160, 174
Bermejo, Alvaro 203, 211
Bernaola Lejarza, Iñaki 183
Bernard Derrecagaix, Victor 225
Berrizbeitia, Luis 153, 174
Bidassouet, Diharce 224
Biguri, Koldo 71, 72
Bizkarrondo, Indalecio "Bilintx"
63, 110
Bonaparte, Luis Luciano 63
Borda, Itxaro 151, 173, 174
Bordes, Charles 71
Bustintza, Ebaristo, "Kirikiño" 121

C

Cabarrus, François 223
Calleja, Seve 233
Cano, Harkaitz 161, 167, 173, 174
Casenave, Jon 151, 183
Cassin, René 227
Castellano, Rafael 213
Castresana, Luis 196
Catalán, Diego 72
Celaya, Gabriel 201
Cid, Jesús Antonio 72, 73
Cillero, Javi 168

CH

Chaho, Agustin 71, 225
Champourcin, Ernestina 198
Chúmez, Chumy 213

D

Daguerre, Jean 224
Darrieussecq, Marie 210
Davant, Jean Louis 183
David, Jean Pierre 225
de la Cruz, Juana Inés 192
de Laiglesia, Alvaro 205
Delay, Florence 213, 229
Delay, Jean 229
Detxepare, Bernat 94
Díaz Mas, Paloma 199, 209
Diharce Jean, "Iratzeder" 142
Donostia, padre 71
Ducéré, Edouard 226
Dufilho, Jacques 213
Duhalde, Jean Baptiste 224

E

Echave, Alfredo 193
Egaña, Andoni 167
Eizagirre, J. 128
Elexpuru Arregi, Juan Martín 184

Elissalde de Castremont,
Elisabeth Léocadie 227

Elissanburu, Jean Baptiste 113
Elizagaray, Bernard 223
Elorriaga López de Letona, Unai 184
Epaltza, Aingeru 165, 173
Erkiaga, Esteban "Lauaxeta"
64, 71, 124
Erkiaga, Eusebio 132
Ercilla, Alonso 192
Erzilla Urizarbarren, Manu 147, 184
Etxahun, Pierre Topet, 90
Etxaide, Jon 132
Etxaniz Erle, Xabier 78, 184
Etxebarria, Igone 73
Etxebarria, Lucía 210
Etxeberri, Joannes 100
Etxeberria Garro, Xabier 184
Etxeberria, Martín 77
Etxegoien, Martin 224
Etxeita, José Manuel 117, 120
Etxenike, Luisa 203, 210
Etxepare, Bernat 62, 64
Eys, Van 63
Ezkiaga, Patxi 153, 174
Ezquerria, Iñaki 208

F

Fernández de la Sota, José 208
Figuera Aymerich, Angela 195
Frédéric Bastia, Claude 226
Freire, Espido 196, 210

G

Gabilondo, Joseba 76
Gabiria Lara, Julen 184
Gandiaga, Bitoriano 142, 143, 174
Garat, Joseph 225
Garate Gohartzun, Gotzon 185
García de Cortázar, Mirari 161, 174
García Ronda, Angel 213
García-Viana Arenales, José María.
"Kartxi" 184
Garibay 71
Garzia Garmendia, Joxerra 153, 184
Garzia Garmendia, Juan 184
Genua Espinosa, Enkarni 188
Gil Bera, Eduardo 185
Gil Díez-Conde, Francisco Javier 213
Godin, Guillaume 222
González de Langarika, Pablo 196
Grandmontagne, Francisco 200
Guerra Garrido, Raúl 202, 206
Guilarte, Cecilia G. 213
Gutiérrez, Menchu 208

H

Harispe, Pierre 227
Haristchelhar, Jean 78
Haristoy, Pierre 226
Hernández Abaitua, Mikel 185
Hernández Pérez de Landazabal,
Arturo 199
Herrán, Fermín 197
Hirigaray, Pantzo 185
Hauranne, Duvergier 223
Huarte, Juan 222
Humboldt, Guillermo 63

I

Igerabide Sarasola, Juan Kruz
150, 174, 188, 233
Iglesias, Amalia 196, 208
Iparragirre, José María 112
Irastortza, Tere 153
Irazoki, Francisco Javier 208
Irazusta, José Antonio, "Joanixio" 128
Irigaray Imaz, José Angel 185
Irigoién, Joan Mari 173, 234
Isasti 71
Iturbe, Arantxa 168, 173
Iturbide, Amaia 150, 174
Iturralde Uria, Joxemari 139, 147,
154, 165, 173, 188
Izagirre, Koldo
78, 136, 138, 147, 151, 170,
174, 234
Iztueta 71

J

Jammes, Francis 229
Jauregi, Koldo "Jautarkol" 64, 121
Jaugain, Jean 71, 227
Jiménez, Edorta 165, 173, 234
Jiménez, Jorge 203
Juaristi, Felipe 72, 149, 170, 174, 234
Juaristi, Jon 73, 147, 196

K

Kalzakorta, Xabier 78
Kerexeta, Mari Jose 150, 174
"Kirikiño", Ebaristo Bustinza 121
Krutwig, Federico 64

L

Lafitte 75
Lakarra, Joseba 71, 72
Landa Etxebeste, Mariasun 188, 232
Landart Urruti, Daniel 185
Larramendi, padre 62, 63, 64, 102
Larrea, Juan 195
Larringan, Luis Mari 78
Lasa Alegría, Amaia 174, 185
Lasa, Mikel 143, 174
"Lauaxeta", Esteban Erkiaga
64, 71, 124
Laxalt, Robert 206
Leguineche, Manuel 206
Leizarraga, Ionnes 62, 64, 97
Lekuona, Juan Mari
72, 75, 76, 142, 174
Lekuona, Manuel 71, 75
Leon, Henry 226
Lertxundi Esnal, Anjel
64, 78, 136, 137, 171, 173, 189,
232, 234
Lete, Xabier 144, 174
Lhande, Pierre 227
Linazasoro, Karlos 161, 168
"Lizardi", José Mª Agirre 64
Lizarralde Larraza, Pello 185
Lope García de Salazar 193
López de Ayala, Pedro 197
López de Gereño Arrarte, Xabier 185
López Gaseni, José Manuel 233
Loti, Pierre 229
Luku, Antton 186

M

Maeztu, Ramiro 197
Madariaga, Juan Ramón 150, 174
Maizkurrena, Marifeli 196, 208
Manet, Eduardo 213
Manterola, José 63
Maraña, Félix 203
Marías, Fernando 212
Markuleta, Gerardo 161, 174
Martial Lavigerie, Charles 225
Martín-Santos, Luis 201
Martínez de Lezea, Toti 210
Martínez Salazar, Ángel 199
Meabe, Miren Agur 161, 174
Meabe, Tomás 194
Mendiburu 64
Mendiguren, Iñaki 78
Mendiguren, Xabier 166, 173, 232
Mendiola, José María 206
Mendizábal, Rafael 209
Michel, Francisque 71, 75

Minaberry, Marie Jeanne,
"Andereño" 189
Miquelarena, Jacinto 204
Mirande, Jon 64, 140, 234
Mitxelena, Salvatore 71, 129
Mitxelena, Koldo 64
Mogel, Juan Antonio 104
Mogel, José Antonio 63
Mogel, Juan José 64
Montoya Xabier 168, 174
Monzón, Telesforo 129
Moraza, Mateo 197
Moulier, Jean "Oxobi" 12, 121
Mourlane Michelena, Pedro 201
Música, Rafael 201
Muguruza, Javier 169
Mújica, Gregorio 120
Mujika, Inazio 155, 173
Munibe, Xabier María 104, 199
Murua, Kepa 199, 208
Muxika, Luis Mari 72, 169

N

Nérée Dassance, Pierre 225

O

Oihenart, Arnault 62, 63, 64, 71,
100, 223
Olaizola, José Luis 206
Olaizola Lazkano, Jesús María,
"Txiliku" 186
Olasagarre, Juanjo 161, 174
Onaindia, Mario 136
Oñaederra, Lourdes 169, 173
Ordorika, Ruper 147
Ormaetxea Nicolás, "Orixe" 64
Ormazabal Berasategi, Joxantonio 189
Oronos, Michel 213
Ortiz de Gondra, Borja 209
Ortiz de Zárate, Ramón 197
Osoro Igartua, Jasone 186
Otamendi Etxabe, José Luis
152, 174, 186
Otazu, Alfonso 71
Oteiza, Jorge 202, 207
Otero, Blas 147, 195
Otxoa, Julia 203, 208
"Oxobi", Jean Moulier 121

P

Padre Donostia 71
Padrón, José Luis 162, 174
Peillen Karrikaburu, Txomin 75, 186
Pelay Orozko, Miguel 202
Pelletier, Bertrand 223
Pelletier, Pierre Joseph 223
Pérez Uralde, Carlos 199
Perurena Loyarte, Patxiku
153, 174, 186
Pierre Topet, Etxahun 90
Pinilla, Ramiro 196
Prada, Juan Manuel 212

R

Ravignan, Gustave Xavier 226
René Bastide, François 229
Rostand, Edmond 229
Rostand, Jean 229
Rozas Elizalde, Ixiar 186

S

Sagastizabal Errazu, Joxean 186
Saint Martin, Karmele 205
Saizarbitoria, Ramón
64, 135, 173, 234
Salaverría, José María 201
Sallaberri 71, 75
San Martín Ortiz de Zarate, Juan 187
Sánchez Ostiz, Miguel 207
Santisteban, Karlos 233
Sarasola, Ibon 144
Sarrionandia, Joseba 64, 139, 147, 154,
173, 174, 234
Savater, Fernando 206
Silhouette, Etienne 223
Sor Juana Inés de la Cruz 192
Sponde, Henri 222

T

Tolaretxipi, Eli 208
Topet, Pierre "Etxahun" 90
Trueba, Antonio 193
Txiliku 233
"Txillardegui" José Luis Álvarez 64, 134

U

Ugalde Orradre, Martín 187, 202
Ugarte, Pedro 196, 208, 212
Unamuno, Miguel 194
Urgell, Blanca 71, 72
Uriarte, José Antonio 63
Urquijo, Julio 63
Urretabizkaia, Arantxa
136, 144, 170, 173
Urrunzuno, Pedro Miguel 120

V

Velez de Mendizábal Azkarraga,
Josemari 187
Villasante, Luis 62, 64
Villéhelio, Mdme. 71
Vitoria, Francisco 197

Z

Zabala Bengoetxea, Pello 187
Zabala, Juan Luis 155, 173
Zabaleta Zabaleta, Patxi 187
Zaitegi, Jokin 129
Zaldibia 71
Zaldua González, Iban 187
Zapirain Ezeiza, Salvador "Ataño" 187
Zarate, Mikel 136
Zavala, Antonio 73
Zubikarai Bedialauneta, Agustin
132, 187
Zubizarreta Dorronsoro, Patxi 189, 233
Zunzunegui, Juan Antonio 196

